Thy – landet mod nordvest

Forlaget Knakken / Museet for Thy og Vester Hanherred 2007

Thy – Landet mod Nordvest

Thy – Landet mod Nordvest

FORLAGET KNAKKEN
MUSEET FOR THY OG VESTER HANHERRED
2006

Thy – Landet mod Nordvest

© Forlaget Knakken / Museet for Thy og Vester Hanherred

Udgivet af: Forlaget Knakken / Museet for Thy og Vester Hanherred 2007, 2. oplag

Redaktion: Knud Holch Andersen, Willy Mardal, Jytte Nielsen, Kaj Nysted, Orla Poulsen og Ditte Svendsen

Korrektur: Jørgen Mortensen, Svend Sørensen og Kristian Visby

Billedredaktion: Jytte Nielsen og Klaus Madsen

Grafisk tilrettelæggelse: Karin S. Fredsøe
Sats og tryk: Wadmann Grafisk AS, 7700 Thisted
Papir: 130 g MultiArt Silk
Font: Times New Roman
ISBN: 87-88797-84-4

Bogen er trykt i 2000 eksemplarer og udgivet med støtte fra:
Bornerups Fond
Kjems-Fonden
Thisted Forsikring
Viborg Amt
Hanstholm Kommune
Sydthy Kommune
Thisted Kommune

Bogens billeder er optaget af Klaus Madsen, hvor intet andet er angivet.
© Klaus Madsen fotos: Udgiverne

De reproducerede kortudsnit er gengivet med tilladelse, ifølge kontrakt
mellem Dansk Historisk Fællesforening og Kort- og Matrikelstyrelsen.
© Kortudsnit Kort- og Matrikelstyrelsen, Rentemestervej 8, 2400 Kbh NV

Yderlige kildemateriale kan findes på www.thistedmuseum.dk eller www.arkiv.thisted-bibliotek.dk

Distribution: Forlaget Knakken, J. P. Jacobsens Plads 8, 7700 Thisted, tlf. 9618 6639
Museet for Thy og Vester Hanherred, Jernbanegade 4, 7700 Thisted, tlf. 9792 0577

Omslagsbillede: Lodbjerg Fyr

Indhold

Forord 7

Indgang 9
Af Knud Sørensen

Kyster og omrids 11
Af Jens Morten Hansen

Vejr og klima 29
Af Kaj Nysted

Fra urskov til kulturlandskab 37
Af Jens-Henrik Bech

Kampen mod sandet 43
Af Peder Skarregaard

Floraen i det åbne klitlandskab 49
Af Holger Søndergaard

Klitlandskabets fauna 55
Af Anton Linnet

Klitplantagerne 63
Af Ib Nord Nielsen

Søer og vandløb 73
Af Jan Salmonsen

Ferske enge, moser og krat 83
Af Willy Mardal

Skrænter og overdrev 91
Af Holger Søndergaard

Vejlerne og Agger Tange 97
Af Poul Hald-Mortensen

Limfjorden 105
Af Carsten Humlum

Agerlandets flora og fauna 115
Af Holger Søndergård

Det bynære landskab 121
Af Jacques Gustin og Søren Kiel Andersen

Indsatsen for natur i særklasse 127
Af Ditte Svendsen

Befolkning 135
Af Kaj Nysted

Landbrug 149
Af Harald Pedersen

Kyst- og havfiskeri 159
Af Preben Holler

Limfjordsfiskeriet 167
Af Anders Bloksgaard og Arne Bækgaard

Råstofudvinding 177
Af Lars Kristiansen og Ditte Svendsen

Fra statshavn til selvstyrehavn 183
Af Hans Kjær

Et dynamisk industrisamfund 193
Af Bo Fink og Bente Homann

Håndværkere 207
Af Knud Møller Madsen og Orla Poulsen

Byerne 215
Af Robert Mogensen

Idrætten 223
Af Svend Sørensen

Kulturinstitutioner 233
Af Svend Sørensen

Folk og kultur 243
Af Svend Sørensen

Kunst og kunstsamlinger 251
Af Svend Sørensen

Turisme 261
Af Carsten Nielsen
og Lars Enevold Pedersen

Gode forbindelser 267
Af Knud Holch Andersen og Orla Poulsen

Dialekt og regionalsprog 279
Af Torben Arboe

Fra bogkassen 289
Af Svend Sørensen

Skole og uddannelse 299
Af Knud Holch Andersen

Religion, kirke- og trosliv 313
Af Else Bisgaard

Den lokale statsmagt 323
Af Knud S. Lund

Sundhedsvæsenet 331
Af Nils Høvring Nielsen

Den lange vej til ny kommune 339
Af Ove Hegnhøj og Orla Poulsen

Udgang 357
Af Knud Sørensen

Forfattere og redaktion 359

Litteratur 365

Forord

I 1946 udkom det store topografiske bogværk »Landet mod Nordvest«, der var et forsøg på at »dyrke hjemstavnsfølelsen« gennem samtidens opfattelse af »fortidens sæder og skikke, levevis og levevilkår«, som det blev formuleret for 60 år siden. Siden da er værkets artikler blevet brugt flittigt af alle, som søgte indsigt og viden om Thy og Hanherred.

»Landet mod Nordvest« lagde sig i kølvandet på to meget ældre topografiske beskrivelser af Thy, nemlig Knud Aagaards »Physisk, oeconomisk og topographisk Beskrivelse over Thye, beliggende i Thisted Amt, Aalborg Stift« fra 1802 og C. Djørups »Thisted Amt, beskrevet efter Opfordring fra det kgl. Landhusholdningsselskab« fra 1842.

Med udgivelsen af denne bog »Thy – Landet mod Nordvest« bliver der så for fjerde gang inden for godt 200 år forsøgt at gøre status over dette forunderlige land – længst mod nordvest.

Der er »kun« gået et par generationer, siden forsøget blev gjort sidste gang, men det er redaktionens opfattelse, at der her ved overgangen til en ny, administrativ struktur for hele Danmark er brug for at gøre status over de forløbne år.

Ordet »hjemstavnsfølelse«, som man benyttede i 1947, er i moderne tid distanceret med flere længder af af nye ord. Blæsten går stadig frisk over Limfjordens vande, men den krydses af en stigende strøm af trafik og informationer. Vi taler om »informationssamfund« og »globalisering« som aldrig før. Dagligdagen bliver mere og mere fragmentarisk, og fordybelsen må vige.

Den voksende strøm af information kan være svær at tackle, og især kan det være vanskeligt at trække det væsentlige ud. I denne bog har forfatterne netop forsøgt at formidle deres egen store viden og indsigt, så det væsentlige træder i karakter.

Redaktionen har bestræbt sig på at give forfatterne frie rammer til formidlingen af deres stofområde, hvorimod valget af emner samt bogens inddeling og forløb er redaktionens ansvar.

Med titlen »Thy – Landet mod Nordvest« placerer vi dette værk i forlængelse af de foregående topografiske skildringer af Thy. Midt i en globaliseringstid forekommer det måske umoderne, men vi synes, det er vigtigt at fastholde den lokale identitet, som i denne bog er afspejlet i samspillet mellem natur og kultur. Det er meningsløst at tale om »hjemstavnsfølelse« i 2006. Derimod er det væsentligt at afdække de identitetsskabende faktorer i lokalsamfundet og give plads til en fornemmelse af at have rod et sted i en splittet verden. Med globaliseringen in mente er det redaktionens opfattelse, at netop det nære får større betydning. Med denne bog håber redaktionen da også at kunne give læseren en større forståelse af netop denne egn – dens historie og betydning i en stadigt mere broget hverdag og samtid.

Redaktionen ønsker at takke forfatterne, fotografen, korrekturlæserne, trykkeriet og sponsorerne for et godt samarbejde i forløbet med bogens tilblivelse.

Thisted, oktober 2006
Redaktionen

Foto th.: Eftermiddagslys over Limfjorden.

Indgang

Af Knud Sørensen

Landskabet trodser
ethvert forsøg på
beskrivelse.
Frodige marker, siger jeg,
Thy er frodige marker, og straks
vender Thy sig imod mig
med klitter og marehalm, farver i gråt
i stedet for saftige grønne.
Disse vidder, siger jeg, disse gråbrune vidder
er Thy, og efter nogle minutter
er alting igen forandret:
Træer, træer og atter træer. Åh, siger jeg, Thy
er disse plantager, disse dybder
af træer, denne
plantningsbedrift – og søerne
skynder jeg mig at sige, søerne
og atter
skifter mit forrudebillede: Frodighed,
skvulpende kvæg og velholdte gårde, dette
er drømmen om Danmark, jeg siger:
Thy er drømmen om landbrugets Danmark,
og atter, atter forvandles
dette mærkværdige Thy:
Nu fiskernes Danmark,
turisternes Danmark,
erhvervslivets Danmark,
kunstnernes Danmark,
eksperimenternes Danmark, Thy
er en vrimmel af verdener
under den samme saltfyldte himmel.
Jeg standser og siger:
Thy er mangfoldighed.

1979

Foto th.: Moleraflejring på Silstrup Hoved ved Thisted

Kyster og omrids

Af Jens Morten Hansen

Vi opfatter Thy – landet mod nordvest – som Danmarks brede skulderparti og bolværk mod vestenvinden og Vesterhavets gnaven. Som i Blichers sang om den stærke og seje jyde opfatter vi Jyllands nordvestlige kyst som den »seje jydes« ryg. På den dundrer havet løs, mens Helge Rodes »tusind øer går af havn« længere mod øst »som en rejselysten flåde«. Billedet af Jylland som den store mand, der skærmer børnene mod øst, står stærkt i danskernes bevidsthed. Helt tilbage i vikingetiden og det oldnordiske sprog kaldtes øer »kalve«, dvs. unger af landet. Jylland er moderlandet og øerne dets kalve. Som i H.C. Andersens strofe »Jylland mellem tvende have« opfatter mange danskere vel også nu Jylland som hovedlandet, der beskytter ungerne mod det store hav mod vest. Men helt så enkelt er det naturligvis ikke. Set i historiens lys er Jyllands vestkyst intet stabilt bolværk mod havet, hvorpå dønningerne som i Jeppe Aakjærs sang kan dundre virkningsløst »med hårdeste kno«. Tværtimod har Vestkysten i hele perioden fra istiden til nu været under vedvarende forandring. Nogle steder er landet nedbrudt, andre steder er det opbygget. Store landskaber og øer i det nuværende Vesterhav er faldet for havets dundrende kno og er forsvundet, mens materialerne fra disse svundne landskaber nu optræder som stenrev langt til søs eller i form af det sand, der nu stedvist opbygger Vestkystens marine forland fra Blåvands Huk til Skagens Gren. Her kan det marine forland tage form som store tanger som f.eks. Harboøre og Agger tangerne og Holmsland Klit, der er vokset hen over mere smult vand eller som en af verdens største sandodder, Skagens Odde, fra Hirtshals til Skagen.

Det yderste af Agger Tange.

Vestkysten udgør i virkeligheden en ustabil balance, hvor menneskenes bølgebrydere og høfder kun for en kort stund kan hindre brændingens erosion af landet og den nordgående Jyllandsstrøm i at sende sand og andet materiale nordpå til en fortsat udbygning af tangerne og Skagens Odde og tilsanding af områderne nord og øst for Skagen.

Kun nogle få hårde »pukler« af kalksten, kridt og flint ved Klitmøller, Hanstholm og Bulbjerg og de høje klinter i istidslandskabet mellem Agger og Klitmøller lever op til digternes forestillinger om den stærke og seje jyde. Kun disse få pukler på Jyllands ryg vidner om, at andet end sand, vind og vand spiller en rolle for Vestkystens udformning.

I stærk kontrast hertil tegner kystlinierne om Limfjordens mere smulte vande mod øst et ganske anderledes snirklet filigran af bredninger, sunde og vige. Snart udgøres limfjordskysten af brede forlande med strandenge, tilgroningskyster og inddæmmede områder som ved Skibsted Fjord, Lønnerup Fjord, Østerild Fjord, Arup Vejle, Tømmerby Fjord, Bygholm Vejle og mange andre steder. Og snart udgøres limfjordskysten af smalle, stenede strande med klinter mod det gamle istidslandskab som ved Skyum Bjerge og Silstrup, hvor undergrundens ler er presset op af istidens gletschere og nu skæres igennem af kystlinien. Her kan man se både istidsaflejringerne og moleret med dets indhold af vulkanske askelag fra en tid længe før istiderne.

Når denne hovedsageligt øst- og sydvendte kysttype har fået en ganske anden udformning end Vestkysten, skyldes det først og fremmest, at Limfjordens eroderende kraft er langt mindre end Vesterhavets. Limfjordens frie stræk fra kyst til kyst måles her i nogle få kilometer, mens det frie stræk over Nordsøen og Skagerrak skal måles i hundreder af kilometer. Dette grundlæggende forhold sammenholdt med vanddybderne bevirker, at bølgehøjderne ved Limfjordens kyster sjældent når 1 meter, mens bølgehøjderne ved Vestkysten ofte er mere end 3 meter. Heraf kommer Thys store kontraster, når man bevæger sig fra Limfjordens kyster mod Vesterhavet og Skagerrak.

Men også andre vigtige fænomener er med til at skabe den store kontrast mellem Vestkystens stramt buede forløb og Limfjordens filigran af snørklede kystlinier. Først og fremmest afspejler kystliniernes forløb omkring Limfjorden, hvordan istidslandskabets højdeforhold er, mens Vestkystens forløb i langt højere grad er bestemt af de almindelige kystdannende processer.

Dertil kommer – ikke uvæsentligt – undergrundens processer. De fleste steder påvirker storladne og meget langsomme processer i undergrunden det nordlige Thy og det meste af de vestlige limfjordsegne. Her findes kilometerhøje salthorste og andre gigantiske hævningsstrukturer af stensalt dybt nede i undergrunden. Disse strukturer dannes, fordi stensalt er lettere end undergrundens øvrige bjergarter. Som en sammenhængende, uhyre sej masse søger stensaltet derfor opad, hvor det kan komme til det. Virkningen er, at saltet kan løfte store partier af landskabet op til nogle millimeter om året dér, hvor saltet søger opad, mens de mellemliggende områder sænker sig tilsvarende. Fordelingen af opadstigende salthorste og sænkningsområder mellem dem er således en vigtig baggrund for de landskabsformende processers overordnede forhold i de vestlige limfjordsegne og i området mellem Klitmøller, Hanstholm, Fjerritslev og Thisted. I store og meget grove træk kan man sige, at der skabes land, hvor der er salthorste og andre hævningsstrukturer i undergrunden, mens der dannes vige, sunde og bredninger der, hvor salthorstene henter materialet til deres vækst dybt nede i undergrunden.

Vest- og nordkysternes stramme linier og pukler

Thys vest- og nordkyster – og i ganske særlig grad kysten fra Klitmøller over Hanstholm til Bulbjerg – er resultatet af to modsat rettede kræfter: På den ene side virker havets kræfter sådan, at erosion, transport og genaflejring af kystzonens materialer tilstræber, at kystlinien bliver jævn og omtrent lige. Og på den anden side bevirker højtliggende partier af undergrundens hærdede bjergarter sammen med undergrundens særlige processer og materialer, at kysten og dermed Jyllands ryg får en »pukkel« her og der.

Det kan måske sammenlignes med en tørresnor, hvor tyngden af det våde vasketøj mellem tørresnorens fastgøringspunkter vil få snoren til at danne en stramt, buet linie. Men hvis man understøtter snoren på midten med

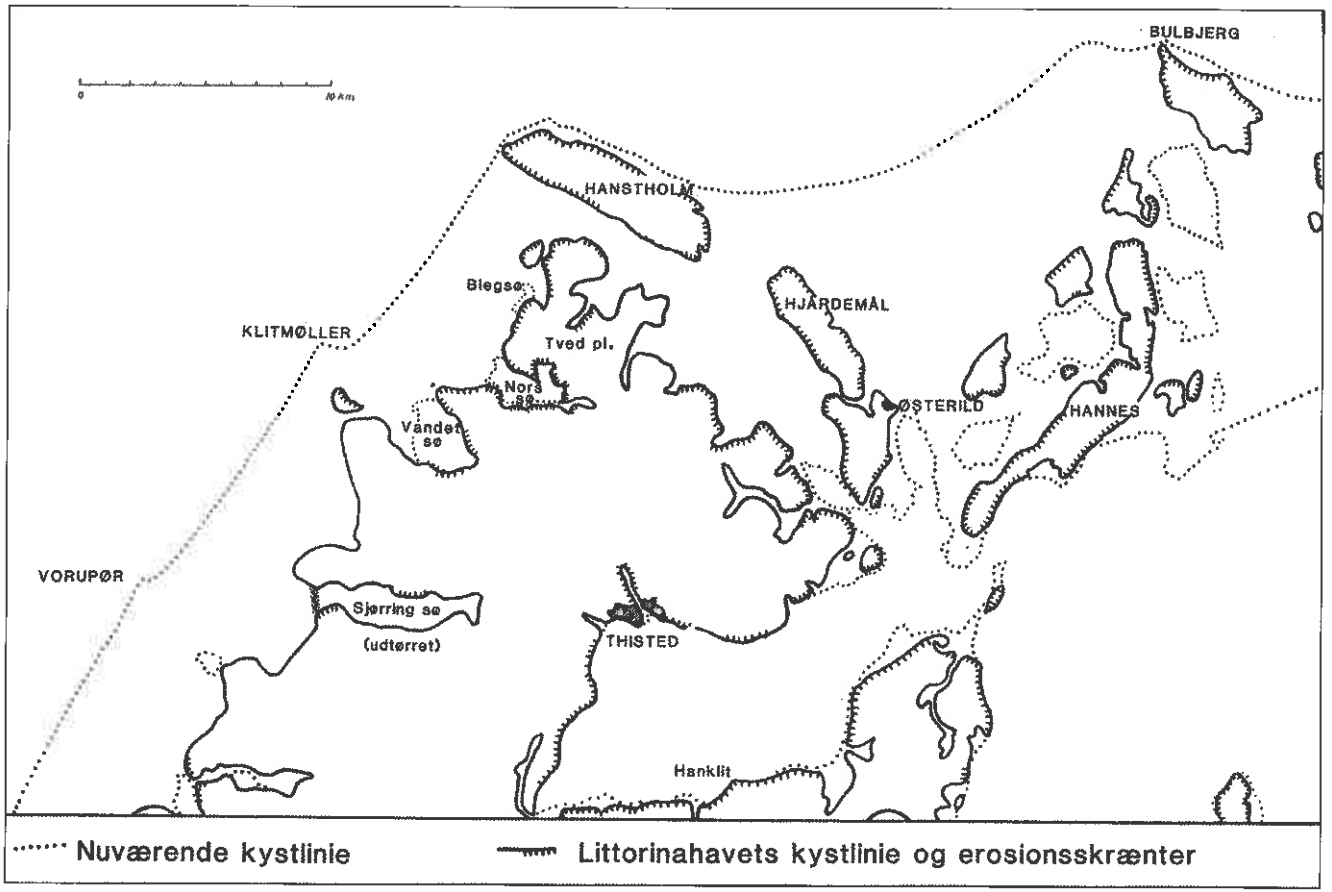

Fig. 1: Kortet viser Stenalderhavets maksimale udbredelse (fuldt optrukket linie) i forhold til den nuværende kystlinie (stiplet). Geologisk Set, Det Nordlige Jylland, Geografforlaget, 1992, side 105.

en stang – svarende til højtliggende, hærdede bjergarter i undergrunden – vil man få et fremskudt punkt, hvorefter tørresnoren nu danner to stramt buede linier. En på hver side af det fremskudte punkt.

Hvordan de lange, stramt buede kyststrækninger mellem disse pukler ved Klitmøller, Hanstholm og Bulbjerg er blevet til, er en både spændende og kompliceret historie. Over det meste er der tale om hævet havbund og store sletter af tidligere kystdannelser, der nu næsten overalt er dækket af indlandsklitter og flyvesand. Langt inde i land finder man imidlertid gamle klinter og strandvolde omkring højtliggende dele af det bakkelandskab, som istidens gletschere efterlod. Eller man finder den hævede havbund og dens sletter af gamle kystdannelser ind mod høje og markante bakker af kalksten, kridt og flint, der viser, hvortil havet nåede engang i stenalderen (fig. 1). Da havet nåede sin maksimale udbredelse for 6-8.000 år siden, bestod landet af mange øer og mere sammenhængende landområder med en særdeles uregelmæssig kystlinie. Men hertil skal føjes, at kystdannelsen hele tiden har fundet sted, og at der fra de mange øer og næs, som har været særligt eksponeret for havets virksomhed, er vokset en række odder og strandvolde ud i vandet, således at øerne snart er blevet forbundet med hinanden og med landområdet nord og vest for Thisted. Herved er der bl.a. opstået en række søer, som f.eks. Vandet Sø og Nors Sø, bag de strandvolde og odder, som i lighed med Agger Tange, men i mindre målestok, har afspærret de oprindelige bugter og småfjorde. Tilsvarende er området mellem Hanstholm-knuden og istidslandskabet omkring Tved plantage på et tidspunkt blevet til en sø, da

Hanstholmen.

store strandvolde fra begge af Hanstholm-knudens ender havde afspærret området fra havet.

Vi må således forestille os, at de nu stramt buede kystlinier langs Thys vesterhavskyst fra Nissum Bredning i syd fil Jammerbugten i nord engang har set ganske anderledes ud. Hvor kysten nu er lange, lige sandstrande, var den engang en langt mere snirklet kyst med bugter, vige og sunde og typisk med en stejl klint mellem havet og istidslandskabet i baglandet. Hvor disse gamle kystklinter ellers kan ses for senere tiders flyvesand og klitter, omkranses de af stenalderhavets hævede havbund og sletter af gamle strandvolde mellem de gamle klinter og nutidens ganske anderledes udformede vesterhavskyst.

Hvordan disse meget store områder af hævet havbund og gamle kystdannelser er opstået, kan man få et første

Skrænter ved Vandet Sø.

Fig. 2: Videnskabernes Selskabs kort fra 1791 viser de sammenvoksede Harboøre og Agger tangers placering på daværende tidspunkt. Man ser den nord-sydgående vej samt flere nu forsvundne landsbyer (Toft, Vr. Agger, Sdr. Aalum og Nr. Aalum), hvor der nu er hav. I 1825 skete der et gennembrud 4 km syd for Agger, der ved flere stormfloder udvidedes, så gennembruddet kunne besejles efter 1834. I 1862 skete der igen to gennembrud, et nordligt, der igen sandede til, og et sydligt, der nu udgøres af Thyborøn Kanal. Med rødt er vist tangernes placering i 1970. I 1950'erne blev der på fjordsiden bygget et parallelvej, hvorpå nye veje blev anlagt samt jernbanen til Thyborøn. Topografisk Atlas Danmark, Serie II, Bind 2, C. A. Reitzels Forlag, 1976, side 52.

indtryk af ved at kaste et blik på den jyske vestkyst og dens store tanger, der afgrænser Nissum Bredning, Nissum Fjord og Ringkøbing Fjord fra Vesterhavet – og tidligere også Stadil Fjord. Nord og syd for disse tidligere bugter ud til Vesterhavet findes forholdsvis højtliggende landskaber fra den tid, hvor indlandsisen formede landskabet. Fra disse forholdsvis høje landskaber har havets erosion kunnet hente materialer til havskabte *barrierer* og *strandvolde* af sand og grus, som gradvist er vokset ud som tanger mod både nord og syd og hen over bugterne. Til sidst er de blevet til Vestkystens såkaldte »fjorde«, når barrieredannelserne voksede sammen, fordi de fra henholdsvis nord og syd er mødtes i midten af bugterne og har afspærret de bagved liggende havområder, fjorde og lavninger i det oprindelige landskab (fig. 2).

Fra litteraturen ved man, at der også i tidligere tider har været gennembrud af Harboøre og Agger tangerne. Selv om Limfjorden gennem lang tid før Pontoppidans egnsbeskrivelser i 1769 har været kendt for sit fersk- og brakvandsfiskeri, viser en tidlig beretning, at der i 1027 var havforbindelse mellem Limfjorden og Vesterhavet ved Agger, idet kong Knud den Store på det tidspunkt sejlede denne vej hjem fra England.

Til sidst er nogle af disse såkaldte »fjorde« blevet til søer som f.eks. Stadil Fjord mellem Ringkøbing Fjord og Nissum Fjord eller Ferring Sø mellem Nissum Fjord og Nissum Bredning. Eller til en »bredning« uden forbindelse til Vesterhavet som Nissum Bredning, hvor vandet fra åer og andre vandløb er afvandet mod øst gennem Limfjorden, indtil havet atter i 1825, 1834 og 1862 brød gennem de sammengroede Harboøre og Agger tanger. En lignende, men ældre dannelse ses ved Draget mellem Thyholm og Sydthy, hvor en naturlig barriere mellem Nissum Bredning og Skibsted Fjord blev dannet, inden Harboøre og Agger tangerne blev dannet og derefter afskærmede Nissum Bredning fra Vesterhavet. Her ses stadig de høje klinter langs den nu lavvandede Krik Vig i Nissum Brednings nordende, der dengang udgjorde Sydthys vestkyst direkte ud til Vesterhavet.

Dannelsen af området syd for Vigsø Bugt – dvs. den store slette af strandvolde, andre kystaflejringer og klitter i området mellem Hanstholm-knuden, Hjardemål-knu-

den, bakkerne nordøst for Tømmerby Fjord, Bjerget og Bulbjerg – er i stor skala en proces, der svarer til dannelsen af kyst-aflejringerne mellem de oprindelige øer og istidslandskaber (se figur 3). Her har havets erosion af knudernes nordøstsider og Bulbjerg-områdets nordvestside leveret materialer til en i begyndelsen dyb bugt med et »guirlande«-agtigt forløb. Denne dybe bugts kystlinie strakte sig i begyndelsen fra Hanstholm-knudens nordside og derfra langs Hjardemål-knudens nordøstside i en stor bue ned mod Østerild Fjords nordende og videre herfra langs nordvestsiden af et bakkestrøg vest og nord for Tømmerby Fjord og herfra omtrent langs nordvestsiden af Bjerget vest for Lund Fjord og videre derfra op mod Lild Strand og Bulbjerg-knuden.

Øhavets omdannelse til Thy og Limfjorden

Med dannelsen af strandvolde mellem »bakkeøerne« i det øhav, som Thy var i stenalderen, skete der efterhånden en effektiv afspærring af Limfjorden fra Skagerrak på strækningen fra Hanstholm til Bulbjerg. Det skete kort tid efter, at Stenalderhavet havde nået sit højeste niveau for 6-8.000 år siden, mens der mellem Bulbjerg og Svinkløv fortsat var åben forbindelse mellem Skagerrak og Limfjorden indtil for ca. 1.000 år siden. Langs sydkysterne af denne tidlige og dybt indkurvede udgave af Vigsø Bugt dannedes en række strandvolde, krumodder og andre former for barrierer. Disse barrierer forbandt de oprindelige »bakkeøer«, hvorimellem der indtil da havde været fri forbindelse mellem Limfjorden og Skagerrak. Denne dybe bugt og dens kraftige strandvolde ud mod Skagerrak dannede en første afspærring fra de mange småfjorde og vejler syd derfor. Bunden af bugten dannede således den første barriere mellem Skagerrak og Limfjorden.

Bag disse barrierer af strandvolde, krumodder og »bakkeøer« opstod derefter en række forgreninger af Limfjorden i form af sidefjorde mellem højdedragene bag barriererne mod Skagerrak. Lønnerup Fjord, der dengang strakte sig 7-8 km længere mod nordvest ind i landet til bakkerne ved Tved Klitplantage fra dens nuværende udbredelse ved Hovsøre. Tilsvarende strakte Østerild Fjord sig godt 10 km mod nordøst ind i området mellem de nydannede barrierer og mod øst afgrænset af Hannæs, dvs.

Vigsø Bugt.

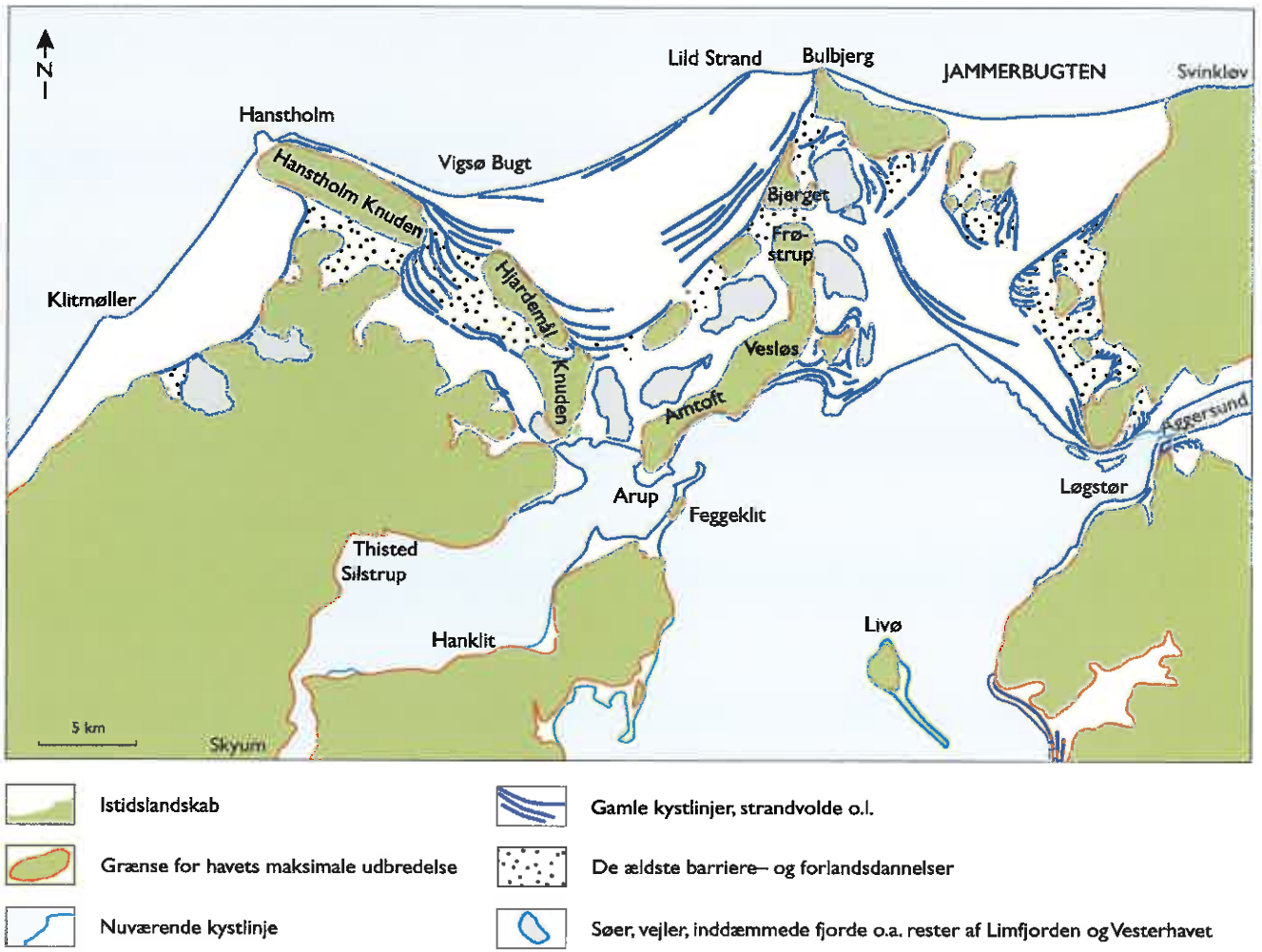
bakkelandet fra Frøstrup over Vesløs til Amtoft. Bunden af denne tidlige fjordgren udgøres nu af Tømmerby Fjord, der er blevet til en sø, ligesom Arup Vejle og Østerild Fjord er rester af denne tidligere meget længere fjordgren.

Sammen med dannelsen af Harboøre og Agger tangerne over Nissum Bredning bevirkede det, at især de vestlige limfjordsegne fik et ganske andet præg end tidligere i stenalderen. Mens Limfjorden under Stenalderhavets maksimale udbredelse havde haft åbne forbindelser til både Vesterhavet og Skagerrak, blev der nu lukket af mod nord og vest. Ud over forbindelsen til Kattegat ved Hals langt østpå var der nu kun forbindelse nordud gennem et lavvandet sund vest for Fjerritslev.

Bl.a. fra sagaerne ved vi, at Limfjorden endnu i vikingetiden var forbundet med Skagerrak. Således var Harald Hårderåde i stand til at undvige sine forfølgere efter et slag i Limfjorden ved at kende denne »smutvej« til Skagerrak og Norge (se fig. 3 og tekstboks).

Under alle omstændigheder viser forløbet af de gamle strandvolde og krumodder, der ses i det flade landskab nordøst for Bygholm Vejle og Lund Fjord, at »bakkeø-

Fig. 3. Figuren viser, hvordan Limfjorden blev lukket.

erne« ved Bulbjerg og Klim (Vr. Thorup Klitplantage) og »fastlandet« fra Svinkløv over Fjerritslev til Aggersund ikke var forbundet med land før langt op mod nutiden. Tilsvarende er den lange strandvold, der nu strækker sig fra Aggersund langs Bygholm Vejle op mod Lund Fjord, en forholdsvis ung dannelse, der formentlig er opstået som en til sidst ca.10 km lang, fritliggende barriereø ud mod det frie stræk i Løgstør Bredning.

Figur 3 viser, hvordan Limfjorden er blevet afspærret fra Jammerbugten og Vesterhavet. Først fandtes i Stenalderen et øhav (grønt) bestående af istidslandskabets højeste bakker og kalkundergrundens hårde »knuder«. Fra dem voksede en mængde strandvolde og krumodder (fuldt optrukne linier) ud i havet. På et tidspunkt forbandt disse strandvolde de nærmestliggende øer i det oprindelige øhav. Herved blev først Vesterhavet afspærret fra sundet mellem Hanstholm-knuden og bakkelandet syd derfor ved Tved. Her opstod Lønnerup Fjord, der i begyndelsen strakte sig fra Limfjorden og ind til bakkelandet ved Tved og syd om Hjardemål-knuden. Dernæst blev Vigsø Bugt helt afspærret fra Limfjorden ved, at der opstod landforbindelser mellem Hanstholm- og Hjardemål-knuderne og

derfra videre i en stor bue mellem en række småøer fra Hjardemål-knuden til Bulbjerg. Bag denne dybt indskårne tidlige Vigsø Bugt dannedes en dyb fjord, hvis rester nu udgøres af Østerild Fjord, Arup Vejle og Tømmerby Fjord. Til sidst blev Jammerbugten afspærret fra Limfjorden ved, at der voksede en stor krumodde ud fra Fjerritslev området (Gøttrup Rimme), og ved at kalkbakkerne ved Bulbjerg blev forbundet med strandvolde. Endnu i vikingetiden var der passage mellem Limfjorden og Jammerbugt nord om Gøttrup Rimme, indtil området sandede til bag en meget lang barriereø, der dannedes fra Aggersund og op mod Bulbjerg. Vest for denne barriereø dannedes endnu en fjord, hvis rester nu udgøres af Bygholm Vejle og Lund Fjord helt oppe under Bulbjerg.

Klitter og klitheder

I et bælte på flere kilometers bredde langs Thys vest- og nordkyster ligger flyvesandet som et tæppe, der stort set overalt dækker alle ældre aflejringer. Nogle steder kun som et tyndt lag af dæksand, mens flyvesandet andre steder tårner sig op i både kystklitter og indlandsklitter, der hæver sig op til 25 m over de omkringliggende flader. Oftest er dette bælte af flyvesand langs Thys vest og nordkyster omtrent 5 km bredt, nogle steder lidt mindre, mens flyvesandet langs Vigsø Bugt findes op til 9 km fra kysten (se det geologiske kort, fig. 4).

Andre kilder til flyvesand end de vegetationsløse strandbredder findes stort set ikke i Thy, hvor istidslandskabet og undergrunden hovedsageligt består af moræneler, kalk og kridt. Derfor findes der heller ikke indsander fjernt fra

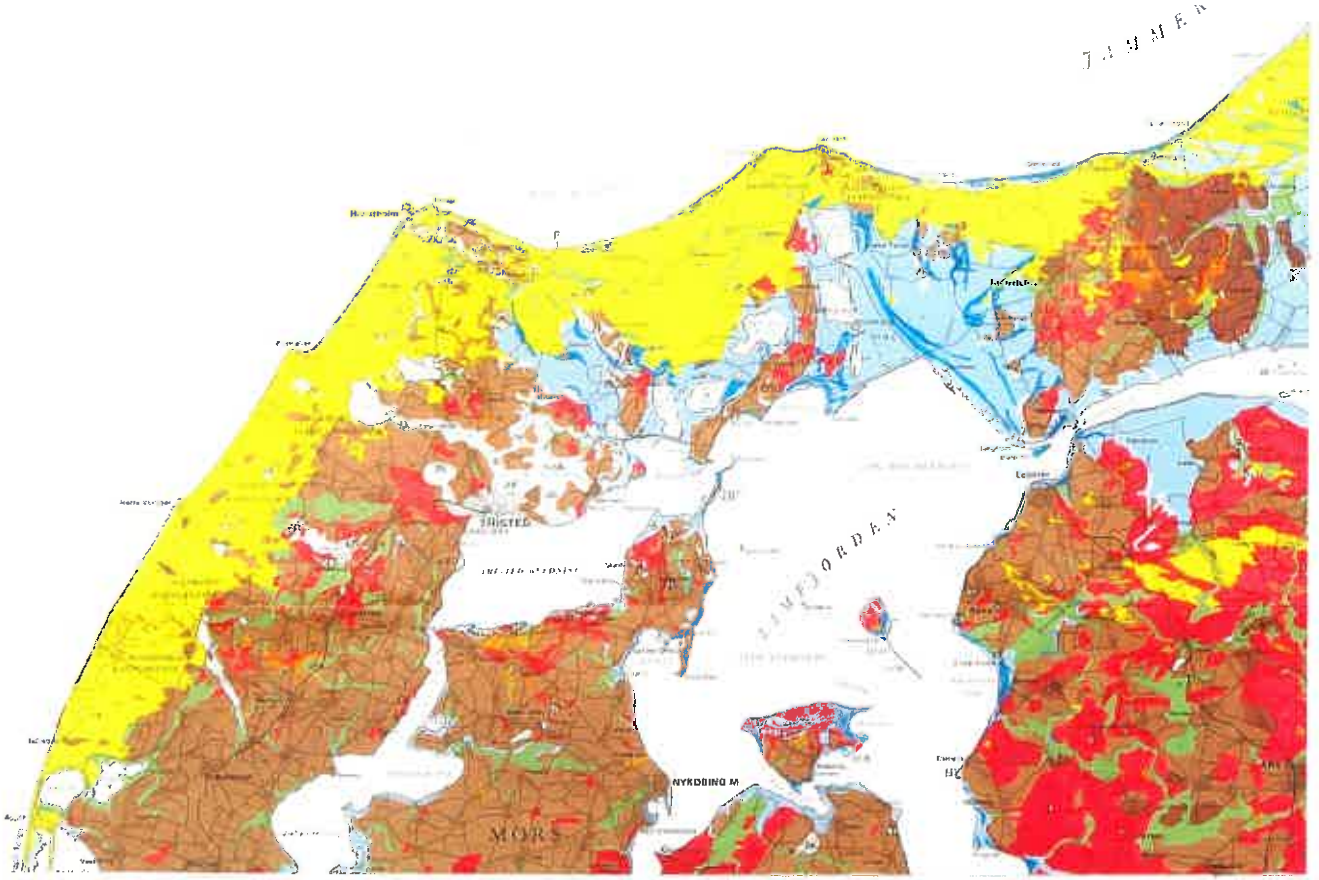

Fig. 4. Geologisk kort over dele af Thy. Stig Schack Pedersen med flere: Jordartskort over Danmark, 1:200.000. Nordjylland. Danmarks Geologiske Undersøgelse, 1989.

Harald Hårderådes flugt »nordud« af Limfjorden

Snorre Sturlasson (1179-1241) fortæller i sagaen om kongerne i Heimskringla om den norske konge, Harald Hårderåde. I 1061 var Harald på hærtogt i Limfjorden, men da hans skibe befandt sig i Løgstør Bredning og havde ledt efter ferskvand på Livø, fik han bud om, at Svend Estridssen var på vej med en overmægtig flåde. Snorre skriver ca. 160 år efter begivenheden (ifølge 1964-oversættelsen af Kongesoger til nynorsk):

»Kong Harald heldt med skipa sine lenger inn i fjorden, der han er breiast og som dei kaller Lusbreid. Der er eit smalt eid lengst inne i vika mot Vesterhavet, og dit rodde kong Harald om kvelden. Men om natta, då det hadde vorti mørkt, lossa dei skipa og drog dei over eidet, og alt dette gjorde dei... og seglbudda seg alt føre dag og heldt nordetter langs med Jylland«

(Kong Harald holdt til med sine skibe længere inde i fjorden, hvor den er bredest og kaldes Løgstør Bredning. Der findes et smalt eide (overgangssted, passage) længst inde i vigen ud mod Vesterhavet, og derhen roede kong Harald om aftenen. Men om natten, da det var blevet mørkt, klargjorde de skibene og trak dem over eidet, og alt dette gjorde de før det blev lyst og holdt nordpå langs med Jylland.)

På baggrund af Snorres beretning diskuterede danske og norske historikere og geologer vidt og bredt i 1800-tallet, hvordan det på bare én nat havde været muligt for Harald Hårderåde at bringe sine skibe fra Løgstør Bredning til Vesterhavet. Nogle mente, at »eidet« var ved Agger Tange, hvorfra det vides, at der var et gennembrud i 1027, da Knud den Store kom denne vej hjem fra England. Andre mente, at kong Harald var søgt nordud mellem Bulbjerg og Svinkløv.

Søvejen fra Løgstør Bredning til Agger Tange er hhv. mindst 60 og 45 sømil (hhv. nord og syd om Mors), mens søvejen fra Aggersund til Klim eller Grønne strand er godt 10 sømil. Et vikingeskib har med god vind kunnet sejle ca. 4 knob, og noget langsommere, hvis det skulle roes frem. Da det således ville have taget mindst 12-15 timer at komme fra Løgstør Bredning til Agger, er det usandsynligt, at Harald er kommet til havet via Agger, mens han nemt kunne nå til havet via Klim eller Grønnestrand i løbet af aftenen og natten, hvis Limfjorden dengang kun var adskilt fra Skagerrak af et »smalt eide«. At det forholdt sig sådan, tyder de geologiske forhold på, idet strandvoldene og krumodderne fra bakkerne ved Klim og Fjerritslev ikke nåede sammen, men langt op i tiden var adskilt af et smalt sund.

Harald Hårderådes søvej nord ud af Limfjorden må derfor anses for at have gået omtrent, hvor Sløjkanalen nu går – dvs. fra Bygholm Vejle og derfra parallelt med en stor krumodde, der strakte sig fra Fjerritslev og godt 2 km mod sydvest. Herfra har der kunnet sejles uhindret ud til »eidet« – der sandsynligvis var en strandvold eller måske bare et lavvandet område – som dengang var den eneste barriere mellem Bygholm Vejle og Skagerrak i det lave område mellem Klim og Fjerritslev. At kystlinien dengang har ligget væsentligt længere mod syd bekræftes bl.a. af, at man i 1980'erne fandt et middelalderskib et godt stykke inde i land syd for Klim Strand. Der kan desuden have været en snæver passage mellem Bulbjerg-knuden og Klim-bakkerne ved Vr. Thorup Klitplantage, hvor datidens stærkere tidevand kan have holdt en strømrende åben.

Anderledes forholder det sig med dannelsen af det marine forland syd for Vigsø Bugt – dvs. det flade slette- og klitlandskab mellem Hanstholm-knuden, Hjardemål-knuden, bakkerne vest for Tømmerby og Lund Fjord og Bulbjerg. Her viser forløbet af de relativt højtliggende – og derfor gamle – strandvolde og kystklinter i bakkerne, at der flere tusinde år tidligere er opstået landforbindelser mellem »bakkeøerne«. Det betyder, at Limfjorden i dette område er blevet afspærret fra Skagerrak snart efter, at Stenalderhavet nåede sit højeste niveau for 6-8.000 år siden.

Thys sandstrande, således som tilfældet er mange steder i Vest- og Midtjylland. Dér har også istidens sletter af smeltevandssand kunnet levere betydelige materialemængder til klitdannelser, der ikke har nogen forbindelse til vestkysten. Til gengæld kan man roligt sige, at Thys kilometerbrede bælte af klitter og klitheder kun har sammenlignelige landskaber ved Blåvands Huk og på Skagens Odde. Enorme mængder af sand er således føget fra sandstrandene mod syd-sydøst ind over landet. Flyvesandsområderne er angivet med gult og ses at ligge i et 5-9 km bredt bælte langs vesterhavs- og skagerrakkysterne. Denne beliggenhed af flyvesand og klitter vidner om, hvor sandet i Thy kommer fra, nemlig fra strandene. Her har vest- og nordkysternes brede, vegetationsløse sandstrande udgjort en omtrent uudtømmelig kilde til flyvesand, når blæsten er kommet strygende ind fra havet. Sandets rigelighed på

strandene skyldes den konstante tilførsel, der er sket som følge af landets nedbrydning der, hvor der nu findes klinter mellem selve strandbredden og baglandet. Eller sandets rigelighed er en følge af den transport af sand fra syd mod nord, som hele tiden foregår parallelt med den jyske vestkyst, og som giver anledning til aflejring af sand fra havsiden på de strækninger, hvor sandtilførslen til strandene ikke skyldes havets erosion af baglandet. Man kan sige, at selv om kysten måtte rykke tilbage de fleste steder, passerer en stor del af sandet over selve stranden, hvorfra det kan fyge op i baglandet og danne kystklitter og senere fyge endnu længere ind i landet.

Flyvesandområdernes dannelsesmåde

Flyvesandet er hovedsagelig lejret på to forskellige måder – som klitter og som sandflader, alt afhængigt af, hvor våd jordbunden har været i sandflugtsområderne. Når sandet til at begynde med tårner sig op i kystklitter langs strandene, vil sandet være tørt og helt løst, fordi grundvandet ikke når op til klitternes overflade. Klitternes overflade er derfor løs og helt usammenhængende, indtil de evt. bliver begroet. Klitterne vil derfor blive eroderet af vinden på luvsiden, mens sandet igen vil blive aflejret på læsiden. Det bevirker, at klitterne med tiden bevæger sig i samme retning som de fremherskende vinde, når sandfygningen er så stærk, at vegetationen ikke kan nå at få fæste og yde læ eller at binde sandet sammen.

Resultatet er, at vegetationsløse klitter og sandmiler så at sige ruller henover landskabet fra vestnordvest mod østsydøst, dvs. i overensstemmelse med den gennemsnitlige vindretning. Det sker med særlig stor styrke i de perioder, hvor klimaet er tørt og blæsende. I forbindelse med denne vandring af klitterne udvikler de en særlig form, efterhånden som de bevæger sig i vindens retning. Fra at være unge kystklitter umiddelbart inden for stranden bliver klitrækkerne mere og mere parabel-formede, efterhånden som de bevæger sig ind i landet. Det skyldes, at sandet forneden på en klit eller klitrække er lidt mindre tørt end sandet højere oppe, og at vegetationen derfor kun kan nå at få »fodfæste« på klitfoden der, hvor blæsten ikke hele tiden fjerner sandet i »vindøjet« – dvs. på den del af klitten, hvor vinden står lige på i den største del af tiden. Hvis

Nordre rimme af en parabelklit ved Vangså.

»vindøjet« således befinder sig mod vestnordvest, bevirker det, at klitten udhules her, og at sandet aflejres igen mod østsydøst og lidt ud til siderne. Efterhånden som en stor klit eller sandmile »blæses« i østlig til sydøstlig retning, opstår der således en parabelformet klitrække med to »ben« af klitrester, hvor åbningen i parablen peger mod vest til nordvest, dvs. i »vindøjets« retning. Hvor bred eller smal parabelklitten bliver, afgøres dels af, hvor meget sand, der er til rådighed (bred = meget sand), dels af dens alder og hvor meget sand, der efterhånden er blevet liggende i »benenes« klitrester (smal = gammel) og dels af, hvor meget vinden svinger omkring den fremherskende vindretning (bred = stor variation i vindretningerne, smal = ringe variation i vindretningerne).

I princippet fortsætter parabelklitten og den ubevoksede sandmile i fronten af parablen med at rulle hen over landet, indtil de gennemsnitlige vindstyrker inde i landet bliver så meget afsvækket, at sandmilernes vandring standses eller reduceres. Sandmilernes vandring kan også standses eller reduceres af, at jordbunden bliver vådere,

Vindvirkeresultanten

At klitternes vandring er i overensstemmelse med vindens gennemsnitlige retning, ses af kortudsnittet fra Vigsø Bugt og pilediagrammet herunder. De mange bugtede linier er højdekurver, og de viser klart formen af parabelklitterne bag Lild Strand, og at de alle peger i østsydøstlig retning. Pilediagrammet i øverste venstre hjørne af kortudsnittet viser en beregning af den gennemsnitlige vindretning for vindstyrker, der kan flytte sandskorn – dvs. vindstyrker på mere end ca. 4 m/sek. Den første korte streg fra midten af diagrammet er udtryk for, hvor lang tid og hvor kraftigt det gennem en bestemt periode har blæst fra N. Næste streg fortsætter fra enden af den første streg og viser, hvor længe og hvor kraftigt det har blæst fra NØ. Sådan fortsættes kompasset rundt ved at afsætte antallet af dage gange de gennemsnitlige vindstyrker fra de pågældende retninger. Forbindelseslinien (den tykke pil) mellem udgangspunktet og slutpunktet viser derpå den såkaldte »vindvirkeresultant« – dvs. et gennemsnit af vindenes retning, varighed og styrke. Som det ses af parabelklitternes orientering, svarer »vindvirkeresultanten« fuldstændig til klitternes orientering og dermed til deres vandringsretning.

Fig. 5. Kurveplan for Svinkløvområdet.
Højdeforskel mellem kurverne 2,5 meter. 1:50.000. Formindsket udsnit af kortbladene 1217 III NØ og 1217 III SØ.
Geologisk Set. Det Nordlige Jylland, Geografforlaget 1992, side 93.

eller at milerne møder en forhindring som f.eks. en å, der borttransporterer det sand, som fyger ned i den. Men møder sandmilerne ikke forhindringer, fortsætter de ud i havet på den anden side, med mindre klitresterne i »benene« har taget så meget af sandet, at der ikke er nogen vandremile tilbage i fronten af parabelklitten. Fortsætter sandmilen til havet på den anden side – som det f.eks. er sket flere steder på Skagens Odde og på Læsø – bliver kun parabelens »ben« af restklitter tilbage og kan vidne om, at der her en gang er føget en sandmile hen over landet.

De parabelklitter, der nu kan ses omtrent overalt langs Thys vest- og nordkyster i et flere kilometer bredt bælte, vandrer ikke mere. Det skyldes ikke naturlige forhold, men at man i slutningen af 1800-tallet og gennem det meste af 1900-tallet begyndte at dæmpe sandflugten med klitplantning. Det kunne være i form af klitplantager af fyr og gran, specielt af bjergfyr på de mest forblæste steder eller i form af hjælme på de egentlige sandmiler (se herom i afsnittet: Kampen mod sandet).

Udsigten fra Bjerget over Lund Fjord.

Istidslandskab og undergrund

Thys landskaber frembyder storladne træk og kontraster i et omfang intet andet dansk landskab kan hamle op med. Fra toppen af Bjerget kan man mod øst se ud over Lund Fjord og på den anden side af fjorden se det vidtstrakte flade land af hævet havbund ind mod bakkerne bag Fjerritslev. Mod nordøst kan man se højdedragene ved Bulbjerg og videre over det flade land med Klim Klitplantage under Jammerbugten. Mod nord og nordvest ses det vidtstrakte klitlandskab under Vigsø Bugt og mod vest og sydvest vidner Hanstholm- og Hjardemål-knuderne om, at der her stikker helt andre geologiske kræfter under end i det øvrige landskab. Ikke alene de kystdannende processer, som især fra stenalder til vikingetid har formet disse enorme flader og omsider skilt Limfjorden fra Vesterhavet og Skagerrak. Men også endnu ældre kræfter har under sidste istid og endnu tidligere skabt Thys monumentale bakkestrøg. Set fra dette højdepunkt i det nordlige Thy skinner det igennem hele horisonten rundt, at stærke kræfter har huseret her, inden landskabet blev, som det er nu. Selv om 1900-tallets omfattende klitplantninger mange steder hindrer det frie udsyn over bakker, klitter, strandvoldssletter, hævet havbund, inddæmmede arealer og ikke mindst Thys omkringliggende hav og fjord, så findes der trods alt rigtig mange bakkestrøg, der hæver sig stejlt over omgivelsernes trætoppe, så man derfra kan se Thys store linier, så langt øjet rækker.

Jordbund og istidsbakker

Som de fleste andre steder i det vestlige og nordlige Jylland er Thy præget af vestenvinden. Ethvert fritstående træ eller læbælte luder stærkt mod øst, som om de med ryggen mod vindens piskeslag ligger underdrejet og venter på bedre vejr. Men til forskel fra Jyllands andre forblæste steder – og til de flestes overraskelse – hører Thys jordbund mange steder til Danmarks mest frugtbare. Det skyldes undergrundens vidt udbredte forekomster af både ler, kalk og kridt umiddelbart under overfladen. Opdyrkningen begyndte i stenalderen, og i løbet af bronzealderen gjorde den frugtbare jord Thy til et af Danmarks tættest befolkede områder. Således ses bronzealderhøjene overalt i bakkelandskabet, mens kun de vidtstrakte klitheder længst mod vest og nord vidner om dyrkningsmæssige

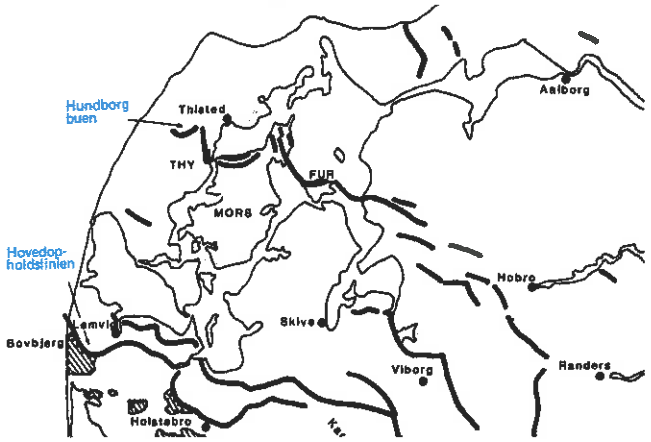

Fig. 6: Hundborgbuen er en del af et system af randmoræner, der kan følges over Mors og Fur til Randers-egnen. Efter N. V. Ussing (1907).

forhold, der kan måle sig med kummerligheden på Skagens Oddes og Oksbøls klitheder.

Det geologiske kort ovenfor (fig. 4) viser klart disse store kontraster i jordbundsforholdene. Som på Mors, Salling og i Vesthimmerland udgøres istidslandskabets jordbund for det meste af moræneler (brunt på kortet), dvs. en ler- og kalkholdig jordbund, der er dannet ved, at istidens gletschere har gnavet i den lokale undergrunds materialer og blandet dem sammen med fjerntransporteret sand, grus og sten fra det skandinaviske højland hinsides Skagerrak.

Bemærkelsesværdigt er det også, at kun få af Thys markante bakkestrøg skyldes, at de er dannet som moræner for enden af istidens gletschere. Det gælder bl.a. de såkaldte Hundborg-buer ved Hundborg vest for Thisted, der antages at være dannet for enden af et nord fra kommende isfremstød under sidste istid. Samtidig har dette isfremstød for måske 40 tusind år siden presset moleret fra undergrunden ved Silstrup syd for Thisted og på det nordlige Mors op foran sig, således at man dér i kystklinterne nu kan se moleret fra tiden før istiderne (Tertiærtiden) med askelag fra de vulkaner, der engang lå i Skagerrak for ca. 50 millioner år siden. (Fig. 7.)

Bevægelser i undergrunden og fordelingen af land og fjord

I modsætning til langt de fleste bakker i Danmark skyldes de mest markante af Thys øvrige bakkestrøg helt andre forhold end istidens gletschere og isfremstød. Tilstedeværelsen i det nordlige Thy af de såkaldte »knuder«, der mange steder rejser sig stejlt langs Stenalderhavets hævede havbund, skyldes først og fremmest bevægelser i undergrundens kilometertykke lag af stensalt. Dybt nede i undergrunden i området mellem Hanstholm, Thisted og Klitmøller findes således en enorm »bule« af stensalt på flere kilometers tykkelse. »Bulen« – den såkaldte *Thisted-struktur* – er dannet, hvor saltet søger opad på grund af dets lavere massefylde end massefylden af de overliggende lag af sandsten, lersten, kridt og kalk. Herved er de overliggende lag gennem mange millioner år blevet løftet opad af saltet. Saltlagene blev oprindelig aflejret i slutningen af Perm-tiden for ca. 240 millioner år siden, hvor Danmark var havdækket, og hvor klimaet var ørkenagtigt. Det betød, at saltkoncentrationen i randhavene til oceanerne blev meget høj, og at saltet begyndte at udkrystallisere og bundfælde. Til sidst havde der over det meste af, hvad der nu svarer til Danmark, Nordtyskland og Norsøen, bundfældet sig saltlag med en tykkelse på henimod en kilometer. I løbet af den efterfølgende Trias-tid blev saltlagene dækket af meget tykke aflejringer af ørkensand m.m. På et tidspunkt i den efterfølgende Jura-tid var vægten af lagene ovenpå saltet blevet så stor, at det kunne få saltet til at bevæge sig. Fra lignende strukturer under Nordsøens oliefelter ved vi, at saltbevægelserne var i fuld gang i Kridt-tiden og i den efterfølgende Tertiær-tid. At dette også er tilfældet i Thys store »saltbule« – Thisted-strukturen – ses netop af, at kridt- og kalklagene, der blev aflejret i slutningen af Kridt-tiden (skrivekridtet) og i begyndelsen af Tertær-tiden (danskekalken eller »limstenen«), blev presset op i en kæmpemæssig bule. Bulen havde toppunkt omtrent, hvor Nors Sø nu ligger. Ved oppresningen af de lag, der ligger ovenpå saltbulen dybt nede, kom Thys kridt og kalklag til at ligge højt og – i området mellem Thisted, Hanstholm og Klitmøller – betydeligt over det nuværende havniveau. Men på grund af især istidens gletschere blev de blødeste dele af bulen, dvs. skrivekridtet, høvlet ned til en omtrent plan flade, mens de hårdeste dele, dvs. limstenen ovenpå skrivekridtet, kom til at udgøre et ringformet fremspring rundt om strukturens midte. Denne hårde kant udgøres nu af de såkaldte »knuder« – Hanstholm-knuden, Hjardemål-knuden og Kløv-knuden – på strukturens

nord- og nordøst side, mens de hårde kalklag på strukturens sydside ud mod Klitmøller senere er blevet dækket af istidslag.

Nederste figur i figur 9 viser, hvordan skrivekridtet fra kridttidens slutning (grønt) og kalkstenene fra tertiærtiden begyndelse (brunt) er presset op i en bule af den underliggende saltstruktur (Thisted-strukturen). Toppen af bulen er nu eroderet væk af istidens gletschere og tilbage står nogle markante bakker dér, hvor de hårdeste bjergarter træder frem i terrænet i en ring omkring strukturens toppunkt. På den øverste figur ses denne meget store ringformede struktur af den hårde danskekalk, der forløber i en stor bue fra Hanstholm over Hjardemål og Østerild til Thisted, hvorfra buen fortsætter under istidslanskabet

Moleret består næsten udelukkende af mikroskopiske skaller af kiselalger, dvs. planteplankton, der dengang havde et betydeligt »blomstringsområde« i området omkring det nuværende Vestthy, Mors, Fur og Nordsalling. Her må man antage, at der har været en kraftig tilførsel af næringsrigt bundvand fra det dengang meget smallere Atlanterhav kort tid efter, at Nordatlanten var begyndt at blive dannet. Det medførte en betydelig vulkanisme i både Vest- og Østgrønland, omkring Færøerene, i Skotland og i Skagerrak – dvs. områder, der længe inden Island opstod, lå meget tættere på hinanden. De vulkanske askelag i moleret er således et vidnesbyrd om en af de tidlige faser af den oceanbundsspredning (eller »kontinentaldrift«), der begyndte at skabe hele det nordatlantiske havområde for ca. 60 millioner år siden og som stadig udvider sig med nogle millimeter om året på grund af undersøisk vulkanisme på den Midtatlantiske Højderyg og oversøisk vulkanisme på Island.

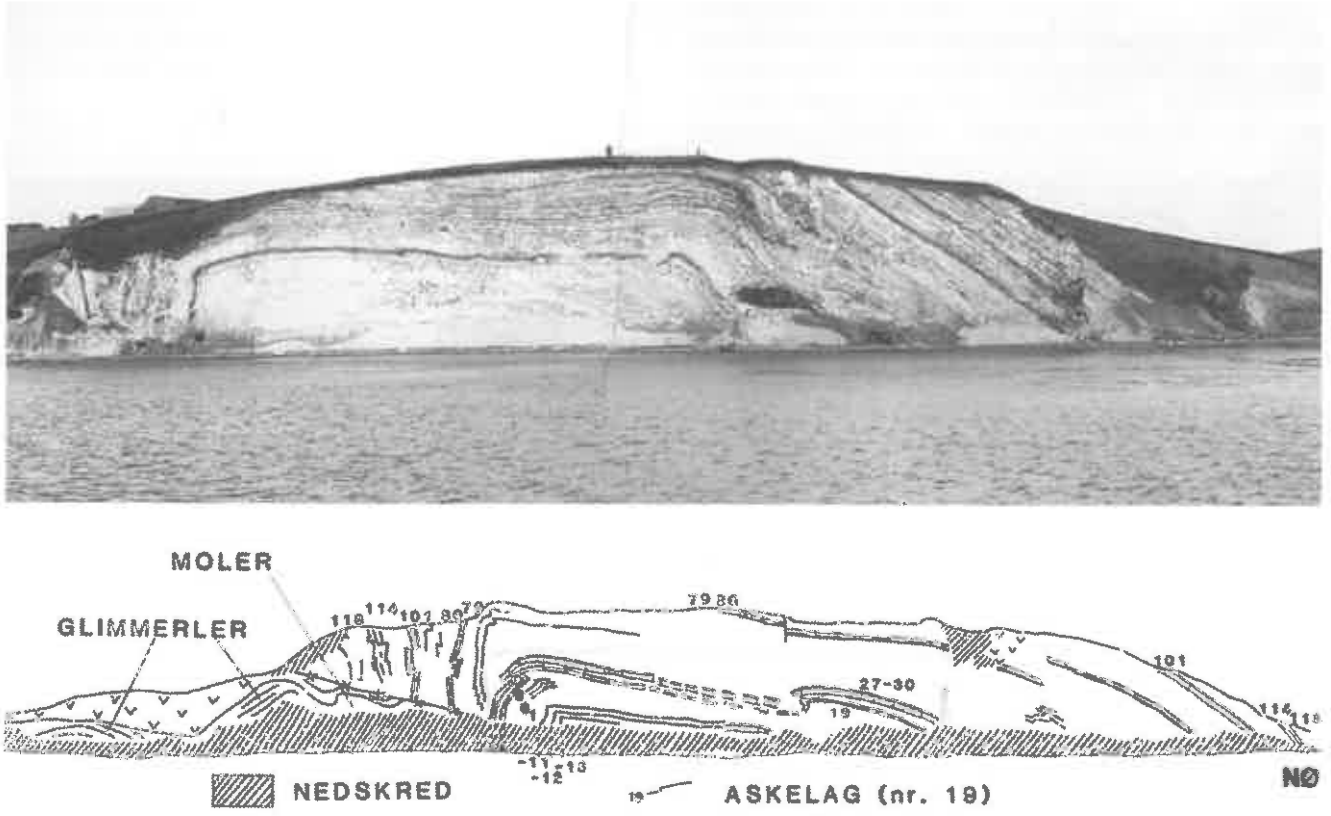

Fig. 7: Indlandsisens oppresning af undergrunden under sidste istid ses bl.a. i Silstrup Klint syd for Thisted (billedet). Her er det ca. 50 millioner år gamle moler med dets askelag presset op for ca. 40.000 år siden i en stor fold af isens tryk fra nord. Folden i moleret giver således et indtryk af, hvorledes bakkerne ved Hundborg (»Hundborg-buerne«) er dannet længere inde i landet. Skov- og Naturstyrelsen: Geologisk Set. Dette Nordlige Jylland, 1992, side 115. Foto Victor Madsen 1902, tegning Erling Fuglsang 1984.

Salthorste

Hvordan tykke saltlag i undergrunden efterhånden bliver til en saltpude og senere en salthorst ses af figuren. De fire billeder skal læses i kronologisk orden dvs. oppefra og nedefter. Først begynder stensaltet (lyseblåt) med dets lag af andre salte (mørkeblåt), at søge opad. Selv om saltet er hårdt og stenagtigt, kan dets egenskaber sammenlignes med en meget sejtflydende væske. Saltet vil derfor søge opad, fordi de overliggende bjergarter er noget tungere end stensalt. Det sker, hvor de overliggende tunge lag er tyndest – mens saltet vil blive klemt ind i saltstrukturen, hvor de overliggende tunge lag er tykkest. Herved opstår der både en hævningsstruktur og – rundt om hævningsområdet – nogle sænkningsområder eller såkaldte randsænker dér, hvor saltet klemmes væk. En saltstruktur opstår som regel, hvor der er en stor ujævnhed i de underliggende lag – f.eks. en forkastning dvs. en brudlinie.

Efterhånden udvikler hævningsstrukturen – eller »saltbulen« – sig til en såkaldt salthorst, der med sine lodrette sider kan hæve sig op til 7-8 kilometer over saltets oprindelige leje. I disse faser af en saltstrukturs udvikling sker der en nogenlunde tilsvarende hævning af de overliggende lag, samtidig med at disse lag gradvist vil blive eroderet, efterhånden som de stikker op over det omgivende landskab. På et tidspunkt kan også selve saltstrukturen nå op i nærheden af jordoverfladen. Det vil sige til et niveau på kun nogle få hundrede meter under jordoverfladen, hvor der findes ferskt grundvand eller grundvand, der i modsætning til grundvandet på større dybde ikke er mættet med opløste salte. Det bevirker, at stensaltet i toppen af saltstrukturen bliver opløst af grundvandet og transporteret væk i opløst form. Derimod bliver stensaltets indhold af tungtopløselige salte (især gips og anhydrit) liggende og kan til sidst udgøre en hård, men porøs »gipshat« eller såkaldt »caprock«.

Undertiden kan denne caprock blive undermineret som følge af den fortsatte opløsning af stensaltet under caprocken. Når denne opløsning er tilstrækkeligt fremskreden kan det føre til dannelse af kollaps-strukturer, der kan ses i landskabet som f.eks. en dal eller et sund tværs hen over salthorsten. Det er f.eks. tilfældet med dalstrøget Erslev Kær på Mors, der passerer midt hen over Mors-salthorsten. Ligeledes kan det være tilfældet med Fur Sund, der løber tværs over Batum-salthorsten.

I forhold til de forskellige stadier af en saltstrukturs udvikling svarer Thisted-strukturen til et tidligt stadium uden gipshat eller »caprock« (de to midterste figurer), mens Mors- og Batum-salthorstene svarer til sene stadier (nederste figur), som når op til få hundrede meter under jordoverfladen, og som til dels opløses af grundvandet med dannelse af en caprock til følge. Salthorste, der når op i nærheden af jordoverfladen som f.eks. Mors- og Batum-salthorstene, kan danne grundlag for minedrift, hvis horstene indeholder særligt værdifulde salte som f.eks. kalisalt. Det har været overvejet at lave kaliminer i både Mors- og Batum-horstene. Placeringen af Cheminova på Harboøre Tange skyldes således, at der under Harboøre Tange findes en salthorst, der oprindeligt leverede råstof (klor m.m.) til fabrikationen af pesticider og insecticider. Det skete ved såkaldt »solution mining«, hvor råstoffet skylles op gennem en boring.

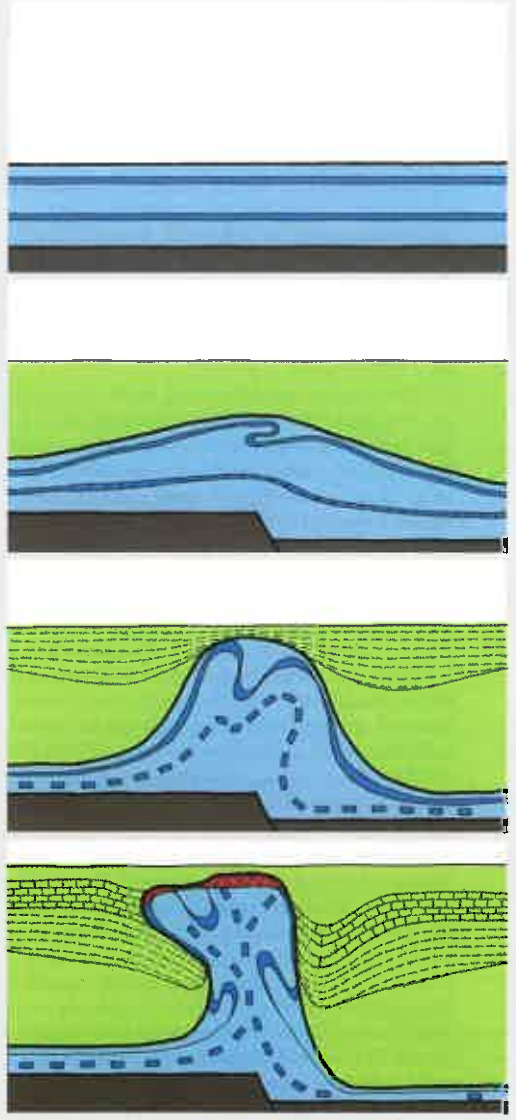

Fig. 8. Jens Morten Hansen: Geologi for Enhver. Danmarks Geologiske Undersøgelse og Geografforlaget 1984, side 56

Den overordnede fordeling af land og fjord i de vestlige limfjordsegne skyldes til en vis grad bevægelser i de tykke lag af stensalt dybt nede i undergrunden. De steder, hvor der er land, er i nogen grad sammenfaldende med områder, hvor saltet søger opad, mens de steder, hvor der er fjord og bredning, i nogen grad er sammenfaldende med områder, hvorfra stensaltet – umådelig langsomt – flyder ind i hævningsområderne. I de vestlige limfjordsegne findes adskillige saltstrukturen dybt ned i undergrunden. De vigtigste er *Thisted-strukturer* under området mellem Hanstholm, Thisted og Klitmøller, *Harboøre-salthorsten* under Harboøre Tange og øen Rønland, *Mors-salthorsten* under de centrale dele af Mors, *Fjerritslev-strukturen* umiddelbart øst for Bygholm Vejle, *Batum-salthorsten* under Fur og det nordligste Salling og *Uglev-salthorsten* under Thyholm.
Thisted-strukturen antages således at hæve store dele af det nordlige Thy og at sænke bunden under Lønnerup Fjord, Østerild Fjord og Thisted Bredning. Harboøre-salthorsten, hvorpå Cheminova ligger og hvorfra fabrikken tidligere hentede sit råstof, har dannet øen Rønland direkte over horstens top og formentlig dele af Nissum Bredning over randsænkerne. Mors-salthorsten antages at hæve det meste af Mors og at sænke bunden under både Thisted og Løgstør Bredning, mens Batum-salthorsten sandsynligvis hæver Fur og Nordsalling og sænker bunden under Risgårde og Løgstør Bredning, ligesom dannelse af den markante Harre Vig kan skyldes Batum-salthorstens randsænke. Fjerritslev-strukturens randsænke, der er blevet præcisionsnivelleret med godt 50 års mellemrum, og hvis nuværende bevægelser derfor er bedre kendt end hos de øvrige saltstrukturer, er sandsynligvis årsag til dannelsen af Bygholm Vejle og Lund Fjord. Uglev-sandhorsten hæver sandsynligvis Thyholm, og dens randsænker er sandsynligvis årsag til dannelsen af Tambosund mellem Thyholm og Jegindø og til dannelsen af Skibsted Fjord.

mod Klitmøller ved Vesterhavet. På strukturens top ses en række forkastninger, dvs. stejle revner eller bevægelseslinier, hvor lagene på hver sin side af linierne har bevæget sig i forhold til hinanden. Det skyldes, at lagene oven på »saltbulen« bliver strakt af saltstrukturens opadgående bevægelse. For at udfylde den plads der derved skabes, er nogle store kileformede »klodser« af kridt og kalk derfor sunket nedad på strukturens højeste dele, mens de øvrige dele er presset opad ved saltets almindelige hævning af området. Således er Nors Sø et resultat af forkastningsbevægelser, og søens stejle sider især mod nord afspejler direkte beliggenheden af forkastninger i undergrunden.

Et andet resultat af saltstrukturens bevægelser i undergrunden er, at Stenalderhavets strandlinier nogle steder på midten af strukturen er hævet betydeligt mere end den almindelige landhævning efter istiden kan begrunde. I området skulle man således forvente, at Stenalderhavets strandlinier er hævet ca. 4.5 meter over det nuværende havniveau, hvis der ikke fandtes en saltstruktur i undergrunden. Men mange steder finder man nu disse gamle strandlinier op til 15 meter over nuværende havniveau. Det tyder på, at saltstrukturen i undergrunden har hævet sig mere end 10 meter siden stenalderen. Over saltstrukturens randsænke, dvs. uden for ringen af høje bakker, finder man derimod Stenalderhavets strandlinier på et lavere niveau, end den almindelige landhævning efter istiden kan begrunde. Således ligger Stenalderhavets strandlinier ved Lønnerup Fjord og Arup Vejle 1-2 meter lavere end

Kystskrænten ved Kløv.

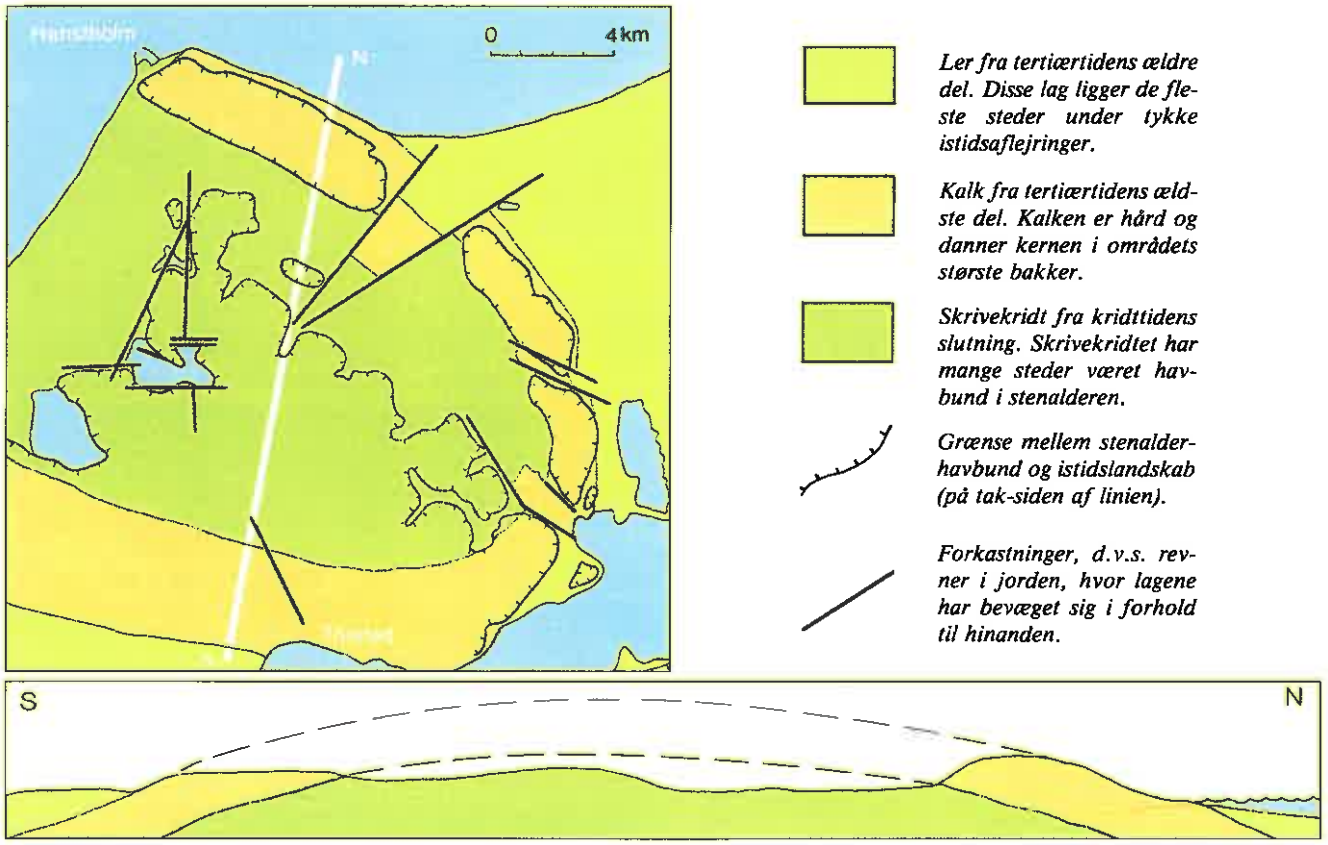

Fig. 9: Geologisk kort over området mellem Thisted og Hanstholm.
Jens Morten Hansen: Geologi for Enhver. Danmarks Geologiske Undersøgelse og Grafforlaget 1984, side 10.

man skulle forvente, hvis der ikke var en saltstruktur i undergrunden.

Man kan sammenligne formen af Thisted-strukturen (fig. 9) med et blødkogt æg, som lige har fået hugget toppen af, og hvor snitfladen svarer til istidens erosionsflade i »bulen«. Inderst ligger blommen. Den svarer til skrivekridtet. Uden på ligger hviden og skallen. Det svarer til danskekalken eller »limstenen«, der forneden (inderst) er relativt blød og skrivekridtagtig, mens danskekalken højere oppe (yderst) er hårdere og mestendels består af banker af kalkskallede dyr (bryozoer). Denne hårde variant af »limsten« ses også i de lodrette klinter ved Bulbjerg og tidligere også ved Hanstholm, inden havnen blev bygget. Omkring Thisted-strukturen udgør lagene med bryozobanker og mange tykke flintlag de hårde lag i »knudernes« limsten. Det har bevirket, at disse markante bakker ikke er blevet høvlet lige så meget ned som det bløde skrivekridt midt på »bulen« under istiden eller senere af havet.

Omtrent en tredjedel af Thisted-strukturen ligger under Vesterhavet. Man må antage, at der også engang derude i Vesterhavet har været et øhav af »knuder« på Thisted-strukturens vestside på samme måde, som Hanstholm-, Hjardemål- og Kløv-knuderne udgjorde et øhav på strukturens nord- og østside under Stenalderhavets maksimale udbredelse, og at Stenalderhavet har udslettet dette landskab mod vest.

Foto th.: Læmolen i Vorupør.

Vejr og klima

Af Kaj Nysted

»Alle taler om vejret, men ingen gør noget ved det.« (Charles Dudley Warner).

»Man skal aldrig ærgre sig over vejret; det gør, hvad det vil, alligevel.« (Robert Storm Petersen).

Dette er et par ældre udsagn. I dag gælder de vel kun nogenlunde, specielt tales der meget om menneskets påvirkning af temperaturforholdene (øget drivhusvirkning, flere ekstremer), påvirkning af ozonlaget (mere ultraviolet stråling). Der er absolut ikke fuldstændig enighed om samspillet mellem vejr/klima og mennesket. Undertiden kan man få den tanke, at vi er vidne til en diskussion, hvor troen er det centrale. Der tales meget om vejret, og thyboer er i den sammenhæng ingen undtagelse. Planter, dyr og mennesker er da også afhængige af vejr og klima. Lys, varme og vand er væsentlige faktorer for det organiske liv. Landbrugsproduktionen bliver påvirket af, at regnen kommer på det rigtige tidspunkt og i passende mængder. Turisterhvervet påvirkes af vejret, specielt i en region som Thy. De trafikale forhold kan vanskeliggøres på grund af is og sne. Vores velbefindende kan påvirkes af vejret, både fysisk og psykisk.

Hvorledes er da vejret og klimaet i Thy?

Vejret

Indledningsvis kan det siges, at vejret skifter hyppigt. Der er dage med sol, dage med mange skyer, ganske mange dage med nedbør, dage med blæst, sjældent vindstille. Lidt systematik er der dog at finde: Vinde fra en vestlig

Efterårshimmel over Ballerum.

retning dominerer, mange lavtryk passerer, der bliver sjældent rigtig varmt eller rigtig koldt, der er sjældent tørke eller oversvømmelser. En kombination af de nævnte forhold giver gode forhold for planter, både de vilde og de dyrkede. Derfor ser man da også, at hovedparten af den jord, der egner sig til dyrkning, bliver brugt til landbrug.

Vejret er de faktorer, vi observerer og måler hver dag: Solstråling, fugtighed, nedbør, skydække, lufttryk, vindforhold og evt. fordampning.

Klima

Thy ligger efter Martin Vahls klimainddeling (se faktaboks 1) i Den tempererede Løvskovszone med kystklima. Klimaet er de gennemsnitlige vejrforhold. Normalt er gennemsnittet udregnet for en 30 års periode. Det gælder hele Verden. Periodens længde er fremkommet ved, at man vil forsøge at have høje og lave værdier repræsenteret i gennemsnitsperioden. Naturligvis vil gennemsnitsberegninger for en periode være behæftet med usikkerheder. Konklusioner ud fra 30 års middelværdier indeholder fejlmuligheder. Det kan f.eks. ikke ses, om vi har at gøre med kortvarige eller langvarige svingninger i de klimatiske forhold.

Solstråling og temperatur

Solens aktivitet er af afgørende betydning for forståelsen af vejr og klima, både lokalt og globalt. Fig.1 viser antal solskinstimer i middel pr. måned (perioden 1971-97) for Silstrup. Kurven viser ikke overraskende maximum i juli og minimum i december-januar. Temperaturforholdene ved en station er afhængig af solstrålingen; mere præcist kan det siges, at temperaturen er bestemt af strålingsbalancen: indstråling-udstråling.

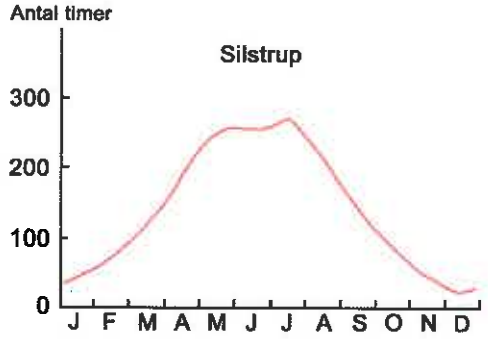

Fig. 2 viser de gennemsnitlige temperatur- og nedbørsforhold (en *hydrotermfigur*) for Vestervig. De danske hy-

Fig. 1. Antal solskinstimer i middel pr. måned for Silstrup 1971-1997. Årsmiddel 1754 timer.

Faktaboks 1

Klimaregioner

I Danmark benyttes normalt et klimasystem, som er udarbejdet af Martin Vahl. Det er stort set det eneste sted i verden, det bliver brugt. Men det er overskueligt og det er dansk.

Thy ligger i Den tempererede Løvskovszone, og der er kystklima. Systemet bygger primært på samspillet mellem klima og den naturlige plantevækst.

Tempereret klima:

Gennemsnitstemperatur for varmeste måned: højere end 10°C.

Gennemsnitstemperatur for koldeste måned: mindre end 3°-10°C afhængig af geografisk placering.

Tempereret løvskov:

Mindst 5 måneder (155 dage) med et gennemsnit over 8°C. Endvidere ingen tørtid.

Kystklima:

Benævnelsen er især knyttet til tempereret klima. Navnet er et resultat af havets indflydelse på klimaet; man taler også om et maritimt klima. Havet mindsker temperatursvingningerne således, at vintertemperaturerne bliver højere og sommertemperaturerne lavere. Årsager til det er:

- Vand har større varmefylde end landjorden.
- Transport af varme via havstrømme. I Nordatlanten føres varme vandmasser fra SV til NØ ved hjælp af Golfstrømmen (Den Nordatlantiske Vestenvindsdrift).
- Op- og nedadgående bevægelser i havet er med til at udjævne temperaturerne.

Definition:

Forskellen mellem gennemsnitstemperaturen for koldeste og varmeste måned er mindre end 18-20°C.

Eksempler:

Vestervig: 15,4°-0,4° = 15,0°C

Ødum: 15,1°-(-0,5°) = 15,6°C (mellem Randers og Århus).

Værløse: 16,2°-(-0,5°) = 16,7°C (Nordsjælland)

Årssvingning i Stockholm: 21°, Moskva: 31°. Begge stationer har fastlandsklima.

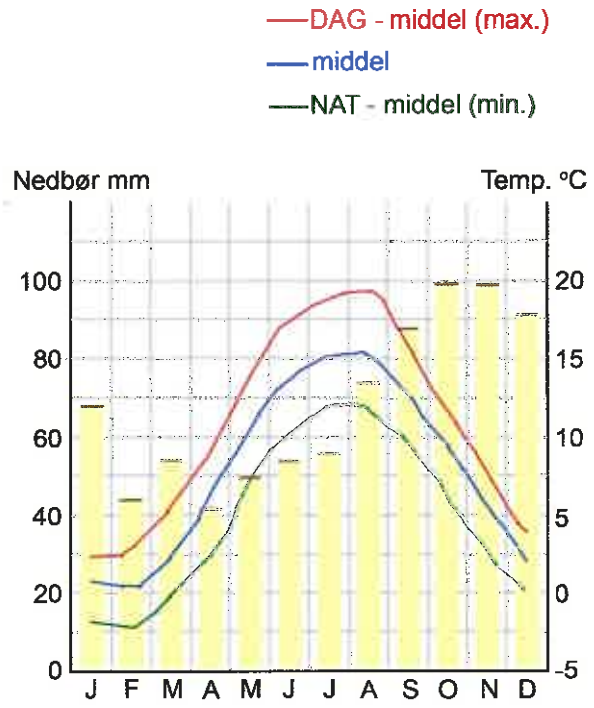

Fig. 2. Hydrotermfigur for Vestervig 1961-1990. Temperatur: middelmaks., middel og middelmin. Nedbør som søjler. Beliggenhed: 56°46'Nord, 8°19'Øst.

drotermfigurer ligner hinanden temmelig meget. Dels er der tale om et lille landareal, dels er landet under kraftig påvirkning af havet, hvilket medfører, at gennemsnitstemperaturen svinger relativt lidt. Klimaet kaldes derfor *kystklima* (se faktaboks 1).

Figuren viser, at der er minimum i januar-februar og maximum i juli-august. Temperaturkurven følger ikke kurven for solskinstimer. Som følge af havets påvirkning er minimum og maximum forsinkede, også i forhold til vintersolhverv (ca. 21. december) og sommersolhverv (ca. 21. juni).

Temperaturmålinger foregår i dag i en ventileret, hvidmalet hytte (kaldet en engelsk hytte) – 2 m over tætklippet grønt græs. Hyttens jalousisider tillader omrøring af luften og hindrer direkte solstråling. Derved kan man opnå troværdige og sammenlignelige aflæsninger.

Hvis vi ser på temperaturudviklingen i løbet af de sidste hundrede år, kan aflæses en tendens til højere vintertemperatur. En sammenligning af gennemsnitstemperaturerne for perioden 1931-60 med perioden 1961-90 viser højere temperatur for Vestervig i januar, februar, marts og oktober i perioden 1961-90. De øvrige måneder viser lavere temperaturer i 1961-90.

»Engelsk hytte« på Thisted Lufthavn ved Tved.

Det er på grundlag af observationerne vanskeligt at påvise med sikkerhed, at klimaet i Thy er påvirket af den meget omtalte drivhuseffekt. Der er andre faktorer end temperaturen, som skal analyseres nøjere, inden man kan udtale sig sikkert om, at menneskeskabte faktorer er medvirkende til at forklare klimaudviklingen i Thy. Se nærmere om temperatur i faktaboks 2.

Skydække og nedbør

Nedbørsfordelingen kan aflæses af fig. 2, og skydækket og antal nedbørsdage fremgår af fig. 3. Nedbørsmængden er øget med 8% i Vestervig fra 1931-60 til 1961-90. I middel for Danmark er væksten 7%. Skydækket er øget i perioden 1961-90, især om sommeren. Derved bliver somrene køligere, fordampningen nedsættes. Derved formindskes forudsætningerne for dannelse af varmetordenvejr. Det er med til at forklare, at sommernedbørsmængden bliver mindre, spc. i juli og august. Som nævnt er årsnedbøren

Faktaboks 2

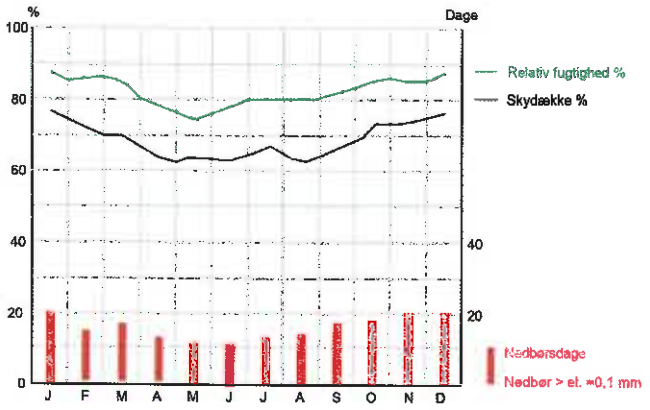
Temperaturforhold

Vestervig ligger på 56°46' nordlig bredde og 08°19' østlig længde. Det betyder bl.a., at vi aldrig kan få solens stråler vinkelret på jordoverfladen og at solen vil komme over horisonten hele året. Solen kan komme 56½° over horisonten ved sommersolhverv og 9½° over horisonten ved vintersolhverv. Ud over årsvariationer vil der være døgnvariationer. Forskellem mellem temperaturmaksimum og temperaturminimum i løbet af døgnet er størst i maj og mindst i december (se fig. 7), henholdvis ca. 9°C og ca. 3,5°C ved Vestervig i perioden 1901-2000. Det tyder på, at der i maj ofte er højtryksvejr og der i begyndelsen af december er lavtryksvejr.

Vedr. temperaturforholdene i Vestervig kan tilføjes, at den højest målte temperatur i perioden 1961-90 var 34,8°C i august 1975 og den laveste værdi -25,0°C i januar 1982. Det kan tilføjes, at den laveste temperatur, der er målt i Danmark, er aflæst i Hørsted 1982: -31,2°C.

I perioden 1961-90 var der i middel 6 såkaldte »kolde dage«, hvor minimumstemperaturen kom under -10°C. I samme periode var i middel 16 dage, hvor maksimumtemperaturen var mindre end 0°C. Der var i middel knap 7 såkaldte »sommerdage«, hvor maksimumtemperaturen var højere end 25°C. Egentlige »tropenætter« med minimumstemperaturer over 20°C forekom ikke.

blevet større. Det betyder, at den centrale nedbørsårsag i Thy er de *vandrende lavtryk* (polarfrontcykloner). Se faktaboks 3.

Danmarks Meterologiske Instituts fuldautomatiske vejrstation i Silstrup ved Thisted.

Af fig. 2 (hydrotermfiguren) fremgår tydeligt, at Thy ligger i en region med helårsnedbør, maximum om efteråret og minimum om foråret. Middelnedbøren for Vestervig 1961-90 er 812 mm. Det kan nævnes, at der i samme periode i middel var 148 dage pr. år med skydække over 80%. I middel var der kun 22 skyfrie dage pr. år.

Fordelingen af nedbøren på årstider er: Vinter 24%, forår 18%, sommer 23%, efterår 35%. I middel er april og februar de nedbørsfattigste måneder. Nedbørsmængderne varierer meget fra år til år (se fig. 4). Der kan også forekomme ganske store forskelle inden for små afstande (se fig. 5). Den laveste gennemsnitsværdi er målt ved Frøstrup: 721 mm. Den højeste gennemsnitsværdi er målt ved Silstrup: 867 mm. Mellem de to stationer er der ca. 30 km. I Danmark varierer nedbøren fra 478 mm ved Røsnæs Fyr i Nordvestsjælland til 936 mm i Toftlund i Sønderjyllands Amt.

Fordelingen af nedbøren på årets måneder er ikke helt optimal. Der er tydeligt minimum i den del af året, hvor afgrøderne skal i gang efter en vinterpause eller efter udsåningen om foråret. I løbet af foråret og sommeren stiger temperaturen, hvilket øger fordampningen. På nogle jordbundstyper kan det derfor blive nødvendigt at kunst-

Fig. 3 (tv). Skydække (%), relativ fugtighed (%) og nedbørsdage (dage med mere end 0,1 mm for Vestervig 1961-1990). Relativ fugtighed: Aktuelle vanddampmængde i % af den vanddampmængde, der kan være i luften ved samme temperatur.

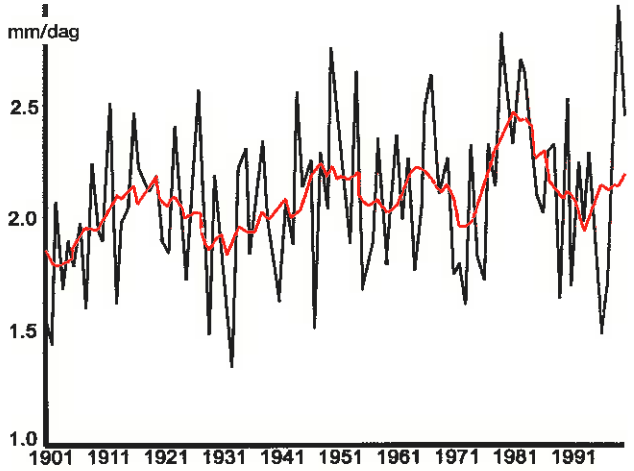

Fig. 4. Årlig variation i årsmiddelnedbør for Vestervig 1901-2000 (sort kurve) og et 9 års glidende middel (rød kurve). Vejret nr. 88, 2001.

vande. Vejret i høstperioden er ikke stabilt. Det kan i den forbindelse dog være en fordel, at nedbørsmaximum er rykket fra sommer til efterår. Heldigvis er det sjældent, at vejret betyder alvorlig nedgang i høstmængderne. 1992 er et eksempel på manglende nedbørs indflydelse på høsten. Kornproduktionen i Danmark faldt fra 9,2 mio. tons i 1991 til 7 mio. tons i 1992 (kornavlen var ikke spc. stor i 1991).

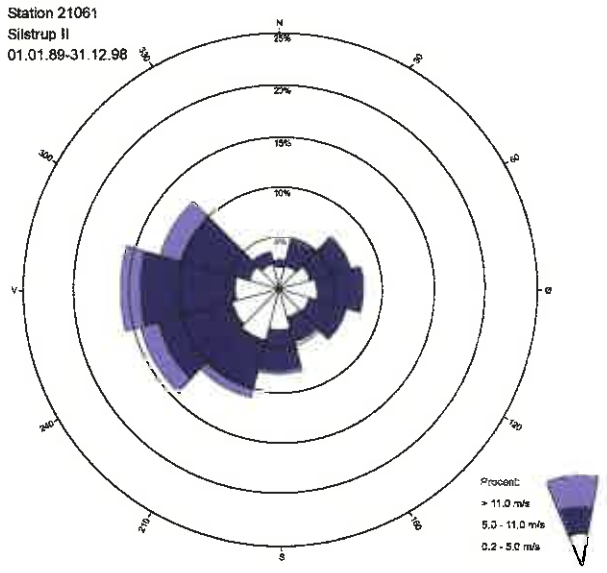
Fig. 5. Seks stationer i Thy, visende middelnedbøren for 1961-1990. DMI, 97-8, 1997.

Fig. 6 (th). Vindrose for Silstrup (1989-1998), der viser dominerende vindretninger og vindhastigheder i middel. DMI, 99-13, 1999.

Nedbørsmængderne giver ikke normalt de store problemer for plantevæksten. Det kan skyldes, at der mange dage er et udbredt skydække, at den relative fugtighed er høj og at der er mange nedbørsdage (se fig. 3). De tre faktorer betyder, at fordampningen formindskes således, at planterne ikke så let får vandunderskud.

Vindforhold

Vestlige vinde er de typiske i Thy. Summen af vinde med en vestlig komponent er for Silstrup (1989-1998): 56% af alle (86000) observationer (se fig. 6). Vestlige komponenter er defineret: SSV, VSV, V, VNV, NNV. På en cirkel, hvor man starter i N (nord) og går med uret, svarer det til: 210°-330°. Vigtigste vindretning er i alle måneder fra en vestlig retning, undtagen april (øst) og november (syd). Hyppigheden af vestlige vinde, især i februar, kan være med til at forklare, at perioder med vintervejr ikke er særlig langvarige og kolde. På samme måde kan vestlige vinde være med til at forklare, at sommervejret undertiden ikke er efter turisternes og turisterhvervets ønsker. De maximale vindhastigheder findes ved vestlige vinde. Det er med til at understrege, at Thy ligger i vestenvindsbæltet. Højeste middel for hastigheden findes ved VSV (240°) = 21,9 m/sek. (stormende kuling).

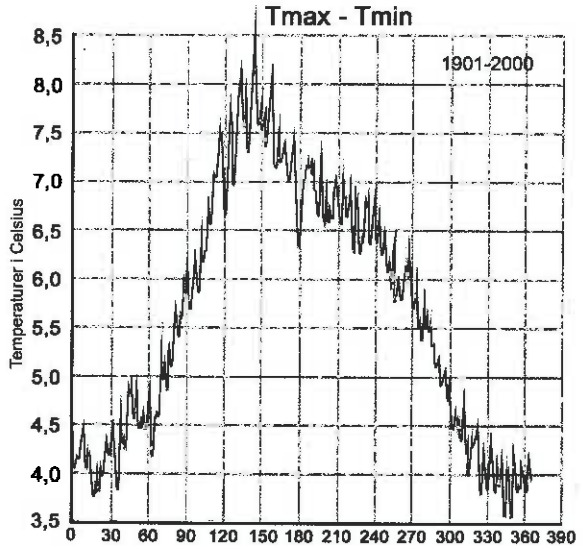

Fig. 7. Årstidsvariation i døgnudsvinget for temperaturen, defineret som middel (Tmax) - middel (Tmin) ved Vestervig 1901-2000. Vejret nr. 88, 2001.

Sammenfatning

Vi bor i en region, som primært påvirkes af strømme fra vestlige retninger. Vi har mange dage med udbredt skydække kombineret med muligheder for nedbør hovedsagelig fra polarfrontcykloner. Der bliver sjældent meget koldt eller meget varmt (se box om temperatur).

Klimaet er blevet mere præget af havets nærhed i perioden 1961-90 sammenlignet med den foregående 30 års periode:

- Somrene er blevet køligere og vintrene er blevet varmere.
- Nedbørsmængden er øget og nedbørsmaximum er rykket fra sommer til efterår.
- Antal soltimer er reduceret ca. 5%.

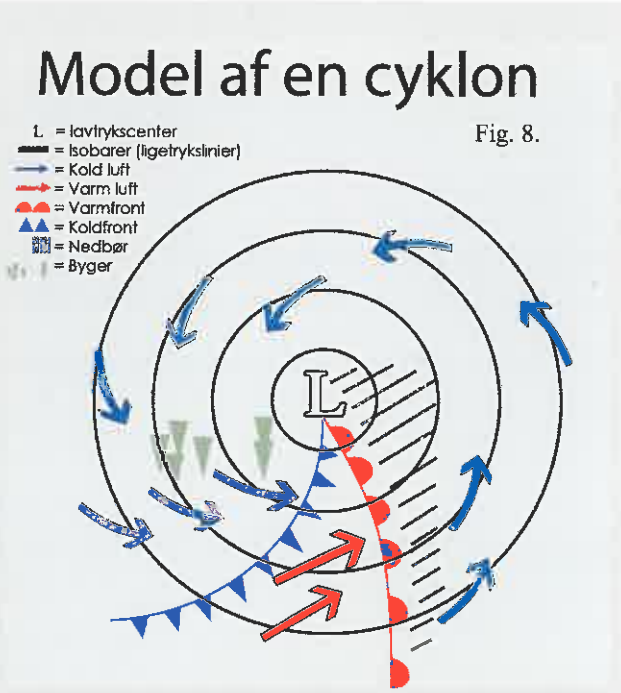

Fig. 8.

Faktaboks 3

Nedbørsårsager

Polarfrontcykloner

Den vigtigste nedbørsårsag i Thy og i hele Danmark er passage af polarfrontcykloner. Lavtrykkene dannes over Atlanterhavet langs polarfronten. Polarfronten dannes i en zone, hvor varm luft fra syd (Det subtropiske Højtryk ved Acorerne) mødes med kold luft fra Det polare Højtryk. Man taler om frontalzonen med polarfronten. Ved polarfronten dannes lavtryk, som flyttes fra vest mod øst af de kraftige vestfra kommende højdestrømme (jetstrømme).

På fig. 8 ses opbygningen af en polarfrontcyklon med varmfront, varmsektor og koldfront. Eftersom de styrende jetstrømme ofte danner store bølger (Rossby bølger), vil polarfrontcyklonernes retning og opbygning variere. Det vil have stor indflydelse på vejrudviklingen. De faktorer, som er med til at skabe polarfrontcyklonerne, bringes ikke hurtigt til ophør. Derfor er der en tendens til, at der dannes flere cykloner efter hinanden (cyklonfamilier). Af den grund kan man i Thy ofte opleve, at vejret er ustadigt flere dage i træk.

Varmetorden

I de varme måneder kan der dannes nedbør som følge af lokal opvarmning (konvektionsregn). Undertiden kan opstigningen af luftmolekyler foregå så hurtigt, at der udløses tordenvejr (varmetorden), hvilket også giver nedbørsmuligheder. Tordenvejr kan også forekomme i forbindelse med koldfrontpassager. Derfor kan tordenvejr optræde i alle måneder. I Vestervig var der i middel (1961-90) 11 tordendage med maksimum i juli, august og oktober. De lavere sommertemperaturer, som er omtalt, kan være med til at nedsætte antallet af dage med torden.

»Kyndelmisse slår sin knude overmåde hvas og hård«, (St. St. Blicher), passer ikke så meget mere.

»Byger som går og kommer, – det er den danske sommer«, (Thøger Larsen), passer stadig, dog knap så tydeligt som tidligere.

Diskussionen om årsager til klimaændringer foregår stadig. Hvad er bestemt af solen, af havstrømme eller af menneskene. Der opnås ikke enighed derom, inden denne bog udkommer. Men postulatet om, at ingen gør noget ved vejret, holder ikke.

Foto th.: Bronzedolk fra ældre bronzealder ca. 1300-1000 f. Kr. fundet i Hinding ved Nors.

Fra urskov til kulturlandskab

Af Jens-Henrik Bech

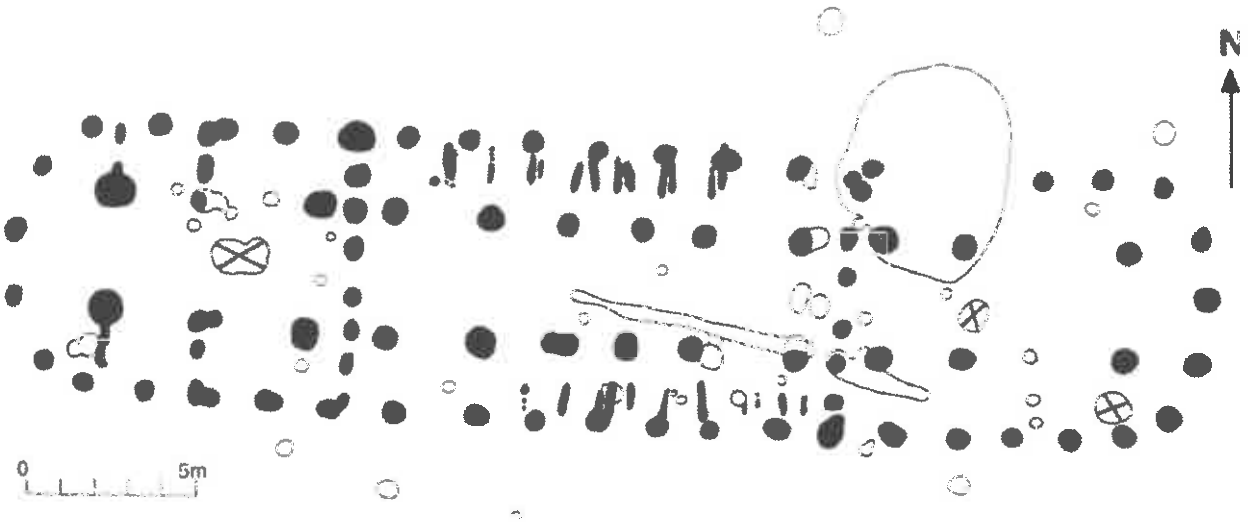
Sognepræsten i Skjoldborg og Kallerup sogne, Knud Aagaard, skrev i 1802, at der i mands minde ingen skov har været i Thy, og at det er uvist, hvornår den forsvandt. At der tidligere har været i det mindste nogen skov, herom vidner stednavnet Skovsted nordøst for Thisted. Det går mindst 600 år tilbage i tiden, idet navnet kendes i skriftlige kilder fra 1400-årene. I andre dokumenter fra 1400- og 1500-årene omtales enkelte jordtilliggender til større gårde også som skov, men der er ingen tvivl om, at det er de sidste rester, der er tale om. At det kom så vidt, er kulminationen på en historie, der går mange tusinde år tilbage i tiden.

Gravhøjenes land

En engelsk rejsende, som i 1859 besøgte Thy, kunne i en malende beskrivelse berette om »et hav af gravhøje« så talrige »som bobler i en gryde med kogende vand«! Næppe nogen landsdel i Danmark har en sådan koncentration af fortidsminder. Der kendes næsten 4000 høje i Thy, hvoraf ca. 1150 er fredede, resten ligger som helt eller delvist udjævnede højrester rundt omkring på de dyrkede marker. De mange høje ligger ofte på bakketoppe og højdedrag, og med den placering var det selvsagt meningen, at de som monumenter skulle opleves i et åbent landskab, hvor skove og bevoksninger ikke hindrede udsynet. Hovedparten af højene blev bygget i bronzealderen, for mellem 3.500 og 3.000 år siden, og alene på den baggrund må vi gå ud fra, at landskabet allerede da var stærkt kulturpåvirket og åbent. At det netop forholdt sig sådan, rummer højene selv beviser for. Ikke blot kan der være bevaret blomsterstøv eller pollen i de græstørv, som højene er opført af, men også i den jordbund, som højene dækkede. Planternes pollenkorn kan under mikroskop henføres til art, slægt eller familie. Ved at studere sammensætningen af pollen i gravhøjes jordlag og jordbunden under, kan man danne sig et indtryk af bevoksningen på det sted, hvor højen kom til at ligge, og på det sted, hvor byggematerialerne til højen var blevet hentet. Den slags undersøgelser har den nu pensionerede statsgeolog Svend Th. Andersen udført mange steder i Danmark, herunder også i Thy, og gennem dette arbejde er små glimt af et fortidigt kulturlandskab blevet afsløret.

En langhøj i Sønderhå

I den nordøstlige del af Sønderhå, nær vejen mod Årup, ligger en større gruppe bronzealdergravhøje, hvorfra man har et imponerende udsyn over store dele af Thy. I en af højene på Bjergene, som dette markante bakkeparti i al

Grundplan af bronzealderhus fra Legård, Sønderhå. Stolpehullerne i det 33 m lange og 8 m brede hus fra ca. 1400-1300 f.Kr illustrerer, at man på dette sted i midten af ældre bronzealder stadig rådede over godt bygningstømmer. Væggene har været opført som massive trævægge i bulkonstruktion (vandrette stolper mellem lodretstående). At man til daglig fyrede med tørv i husets jordovne (markeret med kryds) viser dog, at det åbne landskab allerede var begyndt at volde problemer i forhold til energiressourcerne. De mellem 12 og 16 dyr, der var plads til i stalden midt i huset, har græsset i nabolaget og måske også været medvirkende til den høje forekomst af pollen fra lancetbladet vejbred i den undersøgte langhøj en lille kilometer sydøst for huset.

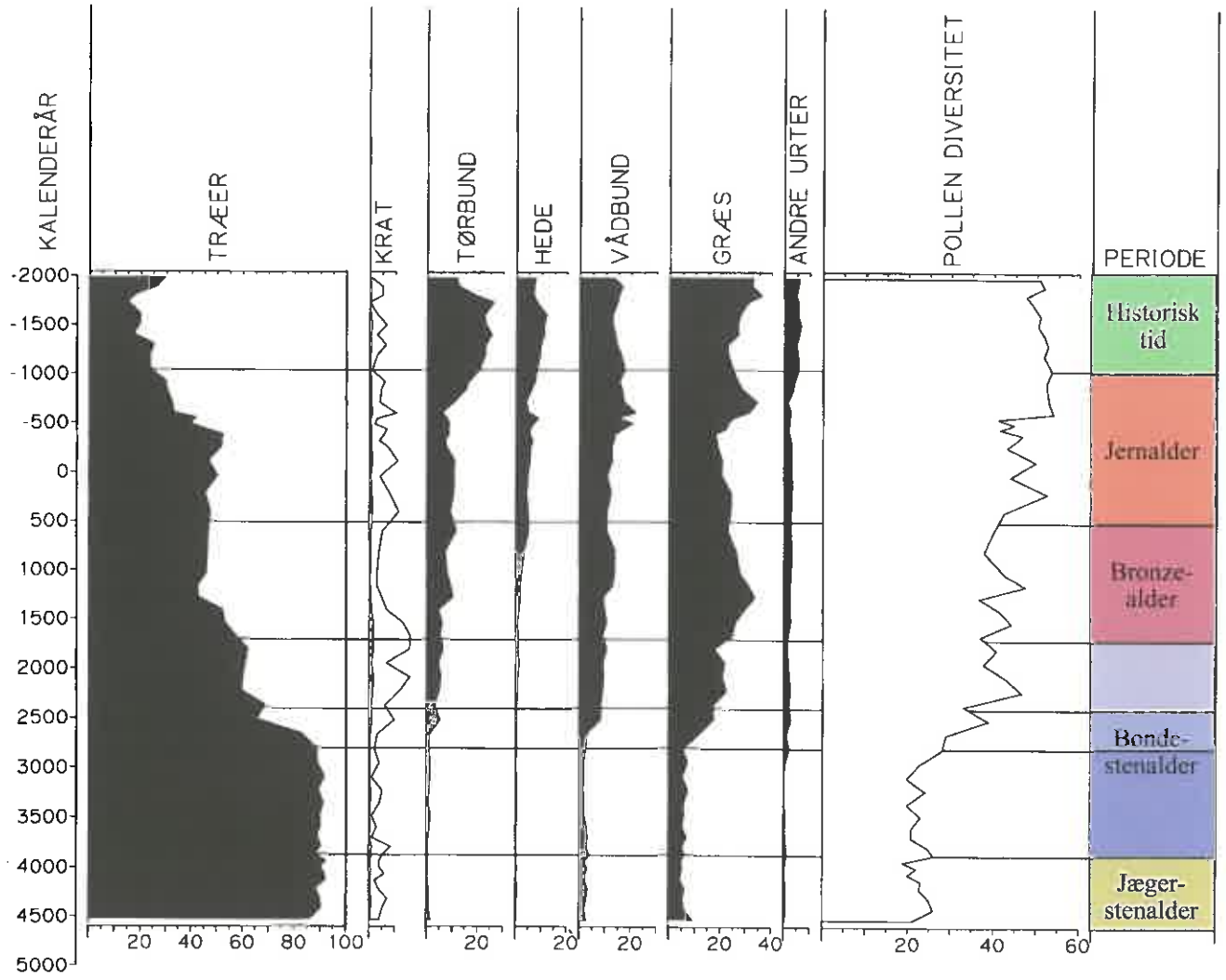

Diagram over vegetationsudviklingen omkring Ove Sø, som den afspejles gennem pollenanalyser. Til venstre ses den markante, menneskeskabte tilbagegang af skoven. At der stadig i diagrammet er angivet pollen fra træ-vækster i 1600- og 1700-tallet, skyldes fjerntransport af pollen, idet 20-25% af al træpollen i prøverne anses for at være transporteret langsvej fra med vinden. I takt med at landet åbnes, stiger først og fremmest pollenmængden fra græsser. Til højre i diagrammet viser den stigende pollendiversitet endvidere, at der i det lysåbne kulturlandskab skabes muligheder for mange flere arter, end da urskoven dækkede landet. (Illustration efter Sv. Th. Andersen 1995).

beskedenhed kaldes, blev der for nogle år siden udgravet en mindre stenkiste med en bronzenål som gravgods, der viser, at højen er blevet opført i ældre bronzealder ca. 1500-1100 f. Kr. I analyser af muldlaget under højen og i prøver udtaget fra de græstørv, som højen var bygget af, fandtes der karakteristisk nok kun få træpollen. Alene på den baggrund kunne Svend Th. Andersen konkludere, at der ikke fandtes nogen sammenhængende skov i højens umiddelbare nærhed. Blandt de få træpollen, som fandtes, stammede de fleste fra lind, hassel og birk. En høj frekvens af pollen fra lancetbladet vejbred i højens byggemateriale var et klart bevis for, at tørvene var blevet skåret et sted med intensiv græsning. Vejbred er almindelig på diverse åbenbunds lokaliteter, men overlever græsning bedre end næsten alle andre planter, da den til trods for afgræsning stadig er i stand til at producere pollen fra blomsterstandene. En høj andel af pollen fra lancetbladet vejbred indikerer derfor intensiv græsning. I muldlaget under lang-

Gravhøje ved Bjergene i Sønderhå.

højen fandtes desuden pollen fra korn og ukrudtsplanter, der ynder bar jord. Det var tegn på, at stedet på et tidspunkt var under dyrkning, hvilket plovspor i undergrunden efter pløjning med oldtidens træplov, arden, også tydeligt viste. Samtidig var der i det gamle muldlag under højen en del pollen af lancetbladet vejbred, hvilket er blevet forklaret med, at stedet før højbygningen, efter en fase med agerdyrkning, var blevet anvendt til græsning.

Resultaterne fra Sønderhå ligner meget tilsvarende analyser fra andre bronzealderhøje i Thy. Det er imidlertid værd at være opmærksom på, at resultaterne fra sådanne undersøgelser kun dækker mindre områder omkring højene, da pollenproduktionen fra bevoksningen lige omkring højene og der, hvor byggematerialet er skåret, vil dominere billedet. Hvis man skal have et mere fuldgyldigt billede af bevoksningen i større dele af Thy, må analyseprøverne derfor tages i større søer eller moser, som opfanger pollen fra større områder. Fra disse lokalitetstyper kan udarbejdes såkaldte regionale diagrammer, som vil afspejle vegetationsudviklingen inden for adskillige kilometers afstand og ofte omfatte varierende naturtyper og forskellige former for arealudnyttelse. Af sådanne regionale analyser er der i Thy i slutningen af 1980'erne og først i 1990'erne udført to, baseret på prøver udtaget i henholdsvis Hassing Huse Mose nær Bedsted og i sydenden af Ove Sø. Alene den sidstnævnte undersøgelse bygger på bestemmelse af over 50.000 pollen.

6.500 års vegetationshistorie

Den historie, som pollenanalyserne af prøver fra de ca.

9 m tykke gytjelag på bunden af Ove Sø fortæller, rækker tilbage til en tid i slutningen af jægerstenalderen, hvor søen var en fjord med forbindelse til Nordsøen. Fra ca. 5.200 f. Kr. var denne forbindelse afbrudt. Det betyder, at Ove Sø, som sø betragtet, har en historie, der går mere end 7.000 år tilbage i tiden. Igennem dette lange tidsrum skete der stille og roligt en bundfældning af dynd og slam på bunden af søen. Udregninger viser, at det i gennemsnit tog 985 år at aflejre 1 m sediment på bunden af søen. Indlejret i disse lag lå også de pollen, som år for år landede på vandoverfladen og sank til bunds. Gennem udtagning af prøver fra lagene på bunden af søen kan man derfor studere de vegetationsændringer, som i tidens løb fandt sted i det omgivende landskab.

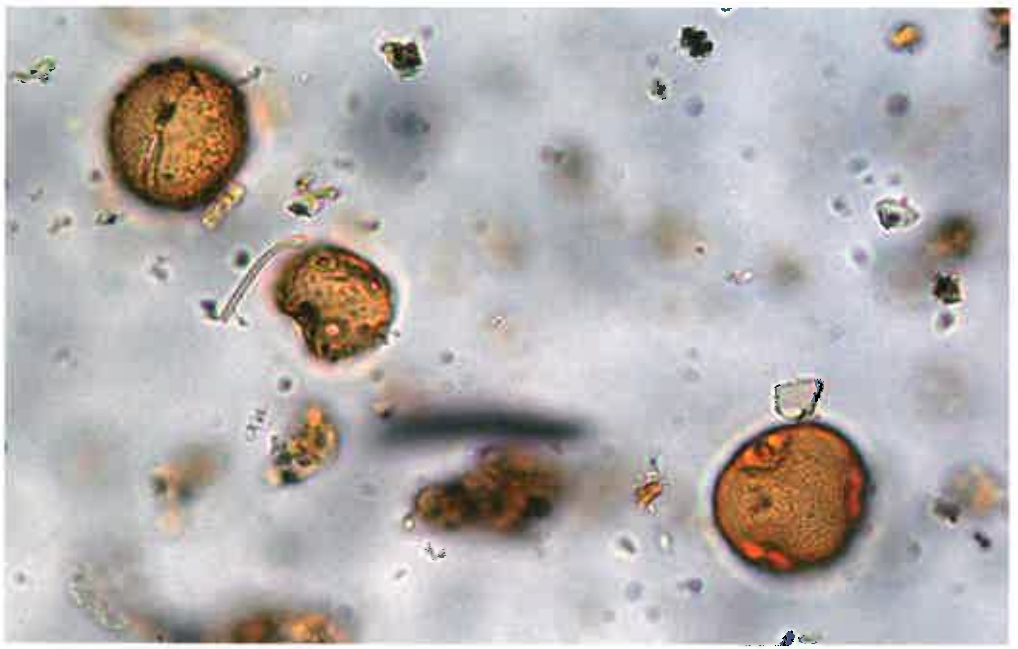
Fra en mindre flåde hentede to medarbejdere på Danmarks Geologiske Undersøgelser i 1990 boreprøver op fra søens bundaflejringer i sydenden af Ove Sø, lige nord for gården Tandrup. På dette sted var søens tværmål 440 m, og de tykkeste og mest uforstyrrede aflejringer fandt man ca. 200 m fra vestbredden. Gennem analyser af pollensammensætningen i de 50 prøver, der er udtaget af borekernerne, finder man vidnesbyrdet om, hvornår mennesket for alvor begyndte at præge landskabets udseende. Analyserne fra Ove Sø og analyser af lignende prøver fra den nærliggende Hassing Huse Mose viser samstemmende, at det skete for små 5000 år siden, hvor man i løbet af et par hundrede år skar kraftigt ned i skovbevoksningerne, samtidig med at der skete en tydelig fremgang for arter, der trives på åben bund (græsser, lancetbladet vejbred, slangetunge, rødknæ, bynke m.v.). Selv om man på dette tidspunkt i over 1000 år havde haft agerbrug og husdyrhold i landet, var dette sket ved mindre rydninger i en form for svedjebrug uden så dramatiske ændringer af omgivelserne, som nu satte ind.

Fra ca. 2800 f. Kr., midt i bondestenalderen, begyndte med andre ord en hidtil uset åbning af landet til græsgange og engarealer, der skabte basis for en markant øgning af husdyrholdet. Denne udvikling fortsatte igennem resten af bondestenalderen og fik endnu en tand i ældre bronzealder, hvor vi også finder den største frekvens for pollen fra lancetbladet vejbred. Som nævnt var dette et sikkert tegn på betydningen af græsgangene. Vidnesbyrdene fra gravhøjene er således til fulde blevet bekræftet.

Den meget kraftige og kontinuerlige skovrydning fra bondestenalderen og fremefter er usædvanlig i en dansk sammenhæng og kan kun sammenlignes med resultater fra pollenundersøgelser i vestjyske hedeegne. Også her sætter en åbning af landskabet ind i midten af bondestenalderen. I store dele af Vest- og Nordvestjylland har det åbne – og forblæste – landskab således en historie, som går knap 5000 år tilbage i tiden.

Tørv fra moserne

Fra skriftlige kilder har man længe vidst, at tørvegravningens historie i Thy går mange hundrede år tilbage i tiden. Men at landsdelen er det sted i landet, hvor udnyttelsen af mosetørven kan føres længst tilbage i tiden, er først for nyligt blevet påvist. I et åbent landskab uden meget skov er problemer med at skaffe brændsel et velkendt fænomen, og at man allerede i bronzealderens Thy nåede det punkt, hvor tørven fra moserne måtte udnyttes som en ekstra ressource, har en udgravning ved Damsgård i den sydlige del af Sønderhå leveret meget håndfaste beviser på.

Pollen fra Bjerre Sø, Nordthy, i 63 gange naturlig størrelse. Øverst tv. eg, herefter lancetbladet vejbred og nederst i højre hjørne lind. Under mikroskop ses tydeligt, at pollenkornene er meget forskellige. I lighed med pollenanalyser fra Midtthy har nye undersøgelser af pollen fra den nu tilvoksede Bjerre Sø vist, at landskabet omkring søen gennem hele bronze- og jernalderen har været åbent og med kun begrænset trævækst. Foto: Kristian Søgaard Jensen.

Forkullet ekskrement fra får eller ged fra ca. 800 f.Kr. fundet under udgravning af en bronzealderboplads i Bjerre Enge. Ikke blot fandt tørvegravning tidligt indpas i Thy, men meget tyder på, at man også dengang af og til anvendte gødning som brændsel. Selv den stikkende havtorn fandt anvendelse på denne måde; lignende brug af gødning og havtorn som brændsel kan langt op i historisk tid dokumenteres fra det træfattige Klim sogn nær Fjerritslev. Foto: Peter Steen Henriksen.

For godt 3000 år siden blev der ikke langt fra Hørsted Å rejst en lille rundhøj som dække over en mindre stenkiste, der ved udgravningen i 1992 viste sig at indeholde dele af en bronzealderkvindes gravudstyr: En smykkenål af bronze, en lille énægget bronzekniv og et stykke af en bennål. Lige uden for stenkisten, men stadig dækket af højen, fandtes i en 3 m aflang nedgravning resterne af selve det ligbål, hvor den døde kvinde var blevet brændt. Efter at ilden var døet ud, blev knoglerester o.a. fra bålet samlet sammen og anbragt i stenkisten. At ligbål og stenkiste hørte sammen, har knoglespecialisten Pia Bennike fra Panum Instituttet i København påvist ved at sætte en kranieknogle fra ligbålet sammen med en lignende knogle fra stenkisten.

I den nederste del af den knap 30 cm dybe nedgravning fandtes, foruden trækul fra grene af asketræ samt masser af rødgult aske, også et kompakt lag af sort, forkullet materiale med en blød filtagtig struktur. Laget gik op langs nedgravningens sider som en slags foring og antog stedvis karakter af firkantede blokke, 5-6 cm tykke. Arkæobotanikeren David Robinson fra Nationalmuseet undersøgte prøver fra dette lag, der viste sig at bestå af meget findelt plantemateriale, først og fremmest bladdele af græsser og halvgræsser samt plantedele fra bl.a. hedelyng, tandbælg, mose-troldurt, tormentil og porse. Disse arter hører hjemme i hedemoser, og tolkningen af det sorte materiale i ligbrændingsgruben som uforbrændte mosetørv var nærliggende. En anden teori blev en overgang også overvejet. Måske var det slet ikke tørv, men tørret gødning fra husdyr, som havde græsset i hedemoser, bronzealderfolket havde anvendt? Det kunne forklare det meget findelte plantemateriale og artssammensætningen, men da der også fandtes underjordiske stængler fra tandbælg og tormentil i det sorte lag, kunne den forklaring ikke passe. Disse plantedele får dyrene nemlig ikke fat i ved græsning. Med andre ord kunne der kun være tale om mosetørv.

Fra Østjylland kender man til tørvegravning i førromersk jernalder, ca. 400-300 f. Kr., men begravelsen ved Damsgård fandt sted mindst 600 år tidligere. I tilgift tegner pollenundersøgelser af prøver fra højen et billede af omgivelserne, som meget ligner det, vi har set fra andre bronzealderhøje i Thy.

Man kan næsten se for sig, hvorledes røgen fra ligbålet drev hen over et åbent landskab med tydelige spor efter menneskers virke. Hvor der engang havde været skov, græssede nu kvæget og flokke af får og geder. Indimellem græsgangene lå små marker, og af fordums trævækst var kun lidt spredt, forblæst krat tilbage. For at få brændsel nok var man derfor nødt til at ty til tørven fra moserne.

Foto th.: Parabelklit ved Vangså.

Kampen mod sandet

Af Peder Skarregaard

Næsten en tredjedel af Thisted Kommunes areal er dækket af flyvesand. Bortset fra strandbred og enkelte steder i yderste klitrække er flyvesandet i ro, det er dæmpet af vegetation, men sådan har det ikke altid været.

Flyvesandet stammer fra forskellige sandflugtsperioder. I den seneste sandflugtsperiode fra omkring 1200 til 1800 blev ikke blot Thisted Kommunes kyster mod Vesterhavet og Vigsø Bugt, men hele Jyllands vestkyst og kystegne i Europa i det hele taget ramt af sandflugt. Thy var blandt de steder, hvor sandflugten ramte hårdest.

Der var samlet store mængder sand i brede klitter langs havet. Vestenstorme blæste huller i klitterne, hvis sand blev ført mod øst som klitter på det marine forland. Her dannede klitterne de for den tempererede zone karakteristiske vandreklitter, som efter deres facon kaldes parabelklitter med to lave klitrækker, kaldet klitrimmer, mod vest og et højt midterparti, som stormene blæste mod øst.

I den klimaperiode, som kaldes den lille istid fra omkring 1450 til 1750, er der konstateret mange stormfloder. Der var derfor også mange storme og orkaner, som gjorde, at sandflugten tog til, og vandreklitterne nåede ca. 5 km ind i land. I nogle tilfælde opstod sandflugten i sand fra tidligere perioder, og så nåede sandflugten længere ind i land, f.eks. til Skinnerup Kirke.

Hjelmeplanter med modne frøstande (klittagsvipper).

I de århundreder, sandflugten rasede, har landskabet været ret kalejdoskopisk med vandreklitter, afblæsningsflader og her imellem overføgne marker, klitheder, enge, søer m.v. (se mere om sandflugtens opståen i artiklen »Kyster og omrids«). De lokale bønder udnyttede klithederne og engene til græsning for får og kreaturer, og de slog lyngen til brændsel. Disse udnyttelser blev stærkt indskrænket af sandflugten, men helt slemt gik det, da sandet i 1600 og 1700 tallet nåede ind til huse og gårde.

Det berettes, at sandet samlede sig op ad husmurene og måtte skovles væk, for at man kunne komme ud af dørene. Sandet kunne samle sig i stråtagene, som til sidst blev trykket ned af vægten. Det gik ud over huse og gårde, som blev opgivet og flyttet.

Mange små landsbyer blev flyttet mod øst. Inden for sandflugtsområdet har ligget herregaarde, hvoraf Nystrupgård og Nebelgård er flyttet flere gange.

I Tvorup sogn blev kirken opgivet i 1794, fordi mange af sognets beboere var flyttet fra sognet på grund af sandflugt.

Sandflugtsdæmpningens spæde begyndelse

Tidligt var man klar over, at udnyttelse af klitvegationen kunne forværre sandflugten. Græsarten hjelmen (Ammophila arenaria), i gamle dage kaldet klittag eller blot tag, blev brugt til tagmateriale, brændsel, kreaturfoder, kurvefletning m.v. Kreaturer og får græssede frit i klitterne. Christian III forbød derfor i 1539 slåning af hjelme. Forbudet blev gentaget, men det hjalp ikke noget.

I 1779 udstedte kongen forskrifter for sandflugtsdæmpning for Dueholm, Vestervig og Ørum amter. For at skaffe erfaring skulle amtmanden sætte forsøg i gang med udskiftning af klitterne, såning af frø af hjelme og fredning af sandflugtsområder mod kreatur- og fåregræsning. I 1788 skrev botanikprofessor Erik Viborg bogen om »Sandvexternes Anvendelse til at dæmpe Sandflugten på Vesterkanten af Jylland«. I overensstemmelse med et forslag fra Erik Viborg udstedte Christian VII den 19. sept 1792 så »Forordning angående Sanddæmpning«.

Sandflugtskommissærerne

Amtmanden blev den øverst ansvarlige for sandflugtsdæmpningen. En sandflugtskommissær skulle lede det praktiske dæmpningsarbejde. I hvert sogn fik han en opsynsmand og et antal klitfogeder til medhjælp.

I Thisted amt blev vejinspektør Laurids Thagaard udnævnt til sandflugtskommissær i 1799. Loven bød, at klitterne skulle udskiftes, og at områder med sandflugt skulle underkastes fredning.

I 1800 og 1801 blev fredningsgrænserne afmærket med knopper, d.v.s. knap 1 m høje jordtuer. Sandflugtskommissæren bestemte, hvilke dæmpningsarbejder, der skulle udføres på de fredede klitter. Man høstede hjelmens top med modne frø (klittagvipper) til såning, og hvor hjelmeplanterne stod tæt, rykkede man dem op (ryktag) til plantning på de fredede arealer.

Man slog også hjelme med høle for at få materiale til at udlægge, hvor der var sået eller plantet, så sandet ikke blæste væk fra frø og planter. Arbejdet skulle udføres af bønderne i klitsognene, men det var så omfattende, at de måtte have hjælp fra sogne længere inde i Thy og Thyholm, de såkaldte hjælpesogne.

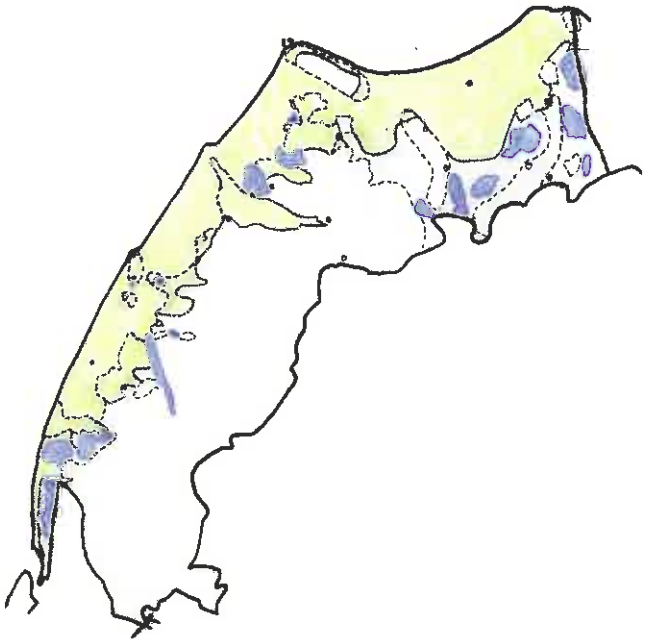
Bønderne måtte udføre arbejdet som pligtarbejde uden betaling. Sandflugtskommissæren lavede arbejdsplanerne og bestemte, hvor mange bønder hvert sogn skulle stille

Bønderne blev udkommanderet til at udføre pligtarbejde med sandflugtsbekæmpelse i kystsognene.

Klitspade (vrikkespade) til at frembringe plantehuller for hjelme og små bjergfyrplanter. Den lille spade (spjalte) blev anvendt til at trykke jorden sammen om bjergfyrplanternes rødder.

En tredjedel af landskabet i Thy blev dækket af sand.

Flyfoto af vandreklit.
Foto: Tage Jensen.

med. I 1812 blev der klippet 2.022 tønder klittagvipper, plantet 3.752 læs ryktag samt slået og udlagt 719 læs slået klittag. Til at udføre dette arbejde blev beordret 26.264 folk (gangdage), 1.416 vogne (vogndage) og 180 plove (plovdage). Mødte bønderne ikke, fik de bøder, og kunne de ikke betale, var det en tur i arresten i Thisted eller Vestervig på vand og brød. Laurids Thagaard var en dygtig leder, der endte som justitsråd.

Botanikprofessor Erik Viborg anbefalede i sin bog fra 1788 også forsøg med træplantning. I 1816 og 1817 blev anlagt 8 forsøg, hvoraf der i dag ses rester i Hjardemaal klit, i Hanstholm Reservatet (2 steder) og i Tvorup klit. Sidstnævnte forsøg ligger vest for Kystvejen ved parkeringspladsen 200 m nord for vejen til Bøgstedrende. Det er det bedst bevarede forsøg og kaldes Thagaards plantage efter sandflugtskommissæren. Her blev der på kongens bud opført en bolig for en klitløber (opsynsmand). I dag er fundamentet til denne bolig frilagt af Thisted Museum. Arbejdet med plantning og såning blev udført som pligtarbejde af bønder fra såvel klitsognene som hjælpesognene.

En del af planterne kom fra en planteskole, der i 1821 blev anlagt i Thisted, hvor Christiansgave nu ligger.

Forståeligt følte ikke mindst bønderne i hjælpesognene pligtarbejdet meget tyngende og urimeligt. Efter klager i 1836 blev træplantningen opgivet i 1842, opsynsmændene ved de 4 plantager afskediget i 1843 og planteskolen i Thisted blev overdraget til amtet.

Fra 1852 modtog bønderne fra hjælpesognene betaling for deres arbejde, hvorimod bønderne fra klitsognene kun modtog betaling for ¾ af arbejdet, resten var pligtarbejde.

Allerede i 1853 blev på ny gjort forsøg med træplantning, denne gang længere inde i land, nemlig i østkanten af Tvorup klitplantage, 5 km fra havet. Stedet hedder Gryden. Forsøget blev ledet af kammerherre H. C. Riegels, fra 1861 kammerherre de Thygeson, og der blev ansat en plantør.

Mange træer og buske indgik i forsøget. Ret hurtigt skilte østrigsk fyr, bjergfyr, hvidgran, ædelgran og eg sig ud som de bedste. Det blev ved lov bestemt, at der skulle eksproprieres jord til større forsøgsanlæg. De første år gik det godt, men så kom der sygdomsangreb. Østrigsk fyr blev helt opgivet. Bjergfyr klarede sig bedst af alle. Der

blev kun eksproprieret egentlige klitter, fordi man ville dæmpe sandflugten med træplantning.

Klitplantager og sandflugtskommissioner

Ved lov af 1867 blev sandflugtsdæmpningen flyttet fra amtmændene til lederen af træplantningen, kammerherre de Thygeson, som herved fik ansvaret for både træplantningen på arealer, der blev eksproprieret af staten til træplantning og sandflugtsdæmpningen på private, fredede arealer. Han fik titel af klitinspektør.

Loven åbnede mulighed for at ekspropriere ikke blot selve klitterne, men også sletterne mellem klitterne, hvorefter store arealer blev eksproprieret til træplantning. Det blev begyndelsen til klitplantagerne. Bjergfyrren havde klaret sig bedst i ovennævnte forsøg, hvorfor denne træ-

Nedsætning af bjergfyrgrene som sandfang.

Hjelmeplantning.

Birketræ i Thagaards plantage, sået i perioden 1817-1842.

art næsten udelukkende blev anvendt. Der blev ansat klitplantører til at lede plantningen, som foregik i hold på 12-15 mænd, kvinder og børn. De plantede klit op og klit ned. Man sagde, at et grønt tæppe af bjergfyr blev rullet ud. Klitplantagerne er påbegyndt fra 1888 til 1900, Lodbjerg og Lild klitplantager dog senere. Plantningsarbejdet gav en tiltrængt indtægt til egnens husmænd. Da bjergfyren voksede til, gav den brænde, og da man fra 1925-30 begyndte at plante andre træarter, gav den læ og skygge for dem.

Som klitinspektørens medhjælp ved dæmpningsarbejdet på private, fredede arealer ansattes i hvert amt en overklitfoged, som blev formand for en sandflugtskommission, der havde yderligere to medlemmer, udpeget af kommunen og amtet. Som tidligere var der ansat klitfogeder til at lede det praktiske arbejde. Sandflugtskommissionen lavede hvert år planer for dæmpningsarbejdet. Der blev plantet hjelme, udlagt afslået lyng på opblæste sandklitter og plantet bjergfyr, bl.a. i Hanstholm Reservatet og på Lyngby Hede, som i dag udgør små plantager. Efterhånden er udlægning af lyng erstattet med udlægning af grene. Endvidere graves grene ned som sandfang, dels langs havklittens fod ud mod strandbredden og dels i vindbrud.

Siden 1892 har overklitfogederne også været tilknyttet driften af klitplantagerne. I 1961 blev de fredede arealer afmærket med nummererede cementpæle, og fredningen blev tinglyst.

Skovdistriktet

I 1992 blev sandflugtskommissionerne ophævet og deres opgaver overdraget til Thy Statsskovdistrikt. Efter 200 år udgik klitfogederne af sandflugtslovgivningen. Dæmpningsarbejdet er i dag meget reduceret i forhold til tidligere og finder oftest sted, hvor der er sommerhusbebyggelse, parkeringspladser og lign. I 1994 blev klitfredningszonen langs Vesterhavet udvidet fra 100 m til 300 m. Bestemmelsen trådte dog først i kraft 2003.

Sandflugtsdæmpningens betydning for landkabsdannelsen

Et studie på klithederne og i klitplantagerne eller af kort med højdekurver, bedst Geodætisk Instituts kort fra 1880, vil afsløre, at der på det marine forland fra Agger til Bulbjerg i stort tal findes parabelformede vandreklitter med grene, klitrimmer, mod vest, lidt til nord. De er dannede efter naturens egne love af sand og storme samt vegetation og dæmpede, så de er bevarede som vidnesbyrd om sandflugtskatastrofen fra omkring 1200 til 1800, dens dynamik og dramatik.

Foto th.: Ålvand Klithede øst for Nørre Vorupør er et meget betydningsfuldt naturområde med en broget sammensætning af klitsøer, fugtige klitlavninger og tørre klitpartier.

Floraen i det åbne klitlandskab

Af Holger Søndergaard

Skotsk lostilk findes i de yderste klitpartier på omkring 20 lokaliteter i Thy. Planten er ellers sjælden i Danmark, hvor den har været totalfredet siden 1938. Foto: Knud Knudsen.

Det åbne klitlandskab består af de flyvesandsdækkede arealer, der ikke er blevet tilplantet med skov eller opdyrket. Den tidligere sandflugt har her dannet små og store klitpartier samt dannet afblæsningsflader og vindbrud, der stedvist når ned til grundvandet og fremtræder som våde klitlavninger og klitsøer.

Dette varierede landskab rummer nogle af de få danske naturtyper, der kan siges at være ægte natur. Ganske vist har menneskelige aktiviteter gennem årene været medvirkende til at øge udstrækningen af de sandflugtdækkede områder, men klitlandskabet som sådan ville også have eksisteret i dag, selv om der ikke havde været mennesker til stede.

Flere af klitlandskabets naturtyper er samtidigt blandt de højst prioriterede på europæisk plan, hvilket giver landsdelen og Danmark en ganske særlig forpligtelse til at tage vare på områderne og den flora og fauna, der er knyttet hertil.

Den hvide klit

Omfatter de ydre havklitter, hvor sandfygningen til stadighed danner vegetationsløse hvide sandpartier, som har givet navn til naturtypen. Sand-hjælmen stortrives her, idet plantens vækst ligefrem stimuleres af en jævnlig tilfygning med sand, hvilket også gælder for strand-mandstro, der endnu kan ses hist og her.

Foruden sand-hjælmen ses i den hvide klit især andre græsser som klit-svingel og almindelig kvik samt halvgræsset sand-star. Bevoksningerne med sand-hjælme og de andre græsser i den hvide klit bliver af mange benævnt som »marehalm«. Græsset marehalm findes også stedvist i den hvide klit, men er ikke særlig udbredt i Thy.

I de åbne sandpartier mellem sand-hjælme ses ofte større forekomster af klit-fladbælg, der om sommeren lyser op i klitten med sine blåviolette blomsterklaser. Her ses også almindelig hønsetarm, femhannet hønsetarm, muse-vikke, almindelig torskemund, ager-svinemælk, almindelig kongepen, samt den noget sjældnere firehannet hønsetarm.

Særlig opmærksomhed fortjener områdets fine forekomster af skotsk lostilk og strand-snerle, der næsten udgør den samlede danske bestand af disse to arter. På dæmningerne og i de ydre klitpartier på Agger Tange findes desuden en del bevoksninger med den sjældne klitnatlys.

Den grå klit

Bag de ydre klitter kommer den grå klit med stabile klitter, der er med permanent vegetationsdække og uden regelmæssig sandvandring. Nærmest de ydre klitter ses gerne tætte græs- og starbevoksninger med arter som klit-svingel, sand-hjælme og sand-star. Desuden stedvise bevoksninger med den lave pil gråris samt krat med havtorn, der er begunstiget af kalkindholdet i det indføgne havsand. Her ses også tiltagende bevoksninger med den indførte

Klitternes sydvendte sider er ofte domineret af tørketålende laver, mens dværgbuske som hedelyng m.fl. oftest dominerer på de nordvendte sider.

rynket rose, der nu har fået status som en invasiv art, der kan fortrænge områdets oprindelige flora.

I nogle af de kystnære områder, hvor klitsandet stadig er kalkholdigt, findes partier med den særlige grønsværklit. Her i området findes naturtypen især mellem Vigsø og Bulbjerg. Områderne er ofte af begrænset udstrækning, men kan byde på en overraskende frodighed med mange forskellige plantearter.

Af hyppige arter i grønsværklitten kan nævnes engelskgræs, bidende stenurt, rundbælg, almindelig kællingetand, almindelig mælkeurt, smalbladet timian, liden klokke, gul snerre, almindelig røllike, håret høgeurt, smalbladet høgeurt samt vellugtende gulaks. Stedvist findes desuden sjældnere arter som almindelig månerude, sand-frøstjerne, hvidgrå draba, klit-vintergrøn, vår-potentil og baltisk ensian.

Længere inde, hvor klitsandet er mere udvasket, ses den grå klit gerne i stor- eller småmosaik med klithede, hvor den grå klit er fremtrædende på de sydvendte og øvre dele af klitpartierne. I disse magre og soludtørrede områder er det kun de mest nøjsomme og hårdføre planter, der kan klare sig. Først og fremmest forskellige arter af laver og mosser. Desuden karplanter som almindelig hønsetarm, engelskgræs, hunde-viol, almindelig pimpinelle, strandvejbred, blåmunke, håret høgeurt, smalbladet høgeurt, almindelig kongepen, sand-star, sandskæg og sand-hjælme. Desuden ses ofte en begyndende indvandring af hedelyng, revling, bølget bunke og andre arter fra klitheden.

Klitheden

Den tørre klithede er domineret af dværgbuske som hedelyng og revling, der især ses med vidtstrakte bevoksnin-

Kamillebladet månerude kendes i dag kun på fire lokaliteter i Danmark. Her i området vokser den ved Lyngby og Lild Strand. Foto: Knud Knudsen.

Heder i Thy:
I modsætning til klithederne er hederne (indlandshederne) ikke dækket af flyvesand fra havet, men består oftest af istidsaflejret morænesand. Tidligere har der været en del større hedeområder i Thy, men i årenes løb er hovedparten forsvundet. I de kystnære områder er hedearealerne blevet dækket af flyvesand fra havet og omdannet til klithede. Længere inde i landet er hederne især forsvundet som følge af opdyrkning eller tilplantning.

Mindre hedearealer findes dog stadig i Thy og kan opleves på følgende lokaliteter:
Partier ved Skårup Odde, partier øst for Øsløs, Skyum Bjerge, ved Sønderhå Plantage, Flarup Hede, partier i Boddum Bakker og Ydby Hede.

ger på de store afblæsningsflader. Der kan også være tale om forekomster i stor- eller småmosaik med den grå klit i klitpartierne eller med våde klitlavninger på afblæsningsfladerne. Mellem dværgbuskene på den tørre klithede ses karakterarter som almindelig engelsød, gråris, klit-rose, engelsk visse, smalbladet høgeurt, bølget bunke, sandhjælme, sand-star samt forskellige mosser og laver.

Ene finder man mærkelig nok kun hist og her i Thy, hvorimod den er ganske udbredt umiddelbart øst for Bulbjerg. Dette fænomen er i nogen grad også gældende for andre plantearter, bl.a. tyttebær. Dette botaniske skel skal sikkert søges i forskelligheder med hensyn til jordbund, vindpåvirkning eller tidligere anvendelse, men kan ikke umiddelbart forklares.

Som i de øvrige klittyper består vegetationen på klitheden af meget nøjsomme planter med en særlig tilpasning til disse barske og næringsfattige områder. Der er tale om en meget følsom balance, hvor selv små »forbedringer« kan forrykke vækstbetingelserne. Ændringerne kan ske som følge af lægivende beplantninger, direkte gødskning eller tilførsel af luftbårne næringsstoffer. Følgevirkningerne kan her blive, at dværgbuskene og den øvrige oprindelige flora bliver udkonkurreret af græsser som bølget

Benbræk.

bunke og blåtop, eller der sker en indvandring af plantearter, der ellers ikke er hjemmehørende i klitlandskabet.

På den fugtige klithede består dværgbuskene af pors, klokkelyng og mose-bølle. Den øvrige vegetation på den fugtige klithede har ellers stor lighed med de våde klitlavninger, der beskrives nærmere i efterfølgende afsnit.

De våde klitlavninger

Ses især på de store afblæsningsflader samt i mindre vindbrud, hvor sandflugten er nået ned til grundvandsspejlet. Områderne består typisk af vinteroversvømmede lavninger og små klitsøer, der tørrer mere eller mindre ud i tørre sommerperioder. Afhængig af fugtighed, tilgængelige næringsstoffer m.m. kan de enkelte klitlavningers vegetation være meget forskellig og variere fra spredte, lave planter til tætte og højere bevoksninger med for eksempel tagrør og rørgræs eller pilekrat med grå-pil, øret pil eller gråris.

Ofte er det græsser og halvgræsser som smalbladet kæruld, næb-star, almindelig star eller blåtop, der danner de dominerende plantesamfund. Her imellem andre hyppige arter som kragefod, vandnavle, lyse-siv, knop-siv, almindelig star, benbræk samt dværgbuske som pors, klokkelyng, mose-bølle samt forskellige mosser. Desuden sjældnere arter som langbladet soldug, spæd mælkeurt, klokke-ensian, plettet gøgeurt, thy-gøgeurt samt hjertelæbe.

Fugtige, sandede partier uden anden kraftig plantevækst er yndede voksesteder for spinklere planter som

Afbrænding af klithede. I de senere år har Thy Statsskovdistrikt udført naturpleje på en stor del af de åbne klitarealer. Foruden afbrænding er også anvendt slåning, afgræsning samt trærydning for at modvirke områdernes tilgroning. Foto: Henrik S. Kristensen.

Thy-gøgeurt er en nyopdaget art, der først i 2004 blev anerkendt som en underart af maj-gøgeurt. Foreløbig er den fundet i klitområderne mellem Vigsø og Tranum, som det eneste sted i verden. Samtidig er det første gang, en plante er blevet opkaldt efter Thy.

Ensianblåfuglens forunderlige liv

Ensianblåfuglens liv og eksistens er et levende bevis på, hvor fantastisk de enkelte arter kan være indpasset i naturens store sammenhæng. Artens overlevelsesstrategi er nøje udviklet, men samtidig så sårbar og afhængig af et samliv med flere andre arter, at det næsten kan synes som et mirakel, at arten fortsat eksisterer.

Ensianblåfuglen lever i fugtige klitheder og våde klitlavninger, hvor den søger nektar på bl.a. klokkelyng. Æggene, der ligner 1 mm store, hvide, fladtrykte golfkugler, lægges på de øverste dele af planten klokke-ensian, der er eneste foderplante for blåfuglens larve.

Når den nye larve er udviklet, gnaver den sig ud af ægget og ind i blomstens frøkapsel. Efter en udvikling med hudskifte 3 gange gnaver den sig ud og lader sig falde til jorden, hvor den bliver opsøgt af myrer, der tiltrækkes af larvens søde sekret. Myrerne (1 eller måske 2 forskellige arter) transporterer herefter larven ned i deres rede, hvor de fodrer og plejer den indtil næste år, hvor den nye sommerfugl er blevet udviklet og kommer frem i løbet af juli måned.

Ydby Hede i Sydthy er nu den største indlandshede i Thy.

liden ulvefod, rundbladet soldug, liden soldug, tusindfrø, brun næbfrø, hirse-star, fin bunke m.fl.

Klitsøerne

Klitsøerne er karakteriseret ved at være næringsfattige og sure (lav pH-værdi). Søerne kan være brunfarvede eller klarvandede. De klarvandede er af særlig botanisk interesse, idet de giver lys og vækstbetingelser for sjældne plantearter som sortgrøn og gulgrøn brasenføde, pilledrager, tvepibet lobelie, sekshannet bækarve, hår-tusindblad og smalbladet pindsvineknop. Søtypen benævnes også lobeliesø, opkaldt efter karakterplanten tvepibet lobelie.

De lavvandede og små klitsøer ses oftest i tilknytning til de våde klitlavninger. Mange af disse søer tørrer helt eller delvist ud i tørre perioder, og kun særligt tilpassede amfibieplanter kan klare dette omskiftelige og næringsfattige miljø. Her findes arter som nedbøjet ranunkel, svømmende sumpskærm, strandbo, storlæbet blærerod, tvepibet lobelie, aflangbladet vandaks, sand-siv, liden siv, dværg-siv, tudse-siv, flydende kogleaks, mangestænglet sumpstrå m.fl.

En række af landets fineste lokaliteter med klitsøer og våde klitlavninger findes i Thy. Især kan nævnes områder som Lild Strandkær, Hanstholm Vildtreservat, Vangså Klithede, Ålvand Klithede samt områder nord og syd for Lyngby. Desuden søen Tvorup Hul, der er voksested for den sidste forekomst af planten sylblad i Danmark.

Mange af klitsøerne er desværre ved at blive overbelastede af næringsstoffer. Dels i form af den luftbårne tilførsel af kvælstof fra især landbruget og dels i form af fosfor fra de store flokke af gæs, der i perioder raster og fouragerer i området. Selv små overskridelser af søernes »tålegrænse« forrykker balancen, således at de nøjsomme og særligt tilpassede plantearter med tiden bliver udkonkurreret. Mange af klitsøernes tidligere åbne sandbund er nu helt eller delvist dækket af tørvemosser, hvorved der sker en bortskygning af søernes oprindelige flora.

Foto th.: Krondyrrudel i Hanstholm Vildtreservat. Foto: Ole Bang Nielsen.

Klitlandskabets fauna

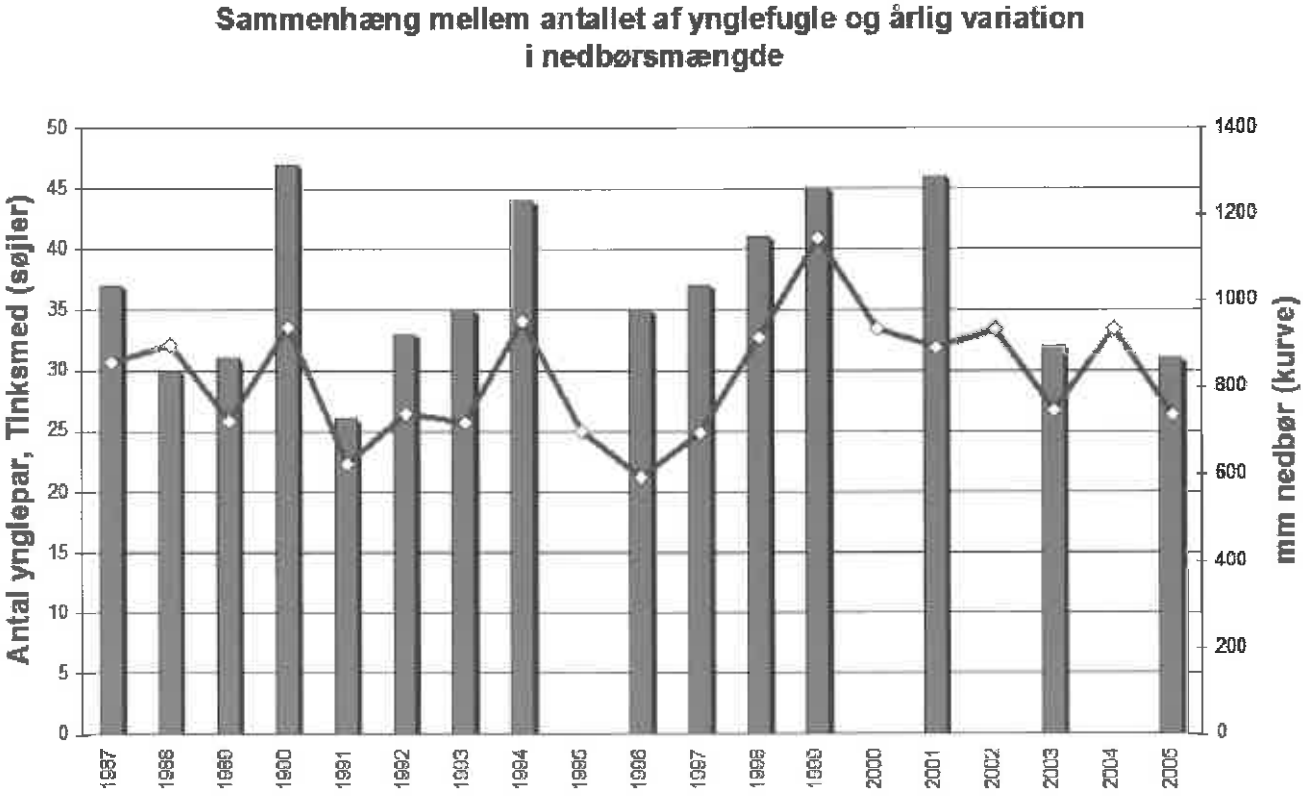
Af Anton Linnet

Hvis man ser ud over det åbne klitlandskab fra høje udsigtspunkter f.eks. øst for Lyngby Hede, nord for Faddersbøl eller på den gamle kystskrænt øst for Blegsø, er der intet, der forstyrrer indtrykket af en natur, som er skabt af hav, vind og flyvesand. Lave, forkrøblede krat af bjergfyr, der er plantet i begyndelsen af forrige århundrede for at dæmpe sandflugten fra de største vandreklitter, følger terrænets konturer. Neden for klitterne ligger perlerækker af lavvandede, næringsfattige søer og vest herfor et øde landskab, der strækker sig helt ud til havet.

I dette øde, fredfyldte landskab, som på regnfulde, blæsende dage virker koldt og trøstesløst, yngler nogle af landets mest sjældne og sårbare fuglearter. De åbne heders karakterfugle er hjejle, stor regnspove, tinksmed og trane. Området benyttes desuden af store mængder af trækfugle, der forår og efterår passerer gennem landet på trækket mellem yngleområderne i Nordeuropa og vinterkvartererne i Syd- og Vesteuropa samt i Afrika. Hedernes store mængder af bær er et kærkomment fodertilskud for mange fugle, og samtidig sikrer hedernes størrelse og dybde fuglene fred og ro til at hvile ud under den lange rejse.

Hjejlen

lider som dansk ynglefugl snart samme skæbne som urfuglen, der i takt med, at dens levesteder systematisk er blevet ødelagte, nu er forsvundet som dansk ynglefugl. Hjejlen har før de store opdyrkninger af hederne i 1800-tallet været en ret almindelig ynglefugl på de midt- og vestjyske heder. Undersøgelser i 1936 og 1937 viser stor tilbagegang i ynglebestanden, idet der kun er mellem 45 og 78 par tilbage på de jyske heder. I midten af 1960'erne viser en ny undersøgelse, at der kun er 13-17 par tilbage i hele landet, og at halvdelen findes i Hanstholm

Figuren viser antallet af optalte ynglepar af tinksmed i Hanstholm Vildtreservat i perioden 1987-2005. Oven på søjlerne er vist den årlige nedbør målt i reservatet.

Vildtreservat. En senere undersøgelse fra 1993 og 1994 viser, at der nu kun er 5-8 par tilbage, heraf 4-5 par i Thy. Ved en gennemgang af hederne i Thy i 2005 er der kun 1-2 par. Hjejlen forsvinder sandsynligvis som dansk ynglefugl i løbet af få år. Dens karakteristiske, melodiske, lidt klagende fløjten, som er med til at give heden liv, bliver et stort savn.

Stor regnspove

med dens karakteristiske lange og nedadbøjede næb bliver først konstateret som dansk ynglefugl i 1920'erne. Den breder sig herefter fra hederne i Midt- og Vestjylland til hele landet. De første sikre ynglefund i Thy er fra Hanstholm Vildtreservat i 1964, og med en ynglebestand på ca. 50 par er stor regnspove i dag en ret almindelig ynglefugl i Thy. Hvis man en stille morgen i maj-juni står ud af bilen i vejkanten langs den åbne klithede et øjeblik, hører man ofte tydeligt spovernes fløjten inde fra heden. Det er midt i yngletiden, og spoverne markerer med det samme deres utilfredshed og bekymring over forstyrrelsen.

Tinksmeden

Klithedens næringsfattige søer og kær er også levested for den lille vadefugl tinksmeden, der ligesom hjejlen er en sårbar og truet art. Undersøgelser viser, at der i 1950'erne har været 200-300 ynglepar i Danmark. Dette tal er siden faldet støt. En landsdækkende undersøgelse i 1993 og 1994 viser, at der kun er 70-80 par tilbage, heraf ca. 60 par på hederne i Thy – de 35-45 par i Hanstholm Vildtreservat.

Siden 1994 er antallet af ynglende tinksmede på hederne i Thy steget til 70-80 par. Årsagen til stigningen er formentlig Thy Statsskovdistrikts ændrede metoder for pleje af hederne med hyppigere afbrændinger i mosaik, så den ældste vegetation hele tiden forynges, større bevoksninger og mindre krat af bjergfyr fjernes, ligesom grøfter tilkastes, så søer og kær holdes mere våde i fuglenes yngletid.

Tranen

optræder i nyere tid så sent som i 1952 første gang som ynglefugl i Danmark. Helt frem til først i 1990'erne yngler der kun 1-3 par i hele landet, heraf 1 par i Hanstholm Vildtreservat. Først fra 1997 begynder tranerne også at yngle på hederne i Thy uden for Hanstholm Vildtreservat. Antallet af ynglefugle i Thy er siden da steget til ca. 19 par i 2005 – heraf 11 par på hederne. Tranerne ankommer til yngleområderne allerede i marts. Fra sidst i april kan man på stille aftener og morgener høre etablerede par trompetere villigt, og er man heldig, kan man se deres specielle parringsdans.

Traner er store fugle, der med deres lyse, blålige farve er forholdsvis lette at få øje på, når de bevæger sig rundt langs søer og kær i deres søgning efter føde. Ikke desto mindre er det fantastisk at se, hvor usynlige ynglende traner kan være i rugetiden, eller når de går med nyudrugede unger. Så snart de fornemmer, der er mennesker i området, er fuglene »som sunket i jorden«.

Når ungerne først er halvstore, bevæger traneparret sig meget rundt. De går ikke til side for at svømme tværs over klitsøerne, ligesom det flere gange er set, at tranehannen har jaget en nærgående ræv »på porten«. Tranen går mel-

Lettende Traner over stående gæs ved Tvorup.

Klithederne i Thy rummer flere end 30 andre ynglende fuglearter, der for de flestes vedkommende optræder med forholdsvis få par. Af karakteristiske arter kan nævnes: Krikand, spidsand, atlingand, troldand, rørhøg, mosehornugle, hedelærke, sortstrubet bynkefugl, misteldrossel og rødrygget tornskade.

Der er endvidere en del fuglearter, som benytter hederne til fødesøgning og som hvileplads under trækket til og fra yngleområderne i Nordeuropa. Blandt dem kan nævnes: Flere arter gæs og ænder, havørn, fjeldvåge, kongeørn, dværgfalk, lærkefalk, vandrefalk, skovsneppe, ringdrossel og snespurv.

lem sit kuld og ræven og indtager truepositur, og ved gentagne gange at løbe mod ræven med hævede vinger får den ræven til trække sig tilbage, for til sidst at forsvinde.

Om det alene er Thylands heders beskaffenhed med den mosaik af lave tørre bakker, fugtige lavninger og hedemoser, som findes naturligt så mange steder, der gør klithederne i Thy særligt attraktive for de sjældne hedemosefugle, vides ikke med sikkerhed. Helt sikkert er det imidlertid, at heden hurtigt skifter karakter, hvis der ikke bliver foretaget pleje. Noget tyder på, at plejeniveauet har været rigtigt, specielt for ovennævnte sjældne fuglearter. I øvrigt er det overordentlig vigtigt for disse arter, at hederne fortsat forvaltes på en sådan måde, at den uforstyrrethed, der hersker, ikke ødelægges af menneskers kortsynede ønsker om øget adgang og mulighed for færdsel på de åbne heder.

Klithederne er også tilholdssted for pattedyr, der helt eller delvist har tilpasset sig de åbne arealer, hvor der i dag kun findes små og spredte bevoksninger af bjergfyr og pilekrat. Her findes ræv, husmår, odder og krondyr, som alle har en levevis, hvor de veksler mellem hederne, plantagerne og baglandets landbrugsarealer. Spor i nysne viser, at en enkelt nats vandring kan omfatte 10-20 km. Hare og rådyr bevæger sig ikke i samme omfang over større afstande, men ofte kun få kilometer.

Krondyret
er en relativ ny art for Thy, selv om det har været i landet siden seneste istid. Først med klitplantagernes tilplantning blev der skabt livsbetingelser for landets største landlevende pattedyr. Men der skulle gå mange år, før krondyret blev almindeligt i Thy. I første halvdel af 1900-tallet så man med års mellemrum enkelte dyr, der må have svømmet over Limfjorden sydfra. Disse dyr udvikler sig dog aldrig til en egentlig bestand. Først i den sidste halvdel af 1970'erne blev der på privat initiativ indkøbt ca. 20 krondyr fra dyrehaver i Midtjylland. De blev sluppet ud i Overgaard Plantage ved Svankjær og ved Klim i Hanherred. Samtidig med disse udsætninger blev krondyret fredet nord for Limfjorden. Fredningen ophæves senere i takt med artens fremgang i landsdelen.

Krondyret er en pragtfuld dyreart, hvad enten man oplever den gennem en håndkikkert, gennem sigtekikkerten på jagtriflen eller bare tilfældigt støder på det. Hvis man i september måned en sen aften eller tidlig morgen i stille vejr bevæger sig ud i plantagerne, hører man de store, stærke pladshjortes brølen. Det er brunsttid, og hjortene prøver at få samlet så mange hinder sammen som muligt. Men det er de stærkes ret, der er gældende. Hele tiden er der hjorte, der prøver at stjæle hinder fra andre hjorte. Der bliver kæmpet bravt om hindernes gunst, og skoven skælver af hjortebrøl og stærke gevirer, der med stor kraft tørner mod hinanden.

Man kan ligefrem lugte hjortene i brunstperioden. Rundt omkring på lavere, fugtige arealer i skovene og på hederne har hjortene lavet sølehuller, hvor de dels skraber med klovene og dels roder med geviret den fugtige jord op til et fint mudderbad. Heri ruller (søler) de sig, vel at mærke efter at de har urineret godt og grundigt i badet. Herved bliver brunsthjorten mørk, næsten sort i farven og lugter ganske voldsomt, formentlig for at tilkendegive over for andre hjorte, at han er stærk og farlig, og samtidig opnår han, at hinderne slet ikke kan modstå ham.

Rådyret
har i høj grad tilpasset sig livet på hederne, hvor de veksler mellem plantagerne og de åbne hedearealer. Rådyret vandrer ikke ligesom krondyret over store afstande, men bliver inden for relativt små områder. De er territoriehævdende, og man ser ofte den gamle hun (råen) jage yngre dyr væk.

Råbuk på spring i klitheden.

Også råbukken har sit eget territorium, og særligt i brunsttiden er der indbyrdes kampe mellem de stærkeste bukke. Man kan se de ældre bukke jage lidt med deres artsfæller i hele forårsperioden. Sidst i juni måned, hvor brunsten så småt begynder, bliver kampene mere indædte. Nu gælder det om for alt i verden at være ene om råernes gunst. I det åbne klitlandskab er der fine muligheder for at opleve rådyrene i deres mest intime perioder, hvor dyrene stort set hele tiden er i bevægelse.

Rådyret har det, man kalder forlænget drægtighed. Det betyder, at de befrugtede æg bliver uden for livmoderen i et slags hvilestadium, og først hen på vinteren synker de ned i livmoderen, og fosterets udvikling begynder. På dette tidspunkt og frem til maj-juni, hvor råen føder, følger sidste års lam hende. Råen føder for det meste to – en sjælden gang tre – lam. Antallet af fødte lam afhænger af områdets fødegrundlag.

Ræven

holder også til på heden, hvor den hele døgnet kan færdes relativt uforstyrret. Den bruger meget tid på at fange gnavere, men tager næsten alt, hvad den tilfældigvis falder over på sin vej. Den spiser æg, fugleunger, harekillinger og rålam. Den løber ofte langs havet for at finde noget spiseligt, døde sæler, marsvin, fisk og fugle. Landbrugsejendomme besøges for at undersøge, om der skulle være smidt noget spiseligt ud på møddingen, eller om gårdhunden har levnet noget. Før daggry er den igen tilbage på heden. Rævens menukort er lang, og for klithedens sårbare og fåtallige ynglefugle er rovdyret en betydelig fak-

tor. Regulering af rævenes antal indgår derfor som en del af vildtforvaltningen, dog under skyldig hensyntagen til, at ræve er en naturlig del af områdets dyreliv.

Odderen

Der er en stor bestand af oddere i Thy, hvor den findes ved alle større vandløb og søer – herunder også ved søer på hederne. I Hanstholm Vildtreservat har man i en årrække fulgt odderbestanden, herunder optalt odderekskrementer, ligesom man har gjort på andre faste stationer i Thy. Det har været et led i en overvågning, der blev igangsat midt i 1980'erne under navnet Projekt Odder (læs mere herom i faktaboks i artiklen »Søer og vandløb«). Overvågningen af odderbestanden har givet ny viden om dyret. Den følger ikke altid vandløb, men bevæger sig gerne mange kilometer over land. Odderunger fødes året rundt, og de følger deres mor, indtil de er ca. 1½ år gamle. Døde dyr er blevet indsamlet, og i maveindholdet har man konstateret, at den også spiser andet end fisk, f.eks. frøer, tudser, biller, snegle, fugle, mosegrise og flodkrebs. Spise-sedlen er lang. I vinterperioder ser man ofte odderspor i skovene, hvor den følger grøfter og vandløb i dens jagt på frøer og tudser, som sidder i frostfri vinterhi i siderne af grøfterne lige over vandspejlet.

Andre mårdyr

Såvel ilder, husmår, lækat som brud er almindelige mårdyr i Thy. De to førstnævnte forekommer også på klithe-

Gæs over Hanstholm Vildtreservat.

den. Husmår er kendt for i dagtimerne at opholde sig i brændestabler og større kvasdynger, hvorfor deres ophold på hederne begrænser sig til natlige togter efter byttedyr. Ilder holder til ved de større søer og vådområder, hvor de lever af padder, smågnavere, æg, insektlarver, fisk og ådsler. De bevæger sig ikke over større afstande, men har territorier på 1-2 km^2.

Disse arter er en naturlig del af klithedens fauna, hvor de har deres pladser i fødekæden, og de udgør ikke nogen større trussel for andre arter. Men et nyt rovdyr, minken, har pludseligt indfundet sig i faunaen i hele Thy. Den nordamerikanske mink er allerede i 1930'erne blevet indført til Skandinavien som pelsdyr i farme. Undslupne mink fra farmene udgør i dag en væsentlig trussel for især fuglearter i vådområder. At det drejer sig om mange undslupne dyr, viser et fangstforsøg, udført af Thy Statsskovdistrikt i perioden 1999-2001, hvor der i løbet af 15 måneder fanges 215 mink. Mink kan meget vel vise sig at være tungen på den biologiske vægtskål, idet en stor del af ynglefuglene i vådområderne er gået drastisk tilbage i de senere år.

Padder

Strandtudsen er indikator for dynamikken i klitheden. Som ynglebiotop foretrækker den lavvandede, temporære, lysåbne vandsamlinger i klitheden, fugtige klitlavninger og bredden af større næringsfattige søer. Som fødesøgnings- og rasteområde kræver strandtudsen åbne arealer med ingen eller meget lav vegetation, typisk klitformationer med vindbrud og afgræssede arealer. Unge hanner opsøger nye yngleområder, hvor de med deres kraftige stemme, der på stille nætter kan høres på over 4 km's afstand, tiltrækker hunner og andre hanner. I den nordvestjyske klithede findes strandtudse med sikkerhed i Hanstholmreservatet, og en ny, om end beskeden og endnu ikke ynglende forekomst, findes nord for Lodbjerg Fyr på et areal afslået for vegetation i forbindelse med LIFE-klithedeprojektet (2001-2005).

Den stribede variant af spidssnudet frø kendes på dens brede gule rygstribe, og at den mangler den ellers karakteristiske V-formede plet i nakken. I klitheden yngler den overvejende i næringsfattige hedemoser og lysåbne vandsamlinger med lav vandstand. Arten er udbredt i hele klitheden, og særligt store yngleforekomster er fundet, hvor yngleområdernes bredvegetation holdes lav ved slåning eller græsning, blandt andet i Stenbjerg- og Ålvand Klithede.

Stor vandsalamander yngler i fiskefrie og solekspo-nerede vandsamlinger, der har varmt og klart vand indtil slutningen af sommeren. Som fødesøgnings- og overvintringsområde foretrækker stor vandsalamander plantageområder med naturnært skovbrug og »naturhaver«. Den findes ofte i kældre, udhuse og brændestabler. Arten er inden for de sidste par år fundet ved Ræhr, Vang, Faddersbøl, Nørhå og syd for Lyngby på Lyngby Hede. Da stor vandsalamander ikke har været systematisk eftersøgt, forventes det, at den findes flere steder i den østlige udkant af klitplantagerne.

Krybdyr

Markfirben findes på steder, der er velegnede for æglægning, da den graver æggene ned i jorden, hvor de er helt afhængige af solens varme for at blive udruget. Arten findes således på tørre solåbne steder på klitheden, i klitten, på kystskrænter og overdrev med blotlagt jord eller lav vegetation. Markfirben har ikke været systematisk eftersøgt i den nordvestjyske klithede, men spredte oplysninger indenfor de sidste par år tyder på, at den findes i alle klitheder. Allerede i foråret 2005 fandtes den i større antal i området, hvor Stenbjergbranden i juni 2004 fortærede klitplantagen.

Hugorm findes typisk i klitter, på heder og i næringsfattige moser. Hannen er ofte grå med en markant sort zigzagstribe. Hunnen er hyppigt brun eller rødlig med mørkebrune tegninger. Længden varierer mellem 34 og 104 cm, og hunnen er gennemgående større end hannen. Føden består typisk af mus og firben, men også fuglelunger kan den tage ved at kravle op i buske og tømme fuglereder. Byttet sluges helt.

Hugorm går i vinterdvale især på bakkesider i 60-125 cm dybde under jorden, hvor de overvintrer enkeltvis eller i større antal. Hannerne kommer frem i løbet af marts måned for at solbade. Hunnerne kommer ikke frem før 30-40 dage efter hannerne. Så snart hunnerne kommer frem starter, parringstiden. Parringsområdet er et tørt om-

Brølende kronhjort i morgenlyset i Hanstholm Vildtreservat.

råde, der vender mod syd med lav plantevækst og tæt på vinterkvarteret. Her kan man i april og maj være heldig at se mange aktive hugorme inden for et lille område, hvor hannerne kæmper om hunnerne. Parringstiden varer ca. 1 måned. Hugormen føder levende unger, typisk 7-10, oftest i midten af august. Ungerne er fra fødslen giftige og har zigzagstriberne. De skifter ham 1-3 gange årligt.

De beskrevne padder og krybdyr er alle fredet og beskyttet af Habitatdirektivet og optaget på bilag IV som arter af fællesskabsbetydning, der kræver streng beskyttelse.

Foto th.: Rugende Natravn. Foto: Ib Nord Nielsen.

Klitplantagerne

Af Ib Nord Nielsen

Du har netop parkeret din bil og er på vej ind i klitplantagen. Udrustet med kurv og kniv går du igennem den åbne, røde bom, som markerer grænsen til vores fælles ejendom – statens skove. Du har længe glædet dig til årets første svampetur. Netop nu, midt i juli, hvor det har regnet et par uger, og hvor varmen er vendt tilbage, gælder det om at komme af sted. Den gamle krøllede vandretursfolder over plantagen, hvor du har markeret dine bedste kantarelsteder, har du også husket. I begyndelsen er den lange, lige skovvej omkranset af høje træer, hovedsageligt gran, men også bøg, eg og birk. Længere mod vest bliver træerne lavere, mere præget af vinden og de fattige livsvilkår på klitternes tykke sandlag. Her er det fyrretræarterne, der dominerer.

Du er ikke nået ret langt ind i plantagen, før du ser de første kantareller. Op igennem mosset i vejsiden er der pletter af ganske små gule svampehatte. Sæsonen er startet. Men du er ikke alene om svampene. De største af kantarellerne er allerede »plukket«. Det stopper dig ikke. Målet er dit eget hemmelige sted, som aldrig har svigtet dig. Der er langt endnu. Plantagefluen med det videnskabelige artsnavn *irritans* – det hedder den virkelig! – sværmer nærgående omkring dig for at suge din sved. Søger du ly i skyggen, bliver du angrebet af mitter eller »gnavpander«, som thyboerne kalder dem – en lille myg, hvor hannen lever af nektar fra blomster, og hunnen stikker mennesker, hvor huden er blød, især ved øjne og hårrand.

Efter mange kig på kortet og trods strabadserne når du endelig frem. Har der været andre? Du presser dig gennem den mørke og tætte bevoksning af stikkende sitkagran og finder den lille bjergfyrholm på klitterne, hvor du så ofte har fyldt kurven. Der står de gule kantareller – uberørte, mangfoldige og store. Du glemmer tiden og alt omkring dig, den lange gåtur og de sved- og blodtørstige bæster, som har forfulgt dig hele vejen. Efter et par timers intenst plukkearbejde har du fået nok. Kurven er fuld, det klør og kradser i de mange opsvulmede bid fra gnavpanderne, og dine fingre er blevet helt gule.

Inden du drager hjemad med dagens »fangst«, tager du dig tid til at bestige en klittop, hvorfra du i vest kan se klitheden og havet. Højt oppe svæver en stor rovfugl – der er hvide felter på vingerne – det må være en ung kongeørn! På vejen østover er der helt friske spor af krondyr i sandet. Du har sikkert forstyrret dem i din søgen gennem plantagens tykninger. Lige inden parkeringspladsen møder du et større selskab på vej ind. Deres kurve er endnu tomme – pfefferlingen? – det var vist tyskere.

Kantarel. Foto: Ib Nord Nielsen.

Hatten på den almindelige kantarel er 3-8 cm, gul/æggeblommegul, fast og randen kruset-bølget. Lamellerne er udformet som kraftige, gaffeldelte årer, der er langt nedløbende. Stokken er hvidgul, fast, 2-6 cm høj og 0,5-1,5 cm tyk. Kødet er gulhvidt, med en lidt skarp og pebret eftersmag.

Der findes flere arter af kantareller.

Kantarellen er mykorrhizadanner og vokser derfor kun i nærheden af træer. I klitplantagerne samlever den især med gran og fyr. Den kan i sæsonen – fra juni til november – findes overalt i plantagerne. Langs skovveje, under gråris, under gran og fyr, i og på småklitter – selv i de få løvtræsbevoksninger kan der ofte findes mange kantareller.

Det er en fremragende spisesvamp, som er let at kende uden farlige forvekslingsmuligheder. Anvendes ikke rå.

Klitplantagen som skovtype

De fleste opfatter klitplantagerne som en del af den vildsomme natur i Thy på linie med det åbne klitlandskab. Sandheden er, at plantagerne er kulturpåvirket natur, som nogle steder godt nok får lov til at udvikle sig efter naturens egne love, medens der andre steder udøves en meget intensiv drift.

Som skovtype er klitplantagerne så langt fra naturskoven, som den næsten kan komme. I Danmark defineres naturskov som selvgroet skov, der nedstammer fra den oprindelige og naturligt indvandrede skov. Vores hjemmehørende, naturlige træarter og buske består stort set kun af løvfældende arter (f.eks. eg, bøg, elm, ask, lind, birk, asp, røn, hvidtjørn, havtorn), og siden seneste istid har vi kun haft tre naturligt forekommende nåletræarter: Ene – som er en busk, skovfyr og taks.

I et bestemt klima udvikler vegetationen sig altid hen mod et bestemt slutstadium, der kaldes klimaksvegetationen. I Danmark er denne en løvfældende skov. Vi befinder os i »den tempererede løvfældende skovregion«. Nåleskovene og dermed klitplantagerne er således »unaturlige« i Danmark.

Nr.	Klitplantage	Træbevokset hektar	Åbne arealer hektar	I alt hektar
1.	Lodbjerg Klitplantage	401	645	1.046
2.	Rønhede Plantage	95	7	102
3.	Hvidbjerg Klitplantage	832	849	1.681
4.	Stenbjerg Klitplantage	966	883	1.849
5.	Tvorup Klitplantage	1.461	1.124	2.585
6.	Nystrup Klitplantage	963	1.125	2.088
7.	Vandet Plantage	409	33	442
8.	Kronens Hede	180	15	195
9.	Vilsbøl Klitplantage	688	536	1.224
10.	Bavn Plantage	29	9	38
11.	Tved Klitplantage	1.043	402	1.445
12.	Hanstholm Byplantage	75	46	121
13.	Vigsø Klitplantage	240	43	283
14.	Østerild Klitplantage	1.298	306	1.604
15.	Korsø Klitplantage	438	411	849
16.	Hjardemål Klitplantage	878	244	1.122
17.	Madsbøl Klitplantage	360	414	774
18.	Lild Klitplantage	1.174	1.208	2.382
	Sum	11.530	8.300	19.830

Numrene på tabellen til venstre henviser til tallene på kortet herover.

Vækstvilkår og skovudvikling

Klitplantagerne i Thy er stort set alle anlagt på hævet havbund eller på moræne dækket af flyvesand. I områder domineret af flyvesand er det magre sand i sig selv en begrænsende faktor for skovudviklingen – uanset klimaet. Sandets rolle som vækstgrundlag kan dog variere noget efter oprindelse, kornstørrelse og opblanding med underlaget. Afgørende bliver det herefter, om planterødderne kan trænge igennem sandlaget til mere frugtbare jordarter (morænen), eller om afstanden til bevægeligt grundvand er rimelig, idet stagnerende grundvand er vækstthæmmende. I praksis er et sandlag, der er over 2 m tykt, uigennemtrængeligt for rødder. Da sanddybden varierer over

Kogler af Sitka-gran.
Foto: Ib Nord Nielsen.

ganske korte afstande i plantagerne, er vækstforskellene meget markante og synlige i terrænet.

Formålet med klitplantagerne er fra starten at bringe sandflugten til ophør[1]. Efterhånden som den ensidige tilplantning med den hårdføre bjergfyr dæmper det fygende sand, og en gradvis introduktion af mere værdifulde nåletræarter danner højstammet skov, bliver det barske lokalklima ændret til noget, der minder om det nåleskovsklima, som vi kender fra vore nordlige naboer. Udviklingen af klitplantagerne går fra »dæmpningsstadiet« over i et mere stabilt »skovdyrkningsstadium«.

De mange fremmede nåletræarter, som i dag dominerer klitplantagerne, har ikke kunnet klare sig igennem, hvis ikke der er blevet skabt beskyttelse mod den saltholdige vestenvind, udtørring og store temperaturudsving.

Skovfyrens karakteristiske stammer.
Foto: Ib Nord Nielsen.

Træart	Heister i Tbr	Træ, der indgår i beregning	Indført træart (årstal)	Oprindelsesland
Løvtræer				
Bøg	276	X		
Stilkeg	799	X		
Vintereg		X		
Rødeg	2		X (1782)	Østlige Nordamerika
Ask	8	X		
Ær	17	X	X (?)	Mellem- og Sydeuropa
Spidsløn		X		
Bævreasp		X		
Dunbirk	104	X		
Vortebirk		X		
Storbladet elm	3	X		
Rødel	14	X		
Fuglekirsebær	2	X		
Småbladet lind	2	X		
Poppel				
Røn, almindelig		X		
Engriflet hvidtjørn		X		
Hestekastanie			X (1721)	Balkan
Nåletræer				
Ædelgran	1346		X (1765)	Mellem- og Sydeuropa
Nordmannsgran	204		X (1848)	Vestlige Kaukasus og Tyrkiet
Nobilis	219		X (1855)	Oregon og Washington i USA
Grandis	10		X (1855)	Vestlige Nordamerika
Rødgran	23		X (1730)	Skandinaviske halvø og østlige Europa
Hvidgran	24		X (1770)	Nordamerika
Sitkagran	3620		X (1854-55)	Stillehavskysten – Alaska til Californien
Omorikagran	172		X (1890)	Tarabjergene i det tidligere Jugoslavien
Douglasgran	5		X (1849)	Nordvestlige Nordamerika
Tsuga, almindelig	3		X (1877)	Nordamerika
Lærk, japansk	76		X (1889)	Japan
Lærk, europæisk			X (1700)	Europa – Alperne, Karpaterne m.fl.
Skovfyr	1783	X		Nord- og Østeuropa – udryddet i DK omkring 1800
Contortafyr	893		X (1871)	Vestlige Nordamerika
Bjergfyr, almindelig	2166		X (1798)	Mellem- og Sydeuropæiske bjergområder
Bjergfyr, fransk	549		X (1859)	Pyrenæerne, franske alper og Tyrol
Østrisk fyr	42		X (1829)	Fra Spanien i vest til Tyrkiet i øst
Weymouthsfyr	1		X (1776)	Nordøstlige USA og Canada
Cryptomeria	1		X (1849)	Kina og Japan
Thuja, kæmpe-			X (1850)	Stillehavskysten fra Alaska til Californien
Cypres, ædel-	2		X (1855)	Vestlige USA
Ene, almindelig		X		
Taks		X		

Linnea. Foto: Ib Nord Nielsen.

Variationen fra de forblæste, magre områder på de gamle havbundsarealer i vest til de østlige, beskyttede områder, hvor morænen ligger højt, er blevet mere udtalt. Den langsomme forbedring af vækstvilkårene har medvirket til, at store dele af plantagerne har opnået en kvalitet og tilvækst, som gør dem til regulære produktionsskove med stor produktion af gavntræ samt juletræer og pyntegrønt. Inden for den enkelte plantage kan den årlige tilvækst variere fra 0 m^3/ha til over 20 m^3/ha.

Skovtyperne varierer fra lave, forblæste partier med bjergfyr til frodige og højstammede bevoksninger med alm. ædelgran, sitkagran, skovfyr, bøg/løvtræ, lærk m.fl.

I plantagerne er 10% af det bevoksede areal hjemmehørende løvtræarter – hovedsagelig eg og bøg. Resten er tilplantet med fremmede nåletræarter fra hovedsagelig Nordamerika og Europa. Ud over de almindelige skovtræarter har der alene i Nystrup Klitplantage været afprøvet omkring 200 forskellige arter af træer og buske.

Klitplantagernes naturindhold

Den særprægede klitnatur, som i århundreder har domineret Vestthy, har med etableringen af klitplantagerne fået tilført nye naturtyper, der sammen med den åbne klitnatur udgør et af de største sammenhængende naturområder i Danmark.

Klitplantagerne rummer allerede i dag store naturværdier. Flere generationer af nåleskov har skabt et skovmiljø, som giver et stigende antal arter af både planter og dyr, som hører den nordiske nåleskov til. Hertil kommer, at mange af klithedens oprindelige arter kan findes som reminiscenser i klitplantagernes åbne partier. Naturindholdet i klitplantagerne knytter sig til nåleskoven, løvskoven og vådområderne.

Nåleskovens natur

Det er specielt den modne nåleskov, som giver mulighed for indvandring af nye plantearter. Karakteristisk for disse aldrende nåleskove er, at de i lighed med andre ældre skove bliver mere lys-åbne. Samtidigt har de indbygget et eget økosystem bestående af et kompliceret samspil mellem stofopbygning og -nedbrydning. Disse processer foregår i et næringsfattigt, surt miljø, som skabes ved nedbrydning af nåletræernes løv og ved. Som vigtige komponenter i processen indgår en rig svampe- og mosflora, som baner vejen og forbedrer grobunden for karplanterne.

De nye arter kommer hertil fra bl.a. de norske skove, som ligger mindre end 200 km fra Thys vestkyst. De lette frø med stor spredningsevne bliver bragt hertil af trækfugle som f.eks. skovsneppen, af mennesker i hjemført plantemateriale eller båret af vinden som karsporeplanternes fine sporer.

Af nyere forekomster kan nævnes femradet ulvefod, bjerg-dunbregne, guldskæl-mangeløv, enblomstret vintergrøn, ensidig vintergrøn, glat snylterod, linnæa samt or-

kidéerne hjertebladet fliglæbe og knærod. Desuden findes mange forekomster af almindelig ulvefod, skov-dunbregne, tredelt egebregne, liden vintergrøn m.fl.

Om dagen ser man sjældent natravnen. Den sidder ubevægeligt og sover, godt kamufleret af sin mørkt gråbrune fjerdragt. Øjnene er store som følge af den natlige levevis. Ser man den flyve, minder flugten om uglens, men den lange hale og de hvide pletter på hannens vinger og hale røber, at det er en natravn. I yngletiden fra sent forår til hen på sommeren kan man høre hannens ejendommelige, nærmest uendelige, dybe snurren, hvor tonehøjden skifter mellem to forskellige tonelejer. Stille aftener kan denne snurren høres op til en kilometer væk.

Føden består udelukkende af nataktive insekter, som fanges i flugten. Natravnen jager ved hjælp af synet og har omkring det korte næb små stive børster som hjælp til at lede insekterne ind i det brede gab.

De to æg lægges direkte på jorden i begyndelsen af juni. Æggene udruges på 16-18 dage, og ungerne er flyvefærdige efter 30-35 dage. Ofte nås der to kuld om året.

Efter yngleperioden trækker natravnen til tropisk Afrika, hvor overvintringspladserne ligger.

I Danmark har natravnen et af sine kerneområder i Thys klitplantager. Her foretrækker natravnen ynglebiotoper i fyrreskov på sandet bund. Der skal helst være et mønster i skovbilledet, hvor rydninger veksler mellem mange skovbryn, og hvor flader med hede støder op til nåleskoven. En rydning eller en lysning i skoven er en forudsætning for, at natravnen kan få succes, og dens trivsel og udvikling er derfor fuldstændig afhængig af skovdriften.

Fuglelivet i plantagerne adskiller sig meget fra det åbne klitlandskabs. Efterhånden som nåleskovene har udviklet sig til stabile økosystemer, har fuglearter, som er tilknyttet nåleskoven, indfundet sig. I dag rummer klitplantagerne både karakteristiske og sjældne arter som f.eks. skovsneppe, duehøg, grønspætte, lille gråsisken og natravn, og på det seneste har stor hornugle og ravn indfundet sig.

Hvad pattedyrene angår, så er det specielt rådyr og krondyr, som tiltrækker sig opmærksomheden[1]. Rådyr opholder sig permanent i plantagerne og kan opleves året rundt. Krondyrene veksler derimod meget mellem klitheden, plantagerne og landbrugslandet. Ud over de to hjortearter findes der efterhånden stabile bestande af ræv, grævling, hare, husmår, egern m.fl.

Fugle og pattedyr udgør kun en del af dyrelivet i klitplantagerne. Især insektfaunaen er omfattende og spændende. Mange af de insekter, som er tilknyttet nåleskoven, må betragtes som uskadelige, men anlægger man en skovdyrkningsmæssig synsvinkel, følger der mange skadelige insekter med nåleskoven. Af særlig betydning for klitplantagerne kan nævnes: Nåletræssnudebillen (på nyplantninger), granens rodbille, typografen, jættebarkbillen (på sitkagran), ædelgranlus og forskellige viklere. Herkulesmyren er en kuriositet, som kan opleves i træstubbe i flere af plantagerne.

Løvskovens natur

Løvtræarealet udgør som tidligere nævnt kun 10% af klitplantagernes bevoksede areal, men det er under stadig udvidelse. Artsudvalget er helt domineret af eg og bøg. Hertil kommer mindre bevoksninger med blandinger af ahorn, elm, birk samt små bevoksninger med ask i grundvandsnære områder. Nogle af de fugtige lavninger er tidligere blevet tilplantet med birk og rødel eller bevokset med pilekrat.

I de ældre løvtræbevoksninger, der oftest ligger i nærheden af områdets funktionærboliger, træffes flere nye arter, der formentlig i vid udstrækning er hentet hos kolleger på østdanske skovdistrikter. Udplantede urter har med større eller mindre held og ønskelighed efterhånden bredt sig således, at der nu findes bestande af bl.a. hvid og gul anemone, skov-fladbælg, bingelurt, almindelig

Herkulesmyren er ikke almindelig i Danmark. Den findes kun i Nordvestjylland og Nordsjælland og er i Thy specielt knyttet til klitplantagernes nåletræer.

Herkulesmyrens dronning bliver knap 2 cm lang og arbejderne fra 5 mm til 14 mm.

Efter parringen opsøger dronningen en træstub (gerne af sitkagran eller hvidgran), en fældet stamme eller et svækket levende træ. Når dronningen har fundet ind til veddet gennem en sprække, gnaver hun en rede i træet. Når kolonien er etableret, kan den have en størrelse på 2-3.000 medlemmer. Herkulesmyrerne har en alsidig kostplan; de henter gerne søde plantesafter, men lever hovedsageligt af insekter og andre smådyr.

Reden gnaves i det blødere vårved, og på et tværsnit står høstveddet tilbage som regelmæssige ringe. På et længdesnit ses det som lameller, der hist og her gennembrydes af åbninger, som danner forbindelse mellem de forskellige gange. Myrerne skærer også huller ud til omverdenen som en slags »vinduer«. De beboede gange holdes rene for smuld, som enten anbringes i hulheder i træet eller kastes ud af »vinduerne«. Er man heldig, kan man finde rester af disse »bopladser« i stubbe og brændestakke.

Herkulesmyrerne er overvejende aktive om natten, så man ser dem sjældent.

Foto til højre: Herkulesmyrer.
Foto: Ib Nord Nielsen.

Herkulesmyrens bo.
Foto: Ib Nord Nielsen.

guldnælde, desmerurt, ramsløg, enblomstret flitteraks og dansk ingefær.

Vådområdernes natur

I klitplantagerne har der tidligere været mange vådområder, som nu er afvandet gennem et omfattende grøftesystem. Mange af disses skovgrøfter er voksested for flere sjældne arter. Selve grøftebunden, der ofte udtørrer eller er blevet oprenset, rummer ikke de store botaniske forekomster. Derimod sker der på grøftesiderne ofte vandudsivning, der især på de nordvendte grøftesider giver ideelle vækstbetingelser for især spændende karsporeplanter som otteradet ulvefod, femradet ulvefod, almindelig ulvefod, skov-padderok, bjerg-dunbregne, skov-dunbregne og kambregne.

Fremtidens klitplantager

Med det nationale skovprogram har Skov- og Naturstyrelsen besluttet fra 2005 at omlægge driften af statens skove til naturnær drift. Da stort set alle klitplantagerne i Thy forvaltes af Skov- og Naturstyrelsen / Thy Statsskovdistrikt, er plantagerne i Thy omfattet af denne beslutning.

Denne driftsform vil i langt højere grad end den traditionelle skovdrift, med bevoksninger af samme art og alder, kunne integrere miljø- og naturhensyn i forvaltningen af plantagerne. Naturnær drift bygger på at udnytte skovens egne processer og funktioner – såsom naturlig foryngelse og aldersspredning. Den langsigtede ud-

Ulvefod i Tved Plantage. Foto: Ib Nord Nielsen.

vikling baserer sig på en plan for skovudviklingstyper, som indeholder forskellige typer af skovøkosystemer, der egner sig for Thy. Klitplantagernes nåletræbevoksninger skal i løbet af en skovgeneration forvandles til naturnært skovbrug med øget løvtræandel. Ændringen fra nåleskov til løvskov skal styrkes med flere plantninger af danske løvtræer.

Der skal i et vist omfang skabes sammenhæng og genoprettes småbiotoper af åbne klitter, sletter og moser inden for de nuværende klitplantagers grænser. Enkelte områder med 1. generation beplantninger af hovedsageligt bjergfyr lades urørte – som historiske minder om sandflugten og »kampen mod naturen«.

Omlægning af klitplantagerne til naturnær skovdrift står ikke alene. En landskabsplan, som er udarbejdet på grundlag af en landskabsanalyse, peger på, hvilke områder der på længere sigt – over en 300 årig periode – skal være skovdækket, hvilke områder der skal være åbne og skabe sammenhæng mellem klithederne samt hvilke områder, der skal udgøre overgangszoner med forskelligt skovdække. Endvidere vil planen pege på tidligere vådområder i plantagerne, hvor den naturlige vandstand og hydrologi kan genskabes.

Hvis planen om at oprette en af Danmarks første nationalparker i Thy bliver en realitet i løbet af 2007, kan det forudses, at den naturnære skovdrift og drejningen mod mere løvtrædominerede skovtyper bliver realiseret over en kortere årrække end ellers. Produktionsskovbruget bliver udfaset, medens naturværdierne (den biologiske mangfoldighed) og friluftslivet bliver styrket.

Thy Statsskovdistrikt

Skov- og Naturstyrelsen, lokalt repræsenteret ved Thy Statsskovdistrikt, forvalter de store plantager og naturområder langs Thys og Hanherreds kyster, fra Agger Tange i sydvest til Tranum i nordøst.

Da anlægget af de nuværende skove blev påbegyndt, var formålet at etablere en varig sandflugtsdæmpning og skabe produktive skovarealer til lokal forsyning med gavntræ og brænde. Men formålet med driften af statens skove har siden, ikke mindst de seneste 10-20 år, ændret sig meget. I dag vejer de rekreative og naturmæssige hensyn tungt. Men træproduktionen spiller naturligvis fortsat en væsentlig rolle, idet den er med til at sikre, at der er penge til at udvikle plantagernes profil fra nåletræsplantager til skove med større løvtræandel til glæde og gavn for både de besøgende og naturen.

Skovdistriktet omfatter 30.700 ha eller 307 kvadratkilometer. Heraf er 15.600 ha bevokset med skov. De øvrige arealer er hovedsagelig strande, klitter, klitheder, klitkær og søer.

Den årlige hugst af gavntræ og brænde er på ca. 28.000 kubikmeter fastmasse (KFM)/år, hertil kommer brændselsflis på ca. 22.000 KFM/år. Den totale hugst udgør således 50.000 KFM/år. Bruttoværdien af hugsten udgør omkring 9.000.000 kr./år.

Ud over træproduktionen, som også omfatter anlæg af nykulturer samt kultur- og bevoksningspleje, består den samlede drift af pyntegrøntproduktion (11.000 juletræer samt 300.000 kg pyntegrønt og 100.000 kg bjergfyrgrønt), udleje af jagt, landbrugsjord, naturarealer til afgræsning og arealer til andre formål f.eks. til golfbane, skovbørnehave og sommerhusegrunde. Naturpleje, etablering og vedligeholdelse af publikumsfaciliteter og naturformidling er andre vigtige opgaver inden for driften af skovdistriktet.

Thy Statsskovdistrikt har en række myndighedsopgaver i Thy, Vester Hanherred og på Mors. Distriktet administrerer og behandler sager inden for skovloven, naturbeskyttelsesloven og jagt- og vildtforvaltningsloven. Endvidere er distriktet involveret i gennemførelsen af større naturforvaltningsprojekter i området.

Det samlede årlige resultat for Thy Statsskovdistrikt ligger typisk på 2 mio. kr. ekskl. administrationsomkostninger. Omsætningen er på ca. 30 mio. kr.

Distriktet administreres af en skovrider, en forstfuldmægtig, 8 klitplantører / skovfogeder, en biolog, en vildtkonsulent samt 2 sekretærer. Herudover er der beskæftiget 50 skovarbejdere, hvoraf nogle er skovløbere/opsynsmænd og bor i skovens huse, samt et antal elever og tilsynsførende.

Distriktskontoret har siden 1892 været beliggende på Søholt i Vilsbøl Plantage på adressen:
Thy Statsskovdistrikt, Søholtvej 6, Vester Vandet, 7700 Thisted
www.skovognatur.dk/Lokalt/Jyllandnord/Thy/ · E-mail: thy@sns.dk

Foto th.: Odderen trives godt i Thy. Foto: Lasse Fuglsang.

Søer og vandløb

Af Jan Salmonsen

Nørkjær å ved Vilsund.

Sammenlignet med andre dele af det nordlige og vestlige Jylland er der usædvanligt mange og store, naturlige søer i Thy. Samtidig er søerne i Thy meget varierede, både med hensyn til størrelse, dybde, naturgrundlag og menneskelig påvirkning.

Søerne er sammen med vandløbene dominerende og vigtige naturelementer i Thy. Vandløb har i generationer været udnyttet på forskellig vis og bærer derfor præg af, at mennesker har prøvet at styre vandets kræfter, især i forbindelse med sikring af landbrugsarealer mod oversvømmelser. Nogle vandløb påvirkes af indvinding af vand til vanding eller til opdræt af fisk. Enkelte mindre vandløb er ret upåvirkede af menneskelig aktivitet og kan derfor fortsat betegnes som naturlige vandløb.

Afvandingsområder

Vandløbene skal aflede den del af nedbøren, der bliver i »overskud« efter fordampning, nedsivning til grundvandet og vandindvindinger. Det meste overfladevand løber mod Limfjorden, mens en mindre del løber mod havet.

Det største afvandingssystem er *Hvidbjerg Å–systemet*, der afvander et område på ca. 330 km² fra Sjørring i nord og til Agger i syd. En stor del af oplandet er landbrugsarealer, mens især den vestlige del er skov- og naturområder.

Vandløbssystemet tager sit udspring ved den nu afvandede Sperring Sø. Derfra løber vandet via Sjørring Sø Kanal mod vest gennem den ligeledes afvandede Sjørring Sø. Øst for »Færgeborg« bidrager kilder med en stor vandmængde på omkring 300 liter i sekundet. Ved »Egebaksande« drejer vandløbet mod syd, og ved Faddersbøl kommer der tilløb fra Førby Sø og den afvandede Mejlsø.

Fra Faddersbøl går det mod sydøst til Årup, hvor der kommer tilløb af Hundborg Mose Kanal (fra den afvandede Hundborg Mose). Vandløbet hedder nu Årup Å og løber mod sydvest til den lavvandede Nørhå Sø, hvorfra Tegå leder vandet videre til Ove Sø.

Ove Sø har flere tilløb, blandt andet Hørsted Å, der afvander et areal på 51 km², og Fredskilde Bæk. Hvidbjerg Å bringer vandet videre fra Ove Sø forbi Morup Mølle til Ørum Sø. Inden udløbet i Ørum Sø er der tilløb af vand fra Bedsted Bæk og Handrup Bæk. Fra Ørum Sø løber vandet gennem den lille Roddenbjerg Sø og derfra via Kastet Å ud i Krik Vig. Flade Sø har ligeledes udløb gennem Kastet Å.

Det næststørste afvandingsområde er Storå-systemet, der afvander et 105 km² stort område mellem Hillerslev,

Hvidbjerg Å-systemet	
Opland	330 km²
Hovedløbets længde	57,680 km, heraf 9,597 km gennem søer
Gennemsnitligt fald	ca. 0,2 promille
Middelvandføring vinter	5.200 liter/sekund = 18.700 m³/t
Maksimalvandføring	14.000 liter/sekund = 50.000 m³/t

Storå / Kløv Å	
Opland	105,1 km²
Hovedløbets længde	11,639 km (Storå) 9,464 km (Kløv Å)
Gennemsnitligt fald	ca. 0,4 promille
Middelvandføring vinter	2.000 liter/sekund = 7.200 m³/t
Maksimalvandføring	4.950 liter/sekund =18.800 m³/t

Sjørring Sø kanal ved Faddersbøl.

Nors, Tved, Ræhr, Vigsø, Vullum Sø, Hjardemål og Kløv. Storå-systemet består af Storå, Kløv Å, Grågård Å og Lilleåen og løber ud i Lønnerup Fjord. Nabo til Storå-systemet er vandløbet Skiveren, der ligeledes løber ud i Lønnerup Fjord og afvander området mellem Brund, Hillerslev og Skovsted. Vandløbene er specielle ved, at de dels løber i kalkbund, hvor der er et forholdsvist pænt fald og dermed fart på vandet, og dels i den gamle stenalder-havbund med meget svagt fald. Det meste af oplandet er dyrket, og der er kunstig afvanding via pumpesystemer i dele af området.

Der findes en række mindre vandløb, som løber ud i Limfjorden, og en del af dem er karakteristiske ved, at de har forholdsvis gode faldforhold, da de er knyttet til det bakkede morænelandskab. Isholm Kildebæk, Nørkær Å, Visby Å og Holmgård Mølleå er blandt de vigtigste. Hansted Mølleå og Klitmøller Å er de eneste større og forholdsvis rene vandløb, som har udløb til Vesterhavet. Afvandingsområderne er små, men vandrige, og derfor er vandføringen ret stor. Vandløbstypen er sjælden, da de fleste vandløb langs den jyske vestkyst har afløb til havet via fjorde.

Nors Å er et vandløb, som skaber forbindelse fra Nors Sø til Vesterhavet. Den er gravet i forbindelse med et afvandingsprojekt ved østenden af søen. Vandløbet har skåret sig dybt ned i flyvesandet, og vandstandssænkningen

gør, at der frigives store okkermængder. Bøgsted Rende er på grund af sin naturskønne beliggenhed nok det mest besøgte vandløb i Thy, men har på samme måde som Nors Å et højt okkerindhold, og vandløbene er derfor uden særlige naturværdier.

Søerne i Thy

De væsentligste søer i Thy kan inddeles i fire grupper; karstsøerne, søer i det åbne klitlandskab, søer i Hvidbjerg Å-systemet og søer i Vejlerne og Agger Tange. Søerne i klitlandskabet, Vejlerne og på Agger Tange er beskrevet i artiklerne om det åbne klitlandskab og Vejlerne.

Karstsøerne

I Thy findes fire af de meget sjældne karstsøer, nemlig Blegsø, Nors Sø, Bagsø og Vandet Sø. Karstsøerne ligger på kalkbund og er opstået ved, at undergrunden er sprækket eller sunket sammen. Kalken giver dels en meget hård bund og dels en høj pH-værdi i søerne. Samtidig er søerne næringsfattige på grund af de sandflugtsprægede omgivelser.

Karstsøerne er klarvandede, og kombineret med den høje pH-værdi og bundforholdene giver det grundlag for en anderledes undervandsvegetation med store bestande af kransnålsalger. Desuden forekommer der flere plantearter, som er sjældne og truede i Danmark. Det klare vand giver tilstrækkeligt lys til, at bundplanterne kan trives til omkring 7 meters dybe.

Søer i Hvidbjerg Å-systemet

Søerne Førby Sø, Nørhå Sø, Ove Sø, Ørum Sø, Roddenbjerg Sø og Flade Sø er en del af Hvidbjerg Å Systemet.

Navn	Størrelse	Dybde	Søtype
Lild Strandkær			Klitsø.
Vullum Sø	16 ha	middel 0,5 m	Næringsfattig.
Blegsø	39 ha	maks. 6 m	Næringsfattig, klarvandet sø på kalkbund (karstsø). Vegetation præget af kransnålsalger.
Hykær	13 ha	lavvandet, kan sommerudtørre	Næringsfattig, sur, brunvandet sø.
Sokland	13 ha	lavvandet, kan sommerudtørre	Næringsfattig, sur sø.
Tormål	8 ha		Klar, lidt kalkholdig sø.
Nors Sø	347 ha	middel 3-4 m, maks. ca. 20 m	Næringsfattig, klarvandet sø på kalkbund (karstsø). Vegetation præget af kransnålsalger. Desuden den meget sjældne Liden Najade.
Bagsø	1 ha	maks. 4 m	Næringsfattig, klarvandet sø på kalkbund (karstsø).
Vandet Sø	480 ha	middel 9 m, maks ca. 20 m	Næringsfattig, klarvandet sø på kalkbund (karstsø).
Tvorup Hul	6 ha		Næringsfattig sø med Tvebibet Lobelie, Gulgrøn Brasenføde, Sortgrøn Brasenføde, Strandbo og Sylblad.
Førby Sø	46 ha	lavvandet, middel 1 m	Næringsfattig klitsø.
Nørhå Sø	20 ha	middel 0,5 m, maks. 0,9 m	Næringsrig.
Fredskilde Sø	1,3 ha		Kalkholdig klitsø, som tilføres vand fra kildevæld i søbunden. Søen har tidligere været væsentlig større, men sandflugt, afvanding og tilgroning har mindsket søen. Det frie vandspejl var i 1880 ca. 4 ha.
Ove Sø	354 ha	maks. 10 m	Næringsrig.
Possø	3 ha	maks. 1,2 m	Næringsfattig, klarvandet sø.
Per Madsens Kær	2 ha	maks. 0,8 m	Næringsfattig, lobeliesø.
Ørum Sø og Roddenbjerg Sø	442 ha	lavvandet	Næringsrig.
Flade Sø	485 ha	lavvandet, maks. 4 m	Brakvand.
Sundby Sø	45 ha	ca. 2 m	Ny sø, som etableres i 2006-2007.

Interessante søer i Thy.

Engjorden sætter sig

Jorden i ådale og lavbundsområder har ofte et stort indhold af organisk materiale, f.eks. tørv, som ikke har kunnet nedbrydes i det iltfattige miljø, som opstår i vandmættede jorder.

Når jorden drænes for at kunne udnyttes landbrugsmæssigt, bliver der adgang for luftens ilt, og når jorden samtidig pløjes og gødes, vil den mikrobielle aktivitet omsætte en del af det organiske indhold, og jorden synker derfor.

Hvor der som udgangspunkt er tykke tørvelag, kan jorden »sætte sig« så voldsomt, at drænsystemernes funktion ophører, og at jordoverfladen igen nærmer sig grundvandsspejlet. Hvis dyrkningen skal opretholdes, er det nødvendigt med en nydræning, som der ofte ikke er plads til, da de nye dræn skal ligge i niveau med det vandløb, som modtager drænvandet. Resultatet kan være, at man må opgive dyrkningen, da der ikke kan opretholdes tilstrækkelig afvandingsdybde.

I Hillerslev Enge er målt de største sætninger på op til 100 cm, mens der ved Ballerum og ved Nørhå Sø er fundet sætninger på 35-50 cm. Sætningen sker med en hastighed af 0,5-2,5 cm årligt.

Førby Sø ligger i den østlige del af klitarealerne, omgivet af naturarealer eller ekstensivt græssede arealer. Der er ingen væsentlige tilløb til søen, og søen er uforurenet. Søen har et mindre afløb, som fører overskudsvand til Sjørring Sø Kanal ved Faddersbøl.

Nørhå Sø er den første sø i hovedforløbet af Hvidbjerg Å, og da en stor del af oplandet på omkring 110 km^2 er intensivt dyrket, har mange års udsivninger af gødningsstoffer fra landbruget samt udledninger af spildevand medført, at søen er temmelig forurenet med et tykt lag bundslam.

Ove Sø modtager især vand fra intensivt dyrkede arealer, men også fra enge og klitplantager. Søen er lavvandet efter at man i 1903 og i 1931 har sænket vandstanden med sammenlagt 150 cm ved først at fjerne opstemningen ved Morup Mølle og senere uddybe Tegå og Hvidbjerg Å. Vandstandsændringerne får tilsvarende effekt på vandstanden i Nørhå Sø. Den lave vandstand og stedvise slamaflejringer betyder, at tagrør har fået bedre livsbetingelser, og dele af søen er derfor under tilgroning. Vandkvaliteten er ikke god, især på grund af høj belastning med næringssalte. Ørum Sø og den lille Roddenbjerg Sø har et opland på ca. 285 km^2, som mest er dyrket, men en væsentlig del består dog af klitplantager og naturarealer. Søerne blev sammen med Flade Sø afvandet i 1875 og benyttet til dyrkning og græsning indtil 1882, da man måtte konstatere, at bunden stadig er for blød. Ørum Sø er i dag påvirket af næringssalte.

Flade Sø adskiller sig fra de øvrige søer ved at være påvirket af indsivning af saltvand fra Vesterhavet. Der er ingen væsentlige tilløb til søen og kun et mindre afløb til Kastet Å. Gennem afløbet finder saltvandsfisk som sild, brisling og kutling vej fra Limfjorden til Flade Sø, hvor de lokkes af det saltholdige vand.

Miljøtilstanden

Vandløbenes tilstand bedømmes regelmæssigt på udvalgte stationer. I 2003 har omkring 25% af vandløbsstationerne i Thy levet op til den kvalitetsmålsætning, der er for stationerne, mens yderligere 25% er tæt på at opfylde målsætningen. Resten af vandløbene, dvs. halvdelen, lever ikke op til målsætningen på grund af forurening eller dårlige,

Roddenbjerg Sø – vejdæmningen danner grænsen til Ørum Sø.

Den nordlige del af Nors Sø.

fysiske forhold. Disse tal svarer nogenlunde til landsgennemsnittet, hvor man ved en landsdækkende opgørelse i 2005 har fundet, at ca. 50% af de danske vandløb og 35% af søerne har levet op til målsætningen.

Bedømmelsen af vandløbene foregår ved vurdering af, hvilke smådyr der findes i vandløbet, idet de tilstedeværende arter og individantal er et resultat af de livsbetingelser, som har været forud for bedømmelsen.

Spildevand fra husstande i det åbne land er mange steder årsag til den dårlige vandkvalitet, hvorfor der i de kommende år skal investeres betydelige beløb i yderligere spildevandsrensning. Spildevandets indhold af organisk stof kræver ilt ved nedbrydningen og resulterer i et lavt iltindhold i vandet, hvorved rentvandsarter forsvinder. Desuden har ammoniak fra spildevandet en direkte giftvirkning på dyrene i vandløbene. Uheld med farlige stoffer som olie, husdyrgødning eller sprøjtemidler kan betyde pludselige ændringer i livet i vandløbet.

Dårlige fysiske forhold i vandløbene kan bestå i langsomt rindende vand, og i sådanne vandløb ses slamaflejringer, der skjuler den grusbund, som er attraktiv for mange rentvandsdyr. Okker fra dræn og afvandingsgrøfter er et problem i nogle vandløb, hvor okkeren sætter sig som belægninger på planter og på fiskenes gæller.

Endeligt kan vandløb være præget af for hårdhændet vedligeholdelse, således at der ikke efterlades vandplanter (grøde) i tilstrækkeligt omfang til, at der kan være fødemuligheder og skjul for fisk og smådyr.

Vedligeholdelsen af vandløb indebærer en delvis fjernelse af grøden én eller flere gange i løbet af sommerhalvåret, og omfanget af grødefjernelsen er en tilbagevendende afvejning af miljøforhold kontra landbrugets behov for dræning af dyrkede arealer. Vedligeholdelsen af offentlige vandløb er beskrevet i regulativer, hvor vandløbets dimensioner og dermed vandføringsevnen er fastlagt. Nogle af de lavtliggende arealer langs vandløbene er i særlig risiko for oversvømmelser, fordi jordene »sætter sig«.

Gennem årene er mange vandløb blevet vedligeholdt så kraftigt, at de er blevet for brede og for dybe i forhold til bestemmelserne i de oprindelige regulativer. Dette med-

Odderen

I midten af 1980'erne blev den samlede danske bestand af odder anslået til færre end 200 dyr. De eneste steder, odderen endnu var at finde, var ved Karup Å og i Thy. Der blev derfor iværksat en redningsaktion, Projekt Odder, med det formål at vende artens negative udvikling.

Der blev etableret faunapassager ved vandløb under veje, idet trafikdrab er et af de store problemer. Et andet og måske større problem var, at odderen druknede i åleruser. Der blev derfor indført påbud om at anvende odderriste i åleruser til fiskeri i søer og vandløb samt visse steder i vore fjorde. Odderriste er en mindre stålramme med et påsvejset kryds, således at ingen sider er større end 8,5 cm. Risten bindes i rusens indgangsåbning, så odderen ikke kan svømme ind i rusen.

Allerede i midten af 1990'erne vendte udviklingen. Odderen optræder igen i Ringkøbing Amt og i Nordjyllands Amt. Ved oddertællingen i 2004 viste det sig, at odderen har bredt sig til det meste af Jylland. Oddere fra Thy har dermed udgjort grundstammen for den måske største succes til dato inden for dansk naturforvaltning.

Anton Linnet

Tagrørene vokser ved Tegås udløb i Ove Sø.

fører problemer med at opfylde målsætningen for vandløbskvalitet, og myndighederne har derfor i de seneste år forsøgt at indsnævre vandløbene til de regulativmæssige dimensioner. Disse forhold gør, sammen med en øget anvendelse af vinterafgrøder, at det på nogle vandløbsstrækninger er særdeles vanskeligt at tilgodese både landbrugs- og miljøinteresser.

Søernes biologiske tilstand bedømmes regelmæssigt, blandt andet efter indholdet af næringssalte, algeproduktion og sigtdybde. Søerne i habitatområderne, dvs. Nors Sø, Vandet Sø, Førby Sø, de større søer i det åbne klitlandskab samt søerne på Agger Tange har en skærpet målsætning og skal derfor være upåvirket af menneskelig aktivitet. Søerne opfylder målsætningen, men er sårbare over for tilførsel af næringssalte.

Søerne i landbrugslandet har en basismålsætning, hvor der tillades en vis påvirkning. Der er ingen af de større søer i landbrugslandet, som lever op til målene. Det er især fosforindholdet, som giver høj algevækst og dermed dårlige biologiske forhold i søerne. Den bedre rensning i det åbne land vil sammen med ændringer i landbruget reducere belastningen med fosfor. Der er imidlertid ophobet store fosformængder i søernes bundslam, og der vil gå mange år, før søerne igen er tilstrækkeligt rene.

Flora og fauna i søer og vandløb

Ove Sø, Hvidbjerg Å og Ørum Sø er udpeget som et internationalt beskyttelsesområde som følge af, at området er potentielt levested for truede arter som odder og flodlampret, der findes i området. Havlampret, stavsild og

Knopsvanefamilie i Roddenbjerg Sø.

maj-sild er arter, der forventes at kunne findes i området. Med vandløbssystemets generelt ringe fald og langsomt strømmende vand, dårlige fysiske forhold i små vandløb og få gydepladser er vandløbssystemet dårligt egnet til ørreder og lampretter. Desuden er der fortsat en del spærringer, bl.a. ved dambrug, som udgør et problem for fiskenes vandringer.

Bøgestedrende – ved åens udløb aflejres okker.

Nors Sø og Vandet Sø er også omfattet af international beskyttelse og er udpeget på grund af forekomster af stor vandsalamander, damflagermus, odder og liden najade.

Odderen har i slutningen af 1900-tallet været en truet art i Danmark, men en lang række tiltag har gjort, at bestanden i Thy nu er stabil, blandt andet har man flere steder langs Hvidbjerg Å etableret »odder-fristeder« efter aftaler med lodsejerne.

Før de store afvandinger af Sperring Sø, Sjørring Sø, Nørhå Sø, Ove Sø og Hundborg Mose, har der ynglet et særdeles stort antal måger, terner og andefugle i søerne i Hvidbjerg Å-systemet. I dag kan søerne ikke betegnes som vigtige yngleområder på grund af afvandinger, forurening, menneskelig aktivitet samt undslupne mink. Derimod er søerne samt nærliggende enge og marker vigtige raste- og fourageringspladser for nogle af de mange tusinder af fugle, især svaner, gæs, ænder og vadefugle, som passerer gennem Thy på trækket eller som benytter området som overvintringsområde. Dette hænger blandt andet sammen med den korte afstand til Hanstholm Vildtreservat, Vejlerne og Agger Tange.

I de seneste år er mængder af svaner og gæs begyndt at nyde godt af de mange vintergrønne kornmarker. I vinterhalvåret ses blandt andet mange græssende gæs i den tørlagte Sjørring Sø.

Nors Sø og Vandet Sø er vigtige rastepladser for andefugle, blishøns, lappedykkere m.fl., og Vandet Sø rummer en forholdsvis stor ynglebestand af toppet lappedykker.

To arter af rovfugle med stort vingefang, havørnen og fiskeørnen, forventes at være under indvandring som ynglefugle i Thy, hvor de fiskerige søer tiltrækker dem. I de senere år er begge ørnearter set regelmæssigt, også i yngletiden, og fiskeørnen har måske allerede ynglet i nærheden af Ove Sø og ved Vandet Sø.

Søernes bundflora er især interessant i den klarvandede Førby Sø og i karstsøerne, mens der på grund af algevækst er for dårlige lysforhold til, at der kan udvikles en god bundflora i de næringsrige søer.

Undervandsvegetationen i Nors Sø og Vandet Sø er meget artsrig. Ved undersøgelser i Nors Sø i 2005 er der fundet 32 arter af undervandsplanter, heraf er liden najade og krybende ranunkel omfattet af den danske liste over

Dansk navn	Latinsk navn	Biotop	Status
Bækørred	*Salmo trutta f. fario*	V	Spredt
Havørred	*Salmo trutta*	V	Meget fåtallig
Regnbueørred	*Salmo gairdneri*	V+S	Fåtallig
Søørred	*Salmo trutta f. lacustris*	V	Lokal, meget fåtallig
Helt	*Coregonus lavaretus*	S+V	Lokal, spredt
Smelt	*Osmerus eperlanus*	S+V	Lokal, almindelig
Aborre	*Perca fluviatilis*	S+V	Almindelig
Brasen	*Abramis brama*	S+V	Lokal, almindelig
Brasen x skalle	*Abramis x Rutilus*	S	Lokal, meget fåtallig
Brisling	*Sprattus sprattus*	S	Lokal, meget fåtallig
Gedde	*Esox lucius*	S+V	Spredt
Grundling	*Gobio gobio*	V+S	Spredt
Hork	*Acerina cernua*	S+V	Lokal, almindelig
Hundestejle, nipigget	*Pungitius pungitius*	V+S	Lokal, spredt
Hundestejle, trepigget	*Gasterosteus aculeatus*	V+S	Lokal, almindelig
Kutling	*Pomatoschistus spp.*	S	Lokal, status ukendt
Lampret, bæk-	*Lampetra planeri*	V	Meget spredt
Lampret, flod	*Lampetra fluviatilis*	V	Meget fåtallig
Rudskalle	*Erythrophthalmus scardinius*	S+V	Lokal, meget fåtallig
Sandart	*Stizostedion lucioperca*	S	Lokal, fåtallig
Sild	*Clupea harengus*	S	Lokal, fåtallig
Skalle	*Rutilus rutilus*	S+V	Meget almindelig
Skrubbe	*Platichtys flesus*	S	Lokal, fåtallig
Suder	*Tinca tinca*	S	Lokal, meget fåtallig
Ål	*Anguilla Anguilla*	S+V	Meget spredt

truede arter. Desuden er der fundet seks arter, som er på listen over opmærksomhedskrævende arter: Nåle-sumpstå, strandbo, søpryd, hår-tusindblad, brodbladet vandaks og tråd-vandaks. I 2005 er der i Vandet Sø fundet 41 arter af undervandsplanter, heraf den truede art, krybende ranunkel og syv opmærksomhedskrævende arter: Glinsende vandaks og de ovenfor nævnte.

Fiskene i de ferske vande

I 2000-2001 er der foretaget en større undersøgelse af fiskebestandene i hele Hvidbjerg Å-systemet, og der er fundet 24 fiskearter (foruden en krydsning af brasen og skalle). Førby Sø skiller sig ud ved at være ren, næringsfattig og klarvandet og rummer derfor en stor andel af rovfisk, blandt andet gedde og store aborrer. I de næringsrige søer med stor algevækst, Nørhå Sø, Ove Sø og Ørum Sø, er der en overvægt af »skidtfiskene« brasen og skalle.

Fiskebestanden i den saltholdige Flade Sø adskiller sig fra de øvrige søer ved forekomsten af saltvandsfiskene sild, brisling og kutling. Desuden er der en bestand af sandart, som vedligeholdes ved udsætninger. Sandarten er meget populær blandt lystfiskere.

I karstsøerne domineres fiskefaunaen af skalle og aborre, mens helt og ål er de fiskerimæssigt vigtigste arter. Rudskalle, hork, gedde samt 3- og 9-pigget hundestejle findes også. Der har gennem årene været flere udsætninger af fisk som ål, gedde, helt og aborre.

Mange vandløb har ikke en selvreproducerende ørredbestand, og bestandene af havørred og bækørred opretholdes ved regelmæssige udsætninger af fisk.

Fiskehejre og skarv i Ove Sø.

Foto th.: Brødkær Mose ved Visby.

Ferske enge, moser og krat

Af Willy Mardal

Langs søer og åer i lavtliggende dele af Thy er der mange våde områder og store, ferske engarealer med vedvarende græs, som er af stor betydning for såvel flora som fauna.

Engene langs Nørhå Sø, Ove Sø, Ørum Sø og andre steder har flere steder vældenge. Især ved stejle skrænter trykkes grundvandet (»trykvand«) gennem kalkholdige jordlag op til overfladen. Her vokser en kalkelskende flora, bl.a. tætte bestande af orkidéerne kødfarvet gøgeurt og maj-gøgeurt samt i begrænset omfang plettet gøgeurt og purpur-gøgeurt. På vældengene findes endvidere spredte, mindre bestande af de efterhånden sjældne planter engblomme og vibefedt. På de afgræssede enge ved Ove Sø vokser lyskrævende urter, bl.a. eng-kabbeleje, tigger-ranunkel, trævlekrone, engkarse, vandpeberrod, kær-fladbælg, eng-troldurt og almindelig søpryd samt tvebo star, loppestar og krognæb star. På en eng ved nordenden af Ove Sø ved Istrup er der, som det eneste sted i Thy, en lille bestand af orkidéen, bakke-gøgelilje. På kreaturafgræssede enge ved Ørum Sø findes endvidere sværtevæld, kær-trehage og hjertegræs.

Vældeng ved Madsted på vestsiden af Ove Sø.

Fredede orkidéer og andre sjældne blomster

Enkelte orkidé-arter er lokalt almindelige, andre er sjældne, og atter andre er eller er tæt ved at være udryddede i den danske natur. Der vokser orkidéer i skove, i krat, i moser, på kystskrænter, i vejgrøfter, i hedekær og på enge. Der er i alt godt et dusin forskellige arter i Thy, hvoraf nogle er så sjældne, at de let kan forsvinde fra Thy, hvis man ikke passer på dem. Orkidéer, som vokser i den danske natur, er fredede. De må hverken plukkes eller graves op for at blive genplantet i haven. Det sidste mislykkes, da orkidéer stiller store krav til voksepladsen.

En vældeng med gøgeurter i fuld blomst er et meget smukt syn i forsommeren. De smukke blomsterblade kan vise et farvespektrum fra helt hvide, rosa, røde og til violette.

Voksestedet skal være fugtigt med kalkholdigt grundvand og kreaturafgræsset. Ophører græsningen, forsvinder orkidéerne ligeledes, hvis engen gødskes. Orkidéerne skal bruge mere end et årti til at vende tilbage, hvis forholdene senere bliver bedre.

Thy har flere gode, ferske enge med rigt blomsterflor. En af de smukkeste og mest markante blomster på engen er den gule engblomme, som gerne står i små grupper. Den er beklageligvis efterhånden ved at være sjælden i Thy. Pluk den ikke, lad den stå, så andre også får fornøjelse af at se den!

På enge, hvor afgræsning ophører, indvandrer der efterhånden tagrør og nogle steder også pilebuske. Disse høje vækster tager lyset fra de mindre planter, udkonkurrerer dem og giver et artsfattigt plantesamfund.

Dyrelivet på og ved enge i Thy er varieret. I naturlige skjul nær vand optræder odderen. Arten har her sit vigtigste, danske tilholdssted med en stor bestand. Ræven strejfer ofte omkring på åbne enge om foråret for at søge efter føde til sine unger, og om vinteren søger den gerne ind i skjul i høj og tæt bevoksning. Også haren ses ofte på engenes tørre dele. I nattetimerne fouragerer mårdyrene. Det gælder især husmår, lækat, ilder og mink. Det er beklageligvis nu blevet en kendsgerning, at minken, som gennem et halvt århundrede regelmæssigt er sluppet ud af minkfarme, har etableret en selvreproducerende bestand, som er særdeles skadelig for især vandfugles yngel, og

Pipeandepar i Villerslev Mose. Foto: Claus Eriksen.

som trænger de øvrige mindre rovdyr væk fra området. Også grævling kommer på engene for at søge føde.

I fugtige, næringsrige områder på eller uden for engene yngler der en del fuglearter. Det formodes, at rørdrummen yngler i søer med tætte rørskove. Her høres dens pauken i yngletiden. Der er en pæn bestand af andefugle, som anbringer rederne på fugtige enge, i tilgroede moser, rørskove, krat mv. Blandt dem knopsvane, grågås, gravand, knarand, gråand, atlingand og skeand. Nogle af de nævnte arter er sandsynligvis indvandret fra Vejlerne. Rørhøgen yngler ved nogle af de større søer. Af vadefugle yngler stor præstekrave fåtalligt, mens strandskade, vibe, dobbeltbekkasin og rødben yngler ret almindeligt.

Fiskehejren er blevet en almindelig ynglefugl i Thy, hvor den yngler i kolonier i høje nåletræer i plantager og i trægrupper. Den optræder meget almindeligt overalt ved søer og vandløb, hvor den fouragerer efter fisk. Også tranen ses nu regelmæssigt fouragerende på engene i forårs- og sommermånederne. Mellemskarven, som i de seneste tiår er ekspanderet som dansk ynglefugl, ses på engene hele året.

Engene er ligeledes af betydning for trækfugle, som raster og fouragerer her i stort tal i perioden august-maj. De første trækfugle, som ankommer til området, er grågæssene, som kan ses på engene i store flokke fra august. De efterfølges i september af svømmeænder, først gråænder, senere pibeænder og krikænder. Der drives intensiv jagt på gæs og de nævnte tre andearter. Også trækkende vadefugle ses almindeligt i efterårsmånederne, således hjejler og viber i store flokke samt brushaner, dob-

beltbekkasiner, store regnspover, rødben og hvidklirer i mindre flokke. I september-oktober ankommer flokke af sædgæs (skovsædgæs fra de nordlige dele af Den skandinaviske Halvø) og af canadagæs (fra Sydnorge). Selv i kolde vintermåneder med sne og dagsfrost er der vadefugle på engene, nemlig den ret fåtallige enkeltbekkasin sammen med den mere almindelige dobbeltbekkasin. De ses især på vældengene, hvor der altid er blød bund, som de kan stikke deres lange næb ned i efter føde.

Vadefuglenes forårstræk begynder allerede i februar-marts, når dagene længes og temperaturerne bliver højere. Viberne ankommer i flokke. De fleste trækker videre. I april kommer der vadefugle i mindre og større flokke for at fouragere inden det videre træk mod nord, således stor præstekrave, almindelig ryle, brushane og stor regnspove. Sidstnævnte art overnatter nogle steder i april på afgræssede enge i stort antal. I maj er det også muligt at iagttage flokke af brushaner, som fouragerer her før det videre træk mod nord.

Sanglærken er den mest almindelige, ynglende spurvefugl på engene, hvor den ses det meste af året. I trækperioderne er det endda muligt at se den i store flokke. I vinterhalvåret optræder dens nordiske slægtning, bjerglærken, regelmæssigt i mindre flokke.

Der er efterhånden kommet brede bræmmer af tagrør langs søerne. Disse bræmmer har betydning som ledeli-

Hvidbjerg Å-systemet ved Lyngholm bro.

nier for rørskovsfugles træk, således for bl.a. rørsanger, sivsanger, skægmejse og rørspurv, ligesom de ofte bruges som overnatningsplads for svaler og stære.

Uglerne optræder i nattetimerne på jagt efter smågnavere på engene. Den fåtallige mosehornugle sidder i vinterhalvåret i mindre grupper om dagen på jorden på tilgroede enge. Skovhornuglen kommer hertil fra plantagerne. Fra landbrugsejendomme i agerlandet kommer sløruglen, som er tiltaget i de senere år. Det er også muligt at se og høre den store hornugle, som nu formentlig er fast ynglefugl et par steder i Thy.

Der er en artsrig flora og fauna på mange ferske enge i Thy. Det skyldes deres nuværende tilstand, som er præget af, at mange af dem endnu bliver afgræsset af kreaturer eller af får. Mange steder er der dyrkningsfrie bræmmer og områder, hvor der i henhold til de såkaldte SFL-områder (»Særligt Følsomme Landbrugsområder«) kun gødskes i begrænset omfang. Dette har også til formål at mindske udvaskningen af næringssalte til Limfjorden.

Den nuværende udvikling inden for landbruget, hvor dyrene samles på færre og færre ejendomme, begynder at afspejle sig i engenes plantesamfund. Omkostningerne ved at opsætte og vedligeholde hegn på små engskifter (mindre end 7-10 hektar) står ikke længere i rimeligt forhold til udbyttet ved dyrenes græsning. Resultatet er derfor, at mange engskifter får lov til at passe sig selv, hvorefter de gror til i tagrør og andre høje græsser samt pilekrat. Denne udvikling i plantesamfundene bliver til stor skade for de planter, som kræver lysåbne, fugtige områder, og for langt de fleste vadefuglearter, som skal have udsyn fra deres redepladser.

Engene er også levested for andre og mere upåagtede dyrearter, hvor padderne, som foretrækker lysåbne og rene vådområder, bør fremhæves. De mest almindelige arter er skrubtudse, butsnudet frø og spidssnudet frø, som lægger deres æg i vandhuller – især dem, som tørrer ud i løbet af sommeren, Her er der ikke fisk, som kan spise deres æg. I større og dybere vandhuller lever der to arter halepadder, lille og – i mindre omfang – stor vandsalamander.

En mose med krat i Sydthy

Moser kan oprindeligt have været vandhuller, som gradvist er groet til. Fælles for dem alle er, at de vil være i en konstant udvikling, hvis de får lov til at passe sig selv. En sø udvikler sig således gradvist til en skov, hvis naturen gennem årtusinder får lov til at passe sig selv. Som eksempel på et moseområde i Thy, som delvist har fået lov til at passe sig selv, og hvor der nu vokser træer, er Brødkær ved Visby. Mosen får kun tilført kalkholdigt grundvand og regnvand. Hele området er fra gammel tid inddelt i parceller med flere ejere. Her er der enkelte steder gravet lidt tørv. Andre steder er der såkaldte hængesække, dvs. et tyndt lag tørvemos (spagnum) og andre planter, som dækker dybe, vandfyldte huller.

I Brødkær findes flere partier med naturtypen rigkær, der er tilknyttet kalkholdige vådområder, hvor vegetationen som følge af vedvarende græsning eller slåning er holdt åben og lavtvoksende.

Rigkær har oftest en meget artsrig og værdifuld flora med bl.a. flere arter af orkidéer. I årenes løb er mange af områderne desværre gået tabt som følge af dræning, opdyrkning eller tilgroning. I Thy findes dog stadigvæk en del lokaliteter med rigkær, bl.a. i randområderne omkring Vejlerne, ved Ove Sø, i Brokær ved Ydby samt ved flere bakkedrag ud mod Limfjorden. Rigkær kan også forekomme på gammel havbund som på Agger Tange og i Hanstholm Vildtreservat, hvor kalkindholdet er dannet af aflejrede skaldyr.

Brødkær er i det centrale område groet til med tagrør, pilekrat samt birke- og elletræer. Tilgroningen kan her betegnes som en sumpskov, som er en trussel mod de lyskrævende kærplanter, der efterhånden erstattes af en skyggetålende skovbundsvegetation med islæt af enkelte kærplanter, der dog sjældent blomstrer. På åbne områder inde i kæret vokser der mange orkidéer, således plettet gøgeurt, kødfarvet gøgeurt og maj-gøgeurt, og som det eneste sted i Sydthy, ægbladet fliglæbe. Visse steder i vandhuller og væld vokser der grenet pindsvineknop henholdsvis mange engblommer. I åbne områder vokser loppe-star.

Dette næringsrige, fugtige og kraftigt tilgroede moseområde med rørskov og sumpskov har en usædvanlig stor bestand af fugle, som bl.a. lever af insekter. I de fugtigste dele holder vandriksen til. I træer og buske er der i

Maj-gøgeurt.
Foto: Knud Knudsen.

forsommerens tidlige morgentimer mange gøge. Da gøge lægger deres æg i de små fugles reder, er dette et fingerpeg om, at de har mulighed for at finde mange værtsfugle i og omkring mosen. I de lukkede krat er der gærdesmutte, solsort, gransanger, blåmejse, lille gråsisken og gulspurv. I rørskov og pilekrat ses og høres sivsanger, kærsanger, rørsanger og rørspurv. Området har en tæt bestand af tornsanger, havesanger og løvsanger. Førstnævnte holder til i de åbne dele, og de to sidstnævnte i de lukkede dele.

Moserne i Næstrup Skov

Mellem høje lyngbakker, som er tilplantet med nåletræer i 1899, ligger der tre små, spændende moser i Næstrup Skov. De tre moser har forskellig plantevækst. I store dele af moserne dominerer den gule indikatorplante benbræk. Den viser, at mosen får vand fra næringsfattigt grundvand. Den midterste del får aldrig grundvand, kun regnvand. Foruden benbræk er rundbladet soldug og tranebær almindelige i moserne. Der findes endvidere få planter af den lille sjældne orkidé hjertelæbe, hvorimod der er mange smalbladet kæruld, hvid næbfrø, dynd-star og næbstar. Liden blærerod er derimod blevet sjælden.

Moserne i Næstrup Skov har endnu lidt åbent vand, men de gror til, så hængesækken når over de sidste vandflader. Herefter er det lettere for buske og træer at sprede sig ud over de åbne moseflader, som hermed bliver tykkere og tykkere. Der er et par gange blevet fjernet buske og små træer ved håndkraft af naturinteresserede.

Tørvemoser i Midtthy

Nogle moser i Thy med tykt tørvelag er gravet ud i perioder, hvor der har været akut behov for brændsel, f.eks. under verdenskrigene. Af eksempler på moser i Thy, hvor tørvelagene er udnyttet, kan nævnes Villerslev Mose og Hundborg Mose.

Mosen i Villerslev har oprindeligt haft 32 parceller og næsten lige så mange ejere. Fra først i 1900-tallet, og især under verdenskrigene, er der udgravet mange tørv i mosen. Bassinerne mellem balkerne, som er resterne af de oprindelige arbejdsvolde i tørvemosen, er hurtigt blevet vandfyldte. I nogle årtier har et lokalt pumpelag udledt vand til bassinerne, som således har været anvendt til periodevise udpumpninger af drænvand fra omkringliggende landbrugsområder, i alt ca. 350 hektar. Det har medført store vandstandsstigninger, som har været til ugunst for mosens flora og fauna. Vandstanden har været høj om vinteren, den har været faldende i løbet af foråret og sommeren og været stigende i løbet af efteråret. Forskellen på højeste og laveste vandstand har nogle år været ca. 2 meter. Det har medført ødelæggelse af mange fugles reder om foråret og fiskedød i varme somre.

Mosen har undergået store forandringer siden 2. Verdenskrig. De lavvandede dele af mosen er efterhånden groet til med tagrør og lysesiv. De dybere dele er nogle

steder dækket af flydeplanter, f.eks. gul åkande. Balkerne er efterhånden i kanterne tilgroet med bredbladet dunhammer og ovenpå med tagrør og pilekrat. Som led i naturgenopretningsarbejder er balkerne skåret igennem på udvalgte steder for bl.a. at skabe flere øer. Indtil for godt tre årtier siden har mosen i nogle år været yngleplads for en lille koloni af den sjældne sortterne, som nu kun yngler i Vejlerne.

Mosen er nu efter flere års forhandlinger med myndigheder m.fl. blevet en enestående naturlokalitet med stabil vandstand. Mosen modtager fortsat drænvand fra omgivelserne, men et afløb sikrer en maksimal vandstand. Det har især medført en stor og varieret fiskebestand samt mange yngle- og trækfugle. Det har også medført, at odderen ses dagligt i mosen, og at den sandsynligvis yngler fast her. Desværre har det vist sig, at der også forekommer undslupne mink, og at de også yngler i den. Minken har forgrebet sig på mindst et kuld unger af odder. Artens foretrukne byttedyr har vist sig at være ungerne af de mange gråænder og hættemåger, som har ynglet så talrigt i mosen de senere år. Hvis det ikke lykkes at holde bestanden af vilde mink nede på et absolut minimum, vil mange fuglearter forsvinde fra mosen de kommende år.

Villerslev Mose er en lokalitet med få sjældne urter, af hvilke kun nævnes vandportulak og brudelys. Mosen er derimod en ornitologisk lokalitet i særklasse, hvor der næsten hele året kan gøres mange observationer. I 2000 er hættemågen indvandret som ynglefugl, og den har nu etableret sig med en koloni på ca. 3.000 par, hvilket er den største bestand i Nordvestjylland. Den meget domine-

Villerslev Mose.
Foto: Klaus Eriksen.

rende koloni kan høres vidt omkring, og den giver god beskyttelse for andre fuglearter mod især ræve, rovfugle og kragefugle. Den udnyttes af andefugle, hvoraf der alene i Villerslev Mose med omkringliggende enge yngler knopsvaner, enkelte par grågæs og – ikke mindst – mere end 100 par gråænder og et enkelt par atlingænder. Herudover yngler der i mosen gråstrubet lappedykker, vandrikse, grønbenet rørhøne, blishøne, sivsanger, rørsanger, tornsanger og rørspurv.

Villerslev Mose er også af vital betydning som raste- og fourageringslokalitet for mange fuglearter på træk mv. Følgende bør fremhæves: Rørdrum, taffeland, troldand, hvinand, stor skallesluger, blå kærhøg, rørhøg, fiskeørn, brushane, hvidklire, mudderklire, fjordterne, dværgterne, sortterne, mosehornugle, rødrygget tornskade mv. En samlet oversigt fra 2005 over iagttagne fuglearter i Villerslev Mose omfatter 125 arter. Lokaliteten er således et godt eksempel på en tørvemose, som oprindelig har været af mindre betydning for flora og fauna, og som efter udgravning og naturgenopretningstiltag er blevet en enestående naturlokalitet.

En anden gammel tørvemose i Midtthy er Hundborg Mose. Der er gravet mange tørv i den under begge verdenskrige, og den har ligesom Villerslev Mose haft vandfyldte grave Efter tørvegravningen var den en god lokalitet for såvel flora som fauna. I 1951 ringmærkede den mangeårige, nu afdøde ringmærker i Hundborg, Kristian Sørensen, 14 unger af sortterne i Hundborg Mose. Endnu frem til ca. 1960 var der mange andefugle samt kolonier af hættemåge og sortterne. Vandet blev pumpet ud af mosegravene i 1960'erne, hvorefter området blev jævnet. Nu er Hundborg Mose blevet til et kulturlandskab med afgræssede enge og dyrkede marker, som fortsat er betinget af udpumpning af vand.

Foto th.: Trods en tiltagende tilgroning er Gasbjerg stadig voksested for mange sjældne planter. Omkring kalkknuden ligger det flade Ballerum, der for ca. 7000 år siden var dækket af stenalderhavet

Skrænter og overdrev

Af Holger Søndergaard

De egentlige overdrev er hovedsageligt knyttet til tørre, udyrkede og ugødede arealer, der er blevet afgræsset gennem en lang årrække og findes især på skrænter og i andre kuperede områder, hvor opdyrkning ikke har været mulig. Overdrev er imidlertid også en af vore kulturprægede naturtyper, som vil forsvinde i tilgroning de fleste steder, hvis der ikke udføres en vedvarende afgræsning eller slåning af arealerne.

Overdrev og overdrevslignende arealer som ubenyttede skrænter, vejkanter, grøftesider og lignende rummer oftest en spændende og artsrig flora med et dertil tilknyttet rigt insektliv. Områdernes naturindhold kan samtidig være meget forskelligt fra sted til sted, afhængig af jordbundstype, fugtighed, hældning, eksponering, vindpåvirkning m.m.

Desværre er mange af overdrevene gået tabt i årenes løb som følge af opdyrkning og træplantning, eller de er blevet ødelagt som følge af gødskning eller sprøjtning. I de seneste årtier har det største problem imidlertid været, at afgræsningen er ophørt mange steder, så områderne nu er ved at gro til.

Skrænterne omkring Hanstholmknuden er vokse- og levested for et rigt plante- og insektliv, som her på skrænterne vest for Ræhr.

Floraen på kalkholdig bund

Skrænter og overdrev med kalkholdig bund findes især i Nordthy, hvor nogle af landets bedste botaniske lokaliteter findes på de gamle kystskrænter fra stenalderhavets tid.

Nogle af skrændpartierne står med kalkundergrunden helt fremme i overfladen som ved Hanstholmknuden, nordsiden af Nors Sø, Blegsø, Hykær, Korsø, Gasbjerg, Hunstrup, Skovsted og Lønnerup Fjord. Hovedparten af skrænterne fremtræder i dag med en fin overdrevsvegetation som følge af en god vedvarende afgræsning.

Gasbjerg

Den særlige kalkbundsflora er meget synlig og overskuelig på den lille og fredede kalkknude Gasbjerg på Ballerum Enge. Selv om kalkskrænternes areal udgør mindre end 1 ha, er der her fundet omkring 140 forskellige plantearter. Af sjældnere arter kan bl.a. nævnes nikkende limurt, vår-potentil, bitter mælkeurt, smalbægret ensian, nøgleblomstret klokke, bakke-fnokurt samt sjældne græsser som dansk kambunke og glat rottehale.

Det er imidlertid mange år siden, at afgræsningen af området ophørte, og tilgroningen var efterhånden ved at blive truende for flere arters eksistens. Derfor har Viborg Amt, som områdets plejemyndighed, gennem flere år udført naturpleje ved en jævnlig slåning af knudens skrænter for at modvirke tilgroningen.

Hanstholmknuden

På Hanstholmknudens nordside findes en række fine kalkområder med stejle skrænter og slugter. Stedvis er skrænterne delvist dækket med flyvesand, hvilket dog blot har øget variationen i floraen. Hovedparten af områderne afgræsses ikke i dag, men den åbne og lave vegetation klarer sig stadig i de mest vindudsatte områder. Her findes nok landets største forekomst af kurvblomsten bakke-fnokurt, der har en meget begrænset udbredelse i Danmark. Desuden findes den lille klit-øjentrøst, der her i Nordvestjylland har sine eneste voksesteder i verden (endemisk). Af andre udprægede kalkbundsarter findes bl.a. skavgræs, hvidgrå draba, vild hør, smalbægret ensian, kattefod, blågrøn star og dansk kambunke.

På særligt vindudsatte steder, som for eksempel på Hanstholmknudens nordside og på Bulbjerg, er plantevæksten ofte usædvanlig lav. Flere plantearter, der normalt bliver omkring 40 cm høje, kan her ses fuldt udviklede med en højde på kun et par centimeter. Gennem vækstforsøg har det imidlertid vist sig, at det ikke alene skyldes den hårde vindpåvirkning, men at der reelt også er tale om særlige dværgformer, der formentlig nedstammer fra de tidligste planter, der indvandrede efter sidste istid.

På Hanstholmknudens sydøsthjørne ved Bjerre findes landsdelens absolut største forekomst af den flotte nikkende kobjælde. Området er desuden voksested for andre sjældnere arter som almindelig månerude, stivhåret kalkkarse, vår-vikke, voldtimian, lyng-star, dansk kambunke og sand-rottehale.

Ås Fjordskrænter

Udover de egentlige kalkskrænter findes også kalkbundsflora på leret bund som på Ås Fjordskrænter nord for Vilsund. Åbne overdrev findes her stedvist mellem de ellers dominerende krat- og træbevoksninger. Knud Aagaard omtaler i 1802 disse bevoksninger som den sidste rest af oprindelig skov i Thy. Bortset fra stedvise skred har disse bevoksninger således ikke på noget tidspunkt været ryddede. I dette område, der med sin vedvarighed fortjener betegnelsen urskov, findes træarter som storbladet elm, engriflet hvidtjørn, mirabel, ahorn, ask, alm. hyld m.fl. samt lavere krat med især brombær, korbær, slåen og havtorn.

I de lysåbne områder findes her overdrevsflora med håret viol, hulkravet kodriver, sød astragel, blodrød storkenæb, kransbørste, merian, nøgleblomstret klokke m.fl. Desuden flere forekomster af limfjords-vorterod, der her i landet kun er fundet i det vestlige Limfjordsområde, ligesom arten på verdensplan har en meget begrænset udbredelse. Planten er en underart af den udbredte almindelig vorterod, men kan kendes fra denne ved at mangle yngleknopper i bladhjørnerne.

Flere steder har udsivende kildevand skabt spændende vældområder med engplanter som engblomme, vinget perikon, vibefedt, blågrå siv samt orkideerne sump-hullæbe, kødfarvet gøgeurt og maj-gøgeurt.

Den uldhårede bakke-fnokurt kan i maj-juni ses blomstrende i stort antal på den nordlige del af Hanstholmknuden. Foto: Knud Knudsen.

På lokaliteten findes desuden åbne molerskred samt sandede områder med surbundsflora.

Floraen på sur bund

De sure overdrev og skrænter er især knyttet til skrænter og bakkedrag, hvor de øvre jordlag består af udvasket morænesand. Naturtypen er ikke særlig udbredt i Thy og findes oftest som små isolerede rester i det dyrkede land. Gode eksempler findes dog ved Gærup, Skyum Bjerge samt i Boddum Bakker ud mod Brokær og Skibsted Fjord. Hovedparten af disse områder er fredede og vil således blive plejet med trærydning og græsning. De er dog ikke sikret mod tilførsel af næringsstoffer fra omgivelserne, som i særlig grad har en uheldig påvirkning af vegetationen på de sure (næringsfattige) overdrev, hvorimod de kalkholdige overdrev ikke synes at være så følsomme.

Boddum Bakker

Boddum Bakker består af høje bakkedrag af varierende stejlhed med mellemliggende dybe slugter, hvor der flere steder er små væld og kildebække.

Også tidligere blev fjordskrænterne mellem Thisted og Vilsund besøgt af naturinteresserede. Digteren og botanikeren J. P. Jacobsen besøgte ofte området, som han betegnede som det bedste af vore botaniske pletter og beskrev i sit lille skrift fra 1863 kaldet »Silstrups mærkeligste planter«.

Blandt spredte forekomster af hedelyng, hønsebær og blåbær findes bl.a. otteradet ulvefod, smuk perikon, håret visse, liden fugleklo, kattefod, lav skorsoner samt flere forekomster af guldblomme.

I slugternes væld og fugtige partier findes desuden bjerg-dunbregne, vedbend-vandranunkel, leverurt, benbræk og plettet gøgeurt samt kødædende planter som vibefedt og rundbladet soldug. Her findes desuden en lille forekomst af karsporeplanten dværgulvefod, der nu kun findes på fire andre lokaliteter i Thy.

Dagsommerfugle

De åbne overdrev og skrænter er først og fremmest levested for en meget artsrig og interessant plante- og insektverden, hvorimod der kun er forholdsvis få pattedyr og fugle, der har direkte tilknytning til disse områder. Blandt insekterne er det især de farvestrålende dagsommerfugle, der bliver bemærket og beundret. Den samlede forekomst af dagsommerfugle, der regelmæssigt træffes i Thy, tæller omkring 42 arter. Langt hovedparten af disse er mere eller mindre tilknyttet de tørre overdrev og skrænter, og stort set er der kun omkring 6 arter, der helt er tilknyttet andre naturtyper som enge, moser eller skovområder.

Særlig talrig er græsrandøje, der især ses på de mere græsbevoksede overdrev samt vejrabatter og lignende. Her ses også okkergul randøje samt engrandøje, der dog gerne foretrækker de lavere liggende og mere fugtige områder. Langs vesterhavskysten og på strandoverdrev kan sandrandøje stedvis være almindelig. Den kan imidlertid være vanskelig at få øje på, når den sidder med sine sam-

menklappede og godt kamuflerede vinger. Oftest opdager man den først, når den pludselig flyver op lige foran ens fødder.

Af de hurtigtflyvende bredpander ses hyppigt stregbredpande, skråstregbredpande samt stor bredpande. Spættet bredpande kan stadig ses på en del lokaliteter i området, men er imidlertid i betydelig tilbagegang ligesom kommabredpande og gråbåndet bredpande, der nu kun findes få steder i Vest- og Nordthy og kun få steder i Danmark i øvrigt.

Af perlemorsommerfuglene ses især brunlig og storplettet perlemorsommerfugl. De større arter som skovperlemorsommerfugl og klitperlemorsommerfugl er ved at blive sjældne i Danmark. Her i området kan de dog stadig træffes på enkelte lokaliteter i Nord- og Vestthy.

Af ildfuglene ses lille ildfugl ganske hyppigt, men sjældent i større antal. Noget sjældnere ses den lidt større violetrandet ildfugl, der også stedvist kan træffes i enge m.m. Af blåfuglene kan der på mange lokaliteter ses engblåfugl, dværgblåfugl, almindelig blåfugl, isblåfugl og foranderlig blåfugl. I Nordthy ses det hvide W på flere lokaliteter, hvor der er træer og især elmetræer i nærheden. Af de små arter findes endvidere grøn busksommerfugl, der dog også lever i andre naturtyper og af og til kan være ganske talrig i klitplantagerne.

Mange af de arter, der ses på overdrevene, kan også træffes i en række andre naturtyper. Af almindelige arter, der også ses hyppigt på vejkanter og i haver, kan nævnes stor kålsommerfugl, lille kålsommerfugl, grønåret kålsommerfugl, nældens takvinge (Danmarks nationalsommerfugl) samt dagpåfugleøje.

Desuden ses langdistanceflyvere som admiral og tidselsommerfugl, der hvert år ankommer i varierende antal hertil fra Sydeuropa og Nordafrika. Efter ankomsten lægger de æg og yngler her om sommeren. Om efteråret forsøger en del af afkommet at trække bort, idet de ikke kan klare den danske vinterkulde. Fra Sverige og Østeuropa ankommer desuden den store sørgekåbe. Dens optræden er dog meget varierende fra år til år, og i nogle år kan den helt udeblive.

En del af arterne er i betydelig tilbagegang her i området, og andre er helt forsvundet. Denne uheldige udvikling har dog ikke været nær så omfattende her i området som i det mere belastede Østdanmark, hvor et betydeligt større antal arter er uddøde eller er i stærk tilbagegang. Her i området er der endog en del lyspunkter, idet flere nye arter er kommet hertil i de seneste årtier. Af nytilkomne arter i Thy kan nævnes seværdige arter som sortåret hvidvinge, aurora, citronsommerfugl, okkergul pletvinge samt dukatsommerfugl.

Storplettet perlemorsommerfugl strejfer vidt omkring og træffes i de fleste år ret almindeligt i det meste af Thy, herunder også ofte i haver. Arten kendes lettest på vingeundersidernes store sølvskinnende pletter. Foto: Jens Kristian Kjærgård Naturfoto.

Sortåret hvidvinge er en af vore store og smukke dagsommerfugle. Efter spredning fra Midtjylland blev den i 1980 set for første gang i Thy, hvor den nu stedvist kan optræde i pænt antal. Foto: Jens Kristian Kjærgård Naturfoto.

Foto th.: Græssende kreaturer på Agger Tange.

Vejlerne og Agger Tange

Af Poul Hald-Mortensen

Vejlerne

Vejlerne, hvis navn betyder vadestederne, var oprindeligt to lavvandede arme af Danmarks største fjord, Limfjorden.

Områdets knap 6.000 ha afspejler et mislykket afvandingsprojekt til landbrugsformål. Den danske stat overdrog i 1863 et britisk firma koncession på disse marine fjordarmes omskabelse til tørt og dyrket land. Men da projektets økonomi blev tyngende, købte tre danske familier i 1912 Vejlerne for mindre end 1/10 af briternes samlede investeringer.

Danskerne indstillede helt den af englænderne gradvist ophørte kultivering af jorden, og efter 1917 standsede man også de to sidste pumpers egentlige udpumpning af vand fra området. Siden har afvandingen udelukkende været foretaget med selvvirkende lavvandssluser.

Som følge af den af lavvandssluserne forårsagede højere vandstand og den ekstensive anvendelse af området til græsning, høslet og rørskær samt lidt fiskeri og jagt, som blev praktiseret af de danske ejere, så blev Vejlerne gradvist til et af Nordvesteuropas mest fuglerige og vigtige brakvandsområder.

Siden 1960 har Vejlerne af staten været udlagt som et videnskabeligt reservat, og for at beskytte det rige fugleliv har offentlig færdsel ikke siden været tilladt.

Vejlerne er efterfølgende blevet udpeget som et Ramsar-område og er sammen med naboarealer tillige et Natura 2000 område (se faktaboks).

Ved årsskiftet 1992-93 solgte det interessentselskab, der da havde ejet Vejlerne i 80 år, reservatet til Aage V. Jensens Fonde, der har naturens bevarelse og de vildtlevende dyrs beskyttelse som formål.

Internationale beskyttelsesaftaler

Ramsar-konventionen. I den iranske by Ramsar vedtog en lang række nationer den 2. februar 1971 at skabe en global aftale om beskyttelse af vådområder af international betydning, navnlig som levesteder for vandfugle. Danmark ratificerede ved kgl. resolution 16. juli 1977 Ramsar-konventionen, som her i landet omfatter 27 områder af international betydning, som Danmark moralsk har forpligtet sig til at bevare og forbedre i overensstemmelse med den globale konventions formål.

Natura 2000 områder. Fælles betegnelse for naturområder i EU, som er udpeget i medfør af EF-fuglebeskyttelsesdirektivet eller EF-habitatdirektivet – eller her i landet ofte dem begge. Fuglebeskyttelsesområderne blev i Danmark udpeget i 1983, mens habitatområderne blev udpeget i 1998 og år 2000. Inden for disse udpegede områder pålægger EU medlemslandene at indrette deres lovgivning, så de er i stand til at opretholde og forbedre områderne og deres biologiske indhold i forhold til udpegningstidpunktet. Sker det ikke, kan EU pålægge medlemslandet at tilvejebringe den gunstige bevaringstilstand.

Vejlernes naturværdier

Vejlerne består stort set af 1/3 åbent vand, 1/3 rørskove og 1/3 enge.

Synsmæssigt domineres reservatet af vidtstrakte tagrørskove, der med et areal på ca. 2000 ha vist udgør de største sammenhængende rørskove i Norden.

Områdets strandenge er af den brakke type med saltholdigheder mellem 5 og 15 promille. Desuden findes i Vejlerne mindre områder med helt ferske enge.

Åbne brakvandslaguner og enkelte helt ferske søer samt kanaler udfylder resten af området. Blandt søerne er Tømmerby Fjord (578 ha) og Lund Fjord (554 ha) blandt de ti største søer i Danmark.

Vejlerne har stor betydning som ynglested og rasteplads for mange arter af vandfugle, og derfor er et besøg ved Vejlernes vidtstrakte vådområder altid er stor naturoplevelse for både danskere og udlændinge. Det gælder ikke mindst i forsommeren eller i trækticerne, forår og efterår.

I alt er der i Vejlerne truffet godt 300 forskellige fuglearter, hvoraf 132 arter har ynglet i området. Blandt disse forekommer 10-12 fuglearter i Vejlerne med deres allerstørste danske bestande. Det gælder f.eks. grågås 1400 par, og rørdrum, over 100 paukende hanner, samt sortterne, ca. 35 par, og plettet rørvagtel, hvoraf der ofte høres over 30 territoriehævdende hanner.

I 1965 blev hovedvej A 11 flyttet fra et forløb norden om de østlige Vejler til en ny linieføring over Bygholmdæmningen ved Limfjorden. Dette forkortede vejlængden mellem Thisted og Aalborg med nogle få procent. Men

den skjulte dagsorden var, at statslige vejfondsmidler samtidig kunne bekoste en ny og mere effektive centralsluse, der længe havde været ønsket hos Vejlernes østlige randlodsejere. Vejforlægningen blev i samarbejde med Hedeselskabet planlagt af daværende amtsvejinspektør N. K. A. Sørensen, Thisted Amt (fra 1970 teknisk direktør i det nye Viborg Amt), som i 1960'erne også stod bag anlæg af den dengang meget omdiskuterede kystvej gennem Hanstholmreservatet samt den utraditionelt anlagte asfaltvej på Agger Tanges østlige sikringsdige.

Skulle disse vejanlæg have været foretaget i dag, ville de formentlig alle være blevet stoppet på de planlæggende stadier af de forudgående VVM (vurdering af virkning på miljøet) undersøgelser, der nu kræves forinden realiseringen af sådanne omfattende anlæg ude i naturen.

For Vejlernes natur betød den nye hovedvej og dens centralsluse i Bygholmdæmningen både en lavere vandstand i de østlige Vejler samt øget forstyrrelse og mange trafikdrab for fuglene i sydøstkanten af reservatet.

På den anden side må det også i dag erkendes, at vejforlægningen kom til at betyde, at fuglelivet på Bygholm strandengen efterfølgende kan opleves på nærmeste hold fra hovedvejen og naturcentret midt på dæmningen.

Her er der muligheder for som det eneste sted i landet, specielt i juli-august, helt regelmæssigt at se den sky skestork, der forsvandt som ynglefugl efter etablering af den nye, effektive centralsluse, men som i 1996 vendte tilbage til egnen, efter at Aage V. Jensens Fonde i samarbejde med myndighederne på Bygholmengen igen havde hævet vandstanden med knap 10 cm.

Skestorken har i Vejlerne sit nordligste tilholdssted i Europa. Arten forsvandt i 1960'erne sammen med sandterne og dværgmåge fra Vejlerne, da vandstanden blev sænket på Bygholmengen med den effektive centralsluse, som fulgte med forlægningen af hovedvej A 11 til Bygholm-dæmningen i 1965. I 1996 hævedes vandstanden på Bygholmengen, og skestorken vendte tilbage. Foto: Jan Skriver.

Om efteråret kan besøgende fra Kraptårnet ved Alvejen øst for Bygholm Vejle som det eneste sted i Danmark opleve mere end 100 traner, der hver aften og morgen flyver til og fra den faste overnatningsplads på Bygholmengen. De største antal kan normalt ses i oktober måned, enten umiddelbart før solnedgang eller lige omkring soloppgang.

Fra den offentlige vej over den gamle jernbanedæmning (1904-1969) mellem Lund Fjord og Han Vejle eller den lange gangbro af træ i rørskoven ved dæmningens østende er der tilsvarende mulighed for tidligt forår og især efterår at se stærenes tusindtallige flokke foretage deres monumentale luftakrobatik, inden de om aftenen går til ro i den tætte rørskove. Fænomenet, der populært kaldes »sort sol«, fordi stærene under deres masseoptræden kan skygge for den synkende sol, skal man ellers helt til Tøndermarsken for at opleve i større skala.

Naturcentret for publikum i Vejlerne ligger på rastepladsen ved hovedvej A 11 over Bygholmdæmningen. Det blev indviet i 2001 og fortæller kort om Vejlernes historie, landskab og natur samt anviser vej til 6 forskellige tårne og skjul langs reservatets udkanter, som publikum frit kan benytte. Foto: Poul Hald-Mortensen.

Af pattedyr er truffet 29 arter, hvoraf de 22 forekommer regelmæssigt. Området rummer formentlig Danmarks største bestande af odder og vandspidsmus.

Desværre har undslupne, amerikanske mink i over 20 år været et glubsk og invasivt rovdyr i forhold til vandfuglene. Bestanden af dette skadedyr søges dog holdt i ave med fældefangst om vinteren.

Blandt krybdyr er der truffet 4 arter i reservatet, mens der lever 5 arter af padder. Blandt disse er strandtudsens bestand sandsynligvis den største i Danmark, og strandtudsernes vidtrækkende kvækken omkring 1. maj regner jeg blandt én af de store naturoplevelser i den sydlige udkant af både de vestlige og de østlige Vejler. Den lille strandtudses stemme, der især høres i mørkningen i stille og mildt vejr efter regn, minder en hel del om natravnens sang.

Naturreservatets fiskebestand kendetegnes ved, at 17 arter forekommer regelmæssigt i Vejlerne, og det totale antal registrerede fiskearter er 25. Blandt de hyppigste arter er hundestejler, skaller og aborrer, mens ålen også i Vejlerne, i lighed med andre steder i Danmark, er i stærk tilbagegang.

Vejlernes planteliv er ganske rigt med mere end 370 registrerede arter. Blandt de mange arter af planter kan fremhæves de ganske store bestande af purpur-gøgeurt og kær-fnokurt. Af den sidste, truede art forekommer måske i Vejlerne nogle af de største bestande i Europa. Både ved Kærup Holme skjulet og fra Kraptårnet kan kær-fnokurtens store, gule blomstrende arealer især iagttages i slutningen af maj.

Ved Vejlerne blev i 1978 oprettet en statslig feltstation, bemandet med to observatører, der bl. a. ugentligt registrerede Vejlernes vandstande, saltholdigheder og fuglebestande. Men feltstationen blev i 2003 lukket med opbakning fra den daværende miljøminister Hans Christian Schmidt.

Aage V. Jensens Fonde har siden fortsat en mere beskeden biologisk overvågning og stiller desuden efter an-

Bygholm Vejler.

søgning fondenes gæstehus og laboratorium til rådighed for forskere og studerende, der ønsker at fordybe sig i Vejlernes natur.

Historien fortæller kun lidt om fugleliv

På Hannæs kan man på Videnskabernes Selskabs kort fra 1787 se navnet Anhöy på den øde Skaarup Odde. Navnet fortæller både i sig selv og ved placeringen i landskabet, at det er et fuglestednavn, nemlig en omskrivning af Ørnhøj.

Fra dette højdepunkt, som formentlig siden bronzealder har ligget helt åbent i landskabet, har ørne (nok fortrinsvis havørne) haft en enestående udsigt over de store lavvandede vandflader mod både vest, nord og øst.

Og de iøjnefaldende ørnes regelmæssige forekomst på dette sted gav vores forfædre en nærliggende grund til netop at navngive stedet, som de gjorde, for mange hundrede år siden, ja, måske allerede i vikingetid.

Nu er der tilfældig bebyggelse og beplantning ved Anhøj, men man aner stadig, hvilken formidabel udsigt her tidligere har været.

Fuglelivet ved de lavvandede fjorde, før de blev inddæmmet og dannede Vejlerne, er imidlertid aldrig blevet beskrevet.

Det er for eksempel bemærkelsesværdigt, at P. V. Heiberg, der i 1869-79 praktiserede som læge i Thisted og i 1886 udgav bogen »Thylands Fugle« ikke nævner Vejlerne med ét ord. Ganske vist ligger Vejlerne ved Thys østlige afgrænsning, men havde fuglelivet dengang været bemærkelsesværdigt rigt, så havde Heiberg givetvis alligevel givet det lidt omtale.

Det er min antagelse, at Vejlernes fugleliv først er blevet virkelig rigt efter inddæmningen, og at den daværende vestfjord og østfjord inden da nærmest har mindet om den relativt fuglefattige Skibsted Fjord, der i dag er den lavvandede fjordarm mellem Thy og Thyholm.

Nye faciliteter for publikum sikrer sårbar natur

Vejlernes naturråd, der foruden en repræsentant fra Danmarks Miljøundersøgelser rummer repræsentanter, udpeget af henholdsvis Danmarks Naturfredningsforening og Dansk Ornitologisk Forening, har siden 1993 rådgivet Aage V. Jensens Fonde om reservatets naturforvaltning.

Herunder har naturrådet givet forslag til forskellige muligheder for placering af tårne og skjul omkring Vejlerne til gavn for mennesker, der ønsker naturoplevelser ved det vidtstrakte reservat. I perioden 1994-2001 har Aage V. Jensens Fonde da også ladet opføre 6 forskellige fugletårne og skjul, der er blevet populære for det hastigt voksende publikum.

Aage V. Jensens Fonde har desuden taget initiativ til og bekostet, at der i 2001 kunne åbnes et længe ønsket publikumscenter på Bygholmdæmningen. Allerede i det første år kom her over 100.000 besøgende.

I Vejlerne er det nu dokumenteret, at når der skabes de fornødne faciliteter i randområderne, så er det muligt selv ved et stort og lukket reservat at give publikum enestående naturoplevelser – og vel at mærke uden at de internationale naturværdier påvirkes eller forringes.

Den sydligste høfde på Agger Tange.

Agger Tange

På samme måde som Vejlerne er også Agger Tange i sin nuværende fremtræden delvist et resultat af menneskelige anlægsaktiviteter.

Agger Tange har som en marin dannelse haft en omskiftelig historie. Således var Agger Tange for ca. 1000 år siden ved et større løb adskilt fra landområderne mod syd, hvorigennem Knud den Store i 1027 sejlede ind i Limfjorden fra vest.

Ifølge Saxo så lukkede tangens tilsanding omkring år 1200 denne åbning mod vest, og Limfjorden blev herefter i mange århundreder til en brakvandsfjord men det typiske plante- og dyreliv, der kendetegner en fjord med lave saltholdigheder.

I 1825 gennembrød en kraftig stormflod atter Agger Tange, og der genskabtes efter århundreder atter en åben direkte forbindelse mellem Limfjorden og Nordsøen.

Resterne af dette gennemløb, Agger Kanalen, der vides at være blevet passeret af 1805 skibe i året 1855, kan endnu i vore dage spores som en dyb, tværgående rende på den midterste del af Agger Tange.

En voldsom stormflod i 1862 lukkede igen denne Agger Kanal. Men den samme stormflod åbnede samtidig et nyt og større gennemløb omkring den nuværende placering af Thyborøn Kanal.

I årene 1900-1908 blev der, fordelt mellem Lodbjerg og Agger Tange, bygget i alt 29 store høfder. Disse høfder, som gennem årene er blevet repareret og udbygget, har sammen med såkaldt sandfodring (siden 1974) af kysten uden for høfderne medvirket til at formindske kystens tilbagetrækning.

Omkring 1954 blev både Agger og Harboøre tanger forstærket med de eksisterende, østlige digelinjer. I lange perioder var der desuden planer om at foretage yderligere

Agger-Kanalen 1849. Kanalen, der kunne passeres med skibe i perioden 1834-1860, kan endnu i dag spores som resterne af en tværgående kanal på en del af Agger Tange. Kanalen, der i 1862 efter en stormflod erstattedes af den nuværende Thyborøn-kanal, fik stor betydning for den første udvikling af Thisted havn. Gouache af Rasmus Henrik Kruse.

anlæg, så man efter behov med et slusesystem kunstigt kunne lukke Limfjordens munding mod vest. Disse planer, der også blev drøftet i Folketinget, blev formentlig endeligt opgivet i 1967.

Agger Tanges naturværdier

I modsætning til Vejlerne, der ligger beskyttet mod Nordsøen, så er naturtyperne på Agger Tange i høj grad præget af Nordsøens nærhed. Men områderne er på tilsvarende måde som Vejlerne beskyttet af internationale naturbevaringsaftaler (se faktaboks).

I den hvide klit forekommer den sjældne, gule klit-natlys, der, bortset fra sydligere på den jyske vestkyst ikke forekommer andre steder i Danmark. Længere inde i klitterne vokser visse steder krat af havtorn. Da planten med sine rødder samler kvælstof, forekommer der også i havtornkrattene flere arter kvælstof-afhængige planter som f. eks. bittersød natskygge, der ellers i Østdanmark forbindes med den våde, næringsrige rørsump.

Visse år yngler den sjældne mosehornugle i dækning af havtornens skærmende krat, idet den ernærer sig af de markmus og andre gnavere, der lever på Agger Tanges græsklædte områder.

Enkelte steder midt på tangen forekommer pletter af egentlig klithede, men ellers er det strandengenes og brakvandslagunens naturtyper, der med deres plante- og dyreliv dominerer Agger Tange. Her yngler vadefugle som strandskade, klyde, vibe, rødben, brushane, stor kobbersneppe og engryle, der både finder føde på vadefladerne i Krik Vig og i og omkring brakvandslagunen på selve tangen.

Desuden yngler her også flere arter af måger og terner, f.eks. den ganske lille og elegante dværgterne, som uden at bygge en egentlig rede udruger sine æg mellem stenene midt på den nøgne forstrand.

Dværgternen ligner de andre terner, men den har gult næb og en kridhvid pande og er mindre end en solsort. Den er blandt de truede kystfugle i EU og foretrækker her i landet at yngle, hvor der findes en kombination af halvøer, tanger eller øer, som sikrer, at dværgternen selv i den stærkeste blæst altid kan finde lægivende kyster med stille, klart vand, hvor den kan fiske.

I træktiderne forekommer her store mængder af andefugle. Og det bør nævnes, at den danske nationalfugl, knopsvanen, i lagunen på Agger Tange har én af sine vigtige fældepladser i august. Her skifter knopsvanerne i løbet af nogle få uger alle deres svingfjer, hvilket i den periode gør dem ude af stand til at flyve. Knopsvanerne kommer dog atter hurtigt i form ved at æde store mængder af såkaldte kransnålalger, der som grøngule, næringsrige tæpper ligger på bunden af det lave, brakke vand.

Fornuftig planlægning har sikret afvejning mellem beskyttelse og benyttelse

Agger Tange blev i 1984 sammen med Harboøre Tange fredet gennem en miljøministeriel bekendtgørelse, der også fastlagde regler for både jagt og publikums færdsel. Derfor kan der på Agger Tange opretholdes en fornuftig og langsigtet balance mellem områdets rekreative anvendelse og beskyttelsen af de store mængder af vandfugle af international betydning.

En meget særpræget friluftsoplevelse på Agger Tange er at tage en frisk spadseretur ud på den meget lange høfde eller dækmole sydvestligst på tangen. Når man kommer alleryderst på molen, så kan man nemlig her langt ude fra kysten – over en ½ kilometer fra land – foruden de gode lystfiskermuligheder ofte opleve havfugle som f.eks. suler, lommer og dykænder trække forbi på allernærmeste hold.

Foto th.: Åleruse i Krik Vig i Sydthy.

Limfjorden

Af Carsten Humlum

Sammen med Vesterhavet dominerer Limfjorden Thy. Limfjorden dækker ca. 1.500 km² og består af sunde, bredninger, fjorde og vige, altså et meget varieret fjordområde. Limfjorden rummer ca. 7,4 km³ vand med meget varierende saltkoncentration, lige fra 32 ‰ vest på ved Agger Tange til næsten ferskvand i bunden af nogle fjorde.

Vandtilførslen sker dels fra Vesterhavet via Thyborøn Kanal med ca. 6,8 km³ saltvand og ferskvand fra åer og vandløb med ca. 2,7 km³ om året. Så i gennemsnit udskiftes hele Limfjordens vandmasser en gang om året. Dette dækker dog over store forskelle, alt efter om vandet er i sunde eller i dybe vige. Vanddybden går fra 28 m i Oddesund til 5-11 m i bredningerne.

Limfjorden som et økosystem

Limfjorden er biologisk set et stort økosystem med et fysisk – kemisk miljø (klima og uorganiske næringsioner), der bestemmer planternes (ålegræs, tang og planteplankton/alger) vækst. Disse planters produktion af organisk stof ved fotosyntese er basis for planteæderne (dyreplankton, muslinger, bunddyr), der igen er føde for rovdyrene (større typer dyreplankton, småfisk m.fl.), der til sidst er grundlaget for top-rovdyrenes produktion (fisk, fugle, sæler og os selv mennesket). De problemer, der i de sidste 30 år har været i de indre danske farvande, inkl. Limfjorden, med iltsvind på bunden og bundvending, skyldes en øget udledning af næringsioner, især nitrat og fosfat fra landbrug og byer. Denne øgede udledning har øget koncentrationen af nitrat og fosfat i vandet. Da algerne bruger disse næringsioner til deres vækst, har det betydet en øget algeproduktion. Denne algevækst er på visse årstider (især forår) så stor, at dyreplankton ikke kan nå at fortære den. Derved bliver der en overskudsproduktion af alger, som så falder til bunds. Her nedbrydes (rådner) algerne af bakterier, der ved denne proces forbruger ilten i bunden og bundvandet (iltsvind). Herved kan der dannes den meget giftige gasart svovlbrinte samt andre gasarter som methan og atmosfærisk kvælstof. Disse gasser kan ophobes i bundens mudder og evt. frigives på en gang, således at mudder rives med op i vandet – bundvending.

Denne problemstilling forstærkes af, at algerne ligger i de øverste vandlag og vil derved skygge for det tang og ålegræs, der vokser på bunden. Tang og ålegræs kan derfor ikke leve på så store dybder som ellers, hvor de kunne tilføre vandet ilt ved fotosyntese og på den måde modvirke iltsvindet.

Det er især områderne vest for Løgstør der i det følgende vil blive behandlet.

Fotosyntese

Planter, alger, mosser kan alle udnytte solens energi til at danne energirige stoffer (druesukker (glucose)) ud fra kuldioxid og vand. Som biprodukt dannes der ilt, som afgives til omgivelserne.

Kuldioxoid + vand + energi fra solen ==> druesukker + ilt

$6CO_2 + 6H_2O + E_{sol} ==> C_6H_{12}O_6 + 6O_2$

Glucosen bruger planterne til at leve af, til at vokse af og til formering.

De organismer, der ikke selv kan lave fotosyntese, er nødt til at »stjæle« noget af denne glucose eller andre stoffer, som planterne har omdannet glucosen til. Det er det, vi gør, når vi spiser planter (f.eks. brød, frugter, grøntsager).

Så de organismer, der kan lave fotosyntese, danner grundlaget for, at der her på jorden, kan leve organismer der ikke kan lave fotosyntese. Eksempler på disse organismer er: mennesket, andre dyr, svampe og bakterier.

Næringsioner

Tabel 1. Kilde	Tons N	%
Renseanlæg	352	2
Regnvandsbetingede afløb	112	1
Industri	83	1
Dambrug	198	1
Spredt bebyggelse	111	1
Naturbidrag	4.119	26
Landbrug	10.908	69
Total	15.883	

Tabel 1: Ferskvandskilder til fosfortilførslen (P) i 2004 i tons.

De væsentligste næringsioner i Limfjorden er nitrat og fosfat. Disse tilføres dels med det indstrømmende vand fra Vesterhavet og det tilstrømmende vand fra åer og bække og til dels med nedbøren.

Tabel 2. Kilde	Tons P	%
Renseanlæg	36	10
Regnvandsbetingede afløb	28	7
Industri	7	2
Dambrug	16	4
Spredt bebyggelse	25	7
Naturbidrag	147	39
Landbrug	115	31
Total	374	

Tabel 2: Kilder til fosfortilførslen (P) i 2004 i tons.

Den del af nitrattilførslen, som mennesket har en vis indflydelse på, er den, som stammer fra det ferske vand (tabel 1). Her er der ingen tvivl om, at landbruget er langt den største bidragyder med ca. 2/3 af den totale tilførsel af nitrat.

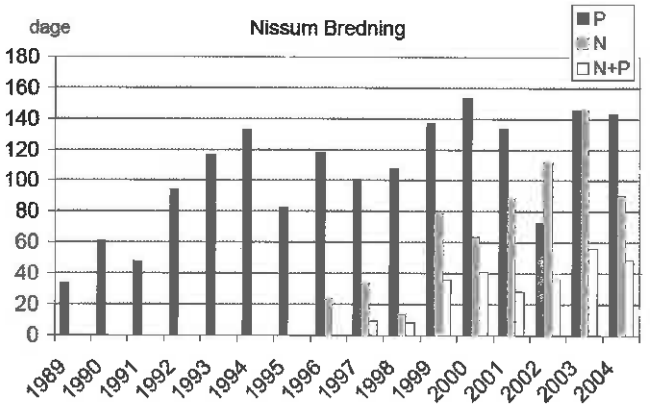
Den totale udledning af kvælstof (N) er faldet fra 20.000-24.000 tons N midt i 80'erne til nu 13.000-18.000 tons N. Udvaskningen er meget afhængig af klimaet, så derfor varierer udvaskningen meget fra det ene år til det andet. I løbet af de sidste 30 år er byernes andel af det udledte kvælstof faldet fra ca. 30% til nu 3%. Reduktionen skyldes etablering af renseanlæg.

Den anden væsentlige næringsion er fosfat. Fosfaten stammer især fra byer, landbrug og naturområder (tabel 2). Her er byernes andel faldet fra ca. 2/3 til nu ca. 1/8. Samtidig er den totale mængde udledt fosfor (P) faldet fra ca. 2.000 tons til nu ca. 400 tons. Denne reduktion skyldes igen etablering af renseanlæg.

Alger

Reduktionen gennem de sidste 30 år af tilførslen af især fosfat, men også i mindre grad af nitrat, har betydet, at flere og flere dage om året er algernes vækst reduceret pga. mangel på fosfor og/eller nitrat (fig. 1). Derfor håber man, at algeproduktionen i løbet af nogle år vil falde. I Nissum Bredning og Løgstør Bredning har algeproduktionen i de sidste 10 år ligget omkring 100 g kulstof/m^2, hvilket er gennemsnitsmålet for hele Limfjorden.

Når algeproduktionen forhåbentligt falder, så vil sigtdybden stige tilsvarende.

Figur 1: Dage med potentiel P-, N- og både P og N begrænsning i Nissum Bredning.

Sigtdybden er et mål for, hvor langt man kan se ned i vandet, og dermed et mål for, hvor langt lyset trænger ned i vandet. En stor sigtdybde betyder, at lyset trænger langt ned i vandet, og det betyder at der er få alger i vandet.

Indtil videre er der ikke målinger, der tyder på, at sigtdybden stiger. Tværtimod ser det ud til, at sigtdybden er svagt faldende eller stabiliseret i løbet af de sidste 10 år på 2-4 m, afhængigt af hvor i Limfjorden målingerne er foretaget (fig. 2).

Som tidligere nævnt vil den produktionen af alger, der ikke spises af planteæderne, falde til bunds og forrådne under iltforbrug. Dette kan give meget lave iltkoncentrationer i bundvandet.

Figur 3 viser de områder af Limfjorden, der i 2004 var ramt af lave iltkoncentrationer (iltsvind). Målinger foretaget de sidste 15 år viser, at 10%-30% af Limfjordens areal hvert år er ramt af iltsvind (< 2 mg ilt/l). Der er ingen udvikling af arealets størrelse i løbet af de 15 år. Eksempelvis har Thisted Bredning kun været fri for iltsvind fra 1981 og til 2004 i tre år (1983, 1993 og 2000). Iltsvind i

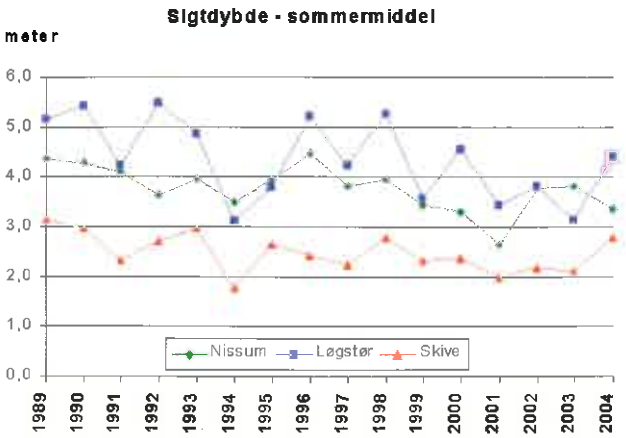
Næringsioner

Næringsioner er molekyler som bl.a. planter skal bruge for at omdanne f.eks. glucose til andre stoffer, som skal bruges til deres formering og vækst.

Nogle eksempler på vigtige næringsioner er nitrat (NO_3^-), ammonium (NH_4^+) og fosfat (PO_4^{3-}).

Så uden disse næringsioner kan bl.a. algerne ikke vokse og formere sig.

Figur 2: Sigtdybden (sommermiddel) i Nissum Bredning, Løgstør bredning og Skive Fjord.

dele af Limfjorden har sandsynligvis altid forekommet, men der er ingen tvivl om, at iltsvind forekommer oftere inden for de sidste 30-40 år end tidligere og omfatter større dele af bunden end tidligere.

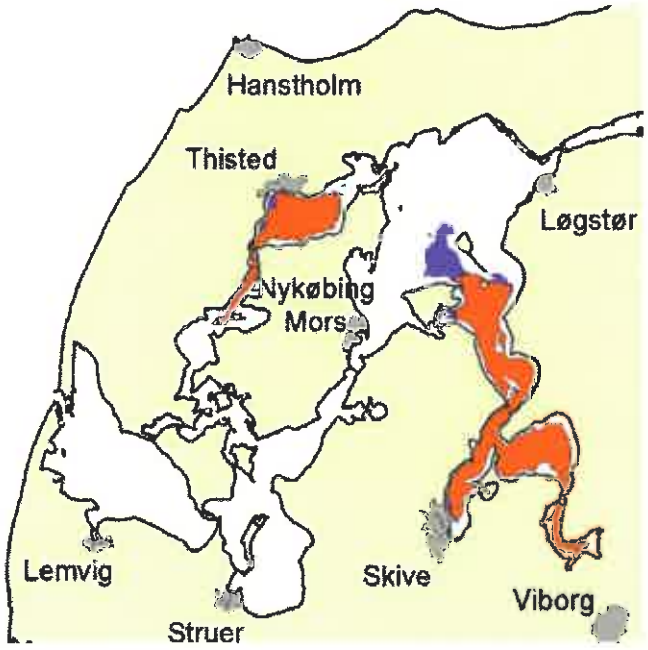
Ålegræs

Ålegræs (Alm. Bændeltang) er en vigtig organisme i Limfjordens økosystem. Den danner ilt i vandet ved sin fotosyntese, og den er skjulested for f.eks. fiskeyngel, småfisk, mange forskellige krebsdyr og den almindelige strandsnegl. Delvist nedbrudt organisk stof, også kaldet detritus, samles imellem ålegræsset og er føde for mange bundle-vende dyr. Ålegræsset er også med til at omsætte fosfor (P) fra bunden, da det optages af rødderne og tabes fra bladene til vandet.

Ålegræssets dybdegrænse er tæt forbundet med sigtdybden, da ålegræssets fotosynteseaktivitet er afhængig af sollyset. Lyset »stjæles« af planktoniske alger og af alger, der sidder på ålegræsset.

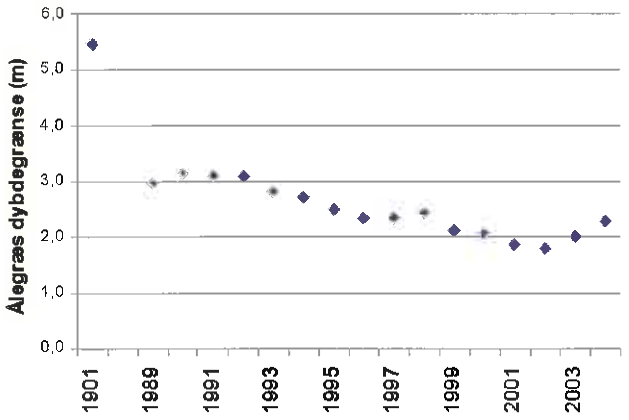
Da ålegræsset er fastsiddende og flerårigt, vil ålegræssets udbredelse og tæthed vise effekten af de skiftende miljøpåvirkninger gennem flere år og dermed være et godt mål for langtidspåvirkningerne af skiftende plankton-algesamfund i vandet. Derfor er ålegræssets dybdegrænse en god biologisk parameter til at fortælle noget om fjordens tilstand mht. algetæthed både i vandet og for alger siddende på ålegræsset og dermed belastningen med næringsioner.

Som figur 4 viser, har der været et fald i ålegræssets dybdegrænse siden 1989, hvilket tyder på at Limfjorden stadig modtager for store mængder næringsioner. Når man sammenligner ålegræssets dybdegrænse i dag med den målt i 1901 skal man være opmærksom på, at i 1930'erne blev ålegræsset ramt af en sygdom, der ødelagde næsten hele bevoksningen af ålegræs. I 1941 dækkede ålegræs-

Figur 3: Udbredelsen af iltsvind 2004. Rødt: under 2 mg ilt/l; blåt: 2-4 mg ilt/l.

Figur 4 (th): Ålegræssets gennemsnitlige dybdegrænse for alle undersøgte områder i Limfjorden, 1989-2004 sammen med dybdeudbredelsen i 1901.

set kun 7% af, hvad det tidligere havde gjort. I løbet af 50'erne og 60'erne vandt ålegræsset noget af det tidligere areal tilbage. I 1900 dækkede ålegræsset 345 km^2 og i 1994 kun 84 km^2.

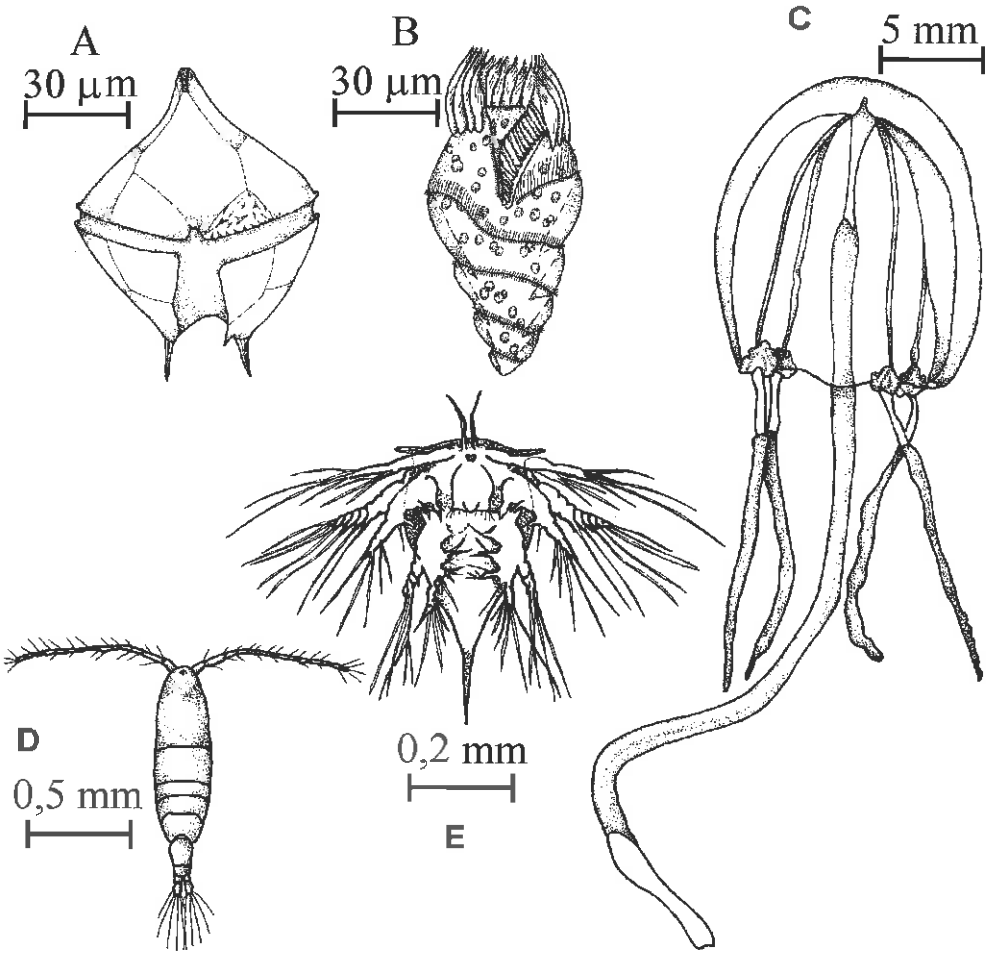
Dyreplankton (zooplankton)

Under udtrykket dyreplankton dækker der sig en meget forskelligartet gruppe af dyr. Nogle er planteædere (spiser alger), andre spiser bakterier, atter andre er rovdyr (spiser andre dyr), nogle er encellede, og andre er flercellede, nogle er æg eller unger af krebsdyr, børsteorme og fisk (fig. 5). Men fælles for dem alle er, at de er undergivet vandstrømningerne i havområdet. Deres svømmeevne er altså generelt så dårlig, at de ikke kan svømme lige så hurtigt, som havstrømme bevæger sig.

Dyreplankton udgør det vigtige forbindelsesled for stof og energi mellem alger og fisk og dermed vigtig for udviklingen af fiskebestanden.

Udviklingen af dyreplankton i Limfjorden gennem årene er ikke kendt. Man har kun systematiske analyser fra Skive Fjord siden 1989. Da Skive Fjord er en noget atypisk del af Limfjorden, skal man være meget forsigtig med at generalisere ud fra disse målinger.

Der er dog observationer, der tyder på, at forekomsten af smågopler om foråret kan have negativ indflydelse på mængden af fiskeæg og -larver. Sammenhængen skulle være, at smågoplerne spiser fiskeæggene/-larverne og der-med bliver chancen mindre for, at de fiskeæg fra f.eks. skrubbe, rødspætte og torsk, der gydes om foråret, bliver til voksne fisk. Denne sammenhæng undersøges i øjeblikket af Danmarks Fiskeriundersøgelser.

Figur 5: Dyreplankton. A: Dinoflagellat (Protoperidi-nium pallidum), B: Ciliat (Laboea strobila), C: Gople (Sarsia tubulosa), D: Vandloppe (Acartia bifilosa), E: Nauplie larve fra ruer (Balanus balanuides). En µm er 1/1.000.000 m.

Bundfauna

Bundfauna er de dyr, der lever i – eller på bunden. Her kan nævnes børsteorm (sandorm), snegle, muslinger, søstjerner, søpindsvin og krebsdyr. Disse dyr lever af at filtrere vandet for spiseligt materiale, som alger og dødt organisk stof, eller som rovdyr på jagt efter nogle af de andre dyr. Bestanden af bundfaunaen er afhængig af iltforholdene på bunden og af fødetilbudet.

Føden består især af alger – døde som levende, der falder til bunds.

Iltforholdene kan svinge meget fra måned til måned. Om sommeren og sensommeren kan der være perioder med iltsvind. I de perioder med dårlige iltforhold er der en stor dødelighed blandt bunddyrene, da de fleste ikke kan bevæge sig væk. Målinger foretaget af Limfjordsovervågningen viser en meget varierende bestand af bundfaunaen – både varierende i tid og i sted. Dette tyder på påvirkning af iltsvind i store dele af fjorden (fig. 3).

Her skal kun nærmere omtales muslingerne – især blåmuslingen (fig. 6).

Fig. 6. Blåmusling.

Blåmuslinger lever som voksen af at filtrere vandet for alger, bakterier og andet spiseligt organisk stof. Den suger vandet ind gennem en indstrømningsåbning. Vandet filtreres gennem muslingens gæller, der altså fungerer både til iltoptagelse (gælle) og som fødeoptagelsesapparat (filter). Vandet sendes igen ud gennem en udstrømningsåbning.

Den kan filtrere vandet for partikler ned til 2-3 µm med 80-100% effektivitet. En voksen blåmusling kan filtrere en vandmængde på 1-4 liter pr. time alt efter størrelsen. En muslingebanke på f.eks. 5 m dybde med en tæthed på 1000 muslinger/m^2 kan filtrere en vandmængde svarende til vandsøjlen over sig på ca. 2 timer. I praksis filtrerer de selvfølgeligt det samme vand flere gange, så deres effekt er ikke så stor, som regnestykket antyder.

Blåmuslingernes mængde i Limfjorden har de sidste 10 år ligget omkring de 500.000 tons med en faldende tendens (fig. 7). Grunden til den faldende tendens skal nok findes i to forhold.

1. Iltsvind: Muslingebestanden i Limfjorden har i årene 1997, 1999, 2001 og 2003 været kraftigt berørt af iltsvind med heraf følgende dødeligheder. Disse blev i 1997 beregnet til 350.000 tons og til 100.000 tons i 1999.
2. Dårlige forhold for rekrutteringen: Blåmuslingen gyder æg og sæd ud i vandet om foråret. De befrugtede æg udvikler sig til larver, der ofte sætter sig på alger o.lign., hvor de vokser sig større. Når larverne skal til at sætte sig fast for at udvikles til muslinger, skal de have et fast underlag at sætte sig på (sten, pæle, døde skaller, andre muslinger m.m.). Når der skrabes muslinger, fjernes skaller og sten fra muslingebankerne. Disse sten og skaller er der så ikke, når de nye muslinger skal til

at etablere sig. Derfor burde man efter skrabning reetablere bunden med de sten og skaller, der blev fjernet.

Der er givet 30 tilladelser til opdræt af blåmuslinger og østers. Opdrættet af blåmuslinger sker ved, at de naturlige blåmuslingelarver sætter sig fast om foråret på tove ophængt i vandet. I løbet af sommeren er de vokset til en størrelse på 1-2 cm. Herefter skrabes de af tovene og kommes i lange poser, der ophænges i vandet. På denne måde er de ikke så udsat for problemer med iltsvind, som hvis de lå på bunden. Hængende i disse poser vokser de til en størrelse, så de kan høstes i løbet af et års tid.

I de sidste år har der været en vækst af østers og hjertemuslinger i den sydlige del af Limfjorden (omkring Venø, Nissum Bredning, Kås Bredning, Visby Bredning og Sallingsund).

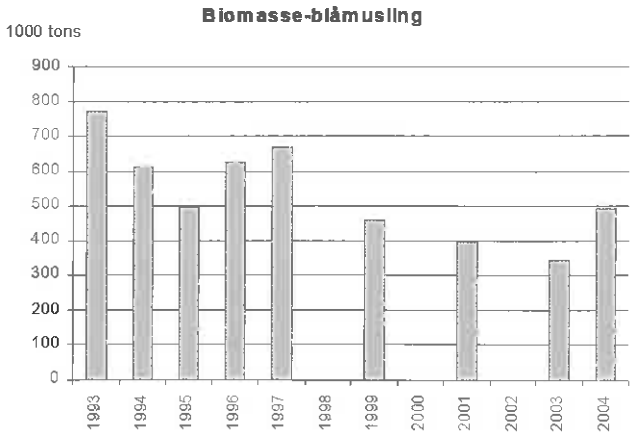
Fisk

Fiskebestanden i Limfjorden af bundfisk som fladfisk, ål, ålekvabber, ulke og sortkutling er i løbet af de sidste 20 år reduceret til så godt som ingenting (fig. 8).

Tilbagegangen skyldes dårlige levevilkår pga. iltsvind, dannelse af den giftige gasart svovlbrinte og nedsat sigtbarhed i vandet, således at fødegrundlaget for de voksne fisk forsvinder. Fiskene er derfor nødt til at søge føde på et mindre område, og bestanden må blive mindre.

Reduktionen skyldes muligvis også, at flere andre dyr spiser æg og fiskelarver (se ovenfor under gopler), samt at skarver og sæler spiser ungfiskene. Desuden har bestandene i Nordsøen også været under nedgang. Alene det forhold vil give en nedsat indvandring til Limfjorden. For de fisk, der skal passere Thyborøn Kanal, kan kystfodringen på Agger og Thyborøn tanger have haft en negativ indvirkning på indvandringen af fiskeyngel fra Nordsøen til Limfjorden. Kystfodringen ødelægger fødegrundlaget for fiskeynglen. For ål skyldes tilbagegangen en kraftig reduktion af tilgangen af glasål. Torskebestanden vest for Løgstør er også næsten væk.

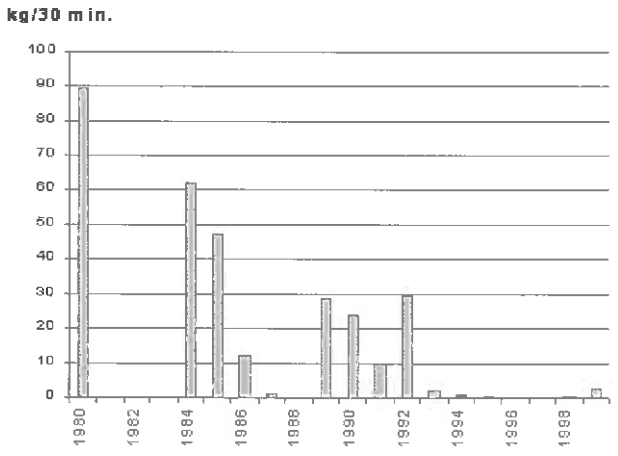
Arter, der lever oppe i vandfasen, som sild, brisling og hornfisk, er ikke så hårdt ramt. Hornfisken kommer hvert forår til Limfjorden og fanges af fritidsfiskere i stort tal. Men erhvervsmæssigt fiskeri efter hornfisk findes næsten

Figur 7: Udvikling i bestandsstørrelse af blåmuslinger i Limfjorden 1993-2004.

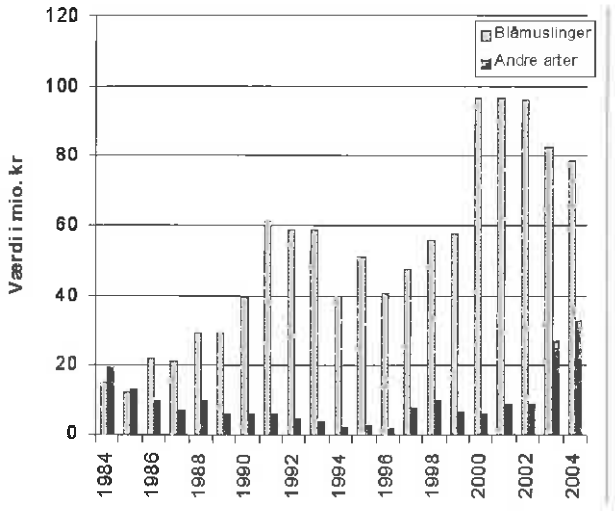
ikke mere, da bundgarnsfiskeriet er forsvundet. Sild har der altid i varierende mængder været i Limfjorden. Fra 1975 og til 1997 har der ikke været landet sild fra Limfjorden andet end som bifangst. I 1997 begyndte fangst efter sild igen, og i 2004 fangede man 5.000 tons, dog ikke altid til priser over mindsteprisen.

Fiskeri i de sidste 20 år efter blåmuslinger og i de seneste år også efter østers og hummer, er steget og udgør nu den væsentligste værdi (fig. 9). Denne ændring af fiskeriet har betydet en kraftig øgning af værdien af fangsterne. Den totale værdi af landingerne fra Limfjorden var i 2004 i alt på 115 mio. kr., der pristalsreguleret er mere end dobbelt så meget, som der blev landet for i 1984.

Figur 8: Forsøgsfangst af rødspætte i Nissum Bredning 1980-1999 (1981, 1982, 1983, 1988 og 1997 mangler undersøgelse). Trawlfangster i kg pr. 30 minutters fangst.

Figur 9: Udviklingen i værdien af blåmuslingefangsten og værdien af øvrige arter (bl.a. sild, østers, hummer).

Figur 10 (th.): Cirkler angiver eksisterende skarvkolonier i 2004.

Foto th.: Indholdet af skarvegylp: Øresten, kæber fra børsteorm, reje og sten.

Skarv tørrer vingerne. Foto: Flemming Christensen.

Fugle

Her vil kun skarven (mellemskarv) blive omtalt.

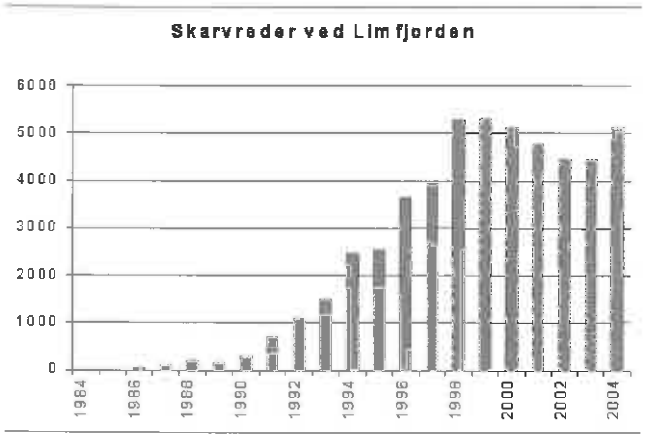
Som egentlige top-rovdyr er der kun mennesket, sælen og skarven tilbage i Limfjorden. Så de tre dyr konkurrerer i større og mindre omfang om den samme føde. Dette er nok en af årsagerne til den uvilje mod skarven, der er fremherskende i nogle kredse.

Skarver lever i kolonier (fig. 10), hvor der er 7-8 »bemandede« i Limfjordsområdet med samlet lidt over 5000 reder i 2004 (fig. 11). Skarven har fra 1981 været beskyttet af EF-fuglebeskyttelsesdirektivet, og bestanden i Danmark voksede især i 80'erne og 90'erne.

Øresten eller otolitter er kalklegemer fra det indre øre hos fisk. Ørestenenes udseende er forskellige fra fiskeart til fiskeart og kan derfor bl.a. bruges til at finde ud af, hvilke fisk skarven har spist. Ørestenene vokser med et lag om året, så man kan aldersbestemme fisk vha. disse årringe i ørestenene.

Figur 11: Antallet af skarvreder i Limfjordsområdet 1984-2004.

Figur 11 viser, hvordan skarverne i Limfjordsområdet i løbet af de sidste 20 år er tiltaget fra ingen til nu omkring 10-20.000 voksne individer, hvis man regner med to voksne om en rede samt et ukendt antal ungfugle. I nogle kolonier smører man olie på en del af æggene for at hindre disse i at udvikle sig til unger. Dette gøres for at begrænse bestanden af skarv. Olien forhindrer ilt i at trænge ind i æggene. Derved dør fosteret i ægget.

Alle disse skarver samt deres unger (endnu 10.000?) skal have fisk at spise. De skal have ca. 300-400 g fisk hver dag. Når man undersøger indholdet af skarvernes gylp for øresten fra fiskene, viser det sig, at skarven ikke er nogen kostfornægter. Den lever af de fisk, der er flest af og lettest at fange i det pågældende område og den pågældende årstid.

Undersøgelser igennem tiden fra 1940'erne og op til nu, har vist, at skarven har ændret fødevalg. Dette kan også tages som et tegn på, at skarven tager, hvad der nu er.

Dens føde bestod i Limfjorden i 90'erne især af ising, sort kutling, ålekvabbe, skrubbe, torsk, rødspætte, ulk, ål og tunge samt en ukendt mængde rejer. De fisk, skarven fanger, er 10-20 cm lange og vejer i gennemsnit ca. 30 g. Fiskene er dermed for konsumfiskenes vedkommende under mindstemålet. Skarven tager altså af fiskebestandene, inden fisken bliver stor nok til at indgå i fiskernes fangst. Til gengæld tager den flere individer og kan derved medvirke til at gøre det svært for den enkelte fiskeart at opbygge en større bestand.

Sæler

Den sæl, der forekommer i Limfjorden, er spættet sæl. Grå-sæl er set et par gange i nærheden af Thyborøn Kanal. Spættet sæl kan findes i hele Limfjorden. Den blev totalfredet i 1977, da var der en bestand på ca. 200 individer. Siden er bestanden vokset, dog med et par tilbageslag i 1988 og 2002 pga. sygdom (sælpest).

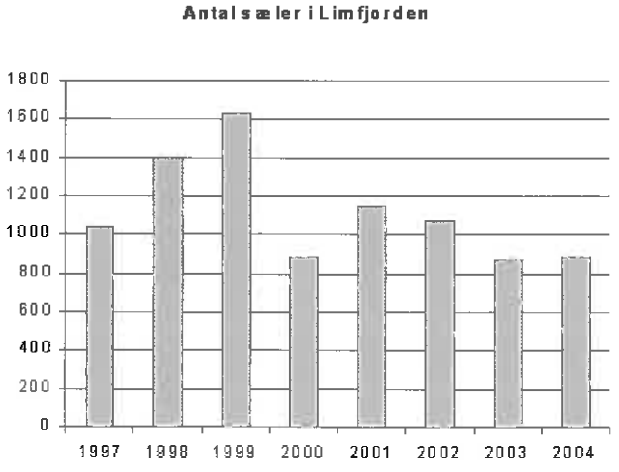
Sælpest er en sygdom, der skyldes en morbillivirus. Det var en ny virus for den danske sælbestand, og derfor manglede bestanden immunitet og resistens mod virussen. I 1988 blev bestanden i Limfjorden reduceret med 50-75%. I 2002 blev bestanden igen ramt af sælpesten, men her døde kun 25-30%, da bestandens modstandskraft nu var større.

Bestanden af sæler i Limfjorden ligger i øjeblikket omkring 1000 individer (fig. 12). Der er en usikkerhed på tallene, vist i figur 12, på mindst ± 100 individer.

I løbet af 70'erne og 80'erne blev der oprettet sælreservater ved Blinde Røn (mellem Livø og Mors), Livø Tap og Ejerslev Røn (øst for Mors) alle i Løgstør Bredning.

Sælerne lever hovedsageligt af fisk. I slutningen af 90'erne blev sælernes fødevalg i Limfjordens centrale bredninger undersøgt. Undersøgelsen viste, at det afhænger af årstiden, hvilke fisk sælerne spiser.

I de centrale bredninger spiser sælerne især sild, rødspætte, brisling, ålekvabbe, skrubbe og sort kutling. I Nissum Bredning har man også undersøgt fødevalget. Her

Figur 12: Antallet af talte sæler i Limfjorden ved tællinger i årene 1997-2004.

Godt 800 sæler på Blinde Røn. Foto: Anton Linnet.

er fødevalget domineret af skrubbe, rødspætte og ising. Så også lokaliteten er af betydning for fødevalget. Sælen spiser nok det, der nu engang er i havet ligesom skarven.

De rødspætter og skrubber, sælerne fanger, er især 1- og 2-åringer med en størrelse på 9-14 cm. Mængden af fisk de spiser, ligger på 2-4 kg pr. døgn. Så også sælen er med til at gøre det svært for den enkelte fiskeart at opbygge en større bestand.

Limfjorden har været og er til dels stadig belastet med for store udledninger af næringsioner. Dette bevirker, at fjorden har ændret karakter fra en klartvandet fjord med en stor produktion af bundfisk (torsk og fladfisk) til en fjord, domineret af alger i de øverste vandlag og en stor produktion af dyr som muslinger og sild, der direkte eller indirekte lever af algerne.

Fiskeriet, skarver og sæler har nok været med til at skubbe udviklingen den vej ved at tage en for stor del af fiskebestandene.

Økonomisk må man sige, at fjorden aldrig før har givet så stort et udbytte som nu pga. blåmuslingerne.

I fremtiden kan man forvente et øget antal muslingfarme, hvis der gives tilladelse til det.

Foto th.: Små fristeder som enge, levende hegn og diger er helt afgørende for opretholdelsen af en vild flora og fauna i det moderne landbrugsland. Her et kig ud over et område ved Røjkær, vest for Hurup.

Agerlandets flora og fauna

Af Holger Søndergård

Landbrugslandet før og nu

Gennem de seneste 50 år er der sket store ændringer i de danske landbrugsområder.

Afvandinger og opdyrkninger har gennem årene fjernet mange af de små naturområder, der lå spredt i agerlandet. Desuden er der sket væsentlige ændringer i landsbrugets driftsformer med hensyn til dyrehold, afgrøder, dyrkningsmetoder m.m.

Arter som hare, agerhøne og vibe er i særlig grad tilknyttet det åbne agerland. Deres forringede levevilkår afspejler sig alt for tydeligt med en tilbagegang på mere end 75% siden 1950'erne.

Økologisk jordbrug, braklagte marker, naturplaner m.m. kan forhåbentlig fremover blive nogle af de virkemidler, der ud fra ændrede støtteordninger kan være med til rette op på forholdene.

Naturplaner

Med en naturplan sker der en vurdering og beskrivelse af naturforhold og særlige naturværdier på en ejendom og i dens nærmeste omgivelser. Gennem drøftelser med ejeren foreslår og beskriver en naturkyndig bl.a., hvor og hvorledes naturforholdene på ejendommen kan forbedres og hvor der findes særlige naturværdier, der frem for alt skal sikres.

De naturforbedrende tiltag kan bestå af beplantninger, afgræsning, udlægning af udyrkede arealer omkring søer og langs vandløb m.v., hvor der samtidig tænkes i helheder med henblik på at få de enkelte delområder til at hænge så godt sammen som muligt, så der skabes uforstyrrede vandringsveje for dyrelivet.

Der ydes tilskud til udarbejdelse af naturplanen, mens landmanden selv skal sørge for ideernes gennemførelse. Landmanden er frit stillet med hensyn til, hvilke forslag fra naturplanen han vil vælge, og hvornår de skal gennemføres.

Småbiotoperne

Foruden de dyrkede arealer består agerlandet også af spredtliggende udyrkede områder. Disse kan være rester af tidligere større naturområder, men er oftest menneskeskabte områder som råstofgrave, gravhøje samt små træbevoksninger m.v. Deres naturværdi øges betydeligt, hvis de samtidig er forbundet af diger, grøfter, læhegn og lignende, der kan fungere som spredningsveje for områdernes smådyr og planter (økologiske forbindelseslinier). Kun ganske få af agerlandets arter ville være her, hvis ikke disse fristeder var til stede.

På de økologisk drevne arealer er antallet af plantearter ofte dobbelt så stort som på de intensivt drevne marker.

Gennem årene har mange landmænd, især for jagtens skyld, foretaget naturpleje på deres arealer i form af nyplantning, fodring, gravning af vandhuller, sprøjtefrie områder og lignende. På baggrund af en bredere interesse for naturen laves der nu mange steder særlige naturplaner, der i en større helhed skal sikre og gerne forbedre de enkelte områders natur- og kulturværdier.

I det følgende beskrives alene den flora og fauna, der kan træffes på de dyrkede arealer i samspil med de nærmeste omgivelser. Agerlandets andre naturområder som krat, moser og enge m.m. er beskrevet nærmere under de forskellige naturtyper i andre af bogens afsnit.

Den vilde flora

Nutidens landbrug med sprøjtemidler og effektive maskiner levner ikke den vilde flora mange chancer på de

dyrkede arealer. En af vejene til større udbytte handler jo logisk nok om, at afgrøderne får så lidt konkurrence som muligt af vilde planter (ukrudtet) og skadedyr.

En række af de vilde planter er dog på forskellig måde i stand til at overleve på markerne. Hovedparten af markerne er i årlig omdrift, og her er det næsten kun de 1-årige plantearter, der kan nå at udvikle nye frø, inden de bliver bortskygget eller fjernet. Deres evne til overlevelse er dog ikke ubetydelig, idet blot en enkelt kraftig plante som lugtløs kamille kan producere mere end 100.000 frø. Mange arters frø kan desuden bevare deres spiringsevne i meget lang tid. I arkæologisk udgravninger er hvidmelet gåsefod og almindelig spergel set spire efter 1800 års dækning.

De flerårige arter må forsøge at klare sig på de efterhånden få græsningsarealer eller finde et fristed i markernes randarealer.

Udvalget af ukrudtsarter varierer meget efter jordbundstype, fugtighed m.m. Her kan findes mere end 200 oprindelige danske arter samt omtrent lige så mange indslæbte arter, der på forskellig måde er fulgt med frø og andet plantemateriale fra andre lande. De indslæbte og indførte arter har på nogen måde beriget den danske flora, men desværre har mange af arterne også bredt sig så uhæmmet, at de flere steder er blevet til besværligt ukrudt eller endog en trussel for flere af vore oprindelige vilde planter.

Et udvalg af de hyppigste ukrudtsplanter i Thy:
Lav ranunkel (på fugtig bund)
Enårig knavel *
Almindelig spergel *
Almindelig hønsetarm
Almindelig fuglegræs
Hvidmelet gåsefod
Rødknæ
Fersken-pileurt (på fugtig bund) *
Vej-pileurt
Almindelig stedmoderblomst
Ager-stedmoderblomst *
Hyrdetaske *
Blød storkenæb *
Krumhals *
Almindelig brunelle (på fugtig bund)
Vedbend-ærenpris
Lugtløs kamille *
Almindelig brandbæger
Ager-tidsel
Mælkebøtte
Enårig rapgræs *
Almindelig kvik
Knæbøjet rævehale (på fugtig bund)

* Arter, der ikke er oprindeligt hjemmehørende i Thy, men er kommet hertil som følge af menneskelige aktiviteter.

Rød arve er en smuk plante, der er indslæbt hertil fra Middelhavslandene. Planten var tidligere almindelig i bl.a. korn- og roemarker, men er nu blevet sjælden i agerlandet. Planten kaldes også »grine til middag«, hvilket hentyder til plantens blomstring ved middagstid. Foto: Holger Søndergård.

Fuglelivet

Agerhønen er en af de få fuglearter, der året rundt er tilknyttet agerlandets dyrkede områder. Det intensive landbrug har imidlertid gjort tilværelsen vanskelig for arten, der nu i en lang årrække har været i tilbagegang. Agerhønens kraftige tilbagegang kan dog også i nogen grad skyldes konkurrencen fra den indførte fasan, der forekommer med en stadig stigende bestand.

Sanglærkens smukke sang højt mod himlen er velkendt og hørlig for alle. Derimod giver fuglens fjerdragt den god camouflage under fødesøgningen på jorden og ved reden. Foto: Jens Kristian Kjærgård Naturfoto.

Bomlærken er en anden karakterfugl for det dyrkede agerland, men ligesom agerhønen og fasanen placeres reden gerne i markskel og lignende fristeder. Bomlærken har tidligere været i kraftig tilbagegang, men synes nu at klare sig bedre, måske på grund af de nye braklagte arealer. Af agerlandets få andre karakterfugle kan nævnes viben og sanglærken, der dog også findes i andre naturtyper, ligesom de i en kort vinterperiode trækker til sydligere områder.

Fra omgivende læhegn og skovbevoksninger søger en række fuglearter ud på de dyrkede marker efter føde. Af almindelige arter kan her nævnes musvåge, gråkrage, råge, allike, husskade, ringdue, solsort, stær, tornirisk, bogfinke, gulspurv, gråspurv samt skovspurv. Sjældnere kan ses tårnfalk og gøg samt tiltagende forekomster af ravnen, der nu igen yngler i Thy.

På kystnære og stenede marker kan det forekomme, at strandskaden og stor præstekrave forsøger at yngle.

Mange staldbygninger har tidligere givet gode ynglemuligheder for landsvalen, der altid har været en velset forårsbebuder og gæst på landet. Nutidens lukkede svinestalde giver imidlertid ikke nogen adgang for vilde fugle, der til gengæld har fået nye ynglesteder i de efterhånden udbredte, åbne kostalde. Landbrugsbygninger kan også give egnede ynglesteder for slørugle, allike, hvid vipstjert, gærdesmutte, solsort, bysvale, stær, gråspurv og skovspurv.

Især i Syd- og Midtthy er der i de seneste år opbygget en god ynglebestand af den ellers sjældne slørugle. Forekomsterne skyldes ikke mindst en omfattende opsætning af redekasser, ligesom arten har klaret sig godt i de senere års milde vintre. Derimod ser det desværre ud til, at den lille kirkeugle nu helt er forsvundet som ynglefugl i Thy.

En slørugleunge med sit karakteristiske hjerteformede ansigt. Gennem en omfattende opsætning af redekasser i de senere år er der nu også i Thy blevet opbygget en fast bestand. Foto: Nanna Gad.

Under pløjning, græsslåning og andet markarbejde frilægges fødeemner som regnorme, insekter, mus og frøer. Fuglene er lynhurtige til at udnytte disse muligheder og synes på ingen tid at komme fra nær og fjern til sådanne ædegilder. Særlig velkendt er vel synet af de mange hættemåger, stormmåger og sølvmåger, der sammen med gråkrager, alliker, stære og andre møder op, så snart landmanden har sat ploven i jorden.

Efter yngletiden besøges en del marker af fouragerende grågæs, der bl.a. kommer fra den stadigt stigende ynglebestand i Vejlerne og Vestnorge. Desuden ofte blandede flokke af trækfugle som vibe, hjejle, stor regnspove, stær, sjagger og vindrossel eller spredte forekomster af stenpikker og hvid vipstjert, der søger til de åbne marker for en kortere eller længere periode.

I vinterhalvåret besøges de få tilbageblevne stubmarker ivrigt af fødesøgende fugle som gråand, ringdue, bogfinke, grønirisk, gulspurv og bomlærke eller af sjældnere gæster som bjerglærke, bjergirisk og snespurv. På vintergrønne korn- og rapsmarker kan desuden ses flokke af større fuglearter som knopsvane, sangsvane, sædgås og canadagås.

Pattedyrene

Haren er fortsat agerlandets karakterart, selv om bestanden i Danmark er faldet med mere end 75% gennem de seneste 50 år. Årsagen er hovedsageligt de forringede levevilkår i det intensive landbrug. Til gengæld har rådyr og krondyr bredt sig ganske betydeligt i Thy i de seneste 25 år og ses nu jævnligt søge føde på markerne.

Flere og flere thyboer bliver nu generet af muldvarpens graveaktivitet. Siden arten passerede Vejlerne for godt 100 år siden, har den været på hastig fremrykning gennem Hanherred til Nordthy, hvor artens nuværende frontlinie går fra det vestlige Hanstholm via Nors Sø til nord for Sennels.

Mosegrisen (vandrotten) er især på de lavereliggende arealer meget almindelig i Thy. Den graver ligesom muldvarpen omfattende gangsystemer, der kan give gener på marker og i haver. Desuden kan mosegrisens graveaktivitet ødelægge brinker ved vandløb og grøfter, ligesom dens smag for bl.a. trærødder og rodfrugter kan gøre betydelig skade.

Art	1976	1980	1985	1990	1995	2000	2004
Agerhøne	100	34	29	35	56	21	17
Vibe	100	48	51	55	43	40	33
Sanglærke	100	62	56	67	67	56	40
Landsvale	100	69	60	86	56	75	68
Stær	100	76	81	99	76	72	57

Bestandsudviklingen for 5 af agerlandets fugle i perioden 1976-2004. Kilde: Dansk Ornito-logisk Forenings punkttællingsprojekt.

Af de såkaldte skadedyr må især nævnes rotten (også kaldet vandrerotte og brun rotte), der trods en vedvarende bekæmpelse stadig er meget almindelig i Thy. Den er indvandret fra syd og når i 1847 over Limfjorden til Thy, hvorefter den hurtig breder sig til hele området. Den optræder især ved bebyggelser, men træffes også på markerne. At rotten og muldvarpen har været frygtet, fremgår af et gammelt sagn: »Når Vendsyssels muldvarpe og Thys brune rotter mødes på Hannæs, skal verden eller i al fald Danmark forgå«.

At husmusen er udbredt i Thy, er nok de fleste bekendt, idet den i vinterhalvåret søger skjul og føde i vore boliger. Derimod er det kun lokalbefolkningen i Nordthy, der har stiftet bekendtskab med halsbåndmusen, der har bredt sig hertil fra øst.

I løbet af de sidste par årtier har den passeret Vejlerne og er foreløbig nået til Thisted-området. Flere steder, bl.a. i Nors-Tved området, ses arten nu ganske hyppigt, idet den ofte søger ind i huse om vinteren. Halsbåndmusen er en nær slægtning til skovmusen, der ligesom markmusen findes almindeligt i hele Thy, især i nærheden af markhegn og skovkanter.

Som noget nyt synes nu også sydmarkmusen at være på vej til Thy, idet den i de seneste år er fundet på såvel øst- som vestsiden af de østlige Vejler. Arten er ellers ikke tidligere fundet nord for Limfjorden.

I kornmarker eller i højt græs kan man være heldig at finde dværgmusens lille, kugleformede sommerrede. Den lille dværgmus er ret fåtallig i Thy, men dog truffet i hele området, selv om den først er indvandret hertil i 1945.

Syd- og Midtthy er levested for hovedparten af den danske bestand af birkemus, der kun findes med isolerede bestande i nogle få andre områder i Jylland. Om end musen er ganske tillidsfuld, ses den meget sjældent.

Haren trives bedst i det varierede landbrugsland med forskellige afgrøder, varige græsarealer og mange småbiotoper. Foto: Jens Kristian Kjærgård Naturfoto

Flagermus var tidligere en sjældenhed i Thy. I løbet af de seneste årtier er forekomsterne imidlertid blevet hyppigere, og der ses nu regelmæssigt flagermus over hele Thy.

Artsbestemmelse af de omkringflyvende flagermus er vanskelig, men på baggrund af nærmere studier har det vist sig, at såvel vandflagermus som damflagermus nu findes ynglende og overvintrende i Thy. Desuden er dværgflagermus og andre arter set flere gange i de senere år.

Af andre insektædere kendes især pindsvinet, der trods det store antal trafikdræbte dyr stadig har en god bestand i Thy. Desuden almindelig spidsmus samt den lille dværgspidsmus, der er Danmarks mindste pattedyr. Arter af spidsmus ses ofte efterladt døde, idet de fleste rovdyr og -fugle nok dræber dem, men ikke æder dem på grund af deres stærke duft.

Rovdyrene er hovedsagelig nataktive og sky dyr. Bortset fra ræven og husmåren, der er ganske hyppige i Thy, ses de andre rovdyr forholdsvist sjældent. Efter længere tids tilbagegang er ilderen, lækatten og bruden efterhånden blevet ret sjældne i Thy. Det største af vore mårdyr, grævlingen, har gerne sit gravkompleks i skovområder, men søger herfra meget ofte ud på de tilstødende marker og enge efter føde. Bestanden i Thy er ikke stor, men synes stabil.

Foto th : Forår og anemoner i Eshøj plantage.

Det bynære landskab

Af Jacques Gustin og Søren Kiel Andersen

Skove og naturområder er i dag af stor betydning for menneskers rekreative aktiviteter. En ny undersøgelse fra Centret for Skov, Landskab og Planlægning viser, at jo tættere man bor på grønne områder, jo mere bruger man dem. Omfanget af brugen af de grønne områder har også nøje sammenhæng med folks stresstilstand. Jo tættere på grønne områder man bor, og jo oftere man bruger dem, jo mindre stress har man, konkluderer undersøgelsen. Så alene ud fra et sundhedsmæssigt synspunkt er det af stor værdi at have bynære, grønne områder.

De grønne åndehuller

Selv i Thy, hvor befolkningen har nem adgang til store statsskove og kilometervis af gode, fredelige strande, bruges også de små, bynære åndehuller flittigt.

I et mindre bysamfund som Frøstrup, som ligger tæt ved et af Danmarks – og Europas – bedste naturområder, Vejlerne, har man sit eget lille, bynære åndehul, der slet og ret kaldes »Skoven«. Det er en lille nåletræsplantage, som er iblandet løvtræer. Området bruges som rasteplads, skovlegeplads og til daglige traveture. I Øsløs er det »Præstens Have«, og i Hillerslev er det »Fælleden«. I Hanstholm benytter man byplantagen, området omkring fyret, klitterne ud mod Hanstholm Vildtreservat og havnen. Endvidere kan nævnes »Fælleden« ved Sjørring, »Dybdalsgave« i Hundborg samt »Ådalen« og »Emil Hennings Plantage« ved Hurup.

»Skoven« i Frøstrup.

For hvert af disse bysamfund og deres grønne områder råder der helt specielle traditioner for deres brug. Traditionerne er ofte produkter af områdernes ejerskab og af regler for deres benyttelse. De bynære, grønne områder er ofte anlagt på steder, som ikke egnede sig til landbrugsmæssig udnyttelse eller bebyggelse. For flere af skovenes vedkommende har de oprindeligt været etableret med bl.a. skovdrift og tømmerproduktion for øje.

Christiansgave, plantagen i Thisteds centrum, blev oprindeligt anlagt som planteskole i forbindelse med statens anlæggelse af klitplantagerne. Da dette arbejde blev midlertidigt indstillet omkring 1840, blev plantagen ved gavebrev af 11. januar 1844 fra Christian 8. overdraget til Thisted Amt, mod »at Kjøbstadens Indvaanere bestandig forbeholdes Adgang til Plantagen som Forfriskningssted«. Den tidligere planteskole omdannedes herefter til byens store lystanlæg, som borgerne i begyndelsen mest anvendte til spadsereture, men der blev snart opført en pavillon og danserestaurant med deraf følgende mulighed for andre aktiviteter. I vore dage – 150 år senere – benyttes anlægget eller »Skoven«, som Christiansgave kaldes i daglig tale, til teaterforestillinger, koncerter, fester og møder, ligesom der er etableret en stor legeplads for børn.

Fra produktion til rekreation

Aktieselskabsplantagen Knudsbjerg Plantage ved Sennels er anlagt i 1905 af landmænd på deres magre hedelodder. Formålet var at få en givtig produktion af træ, hvilket lykkedes, idet skoven i løbet af få år gav et ganske godt udbytte til ejerne i form af salgbare skovprodukter. – Nu giver produktionen af træ ikke længere et tilfredsstillende økonomisk udbytte, men skoven er blevet værdifuld for egnens beboere på en anden måde, idet den er blevet rammen om mange andre aktiviteter. Der ligger en FDF-hytte i skoven, og »Hyttens« besøgende bruger skoven flittigt. Den lokale jagtforening bruger skoven til fællesjagter og

Christiansgave i Thisted.

til andre aktiviteter. Sennels skole bruger skoven som feltlaboratorium og som udflugtsmål. Skovejere og brændesankere bruger skoven til sociale aktiviteter, som tillægges ligeså stor en værdi som det økonomiske afkast. Mange lokale beboere bruger skoven til gåture og til indsamling af spisesvampe m.v.

En tilsvarende udvikling har Ashøje Plantage v. Hurup gennemgået. Plantagen på ca. 15 ha blev anlagt af en privat lodsejer i 1883, men i 1919 overtaget af et til formålet stiftet aktieselskab, som i 1976 omdannedes til anpartsselskab med ca. 700 ejere. Plantagen var gennem mange år et meget søgt udflugtsmål med pavillon og restaurationsvirksomhed om sommeren, samtidigt med at skovdriften gav et tilfredsstillende udbytte. Nu er den traditionelle skovdrift trådt i baggrunden til fordel for mere rekreative anvendelsesmuligheder. De tidligere så berømte grundlovsmøder på Ashøje afholdes stadig, og der kommer fortsat mange besøgende for at nyde den smukke plantage og udsigten fra Thys højeste punkt, 93 m over havet.

I Sønderhå ligger en lille plantage på godt 20 ha, som er anlagt på samme tid på magre hedelodder. Området har tilhørt den tidligere Sønderhå-Hørsted Kommune og ejes nu af Thisted Kommune. Fra Sønderhå Plantage er der en storslået udsigt over Ove Sø. Plantagen huser bl.a. en »shelter« plads, ligesom der er mulighed for mange andre rekreative aktiviteter. Under de kraftige storme i 1980'erne væltede mange af plantagens høje, gamle nåletræer. I rydningerne er der nu plantet mange løvtræer og buske, hvorved plantagen har fået et mere varieret udseende og derfor er blevet mere indbydende at færdes i.

Mindesten for Knudsbjerg plantage ved Sennels.

Lystskoven Eshøj Plantage

Eshøj Plantage ved Fårtoft er anlagt i 1895 som byboernes pendant til bøndernes aktieselskabsplantager. En kreds af fremtrædende borgere i Thisted gik sammen om at samle en aktiekapital og om at anlægge en lystskov. Der blev opkøbt et stykke hedejord på 16 ha, og arealet blev tilplantet over en kort årrække.

Træartsvalget var i begyndelsen fordelt på få og kendte nåletræsarter. Det har siden udviklet sig til en særdeles spændende samling af nåle- og løvtræer samt buske fra hele verden. Det er ligefrem nævnt i servitutten for Eshøj Plantage, at der til stadighed skal afprøves forskellige træer, og at plantagen skal udvikle sig til en botanisk samling. I 1970'erne og 1980'erne kom der planter til Thy, der var indsamlet i forskellige dele af verden og som var blevet tilovers efter afprøvninger hos bl.a. Landbohøjskolens Arboret i København. Disse træer og buske er plantet ind i Eshøj Plantage. Nogle kunne ikke overleve, mens andre klarer sig godt. Væksterne har anderledes udseende, bl.a. særlige efterårsfarver, blomster mv. Det har endvidere vist sig, at også skovbunden har tilpasset sig med en varieret flora og fauna. De mange spændende træer og buske gør, sammen med beliggenheden på kuperet terræn lige ned til Limfjorden, Eshøj Plantage til et attraktivt udflugtssted.

I dag går eller kører man til Eshøj Plantage. Tidligere har der i sommerhalvåret været en sejlrute fra Thisted Havn til en pavillon på stranden ved plantagen. Nogle kommer her for at lufte hund, andre for blot at gå en tur. Atter andre for at lave bål og spise på bålpladsen ved stranden.

Planter og dyr

En del plante- og dyrearter, som ikke tidligere har været udbredte i Thy, har fundet et nyt hjem i de grønne åndehuller og lystskove. Disse er også blevet et sidste tilflugtssted i Thy for dyr og planter, der tidligere har været at finde ude i landbrugslandet. Arter som agerhøne og hare kan træffes i mange af de bynære, grønne åndehuller. Disse to arter har ellers deres naturlige hjemsted i det åbne dyrkede landskab. Enkelte steder findes der også firben og hugorm.

Foruden de godt 150 arter af nåle- og løvtræer og mange forskellige arter af buske, vokser der i Eshøj Plantage eksempelvis mange planter af den i Nordvestjylland sjældne orkidé, ægbladet fliglæbe. Skoven har også en stor bestand af hvid anemone og storblomstret kodriver. I en opgørelse fra 1978 er der anført 81 forskellige urtearter, hvoraf mange er indslæbte.

Skovlegeplads i Rønhede plantage ved Bedsted.

Pattedyr lige fra flere musearter, over egern og hare, til krondyr og rådyr er nu at træffe i mange små bynære, grønne områder. Herudover har fuglene taget områderne til sig. Før træerne kom til Thy for godt 100 år siden, har både solsorten og sangdroslen været sjældenheder i landsdelen. Nu har de spredt sig fra bynære anlæg til skovene i hele landsdelen. Og hvad er vel mere indbegrebet af rekreation end at høre solsorten fløjte højt fra trætoppene? Det formodes endvidere, at spætmejsen, som er en udpræget løvskovsart, har haft sin første forekomst i Thy i Eshøj Plantage, hvor træerne får lov til at blive gamle, og at den siden hen har spredt sig herfra til andre skove i landsdelen.

Christiansgave huser en stor rågekoloni på ca. 900 reder. Selvom rågerne bliver beskudt hårdt for også at give plads til menneskelige aktiviteter i skoven, ser det ud til, at rågerne stortrives i de store og gamle træer. Kolonien har spredt sig herfra til andre bynære anlæg med høje løvtræer, f.eks. på Sjørring volde.

Rekreative tiltag

Både på nogle private og især på offentligt ejede områder er der lavet en række tiltag for at gøre det attraktivt at komme og benytte de bynære, grønne områder.

Som et eksempel kan nævnes den kommunalt ejede Kronborg Plantage i Thisteds nordlige udkant. Plantagen er udvidet betydeligt de seneste 20 år. Der er indrettet P-pladser, rastepladser med bænke, borde, bålsteder, vandposter, madpakkehus, lege og opholdsarealer m.m. Der er desuden etableret et sommertoilet og en plads med 5 shelters, der gør det muligt for en hel skoleklasse at overnatte i skoven. Der er også bygget en ny børnehave i skoven til afløsning for to nedslidte børnehaver inde i byen. Den ny »Kronborg Børnehave« er ikke en egentlig skovbørnehave, men en børnehave med beliggenhed i skoven med de fordele for børnenes trivsel, som det nu medfører. I skoven er der endvidere etableret en motionssti efter princippet »jorden er giftig«. Stien er tænkt som en måde at få folk til at synes, at motion er sjov.

Ud over skovens installationer er »events«, »landart«-projekter og naturvejledning virkemidler, der kan være med til at skabe opmærksomhed og interesse for de grønne områder. Kronborg Plantage har forvandlet sig fra at være en lille skov med skydebaneanlæg for de få til en lokal grøn oase, der dagligt har rigtigt mange besøgende.

I Kronborg plantage ved Thisted er der skabt gode rammer om aktiviteter.

Naturvejledning

Kronborg Plantage, Sønderhå Plantage og Eshøj Plantage er også udgangspunkter for kommunal naturvejledning i den gamle Thisted Kommune. Et af de områder, som den kommunale naturvejledning har arbejdet med, er små børn og dagplejere. Det har været et mål at få dagplejerne til at bruge de lokale, grønne områder til daglige besøg. Filosofien er, at hvis små børn bliver fortrolige med naturen og brugen af den, vil de i resten af livet benytte og beskytte naturen til fælles bedste.

Arbejdet med naturvejledning til små børn har udviklet sig til også at omfatte store børn og voksne. I dag arbejdes der med naturvejledning til alle grupper af børn og voksne. Besøget hos en naturvejleder er for mange den døråbner, der får dem til at benytte naturen på egen hånd til daglig rekreation.

Sønderhå plantage ved Ove Sø.

Foto th.: Bulbjerg – naturfredet i 1946

Indsatsen for natur i særklasse

Af Ditte Svendsen

Den vestlige del af Thy fra Agger Tange til Hanstholm er spidskandidat til at blive Danmarks første nationalpark. Vejlerne er en af Nordeuropas vigtigste fuglelokaliteter og besøges af mere end 100.000 gæster om året. Af Thys samlede areal på 1102 km² er mere end halvdelen beskyttet natur. Kort sagt rummer Thy enestående naturområder i stor skala og i international klasse.

Naturkatastrofer som sandflugt og kysterosion har været medvirkende til udformning af den særegne kystnatur, som vi har i Thy. Men vi mennesker har også ændret på naturen i vores bestræbelser for – med diger, dræn og pumper – at indvinde mere dyrkningsjord eller sikre den frugtbare jord mod sandflugten med plantninger af klitplantager.

I dag er Thys naturarealer godt beskyttet mod forringelser, og vort rige samfund har endda råd til at give dyrkningsarealer tilbage til naturen. Men uden en stor indsats for naturbeskyttelse, startende for alvor i 1950'erne, kunne Thys natur og landskaber have lidt betydende overlast, særligt omkring kystbyerne. En aktiv naturpolitik vil også fremover være forudsætning for bevarelse og forbedring af naturværdierne.

Rider yngler på Dammarks eneste fuglefjeld Bulbjerg.

Nationalpark Thy?

Den 1. juli 2005 afleverede en enig styregruppe, ledet af borgmester Ejner Frøkjær, Hanstholm, en indstilling til miljøministeren om at etablere en nationalpark i den vestlige del af Thy. Indstillingen var resultatet af det undersøgelsesprojekt, der gennem næsten 2 år havde inddraget et stort antal borgere og foreninger i arbejdet med bl.a. visioner, indhold og afgrænsning.

Sammen med 6 andre områder i Danmark fik Thy-kommunerne og amtet tilbud fra miljøministeren om at være med til at undersøge muligheden for at etablere nationalparker i Danmark. Baggrunden var et politisk ønske om at gennemføre et af de mange forslag til naturforbedringer, som Wilhjelmudvalget i 2001 fremlagde, efter at OECD var kommet med en ret negativ vurdering af naturtilstanden i Danmark. De syv områder repræsenterer karakteristiske danske naturtyper. Undersøgelsesområdet i Thy repræsenterer vestkystnaturen med klitter, klitheder, rene søer og klitplantager.

Allerede i 1967 fik Folketinget forelagt det første forslag om etablering af »naturparker« fra Naturfredningskommissionen. Gennem en landsdækkende landskabsanalyse udvælges og beskrives 35 områder, hvor sammenhængen mellem jord, klima, planter, dyr og mennesker har udspillet sig klarest og som tilsammen viser den samlede danske landskabsvariation. Vejlerne, Bulbjerg og Vestthy udvælges og fremhæves bl.a. som det sted i landet, hvor man i stor skala oplever, hvordan to landskabstyper mødes – mod vest ligger det magre klitlandskab med parabelklitter, værnskove og et specielt kystfiskeri, mod øst det frodige, velopdyrkede morænelandskab.

Resultatet af Naturfredningskommissionens arbejde blev først en ny naturbeskyttelseslov og senere grundlaget for bl.a. den amtslige fredningsplanlægning, der i dag er en del af regionplanen. Men nogen naturparker blev ikke udpeget i den omgang. Det forventes der til gengæld at blive i 2007, hvor Folketinget forventes at pege på 2 måske 3 områder, som skal gennemgå en formel udpegningsprocedure jf. kommende lovgivning på området. Og

mens alle venter på beslutningen, ruster vi os i Thy til at blive blandt de første gennem en nystiftet forening »Støtteforeningen for Nationalpark Thy«, der er den første af sin art i Danmark.

Natura 2000

Fra Agger Tange i sydvest til Vejlerne i nordøst ligger en række store, åbne klitområder med søer og plantager, der sammen med de førstnævnte naturområder er en del af det europæiske Natura 2000-netværk. Dette netværk er en samlende betegnelse for arealer omfattet af internationale naturbeskyttelsesdirektiver eller konventioner (Habitatdirektivet fra 1994, EF's Fuglebeskyttelsesdirektiv fra 1979 og Ramsarkonventionen fra 1977), som Danmark har forpligtet sig til at efterleve. Her er myndighederne forpligtede til i deres lovadministration at sikre, at naturen i området har en gunstig tilstand, ligesom de skal sikre, at levesteder for særligt udpegede dyr og fugle forbedres.

Natura 2000 udpegning giver den højeste beskyttelsesstatus, men omfatter ofte områder, der i forvejen er beskyttet af naturfredning eller i medfør af vores naturbeskyttelseslov, en lov der giver en generel beskyttelse af en lang række naturtyper som søer, moser, enge og heder – også kaldet §3-arealer. Sammenlignet med andre områder har Thy en stor andel af Natura 2000-områder, hvoraf flere også dækker fjordarealer. I Thy er der særligt fokus på de store sammenhængende klitheder langs Vesterhavet, da klitheder er blandt de naturtyper, som EU prioriterer højst at beskytte, og klithederne er særligt velrepræsenterede her. På lignende vis er kystlaguner og strandsøer prioriterede naturtyper, som Vejlerne og Agger Tange er rige eksempler på. Endelig kan fremhæves de fine kalkoverdrev på de gamle kystskrænter i Nordthy, f.eks. på Hanstholm- og Korsøknuden.

I alle Natura 2000- områder er naturtilstanden netop registreret som led i statens udarbejdelse af de Natura 2000-planer, der senest i 2012 skal foreligge for alle områder. På forhånd er der forventning om, at det særligt for vandområder kan blive svært at opfylde de kommende målsætninger, særligt i områder som Thy med stor husdyrtæthed, hvor søer og fjorde mange steder er belastet med kvælstof og fosfor fra husdyrgødning. Derfor arbejdes der fortsat

Styregruppens forslag til afgrænsning af Nationalpark Thy.

på at nedsætte afstrømningen fra landbrugsarealerne og i bedste fald finde teknologiske løsninger, der nedsætter behovet for udbringning af husdyrgødning med dens overskud af næringsstoffer.

Naturfredninger

Mens Natura 2000 er det nyeste naturbeskyttelsesinstrument, er naturfredning det ældste, første gang anvendt herhjemme i 1844. De tidligste fredninger i Thy er mindre områder, der fredes ved tinglysning af en fredningsdekla-

Rastende gæs i Hanstholm Vildtreservat.

ration. Først arealet med oldtidshøjene ved Ydby Skjold i 1916, efterfulgt af flere små fredninger til f.eks. at sikre en udsigt eller beskytte sjældne planter.

Efter 2. Verdenskrig får Thy i 1946 med fredningen af Bulbjerg og omliggende arealer den første egentlige naturfredning. Der fredes 124 ha til sikring af Bulbjergs og omliggende arealers landskabelige, geologiske og arkæologiske værdier. Fra midt i 1950'erne til først i 1970'erne følger fredninger af en lang række klitlandskaber ved Vesterhavskysten, bl.a. arealer omkring Lild Strand og Bulbjerg, Nissekær (ved Glæde), Ørhage (ved Klitmøller), Stenbjerg-Vorupør, Hvidbjerg Klit og Lyngby-Flade Sø. I de seneste kendelser nævnes, at der bl.a. fredes for at forhindre udstykninger til sommerhusbyggeri. Her er i modsætning til de tidligste fredninger tale om landskabsfredninger – de omfatter typisk hele landskaber og flere hundrede hektar.

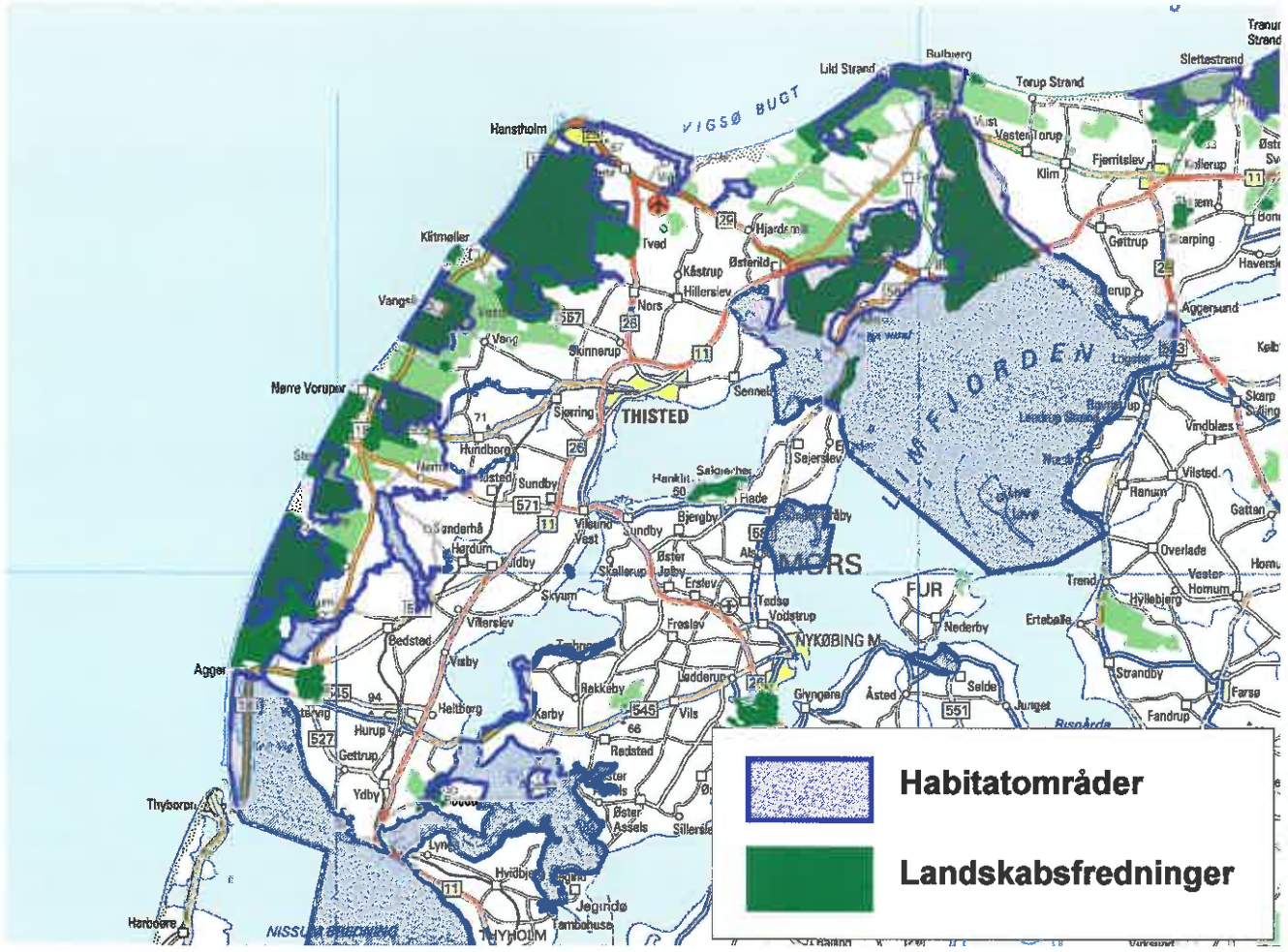
De fleste ældre fredninger har til hensigt at bevare tilstanden på fredningstidspunktet og benævnes ofte som »status quo fredninger«. De tager typisk ikke højde for, at naturen er dynamisk og kan udvikle sig i en uønsket retning. Det klassiske eksempel her i Thy er, at klitplantagernes bjergfyr sår sig ud over de fredede heder og skal fjernes, hvis ikke klithedevegetationen og udsynet skal forsvinde. Derfor kan det være nødvendigt at søge fredningsmyndigheden om dispensation til at pleje de fredede heder. Hvis en lodsejer ikke ønsker at få foretaget indgreb som trærydning, f.eks. på grund af jagtinteresser, kan forudses behov for at revidere ældre fredninger og indføre plejebestemmelser. De 2 nyeste fredninger fra 1990'erne,

Vangså Hede samt Dover Kil og Ydby Skjold, har plejebestemmelser og ledsagende plejeplaner. Der er ikke aktuelle planer om nye fredninger i Thy.

Reservater

Hanstholm Vildtreservat er det ældste og mest kendte af Thys mange reservater. Allerede fra midten af 1930'erne påbegyndte overklitfoged Rasmussen fra Thy Statsskovdistrikt på vegne af Jagtfonden opkøbet af store arealer for at sikre vildtet og den øvrige fauna et fristed og det store sammenhængende område i statsligt eje. Hanstholm Vildtreservatet er således det første beskyttede naturområde i Thy og er gennem sine velbevarede økosystemer et mål for mange videnskabelige undersøgelser. I dag er reservatet naturbeskyttet i alle kategorier og »juvelen« i en evt. Nationalpark Thy.

Vejlerne – mod øst Lund Fjord, Bygholm Vejle, Han Vejle, Selbjerg Vejle og Glombak og i vest Tømmerby Fjord, Vesløs Vejle, Arup Vejle og Østerild Fjord – har status som videnskabeligt reservat. I modsætning til de fleste naturområder i Thy er Vejlerne i privat eje, fra 1993 ejet af Aage V Jensens Fonde, der har til formål at varetage naturens interesser. Vejlerne er gennem reservatbestemmelserne lukket for offentlig adgang, men fondene

Kort over Natura 2000-arealer og fredninger i Thy og tilgrænsende områder.

har gjort en meget stor indsat for at give mulighed for fugleobservationer fra kanten af reservatet, både i tårne, skjul og ikke mindst fra naturcenteret på Bygholm-dæmningen. På ejers initiativ er Vejlerne i dag også jagtfrit område, og de menneskelige forstyrrelser er dermed nedbragt til et absolut minimum.

Langs de vestlige Limfjordskyster ligger en række mindre vildtreservater, hovedsageligt bestående af vandområder – i Thy er det Løgstør Bredning Vildtreservat og Lønnerup Fjord Vildtreservat. Bekendtgørelser for vildtreservaterne regulerer især jagt, men også andre aktiviteter som f.eks. brætsejlads. Sammen med fredningerne af farvandet omkring Agerø og Skibsted Fjord og af Agger Tange med dele af Krik Vig udgør vildtreservaterne et solidt netværk, der sikrer vandfugle mod forstyrrelser i og omkring den vestlige del af Limfjorden.

Naturgenopretning

Sjørring Sø står der stadig vest for Sjørring på kortværket Topografisk Atlas. Her lå engang en sø på over 800 ha, men siden 1860 har søen været tørlagt. I dag er der kun vand i kanalen midt på den gamle søbund, som leder vandet væk fra områdets netværk af drænledninger og pumper. Mange andre vådområder er drænet effektivt og dyrkes i dag med korn og indgår i de arealer, hvorpå der må udbringes husdyrgødning.

Nogle steder har vandafledningen været mindre effektiv, og i dag står lodsejere med marginale landbrugsjorder, der kræver tilbagevendende udgifter til pumpning og vedligeholdelse af drænledninger og diger. Afhængigt af jordbunden kan der være sket sætninger, typisk når jordlag med stort indhold af plantematerialer udtørres, og der er behov for at grave drænrør længere ned for at gøre afvandingen effektiv. Tidligere gav staten tilskud til afvanding, men i dag ønsker samfundet kke længere afvanding, der er forbundet med risiko for øget afstrømning og udvaskning af næringsstoffer. Yderligere dræning er ikke mere tilladt.

Siden vedtagelse af den første vandmiljøplan har Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen og amterne arbejdet med at genskabe fjorde, søer og vådområder ved frivillige aftaler med lodsejerne. Formålet er først og fremmest at mindske udledningen af kvælstof og fosfor til vandmiljøet. Her i Thy prioriteres vandløbssystemer, der afvander til Limfjorden, som i højere grad end havmiljøet har behov for nedbringelse af næringsstoftilledningen. Lige nu vurderes mulighederne for at genskabe større vådområder at være begrænsede, da konkurrencen om landbrugsarealer er stor og afspejles i de historisk høje jordpriser.

De senere år er ordet naturgenopretning også blevet anvendt i forbindelse med de store rydninger af klitter og klithedeområder for bjergfyrplantninger og –tilgroning, som Skov- og Naturstyrelsen har foretaget langs vestkysten. Særligt den store indsats i Natura 2000-områder, benævnt LIFE-klithedeprojektet (2001-2005) og medfinansieret af EU, har været med til at sætte fokus på de naturmæssige og landskabelige gevinster, der her kan opnås ved målrettet naturpleje. Trærydning og afbrænding

Sundby Sø

I 1989 rettede medlemmer af Sundby Sø Landvindingslag henvendelse til Hedeselskabet og Skov- og Naturstyrelsen for evt. at sælge arealer til et naturgenopretningsprojekt. Efter at det vurderes muligt at etablere søen, bl.a. ved opførelse af et dige mod den lavtliggende del af Vilsund, sælger alle lodsejere i pumpelaget til staten. Trods problemer med flere ledningsejere i området besluttes også at inddrage det tilgrænsende Tagkær Landvindingslag med henblik på at skabe en større sø og opnå øgede natur- og miljømæssige gevinster. Projektområdet i Tagkær er dels erhvervet ved jordfordeling, dels tilvejebragt ved tinglyste aftaler med lodsejere i området. Først i 2007-08 forventes projektet endelig realiseret.

Ud over langvarige forhandlinger med ledningsejere er projektet bl.a. blevet voldsomt forsinket af vanskelige geotekniske forhold for digebygningen ved Vilsund. Resultatet af projektet bliver en sø på 48 ha med tilgrænsende enge på ca. 35 ha. Da de oprindelige vådområder i ådalen har »sat sig« op til 1,5 m efter mange års dræning, bliver søarealet betydeligt større end den oprindelige ca. 9 ha store Sundby Sø. Ud over de naturmæssige og rekreative forbedringer vil projektet betyde en mindsket udledning af kvælstof og fosfor til Limfjorden på henholdsvis 32 t/år og 260 kg/år.

Sundby Sø gendannes når afvandingspumperne slukkes.

fremmer klithedevegetationen, mens lukning af grøfter og genskabelse af de naturlige vandstandsforhold er til gavn for især fugle og padder.

Statsligt ejerskab

I forbindelse med fredninger, og nogle gange også som alternativ hertil, har staten opkøbt arealer for at kunne give befolkningen adgang til naturområder og for at kunne gennemføre plejeindgreb til sikring af den ønskede naturtilstand. Alle statsejede naturarealer og fortidsminder i Thy forvaltes af Skov- og Naturstyrelsen ved Thy Statsskovdistrikt med undtagelse af Agger Tange og Flade sø, der forvaltes af Kystdirektoratet. I alt forvalter Skov- og Naturstyrelsen ca. 26.000 ha, hvoraf ca. halvdelen er klitplantager. Som alle offentligt ejede skovområder er klitplantagerne fredskov, hvilket betyder, at der altid skal være skov på arealet.

Det statslige ejerskab giver befolkningen særdeles gode adgangsforhold til mange skov- og naturområder, samtidig med at det giver myndighederne store muligheder for at implementere nye politikker på området, som f.eks. handlingsplan for naturnær skovdrift i statsskovene (2005). I 2006 er udarbejdet en ny driftsplan for Thy Statsskovdistrikt, som er en langsigtet plan baseret på grundige statusregistreringer, og hvori de kommende 15 års driftstiltag er udmøntet.

Naturinteresser, planlægning og forvaltning

Fra 2007 overgår planlægningen i det åbne land fra amterne til de nye storkommuner, bl.a. i områder med særlige beskyttelsesinteresser ifølge planlovens bestemmelser. Helt fra den første planlægningsindsats, som de statslige Fredningsplanudvalg stod for tilbage i 1960'erne, har der været udpeget særlige beskyttelsesområder. Naturområder og landskaber, som fortjener en særlig beskyttelse, både af hensyn til levevilkårene for dyre- og plantelivet og til befolkningens muligheder for friluftsliv og oplevelser.

De særlige beskyttelsesområder rækker ud over den enkelte arealbeskyttelse som følge af Natura-2000, fredning eller §-3-områder og omfatter også større landskabsmæssige, sammenhængende områder som f.eks. skove, ådale og vandløbsnære arealer. De fleste udpegede områder er uden større landbrugsmæssig betydning.

Størstedelen af det vestlige Thy samt strækningen fra Vigsø til Bulbjerg og herfra til Limfjorden er omfattet. Desuden er ådale og Limfjordskysten omfattet sammen med en række områder i fjorden. Beskyttelsen betyder ikke, at der er tale om en total »forbudszone«, men at myndighederne her nøje må afveje naturbeskyttelsesinteresserne i forhold til ønsker om udlæg af områder, hvor der f.eks. kan bygges feriehuse og hoteller eller rejses vindmøller.

Takket være god og tidlig planlægning har vi i Thy store sammenhængende landskaber og naturområder uden skæmmende anlæg. De områder er vores arvesølv – ikke en klods om benet, men et potentiale for turisme og bosætning i Thy, hvis vi fortsat vælger at forvalte naturen med respekt.

Foto th.: Nyfødte tvilligengedrenge på Sygehus Nord, Thisted.

Befolkning

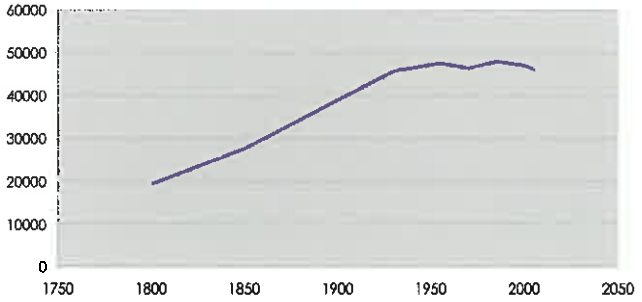
Af Kaj Nysted

Det fysiske miljø (landskaber, jordbund o.a.) er retningsgivende for hvor, og hvor mange personer der bor i bestemte områder. Menneskets indsats, økonomiske vilkår og tilgængeligheden kan derefter være med til at bestemme befolkningsudviklingen.

Fig.1 viser folketallets udvikling i løbet af de sidste godt 200 år i det område, vi har defineret som Thy. Der er tale om godt og vel en fordobling i perioden 1801-2006.

I løbet af to år er folketallet faldet med 671 personer. Det er et billede på befolkningstallets udvikling i nutiden. Der er en svagt dalende tendens. Siden kommunalreformen i 1970 er folketallet i de tre kommuner faldet med godt 550 personer, svarende til et relativt fald på godt 1%. Det er ikke blot faldet i de seneste år, der er synligt i det

Figur 1. Udvalgte befolkningstal i Thy 1801-2008

tal. Folketallet har udviklet sig på forskellig vis i de tre kommuner. Med udgangspunkt i 1971 er den procentvise forandring:

Tabel 2. Udvikling i befolkningstallet 1971-2006	
Hanstholm	+ 14,9%
Sydthy	- 11,9%
Thisted	+ 0,3%

Tilsyneladende har Thisted Kommune et stort set konstant folketal, men der er nogle svingninger frem til nu. I 1971 var der 28947 indbyggere, maximum nåedes i 1980 med 30011, og i begyndelsen af 2006 var indbyggertallet på 29045. Sydthys nedgang kan skyldes, at der er tale om en kommune med forholdsvis store landdistrikter. I sådanne regioner er der stort set nedgang i folketallet (se fig. 2).

For Thisteds vedkommende kan det konstante tal skyldes, at udviklingen i Thisted by kan opveje nedgang i landområderne. Tilvæksten i Kåstrup og Thorsted sogne kan forklares ved, at de to sogne har lave indbyggertal. Selv lave tilflytningstal kan resultere i positiv befolkningstilvækst. Jo lavere folketallet er i sognene, desto mere kan tilfældigheder spille ind.

Hanstholms udvikling er primært skabt af virkningerne af havnebyggeriet og industriel udvikling i Frøstrup.

For at give et indtryk af de faktorer, der bestemmer folketallet, er nedenfor vist:

Tabel 3. Befolkningsregnskab for Thy 2004				
	Hanstholm	Sydthy	Thisted	Thy
Levendefødte	71	115	306	492
Døde	80	174	350	604
Fødselsoversk.	- 9	- 59	- 44	- 112
Tilflyttede	328	507	1.046	1.881
Fraflyttede	369	590	1.332	2.291
Nettotilflyttede	- 41	- 83	- 286	- 410
Indvandrede	79	63	144	286
Udvandrede	61	43	99	203
Net. indvand.	18	20	45	83
Befolkningstilv.	- 32	- 122	- 285	- 439
Korrektioner	- 1	13	4	16
Total	- 33	- 109	- 281	- 423

For at forstå befolkningsudviklingen er det altså nødvendigt at kende tendenserne for fødselstal, dødelighed, nationale flytninger og internationale vandringer.

Befolkningsfordeling

Landskabeligt er Thy temmelig uensartet, se afsnittet om Kyster og omrids (overfladeformer). Disse landskabelige forskelligheder er ganske naturligt med til at præge befolkningsfordelingen. Tre eksempler kan belyse nogle af variationerne i landskaberne.

1. En tur fra Hanstholm til Thisted vil gå fra morænebakken ud over marint forland fra stenalderen og senere

videre langs kanten af klitlandskabet ved Tved til morænen mellem Nors og Thisted for måske at slutte på marint forland ved havnen.

2. Fra Vorupør til Thisted går turen fra klitlandskabet til hævet havbund vest for Hundborg videre til moræne med den karakteristiske Hundborgbue og til morænen omkring Thisted. Ved Sjørring passeres den tørlagte Sjørring Sø mod nordvest og Sperring Sø mod sydøst.
3. En tur fra Agger gennem Hurup til Næssund (Limfjorden) går fra klitlandskab over hævet havbund til morænen i Østthy, en moræne med mange dødishuller.

Fig. 2. Befolkningsudviklingen i sogne 1976-2005

Mere end -20%	Mellem -20% og -10%	Mellem -9,9% og uforandret	Mellem +0,1% og 10%	Større end 10%
Sydthy:	Sydthy:	Sydthy:	Sydthy:	Sydthy:
Vestervig	Agger	Hassing	Hurup	
Gettrup	Ydby		Boddum	
Villerslev	Helligsø		Skyum	
Visby	Bedsted		Hørdum	
Heltborg	Grurup			
Hvidbj. V.Å.	Lodbjerg			
Ørum				
Thisted:	Thisted:	Thisted:	Thisted:	Thisted:
Hunstrup	Nørhå	Hillerslev	Kåstrup	Sennels
Harring	Sdr. Hå	Snedsted	Østerild	Thorsted
Skinnerup	Stagstrup	Hørsted	Thisted	
	Øsløs	Vesløs	Tilsted	
	Arup	Sjørring	Nors	
	Kallerup	Skjoldborg		
	V. Vandet	Hundborg		
	Ø. Vandet	Jønnerup		
		Vang		
		Tved		
		Vorupør		
Hanstholm:		Hanstholm:	Hanstholm:	Hanstholm:
Vigsø		Lild	Ræhr	Tømmerby
Hjardemål			Hansted	V. Vandet

Morænelandskabet med overvejende lerbund har skabt den største befolkningstæthed, en tæthed, som undertiden er vokset frem til nu på grund af tilflytninger. Hovedparten af landsbyerne og de bymæssige bebyggelser ligger her.

Klitlandskaber og hævet havbund har ikke skabt gode betingelser for en tæt boende befolkning. Som eksempler kan nævnes, at Hvidbjerg vesten Å sogn i gennemsnit har 11 indbyggere pr. km^2, og i Hjardemål sogn bor der ca. 3 indbyggere pr. km^2. Skyum sogn på morænen har ca. 40 indbyggere pr. km^2, og Sennels sogn har ca. 60 indbyggere pr. km^2. Naturligvis er der undtagelser fra disse hovedlinjer. Langs kysterne findes bebyggelser, som er skabt af mulighederne ved vandet, eksempelvis Nordsøkysten: Lild Strand, Hanstholm, Klitmøller, Vangså, Vorupør, Stenbjerg, Lyngby og Agger. Langs Limfjorden ligger Amtoft, Thisted, Vilsund og Doverodde, mest på små arealer med marint forland. Ved fjorden spiller handels- og transportforholdene en vigtig rolle. Befolkningsfordelingen fremgår af fig. 2 + fig. 3. Der er absolut ikke tale om en jævn fordeling. Prikkortet er udarbejdet på grundlag af gamle tal (1950-tællingen). Fordelingen er ikke meget anderledes i dag undtaget Hanstholm. Forskydningerne fremgår delvist af fig. 2.

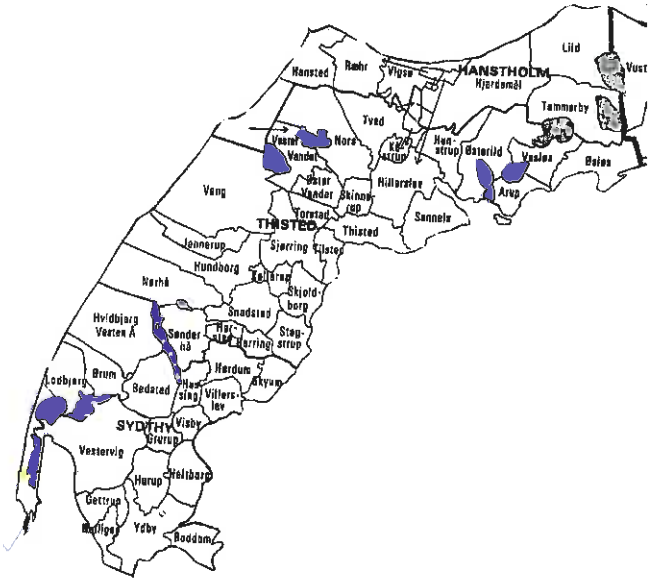
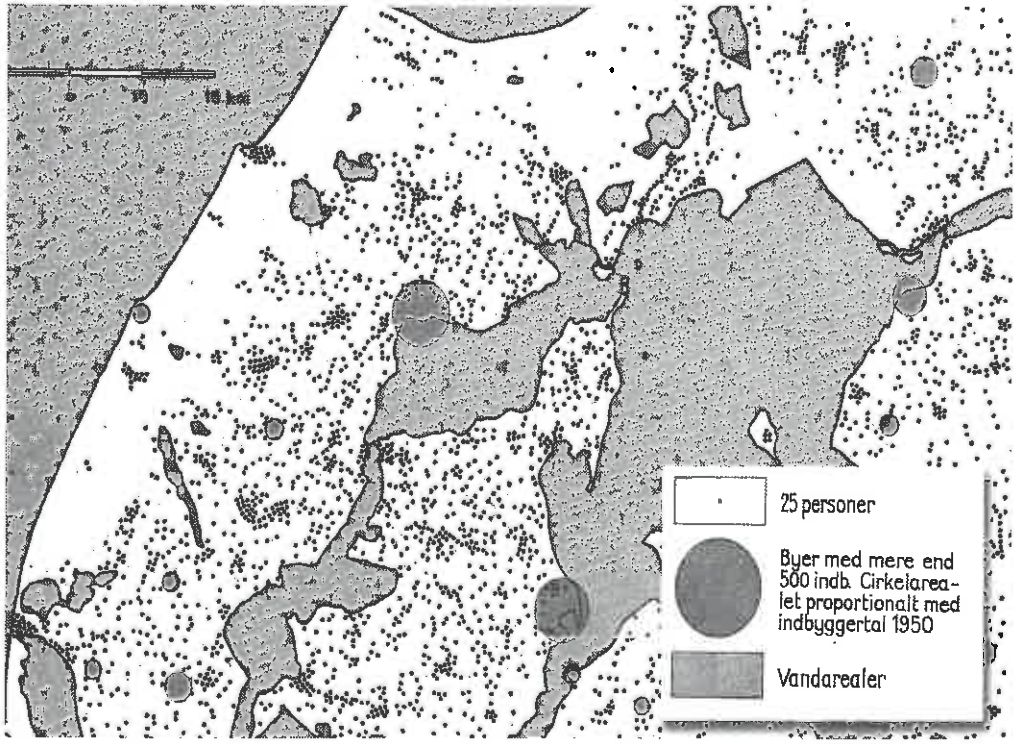

Fig. 3. Det er kun de færreste sogne i Thy, der kan prale af en fremgang i befolkningstallet.

Befolkningsfordelingen i Thy i 1950. Gengivet efter kort i Trap Danmark, 1961.

Hovedparten af landsbyerne i Thy har deres udgangspunkt i vikingetiden (800-1000 e. Kr.).

Det mest udbredte efterled i bebyggelserne i Thy er ganske klart -torp. Vi møder det i forskellige afledninger: -trup, -drup og -rup. En optælling giver ca. 45 navne, der kan føres hen til endelsen -torp. Der kan være fortolkningsvanskeligheder, derfor bemærkningen ca. Torp betyder udflytterby. D.v.s., at der har eksisteret en bebyggelse inden dannelsen af udflytterlandsbyen. Bynavne i Thy, som har ældre endelser, er -ing (i den forbindelse: pas på Sjørring og Sperring; -ing er her lig med -ende, som er en yngre endelse). Fra samme periode som -ing(e) findes endelsen -um = hem (hjemsted). Endelser, som er ældre end -torp, kan ses i navne med -sted, -borg = -bjerg. Fra samme periode som -torp findes -toft og -by. Yngre endelser kan være –bøl, -rød, -holt samt navne med naturbeskrivelser, også nogle usammensatte navne. I det hele taget skal man være forsigtig med at fastslå landsbyernes alder ud fra navne. Arkæologiske undersøgelser kan give mere sikre resultater; men alle bebyggelser er ikke undersøgt endnu.

Befolkningsbalancen i Thy

Hvis befolkningstallet skal holdes, evt. forøges, er det naturligvis nødvendigt, at der fødes flere end der dør, eller at der vandrer flere til et område, end der vandrer derfra. Af tabel 3 fremgår det, at der i 2004 var negativ befolkningstilvækst i Thy. Både fødselsoverskuddet og nettotilflytningen er negativ. Kun nettoindvandringen er svagt positiv. Det er en situation, som er karakteristisk for de dele af Danmark, hvor der ikke er større bysamfund.

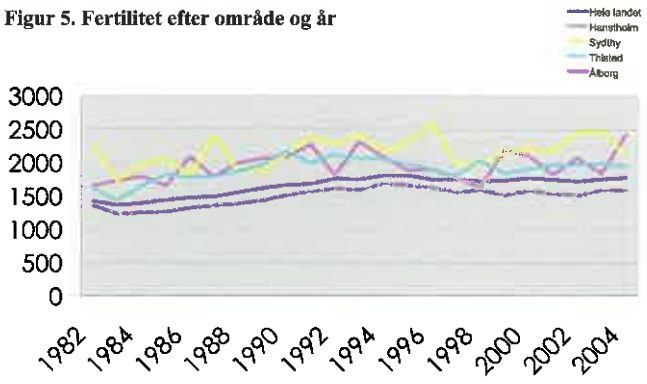
For at tydeliggøre forholdene i Thy er der foretaget sammenligninger med Aalborg, det kommende center for Region Nordjylland.

Fødsler

Fødselstallet i Thy er højere end gennemsnittet for Danmark, det er i det hele taget relativt højt.

Udviklingen i fødselstallet i Thy ligner kun delvist udviklingen i hele landet. Fødselstallet er naturligvis påvirket af antallet af kvinder i den fødedygtige alder. Den fødedygtige alder er defineret som aldersgruppen 15-49 år. Selvfølgelig er det helt centralt, at kvinderne har interesse i at føde børn. Efter 2. verdenskrig faldt fødselstallet. Samfundet ændrede sig. Flere kvinder kom på arbejdsmarkedet. I 1960'erne blev præventive midler udbredt, især P-piller, senere også spiral. Endvidere kom i 1973 lov om kvinders ret til fri og gratis abort i svangerskabets

Figur 5. Fertilitet efter område og år

Demografiske begreber

Fertilitet: Befolkningens faktiske formering.

Fertilitetskvotient, summariske: Antal levendefødte børn, som 1000 kvinder ville sætte til verden i løbet af de fertile aldre 15-49 år, hvis ingen af de 1000 kvinder døde før det fyldte 50. år og de i hver aldersklasse fødte så mange børn, som angivet ved året fertilitetskvotient.

Fertilitetskvotienter, aldersbetingede: Antal levendefødte af mødre i en given aldersklasse pr. 1000 kvinder i den pågældende aldersklasse. Eks.: kvotient for 30-40 årige: 125. Det betyder 125 levendefødte pr. 1000 i aldersgruppen.

Erstatningsniveauet: Antal fødsler, der er nødvendige for at fastholde befolkningstallet, svarende til en samlet fertilitet på ca. 2100.

Dødskvotient, summariske: Antal døde pr. år pr. 1000 personer.

Dødshyppighed: Hyppigheden af dødsfald i løbet af et år fra en fødselsdag til den næste.

Middellevetiden: Det gennemsnitlige antal år, som personer i en given alder har tilbage at leve i, når man følger den gældende dødshyppighed. Alle mennesker har altså en middellevetid.

Fødselsoverskud: Summarisk fertilitetskvotient minus den summariske dødskvotient.

Nettotilflytning: National (tilflytning-fraflytning).

Nettoindvandring: International (indvandring-udvandring).

Pendling: Bevægelse fra hjem til arbejdsplads. I denne fremstilling er fokuseret på erhvervspendling.

Dagbefolkning: Personer med arbejdssted i en kommune.

Nathefolkning: Beskæftigede personer med bopæl i en kommune.

første 12 uger. Derved har vi nævnt tre væsentlige faktorer, som er med til at belyse ændringer i fødselstallet: 1. Aldersfordelingen, 2. Økonomiske og erhvervsstrukturelle faktorer, 3. Midler, som gør det lettere at styre antallet af og tidspunktet for fødsler. Punkt 2 er efter min mening den faktor, der primært har styret ændringerne i nutiden, idet man her finder de centrale årsager til individernes ønske om planlægning.

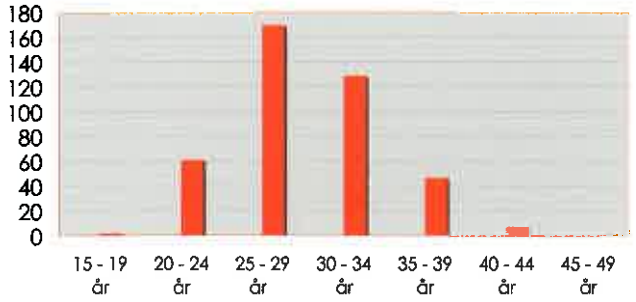
I løbet af 1970'erne faldt fødselstallet generelt i Danmark. Virkningerne efter de store årgange fra 1940'erne var borte. I 1983 får vi et tydeligt minimum (se figur. 5). Det gælder for hele landet, og det gælder for Thy. Det er få kommuner i Danmark, som ikke har meget lavt fødselstal i begyndelsen af 1980'erne. I Thy er der dog en undtagelse, nemlig Hanstholm Kommune. Befolkningens aldersfordeling er præget af opbygningen af bysamfundet efter havnens tilblivelse og udbygning (se afsnittet: Fra statshavn til selvstyrehavn).

Figur 5 viser tydeligt de store variationer i den samlede fertilitet i de to kommuner med et lavt indbyggertal. Svingningerne fra år til år er noget mindre i Thisted Kommune. Der er dog stadig afvigelser fra middelværdien for hele landet. Men det tydelige minimum i 1983 og maximum i begyndelsen af 1990'erne går igen. Man skal blot bemærke, at de højeste værdier i Thisted er noget større end i Danmark. Værdierne for Thy-kommunerne er høje sammenlignet med hele landet og med Aalborg Kommune. Der er stadig en tendens til forskel i fødselstallets størrelse, når vi sammenligner by og land, i Thy tydeligst eksemplificeret ved Sydthy Kommune. Fertilitetskvotienten for Danmark ligger hele perioden 1982-2004 under 2100. Det betyder, at den danske befolknings mulighed for at reproducere sig selv ikke har eksisteret i den periode. Den samlede fertilitet skal være mere end ca. 2100 (svarende til et middel på 2,1 barn pr. kvinde) for at nå til det, der kaldes erstatningsniveauet. Det nås i Thy i nogle år, hvilket er positivt for fastholdelse af folketallet. Kurverne for Danmark og Aalborg er stort set parallelle. Befolkningstallet i Aalborg er af en sådan størrelse, at tilfældigheder spiller en mindre rolle for kurveforløbet. Det kan samtidig være med til at vise, at det er de store byer, som er med til at tegne udviklingstendensen for det danske fødselstal.

Aldersbetingede kvotienter for fertilitet

Af diagrammerne i figur 6 kan iagttages nogle forskelle mellem fødselstendenser i Thy og Aalborg samt hele landet. Det kan umiddelbart ses, at i Thy findes de højeste fødselstal i aldersgruppen 25-29 år. I Aalborg bliver de fleste børn født af 30-34 årige. Det gælder ganske svagt også for hele landet. Ved at sammenligne områder i Danmark kan det observeres, at kommuner uden større byer har tendenser, som svarer til Thy, mens storbyområder

Figur 6. Aldersbetingede fertilitetskvotienter for Thy 2004 pr. 1000 kvinder.

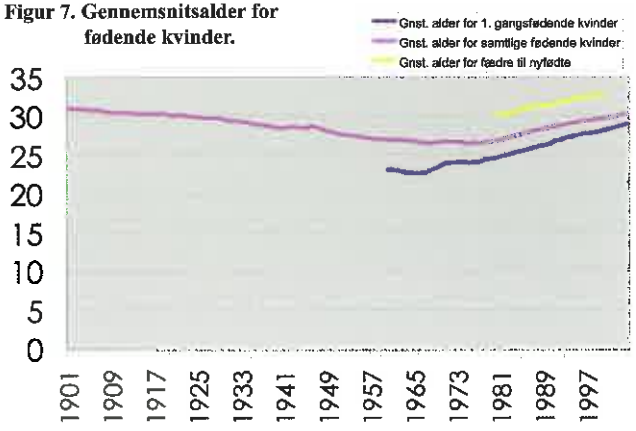

minder om Aalborg. I Københavns Kommune, Frederiksberg Kommune, Københavns Amt, Frederiksborg Amt, Roskilde Amt og Århus Amt fødes de fleste børn af 30-34 årige. I resten af amterne + Bornholm fødes der flest af de 25-29 årige.

Leveforholdene i storbyer giver gennemgående senere og færre fødsler.

En sammenligning mellem de aldersbetingede kvotienter for Danmark for 1984 og 2004 viser en tydelig forskydning for fødselstidspunkternes maximum. De fødende kvinder er ældre i 2004. Dette faktum ses tydeligt på figur 7 (gennemsnitsalder for fødende kvinder). Fædrene bliver også ældre. Disse tendenser gælder også for Thy, men knap så tydeligt. Ændringerne i erhvervsstrukturen har indflydelse på fødselstallene.

Figur 7. Gennemsnitsalder for fødende kvinder.

Dødelighed

Dødelighedstallene for Thy følger stort set landsgennemsnittet. Afvigelserne ligger inden for tilfældighedsgrænserne. Det er sikkert et resultat af, at sundhedsforholdene er ganske ensartede. I medierne oprulles ofte eksempler på uheldige forhold på hospitaler. Men tilsyneladende har dette ikke særlig indflydelse på regionale forskelle i dødeligheden. Afvigelserne fra middellevetiden for en 0-årig i Danmark er små. I Danmark er gennemsnittet i 2004 for kvinder 79,8 år, for mænd 75,2 år. Der er for begges vedkommende tale om en svagt stigende tendens. Ændringerne i løbet af en periode på godt 20 år ser således ud:

Tabel 4. Ændringer i middellevetiden

	Kvinder	Mænd
1981:1982	77,44 år	71,38 år
1991:1992	77,93 år	72,45 år
2001:2002	79,23 år	74,65 år
2003:2004	79,89 år	75,19 år
Forskel mellem 2003 2004 og 1981 1982		
Kvinder 79,89-77,44 = 2,45 år		
Mænd 75,19-71,38 = 3,81 år		
Forskel mellem kvinder og mænd 1981 1982 = 6,06 år og 2003 2004 = 4,70 år.		

Det kan bemærkes, at middellevetiden i Danmark ikke er blandt de højeste i verden. F.eks. er den lavere end i de andre nordiske lande. Man må derfor ikke læse den mindskede stigning især hos kvinderne som et resultat af, at man har nået maximumgrænsen. Den mindskede stigning hos kvinder skal hovedsagelig søges i, at de har overtaget en række vaner og uvaner, som tidligere især hørte til hankønnet: F.eks. rygning, stress, hjertekarsygdomme.

Selv om dødeligheden naturligvis er påvirket af især aldersfordelingen, svinger den ikke så meget som fertiliteten, hvor ydre faktorer spiller en større rolle. I perioden 1970-2004 har dødeligheden svinget mellem 10,5 og 13,5‰ (summarisk kvotient, se ordforklaring forrige side). I 2004 er kvotienten 13,0 promille. Det medfører, som tabel 3 viser, et negativt fødselsoverskud i Thy. Det gælder ikke i hele landet, hvor der i 2004 er et fødselsoverskud på 1,6 promille, svarende til 8403 flere levendefødte

end døde. I Thy tilhører det største antal døde aldersgruppen 80-84 år; næsthøjeste tal er fra gruppen 85-89 år.

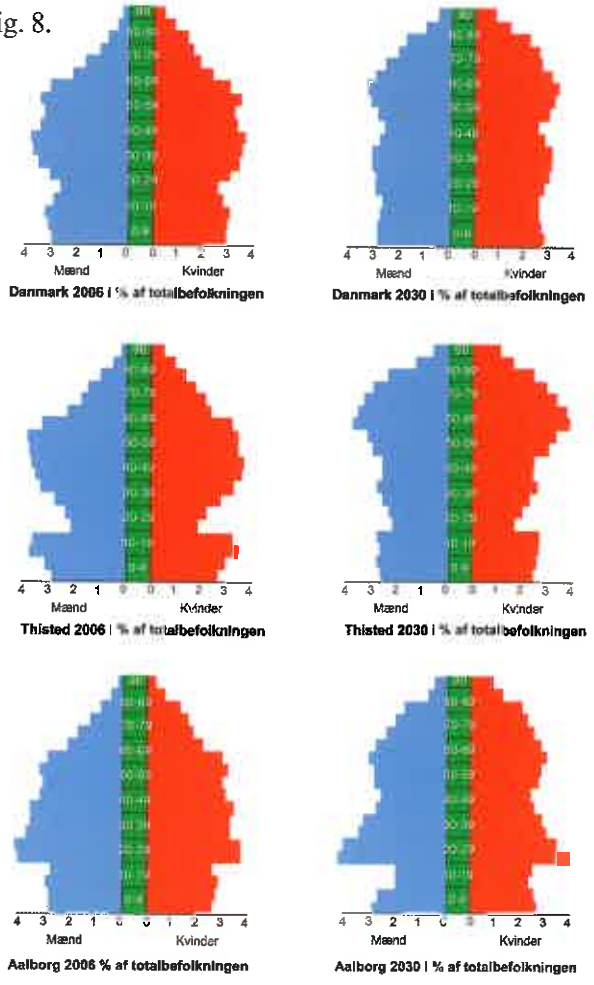
Befolkningens alder og køn

Det er centralt at vide hvor mange, der er i en region inden for en bestemt aldersgruppe.

Alders- og kønsfordelingen, f.eks. vist ved hjælp af »befolkningspyramider«, afspejler i høj grad mange af de planlægningsmæssige spørgsmål, som er nævnt ovenfor – se fig. 8 nedenfor.

Pyramiden for hele landet (Danmark) viser relativt få børn, hvilket er et resultat af et lavt fødselstal.

Fig. 8.

Det kan bemærkes, at der er flere drenge end piger. Det er for hele Danmark normalt, at der fødes ca. 105 drenge pr. 100 piger. Det gælder også for Aalborgs vedkommende. Men jo færre indbyggere der er, desto mere tilfældig bliver kønsfordelingen. Bemærk f.eks. Hanstholm i tabellen herunder.

Tabel 5. Fordelingen af 0-4 årige 1.1. 2005 i % af hele befolkningen i området:

	Drenge	Piger
Hele landet	3,3	3,0
Aalborg	2,9	2,7
Hanstholm	2,6	3,1
Sydthy	3,0	2,6
Thisted	3,1	2,6
Thy	3,0	2,7

På pyramiden for Danmark (2006) kan man iagttage tre perioder, hvor antallet af personer er forholdsvis stort: Omk. 60 år, omkring 40 år og svagere også for godt 10 år. Der ingen tvivl om, at de tre perioder hænger sammen. Personerne omkring 60 år er født i 1940'erne som et resultat af den store vækst i fertiliteten, der kunne ses i den periode (»De store årgange«). Det skyldes ikke mørklægningen! Børnene fra den periode er godt 20 år senere nået til den fødedygtige alder, derfor mange omkring 40 år. Vi kan svagt se børnene fra de ca. 40-årige. Børnene er godt 10 år. Det er tydeligt, at fertiliteten er faldet, der fødes ikke så mange børn pr. kvinde. Fra 1971 til 1983 er den samlede fertilitet dalet fra 2043 til 1377. Derefter stiger tallet igen med et maximum i 1995: 1807. I 2004 var tallet 1778.

Af »pyramiden« for 2006 ses endvidere, at der er relativt få i 20 års alderen. Det gælder i hele landet og i Thy. Aalborgs pyramide ser anderledes ud som følge af en stor tilflytning i netop den aldersgruppe (uddannelse). Der er ingen tvivl om, at de lave fødselstal i 1980'erne vil være en ulempe for Danmark og for Thy i de kommende år. Thy bliver yderligere ramt af fraflytning i 20 års alderen. Ved pyramidens top kan man se det kvindeoverskud, som må forventes, når vi erindrer kvindernes højere middellevetid samt deres lavere dødshyppigheder i alle aldre fra 0 år til dødstidspunktet.

Tabel 6. Aldersgruppen 20-34 år i % af total befolkning i områder 1.1. 2005			
	Total	Mænd	Kvinder
Hele landet	18,9	9,5	9,4
Aalborg	24,8	13,1	11,7
Hanstholm	14,2	7,7	6,5
Sydthy	14,1	7,5	6,6
Thisted	14,7	7,6	7,1
Thy	14,5	7,6	6,9

Kendskab til alders- og kønsfordeling er bl.a. nødvendigt i forbindelse med planlægning af: antallet af børneinstitutioner, skoler, ældreboliger samt fordeling af byggegrunde og udbygningen af infrastrukturen.

Unge forlader Thy

Indledningsvis skal vi se på flytningsbalancen. Hvor mange mennesker flyttede i 2004 i de områder, vi beskæftiger os med: Danmark, Aalborg og Thy. Hvor mange flytter, og hvad betyder det for folketallet?

Tabel 7. Flytningsbalance 2004					
	Tilflyttere	Fraflyttere	Balance	I kommunen	% af hele befolkningen
DK	341730	341730	0	561401	23,1
Aalborg	8386	8476	- 90	26609	26,7
Hanstholm	328	369	- 41	592	22,2
Sydthy	507	590	-83	921	17,8
Thisted	1046	1332	-286	3068	18,5
Thy	1881	2291	-410	4581	18,8

Flytninger spiller en central rolle for befolkningstallets udvikling i de enkelte kommuner og andre regioner. Det gælder naturligvis ikke for hele landets befolkning. Her vil til- og fraflytningen være lige store størrelser, når vi ser på de nationale forhold. Når man skal planlægge i et område, må man kende til- og fraflytternes alder. Er der tale om børn, unge, personer i den erhvervsaktive alder, pensionister? Tabel 8 og 9 kan give et indtryk af tendenserne.

Der er ikke tale om store forskelle i flyttetendenserne i de tre typer af regioner. Kommunerne i Thy ligner hinanden og afvigelserne fra landsgennemsnittet er små. I Aalborg er der flere i den erhvervsaktive alder, som flytter. Det svarer til billedet, vi finder i andre større byområder. Det skal fastslås, at flytninger i 20 års alderen er langt større end senere i den erhvervsaktive alder.

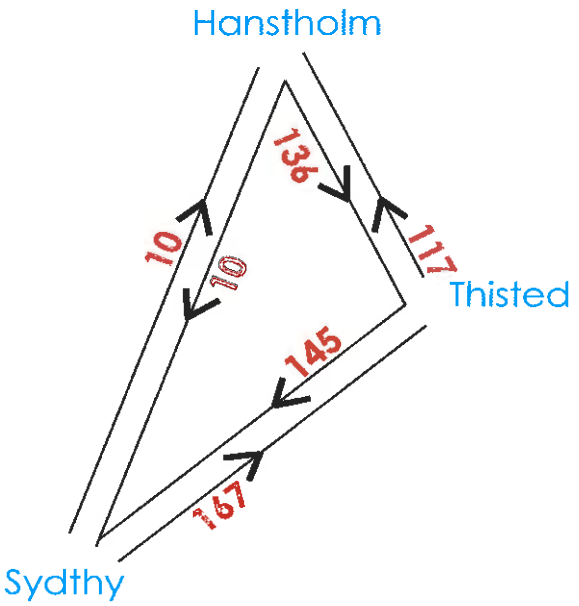
Tabel 8. Aldersfordeling for nationale tilflyttere og fraflyttere i % for 2004						
	0-18 år		19-64 år		65+ år	
	Til	Fra	Til	Fra	Til	Fra
Hele landet	20,7	20,7	76,2	76,2	3,1	3,1
Aalborg	16,8	16,4	81,3	81,5	1,9	2,1
Hanstholm	22,6	22,5	73,7	75,3	3,7	2,2
Sydthy	21,5	26,3	76,1	71,7	2,4	2,0
Thisted	24,1	22,7	73,1	75,2	2,8	2,1

Tabel 9. Alder, hvor flytningerne er maksimale i 2004			
	Til	Fra	Indenfor områderne
Hele landet	21 år	21 år	22 år
Aalborg	20 år	25 år	22 år
Hanstholm	18/19 år	19 år	18 år
Sydthy	21 år	20 år	20 år
Thisted	19 år	20 år	21 år

Påstanden i overskriften svarer meget godt til tabellens oplysninger. Med henblik på til- og fraflytternes alder kan tilføjes, at i Thy udgør aldersgruppen 19-29 år omk. 40% af de nationale flytninger, stort set samme som i hele landet. I Aalborg udgør den aldersgruppe noget over 50%.

Thys forbindelse til andre områder i Danmark 2004	
Tilflytning	
1.	Nordjyllands Amt
2.	Øvrige Viborg Amt
3.	Ringkøbing Amt
4.	Århus Amt
5.	Københavns Kommune & Frederiksberg Kommune
Fraflytning	
1.	Århus Amt
2.	Nordjyllands Amt
3.	Øvrige Viborg Amt
4.	Ringkøbing Amt
5.	Københavns Kommune & Frederiksberg Kommune

Figur 9. Flytninger mellem Thy kommuner 2004. Total 585 personer.

Flytteaktiviteten er generelt større i bysamfundene. Det kan måske forlede til at postulere, at landområderne i højere grad fastholder folk. Men konklusionen holder ikke i dag.

Der er ikke mange landmænd tilbage, og folks boligvalg kan være bestemt af andre faktorer end erhvervet. Endvidere må man hele tiden holde sig for øje, at muligheder for tilfældigheder er større, når tallene er lave.

Flytning mellem kommuner foregår hovedsagelig til og fra de nærmest liggende kommuner. I 2004 var der 585 flytninger mellem de tre Thy kommuner (se figur. 9). Men der er kontakt til hele landet via til- og fraflytninger.

I den rækkefølge er både afstandsforholdene, folketallets størrelse og uddannelses- og beskæftigelsesmæssige forhold repræsenteret.

Kontakt til verden uden for Danmark

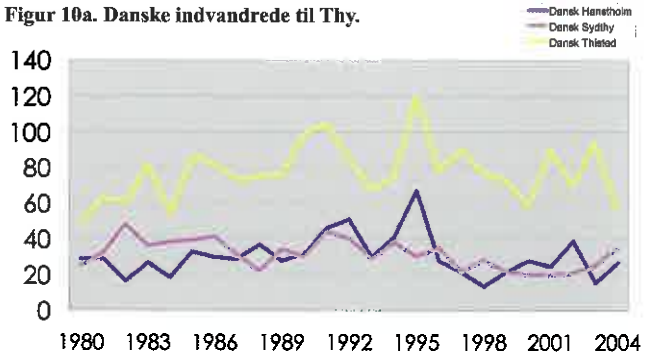
Ved at se på tabel 3, som viser befolkningstallets bevægelser i 2004, kan vi konstatere, at der er tale om en nettoindvandring. Det er dog langt fra nok til at fastholde indbyggertallet i Thy. Hvis vi ser på indvandringen de sidste 25 år, er der tale om et forholdsvis jævnt stigende tal. Men nogle år viser nogle ganske høje værdier. Økonomiske og politiske vilkår uden for Danmark kan være med til at give et tydeligt hop på indvandrerkurven, se fig.10.

1985 viser resultatet af uro i Mellemøsten med indvandring fra Iran og Libanon.

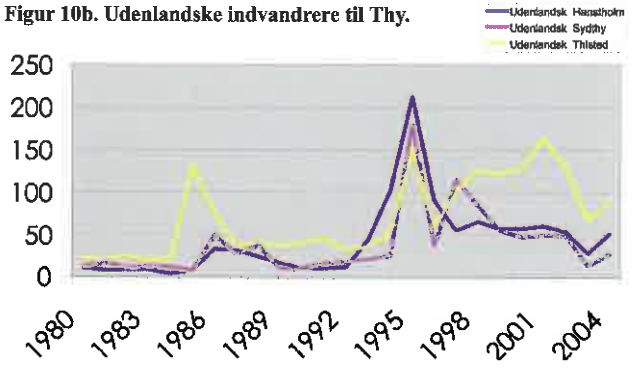
1995 er året med de største indvandrertal i alle tre kommuner. Her kan vi se nogle følger af de urolige forhold (vi kan roligt sige borgerkrige) i det tidligere Jugoslavien. Tallene for Bosnien-Hercegovina var i 1995 i alt 311. Samme år var der spc. til Hanstholm en stor indvandring fra Ísland. Det høje tal var et resultat af dårlige vilkår for fiskeriet omkring øen, især 1992-95. Adskillige af de indvandrede fra Island er rejst tilbage, max. i 1999.

Kurveforløbet for Thisted er noget uregelmæssigt. Der kan iagttages tre toppe. 1985 og 1995 – se ovenfor, slutningen af 1990'erne og begyndelsen af 2000-tallet, især fra Somalia, Rwanda, Afghanistan, Pakistan og Irak.

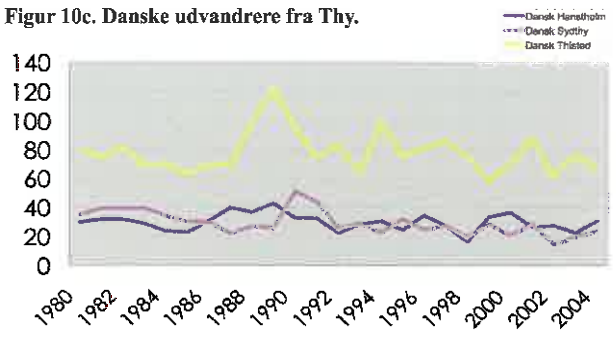
Figur 10a. Danske indvandrede til Thy.

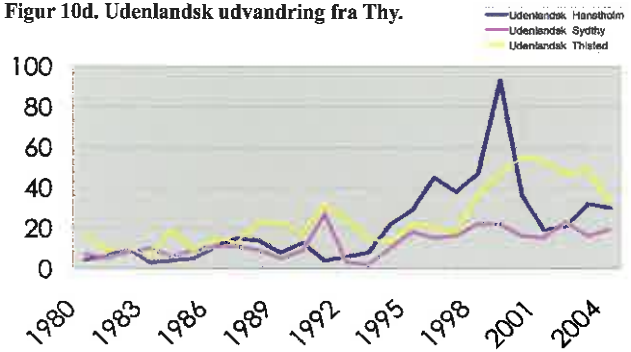
Figur 10b. Udenlandske indvandrere til Thy.

Figur 10c. Danske udvandrere fra Thy.

Figur 10d. Udenlandsk udvandring fra Thy.

Udvandring fra Thy (se fig. 10) er fordelt på mange lande og for danske statsborgeres vedkommende er der især tale om emigration til nordiske og andre europæiske lande. I 1989 drager spc. mange danske statsborgere fra Thisted især til: Norge, Sverige, Grønland, Storbrittanien, Tyskland, USA og Canada. Der er næppe tale om U-landsfrivillige. Ledigheden var begyndt at stige. Det kan være noget af forklaringen. Ledigheden topper dog først i 1993. Det er vanskeligt at se en fuldstændig sammenhæng mellem ledighed og udvandring.

Udvandring fra Thisted viser også i begyndelsen af 2000 nogle toppe. Det drejer sig delvist om de samme lande som i 1989, men der er også tale om tilbagerejse til: Island, Somalia og Tanzania samt udvandring til Australien.

Resultatet af ind- og udvandringerne var 1.1. 2005, at der i Thy boede 1354 med ikke dansk statsborgerskab. Det var 2,9% af den samlede befolkning. Vi taler her om personer, der har fået opholdstilladelse. For hele landet var %- tallet 4,9.

Fordelingen af personer med fremmed statsborgerskab fremgår af tabellerne 10 og 11.

Tabel 10. Fordeling af fremmed statsborgerskab efter Verdensdele 1.1.2005 i %.

	Danmark	Thy
Europa, incl. Tyrkiet	65,7	61
Afrika	7,3	15,2
Nord Amerika	2,2	2,6
Latin Amerika	1,3	1,1
Asien	21,8	19,6
Oceanien	0,5	0,4
Statsløse og uoplyst	1,2	0,1

Tabel 11. Rækkefølge af fremmede statsborgere i Danmark 1.1. 2005 nr. 1-10

	Danmark	Thy
Tyrkiet	1	
Irak	2	8
Bosnien-Hercegovina	3	2
Norge	4	5
Tyskland	5	4
Storbrittanien	6	10
Somalia	7	3
Sverige	8	9
Jugoslavien(ex)	9	
Afghanistan	10	6
Island		1
Holland		10
Thailand		7

Der er relativt flere fra Afrika (Øst- og Centralafrika) i Thy, end der er i hele Danmark. Borgernes fordeling i tabellen over rækkefølgen ser heller ikke ens ud. En tydelig afvigelse kan ses ved, at nr. 1 på listen for Thy, Island, ikke er blandt de første for hele landet. Nr. 1 for hele landet, Tyrkiet, er ikke med på listen for Thy. Indvandringen fra Island går primært til Hanstholm (fiskerierhvervet). De tyrkiske indvandrere kom især til den østlige del af Danmark, og de er stort set ikke nået til nordvest. Pr. 1.1. 2005 var der registreret 11 tyrkiske statsborgere i Thy, og i perioden 1979-2004 kom kun 18 indvandrere fra Tyrkiet til Thy.

Integrationen af udlændige i Thy kan absolut ikke beskrives generelt. Indvandrernes baggrund og motivation

er forskellig. Der er ikke stor ledighed i Thy, derfor skulle det være muligt at finde et arbejde, men indvandrernes uddannelsesbaggrund er meget forskellig og afviger ofte fra den danske. Det er en vis blokerende faktor. Det må heller ikke glemmes, at nogle flygtninge kommer med traumatiske oplevelser, som ikke er integrationsfremmende.

Når en person har opnået opholdstilladelse overgår det videre ansvar til kommunerne.

Asylcenter Hanstholm

I begyndelsen af 2001 udsendte Udlændingestyrelsen en fax, hvori man anmodede kommunerne om at skabe plads til asylansøgere. Daværende borgmester i Hanstholm Aase Jensen mente, at den opgave kunne man godt klare i Hanstholm Kommune. 1. august samme år startede Asylcenter Hanstholm med 122 personer. Halvdelen kom fra Afghanistan, og den anden halvdel kom fra Irak. Hovedårsager: Talebanere og Saddam Hussein. Centret er i princippet en kommunal institution, men arbejdsopgaverne fastlægges af Udlændingestyrelsen for et år ad gangen. Da centret havde eksisteret i 2 måneder, var der 147 personer. Det tal er stadig gældende i slutningen af 2005. Der er da repræsentanter for 17 nationaliteter.

Der er flest fra det tidligere Jugoslavien, fra Vestasien og fra det tidligere Sovjetunionen. Afrika, Syd- og Østasien er også repræsenteret.

Over 800 mennesker har passeret centret i de godt fire år, det har eksisteret.

Flygtninge, som kommer til Danmark, vil ved politiets mellemkomst blive placeret i et modtagecenter. Herfra foretages den efterfølgende visitering. Det kan være til et specialcenter, f.eks. for psykisk syge, uledsagede børn, eller til et opholdscenter.

Hanstholm er et sådant opholdscenter. Flygtningene opholder sig her så længe deres ansøgning om opholdstilladelse behandles i Udlændingestyrelsen samt i evt. ankeinstanser. Opholdet på centret varer fra ½ til 3 år, afhængig af sagsbehandlingens længde.

Dagligdagen bliver brugt til undervisning i dansk, engelsk, samfundsforhold og praktisk arbejde. Hvis der bliver givet opholdstilladelse, overgår personerne til kommunerne. Det er en lille andel, som når dertil (8-10%). Kommunen skal hjælpe med bolig, beskæftigelse, uddannelse, undervisning i dansk + ydelser. Hvis ikke man opnår opholdstilladelse, skal man forlade Danmark. Her kommer politiet igen ind i billedet. Bl.a. af den årsag kommer en betjent ofte på besøg, så det ikke er en ganske fremmed person, der skal foretage det fornødne.

Tabel 12. Flygtningenes aldersfordeling 2005:	
0-6 år:	15%
7-17 år:	15%
18 + år:	70%

Fremtidens folketal

Alle gisninger om det fremtidige folketal indeholder naturligvis adskillige fejlmuligheder. Man skal fastlægge udviklingstendenserne for fødsler, døde, nationale flytninger og internationale vandringer. Prognosen for hele landet er sandsynligvis den mest sikre, idet summen af nationale til- og fraflytninger er 0. Dermed er en parameter fjernet. Kommunerne er naturligvis nødsaget til at indregne alle nævnte faktorer. Danmarks Statistik regner med, at den samlede fertilitet stiger, at middellevetiden stiger at indvandringen fra andre lande stiger. I Thy har vi den situation, at nettotallene i balanceligningen, undtaget nettoindvandringen, falder (tabel 3). Der er ikke noget, der peger i retning af, at den situation ændrer sig. Der ingen udsigt til, at antallet af arbejdspladser i de producerende erhverv (landbrug, fiskeri m.v. + industri m.v.) vil øges. I perioden 1997-2004 var der et samlet fald på ca. 400 i de to sektorer. Det er i den tertiære sektor (service af forskellig art), væksten vil foregå. Derfor må vi i hvert fald i den nærmeste fremtid indstillle os på, at væksten vil ske i og nær de større bysamfund.

Ved at se på prognosen for folketallet kan vi se, at der er tale om en tydelig nedgang i Thy (Ny Thisted Kommune).

Tabel 13. Folketallets udvikling i Thy 2005-2030				
	2005	2012	2019	2030
Hanstholm	5.786	5.696	5.580	5.474
Sydthy	11.239	10.813	10.483	10.238
Thisted	29.131	28.412	27.609	26.796
Thy i alt	46.156	44.921	43.672	42.508

En sammenligning mellem prognoser fra Ny Thisted Kommune og Danmarks Statistik viser for 2019 en forskel på 504 personer mellem de to prognoser. Det svarer til godt 1%. Sandsynligvis er det ikke en forskel, som betyder væsentligt. Den vil f.eks. være fordelt på flere skoledistrikter. Den nævnte forskel vil næppe i sig selv give anledning til skolelukninger, når man samtidig erindrer hvor mange usikkerheder, som er indeholdt i en prognose.

Befolkningspyramiderne for 2030 fig. 8 ser ikke specielt gunstige ud for Thy. Der et tydeligt maximum i 60 års alderen og relativt få i 20 års alderen. Det giver mange i den ikke erhvervsaktive alder og få til at rykke op blandt de erhvervsaktive. Det ser anderledes ud i hele landet.

Der er ganske vist også mange over 60 år, men også mange i 30 års alderen. Aalborg afviger ganske meget fra de øvrige med mange i 20 års alderen (uddannelsessøgende). Efter endt uddannelse vil en del forlade byen. Men det er en fordel for kommunen, at de unge er der. Det er lettere at trække dem over i de forskellige erhvervsgrupper.

Forsørgerbyrde

Betegnelsen forsørgerbyrde har været genstand for en del diskussion. I den demografiske litteratur er betegnelsen almindelig benyttet. Man ønsker at have et begreb, der kan angive antallet af børn og gamle i forhold til antallet af potentielt forsørgende. Man kan naturligvis diskutere den type begreber. Men at benægte, at der er grupper, som skal forsørges, og at der er grupper, som bidrager til at forsørge, vil være urimeligt.

Den normale definition er antal 0-14 år + 65 år+/15-64 år 1). I vores del af Verden er det måske bedre at ændre definitionen til: antal 0-19 år + 65 år +/20-64 år 2).

Tabel 14. Forsørgerbyrden for Thy 2004 og 2030

		2004	2030
Hanstholm	1)	0,5	0,78
	2)	0,66	0,97
Sydthy	1)	0,62	0,8
	2)	0,81	1
Thisted	1)	0,55	0,76
	2)	0,76	0,99

Det er økonomisk mest gunstigt for et samfund at have små tal over og store under brøkstregen.

I nogle fagbøger benytter man betegnelsen aldersindex. Det er i princippet det samme som nævnt ovenfor. Man har blot multipliceret tallene i tabel 14 med 100.

På engelsk benytter man betegnelsen dependency ratio. Det bliver måske også det benyttede i Danmark, når vi husker på den sproglige udvikling, der foregår.

Men ligegyldigt hvilke begreber vi bruger, så viser befolkningsfremskrivningerne, at der bliver færre til at forsørge flere i fremtiden i Thy.

Pendling

Det forudgående stof om befolkningen i Thy har været et forsøg på at forklare, hvorledes befolkningsudviklingen er foregået. Dette afsnit vil omhandle lidt om nogle af de bevægelser, indbyggerne foretager. I vore dage er det få mennesker, der bor og arbejder samme sted. Langt de fleste, der er erhvervsaktive, bevæger sig fra hjem til arbejdsplads og retur. Man benævner den form for bevægelse: Pendling. Som et pendul, der svinger frem og tilbage. Dette afsnit omhandler erhvervspendling.

Tabel 15. Erhvervsbefolkning og pendling i 2004 (antal)

	Hanstholm	Sydthy	Thisted	Thy	Aalborg
Nathefolkning	3014	5564	15023	23601	79319
Udpendlere	-926	-1678	-2738	-5342	-13916
Indpendlere	1265	944	3424	5633	26989
Dagbefolkning	3353	4830	15709	23892	92392

Tabel 16. Erhvervspendling i Thy 2004

	Hanstholm	Sydthy	Thisted	Thy
Indpendlere	1265	944	3424	5633
Udpendlere	926	1678	2738	5342
Indpendlere i % af dagbefolkning	37,7	19,5	21,8	23,6
Udpendlere i % af nathefolkning	30,7	30,2	18,2	23,6
Kvinder andel af indpendling i %	39,9	40,4	45,7	43,5
Kvinder andel af udpendling i %	45,5	43,4	37,4	40,7

Tabellerne 15 og 16 viser, at det er ganske mange mennesker, der foretager turen mellem hjem og arbejdsplads i Thy. Opgørelserne viser ikke hyppigheden af bevægel-

serne. Er det en daglig foreteelse, eller sker det sjældnere? Men hvis vi bevæger os på vejene, i tog eller i fly, kan det hurtigt konstateres, at der er mange mennesker, som bevæger sig. Det fysiske kommunikationsnet er således af stor betydning for de bevægelser, vi taler om.

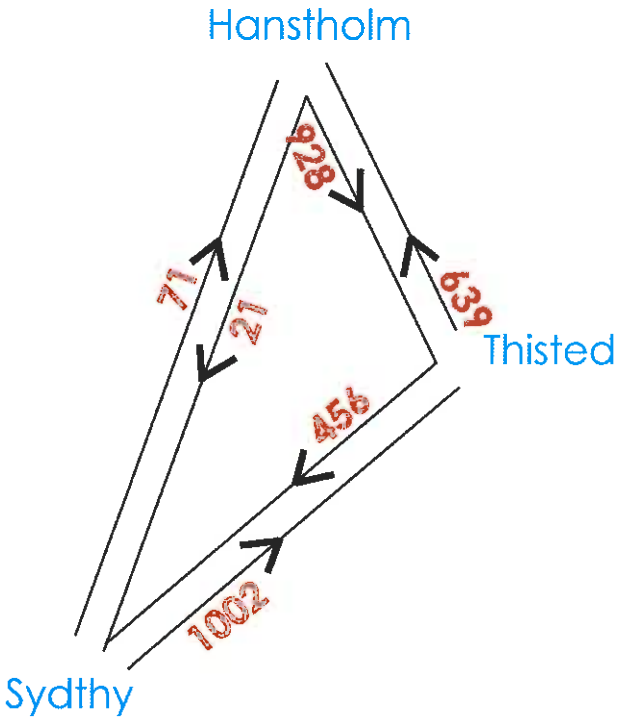
Figur 12 viser, at nogle tilbagelægger store afstande. For nogle af dem kan det blive til stor hjælp, at antallet af hjemmearbejdspladser er stigende. De elektroniske kommunikationsmidler er med til at muliggøre, at forbindelsen mellem hjem og arbejdsplads kan foregå hurtigt og nogenlunde sikkert. Tabellernes tal stammer fra Danmarks Statistik. Nogle bevægelser kan næppe være med i statistikken. I Thy er der flere virksomheder, som er en filial af en virksomhed, der har hovedsæde i en anden del af landet, og der er virksomheder i Thy, som har filialer i en anden region. Se f.eks. Coloplast og IdealCombi i erhvervsafsnittet. Der er uden tvivl en del kontakt i form af rejsende ansatte mellem hovedsæde og filial. Det er ikke egentlig pendling. Men afhængighed af samfærdsels-nettet eksisterer.

Der er grund til at understrege, at der alene er tale om erhvervspendling. Uddannelsessøgende og folk, som bevæger sig for at handle eller besøge institutioner, er ikke inkluderet.

Tabel 17. Pendlingskontakt med det øvrige Danmark m.v. 2004

	Til Thy	Fra Thy
Hovedstadsområdet	37	63
Frederiksborg Amt	9	30
Roskilde Amt	5	8
Vestsjællands Amt	11	11
Storstroms Amt	4	10
Bornholm	3	3
Fyns Amt	35	13
Sønderjyllands Amt	15	11
Ribe Amt	24	44
Vejle Amt	33	16
Ringkøbing Amt	478	470
Århus Amt	142	76
Øvrige Viborg Amt	1037	791
Nordjyllands Amt	332	375
Uden for Danmark		45

Figur 11. Pendling mellem Thy kommuner 2004. I alt 3117 personer.

Det skal bemærkes, at langt den største del af den omtalte pendling foregår mellem de tre kommuner (se fig. 11) og i høj grad inden for kommunerne. Se igen de virksomheder, der er omtalt i erhvervsafsnittet. Ca. 65% af de ansatte ved Coloplast, IdealCombi og Sjørring Maskinfabrik bor i den kommune, hvori virksomhederne ligger.

Hanstholms virksomheder, spc. fiskeindustrien, tiltrækker mange. Der er tale om, at mere end 1/3 af de beskæftigede kommer udefra. Selv om det er et højt tal, kan det til sammenligning nævnes, at indpendlere til Københavns Kommune udgør 51,4% af dagbefolkningen (se boks). Det høje tal er skabt af det store antal centerfunktioner i området. Desuden består hovedstads-regionen af flere kommuner, således at bevægelser over kommunegrænser er oplagt. Andre større byområder i Danmark består hovedsageligt af én kommune. Til Aalborg udgør indpendlerne f.eks. 29,2% af dagbefolkningen.

Et godt, langt liv finder hvile.

Sammenfatning: Færre erhvervsaktive og flere gamle

Folketallet i Thy er tydeligt nedadgående til trods for, at fødselstallene ligger over det gennemsnitlige niveau for hele Danmark, især over tallene for de større byer. Mange flytter væk. Det medfører, at der er forholdsvis få i aldersgruppen 20-29 år. I den forbindelse bør man erindre, at fødselstallene for 25 år siden var små (minimum 1983).

Det skal påpeges, at folketallet i Thy er for lille til, at man kan drage for mange statistiske konklusioner. Men ved at iagttage en lidt længere periode er det muligt at se nogle tendenser. De sidste 25 år har været rolige i landsdelen. Der har ikke været større påvirkninger udefra, ingen krige, ingen økonomiske kriser som i 1930'erne, ingen epidemiske tilstande.

Fordelingen af befolkningen i Thy er stærkt påvirket af de ydre forhold: landskaber, jordbund. I dag er fordelingen også påvirket af tiltrækning fra bysamfund.

Vi finder alene overskud i nettoindvandringen – ikke et stort overskud. Der er ikke så mange fremmede statsborgere i Thy som i gennemsnit for hele landet. Men der er alligevel så mange, at kontakten til den øvrige verden er følelig. Også i Thy mærker man globaliseringen.

Der er dog ingen tvivl om, at befolkningsnedgangen fortsætter i fremtiden set med 2006 øjne. Det betyder færre erhvervsaktive og flere gamle. Det er tvivlsomt, at børnetallet vil vokse særligt i de nærmeste år. Dels er tallet forholdsvis højt nu, dels peger levevisen ikke i den retning.

Foto th.: Jerseykøer i løsdriftstald i Sundby Thy.

Landbrug

Af Harald Pedersen

Det dyrkede land udgør i det østlige Thy en meget betydelig del af landskabet. Her er ikke mange skove eller udyrkede arealer, og en stor del af vådområderne er blevet afvandet og opdyrket, da det er værdifuld landbrugsjord – f.eks. Sjørring Sø. I den vestlige del er landbrugslandet mindre, men også her er der gennem tiden »fundet« nye dyrkbare arealer.

Arealanvendelse. Jylland. % af landbrugsareal			
Afgrøde/år	1961	1991	2004
Korn	61	56	56
Bælgsæd	4	4	1
Græs og grøntfoder	23	22	18
Silomajs	0	1	5
Foderroer	5	3	0
Brak	0	2	8
Andet	7	12	12

Markafgrøder

Græsafgrøder udgør i Thy – i modsætning til f.eks. Østjylland og Øerne – et ret stort areal, fordi der her er jordtyper, hvor denne afgrøde passer godt, og hvor kreaturhold derfor er en naturlig driftsgren.

Gyrup i Sønderhå drives som økologisk landbrug.

Gennem mange år var roemarkerne en kendt del af landskabet, men inden for de senere år er denne afgrøde næsten helt afløst af græs og især majs til ensilering. Majs er en afgrøde, som tidligere var ukendt på danske marker. Årsagen til denne ændring af afgrødevalg er, at omkostningerne ved roedyrkning er blevet for store, og at der er fremkommet nye majssorter, egnede til danske forhold.

Også kornmarkerne har skiftet karakter. Hvor man så sent som i tresserne dyrkede vårbyg på den væsentligste del af kornarealet, ser man nu mange vintersædsmarker. Især er arealet med vinterhvede blevet stort. Dette skyldes to ting; for det første er der kommet nye sorter, der bedre kan tåle den danske vinter, og for det andet stilles der nu krav til landmanden om, at en vis procentdel af hans areal skal være bevokset i vinterhalvåret for at nedsætte udvaskningen af næringsstoffer til grundvandet.

Heltidsbrug med udelukkende planteproduktion findes kun på enkelte større gårde, og oftest med vægt på specielle afgrøder. Én mand kan overkomme et meget stort areal, når det gælder traditionel planteavl.

Kvæg

Specialisering og rationalisering har medført et markant fald i antallet af kobesætninger. Mens man i halvtredserne regnede en besætning på en snes køer for en stor besætning, ligger gennemsnittet nu omkring hundrede køer pr. besætning. Mælkeproduktionen ligger næsten på samme niveau, som den har gjort i en lang årrække, men antallet af dyr er svagt faldende på grund af en stigende ydelse pr. ko. Produktionsmængden er nemlig fastlagt af EU gennem kvoter til de enkelte bedrifter. Mælkeproduktion er stadig arbejdskrævende, selv om man er nået langt med løsdriftsstalde, automatisk tildeling af foder osv. I de seneste år er også malkningen i nogle besætninger afløst af robotter. De fleste steder foregår malkningen dog stadig med alm. malkemaskiner, men i moderne malkestalde. Grovfoderet – græs og ensilage – udgør i almindelighed en meget stor del af kvægets foder, og selv om markdriften er stærkt mekaniseret, vil der dog stadig være et dagligt arbejde med at lægge foderet for køerne.

Bedrifter med kvæg udelukkende til kødproduktion har ikke så stort et omfang, men findes mest på deltids- eller

hobbylandbrug. Dog har nogle bedrifter specialiseret sig i opfedning af kalve.

Eksempel på økologisk kvægbrug

Gyrup ligger lige vest for Nørhå Sø på randen mellem Tegådalen og istidslandskabet.

Tegådalen er sandsynligvis en del af et fjordsystem ud mod Nordsøen, hvori også Nørhå Sø og Ovesø indgår. Dette område blev som følge af landhævningen efter istiden og sandflugten afspærret fra havet. Det meste af den dyrkede jord ligger på kuperet moræne. Ned mod åen er jordbunden meget humusholdig. Istidslandskabet består mod nord først af smeltevandssand og efterfølges af lerblandet sandjord med størst lerindhold længst mod syd – JB omkring 5.

Gårdens areal er 190 ha + forpagtet 80 ha. Produktionen koncentrerer sig om økologisk malkekvæghold: 170

Familien Nicolajsen på Gyrup.

Nyfødt sortbroget kalv.

Fakta om Gyrup

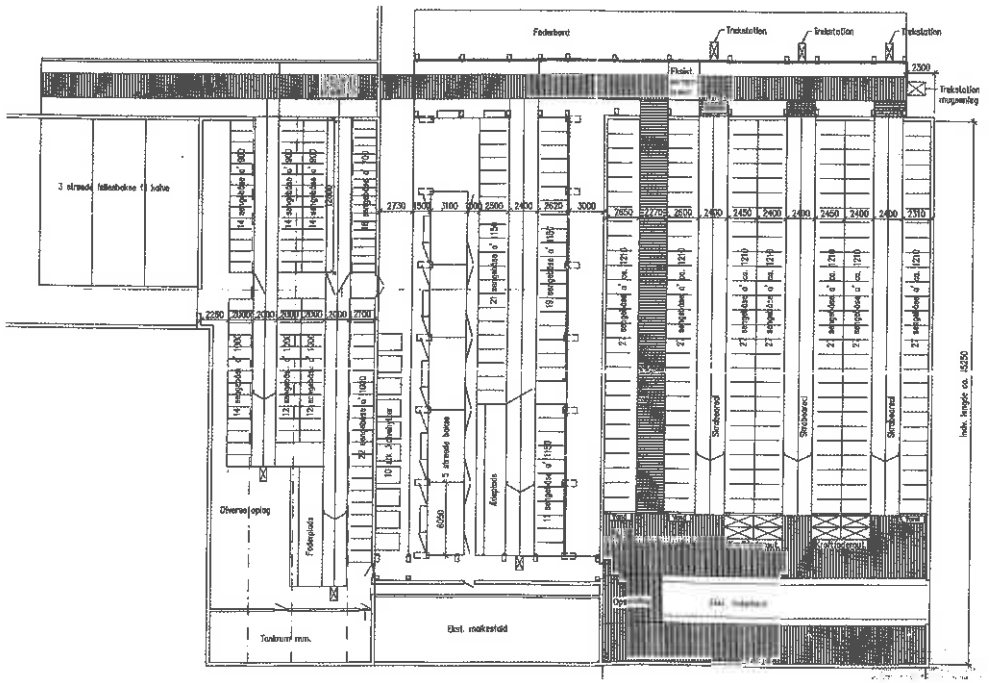
Gyrup nævnes første gang i 1376. Under Christian d. IV har gården sandsynligvis været krongods. Efter kongens død skulle der ryddes op i den skabte gæld, og derved kom Gyrup igen på private hænder. Der er klarhed over ejerforholdet siden slutningen af 1700-tallet og frem til i dag. Det har været en slægtsgård i over 200 år. Den nuværende ejer overtog gården i 1983 efter sin far Ole Nicolajsen, der har ejet gården fra 1954. Der findes et omfattende arkivmateriale om gården langt tilbage.

I 1954 var der 40 malkekøer i traditionel båsestald, nogle søer og fedesvin samt 6 spand heste + opdræt. Marken blev drevet i en traditionel 7-marks drift med korn, roer, frø (alm. rapgræs) og græs. Der var ansat en fodermester, 4 karle og 2 piger. Mekaniseringen startede i 1949/50 , hvilket gav et kraftigt fald i arbejdsstyrken. I 1960 var der 1 fodermester, 1 karl og ingen piger, men hjælp fra husmandsbrugene på Gyrupvej.

I 1975 blev malkekøerne erstattet af ammekøer; men i 1983 blev mælk igen den centrale produktion. Der startedes med 55 køer, og der udvidedes til 90. Det var, hvad de eksisterende stalde kunne rumme. I 1996 blev der bygget løsdriftsstald, og besætningen steg til 120 malkekøer på dybstrøelse. I 2002 ændredes stalden til sengebåsestald med plads til den nuværende besætning.

Ved overtagelsen i 1983 var der ingen medhjælp bortset fra faderen. Fra 1986 blev der ansat fast medhjælp. I dag er der en fodermester + en elev samt løs medhjælp i de mest arbejdskrævende perioder.

Familien består foruden Jens Nicolaj og Lisbeth af døtrene Marie på 22, Ida på 20, Ellen på 18 og sønnen Ole på 12. Lisbeth er uddannet pædagog, men har siden1983 deltaget i arbejdet hjemme.

Plan over indretningen af staldene på Gyrup i Sønderhaa.

malkekøer og en mælkekvote på 1,3 mil. kg. Der er løsdriftsstald med sengebåse.

Omlægning til økologisk landbrug skete i 1997. Det betød en langt større grovfoderproduktion og derfor en mindre produktion af salgsafgrøder som maltbyg, raps og frø.

Da ejendommen ikke uden en særlig miljøgodkendelse – en såkaldt VVM-godkendelse (Vurdering af Virkningerne på Miljøet) – må have mere end 250 dyreenheder, har man valgt at flytte kvieopdrættet til en økologisk kollega (ca. 150 dyr).

Betingelsen for at producere økologiske fødevarer er en autorisation, der stiller betingelser om »grønne regnskaber«, naturplaner m.m. samt kontrolbesøg mindst en gang årligt.

Svin

Svineproduktionen koncentreres mere og mere på store bedrifter. Tidligere var det almindeligt, at der på alle ejendomme var en svinebesætning bestående af nogle søer, og smågrisene blev så opfedet. Nu er der mange besætninger med udelukkende søer, hvor alle smågrisene sælges til andre brug, som så har specialiseret sig i opfedning. Besætninger på mange hundrede søer eller med opfedning af flere tusinde svin på årsbasis er almindeligt forekommende. Svineproduktionen, især når det drejer sig om fedesvin, er gennemmekaniseret mht. fodring og udmugning; det kræver selvfølgelig overvågning – især hos søerne.

Nørgaard ligger mellem Hørsted og Årup. Jorden er beliggende mellem 20 og 40 m.o.h. med forholdsvis jævne hældninger. Jordbunden består hovedsagelig af moræneaflejringer med stort lerindhold (15-20%) JB 7.

Gårdens areal er vokset fra 20,4 ha ved overtagelsen i 1979 til nu 139 ha + 27 ha i forpagtning. Det fortæller lidt om, hvor meget areal der kræves for at drive et moderne landbrug. Der dyrkes hvede, byg, raps og frø og knap 13 ha ligger brak efter EU-reglerne.

Svineproduktionen er baseret på en opformeringsbesætning med 180 søer af Yorkshirerace, der krydses med orner af Dansk Landrace. Sopoltene (unge sogrise) sælges til brug som søer i andre besætninger, mens hangrise og frasorterede hungrise opfedes i en lejet stald på en nabogård og leveres som slagtesvin til Tican i Thisted. Besætningen har SPF-status (Specifik Patogen Fri); hvilket betyder, at den er deklareret fri for en række behandlingskrævende sygdomme.

Der er foruden ejeren beskæftiget 1 fuldtidsansat i stalden, 1 deltidsansat ved slagtesvineproduktionen samt en skoledreng nogle få timer om ugen. I høst er der ansat ekstra medhjælp

Der er en veludbygget maskinpark på ejendommen. Det nødvendiggør et velindrettet maskinhus til opbevaring og vedligeholdelse af maskinerne.

Andre driftsgrene

Af andre driftsgrene skal nævnes kyllingeproduktion og pelsdyravl. Disse produktioner foregår normalt på større farme. I Thy er der en del minkfarme.

Økologi

En nyskabelse i landbruget er økologisk produktion af fødevarer. Denne produktion bygger på, at der ikke må anvendes handelsgødning, men udelukkende gødning fra

økologiske besætninger. Der må ikke anvendes kemiske midler til bekæmpelse af ukrudt, skadedyr og svampesygdomme. Produktionen baseres på afgrøderotation, dyrkning af bælgplanter, der jo kan opsamle kvælstof fra luften, grøngødskning, nedmuldning af planterester og mekanisk evt. biologisk ukrudts- og skadedyrsbekæmpelse. Produktionen er underlagt ganske bestemte krav, dog med visse lempelser, f.eks. må 25% af den anvendte husdyrgødning stamme fra ikke økologiske besætninger.

Disse produktionskrav medfører større omkostninger og i nogle henseender også mindre udbytter, og selv om der gives større offentlig støtte til en sådan produktion, bliver priserne på de færdige produkter større end på traditionelt fremstillede fødevarer.

Betegnelsen økologisk landbrug er blevet alm. sprogbrug; men man må ikke deraf slutte, at alt andet landbrug er uøkologisk. Det er karakteristisk for den økologiske produktion, at den ofte sker på meget små brug – under 5 ha – eller på forholdsvis store brug – over 100 ha. Det drejer sig oftest om kvæg, får og høns og i mindre grad om svineproduktion Godt 6% af det danske landbrugsareal drives økologisk, og 5-6% af fødevareforbruget er økologisk.

Nørgård i Aarup – et moderne svinelandbrug. Privatfoto.

Fakta om Nørgaard

Gården var fra 1700-tallet indtil 1967 i slægten Bentsens eje. Perioden fra 1967 til 1979 var temmelig urolig med fem forskellige ejere (en af dem nåede at købe og sælge gården på samme dag). Kurt Nørgaard erhvervede gården i maj 1979 med et areal på 20,4 ha. Kurt N. var stadig under uddannelse. Han fik det grønne bevis i juli måned. Det var en økonomisk vanskelig tid med høje renter. Der var bygget ny svinestald i 1976. Den bygning eksisterer stadig. Alt andet er erstattet med nye bygninger. Gården blev overtaget uden dyr og maskiner. Den blev indrettet med plads til 50 søer + smågrise, der blev solgt som 30 kg's grise. Alt staldarbejde blev udført manuelt, f.eks. udmugning med skovl, trillebør og planke på møddingen. For at skaffe supplerende indkomst drev Kurt N. maskinstation ; men det arbejde voksede imidlertid så stærkt, at det blev vanskeligt at passe landbruget. Der måtte derfor træffes et valg. Valget mundede ud i en afvikling af maskinstationen og etablering af en bæredygtig svineproduktion. Denne udbygning samt automatisering er fortsat indtil nu.

Investeringer og beslutninger:

I begyndelsen af firserne: Ny møddingsplads og halvautomatisk udmugning.

1983: Maskinhus og gylletank
1986: Ny stald til 100 søer + gylletank
1991: Jordkøb + stald til polte, soholdet udvides til 120.
1993: Nyt stuehus
1994: Ny fravænnings- og farestald, soholdet udvides til180
1995: Ny gylletank
1996-97: Maskinhus og kornlade
1998: Korntørreri, jordkøb
2004: Jordkøb

Familien består foruden Kurt og Lotte af børnene Kenneth på 21, Henrik på 19, Anders på 17, Line på 13 og Maiken på 10. Lotte arbejder som sygeplejerske.

Ensilering af kreaturfoder. Privatfoto.

Landmanden

Den moderne landmand stilles som andre virksomhedsledere overfor en række krav. Han skal selvfølgelig have en professionel kunnen omkring selve faget. Han skal kunne overse store økonomiske investeringer. Et bæredygtigt landbrug, der giver fuld beskæftigelse og det nødvendige økonomiske afkast, kræver en investering på mange millioner. Han arbejder med levende materiale og er afhængig af sundhed og klima. Han skal opfylde en række krav fra samfundet omkring gødningsforbrug, markplaner, braklægningsregler og vintergrønne marker.

Arbejdet som landmand er for mange blevet et ensomt job. Der skal en meget stor produktion til, for at der er arbejde og økonomi til at holde en medhjælper. Ægtefællen er ofte beskæftiget i et andet erhverv.

Landmandsuddannelsen er med baggrund i erhvervets udvikling blevet systematiseret. Der er etableret en elevuddannelse med flere skoleophold afbrudt af praktikperioder. Man kan uddanne sig til »faglært landmand« og evt. videreuddanne sig til driftsleder.

Organisationsforhold

Landbrugets rådgivningsvirksomhed er en helt naturlig del af en landmands hverdag. Samfundet stiller mange krav til ham: Mark- og gødningsplanlægning med overholdelse af tilladte gødningsmængder og krav om braklægning og grønne marker. Der er regnskabspligt. Der skal indsendes gødningsregnskab osv. Landboorganisationerne – landboforeningerne og familielandbruget – har derfor ansat en række konsulenter inden for de forskellige

driftsgrene, så landmanden kan hente professionel hjælp til disse opgaver. Der er 2 landbocentre i området – i Hurup og Thisted – hvorfra dette arbejde udføres. Landbruget har en lang tradition for foreningsarbejde. Landboforeningerne i Thy er startet allerede i 1841, og 100 år senere fulgte Husmandsforeningerne – nu Familielandbruget. En væsentlig del af foreningernes arbejde var dyrskuerne, der tidligere var en meget vigtig del af avlsarbejdet inden for heste og kvæg. En anden vigtig foreningsopgave er – ofte i samarbejde med foreninger i andre landsdele – at skabe rimelige vilkår for erhvervet. Dertil kommer som nævnt rådgivningsarbejdet.

Erhvervets udvikling

Landbruget har som det øvrige erhvervsliv gennemgået en rivende udvikling i de seneste årtier. Det begyndte med mekaniseringen i tiden lige efter anden verdenskrig.

Stigningen i graden af mekanisering standser i 80'erne på grund af nedgangen i antal ejendomme.

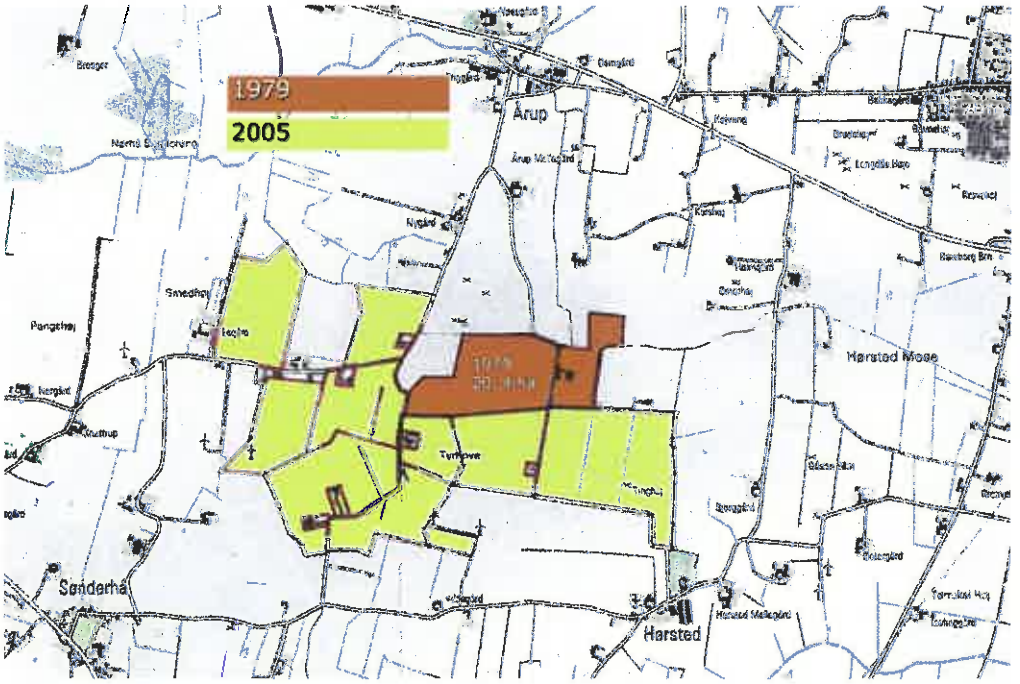
Mekanisering. Hele landet (1000 stk.)					
Maskiner/år	1944	1954	1964	1984	1993
Traktorer	4,0	51,3	156,3	169,7	154,6
Mejetærskere	0	1,7	26,2	35,4	31,5

Stigningen i antal standser i 1980'erne p.g.a. nedgangen i antallet af ejendomme. Kilde: Danmarks Statistik.

En naturlig følge var specialiseringen, som igen har givet sig udslag i en strukturudvikling mod bedrifter med en meget stor produktion pr. medarbejder. Der er derfor kommet et stort fald i antallet af bedrifter og en markant nedgang i arbejdsstyrken i primærlandbruget. Mens der i 1984 var over 1200 ejendomme i Thisted Kommune med animalsk produktion, er der i 2004 kun ca. 600 tilbage, og i hele Thy er der i 2004 kun ca. 900 ejendomme med en animalsk produktion, og nedgangen fortsætter stadig. Produktionen fordeler sig således: På 52% er der kvægbrug, på 40% er der svinebrug, mens der er både kvæg og svin på 8% af ejendommene.

En anden betydelig ændring i landbruget var indførelse af kemiske midler til bekæmpelse af svampesygdomme, insektangreb og ukrudt. En både lønnende og arbejdsbesparende foranstaltning. I Thy har man ikke – som i visse andre landsdele – haft mange store landbrugsejendomme. Til gengæld har der altid været en forholdsvis stor husdyrbestand, og en stor del af befolkningen har været beskæftiget og haft deres udkomme ved landbruget.

I Danmark udgør landbrugerne omkring to procent af befolkningen; men i Thy er dette tal ca. 10%. Indirekte har landbruget dog en væsentlig større samfundsmæssig

Kortet viser Nørgaards jorder i 1979 og i 2005. Det fremgår tydeligt, at arronderingen let bliver et problem, når mange forholdsvis små ejendomme købes sammen. Dette kan i nogle tilfælde løses gennem en jordfordeling.

Gyllenedfælder.

betydning for beskæftigelsen. Her ligger Thy langt over landsgennemsnittet, idet over 28 procent af beskæftigelsen her er affødt af landbruget og dets produktion. Det tilsvarende tal for landet som gennemsnit ligger på knap det halve.

Ressourceområderne fødevarer, energi og miljøs betydning for beskæftigelsen, 2005	
	Region Thy/Mors
Alle Brancher	27.531
Fødevarer i alt	28,4%
Primære	10,4%
Fremstilling	7,3%
Støtteerhverv	1,6%
Service/Handel	9,1%
Energi og Miljø	3,3%
Fødevarer, Energi og Miljø i alt	31,7%
(Kilde: Specialkørsel Danmarks Statistik)	

Køerne drives hjem til malkning.

Landbruget er undergivet det såkaldte harmonikrav, hvilket vil sige, at man skal have rådighed over et vist areal til at aftage gødningen fra husdyrproduktionen. Da der er mange husdyr i Thy, har dette krav medført stor efterspørgsel på jord, hvilket har resulteret i, at Thy har nogen af landets højeste priser på landbrugsjord.

I 2003 er der ifølge Danmarks Statistik 0,93 dyreenhed pr. ha landbrugsareal i Danmark. I Viborg Amt er der 1,2 dyreenhed pr. ha.

Efterkrigstidens mekanisering, øget brug af handelsgødning, bedre bekæmpelse af svampesygdomme og skadedyr, bedre ukrudtsbekæmpelse samt nye og mere ydedygtige sorter har resulteret i en øget landbrugsproduktion og en øget eksport af landbrugsvarer.

Trods en større produktion og et stærkt formindsket folkehold kunne der ikke blive plads til en tilfredsstillende indtjening på grund af, at mange lande indførte nationale støtteordninger for at beskytte deres landbrug. Resultatet blev, at man også i Danmark gav statsstøtte til erhvervet. Efter Danmarks indtræden i det europæiske fællesmarked blev disse støtteordninger koordineret, og de udgør en meget betydelig del af EUs budget.

Udstykning – sammenlægning

Sammenlægning af ejendomme sætter sit præg på livet i og omkring vore landsbyer. Ikke alene bliver der færre gårde med produktion; men der er også færre medhjælpere på gårdene. Mejeriet er nedlagt for år tilbage, og købmand, bager og slagter forsvinder også.

I Thy har der været mange mindre gårde, og en del af de lidt større gårde er i forbindelse med jordreformerne i 1899 og 1920 blevet udstykket – dels som statshusmandsbrug og dels som tillægsjord til små ejendomme. De yngste statshusmandsbrug i Thy er etableret så sent som midt i halvtredserne. Mange af disse brug er i dag igen blevet sammenlagt eller fungerer som hobbylandbrug.

Karakteristiske kolonier af statshusmandsbrug ses mange steder i Thy f.eks. på Hornstrup Mark ved Kallerup.

Historie

Landboreformerne sidst i 1700-tallet blev begyndelsen til

den udvikling, der har ført dansk landbrug frem til dets nuværende stade som førende eksportland af fødevarer af høj kvalitet. Her grundlagdes ved fæsteafløsningen det selvejerprincip, som stadig er gældende for så godt som hele landbruget.

Der har været mange landbrugskriser, f.eks. krisen 1877-1900, hvor billigt korn oversvømmede Vesteuropa. På det tidspunkt var man i Danmark i gang med en omstilling fra korneksport og studeopdræt til produktion af mælk og bacon. Samtidig var andelsprincippet slået igennem, man byggede mejerier og slagterier, og disse ting reddede os gennem krisen.

Også i tiden lige før anden verdenskrig var der landbrugskrise. Hovedårsagen var, at vore aftagerlande indførte toldmure for at beskytte deres eget landbrug. Staten måtte træde til med valutareguleringer, gældssaneringer og låneordninger. Krisen ebbede ud ved krigsudbruddet.

Andelsbevægelsen

Med andelsbevægelsen kom en ny samarbejdsform ind i erhvervet. Det styrkede sammenholdet og selvtilliden. Man skulle selv styre sin forening, ansætte bestyrer osv.

En god forskole til at være med i sogneråd mv.

Med de nye mejerier og slagterier var man sikret aftagere til sine produkter. Man kunne producere mere ensartede varer i større partier. Og derfor til bedre priser.

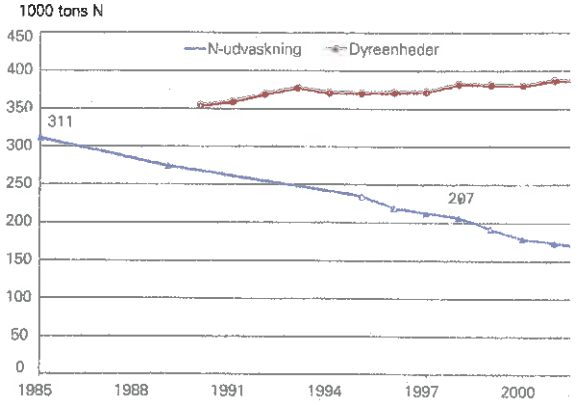
Andelstanken har siden bredt sig til mange andre områder, som f.eks. foderstofbranchen . Også udenfor landbruget finder vi andelsselskaber af mange typer.

Den senere udvikling har medført sammenlægninger af mange af landbrugets andelsselskaber til meget store landsdækkende selskaber; men princippet er det samme.

Naturforvaltning

Som bruger og ejer af en meget stor del af landets areal får landmanden helt naturligt en stor rolle som naturforvalter. Denne rolle har mange sider. Han skal dyrke sin jord på forsvarlig måde for at få et økonomisk udbytte. Jorden skal være i forsvarlig stand, når den afleveres til kommende generationer. Den skal være velafvandet og i fornuftig gødningskraft. På den anden side skal der tages tilbørligt hensyn til miljøet. Der må ikke gødes mere, end

Udviklingen i kvælstofudvaskning og husdyrhold 1985-2003

Kilde: Danmarks miljøundersøgelser, Danmarks jordbrugsforskning, Danmarks statistik.

planterne har brug for, og det skal ske til rette tid. Inden for de seneste årtier er man blevet meget mere bevidst om, at man kan skade med for store gødningsmængder og ved brug af kemikalier, der ikke nedbrydes hurtigt nok eller giver nedbrydningsprodukter, der er skadelige. Samfundet sætter derfor retningslinier for gødningsanvendelse, gødningstidspunkter, anvendelse af kemikalier osv. Landmanden er underlagt en lang række krav og bestemmelser omkring disse forhold. Siden midten af firserne har Danmarks Miljøundersøgelser undersøgt nedsivningen af blandt andet kvælstof, som er et af de vigtigste stoffer i denne forbindelse, Resultatet viser, at nedsivningen næsten er blevet halveret i perioden 1986 til 2004. Der vil altid være en udledning/nedsivning af næringsstoffer, også fra udyrket, ugødet jord. Dette skyldes omsætning af naturligt forekommende stof i jorden.

Som det blandt andet kan ses af kurven over kvælstofudvaskningen, er der i de sidste 20 år sket en væsentlig reduktion af miljøbelastningen fra landbruget. Denne udvikling vil sikkert fortsætte, når den nyeste forskning og viden tages i brug.

Den fremtidige landbrugsproduktion vil fortsat være betydelig. Der vil stadig ske ændringer mod færre, men større besætninger i stalde, der sætter dyrevelfærd i fokus.

Efterårsarbejde.
Privatfoto.

Foto th.: Hanstholm Havn.

Kyst- og havfiskeri

Af Preben Holler

Fiskeriet i Thy har gennem de sidste tredive år været i uroligt vand og har gennemgået en meget stor udvikling, der har været præget af Danmarks medlemskab af EU. De største udfordringer for fiskerne i den periode har været at tilpasse sig de skiftende biologiske rådgivninger og de deraf udmøntede politiske beslutninger om fordelingen af de fisk, der har været at fange.

Fra at være et frit erhverv, hvor fiskerne fiskede på de fiskearter, der var rentable, er fiskeriet i dag underlagt kvoter, fastlagt på europæisk plan, begrænsninger i antal dage, hvor der må fiskes, omsættelige kvoter o.s.v.

Den danske fiskerflåde er i perioden blevet forældet i forhold til fiskerflåden i de omkringliggende lande, en udvikling, der delvist har sin rod i fiskeripolitiske beslutninger på nationalt og internationalt plan. Der er brugt mange støttemidler på at modernisere en forældet flåde, mens det ikke har været politisk muligt at iværksætte et gennemgående nybygningsprogram for den danske fiskerflåde. I perioden har det været endog meget svært for den enkelte fisker at tale sin sag overfor pengeinstitutterne, da alle fiskekvoter indenfor EU blev fordelt én gang om året omkring nytårstid, og derfor kunne ingen fisker operere med en tidshorisont for sin investering på flere millioner kroner, udover i bedste fald 12 måneder.

I midten af halvfemserne blev der indført omfattende ændringer i kravene til fiskernes uddannelse. Alle, der ønsker at starte som fiskere i dag, skal have et tre ugers søsikkerhedskursus. Ingen under 18 år må arbejde som fisker uden at have en lærlingekontrakt. Uddannelsen som fisker varer i dag to år, med tre gange et halvt års praktik

Vorupør Landingsplads.

Hanstholm Fiskeauktion

Hver morgen fra mandag til fredag starter fiskeauktionen. Opkøbere fra eksportfirmaer o.a. møder op og betydelige mængder omsættes. De danske fiskeauktioner er private forretninger, som ledes af en auktionsmester. Der eksisterer centrale regelsæt for auktionerne, som sælger de fisk og andet, som i nattens løb er bragt til hallerne i sorteret stand fra samlecentralerne.

Hanstholm er en af store fiskerihavne i Danmark. Målt i penge er Hanstholm nr. tre i landet efter Hirtshals og Skagen og umiddelbart foran Thyborøn. Det skal her bemærkes, at der i dag landes fisk og skaldyr, som ikke omsættes via auktionen. Fødevareministeriets tal og auktionernes tal er således ikke identiske. Men hovedparten af den landede mængde omsættes på auktionerne, især når det drejer sig om spisefisk. I Hirtshals og Skagen landes mest sild og makrel, i Thyborøn mest industrifisk og i Hanstholm mest torskefisk (mørksej og torsk).

Fordelingen på arter fremgår af figur 3. Af tabellen kan ses PO. Det er ikke en fisk. Bogstaverne står for Producent Organisationen. Det drejer sig om fisk, som ikke når mindsteprisen. Organisationen fordeler pengene til de implicerede fiskere.

Hanstholms ideelle beliggenhed betyder, at udenlandske både lander en stor del af den mængde fisk, der kommer til fiskeauktionen.

Efter auktionen går fiskene videre, primært til de lokale eksportvirksomheder, hvorfra fiskene m.v. hovedsagelig sendes til vesteuropæiske lande. Priserne bliver fastsat via direkte forhandling mellem sælger og køber fra dag til dag.

i tre forskellige fiskeriformer.Alle danske erhvervsfiskere skal have et sundhedsbevis og tjekkes hos en søfartslæge mindst hvert andet år. På hvert fartøj skal der være mindst én fisker, der er uddannet sygdomsbehandler, og mindst én fisker, der kan betjene det maritime radioanlæg.

Kystfiskeriet

Thys vestkyst har gennem mange år været kendt for det omfattende fiskeri fra åbne strande, og de små fiskerlejer har været rammen om et rigt varieret liv i de små kystbyer.

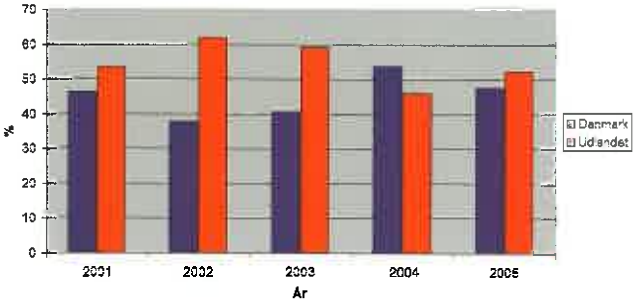

Thorup Strand.

Udviklingen gennem de seneste fyrre år har overhalet den form for fiskeri, og de små fiskerlejer langs Thys vestkyst er i dag nærmest reduceret til turistattraktioner og landingspladser, hvor bierhvervs- og fritidsfiskere bruger små pramme/joller.

I 1970 var der 12 kystbåde i Vorupør med 40 fiskere. I 1969 var 9 kystbåde i Klitmøller, som alle flyttede til Hanstholm, da blok og wire sandede til i begyndelsen af

Fig. 1. **Landinger til fiskeriauktionen fordelt på bådenes hjemsted i %**

Jan Hansen »Jamse«

Jamse er kælenavnet for den nuværende formand for Hanstholm Fiskeriforening, Jan Hansen. Jamse, der er ud af en fynsk fiskehandlerfamilie, startede 16 år gammel som fisker i 1979 på stålkutteren Susan Vendelbo, en kombineret konsum- og industritrawler.

Jamse fik ikke en let start på fiskeriet. Han startede i januar måned med lange rejser, og han var meget søsyg de første tre år som fisker. Som han selv siger med sit underfundige smil: »Jeg var glad hver dag, jeg kunne nå at lave mad uden at skulle ud og kaste op«.

I sommeren 1981 købte han i kompagniskab med to kystfiskere egen lyseblå trækutter på 30 tons, og allerede to år efter købte han egen trækutter på 50 tons. I dag er Jamse ejer af T 635 »Karbak« på 234 tons, der primært fisker på »kanten« ved Norge efter jomfruhummere og andre dybhavsarter.

EU's kvotepolitik var bestemmende for hans valg af fiskeri, og da industrifiskeriet var i store problemer i begyndelsen af firserne, valgte han at satse på konsumfiskeriet efter rundfisk, såsom torsk, mørksej og kulmule på forskellige fangstpladser i Nordsøen. Da kvoterne i begyndelsen af halvfemserne blev for små, valgte han satse på fiskeriet efter ukvoterede arter på dybereliggende fangstpladser.

Det har igennem flere år været Jamses ønske at bygge en ny kutter, men reglerne omkring nybygning og støttemuligheder har ikke været gode nok, og derfor har han satset på moderniseringer af sin nuværende kutter, der siden 1993 over flere omgange er blevet moderniseret med nyt shelterdæk, nyt maskineri, spil, fryselast etc. Både økonomisk og arbejdsmiljømæssigt ville det have været meget mere fornuftig med et nyt skib.

Jamse har gennem årene haft stabile besætninger, og en af hans nuværende folk har været med i 20 år. Ellers er det blevet svært at finde dygtige folk, og Jamse glæder sig over, at der bliver uddannet nye fiskere med god faglig baggrund. Som fisker i dag er det nødvendigt med megen uddannelse, da der stilles større og større krav om faglig dygtighed med alt det nye og dyre maskineri og elektronik, som en moderne trawler er spækket med i dag,

Jamse har altid været mulighedernes mand, og han tror, at der er en fremtid for de fiskere, der forstår at omstille sig til de til stadighed nye krav, der stilles til de danske fiskere. Nogle af de ting, der vil påvirke fremtiden, er:

- om Hanstholm kan blive et af fremtidens fiskecentre i Europa,
- om den store omlægning af kvote- og havdage- tildelingen kan skabe grundlag for en stabil udvikling,
- om et bedre samarbejde mellem fiskere og biologer kan være med til at danne grundlaget for en bedre udnyttelse af havets ressourcer.

Det er i dag vigtigere end nogensinde at give ansvaret tilbage til fiskerne, så fiskeriet igen kan blive et erhverv med stolte udøvere.

Benny Rasmussen, i folkemunde Benny Lingbank

Benny er Hanstholmdreng, født på pynten i 1956. Han startede efter 8. klasse i 1970 som fisker ombord på »Johnny Limona«, en 35 tons trækutter. Efter 4 måneder, hvor han var søsyg hele tiden, opgav han fiskeriet og arbejdede som vodbinder i et halvt år. Men havet trak for meget, og efter et halvt år tog han en hyre fra Esbjerg med en blandet industri- og konsumtrawler på 40 tons. Det blev dog for meget med den lange rejsetid med tog til Esbjerg, og i 1972 tog han hyre fra Hanstholm med en 100 tons trækutter, en såkaldt svenskerbygning, der fiskede industrifisk, rejer og konsumfisk.

Lysten til at komme i styrehuset drev Benny på skipperskole, og i 1975 tog han eksamen som fiskeskipper af 3. grad fra Skagen Skipperskole. I 1976 fik han sin første skipperhyre og drev fiskeri efter industri- og konsumfisk.

Det blev dog snart for besværligt at sejle med andres skibe p g.a. uenigheder om investeringer og driftsmetoder. Benny købte derfor i 1980 et 150 tons jernskib for 1,7 millioner kr. og navngav det »Lingbank«. Mange erfarne fiskere rystede på hovedet over »den unge knægt«, der i så svære tider gik i gang med så stort et projekt. Fiskepriserne var jo små, og renten var omkring 18%. Men han viste snart skeptikerne, at han vidste, hvad han gjorde. Således fiskede han for 700.000 kr. på de første to rejser med skibet.

»Lingbank« blev i flere omgange moderniseret med shelterdæk, nye lastrum, maskiner, fiskepumpe, styrehus og blev forlænget med yderligere 5,3 meter.

I 2005 købte Benny den nuværende »Lingbank«, et brugt, men moderne jernskib på 500 tons fra 1986 med nyere maskineri og alt moderne udstyr. Skibet med kvoter står ham i dag i et stort tocifret millionbeløb.

Der har gennem Bennys lange fiskerliv været mange »kriser«, men han føler selv, at den sværeste tid nok var midt i firserne, hvor prisen på industrifisk var historisk lav, og priserne på konsumfisk ligeledes var i bund. Det var derfor svært at fiske så meget, at skibet kunne køre rundt.

Benny Lingbank føler, det er blevet sværere at skaffe nye dygtige folk, men han er så heldig, at han har en meget stabil besætning. De folk, der er ombord nu, har således været med de sidste 12-18 år.

Benny har siddet i Hanstholm Fiskemelsfabriks bestyrelse siden 1990 og sad i Hanstholm Fiskeriforenings bestyrelse i 6-7 år frem til 2003.

Fremtiden vil også helt sikkert byde på nye udfordringer, og allerede nu frygter Benny Lingbank, at det vil være nødvendigt, i nær fremtid, med endnu større investeringer, hvis hans nye »Lingbank« skal kunne drive et rentabelt fiskeri over hele året.

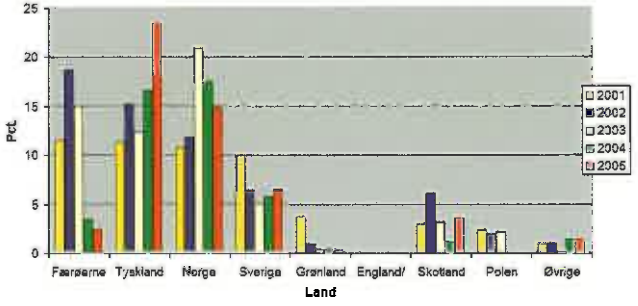
Hanstholm Fiskeauktion.

1969. Lildstrands landingsplads blev ødelagt i en storm i 1970.

Klitmøller landingsplads er i dag ejet af kommunen og lejet ud til Klitmøller Lystfiskerforening, og der foregår intet erhvervsfiskeri fra stranden. Vorupør landingsplads har gennem flere år modtaget støtte fra kommunen til drift af faciliteterne, da de få tilbageværende fiskere ikke kan klare fællesudgifterne til spil, spilmand, wirer etc. Lildstrand landingsplads kom i gang igen efter 1970, men der er i dag kun to både tilbage, og landingspladsens overlevelse for erhvervsfiskeri vil afhænge af kommunens velvilje til at yde støtte til driften af landingspladsen.

Fig. 2. **Landinger til fiskeriauktionen fordelt på bådenes hjemsted i % - enkelte lande**

I dag er det kun i Thorupstrand v/Fjerritslev, hvor der foregår et erhvervsfiskeri af betydning. At denne landingsplads stadig er i live og har det godt, kan tilskrives flere faktorer, men de vigtigste har uden tvivl været

- den relativt lange transporttid til Hanstholm eller Hirtshals med bil gør det uinteressant for de fiskere, der bor i området, at flytte deres både til havnene,
- gode fangstpladser tæt på fiskerlejet og lang sejlads til

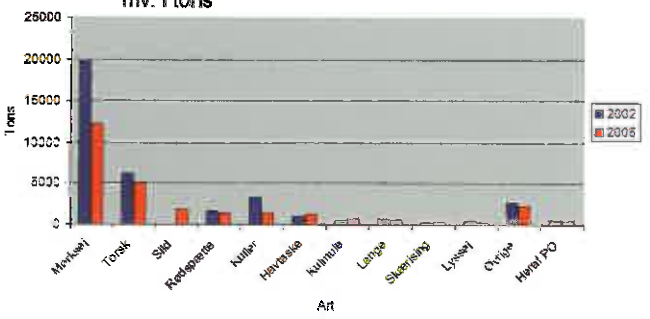
disse fiskepladser for de små både i Hanstholm eller Hirtshals.

Havfiskeriet

Det havgående fiskeri har gennemgået en rivende udvikling i perioden. Kutterne er blevet større, med mere maskinkraft og bedre arbejdsforhold ombord. Udviklingen er dog primært sket på teknologisiden, hvor selve fangstredskaberne (trawl/garn etc.) er blevet større og mere effektive. I midten af tresserne blev kunstfibrene nylon og polyethylen gradvis indført i fiskeriet. Disse materialer, der var lettere, stærkere og mere holdbare end naturmaterialerne, gjorde, at redskaberne kunne laves større og benyttes over andre typer bund end dem, fiskerne normalt havde brugt.

Samtidig med at redskaberne blev større og tungere, blev der opfundet nye maskiner til at håndtere det stadigt

Fig. 3. Landinger til fiskeriauktionen fordelt på arter mv. i tons

Scanfish A/S

Som et eksempel på et eksportfirma (der findes mellem 15 og 20 i Hanstholm) er valgt Scanfish. Firmaet har relationer til ibrugtagningen af Hanstholm Havn i 1967. Det var på et tidspunkt, hvor indbyggertallet i byen var ganske lille. Derfor afhentede man bl.a. arbejdskraft med bus helt i Brovst for at dække behovet for arbejdskraft.

Som fiskeeksportør skal man i dag være World Wide, og man skal gerne kunne tilbyde alle former for fersk og frossen fisk samt mange af de andre arter af udbud for at kunne være med.

I dag stilles der store krav til kvaliteten fra myndighedernes side, således at enhver forbruger kan være tryg ved at spise fisk. Scanfish's hovedprodukter er torskefilet, torsk, laks, jomfruhummere, torskerogn samt hel fisk og fileter af alle arter plus lagerprodukter og frosne produkter.

Salget går til primært Vesteuropa, især Italien og Spanien. Indkøb foregår fra danske fiskeauktioner og opkøbere samt import fra Sverige, Norge, Færøerne, Canada, Estland, Letland, Litauen, Kina m.v. En opremsning, som indikerer, at man i dag skal være World Wide.

Prisudviklingen svinger en del. Den afhænger selvsagt af udbud og efterspørgsel samt ikke mindst af den kvotetildeling, der har været i focus de sidste år. Endvidere betyder globaliseringen, at der er bedre muligheder for at fremskaffe fisk, både fersk og frossen, fra den øvrige del af Verden.

Udover virksomheden i Hanstholm har Scanfish en filetfabrik i Thyborøn. Her har man mærket store svingninger mængdemæssigt. I de seneste år har man i dårlige perioder produceret ca. 600 t. fileter pr. år, i gode perioder har man været oppe på at producere 1400 t. pr. år. Prisen på jomfruhummere er ligeledes meget svingende, hvorfor salget kan svinge mellem nogle få hundrede tons til fordoblinger. Det kan nævnes, at kg-prisen på jomfruhummer på fiskeauktionen i Hanstholm i perioden 2001 – 2005 har svinget mellem 41,81 kr./kg (2003 min.) og 87,12 kr./kg (2002 max.).

Man skal i det hele taget være forsigtig med at vurdere fødevarevirksomhedernes økonomi alene ud fra omsætningen i kr. Den totale omsætning og udkommet deraf står ikke altid i et positivt forhold til hinanden, f.eks. har produktionen af frostvarer haft en omtumlet tilværelse i de seneste år.

Scanfish's omsætning har de seneste år svinget mellem 250 og 300 mio. kr. og der forventes ikke en større ekspansion, idet meromsætning ikke altid udtrykkes tilfredsstillende på bundlinjen. Konkurrencen er stor og udviklingen på salgsmarkederne skal følges nøjes, og enhver kunde skal plejes. Disse årsager medfører, at ekspansion skal overvejes nøje.

Ca. 95% af omsætningen går til eksport, enten direkte til egne kunder eller via øvrige salgsled.

På virksomhederne i Hanstholm og Thyborøn er ansat 35 personer til produktion og administration.

større og tungere fiskegrej og de mange fisk. Som eksempler kan nævnes indførelse af tovtromler i vodfiskeriet, trawltromler i trawlfiskeriet og garnhalere i garnfiskeriet. Det er alle hydrauliske anlæg, der bliver drevet af skibets hovedmotor. Denne udvikling af bedre og mere effektive, hydrauliske hjælpemidler til afløsning af det hårde manuelle arbejde har betydet, at fartøjerne i dag kan betjenes af mindre mandskab, og samtidigt er fiskeskibene mere effektive, mens de er på fiskepladserne.

I og med at fangstrejserne blev længere, blev mange af fiskeskibene udstyret med kølelaster for at forbedre kvaliteten på de fisk, der blev landet.

I styrehuset har de elektroniske hjælpemidler gennemgået en rivende udvikling. Ekkoloddet, der bruges til at bestemme vanddybde, bundtype og fiskestimer, var allerede indført, men er siden udviklet til at være meget mere præcist og kan arts- og størrelsesbestemme de fisk, der loddes. På fangstredskaberne er der monteret sensorer, så fiskerne nøje kan følge, hvorledes redskabet går, og hvor mange fisk der fanges.

I 1960'erne navigerede fiskerne ved hjælp af radiosignaler, udsendt fra faste stationer i land. Det mest udbredte system her i landet var Decca. Denne form for navigation blev endog meget unøjagtig, når fiskeskibene kom langt fra land, eller vejret blev dårligt. I dag navigeres ved hjælp af satellitter, der hele tiden opdaterer positionen indenfor 5-10 meters nøjagtighed.

Foto th.: Amtoft havn.

Limfjordsfiskeriet

Af Anders Bloksgaard og Arne Bækgaard

Billedet af erhvervsfiskeriet i Limfjorden er modsætningsfyldt. For selv om antallet af både fisk og fiskere aldrig har været lavere, så er fjorden ren, og de erhvervsfiskere, der er tilbage, har det sidste årti tjent penge som aldrig før. I et uopmærksomt sekund drister nogle fiskere sig endda til at sige, at der aldrig er blevet hevet så store værdier op af fjorden som i disse år. Men fjordens frugter er ikke længere fisk – det er muslinger i form af blåmusling og østers.

Forklaringen på det traditionelle fiskeris kollaps er sammensat. Fiskerne peger primært på Cheminova og landbruget. Andre peger på, at fiskerne – specielt i 1970'erne – på grund af bedre fangstmetoder har overfisket farvandet.

Flådens størrelse

Fiskerflådens størrelse i Limfjorden er i perioden 1990-2005 præget af stor stabilitet. I 1990 var der 52 erhvervsfartøjer, der fiskede i Limfjorden. Og selv om perioden på nationalt plan har været præget af krise og en markant reduktion i fiskeflåden, har denne udvikling ikke ramt Limfjorden. I 2005 var der således 59 erhvervsfartøjer registreret i Limfjorden. Baseret på disse stabile tal er det nærliggende at drage den konklusion, at konsumfiskeriet i Limfjorden må være godt og stabilt. Men det forholder sig faktisk ganske omvendt. Stabiliteten er udtryk for, at konsumfiskeriet allerede kollapsede i slutningen af 1970'erne og starten af 1980'erne. Af den aktuelle flåde er de 51 fartøjer muslingfiskere. Dertil kommer otte sildefiskere.

Der skrabes i »konvoj« i Limfjorden. T 121 er ved at rense posen for mudder, mens T 192 er i gang med at skrabe.
Foto: Limfjordsmuseet.

Verdens bedste muslingevand

Til gengæld er muslingefiskeriet rigtig godt. Limfjorden er den nordligste grænse for en vedvarende forekomst af muslinger, og fjordens kolde vand byder på klare fordele: Limfjordsmuslingen tager nemlig vægten langsommere på end dens sydeuropæiske kollegaer, hvilket har den positive effekt, at kødet får en bedre og mere fast konsistens – nogle taler sågar om en særlig limfjordssmag.

Limfjorden er verdens bedste muslingevand. Ganske vist er der steder i Kina, hvor man høster flere, men der er der tale om kulturmuslinger – dvs. muslinger, der er dyrket i farme. Intet andet sted i verden fanges der så mange naturligt forekommende muslinger som i Limfjorden – alt i alt op imod 85.000 tons blåmuslinger om året og 850 tons østers. Sidstnævnte lyder måske ikke af så meget, men det svarer faktisk til 10 mio. østers.

Når fjorden i dag er så miljømæssigt ren, hænger det sammen med den store bestand af blåmuslinger. En blåmusling filtrerer ganske store mængder vand.

Fjordens frugter høstes. Foto: Limfjordsmuseet.

Flådens tilstand

Perioden 1990-2005 er præget af teknologisering af flåden. Hvor flåden tidligere har haft karakter af at være omriggede garnbåde, er der i dag mere og mere tale om specialiserede fartøjer, der udelukkende anvendes til skrabning af blåmuslinger og østers. Indtil for ganske nyligt har teknologiseringen dog været begrænset til grej (hydraulik, plotter, radar, ekkolod m.v.). Derimod har selve bådene været underlagt kraftige restriktioner fra staten. Eksempelvis har det helt indtil 2004 været forbudt at foretage egentlige nybygninger. Det har betydet, at flåden var af en høj alder. Omvendt har der været tale om en meget vel vedligeholdt flåde, hvilket bl.a. skyldes muslingefiskernes gode økonomiske kår. Og når man ikke må bygge nyt, er man jo tvunget til at vedligeholde det, man har.

I 2004 tillod man så igen nybygninger. Dog ikke sådan at der kom flere fartøjer på fjorden. Muslingefiskeriet er licensstyret, dvs. det er en person, der har retten til at fiske og ikke et skib. Dermed skal et fartøj udgå af flåden, når et nyt kommer ind. Resultatet er, at flåden i disse år gennemgår en gennemgribende fornyelse i form af nybygninger, der er konstrueret til decideret muslingefiskeri. I dag vurderes op imod 30% af muslingeflåden at være nybygninger.

Fiskerne

Fiskernes gennemsnitsalder er ca. 50 år. Noget tyder dog på, at et generationsskifte er i gang, idet gennemsnitsalderen er faldet i forhold til år 2000, hvor den var 55 år. Det er ikke svært at rekruttere unge mennesker. Der er rigeligt, der gerne vil ind i erhvervet, men det er uhyre sjældent, at der er en ledig hyre. Den lette rekruttering hænger bl.a. sammen med fiskeriets ualmindeligt gode ry. Muslingefiskerne går bl.a. andet under kælenavnet sofafiskere – tilsyneladende affødt af nogen misundelse fra andre fiskere over deres attraktive arbejdstider. Almindeligvis fiskes der ikke i juli og august p.g.a. alger og fra medio december til og med februar p.g.a. vejrlig og kulde. Muslingerne dør nemlig, hvis de får for hård frost. Når fiskerne så endelig er på fjorden, opnår man ofte ugekvoten på tre-fire dage, hvorefter man ligger stille, indtil det atter bliver mandag. I modsætning til mange havfiskere kommer muslingefiskerne også hjem til familien hver aften, idet der ikke må fiskes om natten.

Amtoft Havn.

Muslingefiskerne i Limfjorden passer i øvrigt ikke ind i det stereotype billede af fiskere som et folkefærd, der mener, at havets ressourcer er uudtømmelige, og med biologerne som den frie fiskers fjende nummer et – skarpt efterfulgt fjende nummer to – fiskerikontrollen. I stedet hersker der en udpræget grad af selvjustits blandt muslingefiskerne. Hvis der er brodne kar i kurven (og det er der naturligvis altid), bliver der talt med store bogstaver. Ingen har interesse i, at hele flåden tiltrækker sig myndighedernes opmærksomhed – ikke fordi man har noget i skjule, men fordi for meget kontrol er besværligt og irriterende for den enkelte. For ganske få år siden oplevede man eksempelvis en øget interesse fra kontrollens side som følge af, at nogle brodne kar ikke overholdt reglerne. Resultatet var, at alle fik besværliggjort dagligdagen. Derfor holder man nu øje med hinanden i en gensidig forståelse af, at man er en lille og udrydningstruet gruppe af erhvervsfiskere på Limfjorden, og at det er i alles interesse at fiskeriet kører fuldstændigt gnidningsfrit. Hvor havfiskere nok mere har en tendens til at vende det blinde øje til, når en kollega omgår reglerne, har man blandt muslingefiskerne en opfattelse af, at regelbrydere ødelægger det for hele gruppen og derfor ikke kan tolereres. Som en skipper siger om selvjustits og vigtigheden af at overholde mindstemål m.m.: »*Vi skal passe på og bevare vore ressourcer – og det er det, vi gør ved det her!*«

Et bæredygtigt og politisk korrekt fiskeri

Når muslingebådene høster fjordens frugter, kan de ikke undgå, at der kommer undermålere med. Men siden 1990'erne har man udviklet et genialt system, hvor undermålerne (blåmuslinger) bliver udskilt på fabrikken og

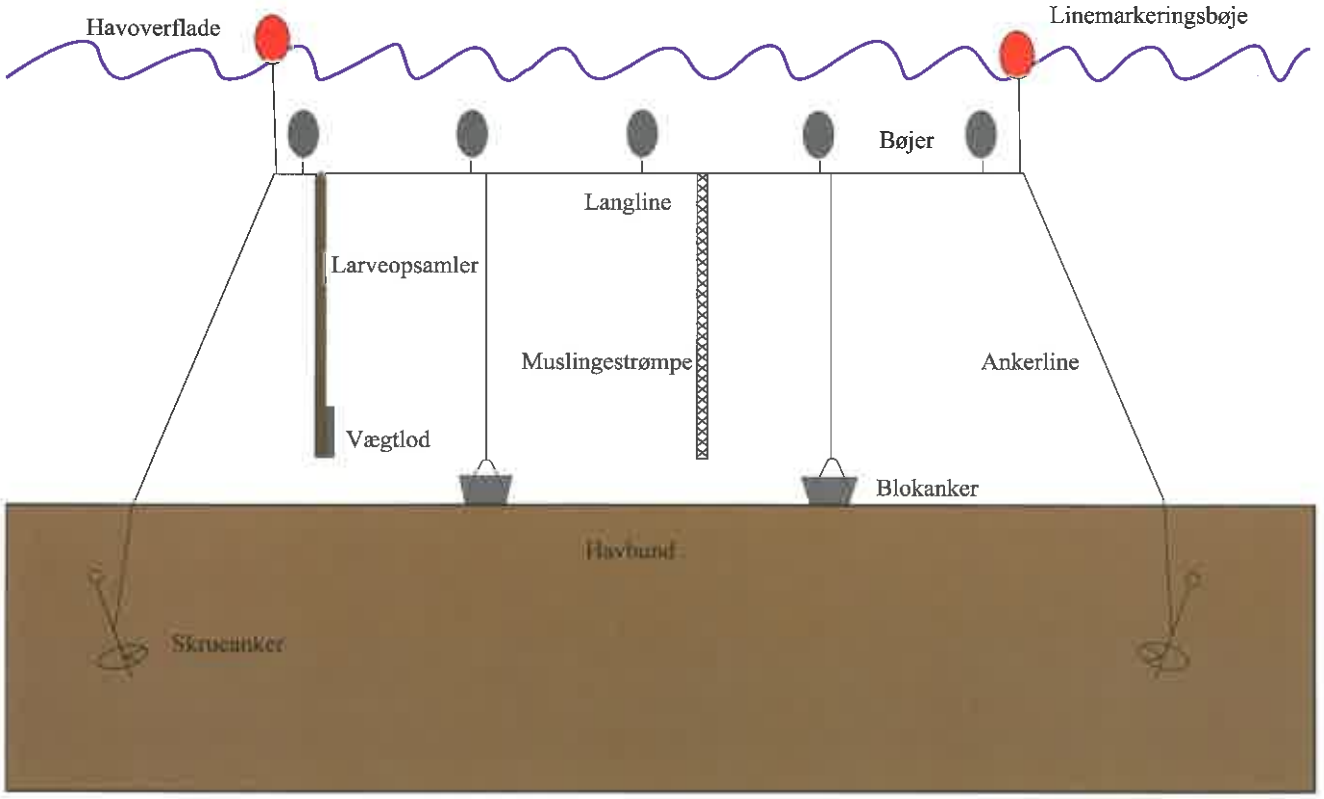
lastet på fiskernes eget miljøskib, der så genudlægger blåmuslingerne. Undermålerne udlægges i et fredet område, der først åbnes op igen for høst, når muslingerne har nået den rette størrelse. Derved har muslingefiskerne faktisk oprettet et bæredygtigt økosystem, der også gavner dem selv. Dertil kommer, at muslingebranchen er underlagt en meget streng kvalitetskontrol – både i form af vandprøver og kvalitetskontrol af fangsterne.

I en tid, hvor ophugning og økonomisk ruin ellers har præget den danske fiskerflåde, har Limfjordsfiskerne kunnet melde om stabilitet og en god forretning. På årsbasis lander de 51 fartøjer således muslinger til en værdi af mere end 100 mio. kr., og særligt perioden 2000-2005 har været eventyrligt god. Muslingeventyret har dog ikke haft helt den samme positive effekt i afledte erhverv. Muslingeindustrien har eksempelvis haft vanskeligheder i perioden, men tilsyneladende har den nu nået et stabilt leje. Antallet af medarbejdere i muslingeindustrien falder dog hele tiden markant som en følge af en stadigt stigende effektivisering af produktionsapparatet. Fiskernes egen vurdering lyder på, at de 51 muslingeskrabere i dag skaber 500 arbejdspladser i land.

Muslingeopdræt i Limfjorden ud for Thy

I de senere år er der også kommet en anden form for muslingeproduktion i gang ud for Thys kyster i Limfjorden, nemlig lineopdræt af blåmuslinger.

Den omstændighed, at erhvervsaktiviteterne på Limfjorden var begrænset til de 51 både, som havde licens til muslingefiskeri, samt en håndfuld kuttere, der drev trawlfiskeri efter sild og brisling, bevirkede, at der op gennem 1990'erne blev overvejet andre alternativer. Rundt om i verden dyrkede man kulturer af blåmuslinger på tov eller net, som hang ned fra overfladen, enten fra store fly-

dende tømmerflåder med lægter på kryds og tværs eller fra liner holdt oppe af store tønder eller flydere. Men det stod også klart, hvad der ville ske, hvis det blev praktiseret i Limfjorden, og der kom en isvinter. Isen ville skrue det hele i småstykker, og disse metoder blev derfor ikke forsøgt. En tidligere fjordfisker fra Boddum forsøgte sig nogle år ude i Skibsted fjord, hvor han spændte nogle stykker tykt tov ud mellem nogle pæle. Der kom nogle pæne muslinger, men arbejdsindsatsen, og det faktum at isvinteren 1996 væltede hans pæle, gjorde, at han opgav projektet.

I 1998 startede der et projekt, hvor mulighederne med muslingeopdræt skulle belyses og afprøves med offentlige midler, delvist inspireret af det kuldsejlede projekt i Skibstedfjord. Skaldyropdræt i Limfjorden – eller SIL-projektet – som det blev kaldt, blev gennemført i Nykøbing Mors. Projektets resultat gav ikke noget gennembrud, men på en studietur til Canada i 2001, så man, hvordan det kunne gøres. I det nordvestlige Canada, bl.a. omkring Prins Edwards Island, havde man gennem flere år dyrket muslinger på tov i lavvandede farvande, som blev islagt hvert år, endda med stor succes. I 2002-03 gennemførtes nogle forsøg med det koncept, der var set i Canada. Forsøgene blev udført i regi af det, der i dag er Dansk Skaldyrcenter. Nu var kimen lagt for et gennembrud på muslingeopdræt i potentielt islagte farvande i Danmark.

Et gammelt traditionelt fiskefartøj, ombygget til muslingefiskeri. Foto: Limfjordsmuseet.

Ved muslingeopdræt udnytter man blåmuslingernes evne til at hæfte sig til et fast materiale, såsom et stykke tov eller net. Kunsten er så at holde muslingerne hængende oppe i vandet, uden at grejet kommer op til overfladen og risikerer isskruninger og kraftig bølgepåvirkning. Og uden at det sætter sig på bunden, hvor fjender, såsom søstjerner, kan æde muslingerne.

På skemaet er vist, hvordan det kan gøres under Limfjordsforhold. Med en indbyrdes afstand på ca. 250 meter nedskrues 2 skrueankre, som er en 1 meter lang, 25 mm rundstang med en plade i den ene ende og en lille tværstang i den anden. Et reb bindes på stangen og ved hjælp af et hydraulisk boretårn, monteret på en speciel flåde, skrues ankrene ca. 3-8 meter ned i fjordbunden. Mellem ankrene spændes en 220 meter lang »bæreline«. På bærelinen bindes en mængde plastflydere á 10-20 liter i volumen. En typisk langline består af en flyder for hver 2-2,5 meter, desuden bindes der en ca. 40 kg tung betonklods i linen for hver 5 meter. Betonklodsen trækker bærelinen med flyderne ned under overfladen. Der er typisk ca. 6 meters vanddybde, hvor anlæggene placeres, så med et 4,5 meter reb i betonklodsen hænger bærelinen ca. 1 meter under vandoverfladen, i sikkerhed for is og store bølger.

Dyrkningsprincippet

Om foråret i april-maj måned bindes der på bærelinen, ca. for hver halve meter, en såkaldt yngelsamler, et ca. to meter langt og fem cm bredt bånd. På båndet hæfter der sig en mængde muslingelarver, som hidtil har flydt frit i vandfasen, efter de var gydt af de vilde muslinger, som ligger på bunden. Blåmuslingerne begynder at gyde, når vandtemperaturen overstiger 10 grader, og larverne flyder rundt i vandet ca. 2-3 uger, inden de finder et hårdt materiale, de kan hæfte sig på, det kan være en sten, en tom muslingeskal eller lignende.

Ved at sætte et materiale, som muslingerne kan hæfte sig på, hængende oppe i vandfasen, giver det muslingerne optimale vækstbetingelser. Muslingerne lever nemlig

Muslinger på tov i bomuldsstrømpe.

udelukkende af planteplankton, som er i vandet. En stor musling kan under optimale betingelser filtrere otte liter vand pr. time. Efter at muslingerne har hæftet sig, sker der en nærmest eksplosiv vækst, fra en lille ny, hæftet larve på ca. 0,5 mm i maj måned, til 3 mdr. senere i september vokser den til ca. 2,5 cm størrelse. På det tidspunkt er det tid til næste fase i produktionscyklussen.

Strømpning

En udtynding er nødvendig både for at undgå, at de mange muslinger skubber hinanden af båndet eller rebet, men også for at sikre en bedre vækst, efterhånden som muslingerne vokser.

Der sker det, man kalder en »strømpning«, som foregår ved, at man i september-oktober høster den 2-3 cm store yngel af bændlerne, som har hængt siden maj. Man skiller muslingerne fra hinanden med en specialmaskine, så de er enkeltvis og løse, muslingerne hænger ofte sammen i klaser med den byssustråd (en tynd, sej tråd, der afsondres af muslingen), de også hæfter sig til rebet med. Ved hjælp af et slags pølsehorn på en stor beholder hælder man muslingeynglen i en 2,5 meter lang strømpe. Strømpen er delvis flettet i et plastmateriale og en bomuldstråd. Strømpen bindes på bærelinen, også med ca. 50 cm afstand mellem hinanden. Efter ca.14 dage rådner bomuldstråden, og muslingerne kan kravle ud gennem plastmaskerne og hæfte sig uden på nettet og vokse videre derfra. Der tilstræbes ca. 600 muslinger pr. løbende meter. En anden mere rationel metode er, at man mekanisk trækker en ren bomuldsstrømpe uden over et reb eller net

Efter sortering genudsættes de små muslinger i en bomuldsstrømpe på tovet.

og placerer muslingerne mellem bomuldsstrømpe og reb. Bomuldsstrømpen vil rådne, og muslingerne vil hæfte sig til rebet. Rebet vil så blive hængt på bærelinen endeløs, som en guirlande langs med bærelinen. Ved begge metoder har muslingerne nu fået optimale vækstbetingelser, de kan hænge frit i vandet og vokse til markedsstørrelse på ca. 55-60 mm. Denne størrelse opnår de omkring 12-16 måneder efter »settling«.

Høst

Høsten af de salgsklare muslinger kan i princippet foregå året rundt. Den foregår ved, at muslingerne skrabes af nettet eller strømperne. Forud for høst skal producenten ugentlig sikre, at muslingerne er af en sådan kvalitet, at de kan spises uden risiko for forbrugeren. Der er en potentiel, men lille risiko for, at muslingen kan have indtaget sundhedsskadelige alger, som kan give anledning til diarré eller i sjældne tilfælde hukommelsestab. Testen er meget omfattende med undersøgelser af vandet for at se, om der skulle forekomme algearter, der kan producere toksiner. Der foretages også en test af muslingekødet, hvor et ekstrakt af muslingekød sprøjtes ind i bughulen på nogle forsøgsmus. Overlever musen uden symptomer, indeholder muslingen ingen skadelige algetoksiner. Der har, siden dette beredskab er blevet implementeret i 1992, ikke været nogen form for levering af skadelige muslinger ud på markedet. Det er sjældent, at vandet i Limfjorden indeholder toksiske alger. Ligeledes tages der prøver for colibakterier, også her er det sjældent, at grænseværdien overskrides.

Når muslingerne er høstet, sendes de til et pakkeri, der findes bl.a. et på Jegindø og et på Mors. Dér vaskes og sorteres muslingerne, og byssustråden trækkes ud. Muslingerne pakkes derefter i net eller som noget nyt i MAP pakninger. En pakning som består af en lufttæt pakning med en modificeret gasblanding. Muslingerne har da en levetid på 5-7 dage i køleskab efter høsten.

Områder til opdræt

Der findes i dag 5 områder ud for Thy, hvor der er givet tilladelse til at opdrætte muslinger: to områder i Vildsund, et i Dragstrup Vig ud for Skyumøre og to nede i Visby Bredning ud for Futtrup. Et standardområde er på ca. 20 ha (250 m x 750 m). Det er afmærket med fire gule hjørnemarkeringer med et gult kryds. Ligeledes er områderne indtegnet på søkortene. Dette for at hindre lystsejlere og anden skibstrafik i at komme ind i området og filtres ind i rebene.

I et område på 20 ha kan der sættes ca. 75 langliner á 220 meter, dette skulle kunne give en årlig produktion på ca. 300 tons muslinger. Der er pt. givet tilladelse til ca. 50 sådanne anlæg i Limfjorden, så en produktion på 10-15.000 tons linemuslinger er ikke urealistisk. Der vil være ca. 100 ansatte direkte på anlæggene, plus en del på pakkecentralerne.

Muslingeopdræt på liner anses for meget miljøvenligt, faktisk er der kommuner i Sverige, der direkte støtter etablering af muslingeopdrætsanlæg. Et tons opdrættet muslinger fjerner nemlig ca. 10 kg N kvælstof og ca. 1 kg P fosfor fra vandet, når de spiser algerne. Dette er en så betydelig nettofjernelse af næringsstoffer, at det bestemt forudsiges at ville få en gavnlig effekt på Limfjordens miljøtilstand.

Det skal dog nævnes, at dér, hvor anlæggene er placerede, vil der være en mindre koncentration af næringsstoffer fra muslingernes fækalier. Endelig kan det ses allerede nu, at et muslingeopdrætsanlæg giver en stor »kunstig rev-effekt«, betonklodserne på bunden giver skjul for hummer, krabber m.m., og de mange liner oppe i vandsøjlen giver skjul og føde for mange fisk, specielt fiskeyngel. Endelig kan man se, at der på linerne sætter sig talrige rejer.

De opdrættede muslinger adskiller sig fra de bundfiskede på kvaliteten, især er der et procentvis højere kødindhold i linemuslinger. Ligeledes er der ingen sand i linemuslinger, og skallen er pænere. Alt dette gør, at linemuslingerne kan sælges som ferskvare direkte til forbrugerne, medens bund-muslingerne næsten alle går til kogning og konserves. Det betyder, at prisen på linemuslinger er 6-10 gange højere. Endelig er linemuslingerne en mere bæredygtig produktionsform, idet produktionen ikke påvirker bunden af fjorden med skrabende redskaber.

Østersfiskeriet

Kendere anser Limfjordsøsters for at være verdens bedste. De er betydeligt større og mere kødfulde end deres sydeuropæiske kollegaer. Hvor fiskeriet efter blåmuslinger i Limfjorden først for alvor slog igennem i 1970'erne, forholder det sig imidlertid helt anderledes med østers. Produktet har traditionelt været kendt som en lækker spise siden middelalderen – primært for overklassen. For Limfjordens vedkommende begyndte fiskeriet efter østers dog først i midten af 1800-tallet, da man pludselig opdagede en bestand – formodentligt indvandret fra vest efter gennembruddet af Agger Tange i 1825.

Østersbestanden i Limfjorden har dog varieret voldsomt gennem 1900-tallet. I 1920'erne og igen i 1950'erne fangede man ca. 2 mio. stk. om året, men i perioden 1980-93 reduceredes landingerne til så godt som ingenting. Fra midten af 1990'erne er østers imidlertid atter begyndt at optræde i et historisk stort antal i den vestlige del af Limfjorden. Fangsten har de sidste par år ligget på ca. 850 tons om året, hvilket svarer til ca. 10. mio. østers. Ifølge biologerne er dette sandsynligvis det største tal nogensinde. De første officielle tal, vi har fra midten af 1800-tallet, lyder således »kun« på 4-5 mio. stk. om året.

Den voldsomme øgning i bestandsstørrelsen skyldes sandsynligvis en temperaturstigning i Limfjorden over de sidste 25 år. Omvendt er østersen dog også meget sårbar overfor klimatiske forhold. Det er dog vanskeligt for biologerne at vurdere, om der vitterligt er tale om et bæredygtigt fiskeri. Sikkert er det dog, at der blot skal én isvinter til for at sætte bestanden voldsomt tilbage.

Der er langt færre muslingefiskere, der har tilladelse til at fange østers. I 2004 var der således kun 16 fartøjer, der havde tilladelse til at fange østers. Der er dog også andre restriktioner, idet man med en østerslicens kun må fiske østers to gange om måneden. Dertil kommer, at den månedlige kvote er på 1,5 tons. Fiskeriet foregår typisk på lavere vand end efter blåmuslingen, og grejet er betydeligt mere klejn end det grej, der anvendes til fiskeri efter blåmusling. Fiskeriet er betydeligt mere arbejdskrævende, idet der er en hel del sorteringsarbejde, når posen tømmes. Til gengæld er østersfiskeriet dog også betydeligt mere indbringende.

Sildefiskeriet

Sildefiskeriet har en lang og stolt historie i Limfjorden,

Muslingerne vokser på tov, hængende på lange liner.

Den nye type muslingeskraber har to skrabere monteret. Foto: Limfjordsmuseet.

men periodevis har sildefiskeriet dog også været inde i nogle gevaldige nedture – bl.a i tiden før 1900 og i perioden 1930-1950. Fra 1950 til starten af 1970'erne var fangsterne forholdsvis gode og stabile på ca. 2-3000 tons pr. år. Men i 1975 var sildefangsten faldet drastisk til 800 tons. I 1977 kom der så et totalt sildestop indtil 1997, hvor der så småt kom gang i sildefiskeriet igen. Nogle driftige fiskere fik tilladelse til parfiskeri, hvor et trawl trækkes mellem to både efter sild til konsum. På trods af lave priser er det lykkedes at gennemføre dette fiskeri siden, og fangsterne har været gode. I 2004 var der 4 par, der fangede sild, og fangsten var på det hidtil højeste, nemlig 5000 tons. Men set i forhold til muslingefiskeriet og østersfiskeriet er sildefiskeriets andel af totalen begrænset.

Foto th.: Ralgravning ved Sårup, syd for Rælır

Råstofudvinding

Af Lars Kristiansen og Ditte Svendsen

Thy er rig på mange forskellige råstoffer, fordi undergrunden er sammensat af mange geologiske dannelser. Særlig karakteristisk er Nordthys forekomster af kalk og kridt, der flere steder kan ses i de gamle kystskrænter. Neden for disse ligger på den hævede havbund strandvoldssystemer, der ofte er rige på sten- og grusforekomster. Fra istidsaflejringer i form af smeltevandssand og –grus samt moræneler er der flere steder tilgængeligt »bakkesand og -grus« og særligt i Sydthy også en række lerforekomster.

Hvad er råstoffer? Populært kan man sige, at alt, hvad der kan betale sig at udvinde fra jorden, er råstoffer. I denne sammenhæng er der tale om sand, grus, sten (ral), ler og kalk.

Flint

De første synlige eksempler på udnyttelse af undergrunden finder vi i Hov Dås, hvor der er spor af et kompleks med mere end 25 flintminer. Her gravede stenalderbonden med redskaber af hjortetak 7-8 m ned gennem det højtliggende kridtlag for at nå rige flintforekomster i kalklaget. På den måde kunne han skaffe en god kvalitet flint, der ikke var skadet af frostrevner, til fremstilling af sine redskaber.

De gamle flintminer blev fundet ved en tilfældighed i 1957, da en medarbejder fra Nationalmuseet var på ferie i Thy og ikke kunne styre sin faglige nysgerrighed, men måtte kigge ind i det nyåbnede kalkværk i Hov. Senere er også fundet spor efter minedrift i Hillerslev og i skrænterne ved Bjerre nord for Thisted lufthavn.

I dag bruger vi fortsat flint, men nok de færreste ved, at den lyse del af vejbanens asfaltvejbelægning samt afstribningen bl.a. består af hvidbrændte flintsten. Mellem Ballerum og Kløv ligger virksomheden Luxol med de store højovne, hvor den blå flint brændes ved 1200° C, knuses og herefter udgør det hårde, hvide materiale luxovit. Hovedafsætningsmarkedet for produktet er asfaltindustrien og porcelænsindustrien, hvor luxovit anvendes i lerblandingerne for at forbedre stabiliteten heri – 90% af produktionen eksporteres. Den blå flint er gennem mange år udvundet ved Sårup sydøst for Hanstholm og udvindes fortsat her samt i Ballerum tæt på anlægget.

Kridt

Kalken i Nordthy er aflejret på bunden af havet for 60-70 mio. år siden, dannet af skaller fra mikroskopiske dyr og planter. Den øverste del af kalkaflejringerne kaldes danskekalk. Den er hård, grålig og danner f.eks. Bulbjergknuden, men fremtræder også tydeligt på stranden mellem Hanstholm og Vigsø. Nedenunder ligger det blødere skrivekridt, som kommer til syne bl.a. i området nord for Thisted. Begge aflejringer er presset op af en underliggende salthorst, hvis top ligger i 3-4 km's dybde. Både i danskekalken og skrivekridtet findes forekomster af flint – dels i knolde, dels i sammenhængende lag. Flint består af kisel, som er udfældet fra skeletter fra kiselalger, som også levede i havet.

Eksempler på højtliggende kridtlag har kunnet følges tæt i forbindelse med anlægget af omfartsvejen uden om Nors. Tæt herpå ses et eksempel på mere permanent blottede kridtlag i Thys største kalkbrud, Hillerslev Kalkværk, der blev grundlagt i forbindelse med udgravninger

Thy-udsnit af regionplanens kort over råstofgraveområder og –undersøgelsesområder.

Hillerslev Kalkværk.

til en anden trafikforbindelse – anlægget af Thisted-Fjerritslev banen i 1904. I dag produceres årligt 30-40.000 m^3 jordbrugs- og industrikalk i Hillerslev, inklusiv kalken fra et mindre brud ved Kjelstrup. Fra hovedsageligt at blive anvendt til jordforbedring og mørtel anvendes kalken i dag til flere andre formål, f.eks. til rensning af spildevand i rensningsanlæg, rensning af drikkevand, rensning af røggas fra kraftværker samt syreneutralisering i søer og vandløb. Jordbrugskalk udbringes især i Midt- og Sønderjylland, men inden da beriges kalken i Hillerslev med magnesium i form af dolomitkalk importeret fra England. Kalkværket dækker et betydeligt areal og har tilladelser til at foretage indvinding på i alt 34 ha.

Den hårde kalksten brydes ikke længere til byggematerialer, men der kan fortsat ses huse bygget af kalkstensblokke. Kalk- og flintsten er også anvendt i kirkegårdsdiger og i murværket i enkelte kirker, bl.a. i Vigsø og Lild.

Ral

Sten og ral er som udgangspunkt samme materiale, men rallen er en havaflejring i form af strandgrus og -sten og består som følge af havets påvirkninger af afrundede sten.

I Vigsø Rallejer er en epoke i råstofindvindingens historie ved at være afsluttet. Ralforekomsterne er en ca. 8.000 år gammel strandaflejring fra Stenalderhavstiden. Kroghs A/S har udnyttet de givne tilladelser til ralindvinding, lagrene afvikles og sorteringsanlægget flyttes. Snart vil sporene efter råstofindvindingen kun være perlerækker af dybe gravesøer og forstyrrede sandlag, der med tiden forventes at blive genkoloniseret af det tidligere plantedække.

Raldynger ved Vigsø.

Siden vedtagelse af Kystloven i 1973 har det ikke være tilladt at skrabe ral på vestkysten som følge af risiko for kystnedbrydning. Flere lokale virksomheder havde forud herfor baseret sig på denne aktivitet, og gradvist var der udviklet en industri, der gik fra udførelse med skovl, vogn og hest til effektiv indvinding med gravemaskine, sorteringsanlæg og lastbil. Forbuddet medførte et massivt pres på ralforekomster på land bestående af hævede strandvoldskomplekser fra Stenalderhavstiden. Værdifulde forekomster på land findes især i Østthy og Vester Hanherred i områder langs kysten og op til 7-10 km ind i land. Disse områder rummer ofte betydelige naturværdier og er delvist opkøbt af Skov- og Naturstyrelsen for at varetage nationale naturhensyn. Efter at forbuddet om ralskrabning på stranden trådte i kraft, blev der meddelt en række tilladelser til ralindvinding, også på statsejede arealer. Mellem Vigsø og Hjardemål opererede 3 firmaer, der således fik bevaret et forretningsgrundlag. For bedre at kunne afveje natur- og råstofinteresser valgte myndighederne på råstofområdet, amterne og Skov- og Naturstyrelsen, i 1988 at få foretaget en grundig kortlægning af forekomst og kvalitet af ral og sand i området fra Vigsø til Svinkløv. Undersøgelserne påviste bl.a. betydelige forekomster vest for og i Østerild Plantage, der nu udvindes af Østerild Grusværk.

Ral er velegnet til fremstilling af beton af høj kvalitet og anvendes hovedsageligt som andet sten og grus, jf. næste afsnit. Som en specialitet frasorteres dog fraktioner af blå og brune sten, der kan afsættes til dekorationsformål, bl.a. på betonelementer til byggeri. Sandet fra ralgravene er på grund af saltindhold ikke velegnet til beton, men finder anvendelse bl.a. som faldunderlag på legepladser og til topdressing på golfbaner.

Som følge af begrænsede, tilgængelige ressourcer på land sker ralindvinding i dag hovedsageligt i Nordsøen. På bl.a. havnene i Hanstholm og Thyborøn ligger store raldynger, indvundet af henholdsvis Østerild Grusværk og Kroghs A/S til forsyning af regionen.

Sand og grus

Ligesom i resten af Danmark består langt den overvejende del af råstofindvindingen i Thy af sand og grus, som er dannet og sorteret af istidens smeltevandsfloder.

Fra gammel tid havde de fleste landsbyer en fælles sand- og grusgrav, hvorfra man hentede de nødvendige materialer til husenes og vejenes vedligeholdelse.Tidli-

Helligsø Teglværk

Helligsø Teglværk er grundlagt i 1879 af lokale landmænd. I 1931 blev teglværket overtaget af familien Hansen, der nu driver værket i 3. generation. Teglværket blev i 1971 omdannet til et familieaktieselskab og ejes nu af Per og Hans Christian Hansen. Teglværket er løbende moderniseret og fremstår i dag som et højteknologisk og fuldautomatiseret værk, der beskæftiger 16 ansatte, som kan producere op til 20 mill. maskin- og blødstrøgne sten om året.

Ydby Teglværk

Ydby Teglværk er grundlagt omkring 1880 af en lokal landmand og havde op til 1915 forskellige ejere. Siden 1915 og op til 2003 har værket været i familien Hestbechs eje. Helligsø Teglværk, overtog da Ydby Teglværk med Jørgen Hestbech, der havde ejet teglværket siden 1994, som daglig leder.

gere grusgrave optræder i dag som mindre ar i landskabet, ofte sporadisk bevokset med selvsåede træer og buske. Flere grusgrave er retableret efter i en periode at have været anvendt til losseplads, men i dag gives kun tilladelse til begrænset deponi af jord, byggematerialer m.v., der ikke kan medføre risiko for grundvandet. Thisted Kommunes fyldplads ved Skovsted er et eksempel på deponering i en tidligere grusgrav.

Årligt indvindes i størrelsesordenen 400.000 m³ sand, grus og sten i Thy, stammende fra både hav- og smeltevandsaflejringer. Materialerne indvindes i 10-15 grus-grave afstemt efter den aktuelle efterspørgsel.

De indvundne mængder kan groft opdeles i følgende klasser:

- Stenmaterialer, der primært anvendes til vejbygning og betonfremstilling.
- Kvalitetssand, der anvendes til beton, mørtel og vejbygning.
- Fyldsand, der anvendes ved anlægsarbejder.

Ler

I Thy indvindes årligt 30.000-50.000 m³ ler. Begge de tilbageværende teglværker, Helligsø Teglværk og Ydby Teglværk ligger i Sydthy, og den overvejende del af disse teglværkers lergrave ligger tæt på teglværkerne. Afsætningsområdet er hovedsageligt hjemmemarkedet, men der leveres også til eksportmarkedet.

Ler kan inddeles i to typer: rødbrændende kalkfrit ler og gulbrændende, kalkholdigt ler. Restforekomsten af gulbrændende ler er mange gange større, men det er p.t. ikke »mode« at anvende gul tegl.

Råstofloven

Tilladelse til indvinding af råstoffer sker i henhold til Råstofloven. Råstofloven lægger rammerne for indvinding af Danmarks råstoffer. Dette skal ske som led i en bæredygtig udvikling under hensyntagen til dels de samlede råstofressourcer, dels andre oftest modsatrettede interesser.

Råstofindvinding på land administreres indtil 1. januar 2007 af amtsrådet.

Herefter vil det være regionerne, som står for kortlægning og planlægning, og det vil være kommunerne som står for sagsbehandlingen med at give tilladelser eller afslag.

Lerdepot ved Helligsø Teglværk.

Efterbehandling

Indvindingen af råstoffer kan gå ud over andre interesser, især de landskabelige. Flere steder ses da også åbne sår i landskabet efter tidligere råstofgravning. For at afbøde skadevirkningen stilles i dag krav om, at der skal foreligge en plan både for indvinding og efterbehandling, inden råstofindvindingen kan påbegyndes. Arbejdet skal tilrettelægges sådan, at det åbne brud ikke bliver større end nødvendigt.

Landbrugspligtige og fredskovspligtige arealer efterbehandles normalt til fortsat jordbrugsmæssig drift, mens det på arealer med ringe bonitet kan være mere hensigtsmæssigt at efterbehandle til naturformål. Både i Sårup og Vigsø Rallejer ses vellykkede eksempler på efterbehandling af råstofgrave. I 1992 modtog Sårup Grusværk Natur- og Råstofprisen, der tildeles personer og firmaer, som har gennemført en god efterbehandling af råstofgrave.

NCC Råstoffer, Luxol på Ballerum.

Foto th.: Hanstholm Havn – porten til Nordatlanten.

Fra statshavn til selvstyrehavn

Af Hans Kjær

Nyetableret containerplads ved Hanstholm Havn.

Oprindeligt var det staten, der byggede Hanstholm Havn, men som det er de fleste bekendt, skulle der vedtages flere love, før havnen blev en realitet. De første skridt mod etableringen af Hanstholm Havn blev taget af ingeniør Fibiger, der med baggrund i lov nr. 182 af 31. marts 1917 påbegyndte anlæggelsen af havnene ved Hanstholm og Hirtshals, men kun Hirtshals blev færdigbygget i henhold til planerne, medens der i Hanstholm blev etableret den gamle ydermole mod vest, dog i en noget anden udformning end den nuværende ydermole. Man skulle helt hen til 1960, før folketinget vedtog lov nr. 173. af 29. april 1960 om Hanstholm Havn, og med baggrund i denne lov blev havnen bygget af et konsortium, dannet af store danske entreprenørfirmaer, og den 8. september 1967 kunne havnen endelig indvies, i princippet med den udformning, vi kender i dag.

I årene 1974 til 1977 blev bassin 2 anlagt, og 10 år senere, nemlig i perioden 1984 til 1987, blev bassin 3 bygget direkte ud mod det åbne hav. Siden er der foretaget ændringer af bassin 1 med henblik på at lette besejlingen af havnen, og herudover er der i tidens løb gennemført en række undersøgelser af konsekvenserne af de ændringer af havnen, der er gennemført siden indvielsen i 1967.

Styreformen indtil 2001

Fra starten blev Hanstholm Havn drevet af staten og siden 1973 som en af de havne, der var underlagt Statshavnsadministrationen Frederikshavn (SHAF, der udover Hanstholm Havn omfattede havnene i Hirtshals, Skagen, Frederikshavn, Helsingør, Anholt og Hammerhavn). De nødvendige bevillinger til driften og vedligeholdelsen af havnen blev skaffet via vedtagelsen af de årlige finanslove. Den overordnede drift af havnen i Hanstholm var i henhold til lov om Hanstholm Havn lagt i hænderne på et havneråd, der var rådgivende over for Trafikministeriet i spørgsmål vedrørende havnen. I praksis fungerede havnerådet som en bestyrelse for havnen, og rådet bestod i Hanstholm efter år 1999 af chefen for SHAF som formand og herudover to medlemmer, udpeget af Trafikministeriet efter indstilling fra Hanstholm Kommune, formanden for den lokale fiskeriforening, en ministeriel embedsmand og endelig en medarbejderrepræsentant med observatørstatus. Frem til år 2000 havde der kun været én repræsentant for Hanstholm Kommune, men da Hanstholm Havn var beliggende i Viborg Amt, havde der til gengæld været en repræsentant for Viborg Amt i havnerådet. Det sidste havneråd i Hanstholm bestod af konstitueret chef for SHAF, Hans Kjær, borgmester Åse Jensen, byrådsmedlem Karsten Kollerup, fiskeriforeningsformand Thorkild Førby, Bent Vagn Hansen, Trafikministeriet, og endelig havnebetjent Ebbe Jørgensen som medarbejderobservatør.

Nye ejere fra 2001

I slutningen af 1990'erne blev der fra statens side arbejdet kraftigt på at få overdraget de tidligere statshavne (udover havnene under SHAF var det havnene i Esbjerg, Rømø, Hvide Sande og Thyborøn) til lokalsamfundene, og med vedtagelsen af Lov om havne i 1999 blev der åbnet mulighed for at afhænde de tidligere statshavne. Da ikke alle statshavne lå i store kommuner, var der i loven om havne åbnet mulighed for, at et amt kunne indgå som medejer af en havn, og dette var baggrunden for, at Hanstholm Havn med virkning fra den 1. januar 2001 blev solgt af staten

til et kommunalt driftsselskab, bestående af Viborg Amt og Hanstholm Kommune i lige forening. Det skal i parentes bemærkes, at ejerne valgte at drive Hanstholm Havn som en kommunal selvstyrehavn, hvilket er ensbetydende med, at havnen ikke må modtage driftstilskud eller andre tilskud fra ejerne, og tilsvarende må havnen ikke overføre økonomiske midler til ejerne, idet der i princippet er vandtætte skodder mellem havn og ejerne. Derfor skulle Hanstholm Kommune og Viborg Amt heller ikke betale staten én eneste krone af de 26 mil. kr., som prisen blev fastsat til for overtagelsen af Hanstholm Havn, idet denne opgave skulle klares af havnen selv efter princippet om de vandtætte skodder.

Da Hanstholm Havn indgår som en del af den kystbeskyttelse, der er på den jyske vestkyst, fortsatte staten dog med at have ejendomsretten til ydermolerne, ligesom staten påtog sig opgaven med at rense op i indsejlingen til havnen. Staten skal således fortsat vedligeholde ydermolerne i Hanstholm Havn og forestå oprensningen i indsejlingen, så derfor er der fortsat et tæt samspil mellem havn og Kystdirektoratet, som på statens vegne har denne opgave.

Styreformen efter 2001

De nye ejere valgte som nævnt ovenfor, at Hanstholm Havn skulle drives som en kommunal selvstyrehavn af en nyudnævnt bestyrelse, hovedsagelig bestående af erhvervsfolk udefra, for at undgå lokale interessekonflikter, og samtidigt indikerede ejerne hermed, at havnen skulle drives som en forretning. Den nye bestyrelse besluttede som noget af det første at opslå stillingen som havnedirektør.

Den første bestyrelse fik følgende sammensætning: Formand, koncerndirektør Poul Arne Jensen, borgmester Åse Jensen, amtsrådsmedlem Henning Grove, fiskeriforeningsformand Thorkild Førby, salgs- og marketingsdirektør Peter Bjerregaard Jepsen, direktør Jess Jessen-Klixbüll, direktør Torben T. Olesen samt som medarbejderobservatør

Fagbevægelsen og Hanstholm Havn

At Hanstholm Havn med dens mange arbejdspladser er overenskomstdækket, skyldes et mangeårigt samarbejde mellem de faglige organisationer og arbejdsgiverne. Bogstaveligt talt har bølgerne til tider gået højt, men man har formået at opbygge en gensidig tillid og respekt.

Overenskomsterne er tilpasset specielle behov, som kræves på en havn, der er i gang 24 timer i døgnet. Målet er fælles: At fastholde og udvikle Hanstholm Havn som landets førende, at fastholde de nuværende arbejdspladser og forhåbentlig skabe flere. Af kommunens ca. 3600 arbejdspladser er ca. 2000 relateret til havnen.

Uddannelse er en nødvendighed for, at have en stab af velkvalificerede medarbejdere. Også i fiskeindustrien. Gennem årene har adskillige medarbejdere dygtiggjort sig via AMU systemet, og Nordvestjysk Uddannelsescenter i Thisted har været medvirkende til, at både fiskere og medarbejdere i fiskeindustrien har haft mulighed for at opkvalificere sig.

Organisationerne har medvirket til at tilpasse arbejdskraften til aktuelle behov i branchen.

3F (tidligere KAD og SID) organiserer størstedelen af medarbejderne på havnen og i fiskeindustrien generelt. Forbundet og den lokale afdeling arbejder gennem repræsentation i flere danske og internationale udvalg på at skabe indflydelse på fiskeripolitikken for at sikre arbejdspladserne i sektoren.

Arbejdsmiljøet har stor bevågenhed fra forbundets side. Fiskeri er et farligt erhverv med mange arbejdsulykker og en høj grad af nedslidning, både i selve fiskeriet og de fiskeritilknyttede erhverv. I 2004 gik forbundet i samarbejde med havnens fiskeriforening og Fiskeriets Arbejdsmiljøråd i gang med *Projekt Hanstholm –Sund Fiskerby*. Formålet var at nedsætte risikoen for ulykker, skader og nedslidning blandt fiskere på fartøjer, hjemmehørende i Hanstholm. Det var også et mål at arbejde for, at Hanstholm skulle blive et godt eksempel til efterfølgelse for de øvrige fiskerbyer i Danmark. I de tre måneder projektet kørte, blev der indhentet mange gode erfaringer – erfaringer som kommer alle landets fiskere til gode. Det er vigtigt, at vi i Hanstholm kan samarbejde om den slags projekter. Vi er afhængige af fiskerierhvervet i vores område. I fangstsektoren er der ca. 400 fuldtidsjobs, og i forarbejdningsindustrien er der mellem 700 og 800 jobs.

Peter Sand Mortensen

Nye aktiviteter i Hanstholm Havn kræver hele tiden udbygning.

Fritz Maertens. Som havnedirektør indstillede bestyrelsen Hans Kjær, og denne indstilling blev fulgt af amtsråd og kommunalbestyrelse. Efter kommunalvalget i 2001 blev de fire udefra kommende erhvervsfolk genvalgt, og amtsborgmester Bent Hansen, borgmester Ejner Frøkjær og fiskeriforeningsformand Jan Hansen indtrådte som nye i bestyrelsen. Da Hanstholm Havn drives som et kommunalt fællesskab (amt og kommune), var det nødvendigt i henhold til styrelsesloven at nedsætte et repræsentantskab, bestående af 5 politikere udpeget af Viborg Amt og 5 politikere udpeget af Hanstholm Kommune, og dette repræsentantskab overtog de beføjelser, som i henhold til havneloven er tiltænkt byrådet.

»Den ubrudte kølekæde«

I forbindelse med opstarten af den nye selvstyrehavn var der en hel række praktiske opgaver, såsom opbygningen af nye regnskabs-, journal- og lejekontraktssystemer, der skulle sættes i system, men herudover skulle der også tegnes forsikringer, vælges bankforbindelse samt revisor, og endvidere skulle hele administrationen opbygges, idet alle disse opgaver tidligere blev udført i SHAF. Udover ovennævnte opgaver var bestyrelsens og ledelsens fokus rettet mod udarbejdelsen af en langsigtet strategi for havnens drift og en langsigtet plan for havnens udbygning, idet disse opgaver blev betragtet som afgørende for havnens videre udvikling.

Alt imens dette arbejde skulle foregå, var det naturligvis vigtigt, at havnen kunne fastholde og gerne udbygge sin position som Danmarks vigtigste og største konsumfiskerihavn, og derfor blev det hurtigt besluttet, at Hanstholm Havn, som den første havn i Danmark, skulle have en »Ubrudt kølekæde« (Det nuværende Hanstholm Seafood Center).

Imidlertid var der mulighed for at havnen kunne få medfinansieret halvdelen af udgiften via den såkaldte FIUF-ordning, så derfor søgte havnen tilbage i marts 2001 om tilskud til projektet, men en meget lang behandlingstid i Direktoratet for Fødevare-Erhverv, hvor der bl.a. blev rejst tvivl om, hvorvidt en selvstyrehavn overhovedet kunne modtage FIUF-støtte, gjorde, at det egentlige byggeri først kom meget sent i gang. Det positive ved hele forløbet har været, at Hanstholm Havn har banet vejen for, at selvstyrehavne kan modtage tilskud, hvilket andre fiskerihavne og naturligvis også Hanstholm Havn senere har nydt godt af.

Endvidere blev der ført en række forhandlinger mellem havnen og den kreds af lokale erhvervsfolk, som ejede og havde opført køleauktionshal 1, om havnens overtagelse af denne hal, idet der var enighed om, at det var mest hensigtsmæssigt, at denne type af infrastruktur tilhørte havnen. Med baggrund i de førte forhandlinger købte havnen derfor køleauktionshallen med overtagelse i 2002. Køle-

FIUF

Det Finansielle Instrument til Udvikling af Fiskeriet - et EU-program, der giver tilskud til at udvikle fiskeriet. Fra 2007 afløses FIUF af EFF – Den Europæiske Fiskerifond, som forventes at kunne komme til at spille en større rolle med hensyn til udvikling og bevarelse af den økonomiske og sociale struktur i fiskerisamfundene, som har begrænsede økonomiske alternativer.

Hanstholm Fiskeauktion – Danmarks største konsumfiskeauktion.

auktionshallen indgår nu som en del af Hanstholm Seafood Center.

Større vanddybde og regionplantillæg

Medens havnens ansøgning om »Den ubrudte kølekæde« blev behandlet i Direktoratet for FødevareErhverv, blev det besluttet, at havnen skulle have mulighed for at betjene fiskefartøjer med en større dybgang end den officielle vanddybde på 7,5 meter, der var i bassin 1. Det blev derfor vedtaget, at bassin 1 skulle uddybes til 8,4 meter, og dette arbejde blev gennemført i det første år som selvstyrehavn. Baggrunden for dette tiltag var specielt et ønske fra Hanstholm Fiskemelsfabrik A/S om, at virksomheden kunne betjene fiskefartøjer med en større dybgang end de 7,5 meter, der var mulighed for i bassin 3, hvor lossekranen var placeret. Ideen med uddybning af bassin 1 var, at toppen af lasten kunne blive taget af, ved at skibene landede ved kaj 12 i bassin 1, hvorefter de kunne sejle videre til bassin 3 med en mindre dybgang. Formålet var naturligvis, at havnen på kort sigt kunne fastholde sin position som den førende fiskerihavn.

I de sidste mange år som statshavn blev der arbejdet på at få igangsat et regionplantillæg, der skulle omfatte arealerne umiddelbart vest for havnen, men arbejdet var aldrig rigtig kommet ud af starthullerne, så derfor satte den nye selvstyrehavn fokus på dette område, og sammen med Viborg Amt blev der udarbejdet et oplæg til regionplantillæg og herudover en VVM-redegørelse for de miljømæssige konsekvenser af et forslag om at etablere et permanent depot for havnesedimenter i området. Dette

arbejde var vanskeligt, idet projektet skulle tage højde for en ny depotlov, som var kommet, men som den første havn i Danmark fik Hanstholm Havn godkendt et depot efter den nye depotbekendtgørelse, og samtidigt blev det planlægningsmæssige grundlag for den videre brug af de arealer, der lå nærmest havnen, vedtaget.

Nye færger og nødvendige havneinvesteringer

Hele problemstillingen med etablering af det nye depot og nyttiggørelse af arealerne nærmest havnen til opmarchområde for de mange lastbiler og trailere, der hvert år passerer Hanstholm Havn, blev mere og mere presserende, idet både Smyril Line og Fjord Line traf beslutning om indsættelse af nye store færger på Hanstholm Havn. Endvidere havde arealerne umiddelbar vest for havnen i en årrække været anvendt til et midlertidigt depot, og dette depot skulle naturligvis også flyttes, før en trailerplads kunne etableres.

Smyril Line ønskede at indsætte en nybygning med en længde på 164 meter og en bredde på 30 meter (den nuværende *Norröna*). Denne færge blev leveret fra værft i begyndelsen af 2003 og indsat i rute i april 2003. Nogen tid efter traf Fjord Line ligeledes beslutning om at indsætte en færge med omtrent samme dimensioner, da en ejerkreds i Norge købte den nuværende *Fjord Norway*, som blev chartret af Fjord Line. *Fjord Norway* blev indsat umiddelbart inden *Norröna*.

For at kunne betjene de nye færger var det nødvendigt for havnen at investere i et nyt klaparrangement, idet den gamle klap var helt utilstrækkelig. Havnen købte derfor den gamle klap af Hanstholm Industristøtte med henblik på skrotning, og i stedet blev der investeret i en ny 23 meter bred hydraulisk klap. Endvidere var det nødvendigt, for at kunne håndtere de mange biler, færgerne kunne tage, at havnen etablerede indcheckningsfaciliteter i form af fire nye check-in huse, og der skulle også træffes beslutning om en ny udkørsel fra færgeområdet. For at hele trafikken ikke skulle bryde sammen, blev der truffet beslutning om etablering af et lyskryds på havnen.

Endelig fik havnen udviklet og opbygget en simulatormodel på Dansk Maritimt Institut. Modellen blev stillet til rådighed for rederierne, således at skibsførerne kunne træne i besejling af havnen under forskellige vind- og strømforhold, og hermed havde rederierne mulighed for at fastsætte, under hvilke konditioner det var muligt at besejle havnen. Med undtagelse af trailerpladsen, blev alle disse betydelige investeringer gennemført på meget kort tid, og de stod klar ved indsættelsen af de nye færger i foråret 2003.

Med hurtigfærgen fra Hanstholm til Kristianssand i 2006 blev Thy knudepunkt for trafik til Norges vestland.

Masterplanen

Udover de løbende ombygninger og tilpasninger var bestyrelsens og ledelsens fokus, som tidligere nævnt, rettet mod udarbejdelsen af en langsigtet plan for havnens udbygning. Oprindeligt, d.v.s. i forbindelse med havnens bygning, var det planen, at Hanstholm Havn skulle udbygges mod øst, men denne plan blev første gang fraveget efter grundige forundersøgelser gennemført af SHAF i begyndelse af 1980'erne forud for en beslutning om en udvidelse af Hanstholm Havn med bassin 3.

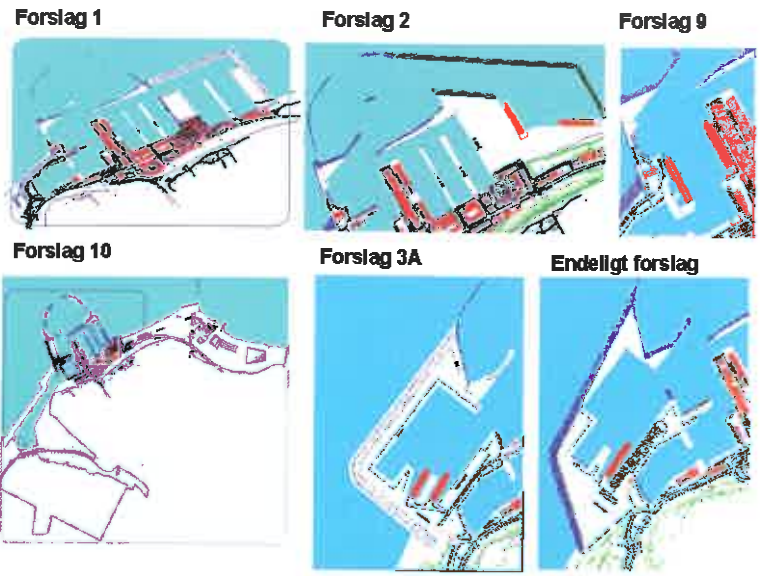
For at lade alle muligheder være åbne, igangsatte den nye selvstyrehavn omfattende undersøgelser og omkost-

ningsanalyser ved valg af forskellige langsigtede udbygningsforslag for Hanstholm Havn. I forbindelse med dette arbejde var der et nært samarbejde med Aalborg Universitet, hvor to civilingeniørstuderende i forbindelse med deres afgangsprojekt i sommeren 2003 udarbejdede en række forslag for en udbygning mod vest. Disse forslag blev udarbejdet efter en tæt dialog med Hanstholm Havn, som herved fik undersøgt en række løsningsforslag på et seriøst niveau. Sideløbende udarbejdede havnen selv løsningsforslag for østlige udvidelser, og endelig – med baggrund i de studerendes undersøgelser – designede havnen en vestlig udvidelse. Havnen udførte ligeledes selv de nødvendige økonomiske beregninger over de forskellige løsningsforslag, og med baggrund i en stor havnekonference i Hanstholm den 26. august 2003 besluttede bestyrelsen, at havnens masterplan skulle tage udgangspunkt i de foretagne undersøgelser, men at der herudover skulle gennemføres en række supplerende undersøgelser omkring strøm, besejling m.v., inden man kunne vælge den endelige masterplan, som er vist efterfølgende.

Der blev derfor gennemført en række undersøgelser og analyser, inden bestyrelse og ledelse kunne introducere den nye masterplan på en konference den 1. marts 2005, hvor havnen samtidigt præsenterede en mere kortsigtet løsning, hvorefter fokus skulle rettes på en udbygning af havnen inden for de givne ydre rammer, der bl.a. omfattede etablering af en trawlplads, en trailerplads, større vanddybder ved kaj 12, kaj 18/81, kaj 41 og kaj 85, idet havnen ikke i øjeblikket økonomisk kunne overkomme at gennemføre masterplanen.

Hanstholm Havns nye masterplan
Medvirkende til valget af denne plan som masterplanen for Hanstholm Havn var, udover den lokale enighed, at denne plan indebar muligheden for en optimal udnyttelse af havnens ydre udformning, som giver en naturlig vanddybde i indsejlingen på ca.10 meter. Derfor kunne det nye bassin etableres med en vanddybde på 9 meter, og yderligere kunne placeringen af en kommende trailerplads betjene dels den eksisterende havn, dels masterplanen, hvor færgerne flyttes ud i et nyt bassin, hvilket skaber muligheden for etableringen af en decideret fiskepier.

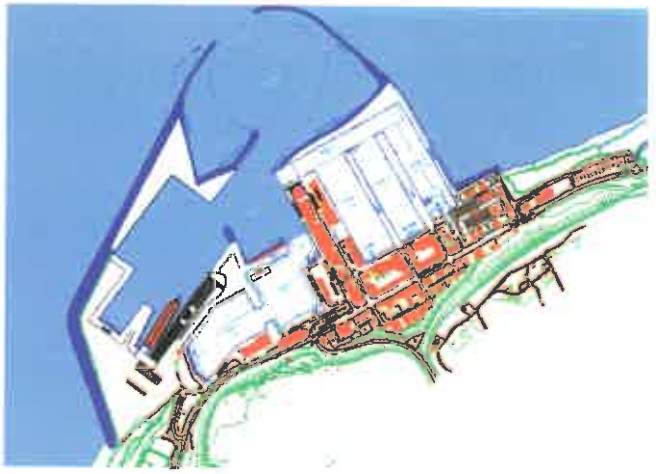
Overslag for udvalgte løsninger

Forslag	mill. kr.
1	300
2	295
9	45
10	255
3A	340
Ny masterpl	290

Tillæg for højere moler i forbindelse med forslag 3A, delvis forslag 2 og ny masterplan:

	mill. kr.
10 m	45
14 m	175

På havnekonferencen den 1. marts 2005 blev der udtrykt forundring over, at bestyrelsen og den daglige ledelse ikke kunne anbefale, at masterplanen blev gennemført her og nu. Der dannedes efterfølgende en inspirationsgruppe den 1. juni 2005, men gennem en møderække med havnedirektøren blev der opnået enighed om havnens kortsigtede udbygningsplaner.

Hanstholm Havn rummer mange interesser – fra fritidsfiskeri til færgedrift.

Udbygningen af havnen inden for de ydre rammer

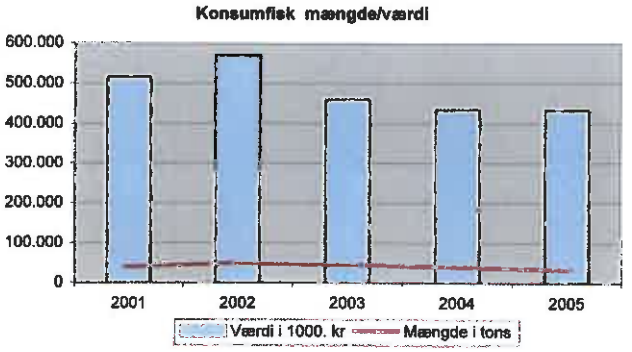
Sideløbende med at der blev opnået enighed om udbygningstakten, blev der på rekordtid påbegyndt de mest koncentrerede anlægsarbejder i havnens historie, idet der i løbet af kun 18 måneder skulle etableres større vanddybder i en del af bassin 1, foran kaj 18/81 samt i de yderste 240 meter af bassin 3, hvorved det blev muligt at etablere nye bolværker med 9 meters vanddybde på de nordligste 125 meter af bassin 3 samt en vanddybde på 7,5 meter på de efterfølgende 110 meter. Endvidere skulle der etableres en hårdt tiltrængt trawlplads inderst i bassin 3 samt en ny trailerplads mod vest. Endelig skulle der renses op i de eksisterende bassiner, idet et nyt depot for belastede sedimenter netop var etableret. En del af disse arbejder er i skrivende stund afsluttet, medens de øvrige vil være afsluttet i løbet af 2006.

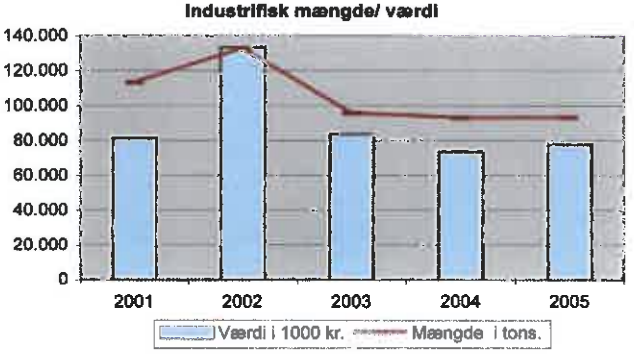
Alt imens ovennævnte arbejder blev udført, blev det ultimo 2005 besluttet at påbegynde arbejdet med en afkortning af pier 2 for at muliggøre, at større fiskefartøjer kunne anløbe bassin 2 og 3 samtidigt med, at der ligger store færger i færgelejet ved kaj 17. Af uromæssige årsager er det dog nødvendigt at etablere en bølgedæmpende pier i forlængelse af kaj 24 for at nedsætte den uromæssige virkning af afkortning af pier 2, og dette arbejde vil ligeledes være afsluttet, inden vinterstormene sætter ind i 2006. En sidegevinst ved dette projekt har været, at Hanstholm Havn har haft mulighed for at betjene Masterferries, et nyt rederi, der har valgt at sejle fra Hanstholm til Kristiansand

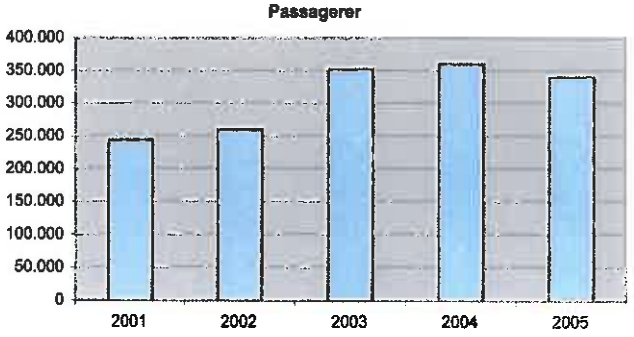
med en højhastighedsfærge, der tilbagelægger overfarten på under 2 timer. Masterferries gør således brug af havnens optimale placering, på samme måde som fiskerierhvervet har gjort i mange år.

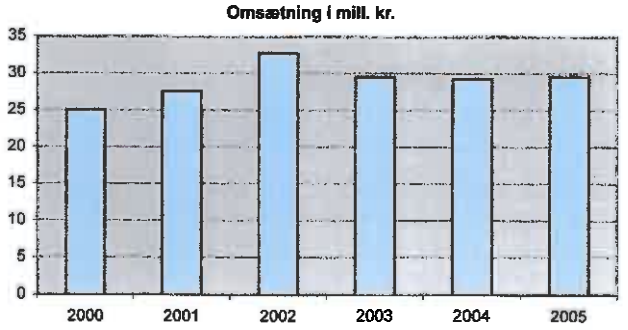
De projekter, som havnens bestyrelse har gennemført, har været meget bekostelige. Således kan de samlede udgifter opgøres til over 170 mil. kr., hvoraf de 90 mil. kr. skal omsættes i løbet af kun 18 måneder (juli 2005 til ultimo 2006). Medvirkende til, at havnen har kunnet gennemføre det omfattende anlægsprogram, har været, at havnen har modtaget tilsagn om tilskud via FIUF-ordningen til gennemførelse af alle de fiskerirelaterede projekter.

Den daglige ledelse og den siddende bestyrelse har endvidere tilstræbt, at Hanstholm Havn kan udvikles på en sådan måde, at havnen ikke er så afhængig af udviklingen inden for et bestemt erhverv, det være sig fiskeri eller færgefart, ved at tilgodese flere erhvervsområder, og her har et af områderne været akvakultur (havdambrug på land), hvor havnen har forsøgt at kombinere flere projekter. I perioder, hvor der ikke er tilstrækkeligt med tilførsler af friske fisk via landinger i Hanstholm Havn, vil det for fiskeindustrien være afgørende, at man lokalt kan få fisk fra opdræt, og da havnen ejer store landarealer mod øst, som i henhold til regionplanen er udlagt til fiskeopdræt, har det været afgørende, at disse arealer kunne komme i brug. Dette kræver imidlertid vand, og da man ikke kan pumpe vand op i området uden at ødelægge vandforsyningen i hele Hanstholm-området, har havnen arbejdet på at sikre vandforsyningen gennem opfyldning på søterritoriet. Opfyldningen skal naturligvis beskyttes med en stenkastning, men bag denne kan der så etableres dræn, der skal sikre vandforsyningen til akvakulturvirksomhederne. Da arealerne ikke kan bruges til anden havnerelateret virksomhed, er det foreslået at udleje arealerne til vindmøller. Det samlede koncept vil være af uvurderlig betydning for specielt havnens økonomi, men også for mange af fiskevirksomhederne i området. Der har været en del lokal modstand mod specielt vindmølledelen, men når samfundet har brug for vindmøller, vil det være oplagt, at disse kan placeres ved havne. – Der er ikke så mange andre steder langs kysten, hvor man kan forestille sig, at der kan gives tilladelse til opstilling af vindmøller,

og for Hanstholms vedkommende vil det under alle omstændigheder være det det bedste sted.

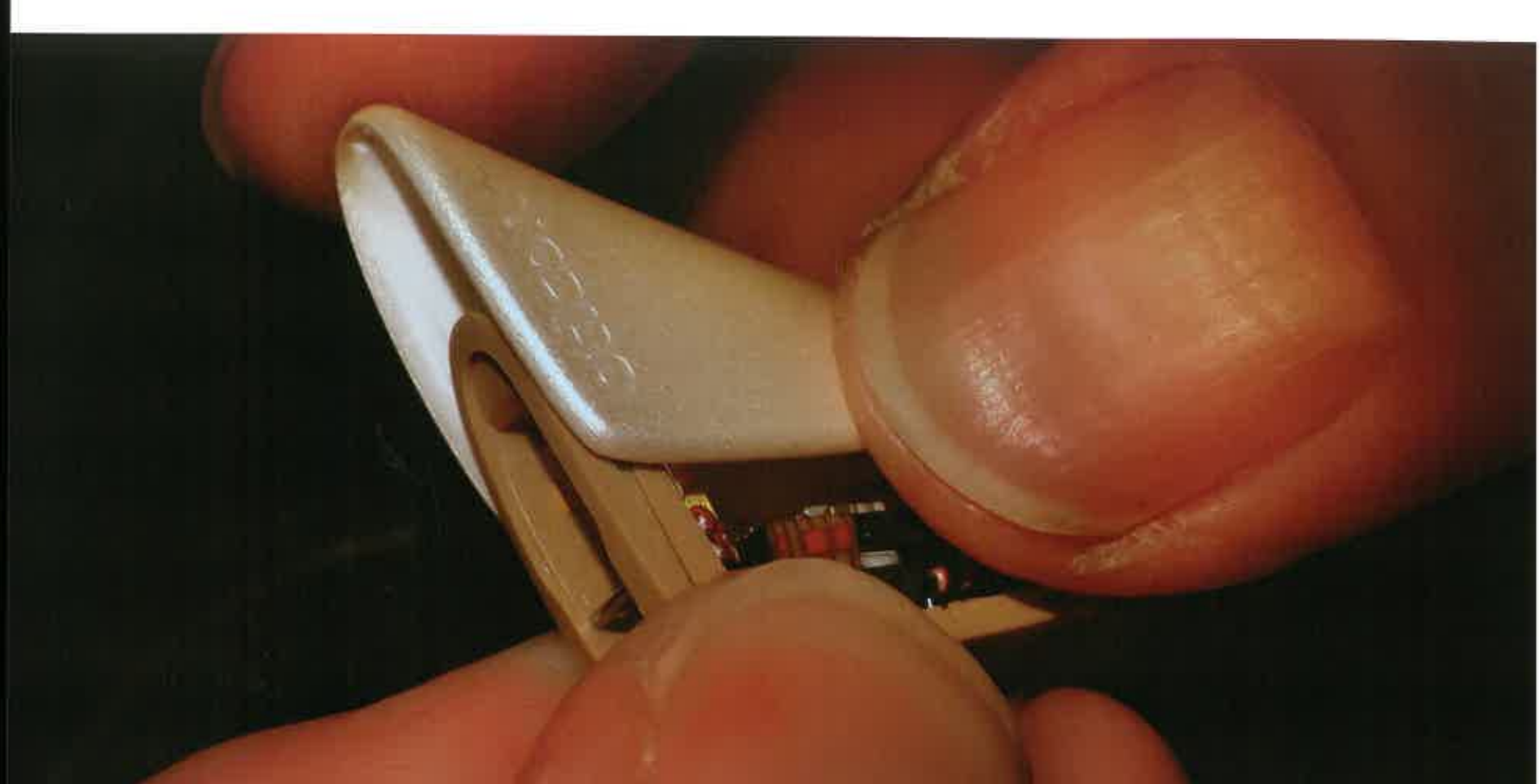
Nye ejere fra 1. januar 2007

Som en direkte følge af den vedtagne kommunalreform skal Hanstholm Havn fra den 1. januar 2007 igen have nye ejere, idet amterne, herunder Viborg Amt, bliver nedlagt, og dermed bliver det den nye Thisted Kommune, der fremover vil stå som den formelle ejer af havnen, men det vil fortsat gælde, at ejeren vil drive havnen som en kommunal selvstyrehavn, hvilket er ensbetydende med, at havnen ikke må modtage driftstilskud eller andre tilskud fra ejeren, og tilsvarende må havnen ikke overføre økonomiske midler til ejeren, idet der fortsat er vandtætte skodder mellem havn og ejer.

Det bliver spændende for omverdenen at følge den fremtidige udvikling af Hanstholm Havn, men ét er klart: Den nye ejer får noget at leve op til, idet de første 6 år som selvstyrehavn med erhvervsfolk i bestyrelsen har været en visionær og samtidig handlekraftig periode inden for de givne økonomiske rammer. Det gør, at Hanstholm Havn i dag er en bedre forretning, end da staten solgte havnen med udgangen af år 2000. Yderligere er der udarbejdet en langsigtet plan for havnens udbygning, hvilket er afgørende for havnens videre udvikling.

Foto th.: Oticon i Thisted producerer høreapparater.

Et dynamisk industrisamfund

Af Bo Fink og Bente Homann

Thy er kendt for sine strande, de store klitheder og de smukke fjordlandskaber. De færreste udefra kommende forbinder overhovedet Thy med industri. Men ikke desto mindre er Thy i begyndelsen af det 21. århundrede en af de mest industrialiserede landsdele i Danmark, målt i procent af den samlede beskæftigelse. I Thy udgør industribeskæftigelsen ca. 26% af den samlede beskæftigelse mod 15% på landsplan.

Men det er svært at se, for de thylandske industrivirksomheder er meget lidt synlige i landskabet, med mindre den besøgende da lige passerer indkørslen til Hurup, hvor vinduesfabrikken IdealCombi's store, flotte produktionshaller tager hele synsfeltet. Eller ved foden af Simons Bakke i Thisted, hvor ingen besøgende til byen lades i tvivl om, at her ligger maltfabrikken og margarinefabrikken.

Den moderne industri i Thy er karakteriseret ved at ligge meget spredt, og arkitekturen er for det meste diskret for øjet. Man skal se det fra luften for at erkende, hvor meget industrien optager af byernes rum. Det er således de færreste, der lægger mærke til, hvor meget plads industribygningerne i Nors egentlig breder sig over, og det er langtfra alle besøgende, der opdager, at Thorsted huser en relativ tung jern- og metalvirksomhed med op mod 100 ansatte. Klassiske industrilandskaber – som f.eks. i England – er anmassende og grimme, men i Thy kom industrialiseringen så tilpas sent, at der har været tid til at lære af fejltagelserne og planlægge imod dem. Selv de større sammenhængende industriområder i Hurup, Thisted og Hanstholm syner ikke voldsomt.

Selv om den thylandske industri fortrinsvis er af nyere dato, er det også i Thisted muligt at se et smukt eksempel på klassisk industribyggeri fra industrialismens barndom. Oven i købet et industrihus, som stadig er i funktion. På Bryggerivej nr. 10 ligger Thisted Bryghus' karakteristiske industrihus i tre etager.

I dag bygges industrihuse fortrinsvis i ét plan, og de optager store, billige grundarealer i byernes periferi eller rundt om i småbyerne. Det klassiske industrihus var en kompakt bygning i flere etager i byens centrale dele ved jernbanen eller havnen. Der skulle spares på de dyre grundarealer i byens centrale dele. Tyngdekraften kunne tages til hjælp i virksomhedens interne vareflow, og den interne energiforsyning kom fra en central dampmaskine, hvorfra energien blev transmitteret gennem sindrige systemer af aksler og remtræk. Jo, der skulle bygges kompakt og i højden i industrialismens barndom.

Thisted Bryghus – et bevaringsværdigt industrimiljø.

Industrien i Thy startede beskedent med lokale iværksættere

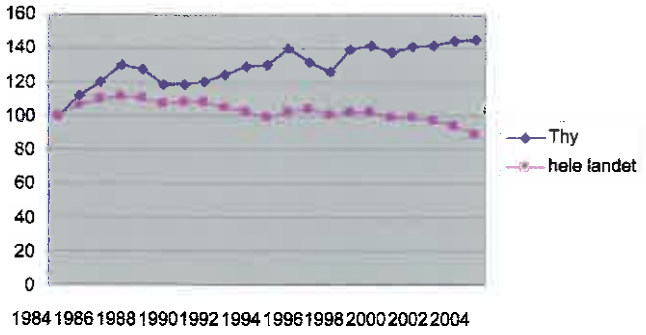
Da industrialiseringsbølgen skyllede hen over Danmark før og omkring år 1900 i kølvandet på landbrugsomlægningerne og det omfattende jernbanebyggeri, blev det ikke til mere end et lille skvulp i Thy. Der opstod ganske vist en lille smule af det hele, lidt nærings- og nydelsesmiddelindustri, lidt grafisk industri, lidt jern- og metal og lidt tekstilindustri. Så det industrielle billede var ret alsidigt. Men de enkelte virksomheder var små. Selv de største havde mindre end 20 ansatte, og den samlede beskæftigelse var lille. Der findes ikke tal fra år 1900, men en industritælling i 1855 viste ca. 15 små, industrielle virksomheder. En tælling fra 1935 viser 35 ligeledes små, industrielle

virksomheder. De største virksomheder beskæftigede ca. 20 arbejdere.

Mest fyldte forædlingsindustrien inden for landbruget, dvs. mejerier og slagterier. Men der var ikke kun forædlingsindustrier tilknyttet landbruget i branchen. Thisted har således både haft et brændevinsbrænderi og en tobaksfabrik. Tobaksfabrikken syntes åbenbart ikke, at Thy var et særligt attraktivt sted og flyttede i begyndelsen af 1900-tallet væk – i øvrigt modsat den senere flyttestrøm – til København. Der blev også oprettet adskillige teglværker i Thy på grund af de gode lerforekomster i den thylandske undergrund. Den anden store, lokale råstofressource, kalken, blev derimod kun udnyttet i beskedent omfang.

Med enkelte undtagelser fik de fleste virksomheder fra dengang kun kort levetid og er væk igen. Af de overlevende er der to, som har vokset sig store og i dag er betydelige arbejdspladser med over hundrede ansatte. Det drejer sig om slagterierne Danish Crown i Hurup og Tican i Thisted.

En enkelt mindre virksomhed fra den første tid, nemlig Thisted Bryghus, har også overlevet og ser ud til at have fået en renæssance. Produkterne har næsten opnået kultstatus blandt øldrikkere. Bryggeriet blev oprettet i 1902 som egnens lokale bryggeri. Thyboerne tog bryggeriet til sig, og det var derfor særdeles velkonsolideret, da uvejret brød løs i den danske ølbranche i 1990'erne, hvor mange af de mindre og mellemstore bryggerier blev revet omkuld. Men ikke Thisted bryghus, og efter introduktionen af en række specialøl, der er faldet i ølfolkets smag også langt uden for Thy, er bryghuset igen begyndt at tjene penge på sin primære aktivitet, ølbrygning.

Helligsø Teglværk i Sydthy producerer både standard- og specialteglsten.

Der var langt mellem de industrielle iværksættere i Thy før 1960. Men et par håndfulde virksomheder så dog dagens lys i perioden 1910-1960. Enkelte af disse viste sig at have et stærkt vækstpotentiale, og hver beskæftiger i dag mere end 100 medarbejdere. Det gælder Dragsbæk Margarinefabrik A/S (oprettet i 1920'erne og med ca. 125 ansatte i 2005), Mejerigaarden A/S – Polar Is – (oprettet 1933 og med ca. 130 ansatte i 2005), Hurup Madrasfabrik A/S – Huma – (oprettet 1939 og med ca. 150 ansatte i 2005), Sjørring Maskinfabrik A/S (oprettet 1946 og med ca. 250 ansatte i 2005) og Cimbria A/S (oprettet 1948 og ca. 800 ansatte, heraf ca. 300 i Thisted i 2005).

Det så en overgang ud til, at tekstilindustrien skulle få fodfæste i Thy, først med virksomhederne Valdemar Smith og Uldspinderiet som flagskibe. Siden hen kom også Sunwill til. Men tekstilindustrien er forsvundet igen. Mere levedygtige viste en række mindre industrivirksomheder både i Hurup og Thisted inden for træ- og møbelbranchen samt i jern- og metalbranchen sig at være.

Omkring 1960 var status således, at Thy i landsmålestok kun havde et beskedent industrielt miljø. Egnen le-

Indekserede tal for industribeskæftigelsen 1984-2004 i Thy sammenlignet med resten af landet (1984=100). Industrien flytter mod vest og grafen illustrerer, at Thy vinder industriandele og er efterhånden blevet en af de mest industrialiserede egne i Danmark, målt i procent af den samlede beskæftigelse. Kilde: Danmarks Statistik, beskæftigelsesstatistikken.

Isbåde på Polar Is i Thisted – familieejet dansk isfabrik gennem flere generationer.

vede fortrinsvis af sit landbrug samt af handel og service, og de fåtallige og for de flestes vedkommende små industrier var fortrinsvis placerede i Thisted og i Hurup. Den industrielle produktion var i altovervejende grad orienteret mod det lokale marked, produktionsmidler til landbruget og konsumvarer til lokalbefolkningen. Købstaden og dens opland havde landbruget som den vigtigste økonomiske basis, de øvrige økonomiske aktiviteter, herunder industrien, havde således mere karakter af at tjene som støttefunktioner for landbruget. Thy blev set på af resten af landet som lidt af et industrielt u-land, og det var en »arbejdsløshedsø«.

Men fra slutningen af 1960'erne vendte bøtten, og Thy oplevede et industrielt eventyr, som revolutionerede egnens økonomi og vendte op og ned på levevilkårene.

Den samlede beskæftigelse og indekserede tal for industribeskæftigelsen i de tre Thy-kommuner 1984-2004.

Antal beskæftigede i industrien i Thy, udvalgte år fra 1984-2004. Indekserede tal for industribeskæftigelsen i de tre Thy-kommuner 1984-2004 (1984=100). Kilde: Danmarks Statistik, beskæftigelsesstatistikken.

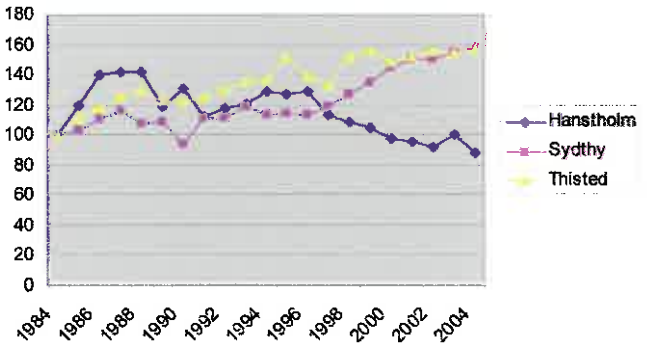
	1984	1987	1990	1993	1995	1998	2001	2004
Hanstholm	831	1317	1086	1006	1054	906	801	731
Sydthy	782	906	732	927	890	995	1174	1245
Thisted	2712	3407	3324	3665	4094	4124	4110	4279
Thy, i alt	4325	5630	5142	5598	6038	6025	6085	6255

Det industrielle gennembrud

Det moderne industrielle eventyr i Thisted blev spektakulært indledt med opførelsen af Synopalfabrikken med tilhørende havn i Thisted købstads østligste udkant i 1960. Men Synopalfabrikken blev på ingen måde karakteristisk for den industrielle udvikling i byen. Fabrikken var baseret på en af opfinderen Karl Krøyers opfindelser. Synopal var et produkt med lav forædlingsgrad, der havde til formål at gøre vejbelægninger mere sikre. Som virksomhed betragtet var Synopal A/S sværindustriel af karakter, voluminøs, støvende, støjende og med ringe beskæftigelseseffekt. Den er for længst nedlagt, og bygningerne er nedrevet, men den har efterladt Synopalhavnen som et meget synligt monument fra tiden, da Thy oplevede sit industrielle gennembrud.

I 1972 viste en tælling 47 industrielle virksomheder i Thy, og det tal blev godt og vel fordoblet i løbet af de næste 30 år.

Det var en gunstig kombination af såvel lokale som ikke-lokale forhold som skabte basis for industriens gennembrud i Thy. I 1960'erne var Danmark i økonomisk opbrud. De internationale markeder blev åbnet, og industrien blev kraftigt saneret. Tusindvis af små, urentable virksomheder blev nedlagt, medens de konkurrencedygtige virksomheder ekspanderede kraftigt. Der var ligefrem vokseværk i de levedygtige virksomheder. Under denne vækst flyttede industrien helt eller delvist ud af storbyerne. De fleste flyttede til forstæderne, medens andre »flagede ud« til fjerne egne i Danmark, ikke ulig de virksomheder, som i begyndelsen af 2000-årene flytter produktion til Kina. Det var således meget almindeligt at

Thy Trapper i Thisted laver individuelle trappeløsninger.

udflytte en produktionsafdeling til den billige arbejdskraft i egnsudviklingsområderne, medens hovedsædet forblev i København. Thy fik tilgang af adskillige nye og værdifulde virksomheder på denne måde.

Også infrastrukturen fik et kraftigt løft med anlæggelsen af Hanstholm Havn og lufthavnen i Tved. Vejforbindelserne til Thy blev ligeledes opgraderet med anlæggelsen af A26. I virksomhedsperspektiv var Thy ikke længere afsides liggende. Fra Thy kunne man nå at komme til møde i København på mindre end 2 timer, og godstransporten med lastbil foregik lige så let fra Thy som alle andre punkter i Danmark. Der var intet, der objektivt talte mod at vælge Thisted som udflytningsmål. Det var så op til lokale kræfter at lægge tingene til rette, så virksomhederne blandt de mange byer, som bød sig til positivt, valgte Thisted.

Egnsudvikling

De statslige egnsudviklingsordninger understøttede udflytningerne. Egnsudviklingsloven fra 1958 stimulerede den industrielle udflytning fra København til de mindre industrialiserede egne. Virksomhederne kunne opnå fordelagtige lån, og ved udflytning til særligt vanskeligt stillede egne, som f.eks. Thy, kunne der tillige opnås et inve-

De tre kommuner udvikler sig vidt forskelligt og har vidt forskellige brancheprofiler. I Hanstholm kommune er nærings- og nydelsesmiddelindustrien (fiskeindustrien) helt dominerende. I Sydthy Kommune er det træforarbejdende industrier, som dominerer, og i Thisted Kommune er jern- og metalindustrien dominerende, dog også med et stærkt islæt af nærings- og nydelsesmiddelindustri.

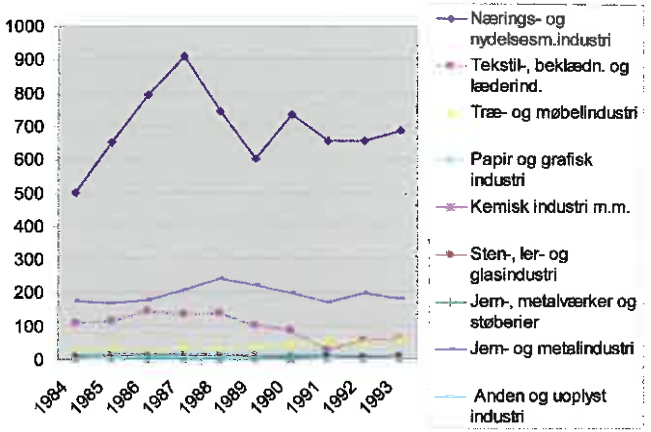
Beskæftigede i industrien i Hanstholm 1984-1993. Kilde: Danmarks Statistik, beskæftigelsesstatistikken

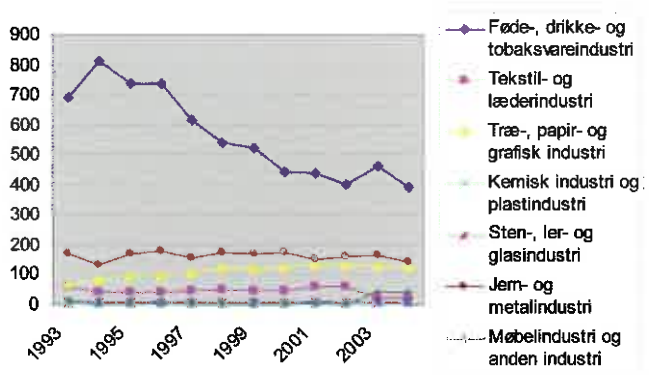
Beskæftigede i industrien i Hanstholm 1993-2004. (bemærk: ændret brancheinddeling i forhold til foregående figur). Kilde: Danmarks Statistik, beskæftigelsesstatistikken.

Hanstholm Kommune oplever en eksplosiv vækst i begyndelsen af 1980'erne. Men fra midten af 1980'erne begynder det at gå tilbage, en tilbagegang der endnu fortsætter. En nærmere analyse af tallene viser, at tilbagegangen stort set alene kan forklares af tilbagegang i fiskeindustrien samt en mindre tilbagegang i tekstilindustrien.

steringstilskud på op til 25%. Egnsudviklingsdirektoratet i Silkeborg administrerede ordningerne således, at det kun var solide og økonomisk veldrevne virksomheder, som fik andel i midlerne.

Thy var et af de områder, der fik mest gavn af egnsudviklingsbistanden, fordi opgaven lokalt blev grebet meget professionelt an. Der var en personkreds af såvel politikere, embedsmænd som erhvervsdrivende med omdrejningspunkt omkring erhvervsrådet, som forstod at samarbejde både internt og med egnsudviklingsdirektoratet, og som tillige havde stor tæft for at »sælge« Thy til potentielt tilflyttende virksomheder. Virksomheder, som viste interesse, fik en hurtig og effektiv sagsbehandling, og det lokale arbejdsmarked omstillede sig hurtigt. Det synes som om, at de nye virksomheder og den lokale arbejdskraft hurtigt fandt hinanden. De store tilflyttende virksomheder var produktionsafdelinger fra Hellesens Batterifabrik (senere Alkaline), Coloplast og Oticon. Men der var også virksomheder, som flyttede alt til Thisted. Dette gjaldt Joran Bor (senere American Tools) og Glostrup Møbelfabrik. Disse virksomheder bidrog med at tilføre området en moderne virksomhedskultur, som vendte op og ned på arbejdsmarkedet.

Bakkedal produceres på Dragsbæk Margarinefabrik i Thisted.

Arbejdspladser

Antallet af ansatte i industrien havde hidtil været beskedent. Hovedparten af de ansatte havde været mænd, og disse havde tillige måttet leve med en betydelig sæson-

Slagtekæden på slagteriet Tican i Thisted.

arbejdsløshed. Det blev helt nye tider. Udover at de nye virksomheder tilførte mange nye arbejdspladser, blev beskæftigelsen langt mere stabil, og der åbnedes for et helt nyt og stort arbejdsmarked for kvinder. Væksten var dog ikke kun begrænset til de tilflyttende virksomheder. Væksten i industribeskæftigelsen i 1970'erne kom med lige store bidrag fra lokale og tilflyttende virksomheder. I gl. Thisted Kommune næsten fordobledes den samlede industribeskæftigelse således fra 1122 personer i 1970 til 2099 personer i 1982. De store lokale vækstvirksomheder var Huma i Hurup, Tican, Mejerigården, Cimbria, Dragsbæk Margarinefabrik i Thisted og Sjørring Maskinfabrik i Sjørring. Der har ikke kun været tale om en kvantitativ vækst. Der har også været tale om et betydeligt løft i arbejdets kvalitative indhold, fordi de thylandske virksomheder er blevet globalt orienterede og derfor løbende må opgradere deres medarbejderes kvalifikationer og udvikle nye organisationsformer for at tackle konkurrenterne, der ofte har konkurrencefordele mht. lavere lønninger og færre krav til miljø og arbejdsmiljø.

I kølvandet på denne ekspansion er der opstået et dynamisk iværksættermiljø, hvoraf der er opstået talrige virksomheder. Iværksætteriet har sat sig spor meget spredt i Thy. Før 1970 eksisterede der stort set ikke industri i det nordlige Thy. Da væksten kom i gang, gik udviklingen i to retninger.

I Hanstholm blev det havnen, som satte den industrielle dagsorden med vækst i fiskeindustrien. I den øvrige del

Beskæftigede i industrien i Sydthy Kommune 1984-1993. Kilde: Danmarks Statistik, beskæftigelsesstatistikken.

Beskæftigede i industrien i Sydthy Kommune 1993-2004 (bemærk den ændrede brancheinddeling i forhold til foregående figur. Kilde: Danmarks Statistik, beskæftigelsesstatistikken.

Sydthy Kommune. Den samlede industribeskæftigelse i Sydthy Kommune udvikler sig næsten ikke i perioden fra 1984 til 1996. I begyndelsen skyldes dette modsatrettede bevægelser i de forskellige branchers beskæftigelse. Derefter sætter der en stærk vækst ind. Væksten kan næsten alene forklares med væksten i træforarbejdende industrier, møbler og vinduesproduktion.

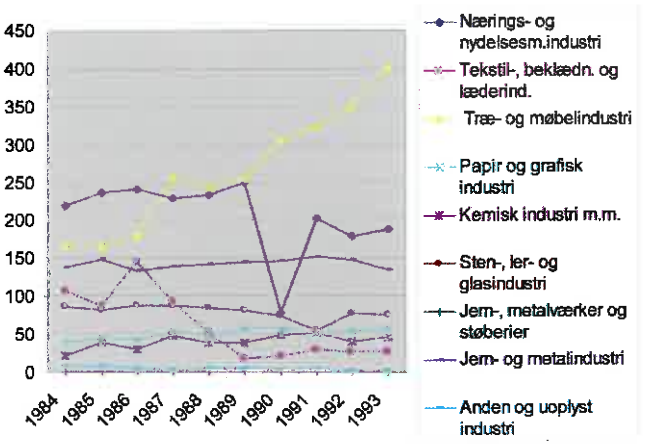
af det nordlige Thy var det især træ- og møbelindustrien omkring Nors og Frøstrup, der ekspanderede.

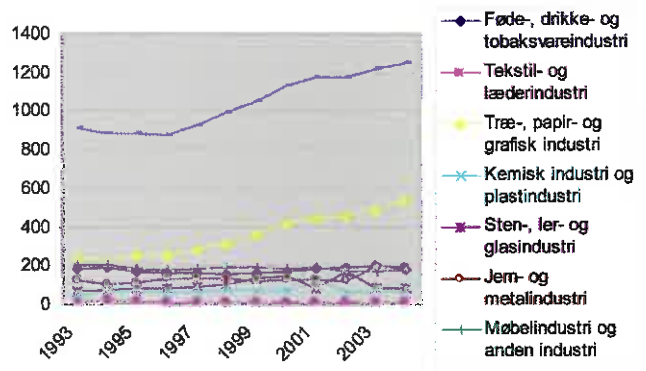
Sydthys udvikling lignede meget Thisteds bare i noget mindre skala. Men siden slutningen af 1990'erne har dette billede ændret sig markant. Ændringen skyldes især en enkelt virksomhed, nemlig vinduesfabrikken IdealCombi (oprettet i 1973). Denne virksomhed har fundet en givtig niche inden for vinduesproduktionen med træ og aluminiumsprodukter og er i de senere år vokset med gazellefart. Der var ca. 100 beskæftigede i 1995, ca. 200 beskæftigede i 2000 og over 500 beskæftigede i 2005.

Erhvervsprofil i begyndelsen af 2000-tallet

Thy har i 2006 et veludbygget, dynamisk industrielt miljø med løbende tilgang og afgang af virksomheder. Væksten er spredt ud over mange, ingen enkeltvirksomhed har dominans som f.eks. Lego i Billund eller Grundfos i Bjerringbro. En tælling fra 2004 viser, at der findes ca. 100 industrielle virksomheder i Thy. Industrien er alsidig, men tre brancher skiller sig efterhånden ud. Det er jern- og metalindustri, nærings- og nydelsesmiddelindustri og endelig træ- og møbelindustri.

Erhvervsstrukturen i Thy er kendetegnet ved, at industrierhvervene beskæftiger flere, end det er tilfældet i det øvrige Danmark, og så er det helt unikt, at antallet af arbejdspladser også i de senere år har været stigende. Globaliseringen har dog også sat sine spor. Således lukkede to store virksomheder i 2005, nemlig møbelfabrikken Licentia i Nors og Alkaline Batteries i Thisted. Produktionen er i begge tilfælde flyttet til andre steder i verden, hvor lønniveauet er væsentligt lavere. Ved udgangen af 2005 kan man imidlertid konstatere, at medarbejderne fra de to lukkede virksomheder har fundet beskæftigelse i andre virksomheder, og ledigheden i Thy er faldet i samme periode.

Ledighedsprocenten var i Thisted Kommune i marts 2005 på 4,5%, og i marts 2006 var den faldet til 3,0%. (I Danmark som helhed var ledigheden i marts 2006 på 4,9%).

Udvikling og fornyelse er nøgleordene, hvis denne gunstige position skal fastholdes. En målestok for fornyelse kan være forekomsten af særlig hurtig vækst i såkaldte »gazellevirksomheder«. Hele tre lokale virksomheder har inden for det seneste år været på gazellevirksomhedernes toptiliste, nemlig Ekea, Bil-Info og IdealCombi.

Den moderne it-branche er også repræsenteret i Thy, hvor lokale iværksættere har udviklet virksomheder, hvoraf nogle er blevet ganske store. Det gælder Thy Datacenter, Mølgaard NetCom og Bil-Info. For alle tre gælder, at de har fundet et særligt speciale, en niche, hvor de har kompetencer, som efterspørges uden for Thy. Men det er svært at skaffe kvalificeret arbejdskraft i lokalområdet.

Derfor har Thy Datacenter åbnet afdelinger i både Kolding og Aalborg for at få højtuddannede medarbejdere.

Handel og service

Handel og privat service (se også artiklen om håndværk) beskæftiger – som industrien – en fjerdedel af arbejdsstyrken. Antallet af arbejdspladser i denne sektor har været svagt faldende, dog mindre end på landsplan. Det generelle opsving i de seneste år har givet både detailhandel og servicevirksomheder et tiltrængt løft.

Det ses tydeligt i Thisteds bybillede, der forandrer sig markant for tiden. De eksisterende forretninger moderniseres og ændrer facadeudtryk. Havnen er efter mange års »dvale« blevet en integreret del af byen med flere nybygninger med forretninger og restaurationer, et nyt havnetorv i forlængelse af gågaden samt et sundhedshus og et butikscenter. Byens handelsliv bliver i disse år orienteret mod havneområdet. Samtidig planlægges der et nyt, stort indkøbscenter i den gamle bykerne med plads til mange butikker, underjordisk parkeringskælder og centertorv.

De mange nye tiltag kan være med til at øge udbuddet af specialforretninger, hvilket er en nødvendighed, hvis Thisted skal bevare sin position som landsdelens handelscentrum.

Iværksættere

Der opstår en del nye virksomheder i Thy. Den selvstændighedskultur, der altid har præget folk i Thy, har fået nyt liv. I 2005 blev der tildelt nye CVR-numre til 403 virksomheder i Thy, men det er kun en del af disse virksomheder, der kan betragtes som hovedbeskæftigelse for indehaveren. 103 deltog i Thy Erhvervsråds etableringsrådgivning i 2005.

Det er moderne at være selvstændig. Det er i tidens ånd, at arbejde skal være spændende, og det at drive egen virksomhed er mere spændende end at være lønmodtager. Det er helt i tråd med en samfundskultur, hvor man i høj grad realiserer sig selv og sine drømme. Det er en livsstil, som tiltrækker mange.

Derfor starter mange iværksættere op inden for håndværksfag, detailhandel, alternative behandlingsformer og andre servicefag. De har ikke ambitioner om at skabe en ny stor virksomhed, men blot et ønske om at bestemme over eget arbejdsliv.

Globaliseringens udfordring

Den skærpede, internationale konkurrence og den hastige teknologiske udvikling stiller store krav til virksomhederne, ikke mindst de industrielle. For at afdække virksomhedernes evne til at tilpasse sig disse ændringer har Viborg Amt og Arbejdsmarkedsrådet i perioden juni til december 2004 gennemført en undersøgelse blandt industrivirksomhederne, der belyser, hvordan de har håndteret disse udfordringer. Undersøgelsen er baseret på virksomheder fra hele Viborg Amt, men alt tyder på, at tendenserne i undersøgelsen også vil være repræsentative for Thy.

Med hensyn til *organisatorisk udvikling* har indførelse af nye ledelsesprincipper og øget samarbejde med kunder og leverandører været afgørende. Det drejer sig især om indførelse af selvstyrende grupper og andre former for teams i produktionen. Det styrkede samarbejde med kunder og leverandører har bl.a. bestået i direkte opkoblinger til kundens varelagre og automatiske bestillinger. De

NJA Møbler i Nors – en højt specialiseret og automatiseret træforarbejdsningsvirksomhed.

Beskæftigede i industrien i Thisted Kommune 1984-1993. Kilde: Danmarks Statistik, beskæftigelsesstatistikken.

Beskæftigede i industrien i Thisted Kommune 1993-2004 (bemærk den ændrede brancheinddeling i forhold til foregående figur. Kilde: Danmarks Statistik, beskæftigelsesstatistikken.

Thisted Kommune. Kommunen har en jævn vækst i industribeskæftigelsen i hele perioden fra 1984 til 2004 bortset fra lidt turbulens i slutningen af 1990'erne, der kan forklares med svingninger i beskæftigelsen inden for nærings- og nydelsesmiddelindustrien.

fødevareproducerende virksomheder havde gennemført færrest ændringer på det organisatoriske felt.

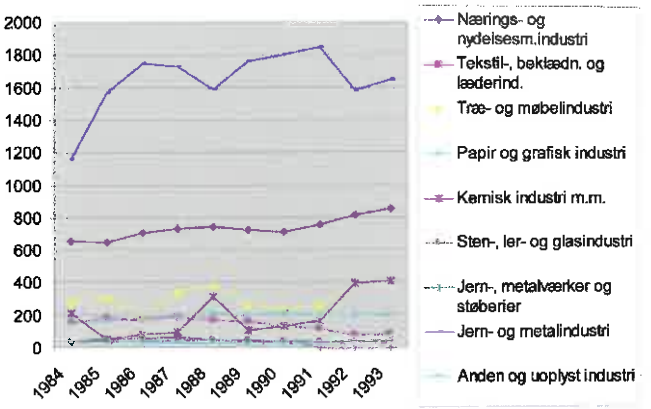
Indførelse af *ny teknologi* har spillet en markant rolle i udviklingen. I over halvdelen af virksomhederne er der inden for en toårs periode anvendt nyt it-værktøj i produktion, salg og markedsføring. 24% af virksomhederne har ligeledes øget antallet af robotter, hvilket har været medvirkende til at holde lønomkostningerne nede.

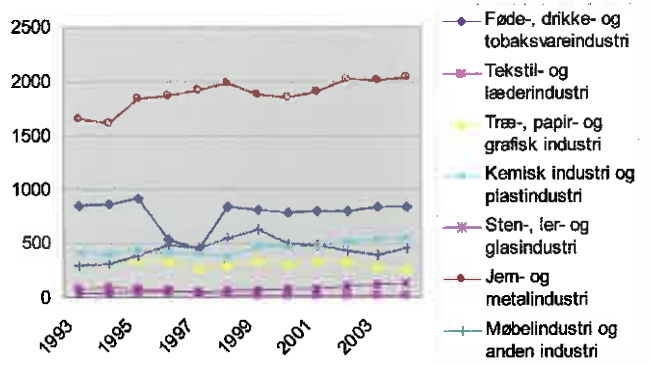
Næsten alle industrivirksomheder har gennemført en eller anden form for *produktudvikling*. 70% har udviklet de eksisterende produkter, og hele 34% har udviklet helt nye produkter til markedet.

Undersøgelsen viser meget tydeligt, at virksomhederne i høj grad evner at udvikle og forny sig. Forandringshastigheden er utroligt høj, og den enkelte virksomhed arbejder bevidst med innovation i den måde, man producerer på, i samarbejdet med kunder og leverandører og i produkterne, man fremstiller.

Industrivirksomhederne i Thy er gode til at tage udfordringen fra den skærpede konkurrence op. De seneste år er den gennemsnitlige vækst i omsætningen pr. ansat vokset med 8% i forhold til 5% på landsplan. På trods af, at industrien samlet set ikke forventer at skulle ansætte flere medarbejdere, forventer to ud af tre virksomheder omsætningsstigning i de kommende år.

Næsten en tredjedel af virksomhederne forventer at outsource opgaver til udlandet. Det drejer sig primært om simple, arbejdsintensive og løntunge produktionsopgaver. Disse virksomheder forventer at reducere medarbejderstaben med 5%. Omvendt forventer de virksomheder, der ikke overvejer at outsource, at ansætte 8% flere medarbejdere.

Især de kortuddannede vil blive ramt af denne udvikling. Det er derfor væsentligt, at det generelle uddannelsesniveau hæves, og at de ufaglærte får den opkvalificering, der sætter dem i stand til at imødekomme de stigende krav på arbejdsmarkedet.

Udviklingen kan tilføres en ny dynamik, hvis helt nye virksomhedstyper inden for oplevelsesindustri, film og musik samt andre innovative brancher finder fodfæste i Thy. Det er virksomhedstyper, der kan tiltrækkes af gode rammer, smuk natur og et godt kulturliv, alt sammen forudsætninger, der kan tilvejebringes, hvis den ny Thisted Kommune udarbejder, implementerer og fastholder en erhvervspolitik, der imødekommer netop denne type virksomheds behov.

Sjørring Maskinfabrik (SM)

Fabrikken er et eksempel på en virksomhed indenfor jern- og metalbranchen, som har produceret i 60 år fra samme position vest for Thisted.

Det er i dag en 100% underleverandørvirksomhed. Der har været tale om egenproduktion af forskellig art i perioden 1946-1989. Positionen som underleverandør har dog været central som fabrikkens eksistensgrundlag. Fra 2000 er der fokuseret på at oprette produktionslinier ud fra relativt få produkter.

Der er i dag tre primære kunder: F. L. Smidth & Co. (fra 1952), Volvo (fra 1974) og Scania Busser (fra 1989). *F. L. Smidth:* Ventilatorer (700 varianter) og klinkekølemoduler til cementfabrikker. *Volvo:* Frontskovle (1700 varianter) til lastmaskiner, halvfabrikata til dumpere. *Scania:* Chassisrammer og profiler (50 varianter) til busser.

Som underleverandør til tre foretagender, der er stærkt afhængige af verdensmarkedets vilkår, må produktionen indrettes efter de globale betingelser. De vigtigste konkurrenceparametre er derfor produktvarianter, kort leveringstid, leveringssikkerhed, kvalitet, fleksibilitet. Det er vel ord de fleste virksomheder vil genkende; men for en underleverandør er det liv eller død. Den stærke afhængighed har betydet, at udvikling af nyskabelser og sammenhæng i produktionen hele tiden er med i det daglige arbejde.

Virksomhedens visioner kan sammenstilles til følgende: at satse på udvalgte nøglekunder, at være en attraktiv arbejdsplads, at være en uafhængig virksomhed med mulighed for at gennemføre de væsentligste produktionsaktiviteter i Danmark, og at være en ansvarlig aktør i det lokale miljø.

Informationsteknologien (it) er af afgørende betydning for fabrikken. It har været på programmet i adskillige år, og der er investeret store summer og et stort antal arbejdstimer deri. Direktør Mogens Nielsen nævner, at investeringerne ofte betegnes som »trosinvesteringer«.

Medarbejderstabens størrelse er naturligvis stærkt påvirket af afsætningsforholdene for de store kunder.

1974: ca. 120 ansatte
2001: ca. 165 ansatte
2005: ca. 300 ansatte

Kort om SM's historie

Vel er Sjørring Maskinfabrik ikke den ældste industrivirksomhed i Thy, men den er en repræsentant for den type producenter, som er vokset op på basis af noget eksisterende, her en tidligere smedeforretning.

To svogre, ingeniør Svend Jacobsen og proprietær Niels Madsen, startede i 1946 med reparation og salg af landbrugsmaskiner og fabrikation af stempelpumper. I 1945 havde Ernst Nielsen startet maskinhandel i Hundborg. I 1949 blev han inviteret med til at blive medejer af foretagendet i Sjørring. I 1952 blev Niels Madsen købt ud, hvorefter ingeniør Jacobsen og Ernst Nielsen fortsatte som kompagnoner til 1974. Ingeniør Jacobsen ønskede da at lade sig pensionere. Ernst Nielsen fortsatte som direktør og eneejer til 1983, hvor SM bliver omdannet til et familieaktieselskab. I 1989 blev Mogens Nielsen (ældste søn) administrerende direktør. Efter Ernst Nielsens død i 1998 blev SM i 2000 til et holdingselskab, der har SM A/S som et helejet datterselskab.

Sjørring Maskinfabrik løser opgaver for internationale virksomheder, blandt andet køleelementer til cementfabrikker.

Coloplast, Thisted

Coloplast, Thisted, er en afdeling under Coloplast A/S, som i dag har hovedsæde i Humlebæk. Fabrikken kom til Thisted i forbindelse med de muligheder, som blev skabt af egnsudviklingsloven. Det kan generelt siges, at udflytningen især foregik fra hovedstadsregionen, hvor der i 1960'erne opstod mangel på arbejdskraft, til især Nord- og Vestjylland, hvor udbuddet af arbejdskraft voksede som følge af ændringer i de erhvervsstrukturelle forhold. Mange kvinder ønskede f.eks. at få arbejde uden for hjemmet, og mekaniseringen i landbruget nedsatte antallet af beskæftigede i det erhverv.

I Thisted produceres primært stomiposer ved hjælp af teknologi, som er udviklet specielt til produkterne ved hjælp af at stanse, svejse samt brug af laser og visionteknologi.

Afdelingen i Thisted havde i oktober 2005: 369 ansatte (53 funktionærer og 316 arbejdere). Funktionærandelen på ca. 15% er forholdsvis lav, hvilket uden tvivl skyldes, at der tale om en produktionsafdeling.

Langt hovedparten af de ansatte bor forholdsvis tæt på arbejdspladsen. Det er ganske typisk for virksomheder med mange ansatte af hunkøn.

Godt 90% bor inden for det område, som bliver til den nye Thisted Kommune i 2007.

Fordeling efter postdistrikter:

Thisted	280
Snedsted	28
Hanstholm, Frøstrup og Vesløs	19
Bedsted, Hurup og Vestervig	9
Mors og Salling	13
Aalborg-området	9
Hanherred, Vendsyssel og Himmerland	7
Holstebro, Struer og Fredericia	4

Om etableringen af Thisted-afdelingen kan læses i jubilæumsskriftet for Coloplast A/S ved 40 års jubilæet i 1997:

1966: »Det bliver svært at få ansatte i Espergærde... Andre steder i Danmark er det svært at finde arbejde... Preben Hansen og Hugo Berg rejser rundt i Jylland for at se på mulighederne, og en aften kommer de til Thisted.

Ved nabobordet i restauranten sidder tilfældigvis kommunaldirektøren og erhvervschefen. – Det kan vi da klare i Thisted, siger de to, da de hører om de to tilrejsendes ærinde. – Vi har et industrihus, der er ved at være klar til indflytning.« Max Leest bliver ansat som produktionsleder. En stilling han havde i godt 28 år.

Firmaet blev stiftet i 1957. Allerede i 1951 havde ejeren – Aage Louis-Hansen – etableret Dansk Plastic Emballage. De to firmaer blev holdt adskilte. Det gamle firma skulle ikke trækkes ned af det nye. Det kan tilføjes, at emballagevirksomheden lukkede i 1978, og lokalerne blev overtaget af Coloplast.

Coloplast A/S fremstiller i dag forbrugsprodukter til handicappede inden for medicoområdet. Mest kendt er sikkert stomiposer (stomi: operation, hvorved der dannes en kunstig udførselsgang). Desuden fremstilles produkter til afhjælpning af inkontinens, til sår- og hudpleje, brystproteser m.m.

Ved 40 års jubilæet i 1997 var der 270 ansatte i Thisted, 1500 ansatte i Danmark og 2850 ansatte i hele koncernen. Man havde bl.a. egne fabrikker i USA, Tyskland, Costa Rica og Kina.

I 2004 havde koncernen 6084 medarbejdere, ca. halvdelen i udlandet, der er bl.a. etableret en fabrik i Ungarn. Udviklingen er synlig.

Om afsætningen af varerne anfører stomidivisionen: »Langt størstedelen af produkterne afsættes igennem datterselskaber, primært i Europa, men i stigende grad også oversøisk.

I de lande, hvor Coloplast ikke har datterselskaber, betjenes markedet af Eksport Regionen. Eksport Regionen arbejder primært med tenderordre (= licitation).

Datterselskaberne har en overvejende andel »faste kunder«.«

IdealCombi

En gazelle i Thy.

Som nævnt i teksten om industriudviklingen i Thy findes i landsdelen en af de hurtigst voksende virksomheder i Danmark, nemlig vinduesfabrikken IdealCombi i Hurup.

Starten til virksomheden foregår i 1973, da de to brødre Søgaard starter eget tømrer- og snedkerværksted i barndomshjemmets kostald og lade i Ørum. De køber snart flere bygninger og i 1981 dannes: IdealVinduet A/S.

I 1982 købes Ørum gl. skole. Desværre brænder bygningen, og i 1984 flyttes virksomheden til Hurup. Man går nu i gang med at erhverve industriareal i byen og med at bygge produktionshaller. Det er nødvendigt at udvikle sig i byzone, primært på grund af planlovgivningen. Endvidere startes eksport til England.

Fra 1988 begynder produktionen af træ-aluminium vinduer (etablering af CombiFrame). Udvidelsen af virksomheden fortsætter løbende. I 1996 har man et fabriksareal på 30.000 m². I 1999 fusioneres IdealVinduet A/S og CombiFrame A/S. Derved dannes IdealCombi A/S.

2000 etableres salgskontor i Herlev, og ekspansionen fortsætter i Hurup samt i England. 2004 påbegyndes skabelsen af et kundecenter i Hvidovre. Det står klar til brug i begyndelsen af 2006. Fabrikken i Hurup optager ved slutningen af 2005: 65.000 m² i Hurup (svarende til 6 fodboldbaner af maximal størrelse).

Ved slutningen af 2005 er der 494 personer på lønningslisten, svarende til godt 400 helårsarbejdere. Hovedparten af de ansatte bor i Thy. Fordelingen af arbejdskraften ser ud som følger:

1. Hurup-området: 32%
2. Sydthy: 51%
3. Thy: 71%
4. Tilgrænsende områder: Holstebro, Lemvig, Struer, Thyholm og Mors: 22%

3 + 4: 93%

5. Hovedstadsregionen til Hvidovre: 4%
6. Resten af landet: 3%

De fleste af de ansatte er danske statsborgere af hankøn (knap 70%), men der er statsborgere fra andre lande repræsenteret: Bosnien 5, Polen 4, Somalia 3 og Tyskland 2. Endelig er der 16 personer ansat i England.

Virksomheden har to gange modtaget den omtalte gazelle pris: 2002 + 2003. Der er virkelig tale om en kraftig ekspansion. Den gennemsnitlige årlige omsætningsvækst i perioden 2000-2005 har været på 18,6%.

Det har selvfølgelig stor indflydelse på lokalsamfundets økonomiske vilkår.

Vi vil næppe komme til at opleve mange lignende situationer i fremtiden i Thy. Vi kan i nutiden konstatere, at der foregår en flytning af arbejdspladser til lande med lavere omkostninger. Derfor må det være ønskværdigt, at man fortsat kan udvikle know how inden for fremstilling af vinduer og døre.

Vinduesfabrikken Ideal Combi i Hurup er i stærk ekspansion i disse år.

Mølgaard NetCom A/S

Virksomheden Mølgaard NetCom A/S blev etableret tilbage i 1995 af Jens Mølgaard. Efter 5 års alenevirke besluttede Jens Mølgaard at optage Martin Kjølhede som medejer. I dag hører Mølgaard NetCom A/S til blandt Skandinaviens førende udbydere af løsninger inden for netværk, sikkerhed og kommunikationsløsninger – det vil sige alle opgaver inden for servere, pc'ere, skærme, antivirus, firewalls, opkobling samt IP telefoni. Mange af virksomhedens opgaver i dag er komplekse, integrerede løsninger, som omhandler den komplette it-infrastruktur hos en virksomhed. Det vil sige en samlet løsning med f.eks. netværk, servere og en IP telefoniløsning.

Virksomhedens stærke markedsposition kan tilskrives effektive systemløsninger og vellykkede resultater til dansk erhvervsliv. Virksomhedens arbejde bygger på en filosofi om at ville levere værdibaserede og gennemtænkte it-løsninger og serviceydelser, der hjælper kunderne til at nå deres mål. Gensidig respekt, tillid, loyalitet og det at være i tæt dialog med kunderne er essentielt for at kunne opfylde kundernes individuelle behov.

I takt med virksomhedens udvikling over de seneste 10 år er kundemassen udvidet fra det mere lokale til i dag at være spredt over det meste af Jylland tillige med Sjælland, ligesom kundemassens stadigt højere grad af fokusering på de udenlandske markeder gør, at Mølgaard NetCom A/S i dag også opererer uden for landets grænser.

Virksomheden tæller i dag ca. 30 medarbejdere, heraf 20 meget kompetente teknikere med certificeringer inden for relevante fagområder. Herudover er Mølgaard NetCom A/S top certificeret partner over for en række leverandører, herunder Microsoft, Cisco, VMware, HP, Acer, Citrix og Trend Micro. Netop certificeringerne og de dertilhørende uddannelsesprogrammer har meget høj fokus hos Mølgaard NetCom A/S. Således investerer virksomheden hvert år anselige beløb i medarbejdernes uddannelse. It branchen er meget innovativ og hvis ikke man til stadighed er med helt fremme, vil dette straks kunne mærkes – man vil sakke bagud.

Vækst i it-branchen er afhængig af evnen til at forny sig og som noget nyt er Mølgaard NetCom A/S f.eks. gået aktivt ind i IP telefonimarkedet, og selv om der i tidens løb er udført en række løsninger for kunder inden for dette forretningsområde, er det nyt, at virksomheden nu tilbyder den komplette løsning med både den underliggende IT infrastruktur tillige med selve telefonien. Denne bredde gør, at Mølgaard NetCom A/S står endog meget stærkt inden for IP-telefonimarkedet, og denne stærke position bekræftes yderligere ved, at virksomheden har indgået et strategisk samarbejde med MidtVest Bredbånd A/S. Således er de to virksomheder – Mølgaard NetCom A/S og MidtVest Bredbånd A/S – i stand til at servicere en komplet løsning til erhvervskunder – det være sig fiberforbindelsen og selve den tekniske telefoniinstallation.

Udgangspunktet for Mølgaard NetCom A/S er, har været og vil være Thisted. Virksomheden vil således fortsat både skulle tiltrække kompetente medarbejdere fra nærområdet ligesom det er nødvendigt også at kunne trække medarbejdere til fra andre egne. I takt med en stigende efterspørgsel efter arbejdskraft er den geografiske spredning blandt medarbejderne blevet stadigt større. Foruden lokale folk er der i dag medarbejdere fra bl.a. Skive, Holstebro, Aalborg og Støvring. Evnen til at kunne tiltrække de rigtige medarbejdere er afhængig af evnen til at kunne tilbyde/kræve et meget højt teknisk niveau, ligesom arbejdspladsen skal kunne levere gode og positive kollegiale forhold såvel som sociale forhold.

Foto th.: VSM – Vildsund Smede- og Maskinværksted producerer skraldespandestativer til gader og parker.

Håndværkere

Af Knud Møller Madsen og Orla Poulsen

Håndværkets nært forestående død er blevet spået mange gang. I 1969 konkluderede således et udvalg under Handelsministeriet, at den traditionelle håndværksvirksomhed helt ville forsvinde på baggrund af et stort fald i antallet af håndværksvirksomheder i fremstillingsfagene. Og i 1970'erne ønskede flere håndværksfag at distancere sig fra industrien og understrege deres karakter af håndværk. Et eksempel er »håndværksbagerne«, som butiksbagerne kaldte sig for at lægge afstand til supermarkedernes brødudsalg.

Da var en lang række gamle håndværksfag allerede forsvundet. Ingen havde længere brug for karetmagere, garvere, gørtlere, møllere og træskomænd. Den teknologiske og industrielle udvikling trak grundlaget væk under de håndværkere, der havde levet af at fremstille produkter. Til gengæld blev der med ny teknik skabt nye håndværksfag, som f.eks. industritekniker, industrioperatør, skibsmontør, auto- og autoelektromekaniker, elektriker, data-fagtekniker, elektronik fagtekniker, radio- og TV fagtekniker, ernæringsassistent, dyrepasser, jordbrugsassistent, jordbrugsmaskinfører og produktionsgartner. Alle disse nye fag kan man uddanne sig til på Nordvestjysk Uddannelsescenter i Thisted. De nye fag kan næppe alle kaldes håndværksfag i traditionel forstand, der er snarere tale om uddannelse af teknikere med funktioner i industrien.

Det er navnlig byggefagene, der har været alene om at holde fanen højt indenfor de traditionelle håndværksfag. Selv om store dele af byggebranchen er blevet industrialiseret, finder vi stadig mange, små selvstændige håndværksvirksomheder i Thy. Deres forgængere var pionerer i opbygningen af de nye byer, der skød op langs Thybanen. I Hurup var der ved åbningen af banen kun 10 huse, der stort set alle var bygget ved de gamle trafikveje. Disse huse blev bygget af en lille kreds af fremsynede og dygtige møllebyggere, tømrere, karetmagere, bagere og en enkelt købmand. Der var nærmest tale om nybyggerfamilier, der var tvunget til at leve et nøjsomt liv med lange arbejdsdage – og koner, der sad hjemme ved spinderokken og spandt garn til strømper og undertøj. I efterårs- og vintermånederne lå vejene hen i et pløret morads. Det var her, en kreds af håndværksmestre i 1889 gik sammen og oprettede Hurup Håndværker- og Borgerforening, der siden skulle få stor betydning for Hurups udvikling. Den første bestyrelse bestod af en drejer, en tømrermester, en møllebygger, en brøndgraver og en bager.

Dengang i begyndelsen

Thisted Håndværkerforening kan dateres helt tilbage til 1867, og allerede i 1880 blev Thylands Håndværker- og Borgerforening stiftet som en af de første landhåndværkerforeninger i Jylland – og var en sammenslutning af håndværksmestre i et område fra Hvidbjerg på Thyholm i syd til Thisted Landsogn i nord. Efterhånden som stationsbyerne voksede sig større, blev der her dannet lokale håndværker- og borgerforeninger. Det var i denne kreds, man kunne finde initiativtagerne til oprettelsen af »tekniske skoler« i Thisted (1869), Vestervig (1885), Hurup (1890), Hørdum (1901) og Bedsted (1908).

Det var de gamle lav fra tiden før loven om næringsfrihed (1857), der gennem svendeprøver havde sikret håndværkets kvalitet. Lavene var fortrinsvis et fænomen, man fandt i købstæderne. Men inden lavene blev ophævet ved lov, begyndte oprettelsen af håndværkerforeninger. Mellem 1840 og 1857 blev der i provinsen oprettet 27 af slagsen, heraf 9 i Jylland. I 1862 mistede lavene eneret til svendeuddannelse – og stiftelsen af håndværkerforeninger fortsatte.

Efter 1860 kunne man spore to holdninger blandt disse foreninger. Den ene fastholdt det enkelte fags særpræg med krav om, at de tvungne svendeprøver skulle genindføres og med en lav prioritering af de enkelte fags samarbejde. Den anden holdning fandtes navnlig blandt de unge håndværkere, der ikke var vokset op med lavsvæsenet. Den accepterede liberalismen og var åben for industrien. I stedet for snævre faginteresser ville man arbejde for at skabe et socialt sikkerhedsnet i egne rækker, for en bedre uddannelse af lærlinge og for bedre definerede og kontrollerede svendeprøver, selv om disse måtte blive frivillige. Det er i denne sammenhæng, man skal se oprettelsen af »tekniske skoler«, der i begyndelsen bedst kan karakteriseres som aftenskoler, der voksede sig større og virkede frem til 1950erne, hvor Teknisk Skole, senere Nordvestjysk Uddannelsescenter, tog over.

Håndværkere i udvikling

Den nu pensionerede Christian Roursgaard (født 1920) mødte fem aftener om ugen på Teknisk Skole i Hurup og blev undervist i frihånds- og projektionstegning, geometri og bogholderi. Som lærling var han på kost og logi hos sin mester, karetmager Axel Henriksen i Hurup. Læretiden var fire år, lønnen startede ved 6 kr. om ugen.

Hos Henriksen blev der lavet arbejdsvogne til landbruget – såkaldt »stive vogne«. De blev lavet helt fra bunden. En del karrosseriarbejde blev udført for bilforhandler P. A. Andersen i Hurup, hvor man fik lastbilerne hjem uden lad. Andre – som karetmager Krogsgaard i Bedsted – havde specialiseret sig i at gøre bilerne helt færdige, da man her lavede såvel lad som førerhus. Hos Axel Henriksen blev der også lavet en del bødkerarbejde i form af store ajletønder. Det blev til et par stykker om måneden. Karetmagerne måtte se sig om efter nye arbejdsområder, da »gummivognene« vandt indpas kort efter krigen. Christian Roursgaard valgte tømrerarbejdet og blev sammen med Viggo Nielsen ejer af det firma, hvor han selv havde stået i lære. Da de to mestre begyndte at producere fritidshuse med salg for øje, blev både spær, vinduer, døre, køkkeninventar, skabe m.m. fremstillet på eget værksted.

Den tre år yngre Johannes Stærk blev smedelærling hos smed Pedersen i Ydby i 1944. Stærk valgte at gå på teknisk skole i Hvidbjerg, hvor han gik på dagskole i et halvt af de fire år, han stod i lære. I 1940erne handlede det først og fremmest om at sko heste, smede beslag og reparere landbrugsmaskiner. Da Johannes Stærk fik sin egen forretning i 1950, var smedens arbejde allerede ved at

Karetmager Christian Roursgaard, Hurup.

skifte karakter. Traktorer afløste heste, og en stor del af de 6.000 vogn- og beslagsmede måtte se sig om efter noget andet at lave. Det kom også, da hver lille ejendom nu fik sit eget vandværk, der skulle installeres og holdes i orden – og der kom WC med træk og slip, oliefyr, centralvarme og badeværelse. Smeden blev VVS mand. Frem til 2004, da Johannes Stærk stoppede efter 54 år som selvstændig smed, var der som regel ansat 3-6 smede i den lille virksomhed.

En del håndværksvirksomheder nøjedes ikke med at finde nicher i den industrielle udvikling, men udviklede den håndværksmæssige bedrift til en egentlig industrivirksomhed med produktion til et marked.

Tømrermester Niels Jørgen Andersen i Nors drev en blomstrende tømrerforretning i midten af firserne, da byggeriet så småt kom i gang igen, men forhold i Nors, hvor der i forvejen var en møbelfabrik, gjorde, at den lille tømrervirksomhed snart udviklede sig til en af sværvægterne i den lokale møbelindustri og en eksportvirksomhed med 150 ansatte.

Produktion på Vildsund Smede- og Maskinværksted.

Overgangen fra håndværk til industri blev gennemført i løbet af nogle ganske få år. En tilsvarende historie kan fortælles om smeden fra Thorsted, Jens Søndergård, der udviklede den lille smedeforretning, som han startede i 1954, til en moderne eksportvirksomhed med rod i den håndværksmæssige tradition. Sjørring Maskinfabrik er et tredje eksempel i rækken af håndværksvirksomheder, der tilpasser sig den industrielle udvikling. På fabrikken i Sjørring er det måske rigtigst at sige, at der stadig er tale om en håndværksmæssig fremstilling af produkter. Som underleverandør til bl.a. Volvo i Sverige bliver de enkelte enheder fremstillet efter mål på meget kort tid. Det betyder også, at arbejdet sker på bestilling og stadig har en høj grad af håndværksmæssig islæt.

Fra landsbysmed til maskinværksted

I løbet af 50 år blev smedemester Jensens forretning i Vilsund forvandlet fra en traditionel landsbysmedje til et industrielt funderet maskinværksted. Tilbage i 1945 var det bønderne i det nære lokalområde, der var grundlaget for forretningen. Men tiderne ændrede sig. I takt med mekaniseringen af landbruget blev det store maskinhandlere, der specialiserede sig i håndteringen af de stadigt mere kompliserede landbrugsredskaber. Men op gennem 1960'erne fik den lille smedevirksomhed mange flere strenge at spille på i kraft af den generelle økonomiske vækst, der skabte nye virksomheder og arbejdspladser i Thy. Den stigende efterspørgsel på både asfalt, mursten og dåsemad blev til gavn for Vilsund-områdets asfaltfabrikker, teglværker og muslingefabrikken. Og smeden i Vilsund kom til at spille en væsentlig rolle for udviklingen af de lokale virksomheders produktionsapparat samtidig med, at der blev rigeligt at lave indenfor det nye VVS-område, hvor først vandværker og toiletter – siden centralvarme, fjernvarme og naturgas blev smedens naturlige arbejdsområde.

Helt afgørende for udviklingen af smedevirksomheden i Vilsund var, at man fra midten af 1960'erne ikke længere var afhængig af kundekredsen i lokalområdet.

En vejassistent – ansat ved det gamle Thisted Amt – henvendte sig til Vilsundsmeden for at få fremstillet en skraldespand, der kunne opstilles ved amtets veje. Den prototype, der blev udviklet, blev snart så populær, at den

Guldsmed Klaus Pedersen, Thisted.

blev solgt til flere amter. I løbet af de første år blev der fremstillet over 200 enheder om året. Dermed var grundlaget skabt for den seriefremstilling af gade- og parkprodukter fra Vilsund, som i dag bliver solgt over hele landet.

Nicheproduktion

Da sønnen Flemming Jensen kom med i virksomheden i 1984, var forretningen i en rivende udvikling, som fortsatte efter at Flemming Jensen blev eneejer i 1990. Udviklingen af nye produkter er således blevet til i en løbende proces, hvor det moderne maskinværksted i kraft af investeringer i nye, præcise maskiner er blevet i stand til at løse industrielle special- og serviceopgaver for faste erhvervskunder, som f.eks. opsvejsede konstruktioner, siloanlæg m.v. Da naturgassen kom i land i Vilsund i 1988, blev den anledning til, at smeden i Vilsund udviklede en ekspertise inden for plastsvejsning og plastbearbejdning, som virksomheden bygger videre på med rørinstallationer for kunder over hele landet. Aktuelt arbejdes der på at konstruere trapper med plasttrin. Kombinationen af plast og metal kunne blive en ny niche.

Vilsund-virksomhedens vigtigste ressource er de 15 faguddannede smede, der er blevet specialiserede produktudviklere, som løser problemer for kunder overalt på landkortet – uanset om det drejer sig om altaner eller metalgardiner til en tandlægeklinik.

For virksomhederne i Thorsted, Sjørring og Vilsund gælder, at anden generation tog over efter fædre, som støbte fundamentet. Måske er netop kontinuitet et afgørende nøgleord i mange håndværkeres selvforståelse. Man

føler sig som bærere af en gammel arv. Kontinuiteten bliver understreget af de mange firmanavne med tilføjelsen »& Søn«. En enkelt undtagelse finder vi dog i Thisted, hvor guldsmedevirksomheden på Store Torv i mange år var benævnt »& Far«. Men meningen var den samme. En landsdækkende undersøgelse fra 1965 konkluderede, at en fjerdedel af mestrene var fortsat i deres fædres fag – de fleste i byggefagene. Tendensen er dog for nedadgående. En undersøgelse blandt tømrermestre i Sydthy 2005 viste, at 4 ud af 17 – knap 24% var udlært af deres fædre.

Periodiske krisetider inden for byggebranchen skubbede mange håndværkere over til andre erhverv, hvor indtjeningsmulighederne er gode. Således var der på Danish Crown i Hurup (december 2005) ansat 23 ud af 145 med en anden håndværksmæssig baggrund end slagter.

www.karl-erik-jensen.dk

En del håndværksvirksomheder inden for byggefagene er i de senere år vokset i størrelse, efterhånden som byggeriet er gået over til at anvende industrilignende produktionsformer. Det hænger sammen med den rolle, som håndværkeren er kommet til at spille i projektfasen. Allerede i begyndelsen af tresserne udviklede enkelte af de lokale håndværksvirksomheder sig til entreprenørlignende foretagender.

Bygmestre kunne man kalde dem – og det kalder de vist også sig selv, de mestre, der går ind som projektmagere og bliver deres egne bygherrer. Murermester Karl Erik Jensens forretning i Snedsted blev i 2005 af Dagbladet Børsen udpeget som en af landets »gazellevirksomheder«, fordi omsætningen var steget eksplosivt siden 1981.

Nybyggeri af ejerlejligheder på Østerbakken i Thisted.

I 2000 byggede Karl Erik Jensen 12 lejligheder i Snedsted og seks ældreboliger i Nr. Vorupør. Han står ligeledes som murermester for 12 boliger i Klitmøller og 10 i Vilsund samt 13 på Idrætsvej i Snedsted og ligeledes på samme vej otte private andelsboliger samt også i Snedsted opførelsen af Merko supermarkedet og ombygningen af stationsbygningen til tandlægeklinik. I Thisted By blev der i 2005/06 opført et stort centerkompleks på havnen på soklen af den gamle markedshal og et stort ejerlejlighedskompleks på Østerbakken 5.

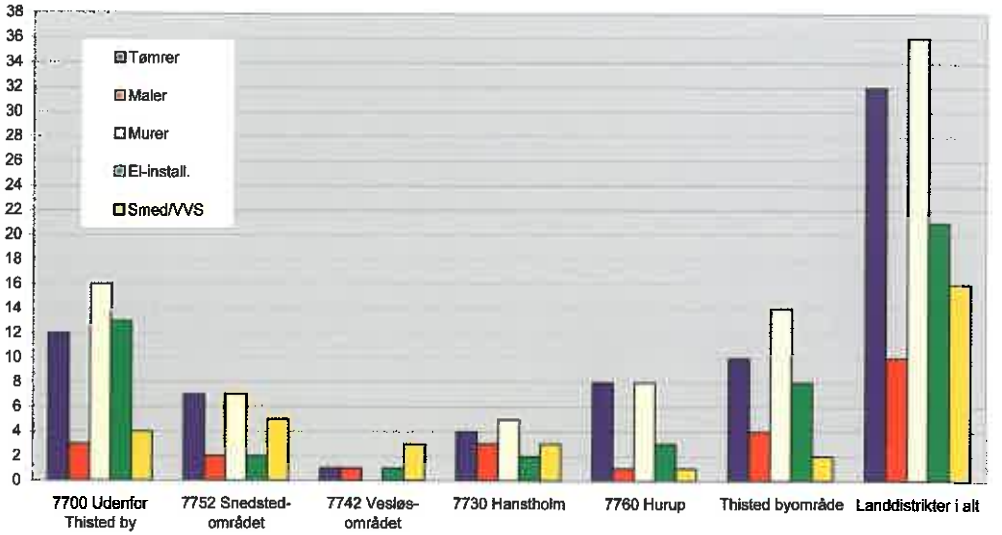
Gennem en frugtbar kombination af gode ideer, en evne til at finde villige investorer og effektiv udnyttelse af offentlige støttekroner, er »Gazellen« et eksempel på håndværkeren som den lokale projektmager, der selv skaber et marked for sine produkter. Ved i nogle tilfælde at påvirke det politiske system til at legitimere idégrundlaget bag nye projekter, bliver entreprenøren/håndværkeren en særdeles dynamisk faktor i lokalsamfundets udvikling.

Da den høje rente i 1980'erne lagde en dæmper på parcelhusbyggeri, indledte lokale bygmestre en kamp om at få andel i de kommunale kvoter til byggeri af støttede private andelsboliger. Selv om den oprindelige hensigt med loven var, at private først dannede en boligforening og derefter fandt håndværkere til at realisere projektet, blev det omvendte snart tilfældet. Historien udspandt sig også i forbindelse med gennemførelsen af en række offentligt støttede byfornyelsesprojekter, der var med til at opretholde beskæftigelsen i byggebranchen i de sløje krisetider.

Dermed blev en del entreprenører i en periode frem til rentefaldet i 1990'erne afhængige af den velvilje, der blev vist deres projekter i det politiske system.

Karl Erik Jensen var blandt de første lokale håndværkere, der udnyttede nettet til at komme i kontakt med nye kunder. Godt hjulpet af myten om jyske håndværkeres pålidelighed – og manglen på ledige bygningshåndværkere – har murerfirmaet i Snedsted gjort sig fri af den geografiske spændetrøje ved at skabe en kundekreds over det ganske land. Via firmaets hjemmeside blev der ugentlig rettet 3-4 henvendelser fra potentielle kunder – navnlig fra Sjælland.

I modsætning til hvad man ser inden for mange andre erhverv, har en forholdsvis stor andel af de lokale virksomheder indenfor byggebranchen slået rod i byerne uden for Thisted, således som det fremgår af tabellen over den geografiske fordeling af virksomhederne indenfor byggefagene.

Geografisk fordeling af håndværksvirksomheder inden for byggefagene. Thy 2005.

Mester ved køkkenbordet

En del lokale entreprenørvirksomheder består af en håndfuld kreative personer, som baserer deres virksomhed på store byggeopgaver, der udvikles og sælges af fagligt kompetente personer, og hvor selve byggeprocessen sker via licitation eller aftaler med underentreprenører. Hvis f.eks. en murervirksomhed ønsker at overleve ved udelukkende at basere indtjeningen på udvikling og salg af egne større projekter, skønner lokale håndværksmestre, at det kan lade sig gøre med 8-12 ansatte, hvor den faglige ekspertise dækker alle murerfagets aspekter.

Men mange virksomheder med 2-4 ansatte klarer sig fint i disse år ved at basere sig på eksempelvis salg og byggeri af enfamiliehuse og/eller sommerhuse.

Bortset fra murerfaget, hvor der stadig arbejdes som for 400 år siden, er der en stigende tendens til en sammenblanding af industri og håndværk inden for en række af de traditionelle fag i byggebranchen, der i stadig højere grad arbejder med industrielt præfabrikerede produkter, som blot kræver montering.

Mange mindre håndværksvirksomheder ledes stadig af mester fra en stol hjemme i køkkenet.

En af årsagerne er nok, at mange mindre virksomheder er selvgroede med mester som stifter af virksomheden, og han har svært ved at frigøre sig og slippe tøjlerne. For de fleste små håndværksmestre er det nemlig et »must«, at man selv bør deltage i alle processer og styre virksomheden både på byggepladserne og hjemme på kontoret. At være selvstændig, mindre håndværksmester i Thy er en livsstil med en meget flydende overgang mellem arbejdstiden og fritid.

Med kontor i hjemmet kan ledige stunder i fritiden bekvemt og hurtigt vendes til den ikke altid yndede, men nødvendige fritidsbeskæftigelse for alle selvstændige, de ventende tilbud, regninger der skal skrives m.v.

Den selvstændige og dybt forankrede ledelsesstil har til gengæld den negative konsekvens i Thy, at ingen håndværksvirksomheder rigtig er i stand til at vokse sig store, idet vi endnu ikke har set fusioner inden for håndværksvirksomhederne, som det er sket på stort set alle andre virksomhedsområder i Danmark. Det betyder, at håndværksvirksomhederne, og dermed i vid udstrækning også arbejdsmænd og svende i Thy, spiller sig selv nogle kort af hænde, idet det ofte ses, at store byggerier i Thy opføres af landsdækkende virksomheder, hvor arbejdskraften i vid udstrækning kommer ude fra.

Fuld beskæftigelse
– og »billig« arbejdskraft fra Østeuropa

Den lave rente suppleret med afdragsfrie lån satte for alvor gang i byggeriet i det nye årtusinde, hvor bygningshåndværkere for alvor blev en mangelvare. Antallet af byggetilladelser udstedt af Thisted Kommunes tekniske forvaltning steg og steg og nåede rekordhøjder med 656 i år 2000. 2004 blev et nyt stort byggeår, idet der blev udstedt ikke færre end 647 byggetilladelser. Det var en stigning på 51 i forhold til året før.

I september 2005 blev der kun registreret 33 ledige inden for byggefagene i Viborg Amts 17 kommuner. Problemet blev anset for vedvarende af lokale branchefolk. Dels havde de efterspurgte murere og tømrere en høj gennemsnitsalder, og dels blev der kun indgået få uddannelsesaftaler. Det kom nu på tale at hente byggefolk fra andre regioner og andre lande. En entreprenør fra Thisted, Brian Munk Andersen, stiftede firmaet »Men to Work«, som specialiserede sig i udlejning af mandskab til byggefirmaer. I november 2005 havde firmaet omkring 25 mand udlejet på sjællandske og københavnske byggepladser, hvor manglen på byggefolk er endnu mere alvorlig end i Midt- og Vestjylland.

I Thy hentede man navnlig håndværkere fra Tyskland og Polen. Et af de firmaer, der gjorde det, var tømrermester Anders Andersen, Hanstholm, der i efteråret 2005 ansatte tyske tømrere for at kunne overholde de kontraktlige aftaler i forbindelse med tømrerentreprisen på det store centerbyggeri på markedshalsgrunden på Thisted Havn.

Da bygningshåndværkere fra de nye østeuropæiske EU-lande dukkede op på byggepladserne i Thy, gav det anledning til konflikt med den lokale fagbevægelse, der krævede, at deres udenlandske kolleger arbejdede efter dansk overenskomst. I januar 2006 blev de røde faner luftet af en snes aktive fagforeningsfolk, der blokerede polske håndværkeres byggeri af ferielejligheder på ejendommen »Bakkegården« ved Arup.

Få dage efter var der skrevet overenskomst, og blokaden blev ophævet. Men for de polske håndværkere betød overenskomsten hverken fra eller til. Fagforbundene anerkendte, at de 12 polakker var medejere af firmaet Remontowo Budowlana Pol-Bud Spolska og dermed selvstændige erhvervsdrivende. Få måneder efter blokerede fagforbundet 3f en byggeplads på Centervej 10 i Hanstholm, der beskæftigede polske bygningshåndværkere, som var udlejet af et engelsk arbejdsformidlingsfirma, der var omfattet af en landsdækkende blokade.

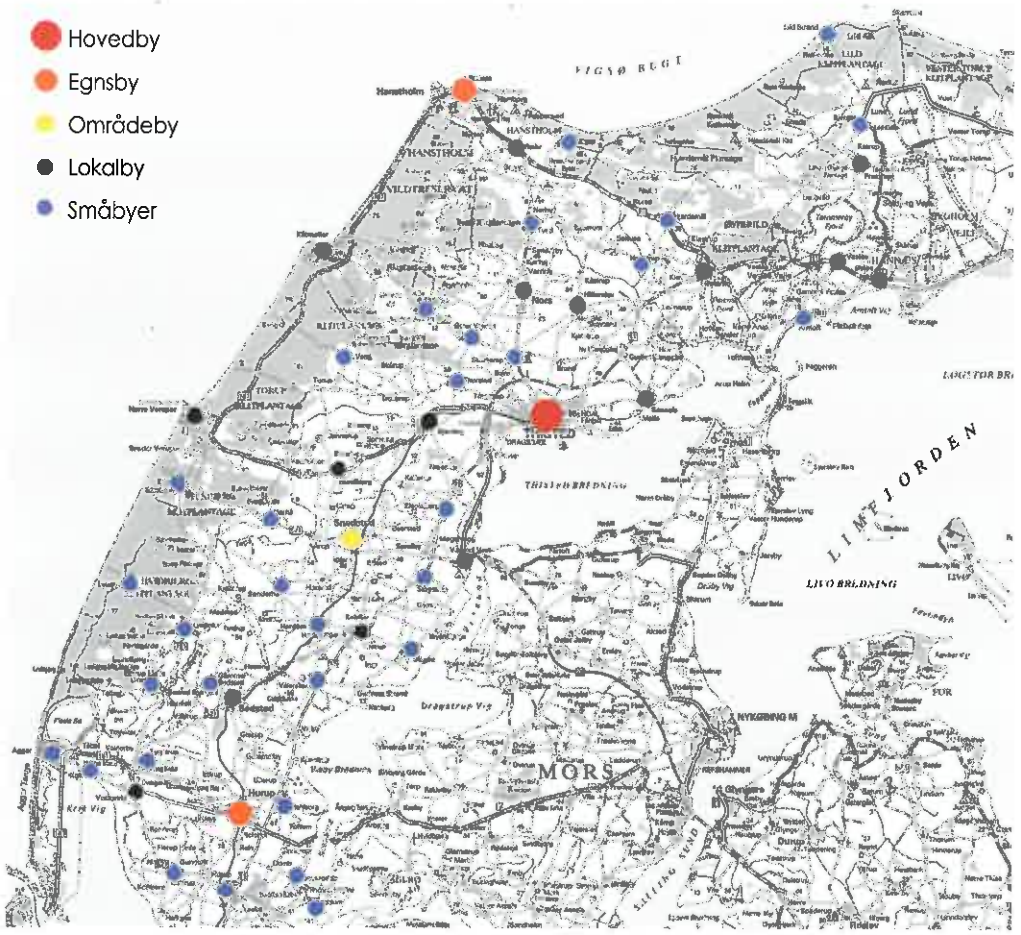
Fagbevægelsens protester mod, at private arbejdsformidlingsfirmaer hyrede billig arbejdskraft i Østeuropa, blev til principsager, fordi der var stor mangel på danske håndværkere.

Foto th.: Redskabshusene på Stenbjerg Landingsplads.

Byerne

Af Robert Mogensen

Oversigtskort, der viser byhierakiet. © Kort- og Matrikelstyrelsen

Gennem det øde og sandede terræn nord for Tømmerby Fjord og Arup Vejle løber den gamle landevej fra Aalborg. Den fortsætter henover den flade, inddæmmede Lønnerup Fjord og op over de rige morænebakker og direkte ned mod Thisted, »hovedstaden« i Thy. Kommer man fra syd, oplever man Thy's spinkle ophæng på omverdenen, hvor man passerer den smalle landtange, Draget, mellem Skibsted Fjord og Nissum Bredning. Herefter løber hovedvejen direkte mod Thisted henover morænebakkerne, tæt inde under fjorden.

Thisted

Thisteds beliggenhed i landskabet bærer købstadens klare signatur. Byen er centralt placeret i sit handelsopland, omfattende hele Thy, og med direkte adgang til et åbent og sejlbart farvand. Thisteds beliggenhed ved bækkens udløb i fjorden gav oprindeligt byen et simpelt og naturligt havneanlæg nede ved åmundingen. Beliggenheden i bunden af ådalen gav, foruden naturhavnen, byen to vigtige, økologiske fordele. Den lå godt beskyttet mod den fremherskende vestenvind og den dermed hurtige afkøling. Omvendt var byens placering i det skålformede terræn på fjordens nordside ideel for opsamling af solens varme. Thisted købstad har fra sin fødsel i 1524 været begunstiget af en venlig, hensigtsmæssig og smuk beliggenhed.

Thisteds byplan ser tilforladelig og rationel ud, når man ser byen fra luften eller på et kort. En halvcirkel med en række radialgader, som udstråler fra bymidten. Men virkelighedens landskab er mere kompliceret, end den flade afbildning lader ane.

Den tætte bykerne bag ved havnen grupperer sig i et labyrintisk virvar af smågader omkring den gamle hovedgade, Storegade, der løber op til byens torv. Her står Bindesbølls rådhus fra 1853 og den store, hvidkalkede kirke som den gamle bys stærkeste arkitektur-markeringer. Sidstnævnte højt knejsende på sin bakke og ved kirkegårdsparkens rumlighed i behørig afstand fra byens øvrige huse. Fra bymidten udgik byens udfaldsveje mod vest, nord og øst: Vestergade, Nørregade og Østergade-Østerbakken. Langs disse gader og kysten har byens udvikling fundet sted. Men ikke, som det oftest ses, ved en jævn udfyldning af terrænet. På grund af landskabets bevægede profil, skabt af de to vandløb, Thisted Bæk og Dragsbæk, har byudviklingen i princippet fundet sted på tre adskilte moræneflader, nordøst, nordvest og sydvest for byen. Landskabets beskaffenhed har således givet byen visse problemer med at kunne komme på tværs.

Dette forhold blev afgørende afhjulpet i midten af 1990'erne, da omfartsvejen bag om byen blev anlagt. Ved omfartsvejens bygning løste man et presserende trafikproblem. Før den tid skulle en stadigt voksende bilstrøm ned gennem byen. Det gav en voldsom fysisk belastning af centrale dele af Thisted, og bymidten blev bogstavelig talt adskilt fra sit ophav, fjorden og havnen. Med trafikkens

Ortofoto over Thisted by.
© Thisted Kommune.

omlægning var muligheden til stede for at genskabe byens organiske sammenhæng med vandet. Foruden at muliggøre havneområdets fornyelse har omfartsvejen tillige givet Thisted en klar afgrænsning mod det åbne land, som definerer byens udviklingspotentiale de næste mange år.

Thisted har siden slutningen af 1980'erne gennemgået en omfattende fornyelse af byens centrale kvarterer. Fornyelsen er sket med respekt for købstadens skala, men efter moderne principper. Siden årtusindskiftet har den væsentligste fornyelse imidlertid fundet sted på det generobrede havneterræn. Her har en række udtjente bygninger måttet lade livet til fordel for nybyggerier, og et stort terrasseret havnetorv er i et trefløjet anlæg med det gamle hotel Aalborg som tværbygning anlagt for enden af Storegade.

Det nye havnetorv i Thisted.

Thisted set fra molen ved slagteriet Tican.

Hurup og Hanstholm

Hvor Thisted er en gammel by, grundlagt som en handelsplads ved fjorden, er Thys næststørste byer, Hurup og Hanstholm, relativt nye. De er begge anlagt i moderne tid til at betjene industrisamfundets store infrastrukturelle anlæg, jernbanen og fiskerihavnen. Sammenlignet med Thisted er de to nye byer beskedne i størrelse. Hvor Thisted har ca. 13.000 indbyggere har Hurup og Hanstholm henholdsvis ca. 2750 og 2400 indbyggere.

Hurup er grundlagt på bar mark i anden halvdel af 1800-årene. Før fremkomsten af byen har der siden middelalderen ligget en lille fortelandsby oppe ved kirken af samme navn. Det, vi i dag forstår ved Hurup, er imidlertid stationsbyen, der blev anlagt, hvor jernbanen krydsede vejen fra færgelejet ved Neessund mod Vestervig. De første bygninger, der opførtes langs banen, i den nuværende Jernbanegade, var stationen og det overfor liggende hotel. Senere opførtes det markante posthus tæt på hjørnet ved Bredgade. Tendensen til at opføre de største og mest artikulerede bygninger ved jernbanen er fortsat med vore dages opførelse af det store bade- og svømmecenter nord for stationen.

Hvor middelalderkøbstaden inkarneres af kirken, rådhuset og torvet, inkarneres stationsbyen af stationen, hotellet og posthuset. I forlængelse af sidstnævntes opførelse koncentreredes bebyggelsen i Hurup de første mange år langs den snorlige landevej, Bredgade, som den bymæssige del af vejen hedder i dag. I modsætning til den øvrige del af byen, som består af fritliggende huse, er husene i Bredgade sammenbyggede og fremstår som en rigtig strøggade. Da terrænet skråner ned mod Visby Ådal, der løber vinkelret på Bredgade, opleves gaden i et stærkt forkortet perspektiv. Som en spændende kontrast til den regelrette Bredgade slynger Kirkevej sig i sit ældgamle forløb fra Refs i syd, over landsbyen Hurup videre mod nord til landsbyen Grurup. Maleren Jens Søndergård har i sit maleri af Ny Refsvej fra 1934 skildret den særlige renskurede stemning, som er karakteristisk for stationsbyerne.

Opførelsen af Hanstholm Havn i første halvdel af 1960'erne var baseret på den fremtidsoptimisme, der var kendetegnet for årtiet. Danmark var, som Vesteuropa i det hele taget, kommet fri af efterkrigstidens knaphedssamfund. Der var igen overskud til at igangsætte store og spektakulære projekter. Som opfølgning på havneprojektet skulle opføres en helt ny by i stedet for den eksisterende og spredte bebyggelse, som det daværende Hansted udgjorde. I 1966 forelå dispositionsplanen, som det nuværende Hanstholm er opført efter. Der var tale om en efter tiden avanceret byplan, som indeholdt alle den modernistiske bys kendte elementer, hvor funktionsopdeling og trafikdifferentiering var idealet.

Både som følge af den rationalistiske planlægning og de uindfriede prognoser fremstår Hanstholm i dag mere eller mindre fragmenteret. Byen er fuldstændig adskilt fra havnen, boligkvartererne er placeret for sig, centret for sig og industri og håndværk for sig. Og hele byen er anlagt uden egentlig sammenhæng med det dramatiske og næsten monumentale landskab, som omgiver den. Man har nærmest søgt at gøre byen fuldstændig fri af stedet ved at anlægge den i god afstand fra de omliggende skrænter, oppe på bakkekammens flade plateau – som en mønsterby, der kunne opføres hvor som helst i Danmark.

Denne trang til at frigøre sig fra de konkrete landskabelige forudsætninger understreges af byens fremherskende

og anonyme arkitektur med de blinde villaveje og parcelhusudstykningernes ensartede jordlodder. Der var tale om et byideal, som i disse år realiseredes overalt i Danmark, uanset om man byggede i Holbæk, Hvidovre eller Herning.

Hanstholm Byråd har i de senere år søgt at afhjælpe byens abstrakte fysiske karakter gennem en række byfornyelsesprojekter, der søger at genskabe en mere stedsorienteret byggeskik. Senest har byrådet set på Hanstholm som en del af den nordatlantiske region og under temaet Atlantiske Hanstholm udarbejdet en helhedsplan for byen, der tager afsæt i stedets landskabelige kvaliteter og det gamle bebyggelsesmønster på holmen.

Vestervig

Vestervig adskiller sig fra de øvrige byer i Thy. Byen er relativt stor, men der er hverken tale om en købstad eller stationsby. Den har sin egen historie. Alene navnet, Vestervig, synes at fortælle om en anden tid, hvor Limfjorden havde betydning som naturhavn for rigets flåde. Formentlig blev Thy kristnet fra vest fra England og Irland. I perioden fra 1060 til 1135 var Vestervig bispesæde for landets nordligste stift. Stedet tabte imidlertid kongens interesse som naturhavn, da Agger Tange sandede til og lukkede udsejlingen til Vesterhavet fra fjorden. Bispesædet blev herefter flyttet til Børglum.

Vestervig Kirke med de katedrallignende dimensioner er opført som nordfløjen i et augustinerkloster. Klosteret blev nedlagt og overtaget af kronen ved reformationen i 1536 og siden drevet som verdsligt gods, indtil bygningerne, bortset fra kirken, blev nedrevet i midten af 1800-årene.

Der er næppe tvivl om, at de historiske omstændigheder har været afgørende for byens oprindelse. Vestervig har således indtil for ganske få år siden haft både hospital og apotek samt ting- og arresthus med tilhørende dommersæde. Alt sammen er imidlertid en saga blot, og byen er i dag i færd med at redefinere sin selvforståelse og formulere en ny og relevant strategi for fremtiden.

Stationsbyerne

Hvor tilstedeværelsen af bekvemme lande- og søveje altid har været afgørende for byernes vækst og fremgang, blev det nye industrisamfunds jernbaner, der blev anlagt som et finmasket net overalt i Danmark i 1800-årenes sidste halvdel, den nye bygenerator. Helt nye byer som f.eks. Hurup, Bedsted, Hørdum, Snedsted og Frøstrup så i disse år dagens lys. Men også mange eksisterende landsbyer som Ydby, Sjørring, Nors og Østerild blev travle stationsbyer. Stationsbyerne var knudepunkter i et transportsystem, der først og fremmest var betinget af udviklingen i landbruget.

Af økonomiske årsager blev jernbanen ført gennem landskabet, hvor dette var jævnt og ukompliceret. Stationerne blev som regel anlagt ved eksisterende byer, hvor banelegemet som en tangent strejfede byens periferi. Hvis dette ikke kunne lade sig gøre, enten på grund af landskabelige forhold eller ejerforhold, var man nødsaget til at opføre nye byer. Gammel Bedsted og Bedsted Stationsby er et godt eksempel på en sådan adskillelse af den oprindelige landsby og den nye by. Men oftest voksede den gamle kirkelandsby sammen med den nye stationsby, så byen i dag fremstår som en helhed. Nors er et godt

Bredgade, Hurup, set fra øst mod vest.

Ortofoto over Hanstholm by.
© Thisted Kommune.

eksempel på en sådan sammenvokset helhed. Her ligger landsbyen nede omkring kirken og den nye by omkring stationen, som stadig står i sin oprindelige skikkelse. De to bydele er så efterfølgende knyttet sammen af lokalsamfundets fælles institutioner, skole og plejehjem.

Mange af stationsbygningerne er i dag nedrevet. Men vejanlægget og det omliggende byggeri afslører deres fordums tilstedeværelse. Dette forhold ses f.eks. ganske tydeligt i Vesløs. Her er stationsbygningen nedrevet for mange år siden for at give plads for et nybyggeri. Men Vesløs Stationsvej fortæller både ved sit navn og sin regelrette linjeføring, diagonalt på byens hovedgade, at dette vejstykke er anlagt som byens forbindelsesvej til jernbanen.

Faddersbøl.

Landsbyerne

Landsbyerne ligger tæt på Østthys moræne, hvor jordkvaliteten er god. Hvorimod fraværet af landsbyer mod vest og nord er påfaldende. Der er tale om et lokaliseringsmønster, som meget præcist følger stenalderhavets udbredelse. Hvor der tidligere var hav, er der i dag klitter og sandsletter, som for en stor del er tilplantet med skov for at hindre sandflugten. Nogle landsbyer ligger harmonisk placeret midt i deres ejerlav, f.eks. Gettrup, Boddum og Hillerslev. Andre ligger som kantbyer ved stenalderhavets kystskrænter som Kåstrup, Hjardemål, Bjerget og Ræhr.

Nogle landsbyer har en bemærkelsesværdig lang udstrækning eller placering, som f.eks. Vesløs og Øsløs, der ligger som to parallelforskudte tvillingebyer på hver sin side af det bananformede Hannæs. Eller som Hunstrup, der formentlig er anlagt som udflytterby i vikingetiden nede på fjordbunden mellem stenalderhavets høje skrænter. Endelig har landsbyer som Nørhå, Faddersbøl og Skovsted en sær løs struktur, der bringer mindelser frem om den norrøne bebyggelsesform, bygden.

Landsbyerne har siden jernalderen været samfundets omdrejningspunkt. Her boede stort set alle mennesker og her skabtes den fornødne økonomi til livets opretholdelse. Tidligere flyttede landsbyerne rundt inden for deres ressourceområde eller ejerlav. Men fra slutningen af vikingetiden blev de stedfaste. Landet blev et samlet rige og en del af den fælleseuropæiske kultur. Ved overgangen mellem vikingetid og historisk tid opførtes de mange sognekirker, som ved deres størrelse og placering sætter sit markante præg på landskabet i Thy.

I dag må vi konstatere, at landsbyerne ikke længere udgør samfundets centrale erhvervs- og bosætningssteder. Mange huse står tomme, fordi folk er flyttet til større byer med flere muligheder. Det moderne industrielle landbrug

er for længst flyttet ud på marken, mange butiksindehavere har drejet nøglen og lukket forretningen, og mange skoler anvendes i dag til alternative formål. På mange måder er dagens landsbyer udsat for en fremskreden forslumningsproces, som ingen rigtig har nogen medicin overfor. Landsbyernes fremtid er måske det mest påtrængende byfornyelsesproblem i dagens Danmark.

Kystbyerne

Der findes to forskellige typer kystbyer i Thy. De havvendte og de fjordvendte. Blandt de sidste er der både ladepladser og færgelejer. Der hvor Thy ligger nærmest Mors ved Neessund, Vilsund og Feggesund har der fra gammel tid været trafik på tværs af vandet. Men kun ved Vilsund er der tale om en egentlig bydannelse, hvis tilblivelse kan henføres til færgetrafikken.

Den livlige udveksling af varer, der tidligere fandt sted over fjorden, har givet anledning til opførelse af en række småbyer med købmandsgårde og pakhuse. Sådanne kan stadig ses i Krik, Doverodde og Amtoft, hvorimod sporene ved Visby og Gudnæs er næsten forsvundet. Især Doverodde fremstår som et helstøbt anlæg efter den omfattende istandsættelse af købmandsgården, pakhuset og den høje betonsilo, der fandt sted i slutningen af 1990'erne.

Doverodde ligger smukt helt nede ved fjorden umiddelbart overfor Boddum Bisgård og Boddum Kirke. Byens hovedattraktion er så afgjort den store og markante købmandsgård, der ligger som slutstenen i vestenden af den snorlige bygade, hvor arbejdernes småhuse ligger på rad og række med samme bygningsprofil foran det lille havneanlæg. Der er her bevaret et kulturmiljø med et stort turistmæssigt potentiale.

Også de gamle fiskerlejer ved Vesterhavet og Vigsø Bugt er i besiddelse af herlighedsværdier, der gør dem til attraktive turistmagneter. Både ved Lild Strand, Vigsø, Klitmøller, Nørre og Sønder Vorupør, Stenbjerg og Agger er der opført mange sommerhuse. Hvorimod Vangså og Lyngby stadig hviler i deres gamle bymæssige leje, om end de fleste huse i dag bruges til fritidsformål. I Nørre Vorupør og ved Lild Strand drives der fortsat kutterfiskeri fra åben strand.

Roshage, Hanstholm.

Det er karakteristik for de nævnte kystbyer ved havet, at bebyggelsen oprindeligt er opført langs en enkelt vej, som ender brat nede ved vandet. Særlig Stenbjerg Landingsplads påkalder sig opmærksomhed, fordi redningsstationen, fiskernes grejhuse og auktionshallen udgør et sluttet gadeforløb, hvis lodrette facader står i kontrast til havets horisont og efterlader et sindbillede af eksistentiel dybde.

Doverodde.

Vestervig Kirke.

Hvor vestkystens fiskerlejer i gamle dage lå stærkt isoleret og kun indbyrdes forbundet med en primitiv redningssti, blev anlægget af den nuværende Kystvej i slutningen af 1960'erne starten på en ny æra. Fiskeriet blev efter vejens etablering næsten fuldstændig koncentreret til den nye havn i Hanstholm, og den turistbaserede økonomi havde fået sin livline med adgang til det store nordeuropæiske marked.

Foto th.: Gymnastikaften i H.Ø.S.G.U. i Østerild skoles gymnastiksal.

Idrætten

Af Svend Sørensen

Hvis det skal skæres ud i pap eller snarere i træ, så kan idrættens udvikling i Thy sammenlignes med bøgetræet ved museet i Thisted. Roden er skytteforeningerne, stammen gymnastikken, og derefter springer kronen ud i et væld af sportsgrene, hvor fodbolden optager mest plads. Trækronen smykkes af enkelte topskud, hvor svømningen falder mest i øjnene. Ingen lægger mærke til roden, der befinder sig i historiens mørke, men man hæfter sig ved den store krone, breddeidrætten. Og hvem vil påstå, at museumsbøgen ikke er smuk!

Årets Sportsnavn i Thy
Kåret af Thisted Dagblad sammen med læserne og en komité af avisens sportsmedarbejdere og idrætsledere fra egnen.
1969 Mogens Neergaard, Thisted Badminton Klub. **1970** Mogens Andersen og Erik Oddershede, Thy Motor Sport. **1971** HSH 69's håndbold-piger. **1972** Thisted Amts Skytteforenings ungskyttehold. **1973** Egon Pedersen, Thy Cykle Ring. **1974** IF Nordthys ynglinge A-hold. **1975** Torben Christensen, Thisted Badminton Klub. **1976** Niels Christensen, Thisted Badminton Klub. **1977** Carsten Nyby, Thy Motor Sport. **1978** Anders K. Jørgensen, Boddum/Ydby Skytteforening. **1979** Bjarne Kragh, Thisted IK. **1980** Henry Meinby Pedersen, Thy Cykle Ring. **1981** Bjarne Kragh, Thisted IK. **1982** Sjørring Boldklubs drengehold. **1983** Bjarne Kragh, Thisted IK. **1984** Annette Jørgensen, Thisted IK. **1985** Koldby/Hørdum/Hassing/Villerslevs drengehold. **1986** Annette Jørgensen, Thisted IK. **1987** Thomas Jørgensen, Thisted IK. **1988** Susanne Pedersen, Pagaj, og Annette Jørgensen, Thisted IK. **1989** Kurt B. Jensen, Thisted Amts Skytteforening. **1990** Thomas Jørgensen, Thisted Svømmeklub. **1991** Simon Bach, Thisted Svømmeklub. **1992** Anja Yde Poulsen, Thisted Svømmeklub. **1993** Koldby/Hørdum IF's herrehold i serie 1. **1994** TIK Håndbold, danmarksserieherrer. **1995** TIK Håndbold, 3. divisionsherrer. **1996** Ivan Nielsen, Thisted Svømmeklub. **1997** Bedsted KFUM, 2. divisionsherrer. **1998** Bedsted KFUM, 1. divisionsherrer. **1999** Thisted FC's danmarksseriedamer. **2000** Nors BKs jyllandsserieherrer. **2001** Morten Mikkelsen, Thy Cykel Ring. **2002** TIK Håndbold, 2. divisionsherrer. **2003** Nicolai Sørensen, roadracing. **2004** Kristian Østergaard, Vestervig Roklub. **2005** Thisted FC's divisionshold.

Da de første skytteforeninger blev dannet, var det med landets forsvar for øje – altså den tids form for hjemmeværn. Ideen kom fra England i 1861, og allerede samme år blev der oprettet en skytteforening i Vestervig-Agger. Med korte mellemrum fulgte lignende foreninger overalt i amtet, og i 1868 blev Thisted Amts Skytteforening dannet.

Det havde vidtrækkende følger, at skytteforeningerne fik gymnastik på programmet. En vis rivalisering herskede, og efterhånden kom gymnasterne i overtal. I 1920 blev der i amtsorganisationen vedtaget nye love, der imødekom gymnasternes krav. Fra 1. januar 1930 havde gymnaster og skytter hver deres amtsforening. Efterhånden forsvandt den militære synsvinkel ud af skyttesagen. Skydning blev en idrætsgren på linje med andre, og det var en interesse, alle kunne samles om – unge som ældre, kvinder som mænd.

Skytterne fra Thy har affyret deres skydevåben med en sådan præcision, at det har givet genlyd landet over. Et par af pletskuddene var, da Viggo Foged i 1954 og 55 vandt det danske politimesterskab i riffelskydning over 200 m. En generation senere var Boddum-Ydby Skytteforening præget af stor træfsikkerhed, idet foreningen i 1990 kunne stille med et 5-mands hold af lutter danske mestre i terrænskydning. Blandt dem var Anders K. Jørgensen, der i 1978 blev kåret som »Årets sportsnavn i Thy«. I 1991 skrev skytterne fra Thisted Amts Skytteforening historie ved at vinde fire ud af fem guldmedaljer ved de danske mesterskaber i terrænskydning.

Amtets skytter har ofte stillet op med Peter Mouritsen som holdkaptajn. I 1985 modtog han landsorganisationens hæderstegn og to år senere Sparekassen Thys lederpris. I Thisted Skyttekreds' bestyrelsen fik han i 1972 selskab af den kun 17-årige Chr. Kjær Pedersen. I 2003 blev han landsformand for De Danske Skytteforeninger. Han er også en dygtig skytte med flere danmarksmesterskaber bag sig. På det lokale plan betragter han det som et højdepunkt, at man i 1993 kunne indvi et nyt skydecenter i Næstrup.

Gymnastikken, en højskolesag

Da gymnastikken blev en foreningsaktivitet i skyttefore-

ningerne, var der tale om den såkaldte tyske gymnastik, der var udviklet af en tysk skolemand. Det drejede sig om udendørs øvelser, hvor der blev lagt vægt på målelige resultater. Sidst men ikke mindst bestod gymnastikken af militærøvelser som march og kamplege. Meget hurtigt blev det dog den svenske gymnastik, der dominerede.

Den svenske gymnastik blev grundlagt af Pehr Henrik Ling. I modsætning til den tyske gymnastik lagde den svenske vægt på det æstetiske. Det skulle være en nydelse at se på gymnastikken, der skulle udtrykke det hele menneske og altså også den åndelige dimension. Øvelserne var udformet efter legemets behov og ikke for at tilgodese målelige resultater.

Vallekilde Højskole indførte i 1884 den svenske gymnastik i Danmark. Herfra bredte den sig til andre højskoler og derfra ud i skytteforeningerne. I Thisted Amt var foregangsmanden Niels Gertsen, der fra 1872 til 1902 var leder af Klim Friskole. Allerede to år efter den svenske gymnastiks »fødsel« i Vallekilde blev den adopteret i Vester Hanherred.

Endnu i 1893 blev der kun lavet gymnastik i Vester Hanherred, der kunne stille med 67 gymnaster fordelt på seks foreninger eller kredse, som det hed i gymnastiksproget. Snart kom Thy med, og i 1899 kunne man her mønstre ti kredse med i alt 202 gymnaster.

Thylands Folkehøjskole, der havde sit virke i Hundborg fra 1895 til 1913, fik stor betydning for gymnastikkens udbredelse. Det ses bl.a. af et fotografi af et hold gymnaster fra Thy, Mors og Salling, som gav opvisning ved OL i Stockholm 1912. Her ses tre brødre: Thorvald, Johannes og Alfred, hver med efternavnet Yde. Alle havde de gået på Thylands Folkehøjskole!

Da Thisted Amts Gymnastikforening blev stiftet i 1930, blev Johannes Yde, Årup, den første formand. Han var far til Chr. Yde, den mest markante leder i Thys gymnastikhistorie. Men for familien begyndte det i Hundborg. Det var en »åndsbåren« interesse for gymnastikken, som man engang ville have udtrykt det. Drivkraften kom fra landet.

Gymnastikkens tag i landbefolkningen betød dog ikke, at byboerne i Thisted var uden interesse for gymnastik, slet ikke. Da Thisted Borgerskole i Skolegade blev indviet i maj 1883, rådede skolen over en gymnastiksal, der senere har fået navnet »Hestestalden«. Det var altså byens første rigtige gymnastiksal. I 1898 blev realskolen på Plantagevej ombygget og fik gymnastiksal.

Terrænskydning i Klitmøller.

Udviklingen af den svenske gymnastik i Danmark var især præget af Ollerup Gymnastikhøjskole og dens dynamiske leder, Niels Bukh. Han tog sit udgangspunkt i arbejdsstillinger og trænede de enkelte dele af kroppen efter tur. Især inden for kvindegymnastikken kunne det virke noget stift og regelret. Derfor opstod en anden gymnastikopfattelse omkring Snoghøj Gymnastikhøjskole, der hyldede de bløde, glidende bevægelser, som var lidt balletagtige.

I Thy og Vester Hanherred blev de tanker, som udgik fra Snoghøj, med gennemslagskraft ført ud i livet af Ingeborg Anker-Møller, Klim. Hun var leder af det amtshold, som i 1935 deltog i landsstævnet i Ollerup. Kort tid efter rejste hun fra egnen, og hendes plads blev udfyldt af Karla Korsgaard, der i 1938 giftede sig med mejeribestyreren på Doverodde Andelsmejeri. Indtil da havde hun virket som lærer ved Snoghøj Gymnastikhøjskole, og hun blev en in-

spirerende kraft i det lokale gymnastikliv. I 1939 trænede hun de gymnasterne fra Thy, som sammen med deltagere fra det øvrige land dannede landsholdet til Lingiaden i Stockholm.

Sjørring-festerne

Den første egentlige gymnastikfest blev afholdt i 1902 på Thylands Højskole i Hundborg. Denne opvisning var arrangeret af 2. hovedkreds, der frem til 1925 var alene om at afholde store gymnastikstævner. Derefter omfattede de hele amtet. Netop i 1925 havde man for første gang Niels Bukh og hans gymnaster i Sjørring. Med 7000 tilskuere blev det den største fest til dato.

2. juli 1905 blev den første opvisning givet på Sjørring Volde med 100 deltagere fordelt på et pigehold og fem karlehold. Bortset fra tre undtagelser blev festerne herefter afholdt i Sjørring. Undtagelserne var 1911 og 12, da de var flyttet til Vildsund, samt 1943, da opvisningen blev afviklet på Thisted Stadion.

Skydetelte, lykkehjul og tombola er også ord, man støder på i omtalen af festerne. Foruden den obligatoriske festtale forsøgte man hvert år at have et underholdende indslag. Dilettanter fra Hanherred optrådte flere gange, eller det var måske et sangkor fra Thisted eller folkedansere fra Himmerland. Det praktiske ud over selve gymnastikken blev arrangeret i samarbejde med kromanden på »Sjørringvold«. Fra 1934 afsluttes med dans.

Op gennem 30'erne samlede Sjørring-festerne omkring 3.000 tilskuere. I 1946 var tallet 5-6.000, og en sådan folkefest kræver fortæring. Hotelejer Niels Søndergaard, Sjørringvold, oplyste til pressen, at der bl.a. var indkøbt 3.000 knækpølser, 800 bøffer, 200 rødspætter og 50 kyllinger.

Antallet af gymnaster var i mange år stigende. Midt i 30'erne deltog 27-28 gymnastikhold, men i 1942 nåede man op på 47 hold med i alt 1100 gymnaster, der begyndte opvisningen kl. 12. Endnu i 1951 deltog 850 gymnaster, men derefter faldt antallet til godt 600. Gymnastikken var inde i et vendepunkt. Karlegymnastikken var på vej ud sammen med tjenestekarlenes afmarch fra dansk landbrug. Men det betød ikke gymnastikkens død. Kvinderne og børnene holdt takten ind i de nye idrætshaller.

I 1961 flyttede det store stævne til Vilsund, hvor den nye hal kunne tages i brug i tilfælde af dårligt vejr. Andre faktorer spillede også ind. De trange danseforhold i Sjørring og den øgede motorisering blandt ungdommen gjorde, at mange søgte til Thisted, så sammenholdet omkring den afsluttende fest var aftagende.

Sommerstævnerne i Vilsund holdt kun i få år. Begyndelsen af 60'erne var en tid, da der gik skred i mange ting. Sommerfesterne ophørte helt, og forårsstævnerne flyttede rundt. I 1976 flyttede de til Thy Hallen.

Sjørring-festerne fik imidlertid en renæssance. Egentlig var det Sjørring Gymnastikforening, der i 1978 genoplivede voldfesterne med et lokalt stævne. Året efter genskabte man det store sommerstævne på voldene – vejret tvang dog stævnet ind i Sjørring Hallen. Det gentog sig i 1984.

Omkring årtusindskiftet var det slut med de store sommerstævner. Med diverse afbrydelser har Sjørring igen-

Idrætshaller i Thy

I Hanstholm byggede tyskerne i 1943 en teatersal, som midt i 60'erne blev taget i brug som idrætshal. Bygningsmæssigt er det altså den ældste hal i Thy, men da den blev taget i brug til idræt, havde Thy allerede to sportshaller. Den første blev bygget ved gymnasiet på Munkevej i 1958, og i 1961 indviedes Vilsund Hallen.

Hallen i Vilsund var med sine 2000 kvadratmeter af så store dimensioner, at den gav mulighed for at udfolde et rigt idrætsliv med træningsaftener og store stævner. Den blev også brugt til andet end idræt. I de første år havde man bl.a. landsudstillingen »Vor moderne Tid«, der samlede op mod 100.000 besøgende.

Der gik dog ikke så mange år, før der kom konkurrence fra andre haller. I foråret 1967 blev Hurup Hallen indviet som den første decideredе idrætshal i Thy. Det næste skud på stammen var Hørdum Hallen, indviet 1. februar 1969. Derefter kom der haller i Sjørring (1971), Hanstholm (1973), Vesløs (1973), Snedsted (1974), Vestervig (1974), Thisted (1975), Bedsted (1980), Rolighedshallen (1987) og Nordthy Hallen i Sennels (1987). I mange af hallerne er der senere foretaget udbygninger og forbedringer. Desuden er begrebet minihal blevet aktuel – Hillerslev fik i 2005 én af slagsen i tilknytning til skolen.

Pokalkamp på Lerpytter stadion i Thisted den 20. september 2006. Thisted FC mødte FCK foran 5813 tilskuere.

nem næsten 100 år været omdrejningspunkt for gymnastikken.

Gymnastikforeningerne gik i 1965 sammen med ungdomsforeningerne og dannede en organisation, der i 1971 fik navnet Nordvestjysk Gymnastik- og Ungdomsforening (NGU). 1993 blev NGU sluttet sammen med søsterorganisationerne på Mors og Salling under navnet DGI Nordvest. Sammenlægningen var en konsekvens af en ny landsstruktur, og det nye hovedkontor blev placeret i Nykøbing med Per Hvidberg, Brund, som forretningsfører.

Bolden ruller

Mens gymnastikken først slog igennem på kontinentet, så stod den moderne sports vugge i England. I 1880'erne brød den engelske sport og den svenske gymnastik igennem herhjemme. Gymnastikken slog igennem i den grundtvigske bondekultur på landet, mens den engelske sport i første omgang holdt sit indtog i de større byer. Forholdsvis hurtigt vandt fodbolden dog indpas i stationsbyerne på landet.

De første steder i Thy, hvor fodboldspillet blev organiseret i klubber, var i Hurup, Hørdum og Thisted. I Hurup begyndte det i gymnastikforeningen i 1901, men i 1903 stiftes Hurup Idrætsforening. Året efter fik de to andre steder ordnede klubforhold, og i de følgende år kom flere til. I begyndelsen måtte man selv ud at finde modstandere, så kampenes antal var begrænset.

1913 var det første år, man kunne se turneringsfodbold i Thy. Da meldte Thisted Idræts Klub sig til turneringen i Jysk Boldspil Union (JBU). Senere kom Hurup også med, og i

mange år var det de eneste Thy-klubber i den jyske turnering. Oprettelsen af Thisted Amts Boldspil Union (TABU) i 1931 fik meget stor betydning for udbredelsen af fodbolden i Thy. Eksisterende klubber fik regelmæssige kampe, og en række nye klubber så dagens lys i 1930'erne. I de første 20 år var det især Agger og Vorupør, der skrev sig ind i den lokale turnerings historie.

I 1958 rundede man 100 hold i TABU's forskellige rækker, men snart begyndte det at gå ned ad bakke. De fleste klubber deltog efterhånden i JBU's turnering. Af betydning var det dog, at TABU i 1962 startede en turnering for indefodbold i Vildsund Hallen. Det var også lidt af en milepæl, da man i 1971 tog fat på en udendørs fodboldturnering for både damer og piger.

Den lokale union, der i 1974 skiftede navn til Thy Boldspil Union (THYBU), indstillede sin virksomhed ved 75 års jubilæet i 2006. Sidste formand var Allan Holm Hansen, der havde siddet på posten siden 1973.

I JBU's turnering kom Thisted efterhånden godt med. Fire gange i 30'erne spillede TIK forgæves opryknings-kampe til mesterrækken. Men i 1943 lykkedes det, og allerede året efter vandt holdet den jyske mesterrække. Den præstation er først blevet overgået i 2006, da TIK's bedste holdt rykkede op i landets næstbedste række, 1. division.

Træningsaften i Bedsted KFUM's volleyballafdeling i Sydthy Fritidscenter i Bedsted.

Andre Thy-hold har også gjort sig bemærket i JBU's turnering. I 1947 sikrede Bedsted IF sig oprykning til mellemrækken og vandt i den forbindelse det jyske mesterskab i A-rækken. I 1953 var det Snedsted IF's tur til at rykke op fra A-rækken. Koldby-Hørdum IF skrev i 1993 fodboldhistorie i Thy ved som det første hold uden for Thisted at rykke op i jyllandsserien.

Prædikatet landsholdsklasse er forbeholdt de få. Alligevel var der ikke mindre end to thyboer, der debuterede på det danske A-landshold i 1952. Det var Klitmøllerdrengen Kai Nielsen, der nu spillede for Skovshoved, og Bedsteds Poul Andersen, som var kommet til B 93. I anden halvdel af 50'erne havde Vejle et stærkt hold, og det blev til fem kampe på B-landsholdet for Svend Andersen, der i 1955 kom til klubben fra Thisted.

I 1961 rykkede Hurup op i serie 1. Med på holdet var Finn Andersen, der som den første fra en serieklub blev udtaget til ynglingelandsholdet i 1960. Hans holdkammerat Evald Sørensen skiftede i 1962 til AGF og fik samme år debut på ungdomslandsholdet.

Et par spillere har lugtet til landsholdet ved at være udtaget til pressens alternative landshold. Thisteds Mogens Knudsen spillede for pressens hold i 1969, og Koldby-Hørdums Calle Facius var udtaget i 1992 – han spillede nu for Aab, som han vandt det danske mesterskab med i 1995. Endelig blev Viborgs IF's Anders Winther i 2001 udtaget til ligalandsholdet. Han kom fra Thisted FC, som han også er vendt tilbage til.

Som stjerne funkler Thisted FC's Jesper Grønkjær endnu. Han har for længst passeret 50 kampe for A-landsholdet, hvor han stadig er aktuel. Hans professionelle karriere startede i Aab. I slutningen af 2000 skrev han som 23-årig fodboldhistorie som Danmarks dyreste spiller ved skiftet fra Ajax Amsterdam til Chelsea.

Fodbold har ikke længere den dominans tilslutningsmæssigt, som man tidligere oplevede det. De seneste år har været præget af klubsammenlægninger eller samarbejde om at stille hold. I Thisted er det dog gået den modsatte vej, idet fodboldafdelingen i Thisted Idræts Klub

Træningseftermiddag for Thisted Svømmeklubs konkurrencehold.

(TIK) i 1989 skilte sig ud under navnet Thisted Fodbold Club (TFC). Året forud var fodboldspillerne flyttet fra Dragsbæk til det nuværende anlæg på Lerpytter.

Næst efter fodbold er håndbold blevet det mest udbredte boldspil. I Thy begyndte det som et udendørs spil i 1930'erne, men de mange idrætshaller har givet spillet en opblomstring som indendørsspil. Hallerne gav også mulighed for at spille volleyball. Det har Bedsted KFUM gjort så godt, at klubben i 1997 rykkede op i 1. division og året efter i elitedivisionen. Disse præstationer medførte, at holdet to år i træk fik prisen som »Årets Sportsnavn i Thy«.

Selv om badmintonspillernes fjerbolde kun ruller på netkanten, så er det dog en form for boldspil. Spillet måtte i 1940'erne og 50'erne klare sig med trange forhold i gymnastiksale. Men i 60'erne kunne spillet udfolde sig i gymnasiehallen i Thisted. Og det gjorde det med et sådant talent, at Mogens Neergaard fra Thisted Badminton Klub i 1969 blev udvalgt, da »Årets sportsnavn i Thy« blev uddelt for første gang. I 1975 og 76 var det brødrene Torben og Niels Christensen, der hentede prisen hjem til klubben.

Når det gælder golfspillet, er luften måske nok gået ud af bolden, men det gælder ikke selve sporten. Fra at have været en overklassesport har golf udviklet sig til at være den fjerdestørste idrætsbevægelse i Danmark efter fodbold, gymnastik og håndbold. I Nordthy blev der i 1973 anlagt golfbane i Nystrup, og i 2005 tog man fat på at

anlægge en golfbane i Sydthy. Og golfsporten i Thy er ikke længere kun for motionister. Således gik Lisa Holm Sørensen fra Hanstholm i 2004 over i de professionelles rækker.

Idrættens guldaldre

Vor tid kalder på toppræstationer, og læseren skal da heller ikke snydes for en top 3 liste over perioder med højdepunkter. Her ser vi bort fra skytternes præstationer, som allerede er omtalt. I kronologisk orden har vi udpeget atletik i 1920'erne, roning i 1960'erne og svømning i 1980'erne.

Af uvurderlig betydning for Thisted fik det, at Marius Jørgensen i 1918 blev ansat som lærer ved byens realskole. Han fik ikke alene sat skik på Thisted Idrætsklubs gymnastikafdeling, men han fik også startet en ny atletikafde-

Sparekassen Thys lederpris

Som det fremgår, kommer en stor del af prismodtagerne fra idrættens verden.

1979: Jørgen Raaby, Thisted FDF/FPF
1980: A. P. Lauritsen, Koldby-Hørdum Idrætsforening
1981: Aksel Laurberg, Thyholm Idrætsforening
1982: Karl Henry Jensen, Hanstholm Idrætsforening
1983: Henry Hansen, Hillerslev Idrætsforening
Christian Yde, Snedsted Gymnastik- og Idrætsforening
Steen Stoltenberg, T.I.K. Håndboldafdeling
1984: Ellen Pedersen, Grønsmutterne, Hvidbjerg
Thomas Frost, Svankjær Boldklub
1985: Sonja Thorup, De Danske Spejdere, Klitmøller
Orla Gregersen, Thy Cykle Ring, Thisted
1986: Birgit Ernstsen, Gymnastik, Thyholm
Bjørn Devantier, Bedsted KFUM-spejder
1987: Herdis og Erland Dyrmann, T.I.K. Svømmeklub
Peter Mouritsen, Thisted Amts Skytteforening
Johan Oluf Højstrup Nielsen, Frøstrup KFUM-spejder
1988: Hans Marrebæk, Vestervig Roklub
Børge Larsen, Hvidbjerg FDF
Allan Holm Hansen, Koldby-Hørdum Idrætsforening
1989: Marie Kusk Nielsen, Nordthy 4 H, Tved
Henning Christensen, Sjørring Skytteforening
Keld Poulsen, Hanstholm Idrætsforening
1990: Ingelise og Henrik Eriksen, Bedsted KFUM-spejder og KFUM-Idræt
Niels Stokholm, Jens Glob Samvirket, Thyholm
1991: Morten Lynge, Nordthy Idrætsforening
Ivar Friis Jensen, Thisted Atlet Club
1992: Ragnhild Stephansen, Vestervig KFUM Spejderne
Morten Bak Andersen, Thy Motor Sport
1993: Lars Kongsøre, Thisted Sejlklub
Preben Nørgaard Christensen, Nordvestjysk Brassband og Thisted Drenge- og Mandskor
1994: Henning Frost Jensen, Sjørring Boldklub
Kirsten og Lars Dahl, FDF Thisted 1. kreds
1995: Søren Rysgaard, Hanstholm Idrætsforenings fodboldafdeling
Hedevig D. Østergaard, Thingstrup Gymnastik- og Folkedanserforening
Tonni Brun, Jens Smeds Gruppe i KFUM-Spejderne i Hunstrup-Østerild
1996: Ulrik Eriksen, Det Danske Spejderkorps, Limfjordsgruppen, Thisted
Preben Dahlgaard, Bedsted KFUM Volley
Flemming Leegaard, Hvidbjerg KFUM & KFUK
1997: Egon Mouritsen, Thisted FDF
Eva Røge Nielsen, Hanstholm Spejderne
Inger Kurdahl, Hurup Gymnastik- og Ungdomsfor.
1998: Jonas Jensen, Thisted Svømmeklub
Jørgen Stefansen, Boddum Ydby Idrætsforening
Hans Odgaard, Thyholm Idrætsforening
1999: Poul-Martin Knudsen, Hanstholm Tennisklub
Per Nørgaard, Thisted FC dameafdeling
2000: Ingrid Ottesen, Nors Håndboldafdeling
Graves Jensen, Hurup Idrætsforenings fodboldafd.
2001: De frivillige hjælpere i Handicapsvømning, Thisted
Poul Henning Poulsen, Snedsted Tambourkorps
2002: Anna Margrethe Boddum, Jegindø FDF
Jens Yde, Nors Boldklubs fodboldudvalg
2003: Anders Vestergaard, Koldby Hørdum IF
Kr. J. Kristensen, Vildsund Ungdomsklub
2004: Birthe og Haldor Hansen, KFUM-spejderne, Bedsted
2005: Nelly Korsgaard, Thyholm IF
Ole Vognstoft Pedersen, Hanstholm IF

ling, som kom til at høste store triumfer. Som atletikudøver havde Marius Jørgensen allerede vundet to danske mesterskaber i henholdsvis tikamp og femkamp for Nyborg Gymnastikforening. Og begge gange havde han sat dansk rekord. Disse rekorder slog han senere som TIK'er. To gange måtte han sende afbud til landsholdet, men ellers deltog han i samtlige landsholdskampe i perioden 1913-38 – intet mindre end imponerende!

Så tidligt som i 1921 blev det til en andenplads i holdkamp ved de jyske mesterskaber, og fra 1923 til 1926 vandt atleterne fra Thisted mesterskabet. Fire år i træk var Thisted med andre ord den stærkeste atletikby i Jylland. Efter det første mesterskab blev vinderne da også hyldet som sande olympiske helte i deres hjemby. Som anerkendelse for sin indsats for dansk atletik blev Marius Jørgensen i 1928 udpeget som fanebærer for de danske deltagere ved OL i Amsterdam.

Udover Marius Jørgensen havde Thisted et usædvanligt talent i løberen Johannes Broch, der to gange satte dansk rekord i 400 m løb. Han vandt også danske mesterskaber på 100 m og 200 m. I 1926 blev han dansk mester i femkamp, men da han gentog bedriften året efter, stillede han op for Aalborg. Hans klubrekorder i Thisted er på 100 m (10,8 sek.), 200 m (22,7 sek.) og 400 m (50,7 sek.) – de er næppe senere blevet overgået!

Bemærkelsesværdig er det at finde Frederik Hansen på holdet, idet han først begyndte at dyrke atletik i en alder af 36 år. Hans søn, Erik Hansen, var én af de bedste, da atletikken fik sin anden storhedstid i andel halvdel af 1930'erne. Dengang hentede også Poul Bunk mange points til holdet – han var i øvrigt også anfører for klubbens bedste fodboldhold.

Atletikken i Thisted har endvidere udklækket Kamma Rægaard Jensen, der i 1958 blev udtaget til landsholdet i diskos. Da hun i 1961 blev dansk mester i diskoskast med et kast på 43,39 m, stillede hun op for Aalborg FF.

Anden bølge af glansfulde bedrifter i Thys idrætshistorie blev skabt af Vestervig Roklub. I 1965 og 1969 vandt klubben det danske mesterskab i 4-årers inrigger med styrmand. Begge gange havde båden Poul Pedersen ved roret og Knud Daniel Larsen ved årerne. To af roerne i den første »guldfirer«, Hans Marrebæk og Kjeld Larsen, vandt i 1967 og 1969 det danske mesterskab i 2-årers inrigger.

Thy Motorsport Karting har bane ved Thisted Lufthavn.

Allerede i 1938 fik Hurup et svømmebassin under åben himmel. Men det var først, da der blev bygget haller med tilhørende bassiner, at svømmesporten fik tag i mange børn og unge. Da Thy Hallen blev taget i brug i 1975, kom der med Richard Møller som træner for alvor bølgegang i vandet. Senere fik Frank Pedersen stor betydning for udviklingen af svømmetalenterne i Thy Hallen.

Svømmerne skabte idrætshistorie i Thy. Ikke mindre end ti gange i årene 1979-1992 blev en svømmer kåret som »Årets sportsnavn i Thy«. Bjarne Kragh og Annette Jørgensen fik pokalen tre gange hver. Thomas Jørgensen vandt hæderen to gange og Simon Bach en enkelt gang. Da Anja Yde Poulsen som synkron-svømmer modtog udmærkelsen i 1992, var det samtidigt et skulderklap til denne specielle gren af svømmesporten, som havde Herdis og Erland Dyrmann som primus motor.

Endnu et svømmenavn, Ivan Nielsen, er tildelt udmærkelsen som »Årets sportsnavn i Thy«. Det var i 1996 efter fire medaljer ved handicap-OL i Atlanta. Olympisk deltagelse var også baggrunden for tildelingen af prisen i 1988,

da to piger fra Thy deltog ved OL i Seoul. Annette Jørgensen var med i holdkapsvømning, og kajakroeren Susanne Pedersen var på holdet i 500 m firekajak.

Ty til Thy

Thy fortjener at blive fremhævet som arrangør af mange store idrætsbegivenheder, der har høstet mange anerkendende ord fra andre landsdele. Siden 1977 har Thy Cup udviklet sig til et af Danmarks største ungdomsstævner inden for håndbold. I de sidste decemberdage transporteres flere tusinde håndboldspillere i alderen 8 til 16 år plus et hav af holdledere og trænere i særtog til Thisted. Flere hundrede frivillige hjælpere har fået det til at klappe for Thy, hvor Steen Stoltenberg har stået i spidsen for Thy Cup-udvalget.

Andre store arrangementer har været enkeltstående. Danmarksmesterskaberne i orienteringsløb blev i 1946 afviklet mellem Klitmøller og Tvorup. Thisted Sejlklub arrangerede i 1971 DM for optimistjoller og i 1997 de uofficielle verdensmesterskaber for folkebåde. Stagstrup KFUM afviklede i 1978 »Thy Open« i bordtennis, der med næsten 900 kampe i 25 forskellige rækker overgik alle tidligere stævner i KFUM-regi.

DM i landevejscykling blev i 1985 afviklet i Thy, der tre år senere lagde idrætshaller til B-VM i kvindehåndbold. Thisted Vægttrænings Forening afholdt i 1989 nordiske mesterskaber og ti år senere verdensmesterskaber i styrkeløft for damer. I januar 2000 stod Bedsted KFUM for første gang som arrangør af en landskamp i volleyball. Og Nystrup-løbet må ikke glemmes; det har været afviklet siden 1975 og samlede omkring 4000 deltagere, da løbet var på sit højeste.

Foto th.: Udlånssalen med Jens Søndergaards udsmykning på Thisted Bibliotek

Kulturinstitutioner

Af Svend Sørensen

Bøger er en genial opfindelse. Engang var de så kostbare, at de blev lænket til hylderne! Nu om dage ville vores stuer tage sig noget anderledes ud med opstablede skriftruller på hylderne i stedet for bøger. Uden bøger ville sproget være uden ord som bogholder, bogreol og ordbog. Og selv om vi har ordet bibliotek fra græsk, så er det intet mindre end et kerneord i dansk kulturliv. Derfor tør vi godt udnævne et bibliotek til at være Thys første kulturinstitution. Det hed noget så mundret som »Det Thyelandske Provincial-Bibliothek« og blev oprettet 1807 i Thisted af Gerhard Faye, amtmand for Thisted Amt 1805-1843.

Første år fik man 61 medlemmer, fortrinsvis embedsmænd, præster og lærere fra Thisted og Thy. I 1861 blev biblioteket indstillet indtil videre, og ca. 2000 bind blev solgt på auktion. Grundstammen i det gamle bibliotek blev dog bevaret, først på Thisted Realskole og senere på Thisted Centralbibliotek. I slutningen af 1970'erne blev bøgerne overdraget til Aalborg Universitetsbibliotek, hvor de nu er blevet gennemset og foreløbigt registreret. På længere sigt håber man at få de beskadigede bøger restaureret og gjort tilgængelige for offentligheden.

Thisted Bibliotek på Tingstrupvej.

Thys første bibliotek gav rabat til degne og skoleholdere. Det var gennemtænkt, fordi lærerne dengang ofte var de bedste ambassadører for bogens udbredelse. Ved mange landsbyskoler opstod i løbet af 1800-tallet bogsamlinger, som sognets beboere kunne låne. I Ræhr fik man på grund af en legatstiftelse tidligt et sådant bibliotek, og lærer A. L. Søndergaard i Heltborg begyndte i 1828 med 47 af sine egne bøger, 30 skænket af Landhusholdningsselskabet samt tre bøger, som amtmand Faye gav til »denne brave skolelærer«.

Bogens udbredelse fortsatte, og i 1885 var der i Thisted Amt 48 sognebogssamlinger, svarende til halvdelen af amtets sogne. Antallet faldt dog i de følgende år, måske som følge af øget avislæsning. Først efter 1. verdenskrig kom der igen for alvor skub i udviklingen af biblioteksvæsenet.

Thisted Bibliotek

En nødløsning! Sådan blev det betragtet, da Thisteds nuværende bibliotek i 1918 fik tildelt tre lokaler i tagetagen på byens nye administrationsbygning på Nytorv. Der skulle imidlertid komme til at gå 20 år, før byen fik sin egen biblioteksbygning. At man fik plads i en kommunal bygning, skyldtes ikke mindst velvilje fra byens borgmester, A. M. Aaberg, der var redaktør på Thisted Amt Tidende og formand for byens museum.

Da biblioteket åbnede i 1919, var det på privat initiativ, men allerede tre år senere fik folkebiblioteket status som amtsbibliotek. Samtidig opgav lederen af biblioteket, lærer Niels Grønkjær, sit skolearbejde og blev bibliotekar på fuld tid. Det forsatte han med, indtil han i 1955 rundede de 70 år og blev afløst af Kjeld Høyrup.

Det nuværende bibliotek på Tingstrupvej blev indviet i 1938. Udformningen var arkitekt Jens Fogeds, mens pengene bl.a. kom fra kaffegrosserer Spangberg, Thys bud på en rigtig mæcen – ingen har som han stimuleret thyboernes gane og kulturliv.

I årenes løb steg såvel bogbestand som personale, og i 1976 måtte en del af administrationen flytte til HK-huset på Sofievej. I dag råder man over en nabovilla, som man fik i slutningen af 80'erne i stedet den ønskede biblioteksudvidelse.

Som følge af en ny lov blev biblioteket i 1965 et rent kommunalt anliggende, dog fortsat med statsrefusion en del år. Samtidig blev sognebibliotekerne filialer af hovedbiblioteket, så længe de eksisterede vel at mærke. For at råde bod på lukningen af filialer blev der i januar 1972 indsat en bogbus til betjening af folk i landområdet. Inden for de sidste 10-15 år er filialerne i Hundborg og Østerild og siden Vesløs, Nors og Snedsted nedlagt. Alle filialer er således erstattet af en bogbus med en snes holdepladser.

Da Christian Strangholt i 1983 blev ansat som leder af biblioteket, gik han en tid i møde med store omstillinger. Staten gik over til bloktilskud, og kommunen kunne selv bestemme, hvordan pengene skulle bruges. Brugerne stillede krav om nye medier og nye informationskilder, mens udlånet af bøger faldt. Samtidig blev personalet reduceret – antal medarbejdere svarede i 1983 til 42 årsværk, mens det i 2001 kun omfattede 29 årsværk. På trods af nedskæringer har biblioteket fastholdt sin position som kommunens mest brugte kulturinstitution.

I 1994-95 indførte man stregkoder på alle bøger, og som det tredje sted i landet indsatte Thisted Bibliotek i 2006 chips på bøger og materialer. Det giver øget sikkerhed mod tyveri og sparet tid for personalet, idet lånerne selv kan registrere deres lån.

Fra 2007 bliver Hanstholm og Sydthy en del af det samlede biblioteksvæsen, og her havde man i 2006 fortsat filialer – i Sydthy tre og i Hanstholm to. I Hurup er hovedbiblioteket indrettet i den tidligere tekniske skole fra 1924, men det er et moderne bibliotek, efter at man i 1981 kunne afslutte en stor udvidelse. Hidtil har de tre kommuner prioriteret bibliotekerne forskelligt. Mens Thisted har brugt 479 kr. pr. indbygger, så har det tilsvarende tal været 339 kr. i Sydthy og 206 kr. i Hanstholm.

Udlån af bøger og materialer på Thisted Bibliotek

	1998	2005
Børn	173.618	137.945
Voksne	210.188	188.249
I alt	383.806	326.194

Det samlede udlån har tidligere ligget på omkring en halv million. Selv om der har været et stigende udlån af musik, film og brug af Internet, så er der fortsat et gedigent udlån af bøger. IT-nørderne har vundet terræn, men bogormene har ikke overgivet sig!

Haller-sagen

I 1977 kom Thisted Bibliotek i mediernes søgelys, fordi de lokale politikere nedlagde forbud mod at udlåne Bent Hallers samfundskritiske ungdomsroman »Sabotage«. Begrundelsen var, at det var en underlødig bog, skrevet i et plumpt og sjofelt sprog.

Sagen havde principiel karakter og blev taget op af kulturminister Niels Matthiasen, der uden held opfordrede byrådet til at ændre afgørelsen. Hans udgangspunkt var bibliotekslovens bekendtgørelse, der placerede bogvalget hos den ledende bibliotekar under ansvar over for biblioteksudvalget. Afgørende var alene bogens lødighed og ikke moralske eller politiske synspunkter.

Bibliotekarforbundet gik efterfølgende ind i sagen og anlagde sag mod det kulturelle udvalg. I 1979 faldt landsrettens dom, der ikke tillagde den ledende bibliotekar nogen selvstændig kompetence. Et kommunalt udvalg kunne til enhver tid træffe den endelig afgørelse.

Landsretsdommen fik direkte indflydelse på bekendtgørelsen til biblioteksloven af 1983. Heri blev det fastlagt, at en kommunalbestyrelse kan fastsætte lokale retningslinjer, og at den samtidig har den endelige afgørelse i materialevalget.

Museet for Thy og Vester Hanherred

Som det var tilfældet med biblioteksvæsen, var det også en lærer, der kom til at stå i spidsen for opbygningen af et museumsvæsen i Thy. Han hed Peder Laurits Hald (f. 1872), uddannet som lærer i Ranum og fra år 1900 lærer ved Thisted Borgerskole. I 1903 blev han af *Historisk Samfund for Thy og Han Herred* udpeget til at opbygge et museum, der åbnede to år senere. Han fortsatte som leder af museet indtil sin død i 1958.

Museets første udstilling åbnede 1905 i kælderen på den nybyggede Teknisk Skole i Kr. Koldsgade i Thisted. I 1915 fik museet skøde på nabohuset, Skolegade 9, hvor man åbnede for publikum i 1917. Samtidig opnåede museet statsstøtte og har siden været et statsanerkendt mu-

Thisted Museum på Jernbanegade.

»Skatkammeret« på Thisted Museum.

seum. Tingene blev igen pakket i flyttekasser i 1939, da man skiftede til museets nuværende adresse, Jernbanegade 4. Huset her arvede man efter kaffegrosserer Spangberg, der byggede det som privat villa i 1924.

I 1971 blev Jette Kjær knyttet til museet som den første med en museumsfaglig uddannelse. Ekspansion kom til at præge hendes tid som leder, og folk med forskellige håndværksmæssige og boglige forudsætninger blev ansat. Jette Kjær blev 2003 afløst af Jytte Nielsen, der indtil da var afdelingsleder på Heltborg Museum.

På museet i Thisted findes en udsøgt samling af oldtidsfund samt udstillinger om købstadens historie og om Thys landbokultur. Museet er desuden kendt for sine mindestuer for skolemanden Christen Kold og digteren J. P. Jacobsen.

Formænd for museets bestyrelse:
Redaktør M. Aaberg 1903-1933
Kunstdrejer C. K. Bunch 1933-38
Viceinspektør P. L. Hald 1938-58
Redaktør J. J. Lustrup 1958-69
Redaktionschef Jørgen Miltersen 1969-92
Lærer Jens Erik Hald 1992-95
Børne- og kulturudvalgsformand Kr. J. Kristensen 1995-

Med Jens-Henrik Bech som den ansvarlige på området har museet i de senere år skabt arkæologiske landvindinger i Thy. Især har man fået ny viden om bronzealderens huse og bopladser, så det nu er muligt at sætte bronzealderens gravhøje ind i en landskabsmæssig sammenhæng. Siden 1991 har den arkæologiske afdeling haft hjemsted i den tidligere centralskole i Vang, hvor der også er magasiner og værksted.

Som et af de første steder i landet fik museet i 1976 tilknyttet en museumspædagog. Denne satsning på formidling til børn har bl.a. resulteret i, at museets julearrangement for skoler og børnehaver er et tilløbsstykke. En tilbagevendende del af formidlingen har siden 1985 været dukketeater, som også findes i en rejsende udgave til brug ude på skolerne.

Efter kommunesammenlægningen i 1970 overtog museet *Skjoldborgs Hus* i Øsløs, der var blevet indrettet som museum i 1961, og i 1979 kom der en museumsafdeling i Hanstholm. I 1991 åbnede *Heltborg Museum,* hvor der senere er etableret en jernalderplads. Her arbejdes der om sommeren til glæde for de besøgende, og på andre tidspunkter oplever skoleklasser, hvordan arbejdet i jernalderen har udfoldet sig.

Vorupør Museum, der åbnede i år 2000, er indrettet i et gammelt bådeværft, hvor mange af de gamle maskiner er bevaret og istandsat. Som sidste skud på stammen åbnede *Fiskerhuset i Agger* som museum i 2005. Det næste store tiltag bliver måske en udvidelse af Spangbergs hus i Jernbanegade, hvor der arbejdes med planer for en underjordisk udvidelse mod syd. Udviklingen har i et enkelt tilfælde også budt på afvikling, idet der i årene 1980-93 var indrettet skolemuseum på Lindalsminde Skole ved Vestervig.

Det etablerede museumsvæsen har dog ikke patent på udstillingsvirksomhed. Ved landingspladsen i Vorupør er der indrettet en lille naturudstilling, hvor man bl.a. kan se, hvad bølgerne skyller op på stranden. I bygningen ved siden af ligger *Nordsø Akvariet*, hvor man kan få et spændende indblik i livet under havets overflade.

I Doverodde gennemgik den gamle købmandsgård en omfattede restaurering i 1998-99. Her er nu indrettet et besøgscenter med bl.a. restauration, udsigtstårn og både skiftende og permanente udstillinger.

MuseumsCenter Hanstholm

Da Hanstholm fyr blev automatiseret, var der ikke længere brug for størsteparten af de tilhørende bygninger. Derfor kunne Museet for Thy og Vester Hanherred i 1979 åbne et museum her med udstillinger om egnens natur og historie. På Molevej blev der indrettet museum i én af de fire kanonstillinger, hvor den tyske besættelsesmagt havde anbragt kæmpestore 38 cm kanoner med en maksimal skudvidde på 55 km. Kanonen blev betjent af et mandskab på 90 soldater. De kunne føre en forholdsvis

Museumscenter Hanstholm.

behagelig tilværelse, idet der i bunkeren var indrettet både opholdsrum, baderum og toiletter.

Med virkning fra 1994 valgte Hanstholm Kommune at trække sig ud af det økonomiske museumssamarbejde og satse på at udbygge afdelingen ved bunkeren. Her åbnede i 2002 en ny udstillingsbygning, hvor man bl.a. kan se en udstilling om *Atlantvoldens* historie. Som leder ansattes cand. mag. Jens Andersen. I 2005 lykkedes det ham at skaffe et kanonløb magen til et af de oprindelige. Med sine 110 tons står det nu som indgangsportal til museet, hvor der også er genopført ca. to km af fæstningens jernbane. Med en vægt på op til 800 kg for de største granater var det en nødvendig foranstaltning.

Arkiver

Egnens første lokalarkiv blev i 1967 indrettet i kælderen på biblioteket i Thisted. Navnet er nu ændret til Lokalhistorisk Arkiv for Thisted Kommune, og det har siden 1979 haft hjemsted i J. P. Jacobsens Hus. Torsten Balle, pensioneret lærer fra Thorsted, passede arkivet og nåede at opleve flytningen inden sin død i maj 1979. Mange husker ham endnu, som han sad der bag skrivemaskinen bakkende på sin pibe. Hjælpemidlerne er nu udskiftet med computer og cigaretter, men hans afløser som arkivar, Orla Poulsen, nærer samme glødende interesse for lokalhistorien. Ikke mindst hans engagement i det lokalhistoriske forlag Knakken har været til glæde for mange.

Da man i 1970 opløste de gamle sogne, satte det gang i bestræbelserne på at bevare den lokale identitet. I de følgende år blev der dannet flere lokalhistoriske foreninger og arkiver. Sydthy egnshistoriske Arkiv blev stiftet 1972 og startede i de nedlagte kommunelokaler på Sct. Thøgersgård i Vestervig. Et par år efter flyttede bibliotekar Tage Thure arkivet til et lokale i den gamle dommerbolig i Vestervig og senere til rådhusets kælder i Hurup. I 1995 kunne man tage den nuværende tilbygning ved biblioteket i brug og ansætte Knud Møller Madsen som arkivar. Arkivets betydning ses bl.a. af, at det i 1984 blev muligt at udgive Sydthy Årbog, som henter meget af sit stof på arkivet. I mange år var Elly Mardal den drivende kraft i dette arbejde.

På samme tid som i Sydthy gik lærer Hansen i gang med at opbygge et arkiv ved biblioteket i Hanstholm. Først i 1981 fik arkivet selvstændige lokaler på fyret, men ordningen er ophørt, og arkivet ligger nu mere eller mindre i dvale på biblioteket.

I mange sogne har der været grøde i det lokalhistoriske arbejde. Midt i 70'erne blev der stiftet lokalhistoriske foreninger med tilhørende arkiver i Frøstrup og på Sydhannæs. I Frøstrup havde arkivet i mange år lokaler på Trye, hvor Gudrun Kaspersen har brugt mange timer. I 1996 flyttede arkivet i Vesløs fra skolen ned til de nuværende lokaler i sparekassens bygning. Her er især Ingvard Jakobsens arbejdsindsats værd at nævne. Disse lokalarkiver er ikke mindst et eldorado for slægsforskere, som kan hente oplysninger i kopier af kirkebøger og folketællinger.

Teatersale

Teaterets muse, Thalia, gav navn til Thisteds første teatersal. Den åbnede 1852 i Markstræde ud mod Kastet, men brændte efter få år. Fra 1875 var der teatersal i gården til Hotel Thy i Storegade, hvor forholdene ikke altid var optimale. Under en opførelse af Kameliadamen i 1909 var gården fyldt med får, som skulle til marked den følgende dag. I første akt druknede skuespilkunsten i ren brægen, inden det i pausen lykkedes at få fårene drevet væk.

Det kan derfor ikke siges at være i storhed, at der i 1925 blev stiftet en teaterfond, som med borgmester M. Aaberg i spidsen skulle skaffe penge til en ny teatersal. Det lykkedes takket være ikke mindst kaffegrosserer Spangberg. Den 14 m høje scenebygning ved Hotel Aalborg stod færdig i 1933 og blev betegnet som én af de bedste i provinsen.

Før tæppet gik til åbningsforestillingen Figaros Bryllup, overdrog teaterfonden bygningen til Thisted Håndværkerforening, som i 1929 havde købt Hotel Aalborg. Efter denne gestus kunne man for første gang i Thy opleve Den kongelige Opera. Bifaldet blev ikke mindre af, at Figaros parti blev sunget af Einar Nørby, hvis far var lærer på Thisted Borgerskole.

Gennem årene har Thisted Teaterkreds stået for de egentlige teaterforestillinger, mens selve salen blev brugt til talrige andre formål. Indtil konkurrencen fra fjernsynet blev åbenbar, var teaterinteressen stor. Også amatørteateret trak fulde huse til deres forestillinger, der oftest havde H. O. Jørgensen som instruktør. Teaterinteressen har igen

Thisted Musikteater.

været stigende, og i teatersæsonen 2004-05 var de røde lamper ude ved alle forestillinger.

Da håndværkerforeningen solgte Hotel Aalborg i 1972, blev teatersalen og scenebygningen skilt fra som en selvejende institution. I 1978 købte Thisted Kommune både hotel og teater, og to år senere kunne man indvi et »nyt« teater, hvor der var skabt tidssvarende indgangsforhold fra Teatertorvet.

Teaterbygningen skiftede i 1996 navn til Thisted Musikteater. En stilling som fuldtidsansat inspektør blev i den forbindelse omnormeret til en lederstilling med 200 timer om året. Den blev besat af Lis Kristensen, der i en årrække havde stået for sommerunderholdningen i Friluftsteateret. Sammen med Bente Buchhave tog hun i 1981 initiativ til Thisted Børneteaterklub, og de stod i 1990 bag en børneteaterfestival med deltagelse af 65 teatergrupper. Bag scenen har styret i mange år været overladt ægteparret Hanne og Thomas Munk. Allerede i 1971 begyndte de som teknikere på teateret i deres fritid. De brænder for teateret og dets historie, som især afspejler sig i solistrummet, hvor væggene en spækket med portrætter af skuespillere, teaterplakater og Harald Isensteins buster af kendte skuespillere. Ægteparret er også aktiv i Thisted Ny Morskabsteater, og efter Lis Kristensens død i 1999 overtog Thomas Munk formandsposten i Thisted Teaterkreds. Tidligere har arkitekt Ib Lydholm stået i spidsen for teaterkredsen.

Siden midten af 1990'erne har Hanstholm Hallerne været hjemsted for Thy Teater, som har tegnet en egnsteaterkontrakt med Hanstholm Kommune.

Snedsted Tambourkorps øver hver torsdag i nye lokaler ved Snedsted Hallen.

Musik skal der til

»Thisted i Thy – musikkens by!« Det var slagordet, da byen af en landsdækkende komité blev udpeget som vært for årets musikuge i 1951. Landet over reklamerede Bjørn Wiinblads plakat for begivenheden, der satte rekord med 82 forskellige musikarrangementer. Musikugen var en begivenhed i radioen, der gjorde Thisted kendt over det ganske land. I forbindelse med musikugen fandt man i øvrigt ud af, at der var komponeret ikke mindre end 19 forskellige melodier til J. P. Jacobsens digt Irmelin Rose.

De større musikalske arrangementer blev indledt med en kendingsmelodi, der var lavet til musikugen af komponisten Svend Erik Tarp, der tilbragte sine to første leveår i Thisted. Hver dag gik en trommeslager rundt og annoncerede aftenens arrangementer, og om aftenen gik to vægtere i gamle dragter rundt i den indre by og sang de gamle vægtervers. Det var måske en idé at tage op igen?

Ankermanden bag musikugen var landinspektør Poul Boe. Han blev i 1945 formand for musikforeningen og var det indtil sin død i 1988. Thisteds første musikforening så dagens lys i 1901, men havde en død periode i 30'erne, så den måtte genoplives i 1943. Ved den lejlighed var der åbningskoncert med kongelig kammersanger Einar Nørby. Under Poul Boes ledelse blev musikforeningen et aktiv i egnens kulturliv. I 1980 gjorde han op, at der siden 1943 havde været afviklet 140 koncerter under medvirken af godt to tusinde kunstnere.

Musiktraditionen i Thisted går tilbage til omkring 1820, da Johan Zangenberg blev antaget som stadsmusikant for at oprette et musikkorps i tilknytning til borgervæbnin-

gen. Senere i århundredet blev det almindeligt at holde koncert i plantagen hver torsdag aften. I 1894 fik musikdirektør Zorn og byorkesteret en musikpavillon at spille i. Den sidste koncert fandt sted i 1958, og to år senere blev pavillonen nedrevet.

Musiklivet i Thisted har meget at takke musikdirektørerne for. Efter Chr. Rymings død trådte Axel Hansen til som musikdirektør fra januar 1939. Han oprettede i 1957 Thisted Garden, som hans søn Erik Gam Hansen overtog ledelsen af i 1970. I forvejen havde FDF et orkester, der gav sine første trut ret hurtigt efter kredsens oprettelse i 1908. Et højdepunkt for orkesteret var en turné i Grønland 1970 under ledelse af Vagn Erik Nørgaard.

Rent musikalsk fik Thisted Garden i 1977 selskab af Snedsted Tambourkorps. Begyndelsen blev gjort på skolen, hvor Grethe og Jørgen Rasmussen ville fremme den frivillige musikundervisning. Mens Snedsted Tambourkorps fortsat marcherer »taktfuldt«, måtte Thisted Gardens taktstok desværre lægges på hylden i 2006.

Musikskolernes betydning for kulturlivet i Thy kan sikkert ikke overvurderes. Thisted Kommunes Musikskole blev oprettet 1973 og havde indtil 2006 Jane Thomsen som dynamisk leder. Da hun fratrådte havde musikskolen knap 1000 elever med statstilskud i alderen op til 25 år, mens omkring 100 voksne betalte det fulde beløb for undervisningen. I 2007 lægges de kommunale musikskoler i Thisted og Hanstholm sammen med den selvejende Sydthy Musikskole. Skolen i Sydthy blev oprettet i 1975 på initiativ af skoleinspektør Henning Nielsen og havde indtil 1989 Hans Ejlskov som leder.

Vestervig Kirkes orgel.

Da Jane Thomsen i slutningen af 1990'erne modtog Danmarks Radios Bolero-pris, var det ikke mindst for sin indsats i Thy Masterclass. Denne musikbegivenhed bringer hvert år den klassiske musik ud til institutioner og arbejdspladser. Idéen blev fostret af fhv. tømmerhandler Axel Nielsen, som så muligheden i at indbyde lærerkapaciteter og unge musiktalenter og installere dem i de mange tomme sommerhuse uden for sæsonen. Det er blevet en succes, og Thy Masterclass fik i 2005 Viborgs Amts kulturpris.

Kirkemusikken har de senere år haft gode betingelser, hvilket de mange kirkekoncerter vidner om. I Thisted Kirke medvirker kirkens drenge-mandskor ved alle højmesser, ligesom det medvirker ved kirkekoncerter i Thisted og i det øvrige land. Koret blev dannet i 1982, først som et rent drengekor, men i 1988 blev det udvidet med herrestemmer. Siden 1986 har koret været ledet af organist Preben Nørgaard Christensen, en kapacitet på sit felt. I 1993 fik han Sparekassen Thys lederpris for sit arbejde med Nordvestjysk Brass Band og drenge-mandskoret, og året efter modtog han Viborg Amtsmusikudvalgs hæderspris.

Vestervig Kirkemusikskole begyndte sit virke i maj 1980, bl.a. fordi der var mangel på organister og kirkesangere i landets landsbykirker. Vestervig Kirkes store Marcussen orgel fra 1978 var en direkte medvirkende årsag til skolens placering i Vestervig, men først i 1984 fik skolen egne lokaler. På skolen kan man få eksamen som organist, kirkesanger eller korleder. Som de øvrige kirkemusikskoler i Løgumkloster og Roskilde er skolen en institution under folkekirken med egen bestyrelse. Siden 1997 har Ivar Mæland været rektor.

At kulturlivet kan finde sammen over de traditionelle kunstgrænser, er Bo Holtens forestilling »Lys over landet! Er det det vi vil?« et godt eksempel på. Ved hjælp af billeder, oplæsning, musik og sang gav forestillingen et indblik i J. P. Jacobsens liv og digtning. Arrangementet blev med succes afviklet i Thisted Musikteater i oktober 2003 og var et samarbejde mellem J. P. Jacobsen Selskabet, Thisted Teaterkreds, Musikforeningen, Thy Masterclass og Thisted Musikteater.

Foto th.: Pensionistbanko i Plantagehuset i Thisted.

Folk og kultur

Af Svend Sørensen

»Vi er som regel ikke vor kultur mere bevidst end den, der bruger briller, er sig sine briller bevidst: hun ser ikke de brilleglas, hun ser verden igennem.« Sådan skrev Gunnar Iversen i 1980 i tidsskriftet »det er nu det«. Og rigtigt er det da, at kultur er en selvfølgelig del af folks liv. At kulturen er mangfoldig. I det moderne samfund tales ligefrem om massekultur.

Men alt er jo ikke automatisk kultur. Det giver kun mening at tale om kultur, hvis den kan skelnes fra livsytringer i almindelighed. Nok favner kulturbegrebet vidt, men på den anden side er det ikke et vidt begreb. Fra planteverdenen ved vi, at man ikke kan kultivere uden at tænke på grokraft og vækst. Sådan er det også med en folkelig kultur. Den må øge livskvaliteten ved at føje en dimension til den daglige trummerum. Dette kræver en bevidsthed om at ville noget med sit liv. I det perspektiv kan man foretage sig noget, der øger livskvaliteten.

Kulturaktiviteter kan være forskellige fra menneske til menneske. De kan ikke måles på de ydre resultater – hvor fint det tager sig ud, hvor dyrt det er, eller om det er velsignet af kulturpaver. Selve valget er måske intuitivt, men det må bunde i en vilje til lade sig påvirke, så noget bliver flyttet. Man kan sige, at en folkelig kultur er det, der bevæger folk.

I bogen »Hvor bor kulturen?« skelner forfatteren Knud Sørensen mellem en storbykultur og en udkantskultur. Medierne er præget af bykulturen, som er under massiv påvirkning af internationale strømninger. Derfor er kulturen i en egn som vores under pres. Alligevel tror Knud Sørensen på en fremtid for det kulturelle særpræg i et udkantsområde.

I Thy har den folkelige kultur rod i en bondebefolkning, der talmæssigt er markant reduceret. Men tilbage er stadigvæk en folkelig kultur med en stærk sammenhængskraft. Den kan ifølge Knud Sørensen måles på, hvor lidt det er nødvendigt at formulere i ord for at blive forstået i dagliglivets forhold. Uanset om man bor i Rær, Svankjær eller Thisted, så vil man støde på mennesker, der vejer deres ord på en guldvægt.

Ud fra den baggrund er det ikke mobiltelefoner og e-mails, der skal fastholde en kulturel identitet i landet mod nordvest. Vi skal mødes med hinanden, så vi kan lære, hvor forskellige vi er. Samtalen mellem mennesker er mangefold rigere i det direkte møde end gennem forretningsagtige kommunikationsmidler. Her ligger fremtidens udfordring. Ellers ender vi som en forstad til København!

Oplysning og oplevelse

»Han holdt en glimrende tale, sikkert én af de bedste vi har haft i lang tid, så dem der ikke var mødt er gået glip af meget.« Denne hyldest til foredraget blev i 1943 indført i Øsløs Ungdomsforenings protokol. Og foredraget er fortsat en vigtig del af det lokale kulturliv. Det kan man forvisse sig om ved at kaste et blik på annoncerne i Thisted Dagblad.

Men tænk så på, at det kun er en brøkdel, vi ser annonceret i avisen. Alle mulige steder afholdes foredrag, som kun bekendtgøres for en mindre kreds. Det være sig i konfirmandstuer, efterlønsklubber, kirkehøjskoler, hoteller, ældrecentre, oplysningsforbund, loger, biblioteker, skoler, museer, klubhuse, kroer, fagforeningslokaler, missionshuse, kantiner, beboerhuse – ja, sågar kirkerne indrages til verdslige foredrag. Og Guds frie natur ikke at forglemme, den tages i brug grundlovsdag og sankthans.

Foredragene strækker sig fra det rent faglige til det mere fortællende. Den faglige tilgang varetages bl.a. af Folkeuniversitetet, hvis afdeling i Thisted har været virksom siden 1910. Da afdelingen også støttes af Thisted Kommune, er det muligt at få faglige kapaciteter til egnen for en overkommelig pris. Foredragsformen har været rendyrket i deciderede foredragsforeninger, men det kniber skammeligt nok med tilgang af medlemmer. Snedsted blev således nedlagt i 2006 som én af de sidste, mens Hillerslev til gengæld fejrede 90 års jubilæum. Oplysningsforbundene er dog en garanti for, at der fortsat vil eksistere foredrag som en vigtig del af det lokale kulturliv.

Foredrag om den folkelige kultur blev før i tiden ikke mindst afholdt i gymnastikforeningerne. I perioden 1982-2000 blev den side af foredragsvirksomheden med ildhu varetaget af Højskolen i Thy, hvor man gennem flere år kunne høre kendte kulturpersonligheder som Ebbe Kløvedal Reich og Ejvind Larsen.

Emnerne for foredragene er så mangfoldige som livet selv. For at vende tilbage til billedet med brillerne, så skal

Aktiviteter i Kronborg Plantage ved Thisted.

de kunne afhjælpe såvel nærsyn som langsyn. Mon ikke netop foredragene medvirker til at trække det fjerne ind i synsfeltet og skubbe det helt nære og personlige ud i en afstand, der giver et klarere syn på tingene.

Kulturpolitik

Hvor bredt man politisk opfatter kulturen her i landet mod nordvest, kan man få et indtryk af ved at kaste et blik i Thisted Kommunes Kulturplan 2005 (udgivet 2002). Mest markant er det, at kommunens grønne områder anses som en væsentlig del af borgernes kultur- og friluftsliv. Som en konsekvens heraf har man den administrative praksis, at stadsgartneren sorterer under kulturområdet.

Politisk ønsker man at medvirke til at støtte et aktivt fritidsliv med tilbud om undervisning, idræt og foreningsliv. En central rolle tildeles biblioteket, som man ønsker udvidet med en tilbygning. Der satses også på museet, udstillingsmuligheder for kunst, Thisted Musikteater og ikke mindst musiklivet.

Det understreges, at skolerne er med til at skabe kultur. Børnene skal være fortrolige med egnens og landets væsentligste kulturelle arv, og: »Thisted Kommune ønsker at tilbyde børn alsidige kulturelle oplevelser af en kvalitet, der kan danne modvægt til det massive udbud af kommercielle medie- og kulturprodukter.« I herværende bog er undervisningssektoren tildelt sit eget kapitel og bliver derfor ikke omtalt nærmere i denne sammenhæng.

Kritiske røster vil med en vis ret kunne hævde, at en sådan kulturplan er udtryk for smukke ønsker frem for hverdagens praksis. Vigtig i denne sammenhæng er imidlertid,

at den er udtryk for et kultursyn, som er karakteristisk for vores tid og egn.

Selv uden kulturplan kunne Thisted Kommune i juni 1989 afvikle Nordisk Venskabsbyfestival i samarbejde med Foreningen Norden. Det skulle markeres, at Thisted og Uddevalla som de første byer i Norden oprettede venskabsbyforbindelse 50 år tidligere.

Med et overflødighedshorn af arrangementer er der hverken før eller siden afviklet en sådan kulturbegivenhed i Thy. Danmarks dronning var der, Islands præsident var der, Kim Larsen var der, Birgitte Grimstad var der, Rasmus Lyberth var der – og sådan kunne man blive ved. Kalenderen rummede 160 tilbud fordelt over ni dage – lige fra kirkekoncerter og foredrag til idræt, patchwork og hestetræf. Dertil kom mange tiltag, som blev afviklet over alle dage.

Tilslutningen til festivalen blev desværre ikke som forventet. Som følge deraf udviste regnskabet fæle, røde tal på bundlinjen, og ansvaret lå til syvende og sidst hos byrådet. Men borgmester Svend Thorup vaklede ikke, og regningen blev betalt uden at blinke. Set i bakspejlet kunne meget sikkert have været gjort anderledes. Tabet kan gøres op i tal, men gevinsten i form af oplevelser, erfaringer og omtale er sværere at sætte pris på.

Fyrspillenes kostumeafdeling på Gettrup gamle skole.

Amatørteater

Med foreningslivets opblomstring i forsamlingshusene i 1900-tallet vandt den årlige dilettantforestilling også indpas. Hvis foreningen ikke selv kunne sætte et stykke op, fik man måske besøg af en naboforening. I 1930'erne bed disse forestillinger sig fast for alvor.

I 1943 skete der noget afgørende på amatørteaterets historiske scene, ikke bare lokalt, men også nationalt. Det årlige gymnastikstævne i Sjørring var flyttet til Thisted Stadion, og opvisningen af Niels Bukhs elitegymnaster blev aflyst, fordi han havde foreslået regeringen, at dansk ungdomsarbejde blev indrettet og ledet efter tysk mønster. Lærer Arne Aabenhus, Skjoldborg, bad derfor sceneinstruktør Just Thorning, Charlottenlund, om at instruere et stort friluftsspil. Det blev »En konge kom – et spil om Valdemar Atterdags genrejsning af Danmark i 1300-tallet«.

Også de følgende to år havde man bud efter Just Thorning. Følgen af samarbejdet blev oprettelsen af Dansk Amatør Teater Samvirke (DATS), hvor Arne Aabenhus har været den drivende kraft med hjemadresse i Gråsten. I Thy blev engagementet i DATS videreført af vægter H. O. Jørgensen og redaktør Clemmen Brunsgaard. Organisationen lever i bedste velgående, og gymnasielærer Jacob Jessen har i mange år været kredsformand, mens journalist Villy Dall var landsformand 1995-2003.

Just Thornings friluftsspil fra 40'erne blev taget op igen i 1984, da der blev opført et stykke ved Lodbjerg Fyr skrevet af Bent Haller. Et egnsspil, som det nu hed i tidens sprog. Efter et venteår er disse »Fyrspil« fortsat lige siden under skiftende instruktører og forfattere. Der spilles nu hvert andet år på Ashøje, mens man skifter lokalitet de andre år alt efter stykkets lokalhistoriske indhold. Denne årlige kulturmanifestation kan kun realiseres, fordi mange brænder for sagen både i og uden for spotlyset. Fyrspillene i Sydthy udmærker sig ved en professionel kostumeafdeling under ledelse af Henriette Rønhede, og man

råder nu over en omfattende dragtsamling på den nedlagte skole i Gettrup.

Disse egnsspil er uden tvivl det mest markante udtryk for den folkelige kultur i Thy i nyere tid. Det har været afprøvet flere andre steder, mest ambitiøst i Snedsted. Med en betydelig støtte fra Kulturfonden kunne man i 1993 satse stort på Teutonernes Rejse, og man tog Bent Hallers titel på ordet og rejste til Sydfrankrig for at vise resultatet. Med års mellemrum er flere produktioner fulgt efter – først rockoperaen Ebbe Skammelsen i 1996.

De traditionelle dilettantforestillinger spilles fortsat nogle steder efter at have været nede i et dødvande efter fjernsynets fremkomst. Men mere karakteristisk er det, at amatørteateret har søgt nye veje. I 1979 startede teatergruppen Tumult i Thisted som opsøgende børneteater med Gunhild Brethvad som drivkraft. En anden teatergruppe, Amard, har satset på et professionelt teaterrepertoire siden den første produktion i 1981, Bernhard Shaws Pygmalion. Mange, især gymnasieelever, har gennem årene fået instruktion af Jacob Jessen, der er kendt for sin entusiasme og dygtighed.

Flere steder har man i stedet for dilettant forsøgt sig med lokalrevy eller måske cabaret. I Thisted Friluftsteater afvikles sommerrevy, der er lagt i hænderne på Thisted Ny Morskabsteater. Møllekroen i Hurup havde i mange år en professionel revy med Thisted-drengen Carl Nielsen som den første ankermand.

Skolerne har måske i virkeligheden den mest solide tradition for at spille komedie. Også her skete der en fornyelse, da Lisbeth Møller og Niels Christiansen i 1982 satte deres egen musical Benny og Vera op på Thisted Borgerskole. Det blev til flere lignende forestillinger, både på Borgerskolen og senere på andre skoler.

Musik og dans

Den aktive musikudøvelse har i den seneste generation udviklet sig til at være en karakteristisk del af ungdomskulturen. Med musikskolerne som arnested er der udviklet mange dygtige musikere. Allerede i 1979 kunne man i Thisted Friluftsteater afvikle Thy Festival med lokale musikgrupper. Bag festivalen stod Thy Bogcafé, der året før blev oprettet af Erling Nedergård og Sven Erik Christensen. Caféen var et samlingssted og en utraditionel boghandel for den politiske venstrefløj. Året før lukningen i 1985 udgav man også egen avis, Avisen Thy.

Thy Festival skiftede spillested et par gange og blev udvidet med professionelle bands. De gyldne tider er imidlertid udrundet, men år 2000 fik man succes med at starte Thy Rock på dyrskuepladsen. Og i Vorupør har de deres egen Hawstock-festival.

Mens musikfestivaler har været en del af ungdomskulturen, så har folkedansen især haft appel til de lidt mere modne årgange. Den fik et opsving i 1970'erne og kulminerede i 1980'erne. I juli 1986 var der således forsamlet over 3000 folkedansere til et stævne i Thisted. På Snedsted kro havde man i 1982 og 1986 besøg af Dansk Folkemindesamling, som optog balaftener med gamle danse på lydbånd. Optagelserne blev samlet udgivet på plade og bånd, vigtige lydbilleder af den lokale folkekultur.

Da Anna og Svend Hamborg vendte tilbage til Thy i 1976 som unge lærere, fik det betydning for den folkelige dans og musik. De satte gang i noget, som fortsat lever med Tilsted skole som base. Da de sammen med nogle få andre ildsjæle bød op til dans første gang, mødte 100 op, og Thy Folkedanserlaug var en realitet. Man begyndte med en blanding af levende musik og båndmusik, men snart var musikerne i stand til at stå på egne ben, og så var Thy Spillemandslaug også en realitet. I 1979 udsendte spillemændene det første af flere kassettebånd. I midten af 90'erne dannedes tillige en folkloregruppe, som tager ud og optræder med visesang.

Og så går vi til enkebal, som det hed i en gammel dansktopmelodi. Dem blev Hotel Phønix i Thisted kendt for viden om, ikke mindst på grund af musikken, først Bjørn & Okay og siden Kandis. Da det sidste enkebal blev afholdt 2. juledag 1997, var det slut med mere end 30 års tradition. Om man som på teateret kan forsyne Hotel Phønix med skiltet »Ej blot til lyst«, kan selvfølgelig diskuteres. Men lad det stå side om side med en vifte af arrangementer som bingospil, basarer og byfester, som ofte er med til at skaffe penge til foreningslivet.

Biografer i Thy

Fotografiet kom først, men i løbet af 1900-tallet vandt

Filminstruktør Jørgen Vestergaard.

filmmediet frem for alvor. Ved at vise 24 billeder på et sekund blev alt dødt bragt til live – rent hekseri! Og forvandlingen skete ikke kun i biografer, men også på hoteller, i krosale og forsamlingshuse.

Thisted fik i 1906 fik sin første biograf, Biograf-Theatret. Den måtte dog lukke to år senere, fordi der året efter kom konkurrence fra Kosmorama, som til gengæld holdt ud i tyve år. Biograf-Theatret havde til huse i Vestergade 22, mens Kosmorama blev opført som en ny bygning i gården bagved. I årene 1910-14 eksisterede desuden Kinografen ved Lilletorv. På hjørnet af Rosenkrantzgade og Skovgade åbnede Olga og Herluf Thomsen i 1919 en helt ny biograf. Dengang kostede pladser i salen 50 øre for voksne og 30 øre for børn. Fy og Bi-film var i 20'erne populære verden over, men da Kosmorama havde eneret på at vise disse film, lavede Herluf Thomsen sin egen Fy og Bi-film i 1924. Filmen fik titlen »Valter og Busters uheldige besøg«. Han stod selv for de få dages optagelser, der vakte opsigt i Thisted. Efter sin mands død i 1937 førte Olga Thomsen Palæ-Teatret videre indtil lukningen i 1965. Mange husker endnu »Palæ-Olga«, der havde et iltert sind, men også et stort hjerte.

Eventyret på Gadegård

Selv om overskriften kunne ligne titlen på en Morten Korch-film, så vil den også være dækkende som titel på en dokumentarfilm om filmmageren Jørgen Vestergaard. På Gadegård i Sennels har han skabt filmeventyr i mere end én forstand. Her er opbygget eventyrlige kulisser til dukkefilm som f.eks. »Tommelise« – for ikke at tale om de mange dokumentarfilm, der har været igennem klippebordet. At det overhovedet har kunnet lade sig gøre at opbygge et filmstudie i Thy, er et eventyr i sig selv. Men det er ikke en tilfældighed – det har været et valg! Symptomatisk nok har én af Jørgen Vestergaards seneste film fået titlen »Viljen til Thy«. Den havde premiere i december 2005 og fortæller om Thys forvandling fra landbokultur til industrisamfund.

Jørgen Vestergaard, der er født i Thisted 1939, blev uddannet som journalist på Thisted Amts Avis og Information. I begyndelsen af 1960'erne begyndte han som manuskriptforfatter og instruktør af kort- og dokumentarfilm for Statens Filmcentral. I 1970 etablerede han egen produktionsvirksomhed, som siden 1979 har haft hjemsted på Gadegård. Udover dokumentar- og dukkefilm har Jørgen Vestergaard lavet to spillefilm om Benny Andersens »Snøvsen«. Mere end 50 film er det blevet til, siden han i 1964 debuterede med børnefilmen »Sommerheste« om dyr og mennesker i Vejlerne. Jørgen Vestergaards indsats for dansk film og for Thy er prisværdig, og i 2000 modtog han da også Viborg Amts Kunst- og Kulturpris.

I 1924 slog Georg Pors sig ned som boghandler i Thisted, og i 1929 fik han bevilling til at drive Royal-Teatret ved Store Torv. To år senere begyndte han desuden at udgive »Jul i Thy«, som stadigvæk udkommer. I 1937 afstod Georg Pors boghandelen til Carl Balleby, mens han selv helligede sig biografen, som han først afstod i 1970.

Da Royal-Teatrets tid som biograf sluttede i december 1983, havde den i mange år været en afdeling af byens store biograf, Kino, som havde premiere omkring årsskiftet 1967-68. Kino ejedes af Gunnar Obel, der også var filmproducent og filmudlejer, i mange år den eneste filmudlejer i Danmark uden for København. Kino blev 1980 overtaget af Per Horn, der i 1983 ombyggede biografen til tre sale. I 1991 blev Kino overtaget af Snedsted Bio, der

blev bygget i 1944 af Niels Troelsgård, som i en halv snes år havde drevet Thisted Amts Rejsebio.

Niels Troelsgård solgte i 1960 Thisted Amts Rejsebio til Søren Gade Nielsen, som fire år senere også overtog biografen, nu med navnet Det lille Paladium. Efter hans død først i 80'erne blev såvel Det lille Paladium som Thisted Amts Rejsebio drevet videre af en søn og svigerdatter, Anny og Leo Gade Nielsen. Biografen i Snedsted lukkede i efteråret 1995, få år efter at familien havde overtaget Kino i Thisted.

På Bedsted Kro vistes der i mange år film i krosalen, men i 1957 blev der i tilknytning til kroen bygget en egentlig biograf, som fik en levetid på ca. 30 år. Det var også i 1957, hotelejer Chr. Hansen benyttede sin biografbevilling til at åbne en splinterny biograf i Hurup. Biografen fik en levetid på ca. 25 år. Hanstholm Bio startede i 1965 på Molevej. Levetid: 20 år! Jo, biograferne havde det svært i 1980'erne, hvor hjemmevideoen vandt udbredelse.

I dag er Kino i Thisted egnens eneste biograf. Da familien Gade overtog den, var der en danmarkspremiere en gang om året – nu er der 30-40! Og der sælges omkring 60.000 billetter om året. Krisen er overstået, ikke mindst fordi kvaliteten på danske film er hævet betragteligt.

Thy-lejren

I 1970 kom *Thy-lejren* på alles læber og på det nærmeste gennem alle journalisters skrivemaskiner. Ingen tidligere skandale, intet kongehus og ingen enkelt politisk begivenhed havde tidligere fået så mange avislinjer på så kort tid i danske aviser. Det er faktisk talt op linje for linje.

På vej i biografen Kino i Thisted.

Æ Verdensuniversitet

Thy-lejren kunne også fremvise et lokalt islæt i form af en ægte thybo, der oven i købet var nået ud over ungdommens vår. Det var Aage Rosendahl Nielsen, der sad med et tæppe over skulderen på en balle halm foran sit telt og glædede sig over solnedgangen. Han hyldede den globale samtale, længe før Internettet blev en realitet, og opbyggede i sidste del af tresserne Verdensuniversitetet i Skyum Bjerge i Thy. *»Æ Verdensuniversitet«* yndede han selv at kalde det, mens de udenlandske studerende foretrak benævnelsen *New Eksperimental College.*

De studerende fordybede sig i deres eget speciale, men tanken var, at de skulle opmuntre hinanden til at lære gennem samtaler og fællesmøder. Aage Rosendahl skabte selv kontakter ude i verden, især i USA. Allede inden opholdet i Thy-lejren var han i mediernes søgelys. Det skete, da han den 5. januar 1970 afholdt pressemøde i Skyum for John Lennon og Yoko Ono, der havde et midlertidigt ophold i Vust.

Året efter studenteroprøret i foråret 1968 skete der en sprængning af Studenterforeningen, og en fraktion skilte sig ud og kaldte sig *Det ny Samfund.* Det var medlemmer herfra, der i 1970 arrangerede sommerlejr ved Frøstrup. Her havde man erhvervet Trægården med tilhørende jord af Leo Kari.

Uden officielle taler åbnede Thy-lejren d. 4. juli 1970. Mange ankom til Thisted med et særtog. De første dage boede der op mod 700 mennesker i lejren, men flere kom til, og da lejren var størst, boede der ca. 3.000 mennesker. Dertil kom de mange besøgende, som skulle have stillet deres nysgerrighed. Selv om brugen af hash og manglen på »anstændig« påklædning sikkert provokerede de fleste i Hanherred og Thy, så er der heller ingen tvivl om, at udviklingen for mange var gået for stærkt. På en egn med rødder i en mådeholden bondekultur var der klangbund for en kritik af den om sig gribende materialisme. Denne sympati blev imidlertid sat over styr, da 15 unge aktivister besatte Hjardemål kirke natten til den 31. august.

Sommerlejrene fortsatte i nogle år, om end i reduceret form. En mindre gruppe tog imidlertid permanent ophold i lejren, der fra det etablerede samfunds side blev betegnet som socialt slum. Den 15. februar 1989 smækkede Hanstholm kommunekassen i for socialhjælp til lejrens beboere, som efter kommunens mening var »eksporteret« fra andre kommuner. Socialministeriet måtte derfor oprette et bistandskontor på Frøstrup kro, indtil kommunen efter halvanden måned måtte indstille sin boykot. Aktionen var dog med til at fremme en afgørelse om lejrens fremtid. Folketinget nedsatte en arbejdsgruppe, og den 2. juni 1995 blev der vedtaget en særlov i lighed med den, der var gældende for fristaden Christiania.

I dag står lejren som et monument over et stykke danmarkshistorie, på godt og ondt. Mange vil sikkert mene, at den kun har givet problemer for egnens befolkning. Men man må ikke glemme, at den mere end noget andet satte Thy på landkortet. Mange kreative mennesker fik øjnene op for egnens natur og mennesker. Nogle af dem har sat sig spor. Denne kulturpåvirkning er ikke blevet undersøgt nærmere, men at den er der, hersker der ingen tvivl om.

Foto th.: Svend Wiig Hansens skulptur foran Thisted Bibliotek.

Kunst og kunstsamlinger

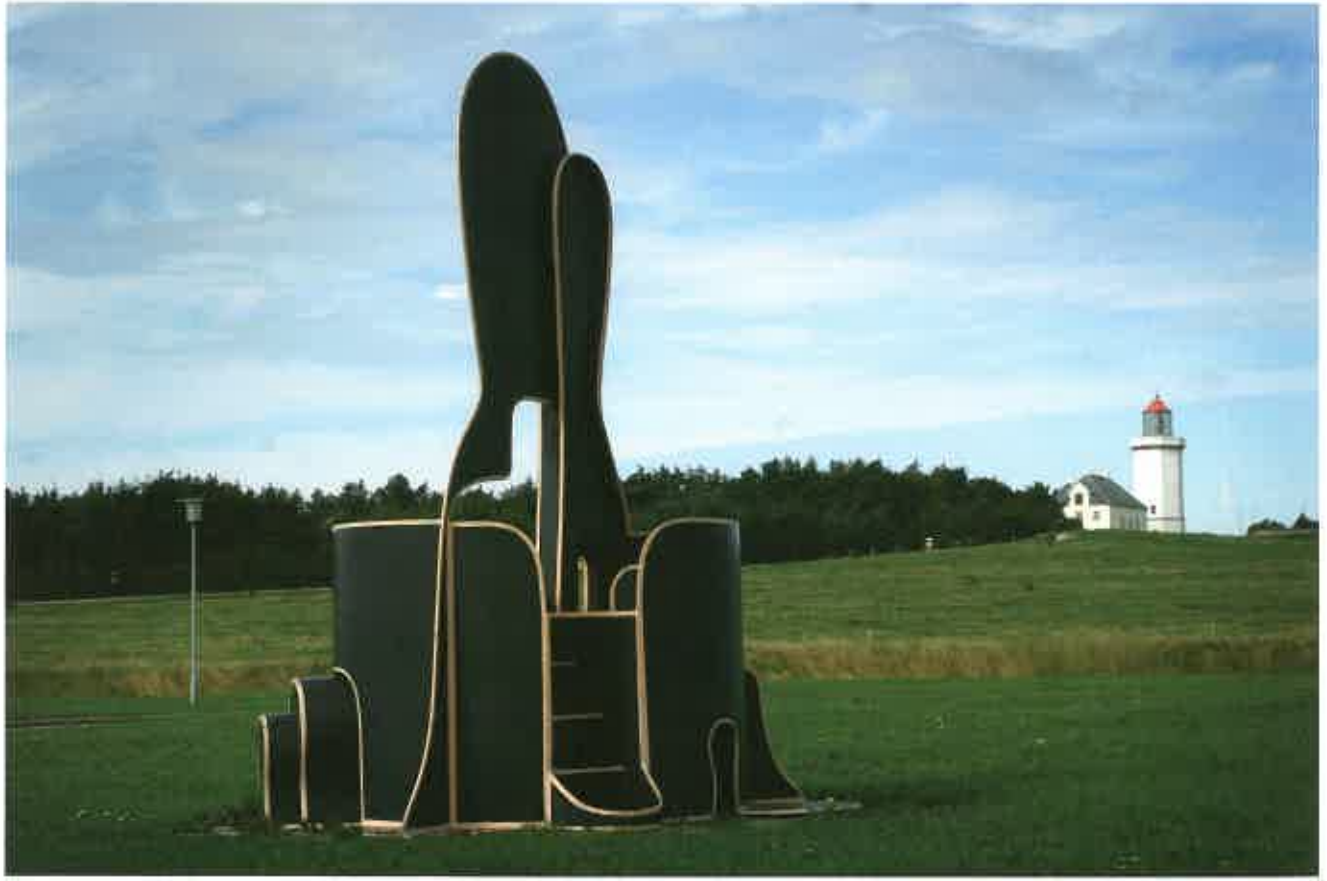

Af Svend Sørensen

Det er en umulig opgave! Sådan at fremhæve kunst og kunstnere. Rud Ingemann Pedersen fra Øsløs bliver f.eks. ikke nævnt. Bliver han nu sur over det? Men det er vilkårene for en amatør af en kunstskribent, der ikke kan kende skidt fra kanel. Det er ikke nok at have Niels Klange hængende på væggen for at få det til at klinge rigtigt. Resultatet kan kun blive et kalejdoskopisk billede præget af vilkårlighed – flygtigt som livet selv.

Uden at vi måske tænker nærmere over det, har vi hver dag kunst i synsfeltet. Det gælder ikke mindst den kunst, der er tilgængelig for os alle under åben himmel. Når man kører på Kystvejen i Thisted, er det Thisted-pigen, der fanger blikket. Hun blev i 1947 skabt af Henning Wienberg Jensen, der senere i livet blev et kendt ansigt i Per Arnoldis kunstquiz-programmer i fjernsynet. Skulpturen indbragte ham Kunstakademiets guldmedalje. Den blev senere erhvervet af Thisted Kommune og stillet op ved Kystvejen, der blev anlagt i begyndelsen af 1950'erne. Statens Kunstfond købte en afstøbning, der er opstillet i Greve. Mens Henning Wienberg modellerede Thisted-pigen, blev vennen Johan Galsters Madonna opstillet ved Thisted kirke.

De to piger i Thisted var fra en tid, da de fleste thyboer kunne blive enige om, hvordan smukke former tog sig ud. Senere stod kunstopfattelsen til diskussion. Da William Fredericias gymnaster i 1963 blev opstillet ved gymnasiehallen på Munkevej, var der delte meninger om resultatet. Det var dog intet imod, hvad Svend Wiig Hansens svulmende kvindefigur foran biblioteket skabte af polemik i 1969. Der var nærmest tale om oprør mod kunsten – til

Egon Fischers skulptur til Hanstholmcentret.

trods for at Jens Søndergaards malerier inde på biblioteket var lige så fremmedartede for mange, da de i slutningen af 30'erne kunne opleves for første gang.

Ude er godt, men inde er bedst. Sådan så Egon Fischer på det, da hans skulptur i 1977 blev flyttet ud fra Hanstholm Centeret. Han brugte ligefrem så stærkt et ord som vandalisme. En sådan sprogtone blev ikke taget i brug om Erik Nyholms keramiske søjle fra 1984. At han havde brugt to tons ler til fremstilling af keramikken, aftvang vel også en vis håndværksmæssig respekt. Vægtig kunst med andre ord. Selv om søjlen står som Hurups vartegn ved hovedvejen, så kan turister på gennemrejse sagtens opfatte den som Thys vartegn. Når indianere har en totempæl i reservatet, så må en naturpark vel også have sin?

1970 var et år med grøde, andre vil sige opbrud, i det thylandske kulturliv. Thylejren klædte bogstavelig talt de gængse former af til skindet. Og i Thisted kom billederne op på husene! På hjørnet af Jernbanegade og Toldbodgade kreerede Erland Knudssøn Madsen byens første gavlmaleri. Senere blev han medlem af Statens Kunstfonds udsmykningsudvalg (1987-89).

Selv krigsrelikter blev i 1970 inddraget i den kunstneriske sfære af Erland Knudssøn Madsen og Freddy Eriksen. Det gav således genlyd i pressen landet over, da Freddy Eriksen med et par gode venners hjælp i løbet af 12 timer udsmykkede en bunker umiddelbart nord for Oddesundbroen. Måske gav det smag for beton, for seks år senere vakte hans bemalede betonæg også opsigt. Det var nok mere en lokal begivenhed, da han og Flemming Lynge i 1983 malede hver deres vægmaleri på den daværende tømmerhandel ved Frederikstorv. De fik hjælp af Henning Therkildsen, en kunstner, der ikke sad i et elfenbenstårn. Vandtårnet i Østerild var godt nok for ham.

Museer og gallerier

Heltborg Museum er en utraditionel kombination af et lokalmuseum og et kunstmuseum, hvor folk langvejs fra kommer for at se billeder af Jens Søndergaard. Da kunstsamlingen åbnede i 1991, blev der rettet en velfortjent tak til Sydthy Kunstforening, som i rette tid havde sørget for at opkøbe et stort antal af Jens Søndergaards malerier på auktion.

Erik Nyholms keramiske søjle ved Karensmindekrydset i Hurup.

Jens Søndergaard blev født på Mors i 1895, men flyttede allerede som lille til Hurup, hvor faderen var cykelsmed. Gennem hele sit liv blev han ved med at vende tilbage til sin barndoms natur, hvor han har malet sine tidligste og nogle af sine sidste billeder. Med sit ekspressive billedsprog anses Søndergaard for at være én af de vigtigste fornyere af den figurative kunst i mellemkrigstiden.

Heltborg Museums kunstafdelig er imidlertid andet end Jens Søndergaards billeder. Udenfor står et par skulpturer af Thorvald Vestergaard (1901-88), og der er permanente udstillinger af Leo Estvad (1902-86) og Ellen Raadal (1910-91). Leo Estvad var københavner, men

tabte sit hjerte til Thy. Han var maler og grafiker, uddannet på Kunstakademiet. Kunstanmelder og forfatter var han også til 22 bøger og et utal af artikler, causerier og noveller. Fra 1930 kom han i Lodbjerg, og her levede han også de sidste år af sit liv.

Ellen Raadal stammede fra Bedsted og blev 18 år gammel optaget på Kunstakademiet. Efternavnet havde hun fra sit ægteskab med maleren Erik Raadal, der døde i 1941 efter kun et års ægteskab. Fra 1946 var et lille hus i Krik i Sydthy rammen om hendes liv. Ellen Raadal tegnede for det meste med blyant eller sortkridt, og hendes naturalistiske landskaber og portrætter har hentet de fleste motiver i Thy.

Året 1981 huskes for sin ødelæggende novemberstorm. På den mere opbyggende side udmærker året sig ved at stå på dåbsattesten for to kunstperler i hver sin ende af den nye Thisted Kommune, nemlig Kirsten Kjærs Museum og Lunaria Kunstsamling.

Kirsten Kjærs Museum i Langvad drives af Harald Fuglsang og John Anderson, der i 1999 modtog Viborg Amts kulturpris for deres indsats. Museets permanente samling er skabt af maleren Kirsten Kjær, født 1893 i Vester Thorup. Hun førte et omskifteligt liv, men hun havde en trofast vennekreds om sig. Kredsen oprettede »Kirsten Kjærs Venner«, der i 1980 blev omdannet til en fond, som Kirsten Kjær skænkede sine malerier og tegninger.

Kirsten Kjærs kunst svinger fra forrygende ekspressionisme til en ynde og gratie, man næsten kan kalde raffineret. I perioder har hun malet med laserende farve, ligevægtigt og underfundigt. Til andre tider har hun kastet far-

Kunstneren Erland Knudssøn Madsen i sit atelier i Hinding ved Nors.

Kirsten Kjærs Museum i Langvad ved Frøstrup.

verne hen over lærredet som en orkan af begejstring eller vrede.

Lunariet er udstillingssted for Susanne Tvermoes' løvcollager. Stedet har navn efter den latinske betegnelse for judaspenge, de runde, månelignende frøstande, som er én af de foretrukne bestanddele i hendes billeder. Susanne Tvermoes flyttede allerede i 1969 til Sindrup sammen med sin ægtefælle Gunnar Iversen. Sammen har de skabt et særegent kulturmiljø, der er udvidet flere gange, bl.a. med en digterstue for Limfjords-digtere og Danas Have med et tingsted og en stenlagt labyrint. Susanne Tvermoes skaber folkelig kunst i ordets allerbedste forstand. Med sine billeder har hun gjort det kunststykke at forene en højtudviklet, kunstnerisk teknik med en fabulerende og udtryksfuld billedstil, som har meget bred appel.

I 1978 åbnede Hanstholm Kunstforening et kunstgalleri på Roshage i en bygning, der havde været brugt som tegnestue i forbindelse med havnebyggeriet. Kunstforeningen har i mange år haft en drøm om få et nordatlantisk kulturhus, og nordisk kunst har også præget foreningens virke. I juni 1985 afviklede man første gang »Nordatlantiske Nætter«, hvor forskellige kunstarter hentede inspiration i de gamle myter. Som pejlemærke tonede vindharpen »Frejas båd«. Foruden kunstværker kunne deltagerne opleve færødans, teater, oplæsning af digte og trommedans. Den legemlige sult blev stillet under et rituelt festmåltid bestående af spidstegt tyr, hanehjerter og torsketunger!

Hvis man vil anskaffe kunst, kan man aflægge Galleri Salshus i Hinding et besøg. Her, nær Vildtreservatet, har Poul Larsen siden 1974 vist arbejder af anerkendte kunst-

Billedkunstner Susanne Tvermoes og forfatter Gunnar Iversen, Lunaria i Sindrup i Sydthy.

nere og kunsthåndværkere. I Krik handler Bjørn Wandall med antikviteter og kunst fra 1900-tallet og har skiftende udstillinger i Pakhuset. Gallerier har det med at dukke op og forsvinde igen, men i øjeblikket er der flere andre muligheder.

At aflægge kunstneren et besøg er en interessant måde at opleve kunst på. Det benyttede mange turister sig af, da Freddy Eriksen i 1987 flyttede til Stenbjerg og etablerede en salgsudstilling. På Bjerget har Poul Bahnsen indtil nu haft udstilling i sit atelier i det utraditionelle træhus, han byggede i 1948. Siden da er det blevet til utallige naturalistiske malerier af lokaliteter i Thy og Hanherred. På Det Gamle Rådhus formåede han i 1999 at udstille 80 billeder med motiver fra Thisted by!

Med Broby i Thy

Ligesom med mad er kunst en smagssag, vil mange nok hævde. Alligevel kan det være frugtbart at skele til, hvad kunstkendere har på hjerte. Lad os derfor tage på strejftog i Thy med Broby Johansen, som i 1980 udgav en kunstvejviser over Nordvestjylland. Ingen har som han formået at formidle verdenskunst og samtidig åbnet folks øjne

Hvem sagde Betlehem?

»Det er jo ikke første gang i historien, at noget stort er sket i en stald!«

Sagt af Broby Johansen ved åbningen af kunstudstillingen på Tovsgård i august 1957.

for hverdagskunsten. For ham var det naturligt at tale om sammenhængen mellem politik og kunst, mellem kjolelængder og konjunkturer.

Hvad har Broby Johansen så hæftet sig ved af kunst i Thy? Ja, i virkeligheden skriver han ikke ret meget om billedkunst. Han fortæller om forfattere, lokalhistorie, oldtidsfund, kirker, landskaber og meget andet. Men bogen er spækket med billeder! Alt fra fotos og historiske bogillustrationer over kendte malerier til bladtegneren Claus Seidels lette streg og J. P. Jacobsens spørgefulde tegninger på et brevark. Forsiden prydes af stenen med Tors fiskedræt, som står i Hørdum kirkes våbenhus. Inde i bogen er der et væld af kirkernes bygningsdetaljer, inventar og udsmykning. Som eksempler kan nævnes sydportalen på Sjørring kirke, alterbordet i Hillerslev kirke og kalkmaleriet af den sækkepibespillende gris i Vestervig kirke.

Sammen med kirkeudsmykningen har Jens Søndergaards malerier en fremtrædende placering. Ellers er Knud Eel og Peter Bolt rigest repræsenteret med op til flere værker, mens Leo Estvad og Per Damm hver har to med. Af andre lokale kunstnere kan man en enkelt gang støde på værker af Hans Bruun Bertelsen, Ellen Raadal, Berit Hjelholt, Johan Galster og Erland Knudssøn Madsen samt et billede af Harring kirke af Frank Peter Poulsen.

Da Broby Johansen var på gennemrejse, var Kasper Heibergs udsmykning af gymnasiet i Thisted ganske ny. Den har forfatteren hæftet sig ved. Han skriver bl.a.: *Det kan ses som et nødskrig fra en generation, som føler sig fortabt i en verden af »formålstjenlighed«.* Af andre nye kunstbegivenheder på dette tidspunkt vises afsløringen af Kurt Tegtmeiers skulptur i Bedsted 1979.

Kunstbogen kan desuden fremvise to billeder af Werner Pawl. I 1957 havde han sommerhus på Jegindø og var en uvurderlig hjælp for Jens Kirk, da han i sin kostald på Tovsgård udstillede ikke mindre end 100 malerier og skulpturer af 32 vidt forskellige kunstnere. Idéen til udstillingen blev undfanget, da Broby Johansen på en foredragsturné boede hos Jens Kirk. Udstillingen varede en uge i august måned, og da de 8000 kataloger var udsolgt, gik resten gratis ind.

Af kunstnere udefra, som har hentet motiver i Thy, nævner Broby Johansen selvfølgelig Emil Nolde, som i 1901 opholdt sig i Lildstrand. Der er også blevet plads til Flemming Bergsøes maleri af Sønderhå kirke og Anton Dorphs maleri fra 1863 af småpiger, der leger i klitterne ved Agger.

Kunstforeninger

Thisted Kunstforenings formand, tandlæge Henrik Jermiin, og kunstneren Erland Knudssøn Madsen gik i 1969 nye veje og etablerede Provinsens Censurerede Kunstudstilling (PCK). Det var bl.a. i protest mod, at det kun var en meget lille del, der havde mulighed for at komme ind på de censurerede udstillinger i Århus og København. Deltagelse i censurerede udstillinger blev betragtet som et blåt stempel og var en betingelse for optagelse i Billedkunstnernes Forbund.

Første gang modtog PCK 750 arbejder fra hele landet, og succesen var i hus. Som noget ellers uset blev en udstilling fra Thisted anmeldt i den landsdækkende presse. PCK blev afholdt flere forskellige steder, men måtte lukke i 1979 af økonomiske årsager. 11 udstillinger blev det til, som bekendt et højt tal på den herskende karakterskala.

Det Gamle Rådhus i Thisted bruges til skiftende kunstudstillinger.

Heltborg Museum i Sydthy har en stor samling af Jens Søndergaards malerier.

Året 1976 var dengang, da slagteriet i Thisted blev kendt for at afvikle en kulturuge. Det var også det år, Thisted-Udstillingen løb af stabelen. Igen støder vi på Erland Knudssøn Madsen, denne gang i selskab med Kurt Tegtmeier og Gugge Hammerskov. Udstillingen havde de fleste af årene indtil 1987 tilholdssted på Tilsted skole.

I fem år (1981-85) blev Udstillingen Thy afholdt på Det Gamle Rådhus i påsken. Udstillerne var lokale kunstnere med Flemming Lynge som den praktiske ankermand. Desuden udstillede Freddy Eriksen, Peter Bolt, Henning Therkildsen og Hanne Jermiin. Og så må vi ikke glemme Aage Westergaard, som i flere år udstillede på Charlottenborgs Forårsudstilling.

Kunstforeningen Det Ny Kastet så dagens lys i 1994. Ordet »Ny« kom først ind i navnet, da man i 1998 fik en aftale om at benytte Det Gamle Rådhus på Store Torv i Thisted til sine udstillinger. Tidligere havde man udstillingslokale i den gamle skjortefabrik på Kastet, hvor kunstneren Peter Skovgaard havde fået øje på lokalernes udstillingsmuligheder. Foreningen arrangerer hvert år op til flere udstillinger af nyere kunst i mange forskellige genrer. Hensigten er at vise den mangfoldighed, der er i moderne kunst.

Det Ny Kastet har løbende indkøbt kunstværker hos mange af de kunstnere, der har udstillet. Over et halvt hundrede værker er det blevet til indtil nu. Siden 1998 har man hvert år afholdt udstillingen MulThy-Mini, som udmærker sig ved et stort antal kunstværker i små formater til fastsat maksimumpris. Udstillerne er en række lokale kunstnere og venner af kunstforeningen.

I årenes løb har der været udstillet utallige steder. Plantagehusets galleri er nu lukket, men havde i en del år mange lokale kunstnere som udstillere. Ellers præsenteres der kunst i kantiner, ældrecentre, erhvervsbygninger osv. Da man omkring 1970 ruskede op i det etablerede, var det bl.a. med det formål at få kunsten ud til folket. Det er lykkedes, må man sige. Vi skønner måske i virkeligheden for lidt på det.

Bøger og kunst

Til sin 85 års fødselsdag i 2005 fik den finskfødt billedvæver Berit Hjelholt bogen »Berit Hjelholt II«, en ajourføring af en fem år ældre bog. Arbejderne fra hendes vævestue i Vust har været til glæde og inspiration for mange. En værkfortegnelse i bogen rummer 189 numre. Imponerende, især når man tænker på, hvor krævende arbejdsprocessen er.

Berit Hjelholts messehagler hænger i kirkerne i Tømmerby, Sennels og Thisted, for nu at nævne dem i den nye storkommune. Hendes billeder hænger på Bjerget Efterskole, på rådhuset i Thisted og i folketingssalen på Christiansborg, for nu at pointere udbredelsen. Hendes arvtager er Liv Stange, der har messehagler og kortæpper i ikke mindre end en halv snes kirker i Thy.

Af lokale kunstbøger kan nævnes udgivelser om Jens Søndergaard, Ellen Raadal, Käte Lassen, Kirsten Kjær, Freddy Eriksen og Gunnar Funck (se litteraturlisten). Fotografiet kan også optræde som kunstværk, og i den for-

Bæk ved Helligsø.
Fra bogen Thy i billeder.
Foto: Knud E. Jensen.

Spøgefugle
Fuglene spøgte i Thisted i 1969, da sparekassen på Store Torv opstillede en jernskulptur af kunstneren Erik Heide. Motivet var fugle i en noget rustik udformning. Inden afsløringen havde naboen, guldsmed Anders Henningsen, lindet på forhænget. Om det var utilfredshed med synet eller hans trang til practical jokes i almindelighed, skal være usagt. Men i nattens mulm og mørke blev skulpturen fjernet og erstattet af byens hedengangne byggematador, Madsen »Jylland«. Hans optræden blev dog kort, og næste formiddag blev han fjernet af Falck, og jernfuglene indtog deres rette plads. Og det er ikke trækfugle. De er her endnu, mens spøgefuglen Anders Henningsen døde i 1995.

bindelse har Knud E. Jensen fået udgivet fotobøgerne Thy og Thy i billeder. I bogen Mennesker og Thy har Klaus Madsen givet et stillbillede af Thy og thyboer i 2003.

Sydthy Årbog og Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred har begge anvendt kunstværker med lokale motiver på omslaget eller inde i bogen. Mange af de allerede nævnte kunstnere har været brugt, nogle op til flere gange. Af andre billedkunstneren kan nævnes Birthe Ohsten, der har været benyttet af begge årbøger. Historisk Årbog har desuden gjort brug af bl.a. Bjørn Søndergaard, Chr. Schmidt, tekstilkunstneren Ane Henriksen og akvarelmaleren Leif Brams.

Også ældre kunstværker har præget forsiden på Historisk Årbog. Det gælder et maleri af Marius Hammann, født i Thisted 1879. Men også billeder af kunstnere udefra som Iwo Brunander og Rasmus Henrik Kruse har fundet vej til omslaget. Desuden guldaldermaleren Martinus Rørbye, der besøgte Thy i 1830, og P. S. Krøyer, som i 1889 opholdt sig i Stenbjerg på sin bryllupsrejse.

Thisted-Udstillingen startede i 1980 tidsskriftet »det er nu det«. Det udkom halvårligt de to første år, og derefter udkom der yderligere tre numre, det sidste i 1985. De tidligere nævnte kunstnere bag udstillingen udgjorde redaktionen. Som udtryk for at tidsskriftet ikke kun omhandlede billedkunst, var forfatteren Knud Sørensen også med i redaktionen. Hverken før eller siden er gjort så seriøse, lokale forsøg på at indkredse, hvad kunst og kultur er.

I det andet nummer af tidsskriftet omtales Thy Kunstsamling, der blev stiftet i 1979. Formålet var at indsamle genstande af kunstnerisk værdi skabt af kunstnere med tilknytning til Thy. Samlingen har i mange år levet en anonym tilværelse på kunstmuseet i Hjørring. Selv om samlingen ikke er unik, så er idéen måske så god, at den er værd at genoplive.

Foto th.: Landingspladsen i Klitmøller.

Turisme

Af Carsten Nielsen og Lars Enevold Pedersen

Nogen kalder det »Danmarks bedst bevarede hemmelighed«, – de oplevelser og den natur, som Thy kan byde sine gæster. Gennem årene har kombinationen af det barske, frådende Vesterhav og de klukkende Limfjordsbølger, de magre sandede jorder mod vest og de frodige, udbytterige jorder mod øst, de flade klitområder ved havet og de bakkede løvskove mod fjorden – tiltrukket og fascineret mange besøgende. Disse kontraster, som kan opleves inden for blot 25 kilometers afstand, og som man ikke finder noget andet sted i Danmark, har været beskrevet og formidlet af mange forfattere, digtere, malere og andre kunstnere, når de har ladet sig betage af områdets stemning og atmosfære. Og alligevel – alle disse positive oplevelsesmuligheder til trods, har Thy ikke oplevet den turismemæssige udvikling og kendskabsgrad, som vore naboer mod syd og mod nord har set.

I Thy kan man, som et at de få tilbageværende steder i Danmark, stadig opleve kystfiskerne i aktion. Både ved Nr. Vorupør og ved Lild Strand kan man stadig mærke suset fra »gamle dage«, når man ser fiskerbådene blive trukket op på stranden og kan følge dagens fangster, der bliver langet over rælingen. Der er ganske vist tale om få af de oprindelige fiskekuttere, men der landes dog stadig en del fisk fra små, lokale fiskejoller. Denne stemning har man stadig bevaret, og tager man Agger, Klitmøller, Stenbjerg og Vigsø med – har vi et overblik over de turistmæssige knudepunkter i området. Altså små fiskerlejesamfund, hvor man kan opleve noget af den oprindelige vestkyst-

Surfere ved Klitmøller.

stemning. Om sommeren med en del turister i gadebilledet og på stranden, men uden for sæsonen i større og større grad affolkede og kun med meget lidt liv i gaden.

Og det er vel nok én af de største udfordringer i Thy: at bevare liv i kystbyerne og at fastholde en helårsbefolkning, der gør, at der også er et grundlag for at bevare skoler, foreningsliv m.v. såvel som at holde butikker, tankstationer, restauranter, caféer osv. åbne uden for de 2-3 måneders højsæson. Gennem flere år har udviklingen desværre budt på færre og færre butikker og spisesteder i kystbyerne med den følge, at sæsonen er blevet yderligere afkortet. Spørgsmålet er så – hvordan får vi vendt denne udvikling/afvikling?

Turisterne i Thy

Selv om Thy ikke kan fremvise sommerhusområder af en størrelse, som man ellers finder langs den jyske vestkyst, har sommerhusgæster gennem mange år udgjort langt den største gruppe af turister. Især tyske gæster har været meget trofaste, og der findes utallige eksempler på familier, der er kommet hertil år efter år og har – inden de rejste hjem igen – booket samme hus for 3-4 ugers ophold det følgende år. Dette har været meget almindeligt og har ikke krævet den store udvikling eller markedsføring. Disse »stamturister« er imidlertid en gruppe, der skrumper hastigt ind – simpelthen fordi disse gæster er ved at blive for gamle til at rejse, og fordi de nu ikke længere tilbringer hele deres ferie på det samme sted. I stedet vælger mange nu om dage at tage på flere ferier i løbet af året, ikke mindst til syden, hvor en rejse ofte kan bookes til væsentligt lavere priser, end et sommerhusophold i Vestjylland vil koste. Oven i dette ændrede feriemønster skal lægges udviklingen i den tyske økonomi, som har betydet større ledighed på det tyske arbejdsmarked, færre penge til forbrug og dermed større interesse for feriedestinationer med et lavere prisniveau end Danmark.

De seneste par år har denne udvikling været meget tydelig, og det får naturligvis stor betydning, da sommerhuse stadig er den mest benyttede overnatningsform, idet den tegner sig for knap halvdelen af alle overnatninger i Thy. Selv om tyske turister alt i alt »kun« står for ca. 30 pct. af alle overnatninger, tegner de sig for godt 60 pct. af sommerhusovernatningerne. Den tyske andel har tidligere været noget højere, men i takt med at de tyske overnatninger har været faldende, er der heldigvis kommet flere danske og ikke mindst norske turister. Danske turister står således for godt halvdelen af alle overnatninger i Thy, de norske for omkring 10 pct. Andre overnatningsformer er naturligvis hoteller, kroer, feriecentre og ikke mindst camping, og for alle disse gælder, at danske turister udgør langt den største andel.

Skal turismen i Thy ikke kun genvinde de tabte overnatninger, men også få andel i den generelle turismevækst er der ingen tvivl om, at indsatsen skal øges. Der skal både skaffes nye kunder på det tyske marked, ikke mindst til at benytte de sommerhuse vi har i dag, men der skal samtidigt slås et stort slag for at skaffe mange flere gæster fra Danmark, Norge og i en vis grad Sverige og Holland. Dette skal ses i lyset af det overnatningsprodukt, vi har i dag, og som kombineret med hurtigfærgen fra Norge har åbnet et helt nyt marked for os. Der er således ingen tvivl om, at hvis Hanstholm kan fastholde og evt. udbygge sin rolle

Fjorden rundt med færgerne – Næssund.

Feriehuse ved Vigsø Bugt Feriecenter.

som færgeknudepunkt med forbindelser til både Fjordnorge, Nordatlanten og Kristiansand, vil der være et stort potentiale herfra, såvel som i kombination med disse destinationer. Her tænkes der både på éndagsturister, erhvervsturister og overnattende ferieturister.

Ud over feriehusene bydes der naturligvis også på mange andre overnatningsformer i Thy. Tilbage i 70'erne blev der bygget de to feriecentre i Agger og Krik, og efter en ret omskiftelig tilværelse synes de nu begge på vej til atter at blive betydningsfulde overnatningssteder i området. Vigsø Bugt Feriecenter har fremlagt store planer, som forhåbentligt vil betyde en væsentlig kapacitetsforøgelse i løbet af få år, så med de nødvendige investeringer og tilstrækkelig kapital skulle Thy gerne kunne byde mange feriecentergæster velkomne i årene fremover.

Flere af campingpladerne har vist stor optimisme og tidsfornemmelse ved at investere i nye attraktive faciliteter, der lever op til kravene fra nutidens campister, og hvis denne tendens holder, vil der også her være et spændende, alsidigt produkttilbud til gæsterne.

Endelig er der jo også de turister, der kommer hertil ad vandvejen – for egne sejl. Om end der ikke er tale om det store antal turister, har vi jo også nogle fantastiske oplevelser at byde på langs Limfjordskysten, og hvor faciliteterne og ikke mindst stemningen i lystbådehavnene i Amtoft, Thisted, Vilsund og Doverodde bestemt også kan tilfredsstille vore gæster.

Målgruppemæssigt tegner børnefamilierne sig for godt halvdelen af overnatningerne, hvilket er lidt højere end landsgennemsnittet. Meget tyder dog på, at gruppen

»seniorer«, »best agere«, »silver agere« – kært barn har mange navne – vil komme til at udgøre en større og større andel af turisterne i Thy, idet man i denne gruppe finder den største efterspørgsel efter det turismeprodukt, som vi kan tilbyde i Thy.

Hvorfor kommer turisterne til Thy?

Den thy'ske natur er uden tvivl den største motivation for turisterne til at vælge Thy som feriemål. Her er »højt til himlen«, god plads og masser af flotte panoramaer, og dette, – kombineret med et utal af kulturhistoriske perler – byder på oplevelsesmuligheder, der kan nydes i ro og mag og som regel året rundt.

I Thy har vi ikke de store attraktioner, forlystelsesparker eller turismemagneter á la Legoland, Hjerl Hede, Jesperhus, Fårup Sommerland, m.fl., til gengæld får vi forhåbentligt én af de første – og største – nationalparker i Danmark. En »blåstempling« af vort naturprodukt, som vil kunne være med til at skubbe på den turismemæssige udvikling i området. Det er dog vigtigt, at der ikke bliver tale om et stykke indhegnet natur, men at der i og omkring området skabes en række aktiviteter og andre tilbud, som turisterne kan benytte sig af. Nutidens turister – ikke mindst børnefamilierne – kræver aktiviteter, der både byder på indlæring, »action«, sjov og udfordringer – gerne kombineret med noget, der er sundt for krop eller sjæl.

Hvis vi i Thy formår at kombinere disse muligheder, forbedre og synliggøre de eksisterende aktivitetstilbud og udvikle et væld af nye aktiviteter, som knytter sig til nationalparken – så er der ingen tvivl om, at Nationalpark Thy vil blive et kæmpe-aktiv for turismen i Thy. Naturbaserede aktiviteter er selvfølgelig ikke noget helt nyt i Thy. Gennem årene har vi haft mange gæster, som år efter år er kommet til området for at fiske fra en båd på Det Gule Rev, fra kysten, i vore mange Put & Take søer eller benytte sig af fiskemulighederne i mange af de flotte søer i området. Også cykelture, vandreture, svampejagt, kajakture, surfing eller andre aktiviteter kan opleves af de besøgende såvel som af fastboende.

Et andet tema i kraftig udvikling er »Wellness-ferie«, hvor man under sit ophold deltager i kur-, helse-, fitness-tilbud eller en kombination af disse. Der er allerede flere udbydere på banen, og der forventes en stor vækst på dette område i løbet af de næste år. Udviklingen viser dog, at det ikke længere er nok at lade turisten selv organisere sine oplevelser – flere og flere forventer et »pakkeprodukt« og en standard, som kræver mere fra overnatningssteder, spisesteder, grejudlejere, guider osv. Kort sagt: der kræves en stor indsats med hensyn til kompetenceudvikling af de forskellige aktører. Et emne, der allerede arbejdes intensivt med.

Hvad betyder turismen for Thy?

Det kan være meget vanskeligt at vurdere, hvor meget turismen skaber af omsætning i Thy, men et kvalificeret skøn lød i 2003 på ca. 372 mio. kroner. Dette gør uvægerligt turismen til et vigtigt erhverv i området – en betydning, som ikke vil blive mindre i årene fremover, hvor det tegner til, at »udkantsområder« i det ganske land vil få det svært inden for diverse traditionelle brancher.

Lystfiskere på Agger Tange.

Vorupør

Turisme er det helt centrale for bebyggelsen Nr. Vorupør. Det gælder ikke alene Vorupør (knap 700 indb.). Det er også gældende for de øvrige bebyggelser langs med vestkysten i Thy, bortset fra Hanstholm. Det er gældende for Klitmøller (godt 800 indb.), Agger (knap 400 indb.), Stenbjerg (mindre end 200 indb.) og Lild Strand (ca. 100 indb.). De nævnte bebyggelser har primært haft fiskeriet som grundlag. I dag er der ikke mange kuttere tilbage. De fleste kuttere forsvandt sammen med byggeriet af Hanstholm Havn. Kystfiskeriet forblev dog stadig i især Vorupør og Lild Strand, men nu er det snart slut. Tilbage er der en del pramme, som benyttes af fritidsfiskere. Det skal bemærkes, at bådenes antal i Agger især blev påvirket af udbygningen af Thyborøn Havn.

Som nævnt er det turisme, som er det bærende erhverv for bebyggelserne ved Vesterhavet.

En gennemgang af funktioner og deres antal i Vorupør giver et tydeligt billede af den manglende sammenhæng mellem funktioner og indbyggertal, uden turister vil der ikke være basis for funktionernes eksistens.

Købmand Kim Poulsen, Vorupør har flg. Bemærkninger til omsætningen i dagligvarebutikkerne i Vorupør: »Der er ca. 300 husstande i byen á ca. 50.000 kr. svarende til 15.000.000 kr. årlig. De 4 dagligvareforretninger sælger for 35-40.000.000 kr. incl. moms, hvilket medfører, at der bliver solgt for mindst 20.000.000 kr. mere end de lokale forbruger.

Nedenstående figur viser omsætningen pr. måned for MERKO, Vorupør 2004 og 2005.

Det kan tilføjes, at forskellen mellem højsæson og den resterende del af året er en del mindre end tidligere. Til den konstatering kan yderligere føjes til: a. positivt, fordi der er mere helårshandel og b. negativt, fordi der ikke er så mange turister i højsæsonen. Jeg tror, bemærkningerne gælder for alle dagligvarebutikkerne i byen«.

En oversigt over servicefunktioner i Vorupør:

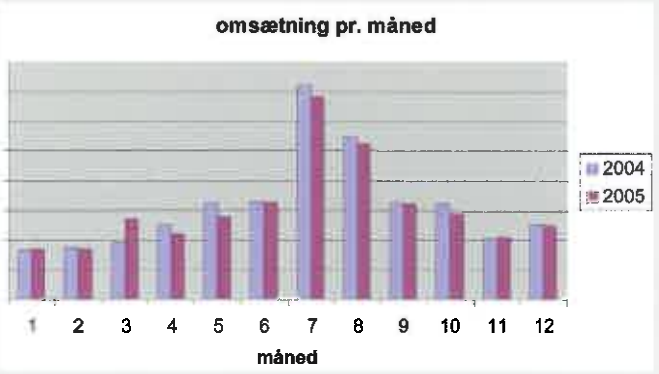
Offentlige institutioner: Børnehave og skole (0.-7. klasse), folkekirke.

Håndværk og reparationsvirksomheder: Ca. 10.

Helårsforretninger: Kolonial m.m.(2), bager, slagter, beklædning og gaveartikler, hotel, café, lysstøberi, pengeinstitutfilial, udlejning af fritidsboliger (5).

Sæsonforretninger: Fisk (2), frugt og grønt, forskellige turisttilbud (godt 10), restaurant + cafeteria (3), campingplads, museumsafdeling, turistinformation.

Til sammenligning kan nævnes, at bebyggelser med ca. samme indbyggertal har et antal håndværks- og reparationsvirksomheder på samme niveau som Vorupør. Antallet af helårs- og sæsonforretninger er langt mindre end i Vorupør. Det gælder Frøstrup (ca. 700 indb.), Klitmøller (godt 800 indb.), Sjørring (ca. 700 indb.) og Vestervig (ca. 800 indb.).

Tanker vedr. omsætning i turistområdet:

Vorupør har 300 hust. á ca. 50.000 kr. =
15.000.000 kr

De 4 dagligvarebutikker sælger for ca.: 35-40.000.000 kr. incl. Moms

Dvs. at der bliver solgt for mindst 20.000.000 mere end de lokale forbruger. Vi har stadig både slagter og bager. Den eneste anden by i Thisted kommune, hvor der er begge dele er i Thisted og Hurup.

Kaj Nysted

Foto th.: Thybanen mellem Sjørring og Todbøl.

Gode forbindelser

Af Knud Holch Andersen og Orla Poulsen

Infrastruktur hedder det med et fagudtryk. Alt det, der fysisk får et samfund til at hænge sammen og forbinder det med andre samfund. En del er usynligt, skjult i kabler og rør. Andet er særdeles synligt som havne, broer, jernbaner og vejanlæg. I mange tilfælde vil det være politiske og økonomiske kræfter langt væk fra Thy, der har bestemt, hvordan betingelserne skal være. Samtidig er infrastrukturen helt afgørende for lokalsamfundets udviklingsmuligheder og dermed fremtiden.

I Thy har trafikale nydannelser markeret afgørende vendepunkter i den historiske udvikling. Man kan tænke på anlægget af Thisted Havn i 1840, jernbanen til Struer 1882 og Hanstholm Havn i 1967 og lufthavnen i 1970. For slet ikke at tale om telegrafforbindelsen fra 1858 og telefonnettet fra 1891, der i 1908 fik forbindelse til verden uden for Thy. Også fjernere anlæg som Sallingsundbroen, Storebæltsbroen og 1990'ernes kraftige udbygning af det jyske motorvejsnet har påvirket Thys muligheder. Endelig har IT-revolutionen fra midten af 1990'erne vendt op og ned på vilkårene for kommunikation.

Det moderne industri- og servicesamfund er baseret på en voldsom daglig kommunikation og mobilitet. Det gælder både internt i Thy og forhold til de centre, vi er afhængige af.

Historisk set har Thy befundet sig i en »geografisk spændetrøje«. Endnu ved midten af 1900-tallet var en togrejse Thisted-København i bogstaveligste forstand en dagsrejse. På flere måder er vilkårene blevet bedre, spændetrøjen er løsnet, men det er fortsat en kendsgerning, at Thy er den egn af Jylland der, – med mere end en times

Losning af maltbyg på Thisted Havn.

landevejskørsel – befinder sig længst væk fra det østjyske motorvejssystem, der i løbet af 1990'erne har haft en særdeles dynamisk effekt for erhvervsliv og byudvikling. Denne isolation i forhold til »motorvejsdanmark« kan få alvorlige følger for Thys fremtidige muligheder. Der er rigeligt med undersøgelser, der kan påvise, at en gnidningsfri infrastruktur med let adgang til vækstcentrene er helt afgørende for et lokalsamfund, ikke mindst når det gælder om at tiltrække nye virksomheder og højtuddannede befolkningsgrupper.

Bilismen

Samfundslivet i Thy har længe stået i bilens tegn. Historisk set har personbilen, varebilen og lastbilen været den teknologiske forudsætning for, at den afgørende industrialisering af Thy gennem de seneste tre-fire årtier overhovedet har kunnet finde sted.

Inden for rammerne af den nye Thisted Kommune med næsten 24.000 arbejdspladser sørger 17.500 privatbiler og godt 4.000 last- og varevogne for, at det hele kan fungere. Bilparken er vokset med 1800 biler inden for de sidste ti år. Det store antal køretøjer er grundlaget for, at en overvejende del af thyboerne hver dag kan møde op på deres arbejdspladser, bringe børn til og fra institutioner og skoler, foretage indkøb og udføre et utal af serviceopgaver. Bilen er også den afgørende forudsætning for, at de mange mindre bysamfund i Thy har kunnet fastholde en overvejende del af deres beboere.

Et blik på pendlingsmønstret mellem de tre tidligere Thy-kommuner kan give et indtryk af de daglige trafikstrømme. Der bevæger sig ca. 3.400 ind i Thisted Kommune hver dag samtidig med, at der bevæger sig ca. 2.700 ud af kommunen. Udvekslingen foregår i overvejende grad med de to andre Thy-kommuner. Der er også en mindre udveksling af arbejdskraft med Mors. Men pendlingen til og fra fjernere bysamfund er meget svag. Smertegrænsen for en pendler er sikkert omkring en times kørsel fra hjem til arbejde. Dermed bliver der en ganske god overensstemmelse mellem den ny storkommune og det lokale arbejdsmarked. Men samtidig understreger det, at den geografiske spændetrøje fortsat har sin virkning. Thy befinder sig fortsat i en form for isolation, når det gælder

Færgen over Thyborøn Kanal.

daglig udveksling af arbejdskraft med de dynamiske bysamfund langs motorvejsnettet. I det østlige Jylland har motorvejsnettet i væsentlig grad nedsat rejsetiderne til de store bysamfund.

Denne øgede tilgængelighed har Thy kun i meget begrænset grad fået andel i.

Ifølge vejdirektoratets undersøgelser er den gennemsnitlige afstand mellem bolig og arbejde i Ny Thisted Kommune på 12,1 km. Det tyder ikke på, at thyboerne har længere til arbejde end andre danskere. I Albertslund er afstanden til sammenligning 15.9 km.

Den kollektive transport har i Thy en absolut sekundær rolle i forhold til privatbilismen. Det er kun 5% af arbejdskraften, der benytter bus eller tog i forbindelse med den daglige vej til arbejdet. I Albertslund er det 18%. Samtidig er det en kendsgerning, at 6.000 husstande – næsten en tredjedel af samtlige husstande i Albertslund – ikke har nogen bil. For de »billøse« voksne og for børn og unge bliver det kollektive tilbud afgørende.

En transportkorridor

Set i et mere overordnet nordeuropæisk perspektiv er Thy

Anlæggelse af omfartsvejen ved Nors.

ikke nødvendigvis så isoleret. Egnen har – med Hanstholm Havn – mulighed for at danne et afgørende brohoved i den transportkorridor, der kan forbinde de nordatlantiske samfund og den vestnorske økonomi med kontinentet. I 2005 blev det omsat 300.000 tons om året på Hanstholm Havn, hvilket er en tredobling siden 1995. Samtidig er passagermængden vokset fra lidt under 100.000 i 1995 til 250.000 i 2001. Med »West Link« blev der i 1994 etableret et organiseret samarbejde mellem amter, kommuner og havne på Norges vestkyst og i Nordvestjylland for at markedsføre denne transportkorridor.

De store godsmængder fra Hanstholm Havn kombineret med, at den altovervejende del af produkterne til og fra de mange virksomheder i Thy skal transporteres pr. lastvogn, stiller betydelige krav til det overordnede vejsystem. Især rute 26, der forbinder Hanstholm med Viborg. Her er trafikbelastningen inden for de seneste ti år steget med 40%. Rute 11, der forbinder Fjerritslev med Struer, har oplevet en øget trafikbelastning på 17%.

Gennem f.eks. omfartsvejene ved Thisted og senest Nors er det overordnede vejnet gradvist blevet forbedret, men det bliver fortsat en betydningsfuld lokal- og regionalpolitisk udfordring at udbygge det eksisterende vejnet i et omfang, der kan sikre en gnidningsfri afvikling af den voksende trafik og samtidig muliggøre en effektiv og tidsbesparende tilknytning til det motorvejsnet, der er afgørende for langdistancetransporten af både gods og mennesker.

Hvis ikke det sker, vil det lokale erhvervslivs konkurrenceevne blive sat på en alvorlig prøve, og det vil være vanskeligt at tiltrække nye virksomheder såvel som ny arbejdskraft.

Thybanen

Det private selskab Arriva overtog i 2003 togdriften på Thy-banen efter en licitation. Skiftet til det engelske selskab blev mødt med en del skepsis af de thyboer, der gennem mange år har frygtet for, at banen skulle blive nedlagt.

I 2006 afvikles der er 12 ture på hverdage i begge retninger, 9 ture på lørdage og 8 ture på søndage.

Udgangspunktet for køreplanen på Thy-banen er at tilgodese de lokale behov for afvikling af trafik mellem stationerne i Thy, men også at skabe forbindelse til fjerntrafikken i Struer. DSB bidrag til fjerntrafikken er IC-tog, der dagligt kører 2 ture direkte til København og retur.

Togene på Thy-banen betjener stationerne i Thisted, Sjørring, Snedsted, Hørdum, Bedsted, Hurup, Ydby, Lyngs, Hvidbjerg, Uglev, Oddesund, Humlum og Struer.

Med Arriva skete der også en omlægning af kørslen. Før 2003 blev der brugt tre togsæt, som gjorde det muligt at køre med tættere frekvens end de to togsæt, som Arriva kører med nu. Arriva benytter sig af muligheden for at tilrettelægge kørslen med op til et interval på 2 timer og 59 minutter, som der må være mellem togene ifølge kontrakten med staten.

VAFT og Ringkøbing Amt har suppleret togtrafikken på Thybanen med en X-bus-rute mellem Thisted og Struer. Rute »992 X« har fire ture i hver retning på hverdage. Privatiseringen har således ikke styrket banedriften. Tværtimod.

Busbetjening

Den kollektive bustrafik i Thisted, Sydthy og Hanstholm kommuner består i 2006 af 3 X busruter, 8 regionale ruter, 9 lokale ruter og 4 bybusruter i Thisted.

Trafikudbuddet i Thy kan måles i forhold til antal køreplantimer – hvor mange timer busserne kører – i antal busser, der anvendes til kørslen, og i antallet af dobbeltture på de forskellige ugedage. Disse data præsenteres i figur 1. Der er valgt data fra 1978, før det fælleskommunale trafikselskab VAFT blev dannet, fra 1983, som var det første regnskabsår, hvor VAFT kørte både regional og lokal kørsel samt 2004, som er det seneste regnskabsår for VAFT.

Figur 1	1978	1983	2004
Dobbeltture – hverdage	117	197	240
Dobbeltture – lørdage	48	57	70
Dobbeltture – søndage	34	49	56
Antal busser	22	30	28
Køreplantimer	47.300	70.500	78.800
Passagerer pr. uge	16.000	44.000	37.000

Figur 1. Trafikudbud i Thy 1978, 1983 og 2004.

I opgørelsen indgår tal for hele ruter – f.eks. Thisted-Nykøbing, Thisted-Fjerritslev m.v.

Som det ses, har der været en kraftig udbygning af den kollektive trafik. Målt i køreplantimer er trafikken fra 1978 til 2004 vokset med 66%, mens antallet af passagerer er vokset med 131%. Ses der på perioden 1983 til 2004, er trafikken vokset med 11%, mens passagertallet er faldet med 16%.

Tog- og rutebilstationen i Thisted.

En forklaring på, at passagertallet er faldet, selv om kørselsomfanget er steget, kan være, at der er sket ændringer i befolkningssammensætning og i antallet af husstande med én eller flere biler.

I perioden fra 1978 til 2004 er befolkningstallet i Thy faldet med ca. 9% som helhed, men i gruppen af skolesøgende børn og unge under uddannelse har der faktisk været en tilbagegang på ca. 23%.

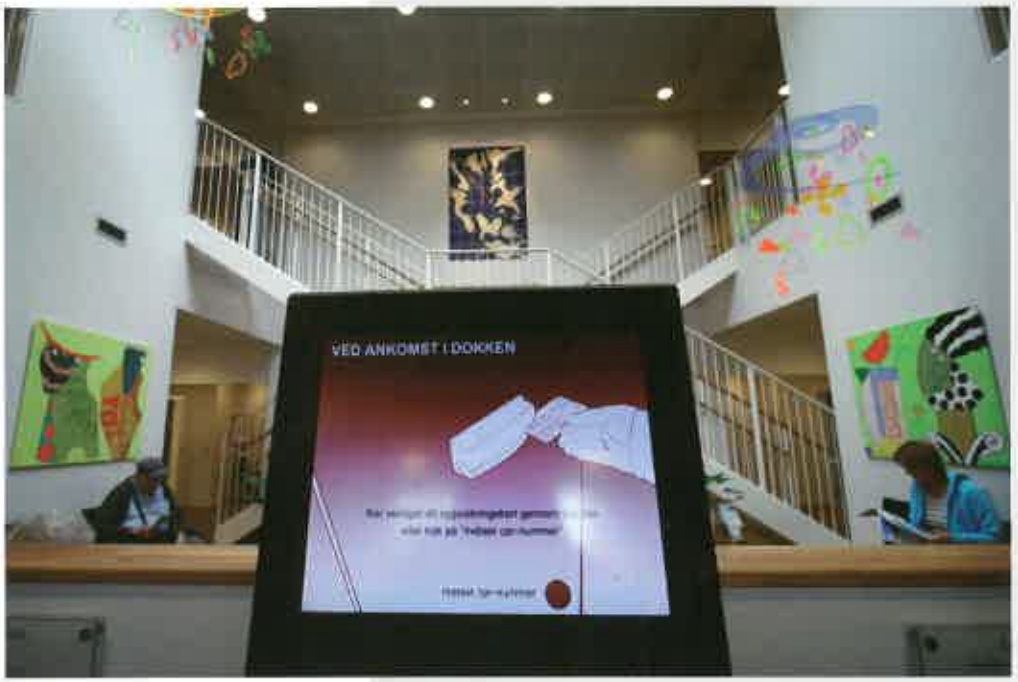
VAFT har i de senere år indført mere behovsstyret kollektiv trafik – f.eks. teletaxi. Det skyldes ønsket om fortsat at give borgerne mulighed for kollektiv trafik – også selv om passagertallet er så lille, at det ikke berettiger til indsættelse af en stor bus. I 2000 var der 3 teletaxiruter, mens der i 2006 er 7 ruter. Det kan f.eks. være lørdag formiddag eller i skoleferien, at der indsættes teletaxi i stedet for bus, da passagertallet passer bedre til en bil end en bus. Passagererne betaler, hvad der svarer til en sædvanlig busbillet.

I 2004 indførte VAFT desuden en fladedækkende telebetjening »VAFTtur for alle«, hvor alle borgere for ca. halv taxameterpris kan blive kørt fra adresse til adresse i hele Viborg Amt. Det nye tilbud er en sidegevinst i forhold til, at VAFT i et stort it-system koordinerer forskellige, offentligt betalte særkørsler, f.eks. siddende patientkørsel, handicapkørsel og kørsel til dagcentre. De ledige pladser og vogne anvendes til at tilbyde »VAFTtur for alle«.

Et tilbageblik på VAFT

Kollektiv-trafikloven fra 1978 gjorde det muligt at oprette trafikselskaber i Danmark. Forud for oprettelsen af VAFT – Viborg Amts Fælleskommunale Trafikselskab – i 1981 blev der udarbejdet en plan og redegørelse for den

Patienter i behandlerhuset Dokken i Thisted modtages af denne infostander.

Big Brother – på den go'e måde!

Dokken kaldes det nye Behandlerhus på Thisted Havn, hvor hovedparten af de praktiserende læger i Thisted har placeret deres praksis i et fællesskab med andre praktiserende behandlere inden for sundhedssystemet.

Patienterne mødes i Behandlerhuset af en elektronisk infostander. Når man stikker sit sygesikringskort ind i standeren, gives der elektronisk besked til patientsystemet – og ved en aftalt tid vises man vej til sin læge. Samtidig registreres, at patienten er ankommet.

Der er en række faglige og økonomiske fordele ved, at praktiserende læger kan udnytte fælles ressourcer, bl.a. kliniksygeplejerske, laboratorie- og ikke mindst it-funktioner. Et moderne digitalt telefonsystem har indbygget ventekøfunktion. Ved opkald fra patienter vises patientens journaloplysninger straks på lægens skærm. Patientjournalsystemet er etableret som et samlet system, hvor hver enkelt klinik har adgang til egne patienters data, men når en læge f.eks. udfører en vagtfunktion, har han adgang til alle klinikkers data. Når lægen er på sygebesøg, kan han via sin mobiltelefon sende journaloplysninger direkte til sekretæren, som vedligeholder journalen. Adgangen til information udbyttes optimalt og sikrer en hurtig og effektiv behandling af patienterne. Dokkens it-system kan kommunikere med sygehuse og kommunernes social- og sundhedsafdelinger og ældrecentre. Herudover åbnes der for yderligere adgang til den fælles, offentlige sundhedsportal, hvor der kan hentes medicinprofil, diagnostiske undersøgelser og faglige anbefalinger. En hurtig bredbåndsforbindelse giver mulighed for, at læger kan holde videokonferencer uden at spilde tid på landevejen.

kommende kollektive trafik samt en statusrapport for den eksisterende buskørsel i hele amtet.

Før etableringen af VAFT kørte de private vognmænd deres egne ruter, som de fik koncession til fra Trafikudvalget i Viborg Amt. Typisk fik de ret store, ukoordinerede tilskud fra amt og kommuner for at kunne opretholde et vist serviceniveau, som bl.a. tjente til transport af skoleelever og elever på ungdomsuddannelserne. Hensigten med loven om kollektiv trafik var at give amt og kommuner mulighed for at koordinere den kollektive trafik til gavn for kunderne – men også beføjelser til at planlægge den trafik, som de i flere år havde betalt store tilskud til. Rutenettet blev tilrettelagt under hensyn til region- og kommuneplaner. Før VAFT blev etableret i 1981, kørte en del flere busruter direkte til Thisted. Mange af disse blev afkortet, så passagererne skulle skifte til toget i stationsbyerne Hurup, Bedsted, Snedsted og Sjørring for at komme til Thisted. Det skete både for ruterne i Sydthy Kommune, hvor bl.a. Agger og Vestervig mistede deres direkte busforbindelse til Thisted, ligeledes for busruten fra Vang, Nørhå, Snedsted, Vesløs m.fl. På denne måde blev passagererne i den kollektive trafik »tvunget« over i togene eller til at skifte til de nye regionale ruter. Dette skete bl.a. for at fastholde og øge benyttelsen af Thybanen.

I 1980'erne var der et stort behov for kollektiv trafik fra hele Thy til fiskeindustrien i Hanstholm – VAFT kørte med busser fra bl.a. Snedsted, Frøstrup m.v. Dette behov er ikke længere til stede.

Der er løbende sket tilpasning af den kollektive trafik, herunder nedlæggelse af lokalruter i 1989. I Thy gik det ud over rute 118 Vilsund-Stagstrup-Sundby, 119 Snedsted-Sønderhå, 152 Frøstrup-Lild Strand-Vesløs og 254 Koldby-Hørdum-Villerslev. Disse 4 lokalruter blev dog videreført af kommunerne som skolebusruter. Nedlæggelser af folkeskoler har også gennem årene ført til ændrede behov for buskørsel. Ligeledes er bybuskørslen i Thisted udbygget.

I de første mange år med kollektiv trafik var det kun køreplanerne for tog og busser, som blev koordineret, så passagererne kunne skifte mellem disse uden de store ventetider. Først da takstsamarbejdet mellem busser og tog blev indført i 1997, fik passagererne den fulde glæde af koordineringen.

I mange år havde staten og Viborg Amt planer om at forlænge Thy-banen til Hanstholm Havn, og det var beskrevet i regionplanen. Planerne blev dog aldrig gennemført.

I 1997 lavede COWI-consult en undersøgelse af passagerernes rejsevaner bl.a. på Thy-banen. Undersøgelsen viste, at mange passagerer skifter dagligt mellem tog og busser i Thisted og Hurup, og at ca. 10% af passagererne i weekendtrafikken er fjernrejsende. Den koordinerede kørsel bruges i stort omfang, og der er fortsat behov for gode fjerntrafikforbindelser fra Thy.

Nyt nordjysk trafikselskab

Den 1. januar 2007 gennemføres strukturreformen i Danmark. Dette betyder, at Morsø og Thisted kommuner kommer til at høre under Region Nordjylland. Den kollektive trafik i disse kommuner skal fremover planlægges og koordineres af et nyt fælleskommunalt trafikselskab i denne region. Da kommunerne bliver større, bliver flere af de regionale ruter ændret til lokale ruter, som kun betjener én kommune. Fremover skal kommunerne alene bestemme kørselsomfang og frekvens på de lokale ruter samt afholde samtlige udgifter hertil. Hidtil har Viborg Amt betalt 50% af underskuddet for disse. Region Nordjylland skal bestemme kørselsomfang og frekvens på de regionale ruter og skal afholde samtlige udgifter hertil. Den ændrede struktur kan medføre ændringer i den kollektive trafik, og der kan evt. også som følge af kommunalreformen ske ændringer i skolestrukturen, som nødvendiggør ændringer i busruterne.

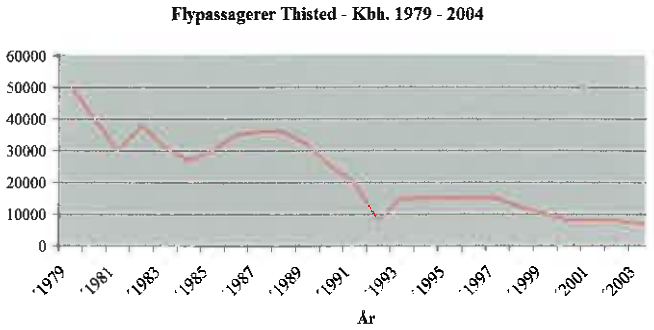
Thisted Lufthavn

Thy er som nævnt en udkant i den danske infrastruktur med København som det altdominerende centrum. For at understøtte den spæde industriudvikling og for generelt at bringe hovedstaden tættere på Thy blev Thisted Lufthavn i Tved etableret i 1970.

Dermed blev den hurtigste rejsetid mellem Store Torv i Thisted og Rådhuspladsen i København skåret ned til 2 timer – alt iberegnet!

Et fly fra Tved er stadig den hurtigste vej til hovedstaden. Vælger man at benytte et fly fra Aalborg, må man regne med en transporttid på tre timer; på landjorden små fem timer med bil og knap seks timer med tog.

»Thistedruten«, som flyforbindelsen hedder i dag, har haft en turbulent tilværelse. Den har flere gange været truet af lukning, og siden vinteren 2007 har den været indstillet. Først drev Danair ruten med SAS, Mærsk og Cimber som operatører. Da Danair i 1990 stoppede sit engagement i ruten til Thisted, bortfaldt samtidig de statslige tilskud, der havde gjort det muligt at benytte relativt store fly. Flytrafikken mellem Thisted og København blev herefter udliciteret til mindre private selskaber, først Muuk Air og siden Sun Air, der begge stoppede beflyvningen, fordi det var for dårlig en forretning for dem.

De bedste år i slutningen af 1970'erne havde ruten ca. 50.000 passagerer. Men det krævede luksuriøse fly og adskillige flyafgange dagligt at komme op på dette tal. Så derfor var flyene kun kvartfulde. Efterhånden som flyene

Ruteflyveren er landet i Thisted Lufthavn ved Tved.

Forbindelsen nedad

Thisted har en særlig plads på Danmarkskortet, når det gælder udnyttelse af undergrundens varme vand til energiformål. Det geotermiske anlæg ved kraftvarmeværket i Thisted var 2006 det første af sin art i Danmark. I 2004 blev der dog også taget et demonstrationsanlæg i brug ved Amagerværket ved København.

Geotermiens historie i Thisted begyndte først i 1980'erne, da DONG (Dansk Olie og Naturgas) gennemførte prøveboringer for at undersøge mulighederne for at udnytte varmen i undergrunden. I 3280 meters dybde fandt man vand, der var 107 grader C. Men det kunne ikke udnyttes, fordi der ikke var nok vandtilstrømning. Men det var der i et lag i 1200 mesters dybde, hvor vandtemperaturen var på 45 grader C, men her var det nødvendigt at supplere med en varmepumpe for at få temperaturen op.

Thisted Varmeforsyning overtog driften af det nye geotermiske anlæg, der i 1988 blev udbygget til at kunne forsyne 1000 enfamiliehuse med varme. Siden da har Thisted Varmeforsyning investeret i endnu mere effektive varmepumper, således at udnyttelsen af geotermisk varme i 2006 dækker opvarmningen af 2000 enfamiliehuse. En effektiv udnyttelse af lokale energikilder bevirker, at Thisted Varmeforsyning klarer næsten hele varmeproduktionen i ved hjælp af lokale energikilder: affald, halm og geotermi.

Varmepumpen på Thisted Varmeforsynings geotermiske anlæg.

på ruten blev mindre i størrelse og mindre luksuriøse, svandt også passagertallet ind.

Da Scancon Airways kom til, blev passagerantallet stabiliseret med omkring 8000 pr. år. Udbuddet af sæder blev tilpasset hertil. Det daglige antal afgange blev reduceret til 2, nemlig morgen og aften, og der blev indsat små fly af typen Bandirante med plads til 15 passagerer. Stewardessen måtte passagerne tænke sig til, men servicen var i top. Af alle indenrigsruter var det kun på Thi-sted-ruten, passagerne blev budt på rundstykker, vand, øl og gl. dansk.

På grund af nogle fejlslagne ruteprojekter, der ikke havde med trafikken til Thisted at gøre, måtte Scancon Airways opgive ævred og indgive konkursbegæring. De flyvende medarbejderne ved ruten og personalet i Thisted Lufthavn så imidlertid en mulighed for at fortsætte ruten mellem Thisted og København som selvstændig forretning og oprettede til dette formål selskabet Flying.dk., hvis økonomi blev sikret ved en fælles drift af ruten og lufthavnen. Medarbejderne sikrede på denne måde deres arbejdsplads, og Thy bevarede en direkte flyforbindelse til omverdenen med to daglige afgange med Bandiranten. Og der er stadig råd til kaffe og gl. dansk.

Den elektroniske motorvej

Samtidig med at flytrafikken mellem Thisted og København er stagneret, er den elektroniske trafik eksploderet. I 2005 havde 79% af befolkningen adgang til internet fra hjemmet, og heraf havde syv ud af ti adgang via en bredbåndsforbindelse. Ifølge en undersøgelse foretaget af Danmarks Statistik i 2005 benyttede 72% af befolkningen internet mindst en gang om ugen for at søge information, benytte online services og til kommunikation.

25% af befolkningen havde købt varer og tjenester via internet inden for den sidste måned, og 87% e-handlede fra danskprogede hjemmesider. For bare få år siden var det vanskeligt at forestille sig, at informationsteknologi

Vindmøller ved Hillerslev.

kunne udvikle sig til en så integreret del af både arbejds- og privatliv på så kort tid.

En hurtig udrulning af en ny IKT-infrastruktur er blevet en forudsætning for velstand og skabelsen af arbejdspladser. Vi har vænnet os til de nye gloser, som den nye teknologi benytter. Og vi har vænnet os til tanken om, at en stadig mere effektiv udnyttelse af den moderne informations- og kommunikationsteknologi også er en forudsætning for høj produktivitet – og konkurrenceevne i en globaliseringstid.

I 2006 gik det regionalt ejede selskab *Midtvest Bredbånd A/S* i gang med at etablere lynhurtige fiberforbindelser, som skulle være fuldt udbygget senest 2013.

Lærer Egon Østergaard fra Nors åbnede i slutningen af 1980'erne en beskeden it-biks i et tidligere ligkistemagasin i Storegade i Thisted. 20 år senere står han i spidsen for »thy:data«, en hastigt voksende it-virksomhed med afdelinger over hele landet og mere end 130 medarbejdere indenfor rådgivning, programmering og teknisk support med speciale inden for forretningsløsninger til produktionsvirksomheder samt den regulerede industri f.eks. den farmaceutiske, der stiller store krav til dokumentation. I mere en én forstand er gode forbindelser en forudsætning for, at en virksomhed som thy:data kan udvikle sig. Bredbåndet sørger for den daglige kontakt mellem de geografisk spredte afdelinger og samarbejdspartnere over hele verden. Og netop it-produktet, som Thy:Data kan levere, egner sig fortrinligt til at blive transporteret ad de elektroniske motorveje, der er netværket i den nye globale virkelighed.

Ifølge Egon Østergård er hurtige bredbåndsforbindelser en forudsætning for, at Thy stadig kan være en dynamisk del af det danske samfund. Det er it-direktørens opfattelse, at det er nødvendigt at ethvert hjørne af det danske samfund har de samme basale vilkår, hvad angår muligheden for at anvende it både privat og erhvervsmæssigt. Thy har allerede mange driftige erhvervsvirksomheder, som i det daglige skal konkurrere med østdanske – og nu ikke mindst udenlandske firmaer. Thy har et uddannelsescenter, som fostrer fremtidens thyboer, som jo også gerne skulle kunne begå sig, og kommunen og dens institutioner skal kunne tilbyde service. For Egon Østergaard er det også vigtigt, at befolkningen i Thy får de samme muligheder for at benytte bredbånd som andre steder i en tid, hvor internet smelter sammen med alle medier. Fremtidens analfabeter er ikke personer, der ikke kan læse skrift, men personer der ikke kan håndtere det fremherskende kommunikationsmiddel, hævder Egon Østergaard – i en tid, hvor entreprenørmaskiner pløjer lyslederkabler ned i den thy'ske muld, og familierne langs kablerne overvejer, hvilken fibernetpakke de skal købe.

Bladhuset går sine egne veje

Af redaktionssekretær Jørgen Mortensen

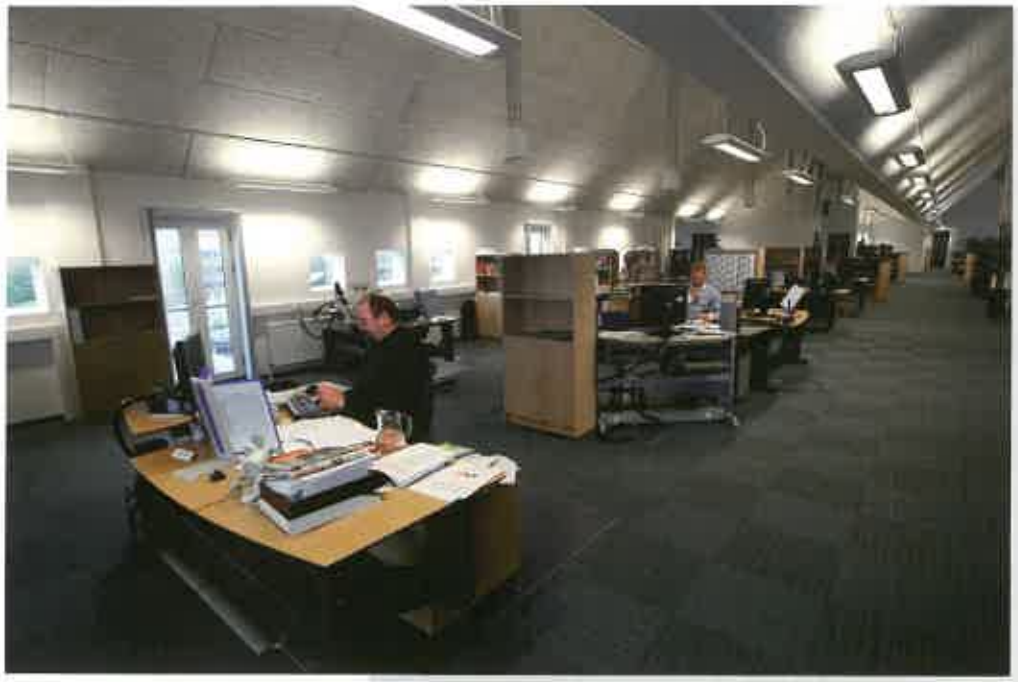
En egn uden egne nyhedsmedier bliver let et appendiks til verden udenom. Det kunne også gælde for Thy, som jo på det trykte ord kun har et nyhedsmedie tilbage, Thisted Dagblad. En bladvirksomhed, der var en del af bladkoncernen De Bergske Blade, indtil bladet den 10. oktober 2006 blev skilt ud og købt af Nordjyske Medier A/S. Nordjyske er baseret i Aalborg og dækker Nordjyllands Amt med en række forskellige medier, bl.a. lokalt tv. Købet var et led i en større europæisk mediehandel.

Også før udskillelsen var Thisted Dagblad en ener blandt de seks bergske dagblade.

Thisted Dagblad ser nemlig i modsætning til sine søsterblade mod nord til den nye Region Nordjylland. Bladet vil derfor medvirke til, at Thy – den nye Thisted Kommune - ikke bliver et appendiks, men en aktiv og velorienteret del af den nye region.

Bladhuset på Sydhavnsvej 5 i Thisted er en moderne medievirksomhed, der ikke alene bygger på det skrevne ord på avispapir, selv om det også udgiver tre ugeaviser

ved siden af dagbladet: Thisted Posten, Thylands Avis og Hanstholm Posten. Virksomheden er også i æteren med radiokanalen Nordvestjylland Guld FM og på internettet på www.thisted-dagblad.dk.

Nyhederne har således ikke lang vej fra hændelse til udbredelse. Faktisk sker der ofte, at fotograf eller journalist på stedet går direkte i æteren, og at nyheden kort efter finder vej til internetudgaven, mens der arbejdes videre på den bredere dækning i næste udgave af dagbladet.

Nordjyske Mediers planer med Thisted Dagblad er i skrivende stund ikke kendt i detaljer, men der er ingen tvivl om, at Thy om kort tid også vil være dækket af lokalt tv.

Thisted Dagblad blev grundlagt i 1882 som Thisted Amts Tidende og skiftede navn ved den seneste kommunalreform i 1970.

Thy dækkes desuden på TV-siden af TV MidtVest i Holstebro og på radiosiden af DR Radio Midt og Vestjylland også i Holstebro. Radioen har dog også mindre studiefaciliteter i Thisted.

Fakta

Bladhuset, Sydhavnsvej 5, Thisted
Udgiver: Thisted Dagblad, Thisted Posten, Thylands Avis, Hanstholm Posten samt Nordvestjylland Guld FM og www.thisted-dagblad.dk
22 redaktionelle medarbejdere – dagblad, ugeaviser og radio
12 administrative medarbejdere – bladsalg, annoncer m.v.
Thisted Dagblad har en lokalredaktion i Hanstholm, hvor også Hansthom Posten har kontor
Thylands Avis har eget kontor i Hurup

Foto th.: Snakken går i et af de gamle redskabshuse i Vorupør.

Dialekt og regionalsprog

Af Torben Arboe

Thybomålet og dets forskelle fra dels de øvrige vestjyske dialekter, dels de østjyske dialekter i Hanherred og Vendsyssel, er tidligere beskrevet af Peter Skautrup i den oprindelige *Landet mod Nordvest – Thy og Vester Han Herred.bd. I* (1946). Det gamle thybomål, den klassiske thydialekt, skal også behandles her; men først vil jeg ud fra en spørgeskemaundersøgelse i efteråret 2005 give et bud på, hvordan dialekten betragtes af de unge i nutiden: bruger mange den stadig, eller er de fleste slået over til rigsdansk?

Nutidens nordvestjysk

Som andre dialekter har thybomålet tabt terræn over for rigsmålet lige fra sidste halvdel af 1800-tallet til i dag, dels ved at dialektbetegnelser forsvinder fra dagligsproget, når gamle redskaber og arbejdsprocesser udgår, dels ved at nye tekniske ord mv. kommer ind, med rigsdansk eller udenlandsk udtale. Nye jobtyper via industrialiseringen, stadig længere skolegang, større mobilitet, nye medier medvirker også til udtyndingen af dialekterne. Alligevel taler mange stadig en form for dialekt, også i Thy.

Hvis man skal sige det meget kort, kan man nøjes med tre sproglige træk til grundlæggende at indplacere en persons sprog som thybomål eller thydialekt: vedkommende siger 1) ›æ‹ i stedet for ›jeg‹, hvor de fleste andre dialekttalende jyder siger ›a‹, 2) har foransat kendeord ved navneordene, f.eks. ›æ mand‹ i stedet for ›manden‹, og 3) har vestjysk stød i udtalen af visse typer af ord, f.eks. *kjæˀp* (= kæppe), *haˀt* (= hatte), *ståˀk* (= stokke). De to første dialekttræk er meget nemme at høre, mens det kan være lidt vanskeligere med det tredje. Alle tre træk forklares nærmere i afsnit 2.1.

Foruden de tre hovedtræk er flere andre dialekttræk i varierende omfang, mange steder med tillempninger, gået i arv fra forældre til børn – måske med undtagelse af dels Thisted som gammel administrationsby mv., dels Hanstholm, der som eneste store fiskerihavn i landsdelen har tiltrukket mange udefra i de seneste 30-40 år. Af nogle børn er dialekten måske tillært af andre børn i kammeratskabsgruppen, hos nogle forstærket dér, hos andre tværtimod afsvækket derigennem (drilleri mv.).

For at få et indtryk af thydialektens stilling i dag gennemførte jeg i efteråret 2005 en lille undersøgelse vedr. unges brug af og holdning til dialekten hhv. rigsdansk, i form af et spørgeskema »Sproget i Thy« med ca. 25 spørgsmål[1], som jeg fik besvaret af eleverne i 9. klasserne på 5 skoler. At jeg valgte dette, skyldtes især, at det er de unge, der er afgørende for, hvilken sprogform der vil blive anvendt i fremtiden: har de allerede nu skippet dialekten, begynder de næppe at tale den igen senere. Desuden må man antage, at 9. kl. er god at spørge: her har eleverne tænkt over flere sproglige forhold end i 7.-8. kl., eller de vil hurtigere kunne gøre det, når de bliver spurgt. For 20-30 år siden blev der foretaget udførlige undersøgelser, især via bånd-optagelser, af skolebørns brug af dialekt og rigsdansk, f.eks. på Hirtshals-egnen[2] samt Fjerritslev- og Skive-egnen, men desværre ikke i Thy. Tilsvarende undersøgelser havde jeg slet ikke mulighed for at udføre nu, men måtte nøjes med et spørgeskema til eleverne. De 5 skoler blev udvalgt efter, at de skulle repræsentere dels hver af de 3 gamle Thy-kommuner, dels land- over for byskoler, endvidere mindre skoler over for større. På Hanstholm, Koldby og Vestervig skoler fik jeg hvert sted 20-25 besvarelser, på så vel Snedsted som Thisted Østre skole 55-60 stk., i alt 184 besvarelser fra elever født i 1990 (enkelte 1989 hhv. 1991). Undersøgelsen indgik ikke i et dansktime-forløb eller lignende; jeg indledte blot med en kort præsentation af thy-dialekten over for rigsdansk ud fra de tre hovedtræk ovenfor, så de unge kunne have en fornemmelse af, hvad der hørte ind under ordet ›dialekt‹ i skemaet. Det fik flere af dem til at bemærke, at de nok ikke talte »rigtigt rigsdansk«, men heller ikke »rigtig dialekt«. Hertil var svaret, at det heller ikke var afgørende i denne sammenhæng, blot de skrev, hvad de selv vurderede deres sprog som i de enkelte situationer mv., der nævnes på skemaet: jeg ville ikke komplicere situationen ved at introducere begrebet »regionalsprog« for de unge, men have et klart skel mellem dialekt på den ene side og rigsdansk på den anden.

I besvarelserne er der da også kun 2 af de 184, der betegner sig selv som udelukkende dialekttalende. 77 anfører, de kun taler rigsdansk; 51 markerer, at de kan tale både dialekt og rigsdansk, mens 64 mener, at de taler en blanding af rigsdansk og dialekt (6 elever har afkrydset begge de to sidstnævnte muligheder). I alt ca. 110

Æ Beeshus ved Vestervig Kirke.

(= ca. 60%) anfører altså, at de bruger dialekten mere eller mindre. Det er i størst omfang bedsteforældre, de unge udelukkende taler dialekt med: 20-30 (ca. 15%) har i felterne her sat kryds ved »kun dialekt«, 40-50 (ca. 25%) ved »lige meget dialekt og rigsdansk«, ligeledes 40-50 ved »kun rigsdansk«. De resterende ca. 30% har ikke besvaret spørgsmålet; at dette tal ikke når op på ca. 42% (77/184), skyldes, at nogle, der i foregående spørgsmål har sat kryds ved »kun rigsdansk«, alligevel sætter kryds i et felt vedr. dialekt her. Med forældre taler 15-20 (ca. 10%) dialekt, 60-65 (ca. 35%) lige meget dialekt og rigsdansk, ca. 75 (40%) rigsdansk. Tallene vedr. brug af dialekt sammen med naboer er af samme størrelse. Ved søskende falder tallet for »kun dialekt« til 7 (ca. 4%), mens det ved »lige meget dialekt og rigsdansk« ligger på ca. 35 (ca. 20%) og ved »kun rigsdansk« på ca. 70 (knap 40%). Ved »venner i fritiden« og »skolekammerater« er rigsdansk-tallet oppe på 94 hhv. 99, altså 51-54%; ca. 50 (27%) taler her lige meget dialekt og rigsdansk, mens 6 hhv. 3 (dvs. 2-3%) kun taler dialekt.

Det er lidt overraskende, at brugen af »kun dialekt« sammen med andre i familien aftager så meget: fra ca. 15% med bedsteforældre til ca. 10% med forældre til ca. 4% med søskende. Til gengæld stiger andelen af »lige meget dialekt og rigsdansk« ganske vist fra ca. 25% med bedsteforældre til ca. 35% med forældre, men falder så markant til kun ca. 20% med søskende. Samlet set angiver altså ca. 45%, at de taler mere eller mindre dialekt med bedsteforældre og med forældre, men kun ca. 25%, at de anvender dialekt sammen med søskende. Da det samlede tal ovenfor vedr. brug af »kun dialekt« og »lige meget dialekt og rigsdansk« med venner og skolekammerater bliver ca. 30%, ser det således ud til, at brugen af dialekt de unge imellem samlet set falder til et niveau på 25-30%, mens

det mellem de unge og de voksne (bedsteforældre, forældre, naboer) ligger på ca. 45%. Et fald, der tyder på ret kraftig tilbagegang i brugen af dialekt fra de voksne generationer til den unge generation, idet man må gå ud fra, at de unge taler dialekt med de grupper, der i forvejen taler dialekt.

Betegnelsen »lige meget dialekt og rigsdansk« omfatter bl.a. rigsdansk med brug af dialektale ord og dialektalt eller regionalt farvet udtale, dvs. sprogvarianter, der ofte betegnes »regionalsprog«. Som antydet var nogle af de unge opmærksomme på problemet vedr. en skarp afgrænsning af dialekt over for rigsdansk; dermed kan også nogle, der har afkrydset »rigsdansk«, betragtes som regionalsprogstalende. Mange mener det nødvendigt for deres fremtidige arbejde, at de kan tale rigsdansk (110, dvs. ca. 60%), også selv om de regner med at blive på egnen: også rigsdansktalende kunder skal jo (med et citat fra en besvarelse) »kunne forstå, hvad man siger«. Dette behov vil regionalsprog kunne opfylde, og hvis undersøgelsen her kan tages som et repræsentativt udtryk for de unges holdninger til sproget i Thy generelt[3], ser det ud til, at dialekten fortsat vil blive svækket, men kompenseret via et nordvestjysk regionalsprog med thy'ske udtalesærtræk, måske en særlig thy'sk sprogtone.

Sommerhusnavn i Klitmøller.

Vi vil nu se nærmere på den dialekt, der danner baggrund for nutidens regionalsprog i Thy.

Den klassiske thy-dialekt

Efter Skautrups artikel i Landet mod Nordvest 1946 er der kommet enkelte behandlinger af dialekten som helhed[4] og af særlige forhold i dialekten til, som det fremgår af litteraturvejledningen[A]. I det følgende vil jeg beskrive de vigtigste træk i den klassiske thy-dialekt, som den blev talt frem til vel 1960'erne og til dels tales endnu af især ældre. Desværre tillader pladsen langtfra en så detaljeret beskrivelse af de mange træk, som de egentlig fortjener; men nærmere kan læses i artiklerne mv. i litteraturvejledningen.

Tre afgørende kendetegn

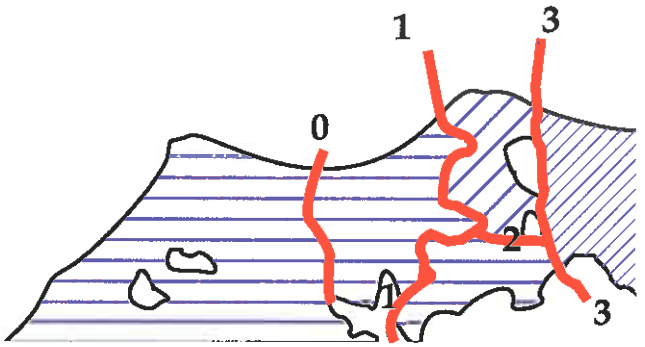
Som nævnt i indledningen er tre grundlæggende sproglige kendetegn (også kaldt kriterier eller træk) tilstrækkelige til at indplacere en persons sprog som thydialekt: 1) ›æ‹ i stedet for ›jeg‹, 2) foransat kendeord ›æ‹ i stedet for efterstillet ›-en‹ eller ›-et‹ ved navneord, og 3) vestjysk stød i udtalen af visse ordtyper. Disse dialekttræk kan forklares nærmere ud fra kort 1 og 2.

Kort 1 viser udbredelsen af dialektkriterierne 1 og 2, hvad angår det nordlige Thy, hvor forholdene er lidt komplicerede. *Dialekttræk 1*, ›æ‹ i stedet for ›jeg‹, altså ›æ‹ som det personlige stedord i 1. person ental, følger grænse 1 på kortet: vest for grænsen har Hjardemål-Østerild sogne og det øvrige Thy ›æ‹ i stedet for ›jeg‹, øst for grænsen har Lild-Tømmerby og sognene på Hannæs (dvs. Arup, Vesløs og Øsløs) alle ›a‹ som i det øvrige Hanherred og Vendssyssel. Her følger udbredelsen den gamle herredsgrænse: ›æ‹ i Hillerslev herred, ›a‹ i Vester Hanherred. Denne grænse er for øvrigt også indtegnet på kort 3 og dér benævnt »administrativ grænse«. Eksempler, der viser dette skel, findes bl.a. hos Jens Kirk og Johan Skjoldborg, nr. 2 og 3 af dialektforfatterne på kort 3. Hos Jens Kirk, vest for herredsgrænsen, hedder det således i titeldigtet *Nae i æ Thue* (= Nordpå i tjør-

nene) for samlingen fra 1949: *Lidt nurren te Hjarmål dæe er der en Bakk'/ ... dæe haa' æ tit goen mæ en Kyll' po æ Nakk'* (= Lidt norden for Hjardemål der er der en bakke / der har jeg tit gået med en kølle på nakken (dvs. med en tøjrkølle på skulderen)). Derimod skriver Johan Skjoldborg fra Øsløs, 10-15 km sydøst for Hjardemål og øst for herredsgrænsen, i digtet *Hjemm fræ* (= (der)hjemmefra) (1915): *A howe godt mi bette Ti* (= jeg husker nok min ›bitte-tid‹, dvs. barndomstid). Også C. M. C. Kvolsgaard, den først nævnte af dialektforfatterne på kort 3 og ligeledes øst for herredsgrænsen, anvender udelukkende ›a‹ i stedet for ›jeg‹ i de omfattende beretninger fra Lild sogn i 1880'erne (jf. litteraturvejledningen[A])[5].

Brugen af ›æ‹ i stedet for ›jeg‹ findes foruden i Thy også i Thyborøn-Harboøre området lige syd for Limfjorden, desuden i størstedelen af Sønderjylland. I Nørrejylland (nord for Kongeåen), siger man ellers ›a‹ i stedet for ›jeg‹. Den samlede udbredelse af ›æ‹ og ›a‹ for ›jeg‹ kan ses på kortet til artiklen *[3]a* i Jysk Ordbog (på webadressen www.jyskordbog.dk[6]).

Lidt mere forklaring kræver *dialekttræk 2*, brugen af foransat hhv. efterstillet (også betegnet: efterhængt) kendeord ved navneordene, f.eks. ›æ mand‹, ›æ hus‹ over for ›mand-en‹, ›hus-et‹, flertal: ›æ mænd‹, ›æ hu·s‹ (udtalt med langt u) = mænd-ene, hus-ene. Lige som det øvrige Vestjylland mv. har Thy foransat kendeord, på kort 1 markeret med vandret skravering frem til grænse 1, 2 og 3, idet også Hannæs har foransat kendeord, eller i hvert fald havde det tilbage i 1800-tallet. Udbredelsen af den østjyske (og rigsdanske) praksis er markeret med skrå skravering. Et eksempel fra Thy ses i de sidste ord i citatet fra Jens Kirk ovenfor: *po æ Nakk'* = på nakken, og senere i digtet: *æ Bakk', æ Liergraww'* = bakken, lergraven, desuden i flertal: *æ Klette, æ Bæer* = klitterne, bærrene. Foransat kendeord kan også iagttages hos Skjoldborg, f.eks. i titellinjen i digtet *I æ Awtægtsstow* (= I aftægtsstuen), og inde i digtet: *æ Brø', æ Seng, æ Klokk'* = brødet, sengen, klokken. Men Skjoldborgs digte viser også eksempler med efterhængt kendeord, i *Hjemm fræ* f.eks.: *Fywren, Præjstens* = fjorden, præstens, altså den østjyske praksis, her over for vestjysk praksis: *æ Krøij* = krøjen (et fiskeredskab). Mest iøjnefaldende er i dette digt en linje,

Kort 1. Dialekttræk 1 og 2.

Dialekttræk 1:
Personligt stedord i 1. person ental: 'jeg' udtales *æ* vest for grænse 1, *a* øst for grænse 1.

Dialekttræk 2: Foransat hhv. efterhængt kendeord ved navneord.

Foransat kendeord, kun fælleskøn (intetkøn findes ikke): *æ mand, æ hus* (= manden, huset), osv. (vestjysk)

Efterhængt kendeord, fælleskøn og intetkøn: *mand-en, hus-et* osv. (østjysk)

Efterhængt kendeord, kun fælleskøn (bortset fra betegnelser for 'masse', 'stof'): *mand-en, hus-en* (= huset), *skib-en* (= skibet), osv.

Intet kendeord (artikeløshed) ved visse navneord (*bæk, sø, klit* m.fl.): området mellem grænse 0 og grænse 3.

Grænse 2 skiller Lild-Tømmerby sogne mod nord fra Hannæs mod syd. Mellem grænse 1 og 3 nord for grænse 2 sagde man altså *a* for 'jeg' og fx *skiben* for 'skibet', syd for grænse 2 sagde man også *a* for 'jeg', men (oftest) *æ hus, æ skib* for 'huset', 'skibet' (osv.).

hvor efterhængt og foransat kendeord bruges side om side: *om Dawn* (= om dagene) *saa vel som æ Nætter* (= nætterne)[7]. Skjoldborg er sandsynligvis opmærksom på de blandede forhold i Øsløs på dette punkt, idet han som undertitel for digtet *Hjemm fræ* anfører: *Hannæsbomaal – ved Sprogskellet.*

I det tæt skrå-skraverede område øst for grænse 3 på kort 1 har dialekterne altid efterhængt artikel: mand-en, hus-et etc. Men i det mere åbent skrå-skraverede område mellem grænse 1 og 3 nord for grænse 2, dvs. i Lild og Tømmerby sogne, er forholdene ikke så enkle. Ganske vist har man efterhængt kendeord som i østjysk øst for grænse 3, f.eks. hos C. M. C. Kvolsgaard (jf. ovenfor) fra Lild: *bo'ðen* = båden, *ræw·lern* = revlerne. Men næsten alle navneord er fælleskøn ligesom i vestjysk, dvs. det ubestemte kendeord er ›en‹, og det bestemte kendeord i

Specielle Thy-ord og -betydninger

Ord, der kun er afhjemlet i Thy, er meget sjældne: de fleste kendes også i et større eller mindre naboområde til Thy. Her nogle eksempler på ord el. særbetydninger, der næsten udelukkende findes i Thy. Substantiv forkortes med s.

bovns substantiv – *bauns, bouns* [muligvis fra et ældre jysk *bageovnhus* (jf. bage·hus); spor. i ældre kilder fra Thy] = køkken.

ek·kage s. [muligvis fra tysk el. nedertysk ecke (= hjørne, kant, vinkel); Han og Thy] = lille rektangulært el. rombeformet brød bagt af hvede- el. rugsigtemel, ca. 10-15 cm langt og 7-8 cm bredt; blev oprindelig kun bagt til jul.

grand·kok s. – 1.sms.led: *grå·n-* [antagelig fra *grand* = lille urenhed; Thy, spredt på Mors; jf. *skylle·kok*] = kogekonens medhjælper, der ved gilder tog sig af det grovere køkkenarbejde (f.eks. opvask og kartoffelskrælning).

hvelsi, hvælsig adj. [udtaleform af *hvirvle-syg*, Thy, Han herred] = svimmel, især af at dreje for meget rundt.

krons s. *krøns* Thy, *krønsk* Han = krydderi.

ma'los s [Thy-N og Han] med sideformen **ma'losi** [spor. i Thy og på Herningegnen] = stor, tyk kvinde; skrummel. Sideformen findes hos J.P. Jacobsen i romanen *Fru Marie Grubbe s 10· Stine aa Buel* (= Boel), *de Malosier, de staar og bødler* (= arbejder tungt, besværligt)..., *men li vidt kommer de*. J. P. Jacobsen oversætter i note: *Malosie = stort, klodset Fruentimmer*. Nærmere herom i min 1985-artikel.

mon s. – i forb.: *det er der må'n om* = det kan ikke lade sig gøre; det nytter ikke (at prøve...) [Thy, Mors, Harboøre].

pumling s. [Thy; sporadisk på Mors] = æbleskive.

spræg adj. *spræ'g* [Thy; sporadisk i VHan og på Mors; vist fra norsk *spræk* = rask, fyrig] = overmodig, indbildsk. *en spræ'g kå'l* = vigtig karl, brovtende fyr.

stronni / strunni s. – *stron'i, strun'i* = kraftanstrengelse, hårdt tag; modstand [Thy, Mors; sporadisk i VHan] *han gjow· en swæ'r stron'i = han gjorde en svær stronni, han satte sig ordentlig til modværge*. Hillerslev Herred – (det tilsvarende verbum **stronnie** desuden kendt i Vendsyssel, sporadisk i MVJylland-N).

ulidelig adj. – spec., om person = utiltalende, frastødende [Thy, Mors; sporadisk i Han] *hu·, så u'lichle hon ær = uh, så frastødende hun er*. Torsted.

vætte adj. – *wæ'te* [denne udtale vist kun Thy-N (jf. *weg'ti* Thy-S)] – egentlig (=) vigtig, her vist kun speciel betydning: storsnudet, indbildsk.

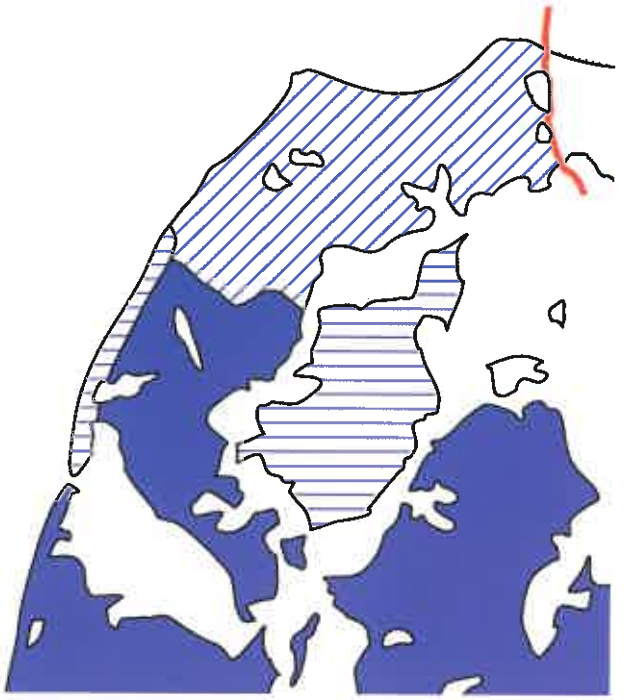
ental ved næsten alle ord er ›-en‹, også ved de ord, der i det øvrige østjysk og rigsdansk er intetkøn, f.eks. blus, skib: *blo'sen, skij'ben* = blusset, skibet[8]. Der findes dog enkelte intetkønsord i Lild og Tømmerby, nemlig betegnelser for »stof, masse«, der i vestjysk kan omtales med ›det‹, f.eks. ›det jord, det mælk‹. Som eksempler på denne særlige vestjyske fordeling af grammatisk køn kan fra Lild nævnes: *ij'seð, mjèlkeð* = isen, mælken, hvor *-eð* er dialektens (og i øvrigt rigsmålets) udtale af det bestemte kendeord ›-et‹ med ›blødt d‹. Men ud over de nævnte særegne forhold vedr. grammatisk køn og brugen af bestemt kendeord må det bemærkes, at i det omtalte område fra Hjardemål-Østerild til Lild-Tømmerby-Hannæs kan kendeordet helt udelades ved visse navneord! Mod vest er dette på kort 1 markeret som »grænse 0« (for: »intet kendeord«[9]), mod øst går det frem til grænse 3. Disse ord optræder i stort antal i Kvolsgaards beretninger, f.eks.: *ni·er we fyw'er* = nede ved fjord (dvs. fjorden); *i bèk we æŋ· o sø'* = i bæk ved ende af sø (dvs. i bækken ved enden af søen) s. 1-2 i »Fiskerliv«. Ifølge Skautrup (1946) er der her tale om en oldtidstilstand, hvor brugen af bestemt artikel (dvs. kendeord) »endnu ikke – 1000 år efter dens fremkomst – er trængt helt igennem« (s. 193). Området kan (eller kunne) dermed på dette punkt ses som en slags ingenmandsland, hverken østjysk eller vestjysk. Christiansen (1977) henfører de pågældende navneord efter tilhørsforhold til dels den »universelle cirkel«, f.eks. *himmel, hav, sol, klit, kær*, dels den »individuelle cirkel« vedr. person og ejendom, f.eks. *næse, nakke* hhv. *ovn, kakkelovn, loft, bryggers* (s. 12ff.). Forholdet er også undersøgt af Steen-Jensen (1972); »grænse 0« er fastlagt herudfra (s. 116). I de nævnte digte af Johan Skjoldborg ovenfor ses enkelte eksempler på manglende bestemt kendeord, f.eks.: *tæt we Fywestraaend* = ved fjordstrand(en); *pas't Ka'kel* = passede kakkelovn(en); desuden: *hvad Sol vild'mjen'* = hvad sol(en) ville mene (i digtet *Sommerdaw*).

Kort 1 viser altså det nordøstligste Thy og det vestligste Hanherred som delt mellem vestjyske og østjyske dialektale træk. Vestjysk er brugen af ›æ‹ i stedet for ›jeg‹, brugen af foransat kendeord ved navneord samt den særlige vestjyske brug af intetkøn ved stofbetegnelser; østjysk er (heroppe nordpå) brugen af ›a‹ i stedet for ›jeg‹, des-

uden brugen af efterhængt kendeord som i rigsdansk. Helt speciel er muligheden for undladelse af brug af bestemt kendeord. Med de viste grænser for de nævnte områder giver kort 1 altså ikke grundlag for en entydig grænse fra syd til nord, som i ét hug skiller vestjysk fra østjysk her. Nærmeste kandidat ville være grænse 1 fra nord drejende mod øst med grænse 2 og sluttende mod syd med grænse 3. Medtager vi træk 3, bliver billedet mere entydigt.

Kort 2 viser udbredelsen af dialekttræk 3, det vestjyske stød, i Nordvestjylland. Men det kræver lidt forudgående forklaring. I rigsdansk findes stød i mange ord, enten på vokal som i *stor*, *gå*, eller på konsonant som i *hjem*, *grøn*. I lydskrift kan det markeres med f.eks. apostrof efter den pågældende lyd: *sto'r*, *gå'*, *hjem'*, *grøn'*, eller man kan skrive stød på vokal med et særligt tegn, ›apostrof med prik under‹, her: *sto·r*, *gå·*, en praksis, jeg allerede har brugt ved de lydskrevne ord ovenfor, da også de fleste jyske (og øvrige danske) dialekter har stød. I vestjysk har man desuden et særligt stød i mange ord, f.eks. de navneord, der blev nævnt i indledningen: *kjæ˝p*, *ha˝t*, *stå˝k* (= kæppe, hatte, stokke), og de udsagnsord, der på kort 2 er anført i forklaringen til den skrå skravering: *ho˝p*, *flø˝t*, *sna˝k* (= hoppe, flytte, snakke). Det vestjyske stød er her markeret med ›dobbelt apostrof‹ for at adskille det fra det almindelige danske stød, der markeres med enkelt apostrof mv. som ovenfor. Ligesom der kan opstilles regler for, hvilke ord der har fællesdansk stød, kan der gives regler for, hvilke ordgrupper det vestjyske stød findes i. Her må vi have sproghistorien til hjælp, og det kan ikke undgås, at forklaringen bliver en lille smule »teknisk«.

Vestjysk stød optræder først og fremmest i oprindelige (dvs. gammeldanske, år 1100-1500) tostavelsesord, der i jysk[10] har tabt et udlydende, tryksvagt -e og derved har fået en lukkelyd *-p*, *-t* eller *-k* som udlyd. Ordene *kjæ˝p*, *ha˝t*, *stå˝k* m.fl. ovenfor er eksempler på ord af denne type, her med det vestjyske stød placeret på vokalen. I andre ord ligger det på en konsonant foran *-p*, *-t* eller *-k*, f.eks. *hwæl˝p*, *hen˝t*, *kjær˝k* (= hvalpe, hente, kirke), og netop på dette punkt trækker det vestjyske stød grænselinjer mellem de nordvestjyske dialekter. Det giver nogle af de få egentlige dialektale grænselinjer, der går gennem Thy mv. – det er dem, der vises på kort 2.

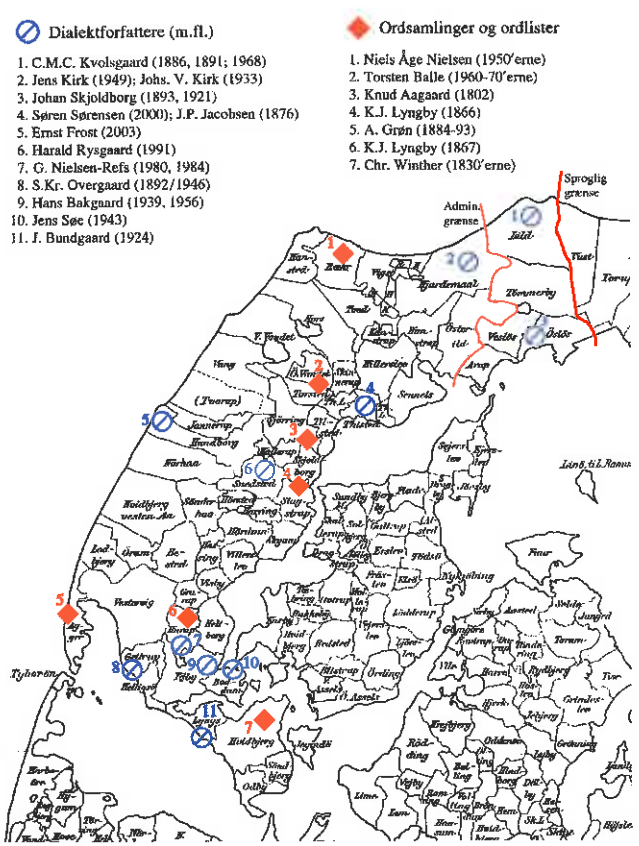
Kort 2. Dialekttræk 3: Vestjysk stød.

Vestjysk stød i oprindelige tostavelsesord udlydende på *-p*, *-t*, *-k*, dels på vokal foran udlyden, fx *ho˝p*, *flø˝t*, *sna˝k* (= hoppe, flytte, snakke), dels på konsonant foran udlyden, fx: *hjæl˝p*, *men˝t*, *år˝k* (= hjælpe, mente, orke).

Vestjysk stød kun i ord med vokal lige foran udlydende *-p*, *-t*, *-k*, fx *ho˝p*, *flø˝t*, *sna˝k* = hoppe, flytte, snakke. I ord med konsonant foran udlyden haves i stedet længde, fx *hjæl·p*, *men·t*, *år·k* (= hjælpe, mente, orke).

Vestjysk stød i ord med dels vokal, dels vokal + *-r* (og foran *-t* også *-v*), fx *ho˝p*, *år˝k* (= hoppe, orke). Ved øvrige konsonanter foran udlydende *-p*, *-t*, *-k* i stedet længde, fx *hjæl·p*, *men·t* (= hjælpe, mente).

I Sydthy til og med Nørhå-Snedsted-Stagstrup sogne har man nemlig vestjysk stød i begge de nævnte ordtyper: både i ord, der har vokal foran udlydende *-p*, *-t* eller *-k* (f.eks. *ho˝p*, *flø˝t*, *sna˝k* ovenfor) og i ord, der har konsonant foran udlydende *-p*, *-t* og *-k*, f.eks. *hjæl˝p* = hjælpe, *men˝t* = mente, *år˝k* = orke (foruden *hwæl˝p* m.fl. ovenfor). I Nordthy fra og med Hundborg-Kallerup-Skjoldborg sogne (markeret med skrå skravering på kort 2) har dialekterne vestjysk stød på vokal foran udlydende *-p*, *-t* og *-k*, men ikke på konsonant foran udlydende *-p*, *-t* og *-k*.

Kort 3. Ordsamlinger mv.; dialektforfattere m.fl.

Her har man i stedet længde på konsonanten, og ordene kan noteres med ›længdeprik‹ efter den pågældende konsonant: *hjæl·p*, *men·t* og *år·k* (= hjælpe, mente, orke). En tredje fordeling af vestjysk stød på bestemte ordgrupper har man i de gamle fiskerbyer på vestkysten fra Agger sogn op til Vorupør (markeret med vandret skravering på kort 2): vestjysk stød på vokal foran udlydende *-p*, *-t* eller *-k*, desuden på *-r-* i udlydende *-rp*, *-rt*, *-rk* samt på *-v-* i udlydende *-vt*, derimod ikke på *-l*, *-m* og *-n* foran *-p*, *-t* og *-k*. Af de senest nævnte ord har *år'k* altså vestjysk stød her, mens *hjæl·p* og *hen·t* i stedet har konsonantlængde. Fiskerbyerne har dermed samme fordeling af vestjysk stød som Mors (også vist på kort 2) og Vesthimmerland[11].

De sidste regler her lyder måske lidt indviklede; men i hvert fald står det fast, at hele Thy (og Mors) har vestjysk stød på vokal i oprindelige tostavelsesord med vokal umiddelbart foran udlydende *-p*, *-t* og *-k*. Dette gælder også de vestligste sogne i Hanherred: Lild, Tømmerby og de tre Hannæssogne; det er på kort 2 markeret ved, at den skrå skravering omfatter området frem til Lund fjord og Bygholm Vejle. I dialektal henseende må dette område regnes med til Thy: thybomål er på kort 2 markeret med samme skel som grænse 3 på kort 1 som skillelinje mod hanherredsmål – den linje, der oftest bruges, når man grundlæggende skal adskille vestjysk og østjysk på denne nordjyske egn (jf. områdekortene K 0.1 – K 0.4 i Jysk Ordbog), og som er medtaget på kort 3, markeret med »sproglig grænse«.

Andre vigtige kendetegn

De hidtil nævnte thy'ske dialekttræk har især været vestjyske; men med Thys geografiske placering må man også vente fællestræk med nordjyske dialekter. To af disse træk skal behandles her.

1) *»Klusilspring«*. De såkaldte ›høje‹ vokaler *i*, *y*, *u* (se pkt. 2 nedenfor) udtales med en glidning mod lukkelyden *-k*. Det gælder i udlyd og foran visse konsonanter, f.eks. dels i udtalen af ord som ›se‹, nemlig *sijk*, hvor andre dia-

Thy-ordbog mulig

Lærer Torsten Balles meget omfattende ordsamling fra Torsted sogn, Hundborg herred – ca. 20.000 ordsedler, optegnet 1953-79, placeret på Peter Skautrup Centeret, Aarhus Universitet, med kopi i Thisted byhistoriske arkiv – vil med en vis indsats af en dialektkyndig kunne redigeres til en ordbog over (nord)thydialekt. Det vil (formentlig) kræve en database, der tillader brug af lydskrift, samt 1-1,5 årsværk til indtastning af ordsamlingen i databasen, inden ordbogen kan redigeres færdig og publiceres. Ordsamlingen er bestemt af så høj kvalitet, at den fortjener publicering som Thy-ordbog, parallelt med andre ordbøger over egnsdialekter, først og fremmest Arne Espegaard: Vendsysselsk Ordbog. I-IV. (1972-74).

Måske kan der findes lokale fonde eller andre sponsorer, der vil finansiere en sådan Thy-ordbog?

lekter har udtalen *si'* eller *si'e*, dels i udtalen af ord som ›hyl‹ og ›ud‹, nemlig *hyjkl* og *uwkð*, hvor andre dialekter (og rigsmål) har stød på vokalen: *hy'l, u'ð* (her betegner *ð* et ›blødt d‹). Denne erstatning for stødet betegnes ofte som »klusilspring«, idet der så at sige springer en klusil (dvs. en lukkelyd, her *-k*) ind i udtalen.

Dette lydlige træk er fælles for Vendsyssel, Thy, Mors og Hardsyssel (Midtvestjylland); derimod findes det ikke generelt i Hanherred, der normalt kun har glidningen *ij, yj* og *uw* uden nogen *-k*-lyd, f.eks. *sij', hyj'l* og *uw'* som udtaleformer af de netop nævnte ord. På dette punkt følger Lild-Tømmerby og Hannæs-sognene forholdene i Hanherred; men vest- og sydpå fra og med Hillerslev herred (altså fra grænse 1 på kort 1) er klusilspring almindeligt i udtalen af de høje langvokaler i positioner, hvor de har stød i de fleste dialekter. Det må bemærkes, at i Vendsyssel udtales ved *i* og *y* en *-t*-lyd i stedet for den nævnte *-k*-lyd, f.eks. udtales ›se‹ *sitj*. Grænserne for udbredelsen af klusilspring kan findes på dialektkort K 2.1 i Jysk Ordbog. I lydskrift ser man klusilspring markeret på forskellig måde, f.eks. *hikje* = hedder, *bykj* = by, *ug(e)ð* = ud, eller der kan bruges »accenttegn« i stedet for at skrive *-kj, -kw*: *í* = i, *kýe* = køer, *úe* = ud, *hús* = hus; disse angivelser er anvendt i *Danske Dialekttekster*, i udskrifter af båndoptagelser fra Thisted Landsogn hhv. Thyholm i 1950-60'erne[12].

2) *En ekstra række vokaler?* Der har faktisk i Thy-dialekten været tilløb til at danne helt ny række vokaler – et helt gennemgribende fænomen i lydsystemet, der kræver en langvarig, rolig sproglig udvikling, og som ellers ses temmelig sjældent. De normale danske vokaler kan opstilles i et system ud fra deres artikulationssted, dvs. det sted i munden, hvor de dannes og udtales:

høje, ›lukkede‹:	i	y	u
mellemhøje:	e	ø	o
lave, ›åbne‹:	æ	(ö)	å
		a	

Her har thybomålet sandsynligvis været på vej til at udvikle en ekstra række mellemhøje vokaler, mellem *e ø o*-rækken og *æ ö å*-rækken: mere åbne end *e ø o*, men ikke helt så åbne som *æ ö å*. En sådan ekstra vokalrække er påvist i vendelbomål, og dens vokaler betegnes normalt som *è, ø̀* og *ò*. Den mere åbne vokaludtale findes i Thy bl.a. i talordet ›to‹, der udtales *tòw'*. Vokalen udtales her ikke helt så åbent, som notationen *tåw'* ville angive, men i hvert fald klart mere åbent end vokalen i navneordet ›to‹ (= uld), der udtales *tow'*. Tilsvarende gælder vokalerne *e* og *è*; f.eks. udtales udsagnsordet ›sidde‹ som *sej·*, mens *sèj·* med den mere åbne e-variant derimod er udtalen af ordene ›sige‹ og ›seje‹. Adskillige præcise optegnere af Thy-dialekt har noteret disse særlige vokaludtaler, bl.a. Kvolsgaard i beretningerne fra Lild i 1880-90'erne (f.eks. både *ò* og *è* i ordet *fòtèl·* = fortælle, s. 1 i »Fiskerliv«); ganske systematisk findes det hos Torsten Balle i den meget omfattende ordsamling fra Torsted sogn i 1960'erne. Var dialekten ikke blevet udsat for den massive påvirkning fra rigsdansk i 1900-tallet, ville den formentlig have kunnet etablere den nævnte ekstra række vokaler[13] lige som vendelbomålet, hvor udviklingen på dette punkt var begyndt tidligere.

Til sidst skal nævnes enkelte dialekttræk, der er mindre generelle end de hidtil omtalte, men alligevel angår ordgrupper af en vis størrelse og derfor er medvirkende til at karakterisere thybomålet.

3) Vokalen *a* foran *-mp, -nk* og *-nt* er i Nordthy udviklet til *å* lige som på Mors og i det øvrige Nordjylland, f.eks. i ordene *tåmp* = tamp, *blånk* = blank, *wån·t* = vante. Sydthy har her *a* lige som størstedelen af det øvrige Jylland.

4) I udtalen af udlydende *-rn* forsvinder *-n*, f.eks. i ordene *ku'r* = korn, *bå'r* = barn. Dette gælder også i Mors,

Vejskilt i Klitmøller.

Salling og den nordlige del af Hardsyssel, med variation i udbredelsesområdet for de enkelte ord i gruppen. I størstedelen af det øvrige Nørrejylland er det i stedet *-r-*, der forsvinder, f.eks. *ku'n, bå'n* = korn, barn. Tilsvarende gælder udtalen *stja·r* af ›stjerne‹ og den gamle udtale *ja·r* af ›jern‹, hvor andre dialekter har *stja·n* hhv. *ja'n*.

5) Udtalen *-yw-* for rigsmålets *-ju-* i ord som ›hjul‹, ›jul‹, ›skjule‹: *hyw'l, yw'l, skyw·l*. Dette gælder dog hele Nord- og Midtjylland og kan f.eks. ses på udtalekortet til artiklen *[1]hjul* i Jysk Ordbog. Udtalen *-yw-* findes også i ordet ›fjord‹: *fyw'r*; denne udtale findes i hele Nordjylland og også størstedelen af Vestjylland uden for Thy, jf. kortet til artiklen *[1]fjord* i Jysk Ordbog.

6) Lydudviklingen *-gt, -jt* til *-t(j)*, det vil sige *t* med svag *j*-lyd, i Nordthy. Ord som ›magt‹ og ›røgte‹ kan i Nordthy udtales både *majt* og *mat(j)* hhv. *rèj"t* og *rè"t(j)* (jf. Torsten Balles optegnelser m.fl.), mens Sydthy kun har *-jt*. Her er der tale om en yngre og svagere lydudvikling i Nordthy end i Vendsyssel, hvor *-tj* er veletableret, jf. også ›lygte‹: *lø"t(j)* i Nordthy, *løj"t* i Sydthy.

Hvis pladsen tillod det, kunne flere karakteristiske udtaletræk omtales, og der kunne gives eksempler på dialekten i brug, f.eks. i form af udskrift (med lydskrift) af dele af båndoptagelser med dialekttalende[14]. Men ovenstående præsenterer i hvert fald de fleste centrale træk ved thydialekten, og adskillige af dem vil kunne høres i nutidens nordvestjyske dialekt eller regionalsprog i lang tid endnu.

[1] Skemaets spørgsmål blev formuleret med udgangspunkt i tidligere undersøgelser, især i Nyberg (1981) s. 69ff. Endvidere ud fra diskussioner med dr. phil. Karen Margrethe Pedersen, Institut for Grænseregionsforskning, Syddansk Universitet, som har udført flere undersøgelser af denne art, tidligst Pedersen (1979)

[2] Beskrevet i Elisabeth Hansen og Jørn Lund (red.): Skolen, samfundet og dialekten (1983).

[3] Pladsen tillader desværre ikke omtale endsige detaljeret gennemgang af svarene på størstedelen af skemaets spørgsmål. Mere forventes publiceret i 2007.

[4] Først og fremmest Niels Åge Nielsen: De jyske dialekter (1959) s. 111ff.

[5] Brugen af ›a‹ her er (formentlig) trængt ind fra øst på ›æ‹-området; brugen af ›æ‹ har tilsvarende trængt sig ind på ›a‹-området mod syd, her via Aggertangen som fast landforbindelse mellem Thy og Hardsyssel frem til 1825.

[6] De følgende henvisninger til kort mv. i Jysk Ordbog gælder altid denne internetadresse, idet Jysk Ordbog ikke udgives i trykt form, men kun som »netordbog«.

[7] Her kan dog også metriske hensyn (vedr. rim og versfod) have spillet ind ved valget af foransat eller efterhængt kendeord.

[8] Grænserne for dels brugen af foransat kendeord, dels kun 1 grammatisk køn (fælleskøn) i navneordene, går i store træk fra Thy/Vesterhanherred via Skive-Viborg-Silkeborg til Horsens fjord. Forløbet vises på dialektkort K 7.1 i Jysk Ordbog.

[9] Eller med den faglige betegnelse: artikelløshed (f.eks. i titler i litteraturlisten).

[10] Ved den såkaldte ›jyske apokope‹ (omkring år 1100): bortfald af udlydende, tryksvagt *-e* samtidig med forlængelse af vokal el. konsonant i forudgående stavelse (beskrives nærmere i Skautrup: Det danske Sprogs Historie I (1944) s. 227). Det er stadig et kendetegn på jyskpræget udtale, at der oftere end i rigsdansk skæres et udlydende *-e* af mange ord, f.eks. ›kan du hils(e) hjemm(e)‹.

[11] Det vestjyske stød er nærmere undersøgt i Ringgaard (1960), med udbredelseskort s. 57. Dette er udgangspunkt for dialektkortene K 1.4 - K 1.6 i Jysk Ordbog; i Nørrejylland følger grænsen i hovedtræk grænsen for foransat kendeord (jf. note 8).

[12] Man kan dog ikke gå ud fra, at et givet ord med klusilspring i Thy også har det i Vendsyssel. F.eks. har de nævnte ord ›hedder‹ og ›by‹ ikke klusilspring i Vendsyssel, men udtales *hjè (e)* hhv. *by* (uden stød mv.). Se evt. udtalekortene til de pågældende artikler i Jysk Ordbog.

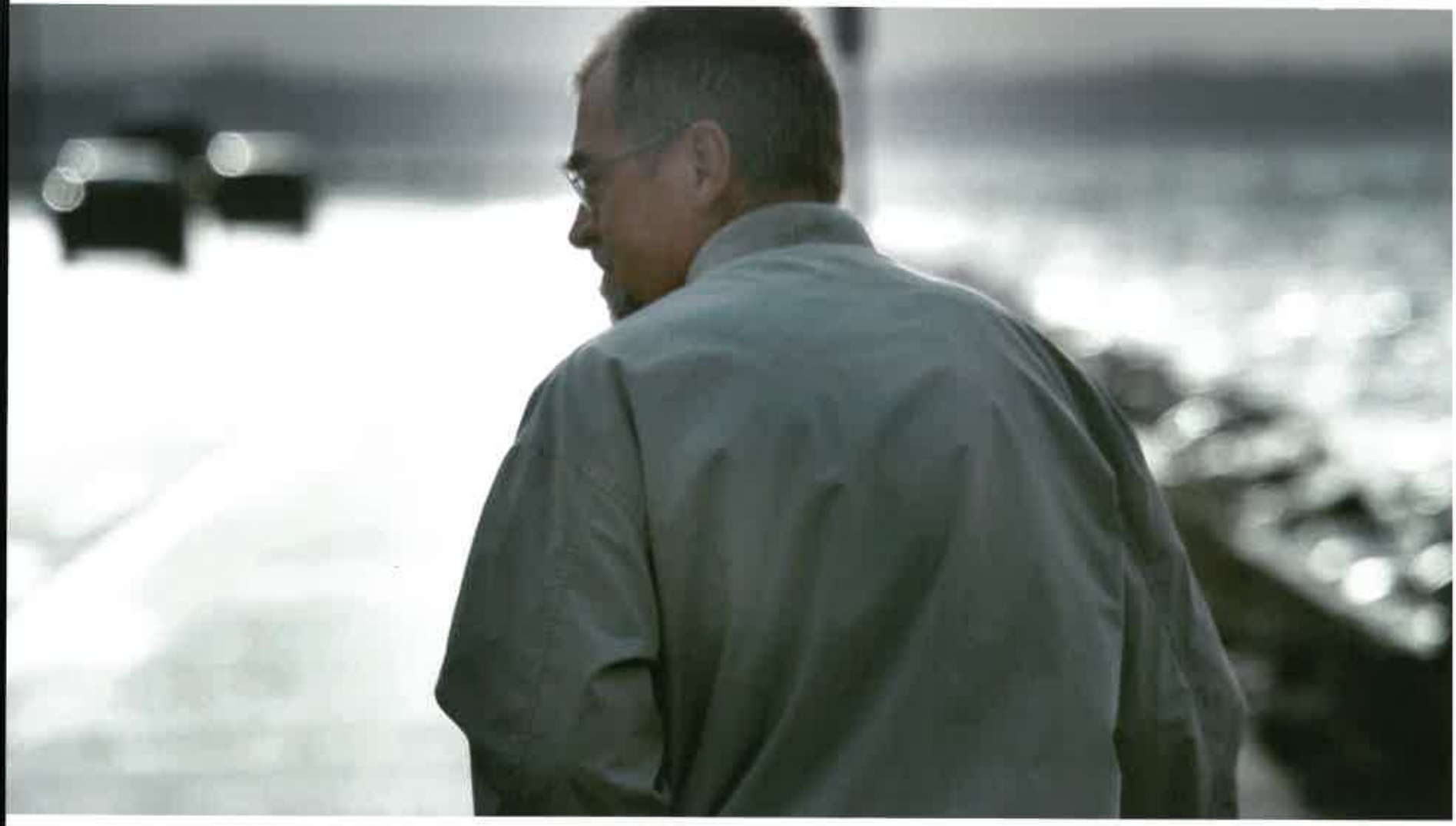
[13] Nærmere herom i min artikel fra 1987, der giver detaljeret materiale og argumentation vedr. muligheden for en ekstra vokalrække med såkaldt »4. åbningsgrad« i Nordvestjylland.

[14] Jf. de i litteraturvejledningen nævnte i Danske Dialekttekster; desuden flere uddrag i Historisk Aarbog for Thisted Amt 1965ff. samt min artikel fra 1986 om thybomålet s. 30ff.

[A] Se litteraturvejledning på www.thistedmuseum.dk eller www. arkiv.thisted-bibliotek.dk

Foto th : Forfatteren Bent Haller på Thisted Kystvej

Fra bogkassen

Af Svend Sørensen

Når man taler om landboreformer i Danmark, tænker de fleste nok på ophævelsen at stavnsbåndet i 1788. Det var imidlertid kun en lille del af de love og forordninger, som i løbet af nogle tiår førte til en gennemgribende forandring af danskernes levevis – måske den største siden indførelsen af landbruget i stenalderen.

Folkeskoleloven af 1814 var et led i dette reformarbejde, og den medførte, at almuebefolkningen for alvor lærte at læse i 1800-tallet. Det skabte en ny type boglæsere og dermed også en ny type forfattere. Resultatet blev en litteratur, som havde den folkelige kultur som omdrejningspunkt. I første omgang var det især de såkaldte skolelærerforfattere, som vandt udbredelse i folkelige almanakker. De skrev om livet på landet, hvor de var vokset op, og hvor de havde deres virke. Hermed var de med til at skabe en bevidsthed om den kultur, folk var født ind i.

I hælene på skolelærerforfatterne fulgte en generation af »rigtige« forfattere, som også havde deres afsæt i landbokulturen. Det var ikke mindst i egnen omkring Limfjorden, at begrebet hjemstavnsdigtning hentede næring. Her skal man tænke på, at Limfjorden dengang virkede som bindemiddel og ikke som forhindring. Egnens fornemste repræsentant for denne generation af digtere er Johan Skjoldborg, der var med til at give husmænd og landarbejdere deres egen identitet.

Johan Skjoldborgs barndomshjem i Øsløs.

Johan Skjoldborg blev født 1861 i Øsløs som søn af en skomager og husmand. Hjemmet var fattigt, men på trods af en nødtørftig skolegang var faderen en oplyst mand, der gerne ville diskutere med folk fra alle samfundslag. Under disse diskussioner vaktes drengens harme over uretten, og her skabtes det sociale grundlag for »Husmændenes digter«.

I 1901 opgav Skjoldborg sin lærergerning og helligede sig sin digter- og foredragsvirksomhed. I 1908 købte han et husmandsbrug på halvøen *Dynæs* i Julsø over for Himmelbjerget. Tiden på Dynæs huskes for Skjoldborgs store folkemøder, hvor han samlede flere tusinde mennesker. Her oplevede Skjoldborg nogle gode år, men landbrugsmæssigt gik det dårligt, og i 1915 kom ejendommen på tvangsauktion. Efter en landsindsamling skænkede husmændene ham en æresbolig i Løgstør, hvor han boede til sin død i 1936.

Sit gennembrud som forfatter fik Skjoldborg i 1896 med romanen »En Stridsmand«. Det er historien om en klitbonde, som strider for det fattige udkomme. Senere kom der mange bøger fra Skjoldborgs hånd. I digtsamlingen »Dynæs Digte« står nogle af Skjoldborgs kendteste digte. Mest berømte er uden tvivl »Husmandssangen« (Når Vinteren rinder i Grøft og i Grav).

Mens Skjoldborg ville vække den sociale indignation, var det den religiøse vækkelse, der var hovedsagen for bådebygger Jens Kr. Andersen i Vorupør. Da han havde overdraget virksomheden til en søn, begyndte han at skrive gudelige romaner, som han cyklede omkring og solgte. I 1940'erne blev det til i alt fem bøger, hvoraf flere udkom i to oplag. Det var titler som »Strandvagten« og »Der går Bråd over Revlerne«.

Nae i æ Thue

Johan Skjoldborg skrev det meste af sit forfatterskab på rigsdansk, iblandet karakteristiske dialektord og udtryk. Et af hans bedste digte, »I æ Awtægtsstow«, er dog skrevet på dialekt. Men Skjoldborg ville ud til så mange læ-

sere som muligt, og ingen lærte i skolen at læse på dialekt. Digtning på dialekt var og er fortsat bedst egnet til oplæsning.

Dette mærkværdige Thy

Landskabet trodser
ethvert forsøg på
beskrivelse.
Frodige marker, siger jeg,
Thy er frodige marker, og straks
vender Thy sig imod mig
med klitter og marehalm, farver i gråt
i stedet for saftige grønne.
Disse vidder, siger jeg, disse gråbrune vidder
er Thy, og efter nogle minutter
er alting igen forandret:
Træer, træer og træer. Åh, siger jeg, Thy
er disse plantager, disse dybder
af træer, denne
plantningsbedrift – og søerne,
skynder jeg mig at sige, søerne
og atter
skifter mit forrudebillede: Frodighed,
skvulpende kvæg og velholdte gårde, dette
er drømmen om Danmark, jeg siger:
Thy er drømmen om landbrugets Danmark,
og atter, atter forvandles
dette mærkværdige Thy:
Nu fiskernes Danmark,
turisternes Danmark,
erhvervslivets Danmark,
kunstnernes Danmark
eksperimenternes Danmark, Thy
er en vrimmel af verdener
under den samme saltfyldte himmel.
Jeg standser og siger:
Thy er mangfoldighed.

Knud Sørensen skrev digtet i 1979 til Sparekassen Thy's jubilæumsskrift. Nok er han fra Mors, men han har sommerhus i Vorupør og er en stor kender af Thy og landsdelens forfattere. Han er Limfjordsegnens forfatter frem for nogen og har taget initiativ til oprettelse af Limfjordsegnens Litteratur Samvirke.

Forfatteren Martin Jensens gravsten på Stagstrup kirkegård.

Da J. Bundgaard i 1924 udgav »Fræ Baaer aa te gyvt Mand« på Albert Bayers Forlag, skrev han i forordet, at det ham bekendt var den første bog, der var trykt på thybomål. Her kan indskydes, at seminarielærer Kvolsgaard i slutningen af 1800-tallet udgav to bøger om livet i Vester Hanherred »i egnens mundart«, men det er som bekendt ikke thybomål.

Jens Knudsen Bundgaard blev født 1862 i Lyngs på Thyholm, men han havde det meste af sit virke som lærer på Sjælland. Hans mor stammede fra Randrup ved Vestervig, der er omdrejningspunktet for hans lille roman, der er udformet som en levnedsbeskrivelse i jeg-form.

Når man taler om digte på thybomål, kommer man ikke uden om Hans Bakgaard. Han skrev også på rigsdansk, men forfalder nu og da til højstemt naturlyrik. Bedst er han på thybomål, der har det vanskeligt med at svinge sig op i de højere luftlag. På Heltborg Museum har Hans Bakgaard sin egen mindestue, og i Ydby Plantage er der rejst en mindesten for ham. At han stadig er så kendt, skyldes ikke mindst foreningen Hans Bakgårds Venner, som efter hans død i 1972 værnede om hans ting og sørgede for at

få hans digte genudgivet. Mest kendte er nok »Vildsundmarken«.

Hans Bakgaard blev født 1891 i Ydby. Han var en god sanger og drømte om en sangerkarriere. Derfor tog han i 1920 til Amerika, men efter ni år vendte han hjem og slog sig efter kort tid ned på sin barndomsegn ved Ydby i et lille, stråtækt hus, siden kendt som »Røverreden«. Han blev digter og udgav selv egne digtsamlinger og dilettantstykker. I nogle år arrangerede han også hjemstavnskoncerter i Ydby.

Ved Oddesundbroens indvielse i 1938 reciterede Jens Søe fra Boddum sit digt »Tak for æ Bro«, som ved den lejlighed blev udsendt i radioen. Titlen lagde navn til en lille digtsamling, som blev udgivet lokalt i 1943, året efter hans død. Den omtales i det forord, som Jens Kirk skrev om thybomål i sin digtsamling »Nae i æ Thue«.

Ebbe Skammelsen
Skammel han bor sig nør i Thy,
han er både rig og kåd;
så væne har han sønner fem,
de to fores ilde ad.
Fordi træder Ebbe Skammelsøn så mangen sti vild.

Sådan lyder indledningen til én af de mange udgaver, som folkevisen om Ebbe Skammelsen optræder i. Visen er oprindelig overleveret i 7 forskellige opskrifter af yderst forskellig længde.

Handlingen er kendt af de fleste. Mens Ebbe er i kongens tjeneste, arrangeres der bryllup for hans fæstemø og hans bror. Ebbe har dog haft en betydningsfuld drøm og når hjem under bryllupsfesten, der ender i et blodbad. Han slår brudeparret ihjel og sårer både faderen og moderen, men så er han også fredløs og må *»træde så mangen sti vild.«*

Den første udgave af visen er sikkert skabt af en visesanger, der havde hørt et sagn, som knyttede sig til Thy. Selv om det ikke kan bevises, er den lokale tradition ikke i tvivl om, at de dramatiske hændelser knytter sig til gården Nordentoft, der ligger ved hovedvejen ca. 5 km syd for Thisted. Ebbe Skammelsen lever fortsat i Thy og lagde i 1996 navn til en rockopera, som blev opført i Snedsted med musik af Lotte Rømer.

Jens Kirks digtsamling blev udsendte på eget forlag i 1949. Sammen med Hans Bakgaards digte er det uden tvivl den udgivelse, som har vundet størst lokal udbredelse. Digtet »Nae i æ Thue« er skrevet til minde om broderen Johs. V. Kirk, der døde i en alder af kun 26 år. Jens Kirk medtog tre af broderens digte: »En Thybo-Histaarie«, »Da Ann Kjerstin fik smo Spejl« samt nok det mest kendte dialektdigt i Thy »En gebommerli Gild«. Med i samlingen er også »Æ Tysker dje stue Kanoner« af J. N. Christensen, der var ansat ved vandbygningsvæsenet i Hanstholm.

Den digteriske åre er gået i arv til sønnen Tom Kirk, hvis digt »Noget om fortælling« fra 1990 var indstillet til optagelse i den nyeste udgave af højskolesangbogen. Han trak dog selv digtet tilbage, fordi man ikke ville bruge den oprindelige melodi.

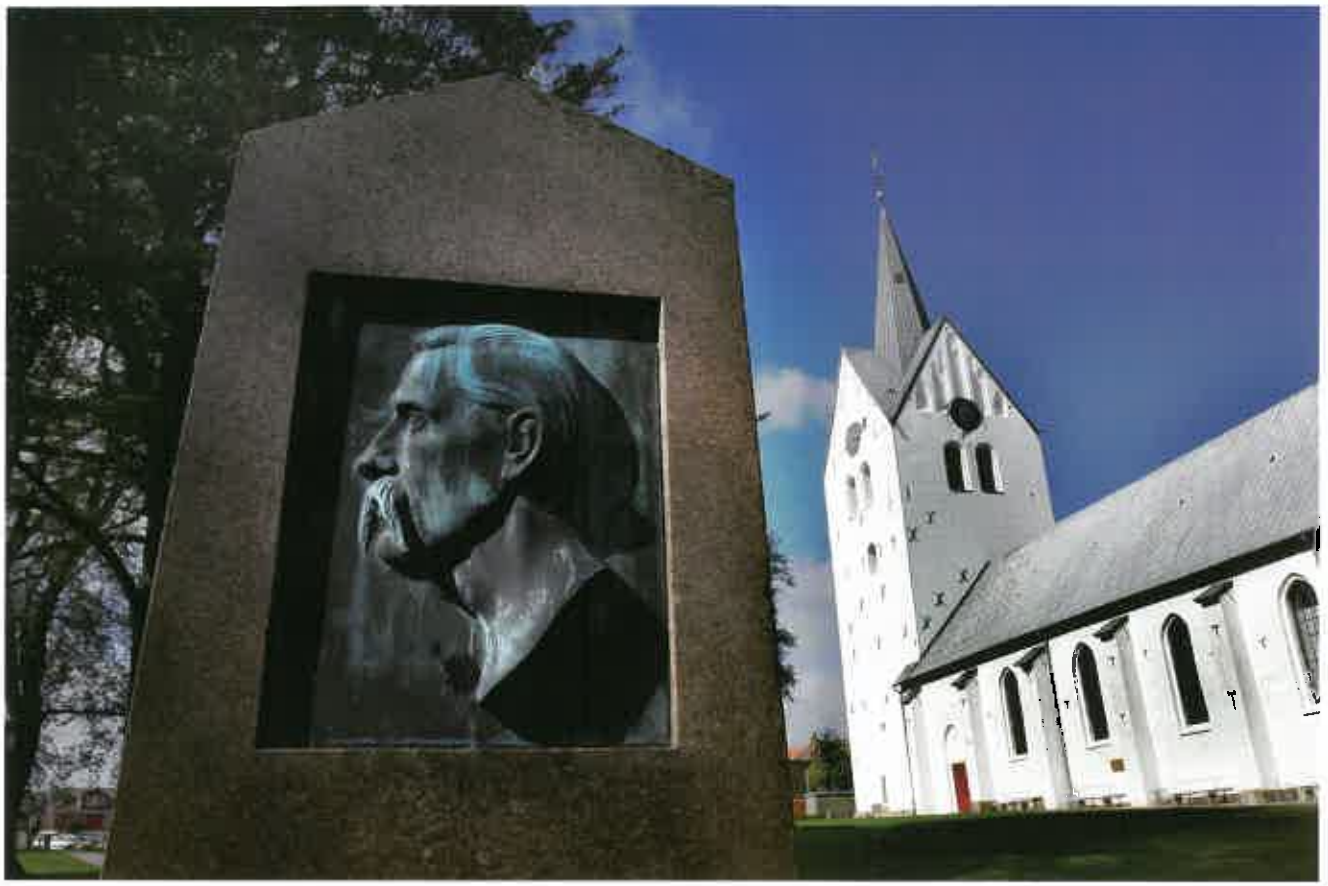
I Sydthy var Hans Bakgaards arvtager Gustav Nielsen-Refs fra Hurup. Foruden et par andre udgivelser udsendte han tre digtsamlinger på dialekt, »En sære mennesk« fra 1978, »Folk æ håår mødt« (1980) og »Om folk å wejstenvinn« (1984). Hans søn, Walther Nielsen-Refs, udgav i 2001 erindringsbogen »Thy på landkortet og vejen til Damaskus«. Sproget i Hurup var også barnemad for Thisted Postens journalist, Leif Damsgaard Jensen, og det er der kommet flere jyske digte ud af.

Fra Sydthy stammer tillige dansk-amerikaneren Niels A. Lodahl, der som privat tryk har udsendt et erindringshæfte med flere digte på thybomål. Lad hans digte stå som eksempel på det utal af thybodigte, som i tidens løb har krydret samvær mellem thyboer.

Afsnittet her har fået navn efter Jens Kirks digt, der beskriver de »thue« (tjørn), hvor brødrene søgte tilflugt i Hjardemål. Lokaliteten er også et symbol på den plet af følsomhed, vi alle bærer med fra barndommen. Tjørn er imidlertid også noget, man stikker sig på. Og netop dialekten stikker af fra den etablerede litteratur. Men skal man tage pejling af en egn og dens befolkning gennem litteraturen, så er det lokale sprog helt afgørende.

Fornyelse fra Thy

Selv om J. P. Jacobsen som ung skrev et digt på thybomål, så blev han kendt for at forfine det danske rigssprog til

J. P. Jacobsens gravsten på kirkegården ved Thisted Kirke.

det sublime. Måske netop fordi han kunne begge dele, var han i stand til at se med friske øjne på forfatterens værktøj, »kunstsproget«, der ikke må forveksles med kunstigt sprog. Han blev én af de førende forfattere i det moderne gennembrud i dansk litteratur i sidste del af 1800-tallet.

J. P. Jacobsen voksede op i Thisted, hvor han blev født 1847. Som ung studerede han biologi ved Københavns Universitet, og gennem sine oversættelser af Darwins bøger »Arternes Oprindelse« og »Menneskets Oprindelse« gjorde han danskerne bekendt med udviklingslæren. Tuberkulose tvang ham imidlertid til at opgive studierne og koncentrere sig om skønlitteraturen, hvor det nye natursyn kom til at præge hans noveller og romanerne »Fru Marie Grubbe« og »Niels Lyhne«. Hermed var naturalismen indført i dansk litteratur. Mennesket var ikke længere Guds skaberværk, det var en del af naturen og dermed underlagt tilfældighedens lov. J. P. Jacobsen døde i Thisted 1885 kun 38 år gammel.

Hans Bakgaard og Bertel Budtz Müller (1890-1946) var næsten jævnaldrende. Bakgaard rejste til Amerika og kom hjem og dyrkede bl.a. romantisk naturlyrik. Budtz Müller rejste til København og blev kommunist. Det gør en forskel. Men fælles for dem begge var kærligheden til hjemstavnen. Det var således Budtz Müller, der i 1941 stiftede Thyboforeningen i København. Og hans udvalgte fortællinger »Thyboer« er kommet i flere oplag. At han således agiterede for den internationale arbejderbevægelse og samtidig dyrkede hjemstavnen, faldt nogen af de politisk korrekte på venstrefløjen for brystet. Broby Johansen har imidlertid rehabiliteret Budtz Müller og

skriver, at kritikere, der talte om denne »modsigelse« hos Budtz Müller, ikke havde forstået en »kæft« af det hele. Det nationale og internationale er to sider af samme sag, for »skal vi selv have lov til at bestemme over vores, skal de andre have samme ret over deres.«

Bertel Budtz Müller var først og fremmest dramatiker og udgav sine første skuespil i 1917. I 1925 ønskede en gruppe unge socialdemokrater fra Vesterbro at hædre den nyudnævnte statsminister Thorvald Stauning med en opførelse af hans teaterstykke »Livets Løgne« fra 1905. Som instruktør valgte de Bertel Budtz Müller, og denne succes blev starten på Arbejdernes Teater. Med Stauning og K. K. Steincke i repræsentantskabet og Budtz Müller som kunstnerisk leder havde teateret som erklæret målsætning at spille eksperimenterende teater og forestillinger, der direkte henvendte sig til og handlede om arbejdere.

Fenrisulven var Bertel Budtz Müllers forlagsmærke. Selv om han snarere lignede en stor, russisk bjørn, blev hans skæbne den ensomme ulvs uden for det gode selskab, men dog optaget i Kraks Blå Bog. Året efter hans død udkom »Det rette erotiske compani« med omslagstegning af Sikker Hansen. Da denne historiske roman fra Thy blev fundet i de efterladte papirer, manglede nogle kapitler, men de dukkede op, da de blev efterlyst i pressen! Efter det første kapitel »Morgen ved Dragsbæk Vig« hvirvles vi ind i en frodig kærlighedshistorie med Anne Søes datter Ingeborg i en central rolle.

I fortiden lagde Dragsbæk vand til Ingeborgs nøgne krop. I nutiden gemmer den på et af de mest markante forfatterskaber i dansk litteratur. Da Bent Haller i 1976 udsendte ungdomsromanen »Katamaranen«, vakte den voldsom debat. Det usminkede sprog i skildringen af en gruppe børns trøstesløse liv i et moderne betonbyggeri forargede mange. Omdiskuteret, javel, men også banebrydende ved at flytte nogle grænser i børne- og ungdomslitteratur.

Bent Haller modtog i 2005 Silas Prisen. Ved overrækkelsen sagde forfatterkollegaen fra Mors, Jens Smærup Sørensen: »Gløden i hans engagement lyser efter 30 år med fuldt ud samme styrke som i den flammende debutroman, og hans knaldhårde samfundskritik har ikke givet sig en millimeter. Kernen i den udgøres af et krav, som han altså ikke vil være med til at gøre mindre end ubetinget, nemlig dette: at vi voksne skal stille egne interesser i baggrunden til fordel for børnenes. Det kan ikke forhandles.«

Antallet af udgivelser tælles i snese, og bøgerne ligger i børneværelset, i de unges skoletasker og står på de voksnes bogreoler. Det kan være eventyrromanen »Kaskelotternes sang« (1981) for mindre børn, ungdomsbogen »Brage Kongesøns Saga« (1993) eller voksenromanen »Det romanske hus« (1990), der fortæller om kirkebyggeri i Thy.

Alfred, Hans Peter, Esben og de andre

Hans Peter er navnet på hovedpersonen i Martin Jensens kendteste roman, »Vestenvind«, der udkom i 1942. For den fik han Kollegernes Ærespris. Det er en kollektiv roman om 30'ernes landboungdom, så den politisk bevidste forfatter beskriver Hans Peter som en del af en større helhed. En stor part af bogens handling foregår i egnen omkring Sundby, hvor Martin Jensen blev født 1908 på en landejendom præget af Indre Mission. Selv om stednavnene er forandret, så er der mange genkendelige træk.

Efter studentereksamen på Birkerød Statsskole læste Martin Jensen jura på Københavns Universitet, men fuld-

Ræven fra Boddum Bæk

Mest kendt er Hans Bakgaard blevet for »Ræven fra Boddum Bæk«, som først udkom som bog, men som i årene 1951-53 blev lavet som farvefilm uden tale i samarbejde med filmfotografen Knud Elmdahl. Det er en højst usædvanlig film, hvor smukke naturbilleder, rævejagt og hønsetyveri er iblandet scener fra Bakgaards eget liv med lokale amatørskuespillere i rollerne. Han tog selv ud og viste filmen, som han kommenterede under fremvisningen. En lydoptagelse fra en fremvisning er bevaret, og den er nu lagt ind på en videoudgave af filmen.

Hans Bakgaards digtning er ikke kun snurrige thyboer og romantisk naturpoesi. Alvoren kan man også støde på:

Måske er træet fældet,
hvoraf de fire fjæl,
skal tømres til din kiste,
du, lille travle sjæl.

Byremse fra Thy
Hov, Malle, Kløv,
Thisted, Vissi (Vigsø), Bjerre, Rær.
Hvor manne byer er dær?
Syv ska' der vær'!

førte aldrig. Han ville skrive og tjente penge som korrekturlæser. I 1933 udkom romanen med »Med Kors over Døren«, der tydeligt hentede sit stof i forfatterens egen barndom. To år senere indtrådte han i redaktionen af det kommunistiske blad »Unge Garde«. Her var det bl.a. hans ærinde at slå bro mellem land og by. Under Besættelsen måtte han af hensyn til censuren ty til den historiske roman for at få sit politiske frihedsbudskab ud. Det skete med romanerne »Frihed for Loke« og »Hvad udad Tabes«.

Martin Jensen havde en arvelig nyrelidelse og døde kun 36 år gammel. Han blev begravet på Stagstrup kirkegård, og to år senere, i 1947, blev der rejst en mindesten for ham på Skelhøj ved sogneskellet mellem Stagstrup, Skjoldborg og Snedsted. I »Vestenvind« er højen det sted, hvor Hans Peter leger og har sine drømme om et liv, der rækker ud over hverdagen og sogneskellet.

Navnet Skelhøj går igen i Majnar S. Nielsens romaner fra 1980'erne. Der kan næppe herske tvivl om, at det var ment som en venlig hilsen til Martin Jensen. Virkelighedens Skelhøj er Koldby, hvor Majnar voksede op i et bagerhjem. Selv blev han bager og fik forretning i Aalborg. Først i en alder af 56 slog han et nærende brød op i form af debutromanen »Bagerens søn« (1982), der skildrer Alfreds barndom i Skelhøj. Året efter udkom »Rent mel i posen«, hvor Alfred er bagerlærling i købstaden (Thisted). Det er under krigen, og bogens personer skildres som pragmatiske mennesker, der udnyttede, at der pludselig kom penge til egnen.

I den tredje roman »Den enes død« fra 1985 er vi tilbage i Skelhøj, hvor man efter krigen møder de retfærdige, de selvretfærdige og dem, der plumpede i under Besættelsen. Året før Majnar S. Nielsens død i 1987 udsendte Gyldendal hans fjerde bog, »Tango i Torvegade«. Af kritikken blev han karakteriseret som menneskekender og et stort fortællertalent. »Han spidder bogstaveligt talt miljø og persongalleri til sit penneskaft,« skrev Egon Nielsen i Kristeligt Dagblad.

I dag er den væk, telefoncentralen i Ydby, men mindet om den er bevaret i Egon Nielsens erindringsromanen »Samtalestationen«. Forfatteren, født 1916, voksede op her under indflydelse af Indre Mission, som prægede ham for livet. Efter realeksamen i Hurup rejste han til København, hvor han var med til at skrive illegale, politiske bøger på et forlag. Men i januar 1945 stormede tyskerne forlaget, og Egon havnede i Frøslevlejren. Til hans held blev han løsladt på grev Bernadottes foranledning. Besættelsestiden har Egon Nielsen taget under behandling i romanen »Salamanderdage« (1982).

Da »Samtalestationen« udkom i 1978, blev det et gennembrud, og radio og fjernsyn havde bud efter Egon Nielsen. Blandt andet fortalte han bibelhistorie i radioudsendelsen »Ved dagens begyndelse«. På dette tidspunkt var han redaktør af Dansk Missionsblad og ernærede sig desuden som kordegn. Men skriverierne var startet længe før. I 1950 udkom Egon Nielsens første digtsamling, og nogle år senere startede han forlaget »Credo«, hvor han udgav bøger med et kristent indhold. Han genudgav bl.a. Martin Jensens bog "Med Kors over Døren«. Forlaget måtte dog lukke, og »Samtalestationen« og »Evig og altid Augusta« udkom på Gyldendal. Senere udsendte han flere bøger på andre forlag.

Egon Nielsen var en højst usædvanlig missionsmand. Han tog det kristne budskab om at dele med andre bogstaveligt. Når han så blev spurgt, om han var venstreorienteret, svarede han: »Jeg er Jesus-orienteret!« Egon Nielsens bror, Charles Nielsen, har været en flittig skribent i Sydthy Årbog, men har de seneste år også udsendt to små romaner som privat tryk.

Da Knud Erik Pedersen i 1975 flyttede til Boddum som lærer, var han i gang med at skrive sin første bog om Esben. Den udkom to år senere under titlen »Puslinglandet«. I alt er det blevet til seks bøger om Esben, en romanserie, som har fået en plads i litteraturhistorien. Alle bøger er omskrevet til et lignende antal børnebøger. Efter nogle år opgav Knud Erik Pedersen sit lærerjob, men han blev boende i Thy indtil 1989. Nok er Esben fra Himmerland, men fire af romanerne om ham er udgivet af en forfatter,

Hjemstavnsforfatteren Hans Bakgaard, Ydby.

der boede i Thy. Det gælder også romanen »Hanegal bag muren«.

Boddum var for Peder Hove barndommens land, hvor indtrykkene rækker tilbage til besættelsestiden. Barndomserindringerne og senere syv år som jagerpilot er fundamentet under det, han har skrevet. Et anerkendt forfatterskab er det blevet til, og selv regner han dokumentarromanen »En dag i marts« fra 1988 for sit gennembrud. En vigtig brik i thyboernes historie føjede han til i 2002 med bogen »Terminus«, der sætter kød og blod på flygtningeskæbner i Dragsbæklejren.

Kassen med blandede bøger

Man kan forfatte bøger, og så kan man skrive om forfattere og deres bøger. Det sidste var F. J. Billeskov Jansen et fornemt eksempel på. Han blev født i Thisted 1908, og fra 1946 var han professor ved Københavns Universitet. Hans forfatterskab om den klassiske litteratur er omfattende, og i den forbindelse glemte han ikke bysbarnet J. P. Jacobsen. Som en moderne formidler af litteratur kan nævnes præst, film- og litteraturkritiker Johannes H. Christensen, der voksede op i præstegården i Vester Vandet. Hans seneste bog er fra 2005 og bygger på samtaler med Ebbe Kløvedal Reich.

Hvis man ikke selv er så god til at opfinde, så kan man gøre bruge af andres oplevelser. Det var til en vis grad tilfældet med Jacob Paludan, der skrev »Fugle omkring fyret« og »Jørgen Stein« med store dele af handlingen henlagt til Thy. Hans informationskilde var Eric Conradt-Eberlin, der var søn af Thisteds sidste kongevalgte borgmester.

Inspirationen kan også komme fra avisartikler. Den mulighed benyttede journalist Inga Toft sig af, da hun hentede en artikel frem, som hun havde skrevet til Thisted Dagblad om lærer Marius Jørgensen. Det blev til romanen »Ved Fjorden«, der udkom 2001. Som ugebladsjournalist har John Lindskog fået smag på kendte navne, og det er blevet til bøger om f.eks. Osvald Helmuth, Dirch Passer og Simon Spies. En egentlig spændingsroman, »Nødvendighedens lov«, udgav han i 1995. I den genre er han i selskab med en anden Thisted-dreng, Tønnes Hilden.

Journalist Jan Stages forfatterskab er meget omfattende. Set fra en lokal vinkel er erindringsbogen »Og ham, der slår på tromme« fra 1999 interessant. Det er besættelsestidens Thisted oplevet med barneøjne.

Gunnar Iversen har af mange været opfattet som radiojournalist og tv-producer. Det var han *også*, men i tilgift så meget andet: dramaforfatter til egnsspil, fagbogsforfatter til bøger om socialpsykologi, og så er han noget så fornemt som essayist. Læs samlingen »Den indre svinehund« fra 1987!

Thisted-drengen Helge Hjortdal har mødt mange journalister som ministersekretær for ikke mindre end tre socialdemokratiske statsministre. Siden blev han direktør for Folketinget. Om sin tid som sekretær udgav han i 1999 bogen »Tre røde konger«. Det er ikke skønlitteratur, men det er spændende. En anden forfatter med rod i Thisted er Søren Sørensen, der i 1990'erne udgav »Don Juans døtre« og »De moderløse«, to historiske romaner med handlingen henlagt til henholdsvis 1400-tallet og 1600-tallet. Mest originalt er det, at han har oversat Bellmann – ja, hold fast – til thybomål!

Da Grete Stenbæk Jensen i 1973 udgav »Konen med æggene« om sit arbejde på et æggepakkeri i Holstebro, satte det gang i romaner med arbejdspladsen som omdrejningspunkt. Slagteriet i Thisted er således skueplads for morsingboen Peder Dissings roman »Slagtegangen«, som i 1986 udkom på Thyboens Forlag. Det blev drevet af Jørgen Bornefelt, der i midten af 1980'erne udgav Magasinet Thyboen – en snes numre blev det til. I 1989 udsendte Peder Dissing romanen »Tilpasning« på eget forlag.

Stærk hverdagsrealisme præger også erindringsromanen »Tid og tilfælde« fra 2001 af Astrid Pedersen, der er tidligere rengøringsassistent. Hendes opvækst i Harring var præget af yderst spartanske forhold. Mere lystig er Helge Visby Sørensens erindring om øgenavne fra Thisted, som han skriver om i »Englen fra Sindal« (1980).

Præsten og forfatteren Jørgen Falck Rønne blev født i Ræhr præstegården i 1866 og flyttede som 8-årig til Søndbjerg. Oplevelser fra disse steder har han brugt i romanen »Under præstegaardens tag« og i sine erindringer »I sol og blæst«. Af andre erindringsforfattere kan nævnes Jens Morbjerg Madsen, der i 1982 udsendte »Klittens Folk«, og Albert Andersen, som i begyndelsen af 1990'erne udsendte to bøger med erindringsstof fra Sennels og Thisted. I de senere år har flere udgivet deres erindringer.

Overgangen fra en roman til erindring og måske faglitteratur kan være ret flydende. Da Søren Vase i 1976 udsendte »Rævejægeren fortæller«, var det for at give oplysning om naturens dyreliv krydret med oplevelser som jæger, fisker og skoleinspektør i Koldby. Forfatterskabet rummer flere bøger og mange artikler med naturen som omdrejningspunkt.

Da Winni Østergaard i 2005 udgav romanen »Helvig«, blev den faglige slægtsforskning brugt som grundlag for en opdigtet historie om en piges opvækst i Refs. Det går måske også an at nævne »Bertel Risengrød – en museumsnisse«, som museet udsendte i 1986 med denne artikels forfatter som ophavsmand. I denne kalenderhistorie kombineres rendyrket »nisseri« med lokalhistoriske begivenheder, som museumsnissen har oplevet i sit 500 år lange liv.

Det er ikke dette kapitels opgave at behandle faglitteraturen. Nævnes skal dog S. Steensgård, der i 1979 udsendte bogen »Thy før og nu« på Aschehougs Forlag. På dette tidspunkt havde han allerede udgivet bøger i ti år, og det er blevet til over 50 bøger, de fleste lærebøger til biologiundervisning. I flere år lå han næstøverst på den liste, som forfatternes bibliotekspenge blev udregnet efter. S. Steensgård blev født i Hurup i 1939, men efter 37 år som lærer i Svogerslev ved Roskilde er han nu vendt tilbage til Thy.

Hvis faglitteraturen var medtaget, ville det rette op på balancen mellem kønnene, idet vi støder på mange kvinder som forfattere til lokalhistoriske bøger og artikler i

Fra Thorup Strand til Det kongelige Teater

Vaudevillen »Slægtningene« havde premiere på Det kongelige Teater 1. december 1849, og det blev en stor succes. I sine erindringer skriver Johanne Louise Heiberg, der havde én af hovedrollerne: »Dette lille Arbejde gik så fortræffeligt over Scenen, at det atter og atter opførtes under Folks Latter og Bifald.« I alt blev det til 78 opførelser, og dertil kom opsætninger på private teatre. Senere tog dilettanter landet over stykket til sig.

Skuespillets forfatter var Henriette Nielsen. Hun blev født 1815 på Thorup Strandgård som datter af strandfoged og købmand Niels Chr. Nielsen. Det var et velstående hjem med råd til at holde både huslærer og lærerinde. Tidligt begyndte hun at nedskrive tanker og pudsige indfald i form af samtaler. Et teaterbesøg i Aalborg stimulerede hendes trang til at skrive dramatiske tekster. Det blev til et satirisk syngespil, der blev opført for familien og senere bl.a. i Løgstør.

Det var dog novellen »Fanny«, der blev en form for gennembrud. Hun sendte den til Steen Steensen Blicher, der udvirkede, at den blev trykt. Han var begejstret for novellen, hvis handling var henlagt til den jyske vestkyst. I avisen »Dagen« skrev han bl.a.: »Jeg kjender hende ikke personlig, har aldrig kunnet ahne Tilværelsen af en sådan Blomst mellem Nordjyllands Sandmiler.«

Gerhard Faye, Thisteds litterært interesserede amtmand, havde under flere besøg på Strandgården oplevet Henriettes fortællertalent. Da kong Chr. d. 8. skulle besøge Thisted i 1842, opfordrede Faye hende til at søge audiens. Kongen tog da også godt imod hende og bevilgede en årlig uddannelsesstøtte på 400 daler, som varede indtil kongens død i 1848.

I 1843 ankom Henriette Nielsen til København og startede sin uddannelse hos digteren Henrik Hertz. Bortset fra den store opmærksomhed med »Slægtninge« havde hun svært ved at slå sit navn fast i den etablerede teaterverden. Når hun blev anbefalet at skrive under mandligt pseudonym, afslog hun kategorisk. Hun skrev også prosa, og her er hendes litterære hovedværk »Esberns Skolehistorier«, der udkom 1860-61.

Henriette Nielsen forblev ugift, og allerede som 60-årig trak hun sig tilbage fra offentlighedens søgelys. Resten af sine dage skrev hun kun lejlighedsdigte til venner og bekendte. Birgitte Dorthea Henriette Nielsen døde i januar 1900 og blev begravet på Assistens Kirkegård. Som kvinde var hun forud for sin tid, for som hun skrev i én af sine fortællinger: »Kvinden skal opgive sit ørkesløse Sommerfugleliv og blive et nyttigt medlem af Samfundet.«

de historiske årbøger. Det kan dog bøde lidt på uligheden, at et forlag i Thisted i 1921 udgav en bog med titlen »Kan mænd undværes?« Svaret var åbenbart ja, idet bogen beskriver et kærlighedsforhold mellem kvinder. Bogen nåede stor udbredelse, inden den blev beslaglagt som pornografi. Forfatteren skrev under pseudonymet Emmy Carell, mens forlæggeren i Thisted, sagfører Johan Georg Galster, stod ved sine gerninger. Det kostede ham en bøde. Sønnen havde også sans for det kvindelige, som det ses af hans Madonna ved Thisted kirke.

Foto th.: Thy Uddannelsescenter i Thisted

Skole og uddannelse

Af Knud Holch Andersen

Fra børnehaveklasse til student, markedsøkonom eller sygeplejerske. Undervisning og uddannelse i Thy er et stort hus med særdeles mange boliger. Henved 50 forskellige institutioner, hvor noget over 1000 mennesker er ansat. De fleste som lærere, men der er jo også skoleledere, sekretærer, kantinemedarbejdere, rengøringsassistenter og pedeller. Alene folkeskolernes samlede elevtal er på 3.700. Lægger vi dertil de mange andre skoler og uddannelser, må hen ved 8.000 elever eller studerende have deres daglige gang i systemet. Oven i det vil der så være adskillige tusinde, der er i mere kortvarig berøring med sektoren i form af efteruddannelse, omskoling eller fritidsaktiviteter.

Skolen repræsenterer et langt mere omfattende indgreb i børn og unges liv, end tidligere generationer har oplevet. I løbet af 1980'erne blev børnehaveklasser og skolefritidsordninger for alvor etableret, og ungdomsuddannelserne ekspanderede stærkt.

Skole og uddannelse er blevet en vidtforgrenet og vital del af det samlede samfundsliv. Thy er et industrisamfund, men det er også et *uddannelsessamfund.*

Middagsmad på Thylands Ungdomsskole ved Hundborg.

Det samlede uddannelsesniveau i Thy er lavere end landsgennemsnittet. Men der er bevægelse i billedet. Blandt dem, der nu er i 50'erne, har en tredjedel aldrig fået en uddannelse efter grundskolen, og meget få har en gymnasial uddannelse. Men blandt dem, der er i 30års alderen er andelen, der ikke har nogen uddannelse efter folkeskolen svundet ind til en femtedel, og lidt flere har fået en gymnasial uddannelse.

Blandt de 16-18 årige i Thy var der i 2004 knap 14%, der ikke var i gang med en uddannelse efter folkeskolen. Det er faktisk en lavere kvote end i Danmark som helhed.

Med afsæt i dagpleje eller børneinstitution vil en typisk barndom og ungdom i det moderne Thy bevæge sig fra børnehaveklassen – eller 0. klasse, som det hedder på skolesprog – op gennem grundskolen, måske med et skoleskift til en overbygningsskole, og så videre til udannelsescentret i Thisted, hvor såvel de erhvervsrettede som de gymnasiale ungdomsuddannelser befinder sig. Måske med en afstikker i det 10. skoleår til en af de populære efterskoler. Den samlede karriere kan let komme til at strække sig over 14 år. Vælger den unge en erhvervsrettet uddannelse med tilhørende læreplads, er der en rimelig chance for, at hun eller han bliver borger i det lokale samfund. Falder valget på en af de gymnasiale uddannelser, taler sandsynligheden for et opbrud fra Thy.

Det moderne voksenliv betyder ikke et farvel til »skolebænken«. Såvel offentlig som privat virksomhed er i dag underlagt et benhårdt krav om omstilling og fornyelse. Det kræver et stadigt samspil med de relevante uddannelser. Og »livslang læring« er blevet et grundvilkår for alle på arbejdsmarkedet.

Den gamle skole

Den nuværende generation af thyboer fra 50 års-alderen og opefter er vokset op under helt andre vilkår. Først med folkeskolereformen i 1958 blev skellet mellem landsbyskole og købstadsskole ophævet. Indtil da arbejdede de mange sognekommuner støt og roligt med at realisere de krav og normer, der blev opstillet med reformen i 1937. Hovedmålet var, at undervisningen i det meget store antal små landsbyskoler skulle bringes på omgangshøjde med købstadsskolen. Der blev indført nye fag som naturlære,

samfundslære og sløjd for drenge og husgerning for piger. Endnu mere alvorligt var kravene om gymnastiksale med badefaciliteter og hygiejniske toiletforhold. Det blev efterhånden meget vanskeligt at fastholde det fra 1814 nedarvede princip om enelæreren, der hver anden dag underviste henholdsvis de små og de store elever, indtil de med konfirmationen blev indviet til voksenlivet. Og pigegymnastik, håndgerning og husgerning gjorde det nødvendigt at ansætte »lærerinder«. Den økonomiske krise og besættelsestiden, hvor værnemagten beslaglagde ganske mange skoler, gjorde det bestemt ikke lettere at få realiseret 1937-lovens gode hensigter.

Fremskridt var der. Et pænt antal ganske små skoler – 38 i alt – blev nedlagt, og der blev bygget 23 nye skoler, især i 1940'erne. Det samlede timetal blev forøget med næsten en tredjedel. Men i 1950 var 16 af de 80 landsbyskoler i Thy stadigvæk toklassede, og 30 var treklassede. Kun tre var årgangsdelte i syv klasser.

Købstadsordnede skoler var der i Hurup, Vestervig og Thisted. Her var der mulighed for at lægge et frivilligt 8. skoleår oveni. I Vestervig var der tilmed en eksamensmellemskole (6.-9. klassetrin). Dertil kom den private realskole i Hurup og realskolen i Thisted, der fra 1947 indgik i det nyoprettede kommunale gymnasium.

Med skolereformen i 1958 fik sognekommunernes børn det samme skoletilbud som købstadens børn. Mellemskolen forsvandt, og der blev bygget et antal centralskoler, der åbnede mulighed for at fortsætte i skolen efter undervisningspligtens ophør, enten i den tre-årige realafdeling eller i 8., 9. eller måske 10. klasse.

I løbet af 1960'erne blev det for alvor almindeligt, at også landbobørnene gik i skole i op til ni eller ti år. Den endelige konfirmation af denne udvikling kom med udvidelsen af undervisningspligten fra syv til ni år i 1975. Samtidig betød 1975-reformen et farvel til den meget populære realeksamen. Først nu blev den danske folkeskole

Hurup Skole – dansk i 6. klasse.

Erindring om livet på Borgerskolen i Thisted ca. 1935

»... Læreren var autoriteten, der bestemte alt uden diskussion og med en god del udenadslæren både i historie og bibelhistorie. (...) Jeg kan blive så ked af at være født for tidligt, når jeg forstår på mine egne børn og i endnu højere grad på mine børnebørn, at i dag tilegnes viden i et samarbejde mellem elev og lærer præget af ligeværdighed og opmærksomhed over for hinanden og en gensidig anerkendelse, med andre ord i en tovejskommunikation i stedet for en envejs. Vi fik besked på, hvad vi skulle lave, og hvad vi skulle mene.

Det var næppe heller noget godt pædagogisk princip at dele eleverne op efter formodet dygtighed i boglige fag og lade de »kloge« sidde for sig selv ovre ved vinduerne og de »mindre kloge« i midten og de »dumme« ovre i mørket. Der kunne de sidde og prøve på at følge med og i øvrigt skøtte sig selv. Megen uretfærdighed er begået på den konto.«

Kilde: Jørgen Nielsen. Barndomsminder fra Thisted. Historisk årbog for Thy og Vester Hanherred 2005.

Tabel 1.	Skoler	Klasser	Lærere	Lærerinder
1937	118	316	141	23
1945	102	306	130	43
1950	80	297	118	92

Kilde: www.erhverv.viborgamt.dk

Tabel 1. Landsbyskoler i Thy 1937-50.

i praksis en enhedsskole med ni eller ti sammenhængende klassetrin.

Med et gymnasium inden for lokal rækkevidde blev det også overkommeligt for flere at tage springet til studentereksamen. Men den store vækst i antallet af gymnasieelever kom først efter 1970.

Uddannelse efter folkeskolen har for de allerfleste, der er født før 1960, været forbundet med en form for *mesterlære*. Lærling i et håndværk eller elev i butik og på kontor. Hvis der da overhovedet blev tale om nogen form for uddannelse. Læretiden indebar skolegang efter arbejdstid, som oftest et par aftner om ugen. Undervisningen foregik på handelsskolerne i Hurup og Thisted eller på de tekniske skoler, der udover Thisted befandt sig i en række af stationsbyerne. Som regel var forstanderen for disse skoler en velmeriteret lærer fra den lokale folkeskole.

Tabel 2.	Hele landet	Thy/Mors
Grundskole	27,4	34,8
Gymnasial	2,5	1,2
Erhvervsfaglig	43,2	44,6
KVU	4,5	2,9
MVU	16,1	12,7
LVU	4,3	3,7
I alt	100,0	100,0

Kilde: www.erhverv.viborgamt.dk

Tabel 3.	Hele landet	Thy/Mors
Grundskole	19,4	27,0
Gymnasial	6,4	5,3
Erhvervsfaglig	43,2	48,5
KVU	5,9	4,2
MVU	16,0	12,7
LVU	8,8	2,3
I alt	100,0	100,0

Kilde: www.erhverv.viborgamt.dk

Tabel 4.	Grundskole	Gymnasial	Erhvervsfaglig	Ikke under vejl.
Hele landet	24,4	41,5	18,2	15,8
Hanstholm	18,3	38,0	27,5	16,2
Sydthy	34,1	31,9	21,3	12,8
Thisted	18,2	42,4	25,7	13,7

Kilde: www.erhverv.viborgamt.dk

Tabel 2. 50-59 åriges uddannelsesniveau. Hele landet og Thy/Mors, 2003.
Tabel 3. 30-39 åriges uddannelsesniveau. Hele landet og Thy/Mors. 2003.
Tabel 4. 16-18 åriges uddannelsesvalg, fordelt på kommuner, 2004.

Det samlede skole- og uddannelsessystem i det traditionelle Thy – før 1970 – var ganske overskueligt og antallet af lærere meget mindre end i dag. Men på sin vis har læreren og skolen været mere synlige i samfundslivet, end vi oplever det i dag. Skolen var personificeret i lærerens skikkelse, og læreren levede tæt på de familier, der leverede børn til skolen, og det blev anset som en naturlig del af »kaldet«, at han påtog sig en række opgaver i det lokale liv. Samtidig var undervisningen – på godt og ondt – helt afhængig af lærerpersonligheden. Skolelæreren var autoriteten, der sad inde med den viden og de grundlæggende færdigheder, man måtte tilegne sig for at blive en duelig samfundsborger.[2]

Folkeskolerne i Thy

Folkeskolen har altid været en hovedhjørnesten i det kommunale selvstyre. Folketinget lægger de overordnede rammer og opstiller minimumskrav – oftest baseret på brede politiske forlig – og det er så op til de enkelte kommuner at udmønte lovgivningen i den skolevirkelighed, der er økonomi og politisk vilje til at udforme.

Siden midten af 1990'erne har der været skærpet skolepolitisk debat og øget mediefokus på den danske folkeskole. Væsentlige temaer i denne debat har været ressourceforbruget og kvalitetsniveauet, målt på baggrund af en række internationale undersøgelser. Dertil kommer så en øget opmærksomhed om værdier og holdninger både hos forældre og fra politikerhold. Generelt kan man hævde, at også folkeskolen er blevet ramt af de krav og den udfordring med hensyn til både konkurrenceevne og national identitet, *globaliseringen* har påført hele det danske samfund.

De ændrede skolepolitiske signaler kommer til udtryk i den ændring af folkeskolens formålsparagraf, et bredt flertal af folketingets partier har gennemført i foråret 2006. Det gamle formål fra 1993 betonede stærkt *»den enkelte elevs alsidige personlige udvikling«*. Det ny formål vil som første prioritet *»i samarbejde med forældrene give eleverne kundskaber og færdigheder, der forbereder dem til videre uddannelse og giver dem lyst til at lære mere.«*

Det ny formål stemmer godt overens med det brede forlig om fornyelse af folkeskolen, der blev indgået i Fol-

ketinget i 2002. Det stiller således krav om mere *målrettet indskoling,* større indsats for at *bryde den negative, sociale arv, styrket faglighed* med bl.a. opstilling af nationale trin- og slutmål, styrket undervisning i dansk, matematik, historie, engelsk (nu fra 3. klassetrin) samt ikke mindst naturfag. Dertil kommer bedre udskoling, der kan øge effektiviteten i de unges fortsatte uddannelsesproces og reducere antallet af dem, der bliver tabt af uddannelsestoget.

I det følgende skal der tegnes profiler af de tre kommunale skolevæsner i Thy med vægt på at undersøge, hvordan de har reageret på disse udfordringer, kombineret med regeringens krav om stram budgetstyring. Dertil kommer den særlige udfordring, der består i, at de tre skolesystemer fra 2007 bliver samlet under én forvaltning.

Det samlede skolevæsen vil blive en ganske omfattende virksomhed med et budget på næsten 400.000.000 kr. Alene antallet af ansatte lærere vil nærme sig 500. Oven i det skal man så lægge antallet af pædagoger og medhjælpere i børnehaveklasser og skolefritidsordninger. Desuden ledelse og teknisk-administrative medarbejdere. Disse grupper tilsammen vil udgøre ca. 180 medarbejdere. Endelig er der forskellige specialfunktioner, herunder Pædagogisk Psykologisk Rådgivning med godt 20 ansatte.

Alle tre kommuner har et ressourceforbrug pr. elev, der ligger væsentligt under landsgennemsnittet (50.727 kr. pr. elev), med skolevæsnet i Sydthy som det dyreste. Her ligger timetallet lidt over lovens minimumskrav.

Skolestrukturen i Sydthy Kommune er kendetegnet ved fire ret store skoler med overbygning og en selvstæn-

Kreativ time på Hanstholm Friskole.

Tabel 5. Folkeskolerne i Thy, 2005.

Tabel 5	Hanstholm	Sydthy	Thisted	I alt
Antal skoler	3	4	15	22
Skolestørrelse, gst.	211	321	245	254
Klassekvotient	22,6	19,8	17,6	18,5
Antal lærere	54	113	316	483

Kilde: Ny kommunal struktur, folkeskolen, faktadel, 2005.

dig »spor 10«. Der har i de seneste år været en politisk debat om ændringer i skolestrukturen, bl.a. med forslag om at samle overbygningsklasserne på en enkelt skole. En planlagt lukning af den lille Boddum-Ydby skole førte til, at den af forældrekredsen blev omdannet til friskole.

Thisted Kommune har et ret stort antal skoler med kun syv årgange samt fire skoler med overbygning. I slutningen af 1990'erne blev 10. klassetrin fjernet fra overbygningsskolerne og erstattet af et enkelt tilbud på Østre Skole i Thisted. Det har reduceret antallet af elever på dette klassetrin drastisk. Bortset fra denne ændring har skolestrukturen i Thisted Kommune været »fredet« i en længere årrække. I 1990-91 gennemførte byrådet en lukning af fire skoler. Det medførte voldsomme lokale protester, som politikerne på ingen måde har glemt. Ingen kan være i tvivl om, at skolen opleves som et afgørende aktiv for de landsbysamfund, der i forvejen er præget af afvikling.

Ud fra en økonomisk betragtning vil skoler på under 150 elever være en belastning for det samlede budget. Men med den særlige »landsbyordning«, der er gennemført ved de små skoler i Vorupør, Hundborg og Østerild, er det lykkedes at skabe et sammenhængende børnemiljø, der integrerer børnehave, skole og skolefritidsordning. Ordningen skaber overskuelighed og nærhed for forældre og børn, samtidig med at der opstår et frugtbart samspil mellem pædagoger og lærere.

Den traditionelle deling mellem grundskole og overbygning efter 7. klasse harmonerer meget dårligt med den aktuelle lovgivning, der betragter 7.-9. trin som en sammenhængende overbygning. De mange lokalsamfund med syvårige skoler er næppe indstillet på at afgive det sidste skoleår. Her venter en udfordring til den nære fremtids skolepolitiske beslutninger.

Hanstholm Kommune har i realiteten kun to skoler, idet de femårige skoler i Klitmøller og Ræhr er afdelinger af den store Hanstholm skole. Dertil kommer den syvårige Tømmerby-Lild skole. En lukning af Ræhr skole førte til, at den genopstod som friskole. Med denne struktur har Hanstholm bevæget sig ind på en vej, som den nyeste folkeskolereform også peger på, nemlig en »distriktsmodel«, hvor der under samme ledelse kan være flere undervisningssteder, ikke mindst til gavn for de mindre børns oplevelse af nærhed.

Frie Efterskoler i Thy
Bjerget Efterskole
Skyum Idrætsefterskole
Thylands Ungdomsskole
Svankjær Ungdomsskole

I Hanstholm Kommune gennemførte 38% af eleverne 10. klasse i 2005/06. I Sydthy Kommune var det 72% og i Thisted Kommune 44%. En betydelig del af disse elever gennemførte det 10. skoleår på en fri efterskole, men ikke nødvendigvis i Thy.

Kvalitetsudvikling

Fra midten af 1990'erne begyndte forskellige internationale undersøgelser at sætte spørgsmålstegn ved kvaliteten af undervisningen i den danske folkeskole. Målrettet kvalitetsudvikling kom på dagsordenen. Med virkning fra 1998 opstillede skolevæsnet i Thisted Kommune et samlet *skolesyn* og et sæt *fælles mål*, der kunne fungere som pejlemærker i den udvikling, man ønskede gennemført på de enkelte skoler.

Man ønsker en skole, der sætter barnet i centrum og sikrer en alsidig personlighedsudvikling. Man ønsker et højt fagligt niveau og vil sikre, at elevernes udbytte af undervisningen bliver evalueret på kendte tidspunkter af skoleåret. Skolerne skal sørge for, at eleverne møder et bredt spektrum af undervisningsformer og desuden lægge vægt på både elevernes og forældrenes medansvar. Der skal samtidig være en kendt og fast praksis for, hvordan elever med særlige behov bliver tilgodeset. Realiseringen af alt dette forudsætter en udvikling af selve lærerrollen. Kodeordet bliver *lærerteams*, der skal planlægge og ko-

ordinere undervisningen. Det gælder også særlige *indskolingsteams,* hvor pædagoger og lærere kan supplere hinanden. Endvidere skal skolefritidsordningen opleves som en integreret og ligeværdig del af skolen.

For at gennemføre en udvikling, der sigter mod de opstillede mål, har de enkelte skoler opstillet samlede udviklingsplaner, hvor også evalueringsresultater og budgetbemærkninger skal indgå. Alt sammen i en toårig proces, hvorefter der skal opstilles nye udviklingsplaner.

Skolevæsnerne i Sydthy og Hanstholm har senere vedtaget lignende skolepolitiske målsætninger. Dermed har de kommunale skolesystemer været på »forkant« med udviklingen og forberedt rammerne for det, der senere er blevet lovkrav.

For at realisere de opstillede mål forpligtede Thisted Kommune sig i 1998 til ved de kommende års budgetlægning at opprioritere udbygning og renovering af skolerne, anskaffelse af nye undervisningsmaterialer og efteruddannelse af lærerne.

I de senere år er en række af skolerne i Thisted Kommune blevet renoveret og udbygget for mere end 50 mio. kr. I Sydthy er der opført en helt ny skole i Hurup, og Hanstholm skole er i færd med at blive moderniseret.

Ændringer i de fysiske rammer er en helt afgørende forudsætning for at de opstillede mål kan realiseres. Tidligere tiders tomme skolegange er ved at være forsvundet. Der er dannet arbejdspladser og værested er i tilknytning til klasserummene. PC'ere og andet it-udstyr er opstillet i særlige lokaler og integreret i klasserum og arbejdsområder. Der er pædagogiske værksteder, måske i forbindelse med skolebiblioteket. Der er samtale- og møderum. It er i dag et nødvendigt og selvfølgeligt værktøj i de daglige læreprocesser, både når det gælder træning af færdigheder, informationssøgning og formidling af produkter. Skolernes veludviklede hjemmesider kan være inspirerende udstillingsvinduer af den it-baserede virksomhed. Forældre eller bedsteforældre, der besøger skolerne, som de fremtræder i dag, vil have svært ved at genfinde noget, der ligner skolekulturen med det lukkede klasserum, som de selv har oplevet for årtier siden.

Tabel 6.	Udgift pr. elev	Klassekvotient
Hanstholm	43.811	22,6
Sydthy	47.096	19,8
Thisted	46.218	17,7

Kilde: Ny kommunal struktur, folkeskolen, faktadel, 2005.

Tabel 6. Udgift pr. folkeskoleelev og klassekvotienter i de tre thykommuner, budget 2005.

Rummelighed er et afgørende nøgleord i forbindelse med den kvalitetsudvikling, der finder sted. Det gælder om at udnytte den enkelte elevs forudsætninger optimalt og så samtidig fastholde den *nærhed,* der sikrer, at alle børn har del i klassens sociale liv og mange fælles oplevelser. Allerede i børnehaven og i børnehaveklassen iagttager man børnenes udvikling, evt. i samarbejde med en konsulent fra *Pædagogisk Psykologisk Rådgivning.* Det betyder, at der meget tidligt i skoleforløbet kan sættes ind med særlig støtte til enkelte elever. Der bliver gennemført en test allerede efter få måneder i første klasse som grundlag for den særlige indsats, hvor man ikke adskiller de børn, der har behov for læsehjælp, fra klassen. Målet er, at alle børn skal kunne læse inden 3. klassetrin, hvor engelskundervisningen begynder. Der er i de seneste år sat fokus på efteruddannelse af lærerne med hensyn til læsepædagogik. Alle, der skal fungere som klasselærere i en ny 1. klasse, modtager et særligt efteruddannelseskursus i læselæring. Læsefærdighed betragtes som den basale kunnen, som udbyttet af hele skoleforløbet står og falder med.

Friskoler i Thy: elevtal 2005 og andel af 6-16 årige

Hanstholm Kommune: 18,5 %
Hanstholm Friskole 101
Ræhr Friskole 42
Thisted Kommune: 7,4 %
Hundborg Friskole 37
Thorsted Friskole 83
Thisted Friskole 57
Friskolen Thy 52
Sønderhå-Hørsted Friskole 77
Sydthy Kommune: 11,9 %
Sydthy Friskole 69
Boddum-Ydby Friskole 86

Kilde. Undervisningsministeriets statistik og nøgletal for folkeskolen, www.thisted.dk

Ungdomsuddannelser i Thy
EUC Nordvest
Erhvervsuddannelser
Teknisk Gymnasium (HTX)
Handelsgymnasium (HHX)
Thisted Gymnasium & HF
Alment gymnasium (STX)
Højere Forberedelseseksamen
Viborg Seminariet, afdeling i Thisted
Pædagogisk grunduddannelse
Social og Sundhedsskolen, afdeling i Thisted
Grundforløb
Social- og sundhedshjælper og –assistent
Hanstholm Erhvervsforskole
Sydthy Produktionsskole

Kilde: www.undervisning.viborgamt.dk

Det samlede skolevæsen for den nye Thisted Kommune vil fortsat være underlagt krav om kvalitetsudvikling under stramme budgetvilkår. De foreløbige politiske signaler tyder ikke på skolenedlæggelser. Den embedsmandsgruppe, der har forberedt oplæg til den kommende politiske beslutning, anbefaler en struktur, hvor man gør flere mindre skoler til afdelinger under en distriktsskole, der rummer ledelse og administration. På den måde kan man bedre udnytte de enkelte læreres faglige dygtighed, samtidig med at man kan tilpasse skolerne til de tre faglige trinmål, den aktuelle lov opdeler folkeskolen i. Man vil på den måde få et samlet lærerkollegium, der efter behov kan undervise i forskellige afdelinger, og samtidig vil der være et bredt forum for udvikling, evaluering og efteruddannelse. Lederne af de enkelte distrikter vil – i forlængelse af den ledelsesudvikling, der allerede er gennemført – få vidtstrakte beføjelser til at disponere, både økonomisk og pædagogisk. Det afgørende succeskriterium bliver evnen til at realisere de opstillede mål.

Ungdomsuddannelser
Uddannelsescentret i Thisted mellem Ringvej og Lerpyttervej kan med lidt god vilje godt opfattes som en »campus«, der dagligt suger en betragtelig del af ungdommen i Thy til sig og giver dem de forudsætninger, der i stort tal får dem til at søge videregående uddannelse i andre egne af Danmark. Her finder man *Nordvestjysk Uddannelsescenter*, der indtil for få år siden hed Thisted Tekniske Skole, med omkring 700 årselever (der svarer til et langt større antal faktiske elever) og 170 ansatte. Tæt ved finder man *Nordvestjysk Handelsgymnasium,* der tidligere hed Thisted-Hurup Handelsskole, med omkring 960 årselever og omkring 140 ansatte. Begge skoler har også veludviklede afdelinger med erhvervsrettede kurser. Den tredje part i naboskabet er *Thisted Gymnasium og HF* med ca. 600 elever og 100 ansatte.

Dertil kommer adskillige videregående uddannelser i det nyopførte *Thy Uddannelsescenter.* Og endelig *Thy Hallen* med en række idrætsfaciliteter.

Centertanken blev undfanget omkring 1970, hvor de politiske vinde blæste i retning af en enhedsuddannelse for de 16-19-årige efter svensk forbillede. Disse reformplaner blev imidlertid taget af bordet igen, og trods den fysiske nærhed har de tre store skoler i mange år levet med og videreudviklet hver sin skolekultur uden den helt store dialog. Med én undtagelse: I midten af 1980'ene etablerede gymnasiet og teknisk skole en fælles HFG-uddannelse, der blev en forløber for den HTX-uddannelse med omkring 100 elever, der nu – som det eneste sted i landet – tilbydes i et samarbejde mellem de to skoler.

Uddannelsesvejledning Thy
Fælles vejledningscenter for de tre Thy-kommuner. Vejledning af børn og unge omfatter bl.a
Fra 6.klasse: uddannelsesbog og samtale med skolevejleder
8.-9.-10. klasse: erhvervspraktik
8. klasse: besøgsdage i ungdomsuddannelser
9. klasse: præsentationskurser i ungdomsuddannelser
8.-9. klasse: informationsmøder for klasser og forældre

Regionalt vejledningscenter i Herning
Vejleder til det videregående studievalg efter ungdomsuddannelserne.

Kilde: www.uuthy.dk www.studievalg.dk

De grundlæggende tanker omkring centerdannelsen blev tænkt for mere end 30 år siden. I foråret 2006 blev der taget et afgørende skridt i retning af at realisere et overordnet skolefællesskab, idet de respektive bestyrelser besluttede at fusionere *Nordvestjysk Uddannelsescenter* og *Nordvestjysk Handelsgymnasium* til én stor erhvervsskole: EUC Nordvest. Da fusionen endnu ikke er fuldt gennemført, vil de to skoler i det følgende blive behandlet som selvstændige enheder.

Tabel 7.	2003	2004
Nordvestjysk Handelsgymnasium	296	365
Nordvestjysk Uddannelsescenter	161	161

Kilde: Erhvervsuddannelserne i Viborg Amt, 2004.

Tabel 7. Indgåede uddannelsesaftaler på erhvervsskolerne i Thy.

Tabel 8.	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06*
STX	418	421	410	408
HF	74	77	67	52
HTX	107	113	102	104
HHX	567	561	632	630

Kilde: Thisted Gymnasium & HF, Nordvestjysk Handelsgymnasium / 3: Skøn ved årsskiftet

Tabel 8. Antal elever. Gymnasiale ungdomsuddannelser i Thy. 2002-2006.

Nordvestjysk Uddannelsescenter

I landsmålestok er det ikke nogen stor teknisk skole, men den rummer alligevel et bredt spektrum af uddannelsesmuligheder med fem hovedindgange, såkaldte grundforløb, der så fører til de specialiserede uddannelser. Som en specialitet har skolen en særlig fiskeriuddannelse med eget fartøj og tilbyder ligeledes sammen med Morsø Landbrugsskole en egentlig landbrugsuddannelse.

En moderne erhvervsuddannelse er et ganske individualiseret forløb. Indgangen til uddannelsen er en *uddannelsessamtale*. I samarbejde med den *kontaktlærer,* der følger eleven gennem hele udannelsen, udarbejdes der en *uddannelsesplan,* der så danner grundlag for, hvilke moduler, der bliver bygget ind i det samlede forløb. Hovedforløbet efter grunduddannelsen forudsætter en *praktikaftale*, og hoveduddannelsen er så en vekselvirkning mellem praktisk arbejde og læreprocesser i den pågældende virksomhed og teoretiske forløb på skolen. Uddannelsen slutter med en prøve og et svendebrev. Den gamle mesterlære lever videre i en moderne skoleudgave, der sikrer mulighed for omstilling og videreuddannelse.

HTX tilbyder naturvidenskabelige studieretninger og en kommunikationslinje med større vægt på fremmedsprog. Teknologi- og erhvervsfag samt en øget vægt på projektbaseret læring er med til at give HTX et særpræg i forhold til det almene gymnasium.

Nordvestjysk Handelsgymnasium

Handelsskolen oplevede en kraftig vækst fra slutningen af 1970'erne. Den traditionelle realeksamen som indgang til en handelsuddannelse blev afskaffet, og det 1-årige kursus til handelseksamen blev afløst af EFG-lovens grunduddannelse, HG. Samtidig oprettede skolen et to-årigt handelsgymnasium som overbygning. I 2005 omfatter grunduddannelsen 314 elever, og Handelsgymnasiet, HHX, der nu er en tre-årig uddannelse med samme struktur som de andre gymnasiale uddannelser, er med 450 elever langt den største afdeling. Grunduddannelsen, der omfatter både obligatoriske fag som dansk, engelsk og erhvervsøkonomi samt et antal valgfag, følges op af en uddannelsesaftale og 3 års praktisk uddannelse i den pågældende virksomhed. Som på tekniske skole har hver elev en kontaktlærer og følger en personlig uddannelsesplan. HHX tilbyder efter første semesters grundforløb tre overordnede studieretninger: økonomi, marketing og international linje. HHX peger både mod en videregående uddannelse og mod elevpladser i banker, revisionsfirmaer m.v. I den henseende udfylder HHX måske noget af det hul, den gamle realeksamen efterlod. Handelsgymnasiet er en ganske populær uddannelse i Thy. Kvoten af unge i Thy, der vælger denne ungdomsuddannelse, er væsentligt højere end på landsbasis.

På begge afdelinger arbejder lærerne sammen i teams og der anvendes en stor variation af undervisningsformer. Skolen lægger stor vægt på et aktivt og studieorienteret skolemiljø, og der er et bredt tilbud om frivillige aktiviteter, herunder muligheder for idræt, der ikke er et obligatorisk fag.

Thisted Gymnasium & HF

Det almene gymnasium tilbyder den treårige almene studentereksamen (STX), samt det toårige HF og endelig – i samarbejde med NVU – det treårige HTX. I 2005 var der

Biblioteket i Thy Uddannelsescenter i Thisted.

410 gymnasieelever, 54 HF-elever og 105 HTX-elever. Med gymnasiereformen i 2005 er den velkendte opdeling i sproglig og matematisk linje ophævet, men de tilbudte studieretninger vil rumme enten sprogfag eller matematik og naturfag på højt niveau. Det almene gymnasiums profil tegnes både af disse højniveaufag og af et bredt fundament af fællesfag, der rummer en stærk historisk-litterær dimension og samtidig fastholder musiske fag og idræt som obligatoriske. Dansk gymnasietraditions almendannende sigte lever i bedste velgående i den reformerede udgave. Som et af de få gymnasier i Danmark har skolen også efter den seneste reform fastholdt den veletablerede tradition for at tilbyde de klassiske fag, latin og græsk, på højt niveau.

Det to-årige HF karakteriseres ofte som den »sweeper-uddannelse«, der kan sikre, at unge, der har været uden for uddannelsessystemet i en periode eller ønsker et omvalg, kan erhverve det almendannende og studieforberedende grundlag for en videregående uddannelse. Samspillet mellem det almene gymnasium, HF og HTX rummer adskillige fordele for skolekulturen og indebærer samlet et meget bredt udbud af valgfag.

Et væsentligt mål med gymnasiereformen har været at styrke *det studieforberedende sigte*. Både i grundforløbet og i det 2½-årige studieretningsforløb er der lagt vægt på at udvikle studieforberedende kompetencer i et samspil mellem fagene. Undervisningen tilrettelægges i lærerteams, og den traditionelle klasseundervisning spiller sammen med en række selvstændige arbejdsformer.

Det almene gymnasium sigter i høj grad mod de mellemlange og videregående uddannelser. En omfattende undersøgelse af studenterårgangene 1991-97 har vist, at langt

Voksenuddannelse – Leksikon

FVU: Forberedende voksenuddannelse: Trindelt uddannelse (40-60 lektioner pr. trin) i læsning og matematik. Indført 2000.

AVU: Almen voksenuddannelse: Trindelt undervisning, der leder frem til en prøve, der svarer til Folkeskolens Afgangsprøve/Udvidede Afgangsprøve. Tilbydes på VUC

AMU: Arbejdsmarkedsuddannelser: korte kurser for både faglærte og ufaglærte. Tilbydes i Thy på de to erhvervsskoler og på pædagoguddannelse og Social- og Sundhedsskolen

HF: Højere Forberedelseseksamen: gymnasial uddannelse som grundlag for videregående uddannelse. Tilbydes både som enkeltfag, fagpakker og samlet to-årigt forløb. Tilbydes på VUC.

den største del af studenterne faktisk bruger deres eksamen på den måde. Ganske vist valgte et flertal – 58% – at holde et »sabbatår« efter de mange skoleår, men i løbet af de to følgende år var det kun 16%, der ikke var i gang med en videregående uddannelse, og i 2001 var det kun 6%.

60% af studenterne valgte *en lang videregående uddannelse*, og 30% valgte en *mellemlang videregående uddannelse*. Der er en tydelig tendens til, at især elever med høje karakterer har valgt de lange uddannelser. Over halvdelen af både drenge og piger har valgt de lange videregående uddannelser.

Kvoten af unge, der går i gymnasiet, er relativt lav i Thy, men man kan konstatere, at gymnasiet i høj grad lever op til sin rolle som leverandør af unge til de lange videregående uddannelser, hvad der samtidig i praksis vil betyde »eksport« af unge væk fra Thy.

Sociale og pædagogiske grunduddannelser

Fra begyndelsen af 1990'erne har unge i Thy haft et særligt erhvervsrettet tilbud via de afdelinger *Social- og Sundhedsskolen* og *Viborgseminariet* har etableret i Thy. Social- og sundhedsuddannelsen, der har overtaget sygeplejeuddannelsens tidligere bygning, tilbyder et grundforløb på 20 uger, fulgt op af en uddannelse til *social- og sundhedshjælper* på 14 måneder eller *social- og sundhedsassistent* på yderligere 20 måneder. Den pædagogiske grunduddannelse på Viborg Seminariets afdeling i *»Thy Uddannelsescenter«* tilbyder en grunduddannelse på 76 uger, der kan danne grundlag for pædagoguddannelsen. Andelen af unge, der vælger disse uddannelser, er på få procent, men det er betydningsfuldt, at de er til stede som et tilbud i lokalområdet.

Voksenuddannelse

Thy har i årtier været et samfund i forvandling. I 1970'erne kom det store industrielle gennembrud, kvinderne kom for alvor på arbejdsmarkedet. Den offentlige sektor ekspanderede, og det traditionelle landbrug blev ramt af store strukturelle ændringer. Denne forandringsproces er blevet et permanent vilkår, fulgt op af det pres, globaliseringen har skabt i de seneste år. Arbejdskraftens evne til omstilling og udvikling er af afgørende betydning. Det placerer *voksenuddannelse* som et afgørende omdrejningspunkt for Thys mulighed for at fortsætte den gunstige erhvervsudvikling.

Voksenuddannelse i det moderne Thy er et sammensat fænomen med mange aktører.

Kursusafdelingen på EUC Nordvest.

VUC Thy-Mors er i sin udviklingshistorie et godt vidnesbyrd om den vægt, uddannelsestilbud til voksne har fået. I begyndelsen af 1970'erne måtte voksne i Thy, der ønskede en afgangsprøve fra folkeskolen, begive sig til Struer. Lidt efter lidt kom der kurser i gang i Thisted, udbudt af lokale oplysningsforbund. Fra 1975 blev der tilknyttet HF-undervisning, varetaget af lærere fra gymnasiet. I det første år var der 64 HF-studerende i gang med et eller et par fag på aftenbasis. Fra 1978 blev enkeltfagsundervisningen til en amtslig institution, der fra 1986 fik navnet »VUC«. Som næsten alle andre steder i Danmark måtte VUC på ydmyg vis tage til takke med lokaler, der blev ledige, når andre skoler flyttede. Først var det barakker ved Teknisk Skole, så lokaler på den nedlagte borgerskole og endelig bygningen på Munkevej, som først gymnasiet og senere handelsskolen havde anvendt. I løbet af 1980'erne og 1990'erne skete der en betydelig vækst i antallet af kursister. I 1990 blev VUC Thisted sammenlagt med VUC Nykøbing. De to kurser havde tilsammen ca. 1000 kursister omkring 1980. Tyve år senere var antallet over 2000, fulgt op af en vis tilbagegang i årene efter 2000. Den geografiske fordeling har nogenlunde konstant været sådan, at 60% af kursisterne har fulgt undervisningen i Thisted, 30% i Nykøbing og 10% i Hurup. De ca. 1700 kursister i 2000/2001 svarede til 343 »årskursister«.

VUC rummer to hovedretninger, den almene voksenuddannelse (AVU) og den højere forberedelseseksamen (HF). Indtil midten af 1990'ene var AVU langt den største afdeling, men gennem de sidste 10 år er der kommet balance mellem de to skoleformer.

VUC omfatter en lærerstab på omkring 50 og har i alt 65 ansatte.

Den almene voksenuddannelse er i ret høj grad et kvindeanliggende. Gennem hele perioden har kvindeandelen

Værkstedsundervisning på metalafdelingen på EUC Nordvest.

Tabel 9.	2000	2001	2002	2003	Ændring %
AVU	2.449 (70)	1.933 (56)	2.237 (65)	2.046 (60)	-16 (-14)
AMU	5.504 (158)	5.054 (145)	5.813 (168)	4.470 (131)	-19 (-18)

Kilde: Voksenuddannelserne i Viborg Amt, juni 2005. www.viborgamt.dk

Tabel 9. Antal af kursister, AMU og AVU, Thy/Mors, 1999-2003. I parentes antal pr. 1000 i arbejdsstyrken.

af kursisterne ligget ret stabilt på 75-80%. Gennemsnitsalderen har bevæget sig fra 42 i retning af 44 i løbet af 1990'erne. Samtidig har der på HF været en stor gruppe unge i begyndelsen af 20'erne, der især har gennemført de særlige »fagpakker«, der forbereder til pædagoguddannelse og sygeplejeuddannelse.

Motiverne til at gå i gang med voksenuddannelse kan være meget forskellige, fra et ønske om personlig udvikling og dyrkelse af en interesse til ønske om at kvalificere sig i et bestemt job, eller skifte til et nyt job, evt. på grund af ledighed. Endelig kan der ligge et ønske om målrettet videreuddannelse. Ifølge et erfaringsbaseret skøn har ca. 1/3 af kursisterne fået hjælp til en form for jobskifte, og 1/5 har påbegyndt en videreuddannelse. Fra omkrig 1990 har VUC Thy-Mors udviklet en tradition for *»rekvireret undervisning«*, der i dag varetages af en særlig afdeling *Thy-Mors Erhverv.* Det indebærer udvikling af særlige undervisningstilbud til virksomheder og organisationer. Det har medvirket til at skabe et spændende udviklingsmiljø på skolen og en bred kontaktflade til erhvervslivet, yderligere styrket ved deltagelse i *Thy Uddannelsesservice.*[7]

I 1970'ernes og 1980'ernes industrialisering spillede *Specialarbejderskolen i Thisted,* der udviklede sig til *AMU-Center Thy-Mors,* en afgørende rolle for omskoling og uddannelse af især den ufaglærte arbejdskraft. I 2001 blev AMU-Centret – som det første sted i Danmark – sammenlagt med teknisk skole. Resultatet blev *Nordvestjysk Uddannelsescenter*, der fortsat driver en omfattende kursusaktivitet. Hvor man tidligere underviste større hold i tekniske færdigheder, er aktiviteterne i dag langt mere individualiserede og målrettede mod virksomhedernes særlige behov. Det er virksomhederne, der er i front med hensyn til teknologi og produktudvikling. Skolens opgave er at støtte denne udvikling. Der er bl.a. en stor efterspørgsel efter kurser, der fokuserer på hele produktionsprocessen og den samlede virksomhedskultur. Det kræver, at skolen danner netværk med andre skoler og forskningsinstitutioner. Det sker bl.a. i *Videnscenter for fødevareudvikling,* hvor NVU i samarbejde med Teknisk Skole i Holstebro indgår i partnerskab med bl.a. DTU, KVL og MAPP-centret på Aarhus Handelshøjskole. Med hensyn til bl.a. produktionsoptimering og e-læring er skolen i samarbejde med *Aalborg Universitet.*

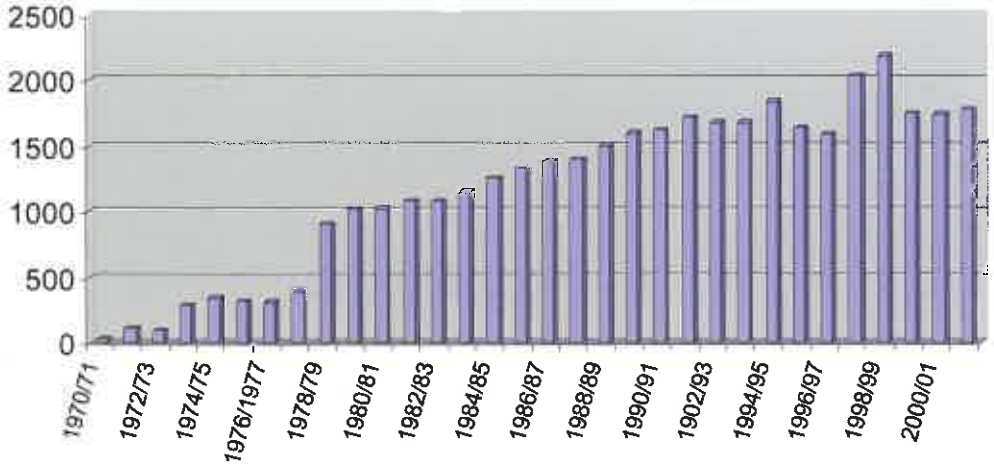
På tilsvarende vis har *Nordvestjysk Handelsgymnasium* udviklet en kursusafdeling, baseret på bl.a. AMU-aktiviteter. Allerede omkring 1980 blev merkonomuddannelserne på enkeltfags- og aftenbasis en populær aktivitet i Thy. Godt hjulpet af behovet for omstilling til EDB i hele handels- og administrationsektoren omkring 1990 har skolen udviklet en kursusafdeling, der nu har 140 »årselever« og et personale på 20. Også på dette område er det af afgørende betydning at være i tæt dialog med virksomhederne, hvor nyudviklingen foregår. Skolen har derfor etableret et netværk af samarbejdende virksomheder.

Både *Nordvestjysk Uddannelsescenter* og *Nordvestjysk Handelsgymnasium* indgår i *Thy Uddannelsesservice.*

Videregåede voksenuddannelse

Med *Thy Uddannelsescenter,* placeret tæt på erhvervsskoler og gymnasium, har de *videregående uddannelser* i Thy fået nye og fremtidsrettede rammer for deres virksomhed. Uddannelsescentret åbnede i 2004 med Thisted Kommune som bygherre. Uddannelseshuset rummer tre

Tabel 10. Antal kursister VUC Thy/Mors, 1970-2002.

Produktionsskolen i Villerslev.

videregående uddannelser: til *sygeplejerske*, en filial af Sygeplejeskolen i Viborg Amt, til *pædagog*, en filial af Viborg Seminariet, og til *markedsføringsøkonom*, en afdeling under Nordvestjysk Handelsgymnasium. I alt rummer huset i det daglige ca. 200 studerende og 20 lærere. Samtidig er der skabt et fælles studiemiljø med it-faciliteter, kantine og et stort fagbibliotek. Det at flere uddannelser med helt forskellige »baglande« og kulturer befinder sig i samme hus, rummer en væsentlig mulighed for inspiration og samarbejde. Disse uddannelsestilbud kan bidrage til at fastholde unge i Thy. Desuden er der gennem netværksdannelse, praktik og efteruddannelsesaktiviteter etableret en betydningsfuld *vidensdeling* med en række institutioner og virksomheder. Og der er en mulighed for at gennemføre både diplom- og masteruddannelser.

Thy Uddannelsescenter har etableret kontakt til flere afdelinger af *Aalborg Universitet*, ikke mindst universitetets *innovationsakademi*, der satser på samspil med egnens virksomheder. Også på sundhedsområdet er der udsigt til, at samarbejdet med Aalborg Universitet, hvor lægeuddannelsen er under opbygning, vil blive intensiveret.

Thy Uddannelsescenter er udtryk for en langsigtet strategi, der skal videreudvikle det nuværende industrisamfund til et videnssamfund med et bredt fundament af virksomheder, der kan udfordre både den globale konkurrence og tendensen til at samle virksomhederne i det østlige »motorvejsdanmark«.

Initiativet til uddannelsescentret blev taget i 1999 i et samspil mellem de lokale erhvervsskoler, Viborg Amt og Thisted Kommune. Det er båret af den erkendelse, at i fremtidens samfund er erhvervsudvikling og uddannelse to sider af samme sag.

De kommende år vil vise, om strategien har gennemslagskraft.

Foto th.: Gravkapellet i Bedsted Kirke.

Religion, kirke- og trosliv

Af Else Bisgaard

Kirker i landskabet, kunst i kirkerne

Som strøet ud med ødsel hånd ligger kirkerne tæt i Thy. Mange bemærker denne kirketæthed, når de besøger egnen. Faktisk har kirkerne i 8-900 år sat deres præg på Thys landskab. Er man født i Thy eller har boet her længe, er kirkerne tillige som en del af det indre landskab. Har man Thy under huden, har man også de karakteristiske hvide eller stengrå kirker som naturlige og nødvendige elementer. Måske er det ubevidst, måske har man aldrig egentlig lagt mærke til dem. Men de er der, og uden dem ville det ydre og det indre mentale landskab være både fattigt og forkert – i hvert fald meget anderledes. Kirkehusene er stærke, kulturelle menneskespor i den storslåede natur. I venlig dialog med de næsten utallige gravhøje vidner de om en både førkristen og tidlig kristen stor, menneskeskabt religiøs aktivitet i området.

Kirkebygningerne i Thy rummer et flot stykke kunst- og kulturhistorie. I de fleste kirker ligger informationsmateriale om kirkens historie, arkitektur, inventar og de aktuelle aktiviteter.

Stagstrup Kirke er den eneste såkaldte »vejkirke« i Thy, en kirke med faste, annoncerede åbningstider, hvor interesserede kan gå ind og se kirkerummet. Frygten for indbrud og tyveri af værdifuldt kirkeinventar har desværre gennem årene vist sig velbegrundet, så mange kirker står i hverdagen aflåsede. Det kræver dog som regel kun en opringning, eller at man opsøger kirketjeneren for at få lov at få kirken låst op, så den kan beses. Gør det! Træd ind i kirkerummet og se dig omkring. Kirkerummet er for de fleste så velkendt og dog rent følelsesmæssigt noget særligt. Et stykke enestående kunst- og kulturhistorie bliver tilmed her fortalt.

Kirker er for de fleste ensbetydende med kristendommens huse. 6 af de 54 kirkebygninger i Thy er af nyere dato, dvs. bygget omkring århundredeskiftet 1900, typisk i en historiserende stil, dvs. en stil der ligger tæt op ad den romanske. Det gælder Vorupør, Stenbjerg, Agger, Klitmøller, Hjardemål Klit samt Lild Strand, der iøvrigt er indrettet i det gamle redningshus. Disse kirker blev typisk opført på grund af et stigende befolkningstal i fiskersamfundene i sidste del af 1800-tallet. Thisted Kirke er bygget i 1520'erne og er af gotisk tilsnit, bygget ovenpå en tidligere romansk kirke. De øvrige kirker er romanske, bygget i 11-1200-tallet. Billedkunstnerisk, arkitektonisk og inventarmæssigt rummer kirkerne helt unikke elementer, som viser, hvordan også en udkants-egn gennem tiderne har fundet overskud til at bygge og indrette kostbart og kvalitetsbetonet. Den velkendte, romanske kirke spejler en byggestil, som er importeret fra Rom, deraf betegnelsen »romansk«. Inde i kirken finder vi typisk alterbord og døbefont fra middelalderen, altså jævnaldrende med kirkebygningen og udført i granit. Altertavler, prædikestole, lydhimle og kirkebænke er typisk udformede fra midten af 1500-tallet (efter reformationen) over 1600-tallet – altså renæssance og barokstil. Men vi finder også alterbilleder, der er udført fra 1800-tallet og helt op til moderne tid, som i Hurup Kirke, hvor Sven Havsteen Mikkelsens Golgatha-billeder fra 1981 er indsat i en oprindelig renæssanceramme. Romanske gravsten, som i Vestervig Kirke, epitafier og sågar gravkapeller (i Bedsted og i Thisted) bidrager alle til Thys historie og personhistorie. Kirkegårdenes grave og gravsten fortæller historie om navne, familier, slægter. Om mennesker, der blev født, levede og døde hér eller kom hertil som fremmede og bosatte sig, eller som tilfældigt fik en grav hér, måske fordi de døde i krigen »für das Vaterland« eller druknede i det ubarmhjertige Vesterhav.

Folkekirken – struktur og organisation

Ordet »kirke« betyder egentlig flere ting. Dels kan vi med kirke tale om selve dén eller de bygninger, der er rammen om det kristne livs fælles ritualer og gudstjenesten og som vi ovenfor har set lidt på. Dels betyder ordet dén institution, som kristendommen grunder sig på, både lokalt, nationalt og internationalt – den verdensomspændende kirke. Altså er kirken både fysisk bygning og organisatorisk helhed.

Det gælder for Thy som for resten af Danmark, at den danske folkekirke er den absolut dominerende trosretning. Der har, siden de romanske kirker blev opført, ikke været sognesammenlægninger af betydning i Thy. Det vil sige, at Thys kirkestruktur er den samme som for ca. 800 år siden – en imponerende kontinuitet uden væsentlige, strukturelle ændringer i næsten 1000 år. Men nu vil der ske

Thisted Kirke over byens tage.

noget nyt. Båret både af nogle væsentlige kulturelle ændringer i det danske samfund og af strukturreformen med bl.a. nye kommunale grænser har Kirkeministeriet igangsat en proces med mere dybtgående strukturændringer i kirkens organisatoriske grundlag. Folkekirkens fremtidige struktur, budgetlægning og opgavefordeling mellem sogne, provstier og stifter bliver endevendt. Det kommer bl.a. til at betyde omlægning af de hidtidige provstier.

I folkekirken er hver kirke det fysiske centrum for et sogn, en enhed i den samlede kirkeorganisation. Sogn betyder egentlig »søgning«, altså der hvor man søger hen, underforstået den kirke og præst som en geografisk afgrænset befolkningsgruppe søger til. En præst betjener ét eller flere sogne, et pastorat. Det gælder dog for Thisted, at 3 præster her betjener ét stort sogn. Flere sogne udgør tilsammen et provsti. Provstiets overordnede er provsten, der udover at være præst også fører tilsyn med de tilknyttede sogne og refererer til stiftet. Thy har hidtil bestået af 3 provstier, nemlig Sydthy (inkl. Thyholm), Thisted og Hanherred (inkl. Fjerritslev og Brovst). Men den før nævnte ændring af den kirkelige struktur kommer til at betyde, at Thy fremover vil bestå af 2 provstier, nemlig Sydthy og Thisted provstier. De 2 provstier følger grænsen for den nye Thisted Kommune. Sognene Nørhå, Sønderhå, Hørsted, Stagstrup, Harring og Snedsted vil fremover høre under Sydthy provsti, mens de øvrige sogne i Thisted kommune hører under Thisted provsti.

Kirken i hvert sogn drives af et menighedsråd med 9-15 medlemmer. Menighedsrådet fungerer som forvaltningsmyndighed, som arbejdsgiver for kirkens ansatte

(dog ikke præsterne), skal medvirke til at beskytte kirkens kulturværdier (bygninger og anlæg) og skal være menighedens repræsentanter i styrelsen af kirken.

For at være medlem af Folkekirken skal man være døbt og betale kirkeskat. Folkekirken har i skrivende stund i de 3 (gamle) Thy-kommuner i alt 40.780 medlemmer (inkl. valgmenighedsmedlemmer) med en af landets højeste organiseringsprocenter på 88.34 i gennemsnit, en høj dåbsprocent og relativt set ikke mange udmeldelser. Medlemstallet er dog svagt faldende over de seneste år.

Som nævnt er der fra sogn til sogn store udsving i gudstjenestedeltagelsen. Et emne i den aktuelle kirkedebat er i den forbindelse spørgsmålet om lukning eller delvis nedlæggelse af kirker. Man taler om »lejlighedskirker«, hvilket vil sige, at kirkebygningen kun bruges ved særlige lejligheder, dåb, bryllup, begravelse o.lign., men i øvrigt ikke fungerer som almindelig sognekirke. Der er ikke lejlighedskirker i Thy – endnu.

»Spedalskhedsvindue« i Hassing Kirke.

Folkekirken – livet i kirken

Selv om kirkerne er gamle, er de ikke fortid, tværtimod repræsenterer de en levende del af nutiden. Hvad enten vi tilhører den danske folkekirke eller ej, er vi som danskere kulturelt præget af kristendommen. Den er en del af det kit, der binder befolkningen sammen, det fælles kulturelle grundlag og tankesæt, der virker både lokalt, regionalt og nationalt.

Inden for kirkens organisationsstruktur udfolder der sig et mangfoldigt, kirkeligt liv. Fra april 2002 til april 2003 gennemførte Aalborg Stift en omfattende statistisk undersøgelse af kirkegang og sogneliv i hele stiftet, hvortil altså Thy hører. Undersøgelsens resultater og konklusioner ses i rapporten »Sogn og kirke. Struktur og liv«. På baggrund af bl.a. minutiøse kirketællinger konkluderer rapporten, at kirkerne ikke er tomme, når der kaldes til gudstjeneste. Der kom i året 2002-2003 i gennemsnit 51 personer, når der »skete noget i kirken« i Aalborg Stifts i alt 322 kirker. Hermed tænkes på gudstjenester af forskellig karakter og andre kirkelige handlinger. Det betyder, at der rent faktisk er en pæn deltagelsesprocent i de kirkelige aktiviteter. 2 ting skal dog nævnes: for det første er undersøgelsens tal gennemsnitstal, og der er påvist endog meget store udsving på deltagelse fra sogn til sogn. Rapporten fastslår, at der gennemsnitligt går flere i kirke i små sogne end i store. Hvor der er flere præster pr. indbyggere, går folk hyppigere i kirke. Det gælder for det andet, at folkekirkens aktiviteter, også kirkelige handlinger, jo tæller langt flere end hvad der foregår i kirkerummet, f.eks. gudstjenester på institutioner, sygehuse, plejehjem m.m. For omtalte rapport er det en vigtig pointe, at mediernes fremstilling af folkekirken ikke stemmer overens med virkeligheden. Skrækscenariet som medierne ynder at fremstille det: en dyr, men tom folkekirke, passer ikke. Kirken bliver brugt.

Udover de traditionelle, gudstjenestelige handlinger samt dåb, konfirmation, bryllup og begravelse danner kirkerne i Thy også rammen om nye former for gudstjenester, f.eks. familie, børne- og ungdomsgudstjenester, fyraftensgudstjenester, meditations- og lysgudstjenester, udendørs gudstjenester, gudstjenester på fremmede sprog (tysk) og andre særligt tilrettelagte sommergudstjenester. Altså ser vi en række bestræbelser på at ramme særlige målgrupper og personer med særlige behov. I det hele taget foregår der i Thy flere forsøg med nye tilrettelæggelser

af de kirkelige handlinger for at imødekomme moderne menneskers forventninger og behov til en kirkelig institution. Udfordringen ligger i at imødekomme disse behov og samtidig bevare kernen i folkekirken, forkyndelsen af det centrale budskab – forene nytænkning og tilpasning med genkendelighed og tradition.

Folkekirken – andre aktiviteter

Folkekirken har i Thy fortsat en meget stor berøringsflade i kraft af de øvrige aktiviteter af ikke-gudstjenestelig karakter. Der er mange steder etableret mini-konfirmandundervisning, som er kristendomsundervisning for børn i 3. klasse og en slags forberedelse til den senere konfirmationsforberedelse. Der arrangeres sogneaftener med foredrag eller sang og musik, studiekredse, bibelkredse, kirkehøjskoler (Thisted og Hurup), børne- og ungdomsarbejde, socialt arbejde som genbrugs-butikker og væresteder.

Thisted Kirke er rammen om en stor aktivitet på musikområdet med et fast koncertprogram hen over året, ligesom Vestervig Kirke gennem mange år har budt på faste koncertrækker om sommeren. Dertil kommer naturligvis de mange øvrige musiktilbud, som henlægges til kirkerne rundt om i Thy, og hvor både lokale og gæster, amatører og professionelle fremfører musik i mange genrer, fra gospel til klassisk.

Folkekirkens tilknytning til befolkningen bæres også i høj grad af præsternes professionelle virke som sjælesørgere og deres private engagement i sognenes lokale liv. Men det gør sig klart gældende, at der er store forskelle på forholdene ved de mange landsognskirker og så bykirkerne, f.eks. Thisted. By- og landpræster lever i forskellige virkeligheder, hvor bypræster ved store sogne ofte er meget mere bundet af kalenderen med flere faste aktiviteter alene på grund af det langt større antal sognebørn. Landdistriktspræsterne er ofte selv mere »herre« over kalenderen. Pr. tradition har præstejobbet altid været ensomt. Men som i mange andre erhverv føles der også blandt præster et stadig større behov for at finde sammen i professionelle grupper, netværk eller team. I Thisted provsti er nu påbegyndt et egentligt præsteligt samarbejde. Stort set alle præster deltager i prædikengrupper, hvor deltagerne gennem fælles refleksion og drøftelser kan støtte hinanden i arbejdet.

Kirkens indre liv og det moderne samfund

Folkekirken er til debat i disse år. Man spørger blandt andet, hvorvidt kirken matcher det moderne liv, både samfundslivet og det enkelte menneskes liv. Religion og religiøs aktivitet knytter i sagens natur an både til fællesskaber, der danner ydre rammer om synlige, udadvendte aktiviteter og til individuelle, indre følelser og overbevisninger. I Danmark kan man sagtens være medlem af folkekirken uden nogensinde at vise sig i kirken, ligesom man fint kan deltage i kirkelige aktiviteter uden at være medlem! Kirken er rummelig. I et multikulturelt samfund kan denne rummelighed give anledning til følelsesladede debatter om, hvor rummelig og tolerant kirken skal være. Vi ser i disse år en debat om den moderne kultur og mentalitet i forhold til en så gammel og traditionsbunden institution som folkekirken.

Vi kan iagttage nogle kulturelle tendenser i samfundet generelt og prøve at relatere disse til Thy.

Danskerne rejser mere end nogensinde, både som turister og i forbindelse med uddannelse og job. Vi flytter os og møder andre kulturer, livsformer og tankegange. Flere fremmede kommer til Danmark, slår sig måske ned og medbringer deres kultur og tankegang. Vi ser med andre ord en øget mobilitet og migration. Dertil kommer, at vi i kraft af informationsteknologien har adgang til ny viden, informationer og hurtige kommunikationskanaler som aldrig før. Som demokratisk samfund har vi sikret, at enhver må have og dyrke sin egen tro – såfremt man ikke krænker andre. Vi blander principielt ikke religion ind i samfundsanliggender. Når religion og politiske anliggender ikke er forbundne, taler man om sekularisering. Danmark er efter manges opfattelse et sekulariseret samfund, skønt dette kan diskuteres. I øvrigt er det karakteristisk for moderne mennesker at tænke sig selv som frie individer i dén forstand, at vi er uafhængige af familie og sociale tilhørsforhold. Vi er ikke så bundet af traditioner og fælles normer og værdier. Vi har ikke den sociale og kollektive forpligtelse, som man før havde i den gamle, traditionelle landbokultur. Vi er blevet individualister.

Mangfoldighed på gågaden i Thisted.

Vi har tilmed udviklet en kultur, hvor alt er til debat, fordi autoriteterne er forsvundet. En absolut sandhed for alle findes ikke. Derfor taler vi om refleksivitet, som betyder, at vi forholder os til stort set alt i vores verden. Vi diskuterer, overvejer, kritiserer, spørger ind. Og vi forholder os (kritisk) til os selv, vore egne værdier og de valg og fravalg, vi træffer med hensyn til vore liv. Moderne mennesker er »kulturelt frisatte«, træffer hele tiden valg og må derfor påtage sig et stort ansvar for egne liv. Det moderne menneske er selv-myndigt.

Disse kulturelle tendenser påvirker naturligvis folkekirken. Den aktuelle debat om kirken spejler da også en tydelig uenighed om kirkens formål og funktion i et moderne, sekulariseret samfund, hvor troen er blevet en privatsag. I hvilket omfang skal kirken virke bevarende og fastholde traditionen? I hvilket omfang skal kirken forny sig i takt med den kulturelle udvikling? Mobiliteten, teknologien, sekulariseringen, individualiseringen udfordrer kirken på dens rummelighed. Det har alt sammen bevirket en generel kritik af kirken. Mange mennesker melder sig ud af det religiøse fællesskab (kirken), eller de vælger en anden religion. De vælger i det hele taget. I en moderne og fortravlet livsform får det også ofte den konsekvens, at mange ikke føler forpligtelsen over for de fælles opgaver. Eller de har ikke tid til både et krævende job, en familie og et stykke aktivt, socialt arbejde. Der er ikke længere tid til en frivillig indsats – det gælder både kirkelige som ikke-kirkelige aktiviteter. Samtidig synes der at være et behov for noget, der samler og giver identitet, der skaber sammenhæng og giver følelsen af at høre til, og som hi-

storisk rækker bagud. Kirken får for mange dén funktion at være dette identitetsgivende fundament, noget der er større end den enkelte selv. Man taler om kulturkristne som mennesker, der tilslutter sig kristendommen, fordi den er en del af dansk kulturarv og ikke på grund af dens særlige trosindhold.

Men thyboerne udviser stadigvæk en stor trofasthed over for kirken. De deltager i forholdsvis stort omfang i kirkens aktiviteter og der er fortsat hjælpende hænder til kirkelige aktiviteter. Dog begynder man at mærke, at det bliver sværere at få ledere og hjælpere til f.eks. børne- og ungdomsarbejdet, praktisk hjælp ved minikonfirmandundervisningen o.lign. Den moderne livsstil holder sit indtog i Thy, men den indfinder sig tilsyneladende i en langsommere takt end andre steder. Er det nu træghed eller stabilitet? Er der også her tale om at thyboerne er skabt af et lidt sejere stof end så mange andre, sindigere og mere stivsindede, at de ser tingene an? Eller er der tale om, at thyboer i virkeligheden har en iboende pligtfølelse og et tilhørsforhold, som lader dem langt mere stabile i forhold til nye tendenser? Eller er det snarere geografisk bestemt: at Thy i kraft af sin udkantsposition nødvendigvis må vente længere på nye tiltag?

Indre Mission

Det er svært at prædike en kirke tom i Thy, hvilket kan skyldes den særlige Thy-mentalitet, om vi overhovedet kan tale om en sådan. Men det kan også skyldes, at Thys nyere kirkehistorie er stærkt præget af Indre Mission (IM), som i de sidste godt 100 år har trukket markante spor i egnens kirkelige liv.

Egentlig er IM en bevægelse med det formål at virke »til troslivets vækkelse og de troendes sammenslutning i de helliges samfund«, som det hedder i IMs vedtægter. IM missionerer inden for landets grænser i modsætning til Ydre Mission. Rent historisk er IM opstået som en lægmandsbevægelse i en slags protest mod kirkens forvaltning af Bibelens ord, men er alligevel forblevet inden for Folkekirkens rammer og har i Thy fået stor indflydelse på folkekirken. IM er organiseret med en hovedbestyrelse og herunder lokale bestyrelser over hele landet. IM har ikke et officielt medlemstal, men baserer sig økonomisk på frivillige bidrag fra tilhængere. IM har, bl.a. i kraft af en høj repræsentation i menighedsrådene og et stort antal IM-præster, missionshuse i mange landsbyer i Thy, to missionshoteller, møder i hjem og missionshuse, teltmøder, bibeltimer, ungdomsarbejde osv., gennem det 20. århundrede præget det kirkelige liv i Thy. IM-tilhængere har etableret sig som egentlige »IM-miljøer«, der af mange andre er oplevet som lukkede miljøer med deres eget liv. IM er for mange forbundet med en række bestemte forestillinger om snæversyn, dømmesyge og frelsthed, der har bevirket nogle voldsomme splittelser i Thy – mellem »dem og os«. Bl.a. kontant udtrykt i, at i det ene sogn er missionshuset og i det andet er der forsamlingshuset!

Bibel- og missionscentret i Thyparken i Thisted.

Vi kan altså konstatere, at der i Thy har været en bemærkelsesværdig høj IM-aktivitet, men også hér begynder en mere generel tendens at gøre sig gældende. Gennem de senere årtier er missionshuse nedlagt, bl.a. i Klitmøller, Hansted, Ræhr og Vorupør og købt op til andre formål. De to missionshoteller i Vilsund og Hurup er ikke længere begrænset af deklaration om forbud mod udskænkning af alkohol. IM har mistet sit flertal i flere menighedsråd. De unge generationer, der er vokset op i traditionelle IM-miljøer, adskiller sig ikke længere markant fra resten af befolkningen i deres livsform. De lever typisk en ikke særlig IM-præget tilværelse. Tidligere modsætninger mellem »dem og os« synes at udviskes. Også på denne måde ses altså individualiseringen at sætte sig igennem. Moderne unge mennesker vil være selv-myndige og lader sig ikke forme inden for rammerne af en given subkulturs normer og værdier.

Uden for folkekirken

Folkekirkens rummelighed betyder, at der er plads til alle, næsten uanset holdning. På den anden side kan denne bredde medføre, at folkekirken for nogle synes at være udvandet og holdningsløs – ikke tilstrækkelig markant som åndeligt hjemsted.

Danmark har en demokratiske tradition for tanke- og trosfrihed. Trods folkekirkens dominans i det danske religiøse landskab har vi en lang række frikirker og trossamfund uden for folkekirken, og der kommer tilsyneladende nye til. I Thy har der historisk set længe været en række andre trossamfund, der som religiøse minoriteter har bidraget til et mangfoldigt religiøst liv. Fælles for frimenigheder og frikirker er, at organisation, funktionsmåde og økonomi er baseret på medlemmernes bidrag, tilslutning og ansvar. Det er altså medlemskredsens ansvar alene at sikre den enkelte kirkes overlevelse. Frikirkerne og frimenighederne bygger på en personkreds' bevidste og aktive valg, evt. gennem personlig omvendelse eller overbevisning.

Fri- og valgmenighedskirker

Fra slutningen af 1700-tallet og frem til midten af 1800-tallet opstod der, såvel i Danmark som mange steder i det øvrige Europa, uro, som førte til politiske og sociale reformer. I tilknytning hertil opstod også folkelige krav om større medbestemmelse, og at det enkelte menneske fik større myndighed over sit eget liv. Mange var utilfredse med forholdene i den eksisterende kirke. Derfor fik vi i Danmark et stærkt folkeligt oprør mod kirkens eneret på forkyndelsen. I første halvdel af 1800-tallet viste dette sig som de folkelige vækkelser, en lægmandsbevægelse, der havde rødder i tidligere pietistiske bevægelser, men som egentlig først nåede Thy fra midten af 1860'erne. Denne folkelige vækkelse blev baggrunden for den senere IM og den grundtvigske bevægelse.

IM har som allerede nævnt præget Thy's kirkelige liv og i videre forstand også det lokale, sociale liv. Den grundtvigske bevægelse har historisk altid stået stærkest omkring de to grundtvigske frimenigheder i hhv. Thorsted og Hundborg og valgmenigheden Hannæs-kredsen (Vesløs), der er en »aflægger« fra Klim Valgmenighed.

Fri- og valgmenighederne i Danmark har samme trosbekendelse og dermed trosgrundlag som folkekirken, men er i øvrigt uafhængige af folkekirken i forskellig grad. Frimenighederne står helt uden for den folkekirkelige organisation og holder selv »justits« med deres tro, lære og præster. Valgmenighederne er en del af folkekirkens system og står under biskoppens tilsyn. Både fri- og valgmenigheder er ikke økonomisk del af folkekirken, men har deres egen selvstændige økonomi. Medlemmerne finansierer driften uden statstilskud.

Klim Valgmenighed og dermed Hannæs-kredsen, med egen kirke i Vesløs, var oprindeligt en frimenighed, men blev i 1968 omdannet til valgmenighed. Medlemmerne af Hannæs-kredsen tæller ca. 130 ud af Klim Valgmenigheds samlede ca. 560 medlemmer. Der er for Hannæs typisk tale om medlemskab som følge af en familietradition – i modsætning til Klim, som oplever et stigende antal nye medlemmer blandt tilflyttere til egnen.

De grundtvigske frimenigheder i Thorsted og Hundborg tæller hhv. ca. 120 og 30 medlemmer. Disse 2 frimenigheder har hver sin præst. I Thorsted en fuldtidsansat præst, der arbejder forholdsvis tæt sammen med folkekirken, dels som afløser for sognepræster og gennem deltagelse i prædikengruppe, dels holder frimenigheden og den lokale folkekirke årligt en fælles gudstjeneste. I Hundborg virker valgmenighedspræsten fra et andet sogn som præst.

Frikirker og andre trossamfund

Det danske Missionsforbund, Thylands Menighed, har omkring 100 medlemmer, der gennem bekendelse har valgt Missionsforbundet som deres åndelige tilhørssted. Missionsforbundet råder over to bygninger i hhv. Thisted og Hørdum.

Medlemmerne yder på eget initiativ bidrag til at opretholde denne kirke, hvis aktiviteter også tæller børne- og juniorarbejde samt aktiviteter for unge og voksne. Missionsforbundet har egen præst. Historisk har Dansk Missionsforbund sit geografiske udspring netop i Thy, Hanherred og Vendsyssel. En af initiativtagerne til Dansk Missionsforbund var Jens Jensen Maar (1856-1932) fra Thisted.

Baptistkirken i Thy har ca. 65 medlemmer. Udover de faste, bidragydende medllemmer kommer omkring 15-20 fast i kirken, der ligger i Thisted. Medlemskredsen vokser ikke; derimod bliver der lidt færre faste medlemmer. Der afholdes gudstjeneste hver søndag, og herudover driver kirken søndagsskole, ungdomsklub og senioraktiviteter. Bap-tistkirken drives af et menighedsråd, der vælges for en 5-årig periode. Baptistkirken i Thisted har ikke egen præst. Baptismen praktiserer voksendåb ved hele legemets neddyppelse. I øvrigt blev den første baptist i Thy døbt så tidligt som den 12. 2. 1869.

Jehovas Vidner kan karakteriseres som en religiøs gruppe med kristen inspiration og tæller i Thy i alt ca. 300 medlemmer og er organiseret i 3 selvstændige menigheder med rigssale i Hurup, Snedsted og Thisted. Hver menighed ledes af et ældsteråd med en formand. Ældsterådet har bl.a. undervisningsansvar. Jehovas Vidner prædiker Gudsrigets komme, praktiserer voksendåb, arbejder med mission og er del af en stor, verdensomspændende organisation med hovedsæde i USA.

Pinsekirken har ca. 100 døbte medlemmer i Thy samt flere, der jævnligt kommer i kirken. Pinsekirken har egen bygning i Thisted med en præst og et menighedsråd, der leder kirken. Pinsekirkens medlemmer yder tiende til kirkens drift. I Danmark er pinsekirkens organisation »græsrodspræget«, dvs. menighederne er løst bundet sammen i netværk og ikke organiseret i en fast struktur. Centralt er tungetale og helbredelsesundere. For Pinsekirkens tilhængere er det afgørende, at Gud er en personlig Gud, der kræver den enkeltes personlige stillingtagen gennem omvendelse. Pinsekirken praktiserer voksendåb.

Bibel- og Missionscentret har 110 døbte medlemmer, døbt ved »troendes dåb«, altså som unge eller voksne. I øvrigt kommer knap 200 personer jævnligt i kirken i Thisted. Ved kirken arbejder 2 præster (fuldtids), og i alt 6 er ansat. Bibel- og Missionscentret er karakteristisk ved sit internationale islæt og engagement. I alt 18 nationaliteter hører til menigheden i Thisted. Kirken er ikke bundet i en større organisation, men er en fri, selvstændig menighed, som kan samarbejde med forskellige trossamfund. Søndagsskole, arbejde med børn, etablering af børnehjem (Sri Lanka), forlagsvirksomhed, helbredelses- og mirakelmøder hører til kirkens aktiviteter. Dertil kommer medvirken til etablering af den kristne friskole og børnehave i Thisted.

Den romersk-katolske kirke

I Danmark findes også den romersk-katolske kirke med domkirke i København (St. Ansgars Kirke). Denne domkirke ledes af den romersk-katolske biskop i Danmark og er stift for i alt 58 sogne. St. Mariæ sogn i Nordjylland er en sådan pastoral enhed, et sogn med i alt 4 kirker (Hjørring, Aalborg, Frederikshavn og Thisted). Kirken i Thisted hedder St. Thøgers Kirke. Denne bygning er kirke, gudstjenestested og samlingssted for den romersk-katolske menighed i Thy og Mors, der omfatter ca. 90 medlemmer. Kirken betjenes af en af 3 præster i sognet. Den katolske kirke giver undervisning til børn. Medlemsskaren er præget af faste familier, enkelte konvertitter. Udover medlemmerne kommer også andre i kirken, personer fra andre lande, men som er katolikker og føler denne kirke som et naturligt hjemsted. Selv om den romersk-katolske kirke på verdensplan er den absolut største religion og den oprinde-

Den Katolske Kirke på Møllevej i Thisted.

lige kristendom – vi var katolikker i DK op gennem middelalderen indtil reformationen i 1536 – så tæller den ikke mange medlemmer i Danmark og altså ej heller i Thy.

Islam

Der findes mennesker af mange forskellige religiøse og ikke-kristne observanser i Thy. Der er flere trosretninger repræsenteret, end vi kan nævne her. Men det er naturligt at nævne gruppen af muslimer, fordi netop muslimer udgør den største ikke-kristne minoritet i Danmark i disse år. Som i andre egne af landet udgør muslimerne i Thy mange forskellige nationaliteter. Der er stor kulturel, national og historisk forskel på at være somalisk, bosnisk, afghansk eller tyrkisk muslim. De praktiserende og troende muslimer har dog alle troen på én gud, nemlig Allah, og en række ritualer og højtider til fælles. For nylig er der oprettet en muslimsk afdeling på kirkegården i Hurup. Men der er ikke en moske i Thy eller et andet fælles mødested. Derfor fejres islams højtider, f.eks. i forbindelse med ramadanen (id al-fitr)og valfartsugen (id-al-adha), under private former i hjemmene. Familier og bekendte mødes hos hinanden, spiser traditionel højtidsmad og udveksler gaver. Den nærmeste moské ligger langt væk, og religiøs praksis får derfor en mere privat karakter her. Der er så vidt vides ikke imamer eller andre muslimske åndelige autoriteter i Thy.

Generelt lever muslimerne i Thy stilfærdigt. Flertallet er kommet til Danmark – og Thy – med et håb og en drøm om at kunne leve en almindelig dansk tilværelse, hvor børnene kan vokse op som danskere. Det vil sige, hvor både dansk lovgivning og Koranen respekteres og efterleves. De kommende generationer vil ganske givet i stadig højere grad integrere den muslimske identitet med det at være dansk. Men denne nye form for islam får næppe en særlig lokal karakter, en »Thy-karakter«, snarere en europæisk.

Afrunding

Hvad kan vi nu sige karakteriserer religion, kirke og trosliv i Thy hér i begyndelsen af det 21. århundrede, set i et større historisk perspektiv?

Først var det naturligvis kristendommen, der for ca. 1000 år siden satte den gamle religion mat og ændrede betingelserne for menneskelige samfund. Reformationen i 1500-tallet ændrede ganske afgørende på kristendommens »substans« i Norden. Disse store omvæltninger ramte også Thy. Siden vækkelserne fra midten af 1800-tallet har kirken og det religiøse liv i Thy atter undergået en stor forandring, der synes at blive endnu større i disse år. Nok er folkekirken fortsat den absolut dominerende religion og kristendom i Thy, men den er siden midten af 1800-tallet blevet udfordret af nye tankegange – både indefra og udefra.

Sammenfattende ved vi, at der i Thy uden for folkekirken i dag er 1000-1500 aktive, forstået som organiserede i kirker og trossamfund. Dertil kommer muslimer og personer, tilhørende andre trossamfund samt personer, der ikke er organiserede medlemmer af religiøse fællesskaber.

Folkekirkens medlemstal er dalende i disse år. Vi lever i en tid præget af en individualisme, hvor religion bliver en privatsag og hvor det enkelte menneske i høj grad vælger alternativer til traditionen. Denne generelle tendens er dog svagere i Thy og slår langsommere igennem hér end andre steder. Dette kan skyldes, at landbokulturen stadigvæk er herskende. Thy er et landområde og repræsenterer ikke en egentlig storbykultur.

Danmark er religiøst betragtet ikke kun folkekirken. I det mere og mere multikulturelle og multireligiøse samfund trives mange religioner side om side, ligesom mange grene af kristendommen udfoldes. Dette vil uden tvivl præge Thy mere og mere fremover. Vi kan dog ikke endnu med rette betegne Thy som en »multireligiøs egn«. Dertil er thyboerne for træge eller sindige eller blot trofaste mod det bestående!

Og kirkens huse? De står fremdeles og vil forhåbentlig forblive uløseligt forbundne med landet og med Thy som udtryk for menneskenes inderste liv og fælles historie.

Foto th.: Skat på Thisted Kystvej.

Den lokale statsmagt

Af Knud S. Lund

Domstolene

Allerede med grundloven fra 1849 blev det fastslået, at der skulle ske en tredeling af magten mellem den lovgivende, den udøvende og den dømmende magt, men først med retsplejeloven fra 1916, der trådte i kraft den 1. oktober 1919, skete der en adskillelse af domstolene fra politiet. Indtil dette tidspunkt havde statsmagtens lokale repræsentant været by- eller herredsfogeden, der både havde politimyndighed og var dommer, ligesom han i mange tilfælde var borgmester. Således havde den statslige repræsentant i Thisted titel af borgmester, by- og herredsfoged. Dommer Spleth blev den første dommer i Thisted. Ester Søndergaard, der var den første kvindelige dommer i Jylland, var dommer i Thisted fra 1963 til 1986. I dag er et meget stort antal af dommerne kvinder, og de vil i løbet af en kort årrække formentlig blive et flertal blandt dommerne.

Indtil 1973 omfattede retten i Thisted i det væsentlige de nuværende Thisted og Hanstholm kommuner, dog bortset fra Hannæs, der hørte under retten i Fjerritslev længere østpå.

Der var yderligere en retskreds i Thy, nemlig retten i Hassing-Refs Herreder, der senere omdøbtes til retten i Vestervig. Denne retskreds omfattede den nuværende Sydthy Kommune og yderligere Thyholm. Den sidste selvstændige dommer ved retten i Vestervig, Aage Bech, blev pensioneret i 1970, hvorefter Ester Søndergaard blev konstitueret ved retten i Vestervig, sideordnet med at hun var dommer i Thisted.

De to embeder fungerede sideordnet indtil retskredsreformen i 1972, som trådte i kraft 1. april 1973. Ved denne reform blev retskredsene sammenlagt til retten i Thisted, dog således at Thyholm blev overført til retten i Struer, og Hannæs, der blev en del af de nye Thisted og Hanstholm storkommuner, blev overført fra retten i Fjerritslev til retten i Thisted, der således kom til at bestå af de tre nuværende Thy-kommuner, Thisted, Hanstholm og Sydthy.

Byrettens arbejdsområder

Domstolenes arbejdsområde har i hele perioden været civile retssager, straffesager, tinglysning, fogedret og skifteret. Dommeren tiltræder også børn og unge-udvalget i kommunen i tvangsfjernelsessager, ligesom den nuværende dommer er formand for Fredningsnævnet for Viborg Amt. *De civile retssager* er hovedsageligt sager, hvor personer er blevet uenige om økonomiske spørgsmål, eksempelvis i forbindelse med køb af ting eller fast ejendom, og hvor der ofte opstår spørgsmål om mangler ved det købte. Et stort område er også familieretslige sager som separation og skilsmisse og i nutiden først og fremmest spørgsmål om, hvem af forældrene der skal have forældremyndigheden til de fælles børn. *Straffesagerne* behandler spørgsmål om straf for den kriminalitet, der foregår i vores område, og de behandles af en dommer alene, hvis der er spørgsmål om bøder, eller når der er spørgsmål om fængsel, men hvor vedkommende har tilstået. Foreligger der ikke en tilståelse, og der kan blive tale om fængselsstraf, behandles sagen af dommeren sammen med to domsmænd, der er udvalgt blandt lokalbefolkningen. *Tinglysningen* tager sig af registrering af skøder, servitutter og pantebreve på fast ejendom og er således af væsentlig betydning for lokale grundejere. Oplysningerne blev indtil for ganske få år siden registreret i store protokoller, der nærmest nødvendiggjorde, at registreringen foregik lokalt, idet det var af stor betydning, at alle, der havde brug for at se noget i tingbøgerne, måtte komme på tinglysningskontoret. For nogle få år siden blev registreringen overført til edb. Oplysningerne er samlet på en central database, og dette betyder, at man med den fornødne adgang nu kan læse tingbøgerne overalt i landet. Dette mindsker behovet for, at registreringen sker lokalt, og fra 1. januar 2008 vil tinglysningen for hele landet bliver samlet på ét sted. *Fogedrettens* største arbejdsområde er inddrivelse af fordringer, som én person har mod en anden på grundlag af en dom eller et tilsvarende sikkert grundlag, men også foretagelse af umiddelbare fogedforretninger er et stort arbejdsområde, hvor man typisk kan nævne møderne for at få én af to forældre til at udlevere de fælles børn til den anden til udøvelse af samkvem, som er bestemt af statsamtet. Herudover kan også nævnes bevissikring, forbudsforretninger, tvangsauktioner m.v. *Skifteretten* skal sikre, at de ting, afdøde har efterladt sig, bliver fordelt mellem de rette arvinger. Det foregår på den måde, at ethvert dødsfald bliver anmeldt til den lokale præst, som derefter giver meddelelse til skifteretten

med oplysning om, hvem der skal indkaldes til skifteretten, som derefter inden for omkring en måned taler med vedkommende og sikrer, at en korrekt deling finder sted. Skifteretten skal også sikre, at der sker en korrekt deling i forbindelse med konkursboer. På dette område er opgaven i dag dog kun overordnet styrende og kontrollerende, idet det praktiske arbejde udføres af dertil udvalgte advokater. Et andet meget stort område for skifterettens arbejde er behandlingen af gældssaneringer. Det er i dag sådan, at personer, der bærer rundt på en meget stor gæld efter nærmere regler kan få reduceret gælden til en sådan størrelse, at den gældssanerede kan betale den tilbageværende del over en periode på normalt fem år. Det er et område, som først er kommet til i de senere årtier med baggrund i, at mange personer i årevis har måttet slæbe rundt med en reelt set ubetalelig gæld, for eksempel opstået i forbindelse med tvangsauktion eller konkurs.

Byrettens personale

Sagerne behandles af et personale på 3 jurister, 11 kontorfunktionærer, en elev og to øvrige ansatte. Indtil for cirka 40 år siden blev en meget stor del af sagsbehandlingen foretaget af jurister, men gennem de sidste fire årtier er langt mere af behandlingen overgået til de meget dygtige kontormedarbejdere, som med en langt bedre efteruddannelse nu står selvstændigt for reelt alt tinglysningsarbejdet, en meget stor del af foged- og skifteretsarbejdet og en mindre del af retsarbejdet.

Samspillet med de forskellige kundegrupper kan, på trods af den meget triste baggrund for mange af sagerne,

Tinghuset i Vestervig.

Retsbygningen i Thisted.

også fungere vældig rart, når man behandler hinanden ordentligt og med respekt, således også med nogle »stamkunder« i forskellige grupper. Jeg husker således, at jeg en dag på jernbanestationen mødte en kriminel, som jeg havde dømt en del gange og senest givet nogle måneders fængsel. Vi talte kort og venligt sammen, og jeg stillede mig hen for at vente på den person, jeg skulle hente. Kort efter kom han travende hen langs stationsbygningen med sin hund og spurgte mig: Vil du ikke ha' min hund? – Bag-

Retsat 2, retten i Thisted.

grunden var, at han jo nu skulle i fængsel, og han mente åbenbart, at hunden ville få et godt hjem hos mig! Jeg afslog dog tilbuddet.

Rettens hjemsteder i Thy

Sagernes behandling foregår enten i retsbygningen i Skovgade i Thisted eller ved bitingstedet i det gamle tinghus i Vestervig, hvor tidligere den selvstændige ret i Vestervig holdt til. Retsbygningen i Skovgade er en meget herskabelig bygning fra midten af 1800-tallet, og den fungerede som amtsgård, indtil Thisted Amt blev nedlagt i forbindelse med kommunalreformen i 1970. Bygningen var i den tid også bolig for amtmanden, der havde den største del af ejendommen som bolig. Før retten flyttede ind i bygningen den 1. oktober 1972, skete der kun en begrænset ombygning af ejendommen, der til kontorbrug havde mange ret uanvendelige rum, men i 1994-95 gennemførtes der en meget stor ombygning, hvor mange indvendige vægge blev flyttet og den nuværende hovedtrappe med adgang fra skovgade blev etableret, således at adgangen til retssalene på første sal nu er lys og indbydende. Bygningen er nu velfungerende bortset fra enkelte forhold. Blandt andet er adgang for handicappede ikke mulig. Et af rummene vil jeg særligt fremhæve for eventuelle besøgende. Det er retssal 2, som efter restaureringen er blevet et meget flot rum. Det skal her bemærkes, at alle jo har adgang til at overvære langt de fleste af retssagerne, hvilket kan give et godt indblik i en af samfundets funktioner. Dette kan specielt anbefales for skoleelever i de lidt større klasser. For litterært interesserede skal bemærkes, at hovedpersonen i Jacob Paludans roman Jørgen Stein var amtsmandssøn fra Thisted. Bygningen i Skovgade kan dog ikke genkendes i bogen, fordi forfatterens »model« i virkeligheden var by- og herredsfoged samt borgmester.

Tinghuset i Vestervig er også en gammel bygning. Den er opført i 1833 netop til tinghus og med en arrest som tilbygning bagtil. Tinghuset er en meget smuk bygning, hvor der afholdes fogedretsmøder og skifteretsmøder i stueetagen, mens retssagerne behandles i retssalen på første sal. Denne retssal har meget smukke gennemgående loftsbjælker, hvor der på hver af dem er malet en opbyggelig sentens i form af en bestemmelse fra Danske Lov

fra 1683. Fra retssalen er der en trappe direkte ned til arresten, således at varetægtsfanger ikke skulle ud i det fri, når de skulle fremstilles i retten. Arresten, der var i brug indtil 1949, havde plads til højst 12 indsatte i otte celler, men havde i en kort tid efter krigen et betydeligt større antal indsatte. I dag står arresten med en enkelt celle, således som den har set ud dengang, og det har bestemt ikke været nogen attraktiv bolig. Som barn har jeg i øvrigt hørt min mor fortælle med en gysen fra sin barndom i begyndelsen af 1900-tallet, hvor en ung pige, i nærheden af hvor hun boede, blev sat nogle år i fængsel i Vestervig for »fødsel i dølgsmål« og efterfølgende ombringelse af barnet. Det har bestemt ikke været morsomt.

Domstolsreformen

Den 1. januar 2007 nedlægges Thisted retskreds, idet retten bliver et afdelingskontor under retten i Holstebro. Dette sker i forbindelse med, at landets 82 retskredse bliver reduceret til 24.

Der bliver i forbindelse med domstolsreformen foretaget væsentlige ændringer i instansfølgen, idet alle sager som udgangspunkt skal påbegyndes ved byretten. Samtidigt bliver der mulighed for, at visse civile sager kan behandles i byretten under medvirken af tre juridiske dommere. Blandt straffesagerne sker der pr. 1 januar 2008 den ændring, at nævningesager også startes i byretten.

En nyskabelse er det, at der fra 1. januar 2008 etableres en speciel småsagsproces vedrørende beløb under 50.000 kr. Denne skal gøre det nemmere og billigere at gennemføre civile sager om mindre krav.

Politiet

Som omtalt under domstolene blev politi og domstole først adskilt ved retsplejereformen i 1919, og på dette tidspunkt oprettedes politimesterembedet i Thisted, som dengang omfattede de nuværende Thisted og Hanstholm kommuner samt Fjerritslev. Efter krigen har politimestrene været Cai Hertling (1947-1962), Jørgen Bodenhoff (1962-1983), Erik Siersbæk (1983-2001) og fra 2001 Kaare Skjæveland. Politimestrene i Thisted har således siddet i mange år, men Kaare Skjæveland får ikke en længere embedsperiode i Thisted, idet politikredsen pr. 1. januar 2007 nedlægges og indgår i den nye Holstebro politikreds. Politistationen i Thisted var i mange år placeret på Frederikstorv med en lille og gammel arrest i bagbygningen til det gamle rådhus på Store Torv, men i 1983 indviedes en helt nyopført politigård på Kronborgvej. Den nye politigård i to etager og med fuld kælder rummer mange faciliteter og har selvfølgelig nogle detentionsceller i kælderen. Der var oprindeligt planlagt en moderne arrest i tilknytning til politigården, men den blev sparet væk, og i stedet genåbnedes den gamle arrest i Nykøbing. Arresten i bagbygningen til det gamle rådhus er nu for længst nedrevet.

Politikredsene i Thy

Samtidigt med etableringen af Thisted politikreds i 1919 oprettedes også en politikreds i Sydthy med hovedsæde i Hurup og omfattende Sydthy og Thyholm. Denne politikreds var landets mindste med et areal på 425 km^2 og et indbyggertal på knap 20.000. Hurup sogneråd byggede i 1920 en politistation i byen, som tillige rummede kommunekontor, der dog senere flyttedes, hvorefter politiet fik hele bygningen med bolig for politimesteren på 1. sal. Politimestrene i det lille embede blev kun i et begrænset antal år, indtil de blev forfremmede til et større embede. – I 1948 blev Kurt Gautier politimester, og han blev i stillingen, indtil han blev dræbt ved en færdselsulykke i 1965. Derefter blev Kay Bagger politimester og var i embedet, indtil dette blev nedlagt i 1973. Han blev dog allerede i 1971 konstitueret som leder af »Det kriminalpræventive Råd« med arbejde i København, hvorfor politimester Bodenhoff i Thisted i denne sidste periode tillige var konstitueret som politimester i Hurup. Allerede forud for politimester Gautiers udnævnelse havde der været en længere vakance, idet man allerede på dette tidspunkt overvejede at nedlægge Hurup politikreds. Den sidste politimester, Kay Bagger, har i Politihistorisk Tidsskrift for 1987 skrevet en spændende beretning om politikredsen.

Samtidigt med retskredsændringen i 1973 blev politimesterembederne i Thisted, Hurup og Nykøbing sammenlagt til Thisted politikreds, idet dog Thyholm overgik til Holstebro politikreds og Fjerritslev til Løgstør politikreds, alt som en konsekvens af amtsændringerne.

Politiets organisation

Allerede i 1938 var der sket en væsentlig ændring af politiets organisation, idet det hidtidige kommunale ordenspoliti og det statslige kriminalpoliti blev sammenlagt til et statsligt enhedspoliti, men dog fortsat med et tostrenget system af henholdsvis ordenspoliti og kriminalpoliti.

Der er i dag cirka 100 ansatte ved Thisted politikreds. Heraf arbejder langt de fleste på politigården i Thisted, men der er dog også placeret to landbetjente i henholdsvis Hurup og Hanstholm, ligesom omkring 10 er tilknyttede politistationen i Nykøbing. Af de ansatte er fire jurister, 11 kriminalpolitifolk, 60 politiuddannede ved ordenspolitiet, herudover en del kontoruddannede og resten i forskellige støttefunktioner.

Politiets opgaver

Politiet er fortsat opdelt i kriminalpoliti og ordenspoliti, men denne præcise adskillelse vil ophøre, når politi- og retskredsreformen træder i kraft den 1. januar 2007. Kriminalpolitiets hovedopgave er opklaring af forbrydelser af enhver art. Blandt de mest spektakulære er selvfølgelig drabssagerne, som der dog heldigvis ikke er så mange af. To sager her fra politikredsen har dog været forlæg for afsnit i den kendte TV-serie »Rejseholdet«, herunder en meget omtalt sag fra 1980-erne, hvor et lig uden hoved, ben og hænder blev fundet i en sø, men hvor forbrydelsen alligevel blev opklaret og gerningsmanden idømt en streng straf i hjemlandet Tyskland. Hovedopgaverne for kriminalpolitiet ligger selvfølgelig i langt højere grad inden for berigelseskriminalitet, såsom de forskellige tyveriformer og bedrageri i meget bred forstand, ligesom forskellige typer af voldskriminalitet tager nogen tid. Blandt kriminalpolitiets arbejdsopgaver er også udlændingesager i bred forstand, det vil sige sager om opholdstilladelse, udvisning og udsendelse fra landet. Det er opgaver, som tidligere var af meget begrænset omfang. Kriminalpolitiet tager sig også af SSP-samarbejdet. Dette arbejde er samarbejde mellem skoler, sociale myndigheder og politi inden for det forebyggende område, altså arbejde med børn og unge for at forhindre, at de bevæger sig ud i kriminalitet. Forebyggelsesarbejde i bred forstand må siges at være en væsentlig del af politiets samlede arbejdsområde.

Politistationen i Thisted.

Ordenspolitiets opgaver er spredt over et meget bredere felt, og der er som nævnt også betydeligt flere ansatte. Et af de store områder er patruljetjenesten, tidligere mest til fods inde i byerne, men i dag mest på landevejene i bil. Patruljearbejdet sker for at sikre lov og orden, forhindre kriminalitet og hjælpe borgerne i situationer, hvor de har hjælp behov. Patruljearbejdet i Thisted politikreds foretages efter behov med én, to eller tre patruljevogne, idet der selvfølgelig er flest ude i dagtimerne og på de nætter, hvor der erfaringsmæssigt er flest betændte situationer. Patruljerne foretager f.eks. færdselskontrol eller kører efter anvisning fra den vagthavende på politistationen ud til borgere, der ønsker hjælp, det kan eksempelvis være i tilfælde af færdselsuheld, indbrudstyverier, vold eller husspektakler, hvilket alt sammen er eksempler på hændelser, hvor politiet skal involveres. Andre tilfælde, hvor politiet bliver kaldt ud, og hvor deres medvirken kræves, er situationer, hvor personer bliver fundet døde i hjemmet, butikstyverier, hærværk, arbejdsulykker, tilfælde af miljøforurening og nabostridigheder. Politiets arbejde med at skabe ro og orden og hjælpe borgerne virker således over et meget

bredt spektrum og kræver fingerspidsfornemmelse og psykologisk indsigt. Der er således ingen tvivl om, at arbejdet i minefelterne ved byernes værtshuse natten mellem fredag og lørdag og mellem lørdag og søndag kan være ubehageligt og indebære risiko for arbejdsskader.

Øvrige statslige institutioner

Amtet – nu kun et mødelokale

Det Thisted Amt, der blev nedlagt i 1970 ved sammenslutningen med Viborg Amt, var etableret i 1793 ved sammenlægning af Dueholm amt på Mors og Ørum og Vestervig amter i Thy. Lederen af amtet var gennem hele perioden amtmanden, som var den højeste repræsentant for staten i lokalområdet. De to sidste amtmænd i Thisted var H. Egedorf (1938-1961) og Florian Martensen-Larsen (1961-1970). – Statsamtmanden i Viborg har dog fortsat haft rådighed over et mødelokale i amtskommunens bygning i Skovgade 28 i Thisted til afholdelse af møder i forbindelse med for eksempel separation, skilsmisse og forældremyndighedssager, men der har ikke været placeret nogen fast repræsentant i Thy for amtmanden efter 1970.

Der findes dog fortsat væsentlige statslige institutioner i Thy, blandt hvilke skal omtales Beredskabsstyrelsen Nordjylland med kasernen i Dragsbæk under kolonnechef Jan Werenberg og Skat med leder, skattedirektør Lis Skriver Jensen. Thy Statsskovdistrikt med skovrider Ditte Svendsen som øverste repræsentant omtales nærmere andetsteds i bogen.

Beredskabsstyrelsen Nordjylland

På kasernen i Dragsbæk er der 60-70 ansatte, og der uddannes hvert år to hold værnepligtige på hver 80 personer til beredskabet, således at de kan træde hjælpende til ved større katastrofer m.v.

Kasernen blev bygget af den tyske besættelsesmagt i 1941-42 til brug som flyverskole for vandflyvere, og der var i den samlede kasernebebyggelse på begge sider af hovedvej A11 en samlet belægningskapacitet på cirka 2000 mand. På selve flyverskolen var på et tidspunkt stationeret 22 vandflyvemaskiner. Efter kapitulationen overtog det danske søværn lejren, som i 1946 overgik til Dansk Røde Kors, der anvendte den til flygtningelejr for internationale flygtninge fra Estland, Letland, Litauen, Polen, Jugoslavien, Rusland, Ukraine, Italien og Frankrig. Der var op til 998 flygtninge i lejren, der i 1949 blev overtaget af Statens Civile Luftværn, mens der i tyskernes tidligere lazaretbygninger etableredes et internationalt alderdomshjem for nogle af flygtningene.

Den gamle politistation i Hurup.

Med Statens Civile Luftværns overtagelse af kasernen skabtes grundlaget for CF-kolonnens etablering i Thisted i 1951, da man begyndte at uddanne værnepligtige CF-ere i Dragsbæk, og kasernen fik navnet CF-Kolonne Thisted, i 1954 ændret til Nordjydske CF-Kolonne. Kolonnens arbejde i lokalområdet, nationalt og internationalt har været bredt, men med den største indsats lagt inden for brandbekæmpelse, som har haft meget stor betydning på grund af de mange moser, heder og skove, der findes i Nord- og Vestjylland. Nævnes kan branden i Stenbjerg Plantage i 2004, den store Brand i Hanstholm Reservatet i 1992 og en månedlang brand i Store Vildmose i august-september 1976. Internationalt ydede kolonnen allerede i 1953 hjælp i forbindelse med oversvømmelseskatastrofen i Holland. Senere har kolonnen deltaget i katastrofearbejde i flere

Brandøvelse på Beredskabsstyrelsen Nordjylland.

lande i forbindelse med jordskælv og større oversvømmelser.

Skat

Skat er den nyest tilkomne af statslige institutioner i Thisted, idet det nye fusionscenter er etableret pr. 1. november 2005. Skatte- og afgiftsvæsenet har haft mange forskellige instanser og navne gennem årene. I årene efter krigen var der fire instanser, nemlig Amtsligningsinspektoratet, Thisted Amtstue, Distriktstoldkammeret og de kommunale skatteforvalninger. I 1970 blev Amtsligningsinspektoratet slået sammen med Thisted Amtstue til Amtsskatteinspektoratet, der så i 1990 blev fusioneret med Distriktstoldkammeret til Told og Skat. Senest er Told og Skat pr. 1. november 2005 fusioneret med de kommunale skattemyndigheder til Skat, der herefter står tilbage som den eneste skatte- og ligningsinstans.

Skat har 30 skattecentre i landet, som er samlet i fem samarbejdsgrupper, hvoraf den nordjyske omfatter Hjørring, Aalborg, Thisted og Skive. Skat har forskellige »klumper« af opgaver, af hvilke kan nævnes personligning, firmaligning, selskabsligning, moms, afgifter og arbejdsgiverkontrol. Der er en arbejdsdeling mellem de forskellige centre på visse områder, således at for eksempel beskatning vedrørende konkursboer er placeret i Skive, medens områderne vedrørende dødsbobeskatning er placeret på centret i Thisted. Med den seneste fusion er der skabt et enstrenget system, så alle henvendelser fra borgerne i området skal ske på ét sted, nemlig hos Skat på Thisted Kystvej.

Foto th.: Sygeplejersken i behandlerhuset Dokken i Thisted arbejder for alle husets læger.

Sundhedsvæsenet

Af Nils Høvring Nielsen

En beskrivelse af Sundhedsvæsenet i Thy vil have karakter af et øjebliksbillede, idet der konstant sker ændringer i strukturen, dels af politiske, dels af lægefaglige grunde.

I løbet af de næste få år vil der også ske forandringer, alene betinget af at Thy, fra at være en del af Viborg Amt, fra 1. januar 2007 går over til at blive en del af Nordjyllands Region med Aalborg som administrativt centrum og Aalborg Sygehus som regionens hovedsygehus.

Hvilken betydning det vil få for borgerne i Thy, er det på nuværende tidspunkt ikke muligt at udtale sig nærmere om for så vidt angår sygehusvæsenet og psykiatriområdet. På almenlægeområdet vil man formentlig ikke mærke de store ændringer i dagtiden, men der vil nok ske mindre ændringer på betjeningen i vagttiden.

Sundhedsvæsenet styres fra Viborg Amt, hvor det hører under Sundhedsudvalget at drive amtets sygehuse, aktuelt Sygehus Viborg og Sygehus Nord i Thisted, jordemodervæsenet og den offentlige sygesikring. Under den offentlige sygesikring hører de praktiserende læger, praktiserende speciallæger, tandlæger, fysioterapeuter, psykologer og flere andre. Et væsentligt område under den offentlige sygesikring er betaling af en del af befolkningens medicinudgifter.

Psykiatriområdet, som omfatter Det psykiatriske Sygehus, Søndersøparken, distriktspsykiatriske teams, døgnhuse, daghuse, socialpsykiatriske botilbud samt børne- og ungdomspsykiatrien, er underlagt amtets psykiatriudvalg.

• Sundhedsudvalget (budget 2005) (63% af amtets driftsudgifter)	kr.	2.700 mill.
• Heraf almen praksis (2004)	kr.	242 mill.
• Heraf vedrørende dagtid	kr.	223 mill.
• Vedrørende vagttid	kr.	19 mill.
• Tandlægehjælp	kr.	46 mill.
• Medicinudgifter	kr.	295 mill.
• Psykiatriområdet	kr.	380 mill.

De overordnede målsætninger for sundhedsindsatsen er:

- at understøtte borgernes egne ressourcer i forhold til sundhed,
- at kvalitetssikring er en integreret del af sundhedsindsatsen,
- at forebyggelsesindsats i samarbejde med kommunerne får en fremtrædende plads i sundhedsindsatsen. Eksempler på indsatsområder er børn og livsstil, rygning og ulykker.

Amtets sygehuse

Der er de seneste år sket store ændringer i sygehusstrukturen i Viborg Amt.

I 1970'erne var målsætningen 5 fungerende sygehuse fra Thisted og Nykøbing sygehuse i nordregionen over Skive Sygehus i midten til Viborg og Kjellerup sygehuse i syd.

Disse sygehuse var selvstændigt fungerende enheder med stor lokal befolkningsmæssig opbakning, dels på grund af nærheden i behandlingsindsatsen, dels fordi mange behandlinger kunne finde sted på ikke højt specialiserede afdelinger, men også som værdifulde, lokale arbejdspladser.

Gennem årene er der sket store forandringer, som ofte ikke har haft lokal folkelig opbakning, hvilket har resulteret i dannelse af lokalkomiteer til bevaring af de lokale sygehuse. Trods dette er der indført store ændringer i sygehusstrukturen de seneste år. Ændringerne har været begrundet i et politisk ønske om mere rationel drift, men også med hensyntagen til ændrede lægelige behandlingsmuligheder, som har krævet mere specialiserede afdelinger.

Der er sket en meget dramatisk reduktion i indlæggelsesdagstallet, idet mange indgreb nu kan udføres i ambulant regi uden indlæggelse. Den teknologiske udvikling på undersøgelses- og behandlingsområdet har muliggjort dette. Forundersøgelser kan foregå dels i sygehusene, dels hos de praktiserende læger. Eksempler på behandlinger, som foregår ambulant, er kikkertundersøgelser, artroskopier, hvor led undersøges og behandles. Mange indgreb i bughulen kan også gennemføres ved kikkertteknik og dermed få indlæggelsesdage. En del hjerteundersøgelser kan foretages ved ultralydsteknik på medicinske afdelinger, mens indgreb som for eksempel ballonudvidelse af forsnævringer af hjertets kranspulsårer foretages på mere specialiserede medicinske afdelinger, også med meget korte indlæggelsestider.

Sygehus Thy-Mors i Thisted.

De korte indlæggelsestider og hurtige udskrivelser medfører et stort behov for et nært, velfungerende samarbejde med kommunernes hjemmeplejordninger og igen også i denne fase med de praktiserende læger. Langt den overvejende del af indlæggelserne på såvel medicinske som kirurgiske afdelinger sker som følge af pludseligt opstående sygdomme eller ulykkestilfælde.

Thy og Mors har nu ikke mere 2 selvstændigt fungerende sygehuse, men et sygehus, hvor funktionerne er fordelt på bygningerne i Thisted og i Nykøbing, så indlagte patienter behandles i Thisted, medens mange af de ambulante indgreb foretages i Nykøbing. Der er heller ikke mere en selvstændigt fungerende skadestue i Nykøbing.

Den akutte funktion, dvs. modtagelse og behandling af pludseligt opståede medicinske eller kirurgiske sygdomme samt ulykkestilfælde, er lokaliseret til Sygehus Nord i Thisted og til Sygehus Viborg. Det har ikke været let at få befolkningens accept af dette, men der er dog en forståelse for, at der skal gives den bedst mulige behandling på højt specialiseret niveau, selv om det medfører længere afstande til behandlingssygehusene.

Det kan nævnes, at der er sket store behandlingsmæssige forbedringer ved hurtig og specialiseret behandling af blodpropper i hjerte og i hjerne samt ved koordineret indsats fra flere specialer ved alvorlige ulykkestilfælde.

Med baggrund i dette er der planer om landsdækkende at ændre strukturen ved behandlingen af akutte sygdomme, hvilket formentlig vil medføre, at antallet af sygehuse, som modtager akutte patienter, reduceres: Dette kommer antagelig også til at gælde i den nye Nordjyllands Region.

Det vil medføre, at der skal etableres en velfungerende præhospital funktion, så behandlingen kan indledes på skadestedet og f.eks kan gives af særligt uddannet Falckpersonale eller ved lægebemandede ambulancer, hvor det er muligt. Det har også været på tale med helicoptertransport fra skadestedet til det specialiserede skadebehandlingscenter.

Et voksende problem i disse år er at tiltrække speciallæger til sygehusene i yderområderne, i dette tilfælde Sygehus Nord. Der er ikke umiddelbart nogen løsning på dette problem, men der kommer et tiltagende antal læger fra andre lande. Sygehusene i Viborg Amt er naturligvis underlagt de overordnede politiske beslutninger om behandlingsgaranti for kræftsygdomme samt ventelistegaranti med mulighed for at blive behandlet på sygehuse eller privatklinikker uden for amtet.

Hvilke forandringer, der vil komme, når Thy overgår til Region Nord fra 2007, er det vanskeligt at udtale sig om, men i det nuværende Nordjyllands Amt har man erfaring i at organisere et sygehusvæsen, som ligner det, vi pt. har i Viborg Amt, så mon ikke man kan forvente en nærmere tilknytning til Aalborg Sygehus, som varetager flere specialbehandlinger end Viborg Sygehus.

På psykiatriområdet er hovedsygehuset Søndersøparken i Viborg, på dette indlægges akut psykisk syge uden for dagarbejdstiden, men også psykisk syge som ikke kan behandles på de distriktspsykiatriske lokale døgnhuse. Der er specialafdelinger for børn og unge, voksne og ældre i forbindelse med Søndersøparken.

Princippet for det psykiatriske område er, at opgaverne løses geografisk tæt på brugerne og deres familier. Til det Distriktspsykiatriske Team i nord er der knyttet såvel et

Børneundersøgelse i Nors Lægehus.

Praktiserende læger i Thy.

dag- som et døgnhus. På forsøgsbasis er der etableret en »mobil funktion«, som yder en specialiseret psykiatrisk indsats i dagtimerne i de sindslidendes eget hjem. På psykiatriområdet findes socialpsykiatriske bo-steder samt bosteder for sindslidende, som samtidig har et misbrug.

Man kan have sine betænkeligheder ved, om sengeantallet er skåret for langt ned, og at der er grupper, som trods de nye tiltag falder uden for behandlingssystemet, selv om det er forsøgt gjort fintmasket med varierede behandlingsmuligheder. Der tænkes her især på kronisk syge psykiatriske patienter, som også kan have forskellige former for misbrug af alkohol, medicin eller »stoffer«. På det psykiatriske område er der stort behov for samarbejde med en lang række andre faggrupper inden for kommuner og primærsektor.

Det er også gældende for det psykiatriske område, at det har været vanskeligt at få den ønskede arbejdskraft, det er især her problematisk at have personale, som ikke mestrer det danske sprog.

Praktiserende læger

I Viborg Amt er der (juni 2004) 156 praktiserende læger, hvoraf 32 arbejder i Thy.

I Thy er der 1459 indbyggere pr. læge og i hele Viborg Amt 1503 indbyggere pr. læge.

Udgiften for amtet til almen praksis er kr. 1035 pr. indbygger (2004). Til sammenligning er udgiften til medicin kr.1260 pr. indbygger.

Antal kontakter pr indbygger er 6,1 pr. år, hvor det højeste forbrug er i aldersgrupperne 0-15 år samt over 70

Behandlerhuset Dokken i Thisted.

år. Det er generelt gældende, at kvinder har et større forbrug end mænd, kvinder ca 60% af kontakterne og mænd 40%.

De praktiserende læger er selvstændigt erhvervsdrivende med overenskomst med det offentlige, det vil sige Sygesikringen, om behandlingen af borgerne. Der er også overenskomster med andre parter, kommuner og forsikringsselskaber. I overenskomsterne aftales betingelserne for ydelserne, serviceniveau og takster. Til at påse at disse aftaler overholdes, er der nedsat samarbejdsudvalg bestående af politikere, administratorer og læger.

Langt den overvejende del af lægernes indtægter stammer fra disse overenskomster.

De praktiserende læger har traditionelt været jævnt fordelt i amtet med enkeltmandspraksis i de små lokale områder. I 1970'erne var der en tendens til, at flere læger sluttede sig sammen og etablerede lægehuse. Dette lettede den vagtmæssige belastning, idet det traditionelt har været sådan, at den praktiserende læge var til rådighed døgnet rundt. Lægehusene medvirkede til et stimulerende fagligt miljø, og der blev mulighed for at ansætte hjælpepersonale, og der blev bedre mulighed for et friere familieliv med den reducerede vagtbelastning. Udviklingen i Thy fulgte udviklingen i den øvrige del af amtet, og der var tilgang af yngre praktiserende læger.

Først i 1990'erne kom der en landsdækkende ændring i vagtarbejdet, idet det blev omorganiseret og centraliseret. Det betød, at havde man brug for lægehjælp uden for dagtiden, måtte man tage til en af de større byer i området, i tilfældet for beboerne i Thy til Thisted. Det er så områdets læger, der på skift varetager vagtfunktionerne, mens arbejdet i dagtiden passes fra klinikkerne ude i området. Det nære tilknytningsforhold til familielægen er således nu kun muligt i dagtiden, og man må i stor udstrækning bede patienterne om i vagttiden at tage til Thisted til behandling.

De allerseneste år har det været vanskeligt at få afløsning for de ældre læger, som ønsker at ophøre med at arbejde. Dette gælder i Viborg Amt især for Thy og Mors. Man har måttet tænke nye tanker, og det har resulteret i, at der i november 2005 er indviet et behandlerhus, Dokken, i Thisted, det er etableret i samarbejde med kommune og amt. De fleste af lægerne i Thisted by har valgt at flytte ind sammen med 2 læger, som har fungeret som enelæger i oplandet, Snedsted og Østerild. I huset er der også ørelæger, kiropraktorer, fysioterapeuter og psykologer. Det skulle give gode muligheder for et tværfagligt samarbejde at samle disse behandlere i det samme hus. Det bliver spændende at se, om der kan etableres nye gode samarbejdsrelationer, som kan danne model for initiativer andre steder, idet denne arbejdsform måske tiltrækker flere unge praktiserende læger. Umiddelbart vil jeg mene at borgerne vil opfatte det som et gode, men man må ikke være blind for, at der også er fordele ved mindre, decentrale enheder med en tæt kontakt mellem patient og behandlersystem. Selvom befolkningsprognoserne taler deres tydelige sprog om en befolkningsnedgang, er der dog intet, der tyder på, at der ikke vil være arbejde nok for nye læger her i området. Aktuelt er det vanskeligt at besætte ledige almen lægestillinger og skolelægestillinger.

I samarbejde med Viborg Amt er der opbygget et veludviklet elektronisk kommunikationssystem, så recepter

til apotekerne og henvisninger til sygehusene sendes hurtigt og nemt, ligesom svar på undersøgelse og behandlinger hurtigt kommer tilbage til den henvisende læge. På sygehusene er man også kommet langt med den elektroniske patientjournal. Patienternes adgang til oplysninger og kommunikation med sundhedsvæsenet kan ske via det landsdækkende Sundhed.dk, som giver opdaterede oplysninger om sundhedsforhold. Det er også planen, at det på længere sigt bliver muligt for de praktiserende læger at få indsigt i de elektroniske patientjournaler på sygehusene.

Der er allerede en omfattende database over receptudleveret medicin, hvor patienter og læger kan se medicinforbruget; til dette kræves anvendelse af digital signatur.

Nogle lægepraksis har allerede nu mulighed for, at patienterne kan bestille tid til konsultation elektronisk, ligesom der kan stilles enkle spørgsmål og gives svar pr mail.

Internettet har også vundet indpas i de fleste almenpraksis, til litteratursøgning, til at søge oplysninger fra offentlige instanser, men f.eks også til at finde orienteringsmateriale til patienterne.

Anvendelsen af edb har givet store ændringer i det daglige arbejde, men har naturligvis også medført, at mange har måttet begive sig ind på et område, som man ikke i forvejen havde det store kendskab til, og det har betydet, at man må skaffe sig kvalificeret teknisk assistance på et område, hvor den teknologiske udvikling går meget hurtigt.

Det kan her afslutningsvis nævnes, at der årligt er 34,9 mill. henvendelser til landets praktiserende læger. Viborg ligger lidt under det gennemsnitlige antal kontakter pr. borger og Thy igen lidt under gennemsnittet for Viborg Amt.

Andre sundhedsgrupper

De praktiserende tandlæger har som de praktiserende læger overenskomst med Sygesikringen om behandlingen af borgerne. Der er udover dette lovbestemte aftaler om behandling af visse patientkategorier samt om børnetandpleje, og der er med Ringkøbing Amt indgået aftale om, at særlige funktioner kan ske på Amtstandplejen på Sygehus Viborg.

I henhold til overenskomsten afholdes kun en del af behandlingsudgiften af Sygesikringen. Der er aktuelt ingen egenbetaling for behandling hos praktiserende læger og på sygehuse. Tandlægerne i området har aktuelt ingen aftale med Viborg Amt om tandbehandling uden for dagarbejdstiden. Der er frit valg af tandlæge i modsætning til almenlægeområdet, hvor langt de fleste borgere via Sygesikringens gruppe 1 har valgt at have en fast tilknytning til en praktiserende læge.

Viborg Amts udgifter til tandlægehjælp udgør kr. 46 mill. (2004).

De praktiserende fysioterapeuter har som lægerne og tandlægerne også overenskomst med Sygesikringen om behandlingen. Også på dette område er der egenbetaling, dog ikke for patienter med bestemte sygdomme, som efter særlige kriterier har ret til vederlagsfri behandling. Der er også tilknyttet fysioterapeuter til sygehusene, som foretager efterbehandling af indlagte patienter, men en del af disse behandlinger foregår også i privat praksis eller ved fysioterapeuter tilknyttet kommunerne.

Flere tandlæger har i Snedsted etableret sig i den gamle stationsbygning.

Alternativ behandler Elin Kjærsgaard, Heltborg.

Viborg Amts udgifter til fysioterapeuter udgør kr. 30 mill. (2004).

Der er en lang række andre behandlere, som også via overenskomster med Sygesikringen har aftaler om behandling. Her kan nævnes kiropraktorer, fodterapeuter, psykologer og praktiserende speciallæger. Der kan være aftalt særlige henvisningsregler.

For speciallægernes vedkommende var de tidligere ofte ansat i sygehusvæsenet med ret til privat praksis for Sygesikringen. Disse forhold er ændret i de seneste år, så lægerne enten arbejder på sygehusene eller i privat praksis. Der kan dog stadig ses særlige ordninger omkring speciallægerne.

Alternative behandlere udgør en stor og varieret gruppe med et meget varieret udbud af behandlinger, men uden aftale med Sygesikringen.

Afrunding

Jeg har forsøgt at give et billede af sundhedsvæsenets aktuelle status i Thy, men har især lagt vægt på en beskrivelse af aktørerne med autorisation fra det offentlige og som enten arbejder i den primære eller i den sekundære sundhedstjeneste, sygehusvæsenet.

Der er, som det fremgår, varierende forhold omkring brugerbetaling og service, men disse forhold er jo politisk og ikke lokalt bestemte og i perioder til debat og er f. eks med i den nyligt offentliggjorte rapport fra den af regeringen nedsatte Velfærdskommission.

Det bliver meget spændende i de følgende år at se, hvad de nye kommuner og regioner kommer til at betyde for sundhedsvæsenet i Thy. Men de overordnede retningslinier kommer dog stadigt fra Sundhedsministeriet.

Foto th.: Motivet i byvåbenet i den nye Thisted Kommune bliver »Madonna med barnet«.

Den lange vej til ny kommune

Af Ove Hegnhøj og Orla Poulsen

Engang så alting nemmere ud. Engang var Thisted købstad et naturligt midtpunkt i et amt, der bar byens navn og opland for et mylder af små sognekommuner i Thy, Hanherred og Mors.

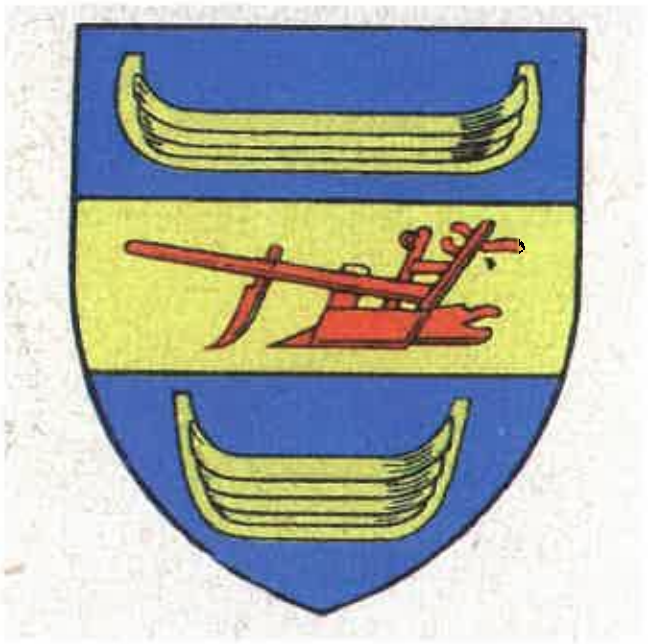
Sådan havde det været siden enevældens dage.

Det kommunale selvstyre har en meget lang historie i Danmark. Den geografiske inddeling af landet i sognekommuner kan føres tilbage til 1803 i forbindelse med oprettelsen af lokale fattigkommissioner, der skulle sørge for, at forsørgelsen af de fattige fandt sted i distrikter bestående af det antal kirkesogne, der hørte under et pastorat. Det kommunale selvstyre i Danmark hører dermed til blandt verdens ældste. Thisted Amt blev dannet allerede i 1793. I 1841 dannedes amtsråd og såkaldte sogneforstanderskaber, der blev til sogneråd i 1867.

129 års kommunal praksis blev i 1970 afløst af nye kommuner og amter, der kun fik 36 år med i bagagen.

Kommunalreformen 1970

Behovet for en tilpasning af den offentlige sektor til det moderne, industrialiserede Danmark blev åbenbart i løbet af 1960'ernes store forandringer af samfundet.

Thisted Amts våben.

I 1970 gennemførte VKR-regeringen sin store kommunalreform. Hermed blev der skabt større kommuner og amter, og finansieringen af de kommunale opgaver blev ændret.

De tidligere øremærkede refusioner af de faktiske kommunale udgifter blev område efter område afløst af generelle statstilskud (bloktilskud). Nu kunne amter og kommuner i højere grad prioritere efter lokale behov og ønsker uden at skele til, hvad staten mente.

Tankegangen bag kommunalreformen i 1970 var teknokratisk. Reformen blev gennemført ud fra en forestilling om, at kommuner og amter måtte have en vis størrelse for at kunne løse opgaver effektivt. Men formålet med omlægningen af statens tilskud til kommunerne fra refusioner til generelle tilskud (bloktilskud) var i første række at øge statens budgetsikkerhed og dernæst et forsøg på at dæmpe 1960'ernes voldsomme vækst i den offentlige sektor.

Afskaffelsen af refusionerne skete gradvist gennem perioden. F.eks blev refusionen på plejehjemsudgifter og hjemmehjælp først afskaffet i 1987.

Traditionelt har man betragtet kommunalreformen i 1970 som et udtryk for tidens fremherskende idéer om centralisering, men i virkeligheden var kommunalreformen et udtryk for en decentralisering, der gav kommunalpolitikerne flere muligheder for at vælge, hvorledes de ønskede deres kommune indrettet. Alligevel blev det kommunale serviceniveau overalt forbavsende ens, fordi kommunalpolitikere var dygtige til at tilpasse sig vælgernes behov. Man kunne forestille sig, at kommunalpolitikere ville vælge at holde igen på udgifterne ved statens omlægning fra refusion til bloktilskud, men det skete faktisk ikke, viser undersøgelser. Serviceniveauet i kommunerne blev nøje afstemt efter den offentlige service, som vælgerne efterspurgte. Vælgerne har f.eks. været mere begejstrede for udgifter til ældreservice end til biblioteker og veje – og kommunernes udgiftspolitiske reaktioner tyder på, at kommunalpolitikere har været bevidste om, hvad der var populært og ikke populært hos vælgerne.

En regn af protester

Den generelle, positive indstilling i befolkningen til at

gennemføre en kommunalreform i 2007 var ikke i samme grad til stede i 1968, da Kommunalreformkomissionen kom med forslag om at nedlægge Thisted Amt, der kunne præstere landets dårligste indkomstudvikling og det højeste beskatningsniveau. Forslaget blev mødt med en regn af protester. »Vi tror, det er en udbredt opfattelse blandt almindelige jævne mennesker her nordenfjords, at hele den måde, amtsstruktur-debatten er lagt an og ført på, er et typisk udslag af det omsiggribende embedsmandsvælde,« hed det i en annonce, som skeptikere indrykkede i Thisted Amts Tidende. Modstanden mod at nedlægge Thisted Amt var også udbredt i Thisted Byråd og blandt de lokale sogneråds- og amtspolitikere. Tvunget af omstændighe-derne havde amtsrådet i protest mod et forslag om en sammenlægning med Ringkøbing Amt accepteret en sammenlægning med Viborg Amt.

I 1968 dukkede endelig departementschef J. H. Zeuthen op i spidsen for Kommunalreformkommissionen til et møde på Hotel Hanstholm, hvor lokale politikere kom i audiens.

»Jeg ved, at der i amtet har været en bred offentlig debat om amtets fremtid, og jeg ved også på forhånd, at man fra mange sider vil pege på amtets fortsatte selvstændighed som et primært ønske. Men Thisted Amt hører jo til de små, og hvis der skal gennemføres en ikke uvæsentlig reduktion af amternes antal, som det ser ud til, kommer man ikke uden om, at Thisted Amt er i farezonen. Det er et spørgsmål om simpel matematik,« erklærede departementschefen.

Og da barnet var født, skulle det døbes. Thisted-Viborg Amt blev foreslået, men et dobbeltnavn kunne der ikke være tale om. »Limfjordsamtet« var også blandt forslagene. Thisteds borgmester Aksel Mikkelsen foreslog »Nord-vest-amtet«. Men det blev altså Viborg Amt.

Nogenlunde samtidigt gik forhandlingerne om dannelsen af de nye storkommuner ind i deres afgørende fase. En udbredt skepsis – til tider direkte modstand – prægede debatten. Det var angsten for 1960'ernes levende centraliseringsspøgelse, der kom til udtryk i protestskrivelser og læserbreve – ikke mindst i Nordthy. Landboerne og byboerne stod over for hinanden. Thisted Amt foretog en fortrolig rundspørge til sognerådene. Stemningen var

Thisted Rådhus.

mest for, at alt skulle forblive, som det altid havde været. Fra sognerådet i Hunstrup blev det meddelt, at man ikke ønskede »Thisted lagt ind under Hunstrup«. I Nors ville man helst være sig selv. Hundborg mente, at tiden ikke var inde. På Hannæs kunne man ikke se fordelene ved en sammenlægning. I Skjoldborg var meningerne delte. Nørhaa ville helst bare have en sammenlægning med Snedsted og Harring-Stagstrup. Sådan lød det enslydende svar fra så godt som alle sognerådene.

De nye storkommuner, der blev dannet i 1970, havde fra begyndelsen ingen naturlig rod i en folkelig og kulturel virkelighed. Den skulle først til at skabes – og blev ikke automatisk dannet ved en underskrift på et sammenlægningsdokument.

Ny kommune – ny kultur

»Sognekommunerne og købstadsbegrebet forsvinder. Større kommuner vil forhåbentlig også betyde større slagkraft, men der vil nok gå nogen tid, inden det går op for borgerskabet, at man så rigtigt, da man gennemførte kommunalreformen,« sagde Thisteds borgmester Aksel Mik-

kelsen, da deputationer fra de gamle sogneråd mødte frem for at aflevere deres aktiver i 1970.

Sognerådsformand Chr. Houe fra Snedsted replicerede, at det havde været vanskeligt at indstille sig på »demokratisk diktatur«. Og kollega Georg Langkjer fra Hunstrup mente, at man nu fik en trist, ensformig masse på det jævne.

»Ingen personligheder, der tør smide cirkulærer i papirkurven og i stedet bruge den sunde fornuft,« som Georg Langkjer erklærede ved dén lejlighed.

Det blev sværere at smide cirkulærer i papirkurven, fordi mange opgaver blev flyttet fra staten til de nye økonomisk bæredygtige kommuner, der hurtigt fik opbygget en professionel administration. I 1970 bestod den kommunale administration i Thisted Kommune af 95 ansatte. Antallet af administrative medarbejdere steg til 175 i 1985, 188 i 1995 og 202 i 1999, da administrationen udgjorde cirka 10 pct. af 2008 fuldtidsstillinger ved Thisted Kommune.

Det var ikke alene politikere, der skulle vænne sig til nye tider. Embedsmændene måtte også vænne sig til en ny politisk kultur. Som kommunaldirektør i Thisted havde Hans Petersen gennem mange år haft et tæt samarbejde med købstadskommunens borgmester, Aksel Mikkelsen, som efter Hans Petersens udsagn var en effektiv mand af få ord. Engang var et byrådsmøde så kort, at avisreferenten ikke nåede at komme til stede, før mødet var slut. Der havde ikke været bemærkninger til sagerne, som derfor kunne vedtages uden videre. Det ændrede sig fra 1970 med den nye storkommune, hvor både embedsmænd og politikere sammen skulle lære at lede en stor virksomhed. Rollefordelingen mellem den ene og den anden part kunne være svær at afgrænse. Og der kunne være stor forskel i den opfattelse, de folkevalgte havde af deres egen rolle. Nogle mente, at politikerens opgave var at være ombudsmand for vælgerne – andre at det handlede om at være politiske ledere.

Rådhuset i Hanstholm.

Tidligere socialdemokratisk medlem af Thisted Byråd, sparekassedirektør Poul Jensen, hævder næsten 30 år senere, at nogle af hans byrådskolleger ønskede at have fingrene helt nede i lagkagen:

»En stor del af byrådets medlemmer opfattede sig som ombudsmænd for det område, hvor de var valgt. Man lagde ikke skjul på, hvilke interesser man varetog. Det var en periode, hvor man stadig var i færd med at tilpasse sig ændringerne efter kommunalreformen. Endnu var en del store lovkomplekser ikke gennemført. På denne måde var det begrænset med partipolitik. Men når skatteprocenten skulle fastsættes, kom forskellighederne frem. Og alligevel er det svært at se et fast mønster. Det er klart, at socialdemokrater altid har været bedst, når pengene skulle bruges – og de andre, når der skulle spares. Sådan er det! Som ung og ny i politik havde jeg en enorm respekt for mine byrådskolleger som mennesker – det var jo ikke tilfældigt, at flere af dem havde været sognerådsformænd.«

Thy – et pendlerreservat

Det er næppe forkert at påstå, at de fleste thyboer i dag – inklusiv de folkevalgte – næppe føler sig så stærkt knyttet til sognet, som man så årtier tilbage. I forbindelse med undersøgelser til brug for tredje bind af Thisted Købstads Historie blev der gennemført en interview-undersøgelse blandt de 204 personer, der i 2001 arbejdede på de 26

større og mindre virksomheder i Vilsund. At netop Vilsund blev valgt, skyldes den omstændighed, at der her findes et mindre bysamfund, hvor antallet af arbejdspladser nogenlunde svarer til antallet af boliger, hvilket var ret usædvanligt i sammenligning med øvrige mindre bysamfund i Thy.

Ud fra en overfladisk betragtning skulle man tro, at tilstedeværelsen af de relativt mange arbejdspladser ville betyde en øget tilflytning til Vilsund. Men det havde ikke været tilfældet. Efterspørgslen efter byggegrunde i Vilsund-området var meget beskeden gennem 1980'erne og 1990'erne på trods af, at Vilsund kunne tilbyde tilflyttere byggegrunde med en enestående fjordudsigt. Tilstedeværelsen af både arbejdspladser og byggemodnede grunde skabte ikke nødvendigvis vækst i Vilsund.

Undersøgelsen viste, at arbejdsstyrken i Vilsund først og fremmest opfattede sig som thyboer i bred forstand, som foretrak at bo, hvor der var natur frem for at tage hensyn til nærheden til butikker og offentlige kontorer. I gennemsnit blev der dagligt brugt 27 minutter på transport mellem hjem og arbejde og langt de fleste af de Vilsund-ansatte, nemlig 70 pct., stammede fra Thy.

Tæller vi naboområderne Mors, Thy, Sydthy og Hanherred med, voksede tallet til 88 pct. – og blandt disse 88 pct. stammede ca. 80 pct. af deres forældre fra det samme geografiske område. Undersøgelsen forsøgte at afdække, om man benævnte sig som hjemmehørende i en konkret by eller som borger i det regionale område. Ved samtaler med andre lokale blev der refereret til et bysamfund, mens man ved samtaler med folk »udefra« refererede til regionalområdet. Men i undersøgelsen viste der sig også en klar tendens til, at folk i stigende grad opfattede sig selv som en del af det store lokalområde frem for et bysamfund.

Hvis undersøgelsens resultater er dækkende for den øvrige befolkning i Thy, forklarer det den generelt positive holdning til en sammenlægning af de tre Thy-kommuner.

»Læg tre Thy-kommuner sammen til én«

Kommunalreformen, der samler Hanstholm, Sydthy og Thisted kommuner til én kommune i 2007, var ligesom forgængeren en del år undervejs. Igennem 1990'erne og

Rådhuset i Hurup.

mere intensivt efter 2000 blev der talt meget i offentligheden om kommuner, der var for små til at leve op til det moderne samfunds behov for offentlig service og administration.

»Nedlæg amterne og reducer antallet af kommuner til 100,« foreslog daværende statsminister Poul Schlüter i 1991 i en kronik, som blev studeret af tre thistedboer, stadsbibliotekar Chr. Strangholt, HK-formand Erik Hove Olesen og embedslæge Knud Brinkløv Jensen. I en synspunktartikel i Thisted Dagblad anbefalede de, at de tre kommuner i Thy blev lagt sammen til én.

»På mange områder har det vist sig, at Thy har behov for at tale med en kraftigere stemme i den offentlige debat, men også såvel med hensyn til erhverv og industri, uddannelse, bibliotek, sygehusdrift og administration vil der være fordele i en større kommune.«

Lærer Frede Rødbro, Østerild, røg i blækhuset for at konstatere, at »den nu overståede voldsomme hedebølge synes at have haft en uheldig indflydelse på de tre embedsmænd«. Læreren fra Østerild ville hellere splitte Thisted Kommune op i to-tre mindre kommuner, hvilket ville give

Vejkrydset i Hørdum.

en »bedre og mere retfærdig ledelse«. Rødbro forelog, at rådhuset i Thisted så kunne omdannes til plejehjem. De daværende borgmestre i de tre Thy-kommuner vendte sig også mod forslaget om sammenlægning.

Historien viser, at den erhvervsmæssige og økonomiske udvikling følger sine egne love, og det politiske system rettes ind i forhold hertil – ofte under stor modstand fra de etablerede enheders side. Når landsdele og kommuner oplever store forskydninger i erhvervene, beskæftigelsen og bosætningen, kan det betyde, at skattegrundlaget bliver så ringe, at staten enten må overføre større og større tilskud til de fattige kommuners drift, eller man må sammenlægge kommuner til større og stærkere enheder. Dette har i hvert fald været nogle af hovedargumenterne i diskussionen i forbindelse med den nye kommunalreform, der omdanner de 275 kommuner i Danmark til 98 nye og de 14 amter til fem regioner.

Enighed i Thy

Med undtagelse af det erhvervspolitiske har de tre kommuner i Thy siden 1970 haft et godt og fast samarbejde på en lang række områder. Der voksede et tæt samarbejde op på både det tekniske, sociale og kulturelle område. Og omkring driften af Thisted Lufthavn. Dette samarbejde kan ses som et svar på den udvikling, der til stadighed kræver kommunale løsninger, der ofte ikke kan løftes af den enkelte kommune alene, eller som man ser en fordel ved at løfte i fællesskab. Derudover opbyggede man en fast tradition for borgmestermøder, som Morsøs borgmester også deltog i.

Da regeringens strukturkommission satte sin analyse af kommunernes fremtid i gang, gik der ikke lang tid, før Hanstholm og Thisted åbent talte om en mulig sammenlægning. Da regeringen varslede, at kommunerne skulle være større, meldte Hanstholm ud, at man var parat til realitetsdrøftelser med Thisted. Sydthy mente i første omgang, at man nok kunne klare sig selv også i fremtiden. Da udmeldingen fra regeringen blev præciseret til, at en kommune med under 20.000 indbyggere ville være for lille i fremtiden, meldte Sydthy klart ud, at man var interesseret i en samlet Thy-kommune sammen med Thisted og Hanstholm. Et mindretal i Sydthy Kommunalbestyrelse ville dog hellere kigge mod Thyholm og Struer som mulige parter i en sammenlægning.

Der blev holdt en række møde mellem de tre kommunalbestyrelser i løbet af 2005. Her var tonen positiv og konstruktiv og byggede bl.a. på, at både politikere og ledende embedsmænd kendte hinanden godt fra det løbende samarbejde gennem årene. Sideløbende med disse møder blev der holdt møder i en politisk styregruppe med tre repræsentanter fra hver kommunalbestyrelse og en administrativ følgegruppe med de forskellige forvaltningschefer. Alt mundede ud i stort set ens beslutninger i de tre kommunalbestyrelser inden sommeren 2005. Man anbefalede indenrigsministeren, at de tre kommuner blev sammenlagt – uenigheden gik på navnet: et flertal i Thisted Byråd anbefalede Thisted Kommune – og et flertal i de to andre kommunalbestyrelser Thy Kommune. Ministeren besluttede sig for Thisted Kommune. I nabokommunerne, Morsø og Fjerritslev, var der en vis interesse i begge kommunalbestyrelser – dog kun et mindretal – for at slutte sig sammen med den kommende storkommune i Thy. Morsø Kommune fortsætter i sin hidtidige størrelse, og efter en folkeafstemning i Fjerritslev Kommune besluttede man at blive en del af den nye Jammerbugt Kommune. Den nye Thisted Kommune var det næstbedste bud på Fjerritslevs fremtid, tilkendegav Fjerritslev-borgerne ved afstemningen.

»Lys på alle tre rådhuse«

En stor del af det forberedende arbejde drejede sig naturligt nok om den kommende administrative struktur.

Nogen skal sætte debatten i gang – og det behøver ikke nødvendigvis være politikerne i Thy. Nu giver HK-formand Erik Hove Olesen, stadsbibliotekar Chr. Strangholt og embedslæge Knud Brinkløv Jensen deres bud på fremtiden i Thy – hvad den kommunale inddeling angår. Foto: Klaus Nielsen.

Læg tre kommuner i Thy sammen til én

En sammenlægning af Thisted, Hanstholm og Sydthy kommuner. Det er et forslag, lederne kan møde i dagens synspunktartikel side 2.

Det var i 1970, den nuværende kommunale og amtskommunale struktur blev endeligt fastlagt og vedtaget, men hvis vi bladrer tilbage i tiden, så kan vi i de gamle aviser læse, at Hanstholm allerede to år forinden ville »forsøge at kære sit eget leje«.

Inden essen for sammenlægning med Thisted var pludselig hjemme, og muligheden for at fortsætte alene skulle nu undersøges. Kommunen ville efter [illegible] blive [illegible] vidre [illegible] vedtaget.

holt. HK-formand Erik Hove Olesen og embedslæge Knud Brinkløv Jensen, der har været i kenderkredsen og i synspunktartiklen foreslår, at Hanstholm, Sydthy og Thisted sammenlægges til en ny kommune. Den vil ikke blive »det store« – knap 50.000 indbyggere – men en samling af de kommunale kræfter vil ifølge de to formænd sikkert være tilstrækkelig til at kunne løfte opgaverne på en række områder.

De tre thistedboer foreslår sammenlægningen »gerne som et forsøg inden Folketinget har besluttet sig for den fremtidige modernisering af den kommunale struktur på det kommunale område«.

Chr. Strangholt siger til Thi[illegible]bladet, at synspunktartiklen er et forsøg på [illegible] har

der være fordele i en større kommune.

Statsminister Poul Schlüters opfordring til at kigge den kommunale inddeling efter i sømmene tidligere på året fik ikke »en reel chance« ifølge Chr. Strangholt. Heller ikke i Thy og i Thisted Dagblad, der hurtigt fulgte efter Venstres formand udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensens afvisning af en ny kommunal inddeling, mener Chr. Strangholt.

Saadstedet storkommunedrømme

Hanstholm forsøgte som nævnt allerede i begyndelsen af 1968 at »kære egen leje«, og få måneder senere kunne man læse i avisen, at næstformand – Thisted Amtsråd – embedslæge »Thisted Storkommune[illegible]

»er det meddelt[illegible]skrives til [illegible] en sam[illegible] og

at hvad man lokalt er blevet enige om i Thisted Amt ikke synes at få nogen betydning, for skal det gå efter Kommunalreformkommissionens opfattelse, vil den Thisted Storkommune, hvorom alle parter er blevet enige på frivillighedens grundlag, smuldre. Kommissionen indstiller nemlig til ministeriet, at den planlagte Thisted Storkommune ikke får det omfang, som man lokalt var blevet enige om. Kommissionen henstiller, at mulighederne holdes åbne både nord og syd for Thisted, men giver øvrigt ingen anvisninger på, hvor syv kommuner så skal være hjemmehørende. Man vedt kunne der kun være tale om Hanstholm og Sydthy.

Alt dette er historie – også Sæadstad-drømmene om storkommune-status.

Stadsbibliotekar Chr. Strangholt: – Der er nogen, der [illegible] debatten i dag, og [illegible] nødvendigvis

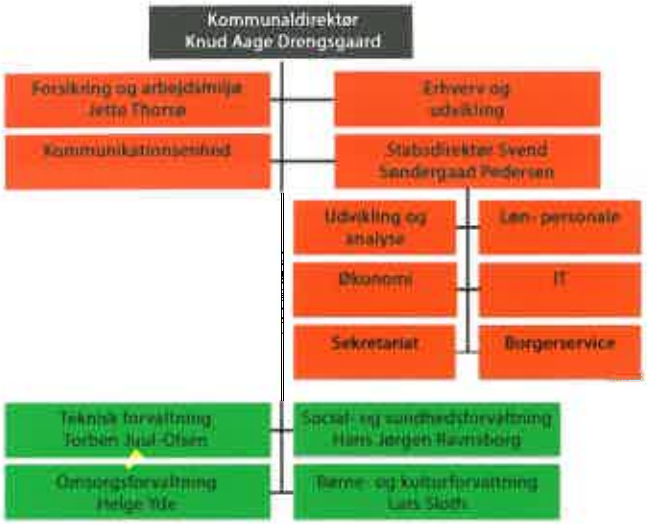
Stadsbibliotekar Chr. Strangholt, HK-formand Erik Hove Olesen og embedslæge Knud Brinkløv Jensen var tidligt ude med et forslag om en samling af kommunerne i Thy

Et af de store spørgsmål var, om administrationen skulle samles i Thisted, eller om der stadig skulle være »lys på alle tre rådhuse«, som tilhængerne af dette synspunkt ofte udtrykte sig.

Den foreløbige løsning er blevet, at de forskellige forvaltningsområder bliver fordelt på de nuværende rådhuse i Hanstholm, Hurup og Thisted. Man har valgt en traditionel opdeling i forvaltninger, der ikke afviger ret meget fra den opdeling, de tre »gamle« kommuner har fungeret med. Den ny Thisted Kommunes administration skal ledes af en direktion bestående af seks direktører med kommunaldirektøren i spidsen. (Se figur).

Om forvaltningerne samles centralt på et udvidet rådhus i Thisted inden for de kommende år, bliver helt givet et af de større debatemner. Mange argumenterer med, at

Overordnet organisationsplan for Thisted Kommune 2007

Røde felter er stabsfunktioner

først ved en samling af forvaltningerne i ét administrativt hus kan man opnå den rationaliseringsgevinst, som kommunalreformen bl.a. bygger på. I forbindelse med kommunesammenlægningen i 1970 gik der fem år, inden byrådet i Thisted besluttede at bygge et nyt rådhus og yderligere tre år, inden det stod færdigt.

5.000 ansatte

Som en følge af kommunalreformen får kommunen nye områder lagt til de områder, som traditionelt har været en kommunes kerneområder. Kommunen skal fortsat administrere socialområdet, børne- og kulturområdet og det tekniske område. På disse områder er kommunen således fortsat ansvarlig for bl.a. driften af ældrecentre og hjemmehjælp, kommunen skal drive folkeskolerne og dagintitutionerne og de offentlige veje og forsyninger. Dertil skal nu lægges en betydelig større del af miljø- og planlægningsopgaver, forebyggelses- og sundhedsopgaver og opgaver med jobformidling, som overtages fra det nedlagte Viborg Amt.

Antallet af ansatte i den nye kommune forøges med medarbejdere overført fra Viborg Amt, således at det samlede antal ansatte i den nye Thisted Kommune bliver cirka 5.000. Deres arbejdspladser er for manges vedkommende de forskellige institutioner, der er spredt ud over hele kommunen, mens de administrative medarbejdere fordeles på de tre rådhuse, således at Hanstholm Rådhus skal rumme omsorgsforvaltningen og budget- og økonomi, Hurup får teknik- og miljøforvaltningen, mens Thisted Rådhus skal rumme borgmesterkontoret, børne- og kulturforvaltningen, social- og sundhedsforvaltningen og it-afdeling. Endelig placeres arbejdsmarkedsområdet på Borgercentret i Thisted. Man indretter sig således, at borgerne stadig kan betjenes på de tre rådhuse i såkaldte borgerservicecentre. På denne måde prøver man at opretholde den direkte betjening af borgerne, som man har været vant til i de tre mindre kommuner.

Argumentationen for at nedlægge amterne og skabe større og færre kommuner har været, at det derved skulle være muligt at reducere de samlede administrative udgifter og øge kvaliteten af de administrative beslutninger ud fra en forestilling om fordele ved stordrift. Kommuner af en vis størrelse anses også for at være en forudsætning for at træffe »fagligt bæredygtige« beslutninger ud fra den ide, at der skal en vis sagsvolumen til for at skabe et fagligt miljø, tiltrække kompetente medarbejdere og sikre en fagligt forsvarlig sagsbehandling. Men undersøgelser viser, at det generelt er vanskeligt at påvise kommunale stordriftsfordele, hvilket også fremgår af ministeriernes sektoranalyser.

Der er heller ikke meget, der tyder på, at der er en sammenhæng mellem kommunestørrelse og faglig kompetence. Man kan f.eks. se på andelen af kommunernes beslutninger, der omgøres af ankeinstanser, som en indikator på kvaliteten af de kommunale beslutninger. I de få tilfælde, hvor der foreligger sådanne undersøgelser, er resultaterne ikke specielt klare. Det gælder navnlig inden for det sociale område, f.eks. i forbindelse med forvaltningen af børne- og ungesager og sager i forbindelse med tilkendelse af førtidspension. Omgørelsesprocenten er generelt ikke højere for de mindre end de større kommuner.

Politisk struktur

Den øverste myndighed i den politiske struktur er kom-

munalbestyrelsen eller byrådet. De gamle kommunalbestyrelser har haft relativt mange medlemmer set i forhold til befolkningstallet eller antallet af vælgere.

Thisted Byråd bestod af 21 medlemmer, Sydthy Kommunalbestyrelse af 19 og Hanstholm Kommunalbestyrelse 13. Disse 53 er erstattet af en ny kommunalbestyrelse på 27 – altså en halvering – som i 2006 udgjorde det såkaldte Sammenlægningsudvalg, der traf de nødvendige beslutninger i forbindelse med sammenlægningen af de tre kommuner.

Efter 1. januar 2007 og de efterfølgende tre år er de 27 medlemmer blevet den nye Thisted Kommunes kommunalbestyrelse.

Den politiske udvalgsstruktur følger den administrative opdeling, som er beskrevet ovenfor. Der opereres således med et økonomiudvalg, et udvalg for teknik- og miljø, et børne-, familie- og kulturudvalg, et socialudvalg og et omsorgsudvalg. Økonomiudvalget, der har borgmesteren som formand, består af syv medlemmer, mens de øvrige udvalg hver har fem medlemmer. Direktørerne for de enkelte forvaltninger er sekretærer for udvalgene. Som tidligere er det de stående udvalg eller fagudvalgene, som de kaldes i det daglige, der behandler sager inden for de områder, hvor de har beslutningskompetencen. I mange tilfælde skal sagerne fremsendes til økonomiudvalget og videre til kommunalbestyrelsen til endelig afgørelse. På dette punkt er der ikke sket store ændringer i forhold til tidligere praksis.

»Borgmesterposten foræret til de røde«

Kommunalvalget 15. november 2005 gav en geografisk fordeling af mandaterne til stor gunst for Hanstholm og Sydthy kommuner. Thisteds socialdemokratiske borgmester Erik Hove Olesen fik mange personlige stemmer i den gamle Thisted Kommune, og vælgerne i Sydthy og Hanstholm koncentrerede stemmerne på deres lokale kandidater. På grund af Erik Hove Olesens mange personlige stemmer blev der afgivet forholdsvis færre personlige stemmer på de øvrige kandidater opstillet i den gamle Thisted Kommune. Dette gav ved selve valget 14 pladser til kandidater fra Thisted Kommune og 13 pladser til kandidater fra Sydthy og Hanstholm, selv om befolkningsfordelingen stort set svarer til 2/3 i gamle Thisted Kommune og 1/3 i Sydthy og Hanstholm. Ved valget opnåede ingen borgerlister valg.

Ved valget opnåede den borgerlige fløj med Venstre, Konservative, Dansk Folkeparti og Kristendemokraterne 14 mandater – mens Socialdemokraterne, Det radikale Venstre og SF tilsammen mønstrede 13 mandater. Kort efter valget blev det forkyndt, at socialdemokraten Erik Hove Olesen ville blive borgmester i den nye kommune.

»I en del kommuner har det borgerlige flertal festligholdt sejren ved at forære borgmesterposten til de røde, mens det modsatte ikke er sket et eneste sted,« hed kommentar til valget fra Venstres næstformand Lars Løkke Rasmussen. Han pegede på eksempler som Hedensted, Thisted og Ringsted kommuner. Kommentaren blev bragt på forsiden af Dagbladet Politiken få dage efter, at valget var overstået.

Politisk geografi

Thisted:

Thisted	3	Erik Hove Olesen A, Susanne Olander V, Lene Kjelgaard Jensen V
Kallerup	4	Povl Bojer C, Mogens Kruse F, Ib Poulsen O, Nora Hornstrup V
Nors	2	Ole Westergaard V, Ole Christensen A
Snedsted	1	Preben Dahlgaard B
Sundby	1	Jens Vestergaard Jensen A
Vilsund	1	Kr. J. Kristensen A
Sennels	1	Jørgen Østerby Pedersen V
Vorupør	1	Arnold Larsen A

Sydthy:

Hurup	2	Arne Hyldahl V, Henning Holm Jensen A
Bedsted	2	Peter Skriver Nielsen A, Elsebeth Nielsen V
Vestervig	2	Jens Kristian Yde C, Ketty Sørensen A
Agger	1	Viggo Iversen K
Koldby	1	Poul Hvass Hansen C
Næssund	1	Erling Madsen V (der senere er afløst af suppleanten Bjarne Holm, Hillerslev)

Hanstholm:

Hanstholm	2	Ejner Frøkjær A, Poul Erik Skov Sørensen A
Frøstrup	2	Arne Kaspersen V, Morten Bo Bertelsen A

Venstres lokale borgmesterkandidat, Arne Kaspersen, afviste ifølge Politiken kritikken fra partitoppen med, at de konservative ikke ønskede en ren borgerlig konstituering. »Og på den baggrund valgte vi en bred aftale, som giver borgmesterposten til Socialdemokraterne. Men aftalen giver samtidig venstre en større indflydelse, end hvis vi var helt udenfor,« sagde Arne Kaspersen.

De efterfølgende dage skændtes Venstre og Konservative åbenlyst om, hvorfor den nye Thisted Kommune ikke havde fået en borgerlig borgmester. Den konservative kredsformand Carsten Kobberø mente, det var Venstres egen skyld. I et læserbrev i Thisted Dagblad hævdede han, at de konservative havde svært ved at se et bæredygtigt flertal alene med de borgerlige – og derfor foreslog en bred konstituering mellem Konservative, Venstre og Socialdemokraterne

»Da Venstre samtidig stædigt fastholdt, at de skulle have borgmesterposten, da de var det største parti, og først i sidste øjeblik, da vi foreslog en bredere konstituering, også godt kunne pege på Jens Kr. Yde, havde vi besluttet at foreslå en bred konstituering mellem Socialdemokratiet, Venstre og Konservative. Derfor kontaktede vi Erik Hove Olesen med dette formål. Efter en god og konstruktiv dialog, hvor forskellige muligheder blev drøftet, accepterede vi, i respekt for den kolossale opbakning, hans personlige stemmetal viste, at vi ville pege på ham som borgmester, hvis Venstre blev inviteret med i konstitueringen,« skrev den konservative kredsformand.

Nybyggeri af psykiatrisk plejehjem i Koldby.

Partiernes styrke

A: Socialdemokraterne	11
B: Det radikale Venstre	1
C: Det konservative Folkeparti	3
F: Socialistisk Folkeparti	1
K: Kristendemokraterne	1
O: Dansk Folkeparti	1
V: Venstre	9

Efterfølgende blev der som nævnt underskrevet en aftale af samtlige grupper i den kommende kommunalbestyrelse, der deler magten, herunder formandsposterne for de kommende stående udvalg, mellem Socialdemokraterne, Det radikale Venstre, Det konservative Folkeparti og Venstre.

Udfordringerne for den nye kommune

Befolkningsprognosen for den nye storkommune er ikke positiv. Man regner på nuværende tidspunkt med en tilbagegang i befolkningstallet på ca. 2000 indbyggere frem mod år 2019, nemlig et fald fra ca. 46.000 til ca. 44.000. Det er ikke nyt, at de unge flytter fra Thy for at uddanne sig, men udviklingen de seneste år viser, at der mangler tilflytning af erhvervsaktive familier med børn. Bl.a. derfor falder børnetallet og antallet af midaldrende, mens der bliver flere og flere ældre.

Centraliseringen sætter altså sine spor i Thy. Aalborg, Århus og København trækker i de unge, og lokalt er det Thisted by, der vokser, mens landområderne og mange landsbyer har tilbagegang i befolkningstallet. Herved kommer de mange små samfunds skoler og andre offentlige institutioner til debat. Den nye kommunalbestyrelse har en stor opgave i forhold til denne udvikling. Det afgørende bliver, hvordan man vælger at tackle den. Er man i stand til at finde nye veje og vise handlekraft ved at satse på erhvervspolitik, uddannelsespolitik og kulturpolitik for at styrke grundlaget for befolkningens eksistens i Thy? Eller kommer det kommende årti til at handle om en kamp mellem kommunalbestyrelsen og de små klemte samfund, der sandsynligvis vil mærke nedskæringer på en lang række områder?

Først var der navnet – så var der byvåbnet!
Det var indenrigsministeren, der besluttede, at den sammenlagte nye kommune skulle kaldes for Thisted Kommune. Under protest fra et flertal i kommunalbestyrelserne i Hanstholm og Sydthy.

Historien gentog sig, da der skulle træffes en afgørelse om den nye kommunes byvåben.

Med 15 stemmer for – og otte imod – vedtog Sammenlægningsudvalget at beholde Thisted Købstads gamle symbol Madonna med Barnet. Ikke alle var lige begejstrede:

»Navnet blev Thisted. Byvåbnet blev det fra det nuværende Thisted. Borgmesteren, den øverste politiske ledelse, er Thisteds gamle borgmester. Kommunaldirektøren, den øverste administrative ledelse, kommer også fra det gamle Thisted, og for at det ikke skal være helt løgn, så kommer den næstøverste administrative leder også fra gammel Thisted Kommune. Hallo, siger jeg bare, hvordan mon det føles i Sydthy og Hanstholm?« Lød kommentaren fra kommunalbestyrelsesmedlem Sven K. Jepsen, Hanstholm.

Kommunesammenlægningen betragtes næppe af mange som et fremskridt for demokratiet i traditionel forstand. Større enheder med færre folkevalgte er det åbenbare resultat af reformen.

Hvordan den enkelte kommunalbestyrelse så vil inddrage borgerne på forskellig vis, bliver afgørende for, om befolkningen opfatter det som et tilbageskridt eller ej. I løbet af 1980'erne og 1990'erne har vi vænnet os til forældrerepræsentation i skolebestyrelser og daginstitutionsbestyrelser og inddragelse af brugerne bl.a. på ældreområdet i ældrekomitéer og ældreråd. Denne form for brugerdemokrati kunne måske få et løft i den nye, større kommune, hvis kommunalbestyrelsen vil, mens de traditionelle borgerforeninger i landsbyerne selv vil forsøge at gøre deres indflydelse gældende.

Den aktuelle dagsorden

Landsplanlægningen, som er Folketingets ramme for den fysiske planlægning i regionerne og kommunerne, betegner Thy som et udkantsområde, der ikke skal regne med den store erhvervsmæssige og økonomiske udvikling i tiden fremover. Man ser Thy som et attraktivt naturområde, der må finde sin rolle med de erhverv, vi nu engang har. Udviklingen kan ligge på det turistmæssige område, hvor en nationalpark kan indgå i en turistpolitisk satsning.

I Thy betragter man Hanstholm Havn som et af egnens største aktiver, når man kigger fremad. Fiskerierhvervets indtjening er meget konjunkturbestemt, men den stigende færgetrafik mellem Norge, Færøerne, Island og Hanstholm giver en vis optimisme. Derfor vil Hanstholm Havn have kommunalbestyrelsens bevågenhed i de kommende år.

På det offentlige område har debatten om sygehusene fyldt meget i de seneste år. Det ser ud til, at sygehuset i

Amtsgrænsen forsvinder – nye kontakter knyttes.

Thisted sikres i den nye Region Nordjylland under navnet Sygehus Thy-Mors med akutbehandling i Thisted og færre aktiviteter i Nykøbing.

Thisted Kommune tog selv for få år siden et fremtidsrettet initiativ på uddannelsesområdet ved etableringen af Thy Uddannelsescenter. Det rummer sygeplejeuddannelsen, pædagoguddannelsen og uddannelsen til markedsføringsøkonom. Aalborg Universitet har vist sin interesse for videregående uddannelser i Thy, og det ser ud til, at socialrådgiveruddannelsen etableres i centret i 2007 i samarbejde med Aalborg Universitet. Sådanne satellituddannelser kan blive et uvurderligt gode for egnen og den fremtidige beskæftigelse.

En anden dimension i debatten om Thys muligheder i fremtiden har med fuld musik sat fokus på kulturområdet. Der er aktuelt mere eller mindre konkrete projekter om kulturhuse i såvel Hurup, Thisted som Hanstholm. Kan man finde anlægspengene til et eller flere af projekterne, og kan man finde de nødvendige bevillinger til driften? Der er næppe nogen, der tror, at alle tre projekter kan realiseres. Men der er en stille konkurrence eller kamp mellem de tre gamle kommuner i sammenlægningsåret, og dette kan medføre, at ingen af projekterne realiseres. For man har som politiker næppe glemt, hvor man kommer fra. Fortiden kan nemt vinde over fremtiden.

Med blikket mod nord

Amterne fra 1970 nedlægges ved udgangen af 2006. For den nye Thisted Kommune og Morsø Kommune ophæves tilknytningen til Viborg Amt, og man skal i stedet indgå i Region Nordjylland sammen med de kommuner, der hidtil har været med i Nordjyllands Amt. Thisted Kommune meldte tidligt ud, at man netop var interesseret i en nærmere tilknytning til en region i Nordjylland, da det blev klart, at amterne ville forsvinde. Sydthy kiggede mod syd mod en region i det vestjyske eller midtjyske. Hanstholm Kommune kiggede sydpå for at finde en plads i en region, hvor Hanstholm Havn ikke skulle konkurrere med andre havne. Ministeren placerede i sit udspil den nye Thisted Kommune i Region Nordjylland – og sådan blev det!

Med amternes nedlæggelse flyttes plansager, miljøtilsyn, sociale institutioner og forebyggelse på sundhedsområdet til kommunerne. Den nye region får sygehusene som sit hovedområde og skal ellers beskæftige sig med regional udvikling og kollektiv trafik. Desuden overtager regionen de højt specialiserede institutioner på socialområdet, som kommunerne ikke mener, de kan drive ud fra en faglig og ressourcemæssig overvejelse.

Politisk skal 41 medlemmer af Region Nordjylland med hovedsæde i Aalborg styre regionen. Thy og Mors blev godt repræsenteret ved valget 15. november 2005. Som ved kommunalvalget blev yderområderne godt repræsenteret, da den siddende amtsborgmester i Nordjylland, Orla Hav, trak mange stemmer, og derved blev der færre til de andre kandidater i Nordjylland. Fra Thy valgtes otte og fra Mors tre til forberedelsesudvalget, som forløberen for Regionsrådet for Nordjylland hedder i 2006.

Mange i Thy føler, at man er kommet med i en region, der med Aalborg som det naturlige centrum ikke behøver at blive dårligere for udviklingsmulighederne end det hidtidige medlemskab af Viborg Amt. De første udmeldinger fra Region Nordjylland vedrørende sygehusvæsenet og

uddannelsesmulighederne har i hvert fald vist, at man tror på Thy som en levedygtig del af regionen, som også skal tilgodeses med offentlige institutioner og opgaver.

Nybyggerånden lever stadig i Hanstholm

Hanstholm er den mindste af de tre gamle Thy-kommuner, der efter 2007 er smeltet sammen til Thisted Kommune. I kraft af gunstige vilkår for fiskerierhvervet har havboerne bragt en god økonomi med sig ind i det nye fællesskab. Skattekroner er blevet omsat til bedre service for borgerne, og ifølge kommunaldirektør Jan Krogh ligger Hanstholm f.eks. højt i sammenligning med andre kommuner med service på ældreområdet. De forholdsvis mange unge indbyggere i kommunen har betydet, at der blev råd til at forkæle de forholdsvis få ældre borgere.

Både sårbar og stærk

Hanstholms sidste borgmester, Ejner Frøkjær (S), mener, at kommunesammenlægningen kom på et gunstigt tidspunkt for Hanstholm:

»Om ikke så få år vil Hanstholms befolkning komme til at består af mange ældre. Det sker samtidig med en nedgang i befolkningstallet. Hvis det kommer til at gå dårligt for fiskerierhvervet, kan Hanstholm blive en belastende del af den nye kommune. Men meget tyder på det modsatte. Både nye færgeruter og nye regler for fiskeriet gør, at man godt kan knejse med nakken i Hanstholm. Det lokale udviklingsselskab har medvirket til, at store og mellemstore kuttere i fremtiden vælger Hanstholm som hjemhavn. Og omsætningen på havnen har været stigende. Det dominerende fiskerierhverv er både Hanstholms styrke og svaghed. Vi er sårbare over for konjunkturer – men vores havn er et stort og aktivt potentiale.«

Ifølge Ejnar Frøkjær har den nye store Thisted Kommune mangfoldigheden at spille på. Skulle enkelte erhverv blive ramt af kriser, er der måske andre, der klarer sig bedre. Mangfoldigheden er en buffer i forhold til økonomiske udsving i de enkelte erhverv.

»Når nogle virksomheder har drejet nøglen om, har der været andre til at opsuge den ledige arbejdskraft. Den nye kommune er et stort pendlingsområde og erhvervsmæssigt et lukket univers, der henter sin arbejdskraft inden for sit eget område. De mange små og mellemstore virksomheder har klaret sig godt,« konstaterer Ejner Frøkjær.

Nybyggerkultur

En lille kommune med en stor havn. Det hænger ikke altid sammen, fortæller kommunaldirektør Jan Krogh. Med sit beskedne indbyggertal er det begrænset, hvad kommunen kan hente hjem fra staten i form af bloktilskud. Efter kommunaldirektørens opfattelse vil den nye kommune bedre kunne løse de store og komplicerede, faglige opgaver, som den lille kommune ikke kan, fordi den ikke råder over et personale med specialistkompetencer.

Jan Krogh opfatter Hanstholm Kommune som en »mærkelig størrelse«:

»Egentlig en landkommune med kun 6.000 indbyggere – men en kommune med en havn, der burde støtte sig på en kommune med en befolkning på måske 30.000 indbyggere. Det har været en stor udfordring for så lille en kommune at skulle kunne matche et erhvervsliv i så stor

Borgmester Ejner Frøkjær, Hanstholm Kommune.

Den nye Thisted Kommune bliver på ca. 46.000 indbyggere med 29.100 fra Thisted, 11.200 fra Sydthy og 5.800 fra Hanstholm. Arealmæssigt er kommunen på ca. 1100 km².

en havn. Og vi har kun kunnet håndtere opgaverne, fordi den gamle iværksætterånd fra havnens første tid 30 år efter stadig gennemsyrer kommunen. Derfor har vi også en kommunalbestyrelse, der træffer beslutninger, der er langt mere vidtgående, end man skulle forvente af en lille kommune. Vi har f.eks. et egnsteater – og vi overtog driften af et asylcenter, som andre kommuner slog korsets tegn foran sig for at undgå. Men i Hanstholm var det en enig kommunalbestyrelse, der påtog sig opgaven ud fra en »grib chancen-tankegang«. Kommunaldirektøren hævder, at der i Hanstholm har hersket en progressiv indstilling til forandring og et godt samspil mellem det offentlige og det private – navnlig i forbindelse med etableringen af færgeruterne. Hanstholm Kommune er altid parat til at give hurtig og effektiv støtte til kommunens iværksættere.

Hanstholms nybyggerkultur skal nu smeltes sammen med kulturen i Sydthy – den gamle landbokommune med al den soliditet, den indeholder – og med Thisted, der fra gammel tid er en administrations- og amtsby med de værdier, der er knyttet til det. Kulturforskellene mellem de tre kommuner kan man ikke sådan lave om, de præger stadigvæk de tre samfund. Kunstgrebet i sammensmeltningen bliver at få styrkesiderne med. I Hanstholm kan vi lære meget om kerneadministration – vi har aldrig været dem, der har bygget store administrationssystemer. Det har betydet svagheder og gjort os sårbare, navnlig hvor der kunne være usikkerhed om administrationsgrundlaget. I en større kommune er der i positiv forstand en højere grad af administrativ professionalisme end i vores lille kommunale administration. I mange år fulgte vi et slogan, der lød: Det gælder ikke for Grønland, Færøerne – og Hanstholm! Det var god latin for 20 år siden, og vi kunne rejse rundt og underholde med det synspunkt. Men samfundet har ændret sig, og den går ikke længere i dette rettighedssamfund, hvor vi bliver kigget efter i alle leder og kanter,« fortæller kommunaldirektør Jan Krogh.

Veteranerne blev udvalgsformænd

»Præget af et samarbejdsklima.« Således karakteriserer Ejner Frøkjær den sidste byrådsperiode i Hanstholm Kommune. Selv om der typisk har været et borgerligt flertal, har man i Hanstholm ofte set brede politiske konstitueringer. Den sidste konstituering var en positiv proces, der ifølge borgmesteren førte til et usædvanligt godt samarbejde på tværs af de politiske grupperinger.

På valgnatten blev der ikke holdt møder om fordelingen af posterne i byrådet. Det skete først den følgende dag, hvor alle 13 folkevalgte sad ved samme bord ved to lange møder fem dage efter valget, og først som et sent punkt kom valget af borgmester. Det blev en syv-seks afgørelse. Et flertal bestående af fem socialdemokrater og to fra borgerlisterne pegede på Ejner Frøkjær. Da borgmesterspørgsmålet var afgjort, indgik alle partier i en bred konstitueringsaftale.

Jan Krogh påpeger, at den problemfrie fordeling af formandsposter skete på baggrund af, at det nye byråd bestod af mange nyvalgte medlemmer – derfor blev der plads til, at tre ud af fire »veteraner« kunne få en formandspost! Alle udvalgsformænd kom fra de borgerlige partier og lister. Ved konstitueringen blev der også indgået bred politisk aftale om arbejdet i valgperioden.

»Det gode samarbejde har været gældende i hele perioden om de afgørende spørgsmål, som f.eks. budgetlægningen, store besparelser og igangsættelsen af større anlægsopgaver. Alle byrådsmedlemmer har haft stor forståelse for, at vores vigtigste aktiv er havnen,« siger Ejner Frøkjær, der efter 2007 er blevet formand for det nye Thisted Kommunes socialudvalg.

Sognerådspolitiker

Ejner Frøkjær skal sammen med sine kolleger i byrådet i Thisted finde sin og Hanstholms placering i en ny og anderledes kommune end dén, han var borgmester for.

»På et møde i Sammenlægningsudvalget oplevede jeg den tort for første gang i mit liv at blive kaldt for »sognerådspolitiker«. Det er noget af det værste, politikere kan slynge i hovedet på hinanden. Jeg var selvfølgelig ikke enig med min kritiker, for jeg mente, jeg talte om balance! Jeg kan godt huske, at jeg før valget markedsførte

mig selv som »en stærk stemme for Hanstholm«. Man kæmpede for at blive valgt og dét var mit potentiale. Nu skal Hanstholm finde sin berettigede – forholdsmæssige – plads i den nye kommune,« erklærer Ejner Frøkjær.

En tilpasset Sydthy Kommune

»Sydthy Kommune afleverer ikke en stor kassebeholdning, sådan én har vi aldrig haft,« erklærer borgmester Arne Hyldahl forud for kommunesammenlægningen i 2007.

I de seneste år er befolkningstallet i Sydthy gået tilbage fra 12.500 til 11.000. Derfor har kommunalbestyrelsen forsøgt at tilrette det kommunale serviceniveau til det faktiske antal indbyggere. Det har betydet besparelser og protester fra borgerne.

»Jeg har i min tid været med til at nedlægge tre plejehjem og en skole. Også inden for administrationen er der gennemført besparelser. Det har været nødvendigt, så vi kunne sætte andre initiativer i gang. Men vil man være sikker på at få fuldt hus på tilhørerpladserne til et byrådsmøde, skal man bare stille forslag om at nedlægge et plejehjem eller en skole. Tilretningerne var nødvendige for at få råd til blandt andet at kunne modernisere plejehjemmene,« siger Arne Hyldahl, der ærgrer sig over, at Sydthy Kommune kom meget sent i gang med at renovere plejehjem og dermed havde været igennem en proces, som Thisted Kommune var for mange år siden.

»På skoleområdet tog vi den store tørn allerede tilbage i 1980'erne, da vi lukkede en del små skoler. I den sidste byrådsperiode har vi lukket Boddum Skole for at kunne bruge den til Danmarks bedste naturbørnehave. Børnene herfra blev henvist til Ydby og Hurup skoler. Det var ikke populært hos forældre, som i stedet oprettede en friskole,« fortæller Arne Hyldahl.

Sydthy Kommunes skolevæsen blev reduceret til fire overbygningskoler i Vestervig, Hurup, Koldby og Bedsted samt to friskoler. Borgmesteren fremhæver, at Sydthy har haft stor succes med at etablere en alternativ samlet 10. klasse, der henter elever fra nabokommunerne. «Sydthy Kommune har styr på økonomien, men der er også sat meget i gang. Siden 1997 har Sydthy Kommune udnyttet alle sine lånemuligheder. Havde vi ikke gjort det, havde vi intet haft. Og havde vi ikke gennemført besparelser på kommunens driftsbudget – selv om der var modstand i befolkningen – havde vi heller intet haft.«

Ikke rige – men heller ikke fattige

»Kommunens serviceniveau tåler sammenligning med andre kommuner. Vi er en af de kommuner, der har forholdsvis flest haller – blandt andet Danmarks flotteste svømmehal. Det kan godt være, der er et hul mere i vejene i Sydthy end i Thisted Kommune – men inden for ydelser til borgerne vil vi gerne sammenlignes med de kommuner, der har et højt serviceniveau. Det er rationaliseringer af driften, der har givet mulighed for dette høje serviceniveau. Vi er ikke rige, men heller ikke fattige. Den effektive økonomiske styring af kommunens økonomi bevirker, at vi undgår store overskridelser af budgetterne. I min tid har vi ikke kunnet kalde os en landkommune. Der er kommet flere gode og store industrier. Derfor har arbejdsløsheden i Sydthy været meget lav i de senere år. Væksten skyldes først og fremmest, at vi har haft nogle

Borgmester Arne Hyldahl, Sydthy Kommune.

dygtige folk, og kommunen har da hjulpet industrien dét, den kunne«, forklarer Arne Hyldahl.

Kulturhus i Sydthy

Der er sket meget i Sydthy, siden Jyllands-Posten for en del år siden kårede Hørdum som »Danmarks kedeligste landsby«. I kraft af lokale iværksættere kaldes Hørdum nu en kulturlandsby. Sydthys borgmester hævder, at det har været god skik – navnlig siden midten af 1990'erne – at tænke på udvikling i alle kommunens hjørner, og han håber, det samme vil gøre sig gældende i den nye Thisted Kommune.

I samme åndedrag gør Arne Hyldahl sig til talsmand for, at et måske kommende kulturhus vil være mest hensigtsmæssigt placeret i Sydthy – set i forhold til Holstebro, Struer, Thisted og Nykøbing Mors.

»Vi har ildsjælene i Sydthy, der kan drive et kulturhus. Vi har en masse foreninger. Vi var først ude med idéen – længe før der var tale om kommunesammenlægning,« understreger Arne Hyldahl.

Nogen har haft til opgave at genere kommunen

»17-2! Sådan fordeler stemmerne sig bag de fleste afgørelser, der bliver truffet i Sydthy Kommunes kommunalbestyrelse. Samtlige politiske partier står bag de store beslutninger, men vi har haft Sydthy-listen, der har sat sig selv helt uden for indflydelse. Selv om pressen giver et andet billede, er arbejdet i kommunalbestyrelsen præget af et bredt samarbejde, hvilket blandt andet hænger sammen med, at de tre store partier gik sammen ved konstitueringen. Det skal indrømmes, at Sydthy-listens arbejde har givet anledning til stor omtale i medierne, men listen har ikke haft indflydelse på de politiske beslutninger,« hævder borgmester Arne Hyldahl og langer ud efter Thisted Dagblad:

»Vi har andre historier at fortælle, positive historier, men dem interesserer avisen sig ikke for! Når journalister har henvendt sig til Sydthy Kommune, har de haft en anden dagsorden – end når de henvendte sig i Thisted. Avisen har ikke været en god samarbejdspartner for Sydthy Kommune. Vi havde en personalesag, hvor avisen gravede alle bilag frem bare for at se, om kommunen havde lavet en fejl. Og så er der politianmeldelserne! Jeg er blevet politianmeldt fire gange! En dag var avisens forside ryddet: »Borgmester politianmeldt« – stod der med bogstaver så store, at man skulle tro, at landet var i krig. Men den dag, man meddelte, at der ikke var noget om sagen, fyldte det kun en lille notits. Nogen har kun haft til opgave at genere kommunen – og pressen har slugt det hele. Vi brugte 170.000 kr. til en revisionsrapport om forbruget på byrådets repræsentationskonto – og vi brugte kun 12.000 kr. om året. Rapporten viste, at hovedparten af pengene gik til indkøb af ost! Udgifterne til sådan en rapport var penge smidt direkte ud ad vinduet!«

Yderområde

Thisted Dagblad spurgte i sommeren 2006 sine læsere om forventningerne til serviceniveauet i den nye Thisted Kommune. 60 pct. mente, at serviceniveauet ville blive lavere, 13 pct. gættede på et højere niveau, og endelig mente 27 pct. af læserne, at alt ville være ved det gamle – også i den nye kommune. Erik Hove Olesen bar to borgmesterkasketter som afgående og kommende borgmester i Thisted Kommune i 2006, da de gamle kommuner var under afvikling og den nye under opbygning.

Hvad han konkret måtte have svaret på Thisted Dagblads spørgsmål om serviceniveauet i den kommune, står hen i det uvisse. Men i sensommeren 2006 kunne han meddele, at alle tre sammenlægningskommuner gik ind i fællesskabet med positive kassebeholdninger. Alene for den gamle Thisted Kommune drejede det sig om 100 mio. kr. Men de tre Thy-kommuners samlede budgetterede anlægsbudgetter og -udgifter frem til årsskiftet 2007 lød på ikke færre end 300 mio. kroner! Ifølge borgmesteren har Thisted Kommune haft en tradition for at opfatte anlægsbudgettet som en ønskeliste til fremtidens anlægsprojekter. Derfor skulle tallet på bundlinien ikke tages alt for alvorligt. 142 mio. kr. til anlægsudgifter! Det er, hvad der bliver mulighed for – men ikke nødvendigvis råd til – i den nye Thisted Kommune ifølge 2007-aftalen mellem Kommunernes Landsforening og regeringen.

»Harmoniseringen af kommunernes serviceniveau på driften vil foregå ved, at de tre kommuners beløb til et givet budgetområde lægges i én pulje. Det er de penge, der er til rådighed for det pågældende område efter 2007«, oplyser borgmesteren.

Geografiske alliancer

Økonomi, harmonisering og gamle »kommunegrænseholdninger« kan blive spændingsfelter, der kommer til at præge det politiske samarbejde i den nye Thisted Kommune.

Gennem adskillige år har den politiske kultur i Thisted Kommune været præget af stærke udvalg ledet af stærke formænd. De politiske partiers rolle har været nedtonet – også ved budgetlægningen, hvor det som regel har været økonomiudvalget, der udstak økonomiske rammer, som udvalgene fyldte ud. Herefter er budgettet som regel vedtaget med et stort flertal.

»Min foreløbige vurdering er, at udvalgenes stærke position i den gamle Thisted Kommune er til dels afløst af geografiske alliancer blandt medlemmerne af den politiske ledelse i den nye kommune, og disse alliancer vejer stærkere end loyaliteten over for partierne. Ofte har de folkevalgte med adresser i Hanstholm og Sydthy påfaldende sammenfaldende synspunkter, men jeg har en positiv erfaring fra arbejdet i det nye sammenlægningsudvalg, hvor der er et godt klima »mand og mand imellem«. Jeg føler ikke, at jeg har »uvenner« i Sammenlægningsudvalget, men for mig har forskellen mellem arbejdet i det gamle byråd og det nye sammenlægningsudvalg været som at spille på henholdsvis hjemme- og udebane. Jeg har været vant til, at vi kendte hinandens politiske spillestil og helt præcist vidste, hvad modstanderens taktik gik ud på. Arbejdet i Sammenlægningsudvalget præges ikke af de samme tætte personlige relationer, som jeg har været vant til, men det kan komme,« siger den dobbelte borgmester og tilføjer, at fusioner er en vanskelig øvelse, som kræver tålmodighed, samarbejdsevne og – vilje, og han understreger, at det er vanskeligt at være storebror i familien.

Kulturhus(e)

I horisonten kan man se et – måske kommende – slagsmål om placeringen af et kulturhus i den nye kommune. I 2006 har ildsjæle i både Sydthy, Hanstholm og Thisted argumenteret for tre forskellige lokale kulturhusprojekter.

Borgmester Erik Hove Olesen mener, at det er nødvendigt nøje at granske levedygtigheden i alle projekter, inden der træffes et politisk valg om placeringen.

»Ellers vil vi til evig tid diskutere kulturhuse på baggrund af følelser og gamle kommunegrænser, men jeg tror, at politikerne har en fælles forståelse af, at der ikke kan bygges et kulturhus i den nærmeste fremtid pga. af de meget snævre økonomiske rammer i den nye Thisted Kommune.«

Yderområde – ikke udkant

På trods af kommunalreformen har Thy ikke flyttet sig på landkortet, men i de ministerielle kontorer i København blev Thy i 2006 til et »udkantsområde« – som det hed i Miljøministeriets forslag til en ny landsplanredegørelse. De snærende bånd i den geografiske spændetrøje, der i ældre tid mest handlede om adgang til trafikforbindelse,

Borgmester Erik Hove Olesen, Thisted Kommune.

Servicebutik på Thisted Rådhus.

drejede sig i 2006 også om placering af både private og offentlige investeringer. Borgmester Erik Hove Olesen bryder sig ikke om betegnelsen »udkant« – men foretrækker ordet »yderområde«.

»Vi skal vende vor geografiske beliggenhed til noget positivt. Vi er måske et yderområde i forhold til København, men vi har en central beliggenhed i forhold til det nordatlantiske område. Og vi skal arbejde på at gøre vor natur og den kommende nationalpark til positive ting for vor udvikling. Men vi må naturligvis reagere, når regering og folketing tilkendegiver, at udviklingen fremover skal foregå i Østdanmark. Vi skal arbejde på at forbedre vor infrastruktur, specielt fra Hanstholm og ned i Sydeuropa«, siger Erik Hove Olesen og glæder sig over, at Thy blev placeret i Region Nordjylland.

»Hvis vi var havnet i Region Midtjylland, var vi blevet et håbløst yderområde i en geografisk uoverskuelig region. Region Nordjylland er ét stort yderområde i forhold til det øvrige Danmark, og man vil derfor være nødt til at tage hensyn til yderområdernes synspunkter. I Region Nordjylland er vi fri for endeløse diskussioner om, hvor hovedsædet er. Det er Aalborg. I region Midtjylland er Viborg den formelle hovedstad, men sygehusvæsnet, som er hovedopgaven for regionerne, ligger i Århus, og Randers, Holstebro og Herning vil ikke stiltiende se på, at tingene kun foregår i Viborg og Århus. Kulturelt og geografisk føler vi os i Thy langt mere i fællesskab med vendelboer, aalborgensere og himmerlændinge end dem fra Grenå og Herning. Det gælder sandelig også, hvad humor angår!«

Foto th.: Færgen »Kanalen« ved færgelejet på Agger Tange.

Udgang

Af Knud Sørensen

Træk dine spor

Du er et sted i din tid
og den har så travlt,
tiden.
Den farer af sted med dig,
men her, lige her

har du sluppet dit tag, du har
ladet tiden komme nogle sekunder
foran dig, du har
ladet tiden være alene,
mens du
endnu tøvende
stod for enden
af den mangfoldighed af spor
der peger mod dig,
og du mærkede
forundret
at de har indhentet dig, sporene,
at de har bosat sig
i din bevidsthed, at de har skabt
nye og tidløse billeder
i dine mange øjne.
Og nu

går du igen ind i din tid,
mens du stadig
kan få godt fat i den,
du trækker dine spor
med ind i dens midte,
du fylder den
med dine billeders
mangfoldighed.
Og sammen

kan I gå videre.

2006

Forfattere og redaktion

Søren Kiel Andersen
Kilsgaardsvej 18, 7700 Thisted.
Tlf. pr.: 9798 5645; arb.: 9791 0655
Soeren.andersen@thisted.dk
Uddannet skovbruger, vildtforvalter og naturvejleder. Har arbejdet med disse områder i Thy gennem 20 år. Ansat ved Thisted Kommune.

Torben Arboe
Peter Skautrup Centret for jysk Dialektforskning,
Jens Christian Schous Vej 4, 8000 Aarhus C.
Tlf. 8942 1917
jysta@hum.au.dk
Redaktør på Jysk Ordbog siden 1979. Har skrevet en række artikler om jyske dialekter til tidsskrifter.

Jens-Henrik Bech
Museet for Thy og Vester Hanherred,
Jernbanegade 4, 7700 Thisted.
Tlf. 9792 0577
jhbthy@post6.tele.dk
Magister i forhistorisk arkæologi, museumsinspektør ved Museet for Thy og Vester Hanherred med arkæologi som ansvarsområde.

Else Bisgaard
Vildsundvej 57, 7752 Snedsted.
Tlf. 9793 1120
else.bisgaard@vucthy-mors.dk
Lektor ved VUC Thy-Mors med religion som hovedfag.

Anders Bloksgaard
Limfjordsmuseet, Kanalvej 40, 9670 Løgstør
Tlf. 9867 1805
ab@limfjordsmuseet.dk
Museumsinspektør, historiker, mag.art.
Leder af Limfjordsmuseet.

Arne Bækgaard
Skolegade 5, 7755 Bedsted Thy
Tlf. 9794 5411
optiflow@webspeed.dk
Rådgivende konsulent, muslingeopdrætter. 20 års erfaring med akvakultur.

Bo Fink
Sundbyvej 156, 7950 Erslev,
Tlf. 9774 6395
bfink@get2net.dk
Lektor ved Thisted Gymnasium & HF med geografi og erhvervsøkonomi som fag.

Jacques Gustin
Gartnerafdelingen, Rådhuset,
Asylgade 30, Postboks 99, 7700 Thisted
Tlf. 9617 1642
jacques.gustin@thisted.dk
Stadsgartner i Thisted Kommune fra 1995.

Poul Hald-Mortensen
Bygholmvej 63, 7742 Vesløs
Tlf. 9799 3911
phm@avjf.dk
Biolog fra Københavns Universitet. Ansat i Miljøministeriet fra 1972. Ansat ved de naturbevarende Aage V. Jensens Fonde i 1996.

Jens Morten Hansen
Danmarks og Grønlands Geologiske Undersøgelser (GEUS), Øster Voldgade 10, 1350 København K.
Tlf. 3814 2793
jmh@geus.dk
Statsgeolog, adjungeret professor, lic.scient.

Ove Hegnhøj
Åbrinken 67, 7700 Thisted.
Tlf. 97924436
ove@hegnhøj.dk
Lektor ved Thisted Gymnasium & HF i samfundsfag og historie. Medlem af Thisted Byråd 1986-93 og 1998-2006.

Preben Holler
Klitmøller,
Tlf. 9297 5706 / 2323 2832
pth@fiskeriskolen.dk
Forstander for Fiskeriskolen i Thyborøn.

Bente Homann
Hasselvej 10, 7700 Thisted
Tlf. 9792 1974
bente@thybiz.dk
Erhvervskonsulent ved Thy Erhvervsråd.

Carsten Humlum
Næstrupvej 42, 7700 Thisted.
Tlf. 9797 1508
c.humlum@myinternet.dk
Cand.scient. i biologi fra Københavns Universitet. Lektor ved Thisted Gymnasium & HF.

Hans Kjær
Hanstholm Havn, Auktionsgade 39, 7730 Hanstholm.
Tlf. 9655 0710
hk@portofhanstholm.dk
Havnedirektør.

Lars Kristiansen
N. F. S. Grundtvigsvej 20, 8800 Viborg
Tlf. 8662 5307
albaek@oncable.dk
Geolog. Ansat ved Viborg Amt.

Anton Linnet
Søholtvej 6, 7700 Thisted
Tlf. 9797 7088 / 9797 1457
ali@sns.dk
Vildtkonsulent ved Thy Statsskovdistrikt.

Knud Lund
Hasselvej 9, 7700 Thisted.
Tlf. 9792 1175
armel@vibamt.dk
Dommer ved retten i Thisted.

Knud Møller Madsen
Gormsvej 6, 7760 Hurup.
Tlf. 9795 2110
knud.moeller.madsen@hurup-skole.sydthy.dk
Arkivar, Sydthy Egnshistorisk Arkiv.

Robert Mogensen
Trapsandevej 63, Vang, 7700 Thisted.
Tlf. 9791 1424
rm@privat.dk / rfmo@cowi.dk
Arkitekt MAA. Afgang fra Arkitektskolen i Aarhus 1973. Leder af Herning Kommunes Byfornyelseskontor 1985-91. Leder af Thisted Kommunes Bygnings- og byplanafdeling 1991-2001. Ekstern lektor ved Institut for Arkitektur og Design, Aalborg Universitet 1998-2003.

Jørgen Mortensen
Sydhavnsvej 5, 7700 Thisted
Tlf. 9919 9300 / priv. 9792 6074
hoj1@webspeed.dk
Redaktionssekretær ved Thisted Dagblad.

Peter Sand Mortensen
Vestermøllevej 37, Klitmøller, 7700 Thisted.
Tlf. 9797 5113
psm@3f.dk
Konsulent for fagforbundet 3F.

Carsten V. Nielsen
Store Torv 6, 7700 Thisted.
97921900. cvn@thy.dk
Turistchef i Thy Turistforening fra 2006.

Nils Høvring Nielsen
Solgaardsvej 12, Hundborg,
7700 Thisted.
Tlf. 9793 7333
nh@hundoc.dk
Praktiserende læge, Hundborg. Speciale i almen medicin.

Ib Nord Nielsen
Søholtvej 6, 7700 Thisted
Tlf. 9797 7088 / 9798 1107
inn@sns.dk
Klitplantør ved Thy Statsskovdistrikt.

Harald Pedersen
Aasvej 7, 7700 Thisted.
Tlf. 9792 5373
hpaasvej7@mail.dk
Konsulent og sekretær ved Landboforeningen Nordthy 1959-99.

Lars Enevold Pedersen
Skeelslund, 9440 Aabybro,
Tlf. 9696 1200
lars@midt-nord-turisme.dk
Direktør, Midt-Nord-Turisme / Visit Nordjylland.

Jan Salmonsen
Mads Posts Vej 5, Klitmøller, 7700 Thisted
Tlf. 9617 1684 / 9797 5148
salmonsen@pc.dk / jan.salmonsen@thisted.dk
Biolog, Thisted Kommune.

Peder Skarregaard
Gundevej 12, 7700 Thisted
Tlf. 9791 2626
peder.skarregaard@webspeed.dk
Overklitfoged og skovrider for Thy Statsskovdistrikt til 1995.

Holger Søndergård
Hanstholmvej 222, 7700 Thisted
Tlf. 9798 1496
soldug@get2net.dk
Medstifter af Biologisk Forening for Nordvestjylland i 1970. Har især arbejdet med botaniske registreringer.

Svend Sørensen
Museet for Thy og Vester Hanherred,
Jernbanegade 4, 7700 Thisted.
Tlf. 9792 0577
svend@thistedmuseum.dk
Museumspædagog ved Museet for Thy og Vester Hanherred siden 1976.

Redaktion

Knud Holch Andersen
Røllikevej 11, Hillerslev, 7700 Thisted.
Tlf. 9798 1648
ka@thisted-gymnasium.dk
Lektor ved Thisted Gymnasium & HF.

Willy Mardal
Legindvej 102, 7752 Snedsted,
Tlf. 9793 9145
willy@mardal.dk
Mange års interesse for biologiske emner og for naturområder, især de våde områder i Nordvestjylland.

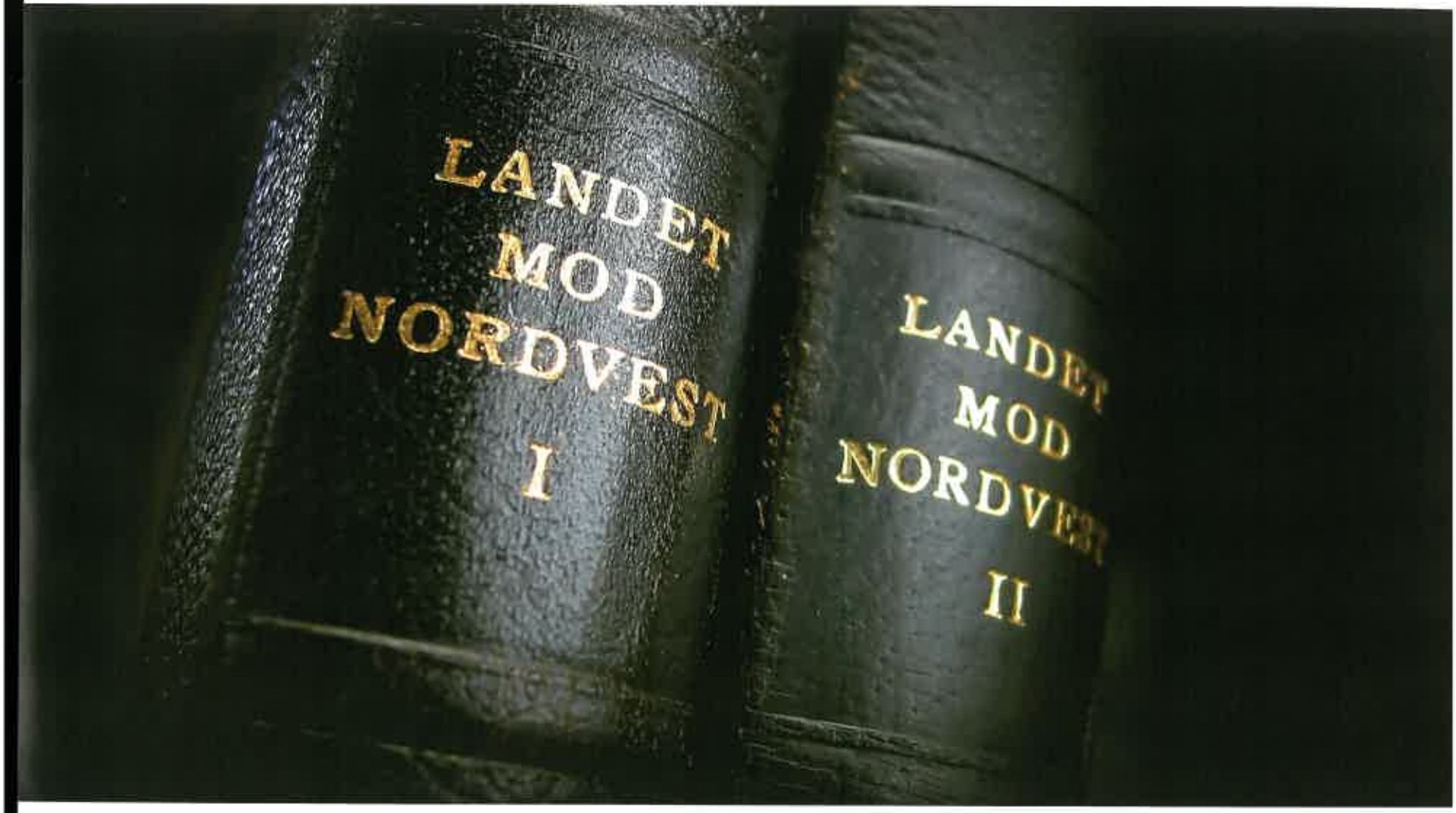
Jytte Nielsen
Museet for Thy og Vester Hanherred,
Jernbanegade 4, 7700 Thisted.
Tlf. 9792 0577
jytte@thistedmuseum.dk
Museumsinspektør, leder af Museet for Thy og Vester Hanherred.

Kaj Nysted
Perikonvej 3, Nr. Vorupør, 7700 Thisted.
Tlf. 9793 8090
kaj.nysted@mail.dk
Fhv. rektor ved Thisted Gymnasium & HF. Geograf.

Orla Poulsen
Gyvelvej 32, 7700 Thisted,
Tlf. 9792 2838
op@thisted-gymnasium.dk
Arkivar ved Lokalhistorisk Arkiv for Thisted Kommune.
Lektor ved Thisted Gymnasium & HF.

Ditte Svendsen
Søholtvej 6, 7700 Thisted.
Tlf. 9797 7088 / 9618 5221
dsv@sns.dk
Skovrider, chef for Thy Statsskovdistrikt.

Litteratur

Vejr og klima
Jesper Theilgaard, 1994: Vejret omkring os, Forlaget Ventus.
P. Frich, 1990: Ændringer i det danske klima fra 1931-1960 til 1961-1990, Vejret nr. 44 s. 12-19.
Niels Voetmann Nielsen og John Cappelen, 2001: Danmarks klima i det 20. århundrede, Vejret nr.88 s. 33-51.
Hans Ole Wanner og NielsVoetmann Nielsen, 2001: Nyt syn på fronttegning, Vejret nr.89 s.9-18.
Tom Døllner og Nils Hansen, 2000: Det Store GO-AT-LAS, Geografforlaget.

Fra urskov til kulturlandskab
Andersen, Svend Th. 1995: History of Vegetation and Agriculture at Hassing Huse Mose, Thy, Northwest Denmark, since the Ice Age. Journal of Danish Archaeology 11, 1992-93.
Bech, Jens-Henrik. 1993: Thy-projektet. Et nyt geobotanisk/kulturhistorisk forskningsprojekt i det vestlige limfjordsområde. Limfjordsprojektet, rapport nr. 6, 1993.
Henriksen, Peter Steen. 2003: Arkæobotaniske undersøgelser af materiale fra Bjerre plads 7, en hustomt fra yngre bronzealder i Thy. NNU-rapport nr. 6, 2003.
Hove, Th. Th. 1983: Tørvegravning i Danmark. Fra håndgravning til moseindustri.
Jensen, Jørgen. 2002 : Danmarks Oldtid: Bronzealderen. Gyldendal 2002.
Liversage, David og David Robinson 1995: Prehistoric Settlement and Landscape Development in the Sandhill Belt of Southern Thy. Journal of Danish Archaeology 11, 1992-93.
Olsen, Anne-Louise Haack og Jens-Henrik Bech. 1995: Bålfærd. Skalk 1995/5.
Olsen, Anne-Louise Haack og Jens-Henrik Bech. Med bidrag af Svend Th. Andersen, Pia Bennike, Kjeld Christensen og David Earle Robinson. 1996. Damsgård. En overpløjet høj fra ældre bronzealder per III med stenkiste og ligbrændingsgrube. Kuml 1993-94.
Robinson, David E., A. Moltsen og J. Harild. 1995: Arkæobotaniske analyser af bronzealdergårdsanlæg og marksystemer ved Bjerre Enge, Hanstholm, Thy. Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser rapport 15.

Kampen mod sandet
Balle, Torsten: Vang klit. Et blad af sandflugtens historie. Historisk Årbog for Thisted Amt 1963 og 1964.
Bang, J. P. F.: Om de nord - og vestjyske Klitters Beplantning. Tidsskrift for Skovbrug, XII,1891.
Hansen, Viggo: Sandflugten i Thy og dens indflydelse på kulturlandskabet. Geografisk Tidsskrift, 56. bd.
Kjeldgaard, Poul: Laurids Thagaard – en embedsmand i enevældens lokaladministration i Thisted. 1994.
Kuhlman, Hans: Æologisk geomorfologi (klitmorfologi), (Geonoter, særhæfte nr. 4), Københavns Universitets Geografiske Centralinstitut.
Støvring-Nielsen, H.: Sandflugten i Thy 1660-1800. Historisk Årbog for Thisted amt, 1957.
Thaarup, Poul: Klitplantagerne 100 år efter plantningens begyndelse. 1953.
Viborg, Erik: Efterretning om Sandvæksterne og deres Anvendelse til at dæmpe sandflugten på Vesterkanten af Jylland. 1788.

Floraen i det åbne klitlandskab

Böcher, Tyge 1969: Klitvegetation. Danmarks Natur bd. 4.
Ellemann, L., Ejrnæs, R., Reddersen, J. & Fredshavn, J. 2001: Det lysåbne landskab. Faglig rapport fra DMU nr. 372.
Johnsen, Ib 2000: Eutrofiering – en af de største trusler mod den danske natur. Urt 2000 nr. 4. Dansk Botanisk Forening.
Knudsen, Knud 2002: Kamillebladet Månerude genfundet i Thy. Naturnyt 2002-2. Biologisk Forening for Nordvestjylland.
Knudsen, Knud 2004: Thy Gøgeurt – en endemisk orkide for området langs Jammerbugten. Naturnyt 2004-2. Biologisk Forening for Nordvestjylland.
Mathiesen, Hans 1969: Søernes planter. Danmarks Natur bd. 5.
Mossberg, Bo og Stenberg Lennart 2005: Den nye nordiske flora.
Nordkvist, Jørgen 1999: Tvorup Hul. Naturnyt 1999-1. Biologisk Forening for Nordvestjylland.
Skov- og Naturstyrelsen 2000: Danske naturtyper i det europæiske NATURA 2000 netværk.
Søndergård, Holger 2002: Karsporeplanter i Nordvestjylland. Biologisk Forening for Nordvestjylland.
Tybirk, Knud og Hansen Ditte Nan 1999: Revling i klitheden. Urt 1999 nr. 4. Dansk Botanisk Forening.

Klithedens fauna

Status og jagttider for danske vildtarter, TEMA-rapport fra DMU 1996/6.
Tommy Asferg og Aksel Bo Madsen – Natur og Museum, Nr. 4 Dec. 2000 Danmarks mårdyr.
Jensen F. P. og S. Brøgger-Jensen 1995: Trane Grus Grus, Hjejle Pluvialis apricaria og Tinksmed Tringa glariola – status og valg af ynglebiotop i Danmark og Europa.
Anton Linnet – Naturnyt 2001 – 2, Status for ynglebestandene af Trane Grus grus, Hjejle Pluvialis apricaria og Tinksmed Tringa glareola, samt lidt om andre hedefuglearter i Thy og på Mors.
Bjarne Søgaard og Aksel Bo Madsen – Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen 1996 – Forvaltningsplan for odder Lutra Lutra i Danmark.
Nordisk Herbatologisk Forening – padder og krybdyr. (Afsnittene om padder og markfirben er forfattet af Lars Christian Adrados fra Amphi Consult.)

Klitplantagerne

Boas, J. E. V.: Dansk Forstzoologi. Gyldendalske Boghandel 1923.
Fritzbøger, Bo: Kulturskoven – Dansk skovbrug fra oldtid til nutid. Gyldendal 1994.
Hansen, C. B. V.: Træplantningens historie i Thisted Amt siden år 1800. Lehmann & Stages Boghandel 1911.
Henriksen, H. A.: Skoven og den dyrkning. Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck 1988.
Larsen, J. Bo (redaktør): Træarts- proveniensvalget i et bæredygtigt skovbrug. Dansk Skovforening 1997.
Larsen, J. Bo (redaktør): Naturnær skovdrift. Dansk Skovforening 2005.
Lundmark, Jan-Erik: Skogsmarkens ekologi 1 & 2. Skogsstyrelsen (Sverige) 1996.
Meltofte, Hans og Fjeldså, Jon: Fuglene i Danmark. Gyldendal 2002.
Møller, Carl Mar: Vore skovtræarter og deres dyrkning. I kommission hos Dansk Skovforening 1965.
Møller, Peter Friis og Staun, Henrik: Danmarks træer og buske. Politiken 2001.

Nørrevang, Arne m.fl.: Danmark Natur, bind 6, Skovene. Politikens Forlag 1969.
Olsen, Lars-Henrik m.fl.: Små dyr i skoven, Gads Forlag 1997.
Rasmussen, Axel H.: Klitskoven i Thisted Amt med særligt henblik på blandingsskovens muligheder. Dansk Skovforenings Tidsskrift 1971, 4. hæfte
Skov- og Naturstyrelsen: Danske Naturtyper i det europæiske NATURA 2000 netværk. Skov- og Naturstyrelsen 2000.
Styregruppen: Undersøgelsesprojektet Nationalpark Thy – Rapport til miljøministeren. Skov- og Naturstyrelsen 2005
Thaarup, P.: Klitplantagerne 100 år efter plantningens begyndelse. Udgivet ved landbrugsministeriets foranstaltning 1953.
Vesterholt, Jan: Danmarks svampe. Gyldendal 2004.

Søer og vandløb

Bio/consult (2001): Fisk i Hvidbjerg Å-systemet 2000-2001. Rapport udarbejdet for Viborg Amt.
Bio/consult (2005): Vegetationen i Vandet Sø 2005. Rapport udarbejdet for Viborg Amt.
Bio/consult (2005): Vegetationen i Nors Sø 2005. Rapport udarbejdet for Viborg Amt.
Christiansen, R., Pedersen J., Nielsen P.V. (1997): Landbruget mister terræn. Vand og Jord, nr. 1, 1997 pp. 8-11.
Høy, T. et.al. (2004): Danmarks søer, Bind 6, Søerne i Nordjyllands og Viborg Amter.
Jensen, Carlo F. (1958): Topografisk oversigt over indvande i Thy. Særtryk af Flora og Fauna.
Mardal, W. (2001): Madstedborg – Ove Sø – om folk og fugle gennem 100 år.
Olsen, S. (2002): Danmarks søer og åer.
Viborg Amt (2003): Regulativ for Hvidbjerg Å Systemet.
Viborg Amt (2006): Forslag til regulativ for Storå – Kløv Å.

Ferske enge, moser og krat

Christensen, Tyge 1990: Moserne i Næstrup Skov. Naturnyt 1:1990. Biologisk Forening for Nordvestjylland.
Anonym 2001: BFN's Naturpris 2001 tildelt Anni og Thorvald Thomassen. Naturnyt 1:2001. Biologisk Forening for Nordvestjylland.
Mardal, W. 2001: Madstedborg – Ove Sø – om fugle og folk gennem 100 år. BFN's Forlag.
Hansen, K. (red.) 2000: Dansk feltflora. Gyldendal.
Mardal. W. & T. Thomassen 2005: Mink er en trussel mod den oprindelige nordvestjyske fauna. Biologisk Forening for Nordvestjylland.
Vinther, E. 1991: Moseplejebogen – retningslinier for pleje af moser og enge. Skov- og Naturstyrelsen.

Skrænter og overdrev

Böcher, Tyge W. 1970: Skrænter og strandmarker. Danmarks Natur bd. 7.
Böcher, Tyge W. 1947: Planteverden. Landet mod nordvest bd. 2.
Kjærgård, Jens Kristian 1991: Nordvestjyllands dagsommerfugle. Naturnyt 1991-2. Biologisk Forening for Nordvestjylland.

Mossberg, Bo og Stenberg Lennart 2005: Den nye nordiske flora.
Skov- og Naturstyrelsen 2000: Danske naturtyper i det europæiske NATURA 2000 netværk.
Stoltze, Michael 1996: Danske dagsommerfugle.
Aagaard, Knud 1802: Beskrivelse over Thye.

Vejlerne og Agger Tange

Hald-Mortensen, P., 1972: Ynglefuglene på strandengen Bygholm Vejle 1965. – Flora og Fauna 78: 7-24.
Hald-Mortensen, P., 1998: Vejlernes natur. Status over reservatets mangfoldighed – 1998. – Aage V. Jensens Fonde, København.
Jakobsen, I. & Sørensen, S., 1993: Vejlerne. Folk og natur i fortid og nutid. – Lokalhistorisk Forening for Sydhannæs & Lokalhistorisk Forening for Frøstrup og Omegn, Thisted.
www.avjf.dk (om Vejlerne og Aage V. Jensens Fonde)
www.sns.dk/jagt/reservatfoldere/harbooere (om Agger og Harboøre Tanger).

Limfjorden

1. Limfjordsovervågningen 2005a: www.limfjord.dk/om_fjord.htm
2. Limfjordsovervågningen 2005b: Vandmiljø i Limfjorden 2004; www.limfjord.dk/rapporter/rapporter.htm
3. Viborg Amt, Vandmiljødata 2005: gis.vibamt.dk/arealinfo/ai_map.asp?page=DAM
4. Øresundsvandsamarbejdet; Miljøkontrollen København 2005: www.oresundsvand.dk/Dansk/html/body_ecology.html
5. Ostenfeld, C. H. 1908: Ålegræssets (Zostera marina's) udbredelse i vore farvande. I: C.G.J. Petersen. Beretning til Landbrugsministeriet fra den danske biologiske station. 1908, XVI: 1–61. København, Centraltrykkeriet.
6. Blegvad, H. 1935: En epidemisk sygdom i ålegræsset. Side 1-8 i: H. Blegvad: Beretning til Ministeriet for Søfart og Fiskeri fra Den Danske Biologiske Station. 1934. XXXIX. Kjøbenhavn, C.A. Reitzels Forlag.
7. Danmarks Miljøundersøgelser 2006: www2.dmu.dk/1_Viden/2_Miljoe-tilstand/3_vand/4_eutrophication/vegetation.asp
8. Limfjordsovervågningen 2001: Fiskelarver og gopler i Limfjorden, forår 1996-1999; www.limfjord.dk/rapporter/rapporter
9. Riisgaard, H. U. & O. Moeslund 2004. Gopler i Limfjorden. Vand & Jord, nr. 2, 2004: 48-51.
10. Nielsen, T. G. og Hansen, P. J. 1999: Dyreplankton i danske farvande; TEMA-rapport nr. 28; Danmarks Miljøundersøgelser.
11. Hoffmann, E. 2005: Fisk, Fiskeri og Epifauna Limfjorden 1984-2004; Danmarks Fiskeriundersøgelser; DFU-Rapport 147-05.
12. Kristensen, P. S. og Hoffmann, E. 2004: Bestanden af blåmuslinger i Limfjorden 1993 til 2003; Danmarks Fiskeriundersøgelser; DFU-Rapport nr. 130-04.
13. Hoffmann, E. 2000: Fisk og fiskebestande i Limfjorden 1984-1999. Danmarks Fiskeriundersøgelser; DFU rapport nr. 75-00.
14. Eskildsen, J. 1998: Skarver 1998; Arbejdsrapport fra DMU nr. 95, Danmarks Miljøundersøgelser.
15. Eskildsen, J. 2004: Skarver 2004; Arbejdsrapport fra DMU nr. 199, Danmarks Miljøundersøgelser.
16. Eskildsen, J. 2001: Skarver 2001; Arbejdsrapport fra DMU nr. 154, Danmarks Miljøundersøgelser.
17. Personlig kommunikation med Anton Linnet.
18. Hjøllund, D. H. 1999: Undersøgelse af sælers fødevalg i Limfjorden. Speciale rapport fra Odense Universi-

tet, Biologisk Institut.
19. Hald-Mortensen, Poul 1995: Danske skarvers fødevalg; Skov- og Naturstyrelsen.
20. Hansen, Else Holm 1999: Undersøgelse af mellemskarvers Phalacrocorax carbo sinensis fødevalg i Limfjorden; Specialerapport; Biologisk Institut, Odense Universitet.
Bloksgaard, Anders: Erhvervsfiskeriet i Limfjorden 1990-2005. Rapport på Limfjordsmuseet 2005. Kan downloades på www.limfjordsmuseet.dk
Hansen, Kirsten Monrad: Kampen om Limfjorden. Limfjordsmuseets småskrifter nr. 16. Løgstør 1996
Limfjordsmuseet: Rapport om dansk erhvervsfiskeri gennem flere generationer. Sag 95, rapport 1, Limfjordsmuseet 2001.
Rapport vedr. bæredygtig udnyttelse af muslinger i danske farvande. Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri 2004.
Plan for fremtidens fiskeri i Limfjorden. Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri, Skov og Naturstyrelsen, Nordjyllands Amt, Viborg Amt, Ringkjøbing Amt. 2000.
Derudover er der anvendt følgende interviews:
Knud Skovsager, Direktør, Limfjordskompagniet. 2005.
Steffen Kristensen, Formand for foreningen af Limfjordsfiskere. 2005.
Karl Bækhøj, Muslingefisker (skipper). 2005.
Lars Bækhøj, Muslingefisker (yngstemand). 2005

Agerlandets flora og fauna

Brøndegård, V.J. 1985: Folk og fauna bd. 1-3.
Danmarks dyreverden bd. 9 og 10, 1978.
Degerbøl, Magnus 1947: Dyrelivet. Landet mod nordvest.
Dybbro, Tommy 2000: Det åbne lands dyr og planter.
Hansen, Kjeld 1981: Dansk feltflora.
Hansen, Kjeld 2003: Der er et yndigt land.
Jensen, Birger 1980: Spidsmus og smågnavere i Thy-Hanherred. Flora og Fauna 86 s. 73-76.
Jensen, Birger 1982: Pattedyr i Danmark før og nu. Natur og Museum 21. årg. nr. 1.
Jørgensen, Signe Kappel 2005: En naturlig del af landbruget. Naturnyt 1:2005. Biologisk Forening for Nordvestjylland.
Hald-Mortensen, Poul 1998: Pattedyrene. Vejlernes Natur.
Mikkelsen, Vald. M. 1970: Agerlandets vilde flora. Danmarks Natur bd. 8.
Møller, Anders Pape 1978: Nordjyllands fugle – deres yngleudbredelse og trækforhold.
Møller, Julie Dahl 2005: Fokus på birkemusen. Naturnyt 3:2005. Biologisk Forening for Nordvestjylland.
Nielsen, Elsemarie Kragh 2005: Sløruglernes fremmarch i Thy. Naturnyt 3:2005. Biologisk Forening for Nordvestjylland.

Det bynære landskab

Nordentoft Nielsen, A. 1980: Eshøj Plantage 1979 – En botanisk og dendrologisk status ved overdragelsen til Thisted Kommune. »Naturnyt« 2-1980, udgivet af Biologisk Forening for Nordvestjylland, Klitmøller.
Leegaard, T. 1996: Sønderhaa Plantage. »Naturnyt« 1996-1, udgivet af Biologisk Forening for Nordvestjylland, Klitmøller.
Thisted Kommune 1995: Eshøj – en plantage i Thisted Kommune.

Indsatsen for natur i særklasse
Skov- og Naturstyrelsens hjemmeside www.skovognatur.dk, herunder Thy Statsskovdistrikt, Natura 2000
Viborg Amts regionplan 2005

Befolkning
Befolkningens Bevægelser, årlige publikationer
Befolkningen i kommunerne, årlig
www.statistikbanken.dk: Befolkning og valg + arbejdsmarkedet, løbende opdateringer
Statistiske Efterretninger, løbende udgivelser
P.C. Matthiessen (1984): Befolkningens Vækst, Munksgaard
P.C. Matthiessen (2000): Befolkning og Samfund, 6.udg., Handelshøjskolens Forlag
Poul Brøndum m.fl. (2006): Geografihåndbogen, Gads Forlag
Viggo Hansen (1979): Danmarks Kulturgeografi, Gyldendal
J.P. Trap (1961): Danmark, femte udgave: Thisted Amt, G. E. C. Gads Forlag
Bent Jørgensen (1982): Dansk Stednavneleksikon, Jylland – nordlige del, Gyldendal
Per Smed (1979): Landskabskort over Danmark, Blad 1 Nordjylland, Geografforlaget
Ny Thisted Kommune (2005): Befolkningsprognose 2005-2019.

Råstofudvinding
Sol, vind, vand og jord. Fortællinger fra Viborg amt om menneskets brug af naturrens ressourcer. LIVA 2001
Regionplan 2005 for Viborg Amt
Rekognoscerende råstofundersøgelse med georadar i Østthy og Hanherred. Danmarks Geologiske undersøgelser 1988.

Et dynamisk samfund
Industrien i Viborg Amt – beskæftigelse og rekruttering. Viborg Amt 2005.
Statistisk termometer for Viborg Amt, juni 2005.
Thy Erhvervsråds hjemmeside www.thybiz.dk
Statistikbanken v. Danmarks Statistik.
Viborg Amts hjemmside www.erhverv.viborgamt.dk

Kulturinstitutioner
Knud Holch Andersen m.fl.: Thisted Købstads Historie bd. 3, Knakken 2002.
Poul Boe: Musikforeningsarbejdet i en dansk provinsby. »det er nu det« nr. 1 1980.
Jørgen Miltersen: Teater- og musikliv. Historisk Årbog for Thy og Mors og Vester Hanherred 1974.
Christian Strangholt: Thisted Bibliotek 1919-1994. Jubilæumshæfte.
Svend Sørensen: Det begyndte i en skrivebordsskuffe. Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred 2005.

Folk og kultur
Knud Holch Andersen m.fl.: Thisted Købstads Historie bd. 3, Knakken 2002.
Ingvard Jakobsen: Fede dage på Hannæs. Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred 1996.
Charles Nielsen: Cirkus i by! Sydthy Årbog 1989.
Ib Nielsen: Palæ-Teatret. Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred 1994.
Knud Sørensen: Hvor bor kulturen? Samleren 1994.
Svend Sørensen: Hurup Bio. Sydthy Årbog 1997.
Svend Sørensen: Politikens bog om Nordjylland. Politikens Forlag 2004.

Kunst og kunstsamlinger
Knud Holch Andersen m.fl.: Thisted Købstads Historie bd. 2 og 3, Knakken 2002.
Harald Fuglsang: Kirsten Kjær. Forlaget Citronstræshaven 2004.
Ellen Gregersen: Maleren på Bjerget. Han Herred Bogen 2004.
Broby Johansen: Med Broby i Nordvestjylland, Thy og Hardsyssel. Kunstvejviser. Hamlet 1980.
Christian Helmer Jørgensen: Käte Lassen – en grænsebrydende kunstner. Museet for Thy og Vester Hanherred 2003.
Jens Kirk: Kunst – hvad er det? Tidsskriftet »det er nu det« nr. 1 1980.
Minna Marie Klange: Maleren Gunnar Funck 1913-1975. Museet for Thy og Vester Hanherred 2003.
Minna Marie Klange: Ellen Raadal. Museet for Thy og Vester Hanherred 2006.
Jytte Nielsen: Jens Søndergaard og landet mod nordvest. Sparekassen Thy's Forlag 1995.
Svend Sørensen: Freddy E. Den abstrakte naturalist fra Thy. Grafico's Forlag 2000.

Gode forbindelser
Afsnittet om VAFT er skrevet af trafikchef Grethe Hassing, VAFT.
Faktaboks om De Bergske er skrevet af redaktionssekretær Jørgen Mortensen, Thisted Dagblad.
Byen, vejen og landskabet – kortlægninger og resultater. Aalborg Universitet, 2005.
Gulmann, Steffen: CityDesign. Byudvikling for borgere, 2005
Infrastrukturen i Viborg Amt. Rammer for erhvervsudvikling, 2002.
Regionsplan 2005, Viborg Amt.
Vejsektoren.dk/Kommuneatlas. Nøgletal for de nye storkommuner.
Afsnittet om Thisted Lufthavn er skrevet af Bo Fink
Interview med direktør Egon Østergaard, thy:data
Teknologisk Institut. Kompetence og IT. Analyse af danskernes IKT-færdigheder, 2005.
Thisted Købstads Historie bd. III, Forlaget Knakken, 2001.
Behandlerhuset Dokken. Fra idé til virkelighed, 2006
Interview med læge Carsten Albers.

Dialekt og regionalsprog

Arboe Andersen, Torben (1985): Hyvl i Grob og Hamler i Gras – Nordvestjysk dialekt i brug og under lup. – i: Ord & Sag. 5. s. 39-50.
d.s. (1986): Fra Limfjord til Vesterhav – signalement af den nordvestjyske dialekt. – i: Ord & Sag. 6. s. 25-38.
d.s. (1987): Har det nordvestjyske vokalsystem 4 åbningsgrader? – i: Danske Folkemål. 29. s. 1-38.
Christiansen, Harald (1977): Artikelløshed i Lild og Tømmerby sogne i Vesterhanherred. – I Dialektstudier. 4.1. s. 1-28.
Jysk Ordbog (under udgivelse, Aarhus Universitet): www.jyskordbog.dk.
Kirk, Jens (1949): Nae i æ Thue.
Kvolsgaard, C. M. C. (1886): Fiskerliv i Vesterhanherred.
d.s. (1891): Spredte Træk af Landbolivet.
Nielsen, Niels Åge (1959): De jyske dialekter.
Nyberg, Magda (1981): Findes der dialektbarrierer i Danmark? (2) – i: Danske Folkemål. 23. s. 69-130.
Pedersen, Karen Margrethe (1979): Dialekt – regionalsprog – rigsmål.
Ringgaard, Kr. (1960): Vestjysk stød.
Skautrup, Peter (1944-1970): Det danske Sprogs Historie. bd. 1-5.
d.s. (1946): Folkemålet. – i: Landet mod Nordvest. 1. s. 187-98.
Skjoldborg, Johan (1915): Dynæs-Digte.
Steen-Jensen, Inga (1972): De artikelløse substantiver i dialekten på Hannæs og i nabosognene. – i: Sprog og Kultur. 27. s. 113-121.

Fra bogkassen

Knud Holch Andersen m.fl.: Thisted Købstads Historie bd. 3, Knakken 2002.

Ib Christensen: Jens Nicolaj Christensen. Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred 1998.
Mie K. Jensen: Altmuligmanden Jens Kr. Andersen. Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred 1995.
Charles Nielsen: Før og efter verden fik fart på. Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred 1997.
Knud Sørensen: Digterne omkring Limfjorden. Gyldendal 2002.
Knud Sørensen: Landskabet og naturen i Thy. Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred 2002.
Svend Sørensen: Det åndens vejr. Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred 1989.
Svend Sørensen og Niels Nielsen: At bære livet som det er. Sparekassen Thy's Forlag 1997.
Di skjønnest Lannd'. Digte på dialekt. Limfjordsegnens Litteratur Samvirke 1997.

Skole og uddannelse

Thisted Købstads Historie bd. 2, 1998 og bd. 3, 2002 uddyber det historiske perspektiv.
De enkelte skoler og uddannelser kan bedst belyses via deres – oftest – fyldige og informative hjemmesider. Se samlet oversigt www.thisted-bibliotek.dk, lokale links.
Se desuden www.nythisted.dk, herunder nøgletal.
Endelig rummer www.viborgamt.dk, uddannelse struktu-

relle og statistiske informationer.

Religion, kirke- og trosliv

Bolt-Jørgensen, Henrik: Vestervig Kirke. Forlaget Knakken 1990
Clausen, Egn: Guds knaldepisk. De helliges høvding VILHELM BECK. Gyldendal 2001
Hvas, Søren Lodberg og Kaj Mogensen: En Folkebog om Troen Aalborg Stiftsavis forlag 1999
Jensen, Ole: Dansk kristendom. En folkebog om kirken. Aros 1983
Lausten, Martin Schwarz: Kirkens historie i Danmark. Pavekirke.Kongekirke. Folkekirke. Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer Forlaget 1999
Mogensen, S. Mogensen: Når danskerne skifter tro. Omvendelse mellem religionerne i Danmark. Unitas 2005
Sørensen, Poul Erik Skov og Jens Fog Andersen (red.): Hanstholm – virkelighed og visioner Erhvervs-og beskæftigelsesudvalget Hanstholm Kommune 2005
Thybo, Jens: Kun god er Gud. Lohse 1923

Sundhedsvæsenet

Viborgamt.dk
Nye tal fra Sundhedsstyrelsen 2005:2
Viborg Amt Sygesikringen
Praksisplan Viborg Amt 2004

Den lange vej til en ny kommune

Thomas Pallesen: Den vellykkede kommunalreform og decentraliseringen af den politiske magt i Danmark. Aarhus Universitetsforlag, 2003.
Per Henrik Hansen, Knud Abildtrup og Ulrik T. Skafte: Det ny Danmark set fra landevej 181. Fra skrivebordskant til udkant. Turbinaforlaget, 2006.10.06
Thisted Købstads Historie, bd. 3, Forlaget Knakken, 2002.

Byerne

Arbejdsgruppen under Hanstholmudvalget: By ved Hanstholm Havn 1976 – 10 år efter. København 1976
Byplangruppen under Anlægsudvalget vedrørende Hanstholm Havn: By ved Hanstholm Havn, Dispositionsforslag for Hanstholm Kommune 1966, 3. oplag, København 1975
Hanstholm Kommune: Hanstholm år 2000 – fra Hanstholms historie. Hanstholm 2000
Jensen, Jesper: Tre vestkystbyer i Thy, Nr. Vorupør, Stenbjerg og Vangså. Thisted Kommune og Sparekassen Thys Forlag. Thisted 1995
Mogensen, Robert: Omfartsvejen: Nye muligheder for Thisted. Thisted Dagblad 24. 01.1995
Mogensen, Robert: Nr. Vorupør – en by og en plan. Thisted Dagblad 18. 03.1995
Mogensen, Robert: Byen og havnen. Thisted Dagblad 28.11.1997
Mogensen, Robert: Thisteds byplan i middelalderen. Historisk Årbog 1999, Thy og Vester Hanherred. Thisted 1999
Museet for Thy og Vester Hanherred: Bybevaring i Thisted. Museet for Thy og Vester Hanherred og Sparekassen Thy 1979

Peter Bredsdorffs tegnestue A/S: Forslag til Dispositionsplan for Thisted Kommune 1973. København 1973
Sven Allan Jensen as: Atlantiske Hanstholm – en bosætningsstrategi. Aalborg 2006
Bosætningsstrategien kan downloades på adressen http://www.svaj.dk/dk/nyheder/atlantiske_hanstholm.htm

Træk dine spor

Du er et sted i din tid
og den har så travlt,
tiden.
Den farer af sted med dig,
men her, lige her

har du sluppet dit tag, du har
ladet tiden komme nogle sekunder
foran dig, du har
ladet tiden være alene,
mens du
endnu tøvende
stod for enden
af den mangfoldighed af spor
der peger mod dig,
og du mærkede
forundret
at de har indhentet dig, sporene,
at de har bosat sig
i din bevidsthed, at de har skabt
nye og tidløse billeder
i dine mange øjne.
Og nu

går du igen ind i din tid,
mens du stadig
kan få godt fat i den,
du trækker dine spor
med ind i dens midte,
du fylder den
med dine billeders
mangfoldighed.
Og sammen

kan I gå videre.

ISBN 87-88797-84-4